LEERWERKBOEK

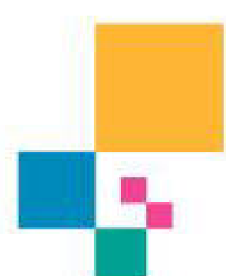
NEDERLANDS

4-5-6 VWO

Nieuw Nederlands

literatuur

Je hart volgen kan ook met een omleiding

Noordhoff Uitgevers

Nieuw Nederlands
Literatuur

Vormgeving binnenwerk: Grafisch ontwerp Duko Hamminga
Conceptontwerp omslag: nu:amsterdam/nu:rotterdam
Omslagfoto: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Voortgezet onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

2 / 19

ISBN 978-90-01-82696-3

Nieuw Nederlands Literatuur

4-5-6 vwo

Eindredactie:
Margreet Kooiman
Marlies Schouwstra

Auteurs:
Hans Frank
Margreet Kooiman
Jet Meerkerk
Monique Metzemaekers
Marlies Schouwstra

Noordhoff Uitgevers Groningen / Utrecht

Hoe werk je met Nieuw Nederlands Literatuur?

Praten over proza en poëzie

Nieuw Nederlands Literatuur bestaat uit vijf cursussen. Je begint met de cursussen 'Praten over proza' en 'Praten over poëzie'. Hier leer je de begrippen die je nodig hebt om te kunnen communiceren over wat je leest. Veel van deze begrippen komen terug in de volgende cursussen over historische en moderne literatuur.

Historische en moderne literatuur

In de zes paragrafen over historische literatuur maak je kennis met zes perioden uit de literatuurgeschiedenis. Elke paragraaf is opgebouwd uit een introductie in de periode, een korte samenvatting van de literatuur uit de betreffende periode, twee of drie prozafragmenten en een of twee gedichten. De paragrafen over moderne letterkunde hebben een thema. Eerst breng je in kaart wat je al over het thema weet. Daarna worden drie romans en een of twee gedichten behandeld.
Alle paragrafen, zowel die van historische als van moderne literatuur, worden afgesloten met 'Lees meer'. Daar vind je leestips die je helpen boeken te kiezen die passen bij jouw niveau en interesses. Alle behandelde boeken staan bovendien in de 'Lijst van behandelde werken' achter in het boek.

Lezen voor je lijst

De cursus 'Lezen voor je lijst' vind je achterin het boek; hij gaat over het zelfstandig lezen van boeken voor je leeslijst. De cursus helpt je met het bepalen van je leesniveau en het vinden van boeken die bij je passen. Daarnaast maak je steeds nadat je een boek hebt gelezen of voordat je een boek gaat lezen een pas op de plaats om te reflecteren op de manier waarop je literaire ontwikkeling verloopt. Ook is er een Verlanglijst opgenomen, waarop je titels kunt noteren van boeken die je (misschien) wilt gaan lezen.

10.2 Arthur Japin, *Een schitterend gebrek*, 2003 (niveau 4)

Nieuw Nederlands Literatuur zit zo in elkaar dat veel begrippen steeds weer terugkomen. Deze begrippen worden uitgelegd op de pagina waarop ze voor het eerst voorkomen. Je herkent deze aan een asterisk (*).

Een begrip dat eerder is behandeld, is onderstreept. De uitleg van dat begrip kun je opzoeken in de begrippenlijst achter in het boek en/of in de paragraaf waarin het wordt uitgelegd.

In de kaderteksten worden de begrippen uitgelegd. Soms vind je ook andere informatie in de kaderteksten, zoals woordbetekenissen en achtergrondinformatie. Zo begrijp je het fragment beter.

Op de schrijflijnen bij de opdrachten noteer je je antwoorden. Als je te weinig ruimte hebt kun je verder schrijven op de pagina's 'Aantekeningen'. Daar kun je ook aantekeningen maken bij wat in de les wordt besproken.

Alle besproken boeken hebben een Lezen-voor-de-lijstniveau. Zo kun je gemakkelijk zoeken naar boeken op je eigen niveau.

3.6 Lees meer

De boeken bij de hoofdstukken historische literatuur zijn chronologisch geordend. Zo kun je in een oogopslag zien welke boeken in een historische periode zijn geschreven en welke over die periode gaan. Bij moderne literatuur zijn de boeken thematisch geordend.

De vragen aan het einde van het hoofdstuk helpen je om alles wat je hebt geleerd te ordenen. Ook worden er vragen gesteld die je helpen je eigen smaak en voorkeuren onder woorden te brengen.

Inhoud

Cursus 1
Praten over proza

Cursus 2
Praten over poëzie

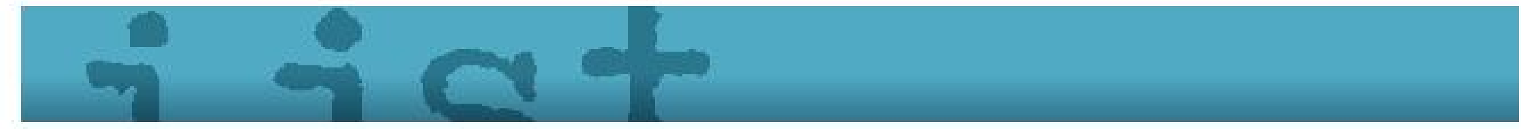

Cursus 3
Historische literatuur

Cursus 4

Moderne Literatuur

Cursus 5

Lezen voor je lijst

Cursus 1

Praten over

proza

Inhoud

1 Literatuur

'Onze wereldkampioen zuipen! Herman Verhulst!'

In de komende drie jaar moet je minimaal twaalf literaire* werken lezen en je mening daarover kunnen verwoorden en beargumenteren. Je moet, met andere woorden, leren 'praten over proza*'. Dat is méér dan het verhaal kunnen navertellen. Je moet ook kunnen uitleggen waar het boek over gaat en je gedachten over het boek kunnen verwoorden en beargumenteren. Daarvoor moet je beschikken over een begrippenkader en de vaardigheden om dat begrippenkader te gebruiken. In dit hoofdstuk ga je daar mee oefenen.

Dimitri Verhulst, *De helaasheid der dingen*, 2006 (niveau 3)
Dimitri Verhulst (1972) is een Vlaamse schrijver. Verhulst schrijft vaak over gebeurtenissen die hij zelf heeft meegemaakt. Zijn verhalen zijn vaak rauw, maar tegelijk liefdevol. *De helaasheid der dingen*, dat werd verfilmd in 2009, is zijn bekendste boek.
In deze autobiogafische* roman* keert de schrijver terug naar zijn geboortegrond in het Vlaamse Reetveerdegem. De jonge Dimitri woont bij zijn grootmoeder, samen met zijn vader Pierre en diens werkeloze broers Potrel, Herman en Zwaren.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Welk gevoel roept de grootmoeder bij je op? Leg uit.

2 Welke gevoelens heeft Dimitri ten aanzien van zijn familie? Hoe kun je dat verklaren?

3 Waarom noemt de ik-persoon zijn gevoelens van nostalgie 'onbegrijpelijk'?

4 Markeer voorbeelden van ironie* in tekst 1 en 2. Vind je tekst 1 en 2 grappig? Waarom?

5 Vind je Verhulsts stijl* prettig om te lezen? Waarom?

▶ Literair
Wat betrekking heeft op literatuur*.

▶ Proza
Verzamelnaam voor verhalende teksten die niet rijmen. Daarin onderscheidt proza zich van poëzie (gedichten).

▶ Autobiografie
De schrijver beschrijft zijn eigen leven. Het woord komt uit het Grieks: 'auto' betekent 'zelf'; 'bios' betekent 'leven' en 'grafie' komt van 'graphein', schrijven.

▶ Roman
Een lang (boekvullend), fictief* verhaal.

6 'Helaasheid' is een neologisme*. Wat betekent het, denk je?

7 Vind je de titel* *De helaasheid der dingen* goed passen bij tekst 1 en 2? Leg uit.

8 Is *De helaasheid der dingen* fictie*, denk je? Leg uit.

9 Heeft *De helaasheid der dingen* een serieuze ondertoon, denk je? Leg uit.

10 In hoeverre vind je tekst 1 en 2 literair? Bespreek meerdere kenmerken van literatuur* aan de hand van voorbeelden uit de teksten.

Tekst 1

Dimitri's oom Herman heeft meegedaan aan het wereldkampioenschap bierdrinken. Daarna heeft hij een auto-ongeluk gekregen en is hij in comateuze toestand naar het ziekenhuis afgevoerd.

Drie weken later kwam onze Herman thuis met tape op zijn gezicht en een vel dat indringend rook naar het ziekenhuis. Hij werd bij elkaar gehouden door middel van een indrukwekkend aantal hechtingen, en op het gipsverband rond zijn linkerbeen had hij alle verpleegsters hun naam laten zetten. Prachtige verpleegsters volgens hem, en hij had hen allemaal een bos bloemen beloofd omdat ze drie dagen lang aan zijn bed gekluisterd hadden gezeten en lieve woordjes in zijn oor hadden gefezeld, wat ze naar het schijnt altijd deden bij mensen die in coma lagen. Alleen zo zou hun hang naar het leven kunnen weerkeren. En kijk, onze Herman wás uit zijn coma ontwaakt en zou spoedig worden ingehaald als een held. Want wereldkampioen was hij geworden, uiteraard. Nadat hij drie liter en tachtig centiliter aan het oude wereldrecord bierdrinken had toegevoegd was hij manhaftig in zijn wagen gestapt, hoewel hij nauwelijks nog op zijn benen kon staan. De hele pub had stomverbaasd toegekeken hoe onze Herman er nog wonderwel in slaagde het portier van zijn wagen open te maken, de sleutel in het contact te stoppen. En toen hij ook nog eens de wagen startte en in een redelijk rechte lijn de straat uit reed was iedereen ervan overtuigd geweest dat zij oog in oog hadden gestaan met één van de meest merkwaardige drinkers aller tijden, iemand die zijn wereldtitel niet toevallig had veroverd. Luttele minuten bevond onze Herman zich reeds op de autostrade, zij het spookrijdend, en zij het niet langer dan enkele seconden. De klap moet verschrikkelijk geweest zijn.
Ondanks de buitenmenselijke hoeveelheden gemeten alcohol in zijn bloed en ondanks zijn zware verkeersovertreding, alles bij elkaar voldoende om hem

▶ **Ironie**
Milde spot. Het (humoristische) effect wordt bereikt door iets anders te zeggen dan je bedoelt. Voorbeelden van ironie zijn:
- omkering: je zegt het tegenovergestelde van wat je bedoelt;
- overdrijving (hyperbool): je maakt iets (veel) erger dan het is;
- understatement: je zwakt wat je wilt zeggen af (het tegenovergestelde van overdrijving);
- niet-passend woordgebruik: Je gebruikt bijvoorbeeld heel officieel of juist plat taalgebruik in een situatie waarin dat niet gepast is.

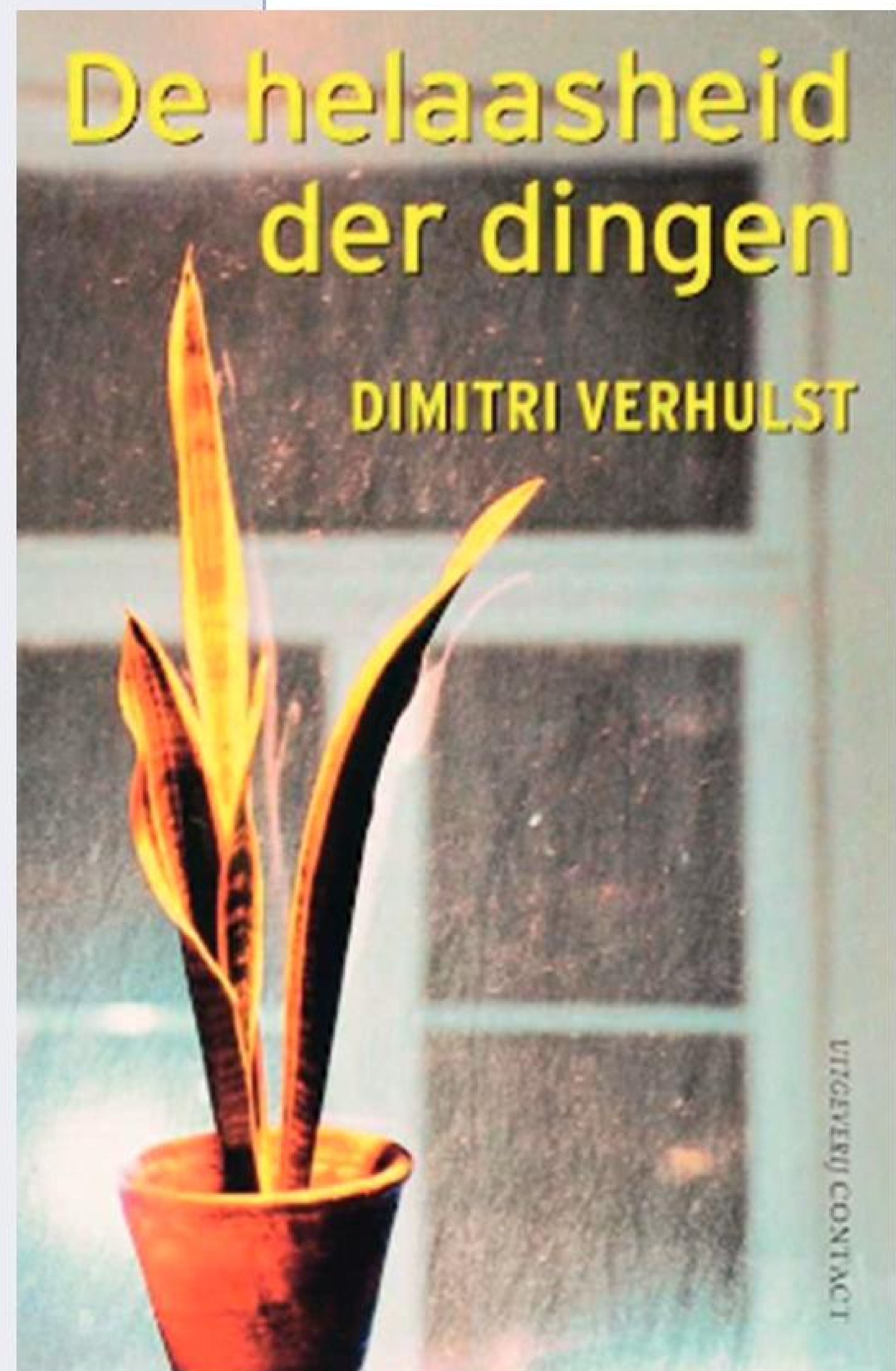
▶ **Stijl**
De manier waarop een verhaal is geschreven. Stijl omvat niet alleen woordkeus en zinsbouw, maar bijvoorbeeld ook de afwisseling tussen dialoog en beschrijvingen en het gebruik van ironie*. Woorden die vaak gebruikt worden om de stijl van een schrijver te omschrijven, zijn 'sober' (kaal), 'zakelijk' (rechttoe-rechtaan) en 'bloemrijk' (met veel versieringen).

▶ **Neologisme**
Nieuw gevormd woord.

▶ **Titel**
Schrijvers geven hun boek niet zomaar een titel. Sommige titels zijn gemakkelijk te begrijpen, maar andere vragen wat meer denkwerk. Vraag je altijd af wat de titel je vertelt over de inhoud van het boek of gedicht. Vaak verwijst de titel naar een aspect van de tekst. Stel jezelf in dat geval de vraag waarom juist dat aspect van het verhaal zo belangrijk is dat de tekst er zijn titel aan ontleent.

▶ **Fictie**
Verzonnen verhaal. Fictieve verhalen kunnen (deels) gaan over mensen die werkelijk (hebben) bestaan of gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden.

een levenslang rijverbod op te leggen, heeft zijn verzekeraar hem volledig schadeloos gesteld voor het ongeval en werden zijn hospitalisatiekosten en de factuur van de garagist tot de laatste centiem terugbetaald. Hij was, typisch onze Herman, frontaal tegen een gestolen wagen aangeknald en mocht op de koop toe een maand later op het gemeentehuis een medaille in ontvangst nemen omdat hij een bende gangsters, waarnaar men al maanden tevergeefs op zoek was, in de prak had gereden. Zelf was hij door de voorruit geslingerd op muziek van Roy Orbison die hij tijdens zijn dodenrit loeihard had afgespeeld, en hij nam zich voor een zoon te maken en die Roy te zullen noemen, uit dankbaarheid voor het wonder van het leven. Dat laatste hebben we hem afgeraden.

Onze wereldkampioen zuipen! Herman Verhulst! Zijn vader zou trots geweest zijn op hem! En wij maakten ons op om heel ons leven de vraag te moeten horen of wij familie waren van die ene Verhulst, Herman, telkens wanneer wij onze achternaam langzaam spelden aan de griffier van de rechtbank.

Alleen onze Potrel kon het niet opbrengen zijn enthousiasme te tonen. Hij voelde zich benadeeld omdat hij als minderjarige niet had mogen deelnemen aan deze wedstrijd en was van mening dat hij en niemand anders die titel verdiende. Bovendien had hij zijn twijfels over de waarachtigheid van zo'n wedstrijd die de begrippen van het zuipen onbehoorlijk had vernauwd. Ten eerste kon de deelnemer toevallig zijn dagje hebben, zo'n dag waarop je een hoop liters kan hebben zonder neer te smakken, die dagen komen inderdaad voor, dagen van genade. En ten tweede had de slemppartij zich beperkt tot de flauwe pils die werd gestookt in Brouwerij De Geest en waarvan de wort[1] een film van stank en doem legde op onze dorpen. Onze Potrel had meer verwacht van een kampioenschap zuipen, had gehoopt dat het de totale zuiper zou onthullen aan de wereld, iemand die alle pijpen van het drankorgel bespeelde. Wohltemperiert*, als we dat woord tenminste hadden gekend. Er was geen enkele kunst aan gelegen om je compleet van de kaart te hijsen. De kunst was om je compleet van de kaart te hijsen en dat daags nadien opnieuw te doen, en de dag na de dag nadien opnieuw, en opnieuw, tot je als enige overbleef. Desnoods zopen de deelnemers weken aan een stuk. En men zou zich niet mogen beperken tot pils, ook wodka en whisky en allerhande afgrijselijke stooksels en cocktails moesten aan bod komen. Waar het onze Potrel nu op aankwam was al deze basisprincipes in een aantrekkelijke vorm te gieten, in een wedstrijdkader als het ware, en die kwam er sneller dan een van ons voor mogelijk had geacht. Onze Potrel had namelijk ontdekt dat zijn ideeën over de totale zuipschuit overeenstemden met de ideeën die Géo Lefèvre over de totale wielrenner had. Lefèvre, ontwerper van de allereerste Tour de France, had namelijk een wedstrijd in gedachten die zo zwaar moest zijn dat slechts één deelnemer de eindmeet zou halen. Zo moest ook onze Potrel zijn krachtmeting eruitzien, en hij begon meteen het hele concept uit te werken met een zorg die hij nooit eerder voor iets had opgebracht.

Schaar en lijm keerden terug in het leven van de bijna meerderjarige Potrel. In onze stal kleefde hij de kaart van Frankrijk (schaal 1 op 1.000.000) op een grote, stevige kartonnen plaat, tot grote opluchting van zijn moeder, die haar zoon bekeerd zag tot een knutselaar, wat hem op termijn de lust zou doen krijgen om een stiel[2] te leren en uit de cafés te blijven. Het hele parcours, bestaande uit 19 prachtige ritten, tekende hij uit op de kaart. Start en aankomst in het departement Parijs. Na enig rekenwerk besloot hij dat 5 kilometer op de kaart gelijk stond met 1 glas alcohol, wat al gauw maakte dat je voor een toch wel redelijk korte rit van 180 kilometer 36 glazen alcohol moest drinken. Om het snelst. Maar het was onze Potrel dan ook om de meest complete zuiper te doen, een uitzonderlijk talent dat pas kon worden

▶ Literatuur
Verzamelnaam voor fictieve teksten die een 'diepere laag' hebben. Kenmerken van literatuur zijn onder meer: originaliteit, complexiteit, onvoorspelbaarheid, een bijzondere stijl en de mogelijkheid om verschillende betekenissen aan de tekst toe te kennen (interpreteren). Romans zonder deze kenmerken noem je 'lectuur' of 'triviaalliteratuur'.

▶ Wohltemperiert
Letterlijk: goed gestemd. 'Das Wohltemperierte Klavier' (het goed gestemde klavier) is een bekend werk van Johann Sebastian Bach (1685-1750). Het klavier is de voorloper van de piano. 'Wohltemperiert slaat hier terug op het bespelen van 'alle pijpen van het drankorgel'.

ontdekt door de lat waanzinnig hoog te leggen. En gezonde witte pis, dat was wat de deelnemers zeker negentien dagen lang zouden lozen.
Analoog met de wielerronde bedacht hij drie klassementen, drie truien die verdiend konden worden. De gele trui voor de eindwinnaar, zijnde voor hem die het snelst het parcours had afgelegd. De groene trui voor de spurtbom, te zeggen: de koning van de ad fundum[3]. En de bolletjestrui kon worden veroverd in het gebergte, daar waar je vooruitkwam door zware dranken als whisky en wodka te zuipen.
De plastic wielrennertjes waarmee ik ooit nog had gespeeld en in mijn dromen Lucien van Impe of, vooral, Bernard Hinault* was geweest, het enige speelgoed overigens waar ik maar geen afscheid van kon nemen en dat ik bewaren wou uit iets wat zich daar reeds manifesteerde als onbegrijpelijke nostalgie[4], die wielrennertjes verdwenen ineens in de zakken van onze Potrel en zouden dienst doen als pionnen op het bord. Per consumptie zouden de spelers hun pion één vakje mogen verplaatsen. Een beetje zoals ganzenbord, maar dan voor varkens.

Dimitri Verhulst, De helaasheid der dingen. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 2006

Tekst 2

Wie in die periode zichtbaar gelukkig was, was grootmoeder Maria. Ze had een onverklaarbare geestdrift opgemerkt bij haar jongste en reeds voor de vuilbak voorbestemde zoon. Iedere school waar hij zich ooit had ingeschreven had hem na een korte proeftijd buitengegooid. Werken deed hij niet, en deed hij het een keer uit tergende geldnood toch, dan sloeg hij zijn werkgever in elkaar vanuit een zekere onvrede met de dingen die bij de ene mens al iets beter kan worden gekanaliseerd dan bij de andere. En nu, zo plots, dook hij de stal in om aardrijkskundige kaarten uit dik karton te zagen en kwam hij thuis met wielertruien. Haar jongste ging fietsen, en te oordelen naar het vuur in zijn ogen zou hij dat fietsen dusdanig ernstig nemen dat hij spoedig de drank en de sigaretten zou verruilen voor een leven dat helemaal in het teken stond van de gezonde sport. De Heer had haar getart, veel gebeden had Hij haar laten prevelen om haar jongste de weg te wijzen naar het rechte pad. Maar Hij had het gedaan. Waarvoor dank.

Dimitri Verhulst, De helaasheid der dingen. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 2006

▶ Lucien van Impe en Bernard Hinault

Lucien van Impe (1946) was een Vlaamse wielrenner. In 1976 won hij de Tour de France en hij werd een keer tweede en een keer derde. De Fransman Bernard Hinault (1954, zie afbeelding) was een van de grootste wielrenners aller tijden. Hij heeft alles gewonnen wat er maar te winnen viel, waaronder vijf keer de Tour de France.

Woordbetekenissen

[1] wort: aftreksel van bierbrouwersgerst
[2] stiel: vak, beroep
[3] ad fundum: in één keer, 'tot op de bodem', leegdrinken
[4] nostalgie: terugverlangen naar vroeger

Kenneth Vanbaeden als Gunther, zoals Dimitri heet in de film *De helaasheid der dingen* (2009)

1.1 Personages

'Ze vraagt zich af wat ze verwachten.'

Er bestaan geen verhalen zonder personages*. Zij maken dat je je betrokken voelt (of niet) bij het verhaal. Je kunt mét hen blij zijn als ze hun problemen hebben opgelost of juist verdrietig als het verhaal een andere wending neemt. Je kunt meeleven met personages of ontroerd door hen raken. Personages kunnen je met bewondering vervullen, maar ook met afschuw. Je betrokkenheid bij de personages is vaak een van de redenen dat je wilt weten hoe het verhaal verdergaat.
Kenmerkend voor literaire personages is dat ze vaak anders, extremer en onvoorspelbaarder zijn dan de meeste mensen die je kent. Daardoor kan het moeite kosten om personages en hun handelen te begrijpen. Bovendien krijg je niet over alle personages evenveel informatie. In deze paragraaf maak je kennis met Roxy, een 27-jarige vrouw die bepaald niet doorsnee reageert op wat haar overkomt.

Esther Gerritsen, *Roxy*, 2014 (niveau 3)
Esther Gerritsen (1972) is naast schrijfster columniste voor de *VPRO Gids*. Ze heeft inmiddels zes romans geschreven en schreef in 2016 het boekenweekgeschenk *Broer*. Bijna al haar romans zijn genomineerd voor belangrijke literaire prijzen. In 2014 kreeg ze de Frans Kellendonkprijs voor haar hele oeuvre*.
Veel van Gerritsens personages zijn nogal complex en in zichzelf gekeerd. Recensenten schrijven dat 'het menselijk falen haar werk kleurt' en dat ze 'het menselijk ongemak vangt'. Voor haar hoofdpersonen is bijna niets vanzelfsprekend, zeker de omgang met andere mensen niet. Dat geldt ook voor Roxy in de gelijknamige roman. Ze is op haar zeventiende weggelopen van huis om te gaan samenwonen met Arthur, die veel ouder dan zij is. Ze is inmiddels moeder van een driejarig dochtertje, Louise.

Tekst 1 is het begin van *Roxy*. Lees de tekst en beantwoord de vragen.

1 Hoe weet je wie de hoofdpersoon* van tekst 1 is?

2 Zet vraagtekens bij de passages waarin Roxy naar jouw mening raar of verrassend reageert.

3 Markeer de zinnen die gaan over 'vreemden in huis' en 'ademen'. Leg uit welk verband er tussen beide bestaat.

4 'Ze had niet moeten liegen over de oppas, ze had niet zo flauw moeten doen over dat boek.' Waarom heeft Roxy dat toch gedaan, denk je?

▶ Personages
De personages in romans kun je onderverdelen in verschillende soorten, afhankelijk van hoeveel je als lezer over hen te weten komt:
- *round characters* spelen een onmisbare rol in het verhaal; je krijgt veel informatie over hen en je weet wat ze denken en voelen. *Round characters* maken altijd een ontwikkeling door. De hoofdpersoon is altijd een *round character;*
- *flat characters* zijn minder belangrijk; over hen kom je dan ook veel minder te weten dan over *round characters*;
- *typen* spelen een bijrol; hun gedachten en gevoelens spelen niet of nauwelijks een rol. Als hun karaktereigenschappen sterk worden overdreven, spreek je van een *karikatuur* of *stereotype*.

▶ Oeuvre
Alles wat een schrijver heeft geschreven.

5 Om welke twee conflicten* draait tekst 1?

6 Laat zien dat een van beide conflicten voor Roxy zwaarder lijkt te wegen dan het andere. Vind je dat ze de juiste prioriteiten stelt? Leg uit.

7 Noteer minimaal drie karaktereigenschappen die je bij Roxy vindt passen.

8 De eigenschappen die je hebt genoteerd worden waarschijnlijk niet letterlijk in de tekst genoemd. Hoe wist je welke eigenschappen je moest noteren?

9 In hoeverre past de afbeelding op het omslag van de Engelse vertaling* van *Roxy* bij Roxy zoals je haar in tekst 1 hebt leren kennen? Leg uit.

10 Vind je Roxy een levensecht personage of meer een literair personage? Leg uit.

11 Lees je liever boeken over mensen 'zoals jij en ik' of liever over 'speciale gevallen'? Waarom?

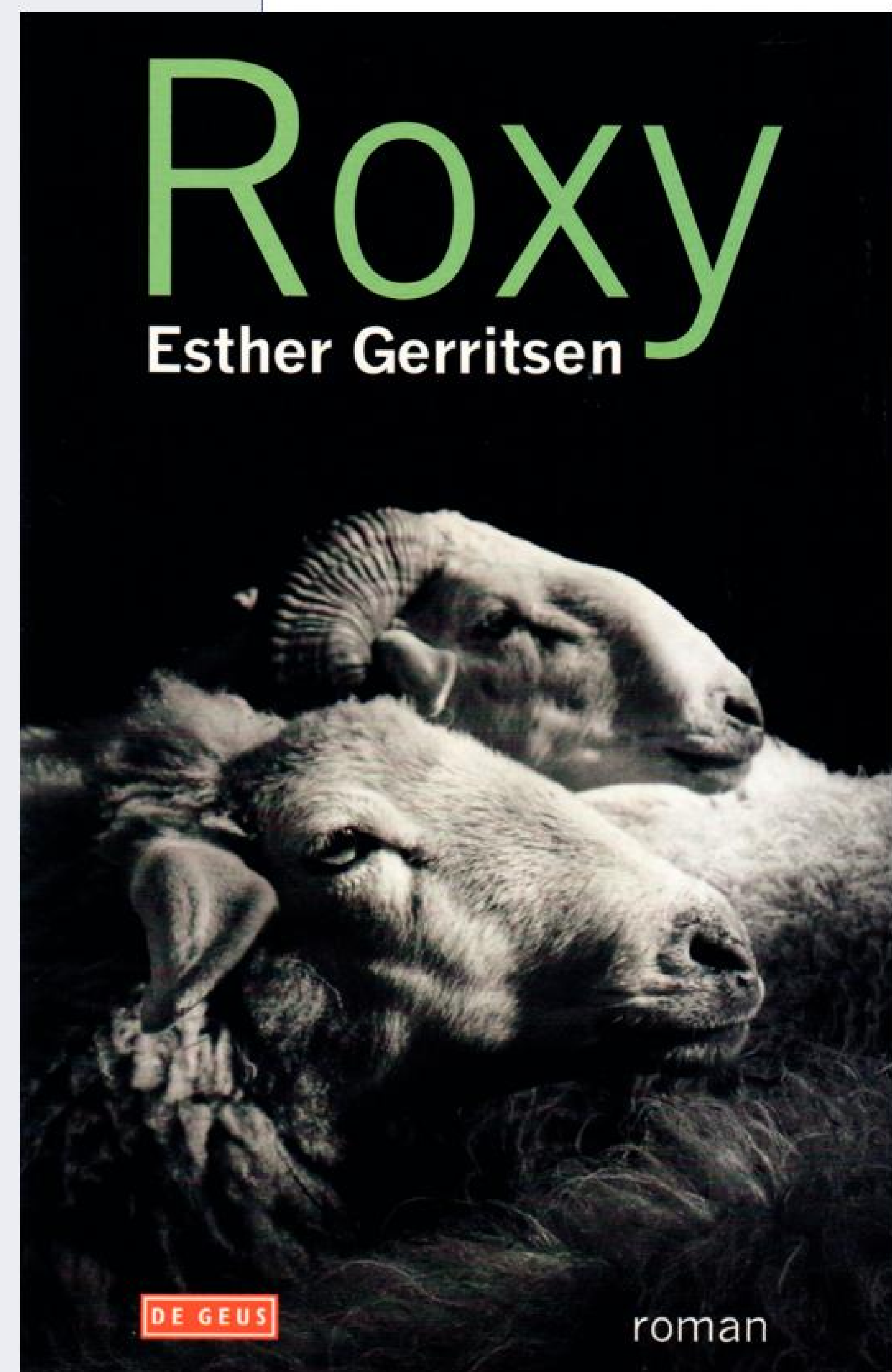
▶ Conflictmodel
Veel verhalen zijn opgebouwd volgens het conflictmodel:
1. ***evenwicht*: alles is min of meer 'normaal';**
2. ***conflict*: het evenwicht wordt verstoord door een gebeurtenis; vaak dwingt deze de hoofdpersoon om uit zijn 'comfortzone' te komen;**
3. ***ontwikkeling*: de hoofdpersoon moet reageren, hij komt in actie en maakt een ontwikkeling door;**
4. ***oplossing* of *nieuw evenwicht*: het conflict wordt opgelost en er ontstaat een (voorlopig) nieuw evenwicht (dat opnieuw verstoord kan worden).**

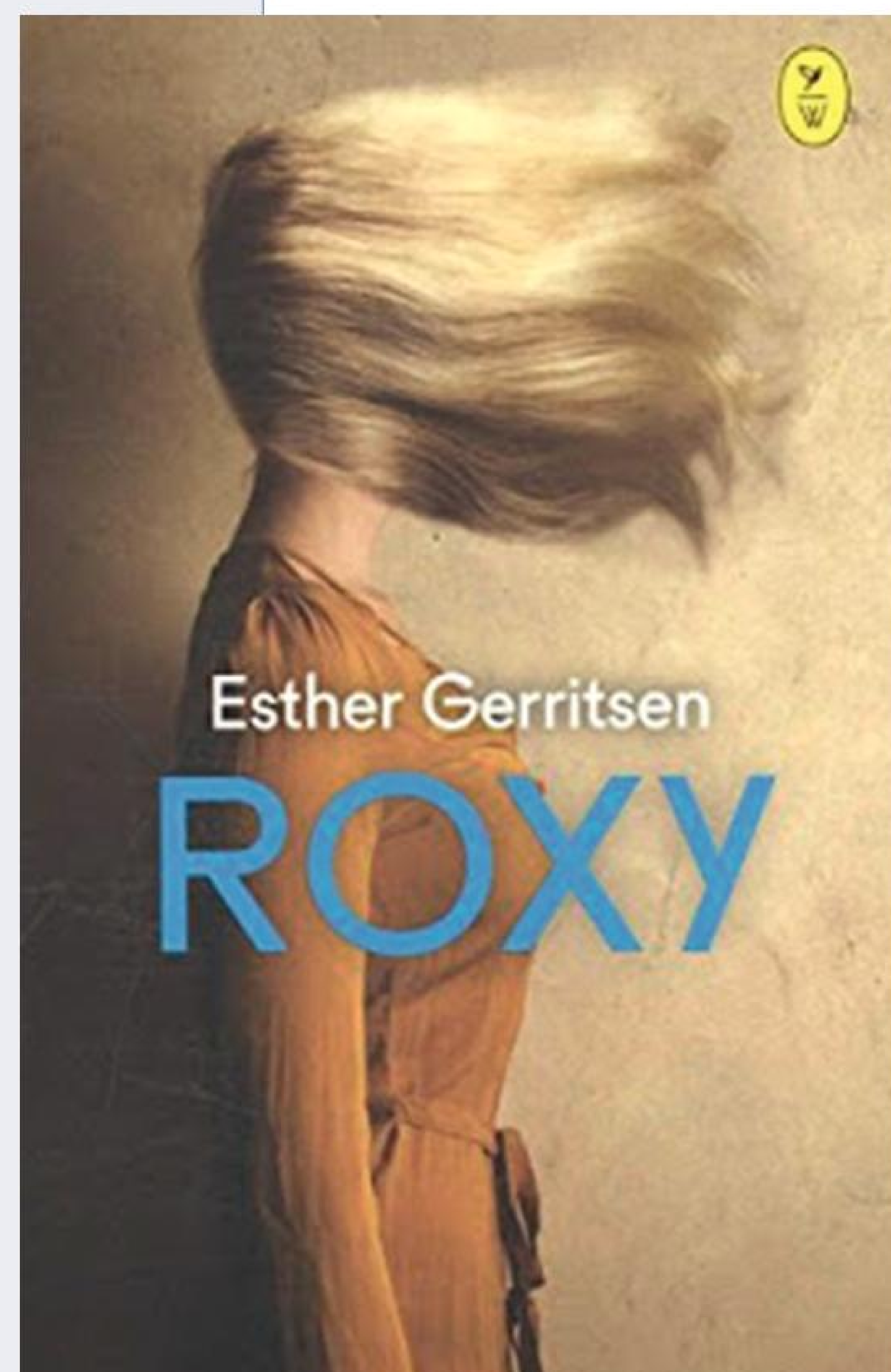
Tekst 1

Ze zijn met z'n tweeën, een man en een vrouw. De man vraagt aan Roxy of zij is wie ze is, haar naam correct uitgesproken door een vreemde agent midden in de nacht. Ja, dat is ze. Of ze binnen mogen komen. Dat heeft Roxy liever niet.
Ze gaat uit van het ergst mogelijke, haar man kan dood zijn, hij is altijd bang om een hartaanval te krijgen, hij valt in de risicogroep. Nu kan het alleen nog maar meevallen. De agent heeft het al gezegd.
Roxy wacht tot er een oplichtende wending komt, maar haar man is dood en daarop kun je niets in mindering brengen en ze zegt: 'Nou, kom dan maar binnen.'
Ze houdt niet van vreemden in huis. Een halve dag kan verloren gaan als er een wasmachinereparateur langskomt. Eerst zijn er de uren waarin ze op de vreemdeling wacht, dan is het huis al niet meer van haar. Als zo'n man eindelijk aanbelt en ze de deur opent, lijkt de zuurstof het huis te verlaten. Ze is vriendelijk

tegen de wasmachinereparateur, maakt grapjes, serveert koffie, glimlacht veel, betaalt en geeft een gepaste fooi. Maar het gebeurt onder water, lang hou je het daar niet uit.
'Ga zitten,' zegt Roxy. Ze wijst naar de barkrukken. De bar is haar idee geweest. Het mocht van Arthur. Arthur houdt er niet van als ze zegt dat iets van hem 'mag'. De barkrukken zijn bedoeld voor mensen die even aankomen, een uurtje koffiedrinken en weer gaan. Zelden komt er iemand een uurtje aan.

De agenten zitten en het is nu Roxy's beurt om te praten, te huilen, vragen of misschien wel schreeuwen. Ze vraagt zich af wat ze verwachten. Met tegenzin heeft ze deze vreemdelingen binnengelaten, maar ze begrijpt dat dit niet snel kan worden afgehandeld. Ze kan niet beleefd knikken, 'dank u voor de informatie' zeggen en ze weer snel naar buiten toe begeleiden, dit gaat tijd kosten. Ongemerkt heeft ze haar adem ingehouden, nu hapt ze naar lucht, krijgt enkel water binnen en verslikt zich. De tranen zijn van de benauwdheid. Ze probeert te zeggen: 'Het lukt niet,' maar het lukt natuurlijk wel en niet veel later ademt ze in deze wereld, net als de anderen. Goed, dit gaat dus even duren.
'Ik pak mijn ochtendjas.'
Ze loopt naar boven en gaat zachtjes de kinderkamer in. Haar dochter ligt op haar buik. Roxy legt haar hand op de rug van haar dochter en wacht tot ze het leven in het kleine lijf voelt.
Als ze weer in de keuken staat, realiseert ze zich dat ze haar ochtendjas is vergeten.
'Mijn ochtendjas.' Ze loopt nog eens naar boven. De jongste van de twee agenten, de vrouw, kijkt angstig. Roxy benijdt haar niet.
'Hebben jullie zoiets al vaker gedaan?'
De man knikt.
'En jij?'
'Nee,' de agente glimlacht en Roxy is dankbaar omdat het voor hen allebei de eerste keer is.
Hun totale gebrek aan haast is opvallend, hun kalmte zegt dat alles al is gebeurd.
'En nu?' Ze kijkt de man aan.
'U kunt naar hem toe, om hem te zien. We brengen u.'
'Hij is toch dood?' zegt Roxy geschrokken, alsof ze het niet heeft begrepen en zich wel degelijk had moeten haasten.
'Ja,' zegt de man, 'hij is dood. Hij is ter plaatse overleden en naar het mortuarium bij het ziekenhuis gebracht, we kunnen u brengen.'
'Mijn dochter, ze slaapt.'
'Hoe oud is uw dochter?'
'Drie.'
'Kunt u een oppas vragen? Familie?'
'Mijn familie woont ver weg.'
'Buren?' Ze schudt haar hoofd en zegt niet dat hun buurmeisje, een economiestudente, haar dochter bijna dagelijks komt halen om op te passen. Ze heeft zelfs een sleutel. Ook al kunnen ze alle drie in deze zelfde wereld ademen, het blijven vreemden en als vanzelfsprekend liegt ze tegen vreemden. Gewoon zeggen dat ze alles wil behalve weg van haar dochter, haar wakker maken, haar verontrusten, komt niet in haar op.
'Moet ik naar het ziekenhuis?'
'Niets moet,' zegt de man.
'U moet iemand bellen,' zegt de vrouw.
'Het is laat,' zegt Roxy, 'iedereen slaapt.'
'Er zijn momenten waarop je mensen wakker mag bellen. U moet iemand bellen.'

Omslag van de Engelse vertaling van *Roxy*

‘Oké.’ Roxy kijkt naar buiten. ‘Het is bijna volle maan.’
Het is even stil, iedereen kijkt naar buiten en de jonge agente zegt: ‘Bijna.’
‘U bent van dat boek toch?’ vraagt de man.
Roxy weet welk boek de man bedoelt, er is maar één boek dat de mensen kennen, haar eerste, maar ze kan het niet laten om te zeggen: ‘Welk boek? Ik heb er drie geschreven.’
‘Met die truck voorop.’
Ze knikt.
‘Grappig,’ zegt hij.
‘Wilt u iets drinken?’
‘We wachten hier bij u, tot u iemand gebeld heeft.’
Ineens wordt Roxy bang. ‘Van mij hoeft u niet te gaan.’
‘Bel maar even.’
‘Mijn telefoon ligt boven.’
‘We wachten hier.’

Weer gaat ze trap op. Ze weet niet wie ze moet bellen in zo’n situatie, ze komt op niemand anders dan Arthur. Ze loopt hun slaapkamer in. De telefoon ligt op haar nachtkastje, ze wil altijd voor hem bereikbaar zijn. Ze gaat op het bed zitten, pakt de telefoon en kijkt er slechts naar, een nutteloos apparaat nu. Ze laat het uit haar handen vallen en wacht tot er genoeg tijd is gepasseerd waarin een mens kan bellen.

Ze staat tegenover de twee agenten in haar keuken. Zodra ze zegt dat ze iemand heeft gebeld zullen ze gaan. Ze had niet moeten liegen over de oppas, ze had niet zo flauw moeten doen over dat boek. De indringers zijn in een onbevattelijk tempo haar verlaters geworden.
Er ligt een kaartje op de keukentafel.
‘U hebt gebeld?’
‘Ja, mijn… iemand… iemand komt.’
Ze staan op.
‘Willen jullie echt niets drinken?’ Ze zouden vrienden kunnen worden.
‘Hoe kennen jullie elkaar?’ zouden mensen haar later vragen.
‘Ja, dat is een bijzonder verhaal,’ zou ze zeggen, ‘zij waren het die kwamen vertellen dat Arthur was verongelukt. Ze zijn toen de hele nacht gebleven. Ze kenden mijn werk, heel leuk. We hadden de wijn uit de kelder gehaald die Arthur helemaal onderop had gelegd, de dure.’
De man zegt: ‘Mijn collega komt morgenvroeg nog even bij u langs. Ja?’
‘Ja,’ zegt Roxy, ‘gezellig.’

Esther Gerritsen, Roxy. Uitgeverij De Geus, Breda 2014

1.2 Perspectief

'Zoiets kan enorme gevolgen hebben.'

Stel je de volgende situatie voor: in jouw vriendengroep hebben A en B ruzie gehad. Je hoort van A wat er is gebeurd en je denkt bij jezelf: Wat een rotstreek van B! Vervolgens vertelt B je zijn of haar kant van het verhaal en je denkt: Nou, maar A heeft er niet bij verteld wat zijn aandeel is geweest. Zo werkt het ook met personages in romans. Het beeld dat jij van de gebeurtenissen krijgt, wordt bepaald door het perspectief van het personage.
Je kunt de schrijver zien als een poppenspeler die aan alle touwtjes trekt. Hij bepaalt niet alleen wat er gebeurt, maar ook welk personage over de gebeurtenissen vertelt en hoe hij dat doet. Zo bepaalt de schrijver welk beeld jij als lezer van de gebeurtenissen krijgt. Schrijvers 'spelen' daar vaak mee door personages informatie achter te laten houden of onbetrouwbare informatie te laten geven. Je kunt personages niet vanzelfsprekend op hun woord geloven. Dat is zeker het geval met Max en Laurie in *Buitenstaanders*.

Renate Dorrestein, *Buitenstaanders*, 1983 (niveau 3)
Over het werk van Renate Dorrestein (1954) schreef literatuurcriticus en -liefhebber Pieter Steinz: '*Buitenstaanders*, *Vreemde streken*, *Ontaarde moeders*, *Verborgen gebreken*, *Zonder genade*, *Het duister dat ons scheidt*. De titels van de romans van Renate Dorrestein vormen een mooie samenvatting van haar oeuvre, waarin het kwaad welig tiert onder de oppervlakte van doodgewone levens en *happy families*.'
Niet voor niets merkte de schrijfster Hella Haasse op over Dorresteins werk dat het veel kenmerken van de gothic novel* heeft.
Dat klinkt misschien zwaar, maar Dorresteins werk wordt in gelijke mate gekenmerkt door humor. Haar personages, opvallend vaak vrouwen en kinderen, gaan met verve de strijd aan met wat hen bedrukt. Dat leidt vaak tot absurde verwikkelingen en een gewelddadige (en bevrijdende) climax.
In *Buitenstaanders* belanden Max en Laurie en hun twee zoontjes op weg naar hun vakantieadres met hun auto in een riviertje. Als ze op zoek gaan naar hulp, komen ze terecht in het wonderlijke huishouden van een oude dame en haar familie: twee identieke zusjes, een zwakzinnig kind en een onnozele knecht. Maar de vraag is of iedereen wel is wie hij lijkt te zijn.

Tekst 1 is het begin van *Buitenstaanders*. Lees de tekst en beantwoord de vragen.

1 Vind je de relatie tussen Laurie en Max gelijkwaardig? Waarom?

2 Waarom kwaakt Max, denk je?

3 Leg uit dat het perspectief * verandert na de streep.

▶ ***Gothic novel***
Genre dat ontstond tijdens de romantiek, waarin vaak heksen, vampiers en spoken voorkomen. De setting is vaak een afgelegen oord, het liefst een kasteelruïne met krakende deuren en plakkerige spinnenwebben, waar allerlei geheimzinnige dingen gebeuren.

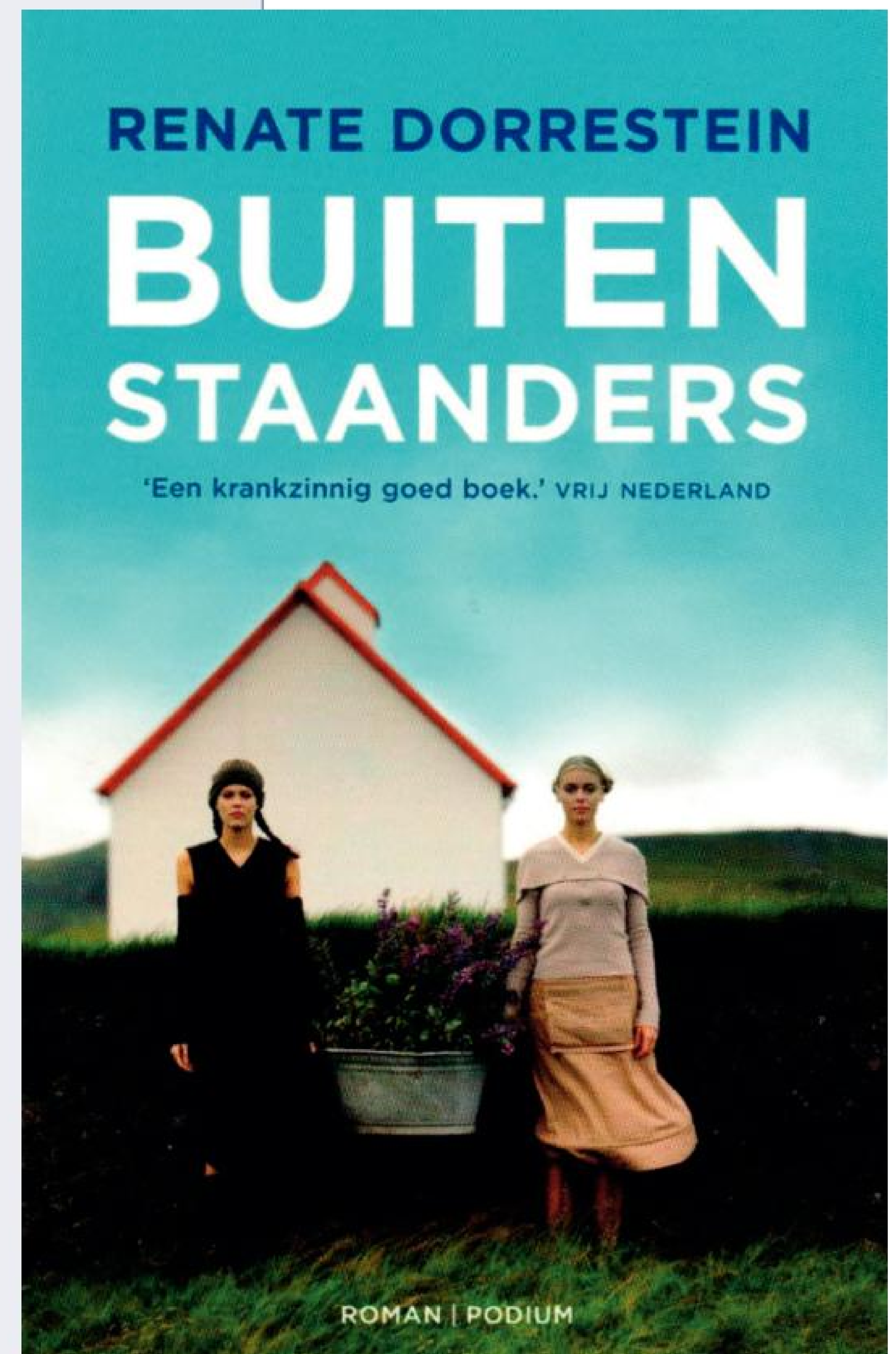
Tekst 1

Al voordat hun auto op de dijk uit de bocht vloog en in het water belandde, voelden Max en Laurie zich bedrukt. Ze hadden ruzie. Op het moment dat de wielen van de weg loskwamen, dacht Max: nu krijgt je me eindelijk waar je me hebben wilt – in een rolstoel.
Laurie dacht niets, maar gilde. Het was haar te moede alsof het einde der tijden was aangebroken. Dat was niet zo: de auto kwam maar half in de rivier terecht. De voorruit raakte onder water, maar de achterkant verkeerde nog op de wal.
Hun twee jongetjes achterin gaven geen enkel geluid. Ze deden net een wedstrijdje wie het langste zijn adem kon inhouden. Ze zouden allebei liever stikken dan verliezen. Het was een gelukkig toeval dat ze weigerden om te ademen, want bij het verlaten van het voertuig ging iedereen kopje onder. Dat de auto te water was geraakt was daarentegen geen toeval.

―――――――――――――――――――

'Waarom zegt papa niets?' vroeg het ene kind.
'Omdat papa heel erg geschrokken is,' zei Laurie klappertandend.
'Moet jij niet huilen? Jij huilt toch altijd?' vroeg het andere.
Laurie verkoos te zwijgen. Ze dacht aan de paspoorten die ze vergeten had uit het dashboardkastje te redden. Ze dacht aan de kofferruimte vol gestreken vakantiebloesjes. Ze dacht aan de broodjes met paté en brie die nu door de rivier dreven. Ze dacht: zou de verzekering dit dekken?
'Max,' zei ze, 'we moeten ergens telefoneren.'
Haar echtgenoot zat in elkaar gedoken in de berm. Langzaam hief hij zijn hoofd en keek haar zonder uitdrukking aan. Er liep een dun straaltje modder langs zijn slaap. Het fluitekruid geurde.
'Max,' zei Laurie weer. Ze raakte zijn schouder aan. 'We moeten iets doen.'
Max deed zijn mond open. Met vermoeide stem zei hij: 'Kwaak, kwaak, kwaak.' Dat was alles. Het was wel erg weinig.
Nu begon het jongste kind te huilen. 'Nou gaat onze vakantie zeker weer niet door, hè?'
En de oudste jammerde; 'Jawel, hè mama? We gaan nou gewoon met de trein, hè mam?'
'Dit,' zei Laurie radeloos, 'is nog leuker dan die keer toen we onze imperiaal verloren en alle auto's over onze kleren reden. Dit wordt het leukste avontuur dat we ooit beleefd hebben. Straks komt er een grote takelwagen die de auto uit het water hijst.'
De jongste hield op met balken. 'Zitten er nou kikkers in?'
'Stekelbaarsjes,' riep de oudste bazig.
'Misschien wel een zeemeermin,' zei Laurie ondanks de ernst van het moment.
'Kwaak, kwaak, kwaak,' deed Max ogenblikkelijk.

Renate Dorrestein, Buitenstaanders. Uitgeverij Contact, Amsterdam 1983

▶ Perspectief
Gezichtspunt. Een verhaal wordt altijd verteld vanuit het gezichtspunt van een of meerdere personages. Het perspectief bepaalt het beeld dat jij als lezer van de gebeurtenissen en personages krijgt. Omdat het perspectief altijd bij iemand ligt, is het per definitie subjectief. Het beeld dat je krijgt van de personages en gebeurtenissen is dus altijd een beetje vertekend.
Er bestaan drie soorten perspectief:
- ik-perspectief;
- personaal perspectief* (zie hierna);
- perspectief van de alwetende verteller* (zie hierna).

▶ Personaal perspectief
Ook: hij/zij-perspectief. Het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm; van deze hij/zij weet je e gedachten en gevoelens.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Zet in de kantlijn van de tekst nummers: een 1 voor het perspectief van de alwetende verteller*, een 2 voor personaal perspectief* vanuit Laurie, en een 3 voor personaal perspectief vanuit Max. Let op: een van de getallen gebruik je meerdere keren.

5 Markeer de passages waaruit blijkt dat Max en Laurie de gebeurtenissen niet op dezelfde manier ervaren.

6 Leg uit dat het perspectief zowel wisselend* als onbetrouwbaar* is.

7 Welk effect heeft het perspectief op de lezer?

8 Kijk nog eens naar je antwoord op vraag 2. Zou je na het lezen van tekst 2 hetzelfde antwoord geven op deze vraag? Leg uit.

9 Bekijk de drie omslagen van *Buitenstaanders* op de pagina hiernaast. Welk omslag vind je het beste passen bij tekst 1 en 2? Waarom?

Tekst 2

Vermoedelijk was dit het moment waarop Max en Laurie in de problemen waren geraakt. Ze waren gestopt om te tanken.
'Krijgen we een ijsje?' had het ene kind gevraagd.
'Jullie krijgen niets, want we gaan straks picknicken,' had Laurie gezegd. Ze had gevlochten broodjes bij zich, die vond ze altijd zo feestelijk. En limonade voor de kinderen en ijskoude witte wijn voor Max en haar. Die zou inmiddels wel lauw zijn.
Max was teruggekomen met in iedere hand een ijsje.
'Dat mag niet van mama,' had het oudste jongetje gezegd.
Ze had gehoopt dat ze snel een grapje zou kunnen bedenken.
'Van mij mag het wel,' had Max gezegd, 'we zijn tenslotte met vakantie. Pak aan, daar koel je lekker van af. Hebben jullie het niet te warm?'
Ik stik, had ze gedacht. Zo voelde ze zich ook altijd als hij bij zijn thuiskomst alleen de hond aanhaalde. 'Goed het plastic eraf halen hoor, want als je dat opeet…'
'Dan kun je niet meer poepen,' had de jongste gezegd.
'Als je plastic vreet,' had Max gezegd terwijl hij het contact omdraaide,' schijt je drollen in cellofaan. Kakkederriedrollen met een jasje aan. En dat rijmt wel, maar ze kunnen mooi je hol niet uit, die geplastificeerde drollen, dus alle stront gaat zich in je ophopen. Eerst nog alleen in je darmen en je buik, maar tenslotte spuit het uit je oren. En iedere keer als je je mond open doet om iets te eten, spettert er schijt op je bordje.'
'O papa!' had het ene kind gegild. En het andere: 'Mama is ook een drol in cellofaan, als ze haar regenkapje opzet. Hè mam? Ja hè?'
'Ja,' had ze gezegd. Haar mooie linnen mantelpak was veel te warm. Waarom doe ik dit, had ze gedacht, waarom zit ik hier te smoren in die lappen? Ze had best geweten waarom ze dat deed.
'Zijn dat nou uiterwaarden?' had de oudste gevraagd.
'Ja.'
'Wat zijn uiterwaarden?'
'Nou, mama,' had Max honend terzijde kijkend gevraagd. En toen, alsof hij uit een encyclopedie voorlas: 'Uiterwaarden dienen ter vergroting van het doorstromingsprofiel in tijden van grote waterafvoer, zodat te hoge stromingssnelheden met sterke erosie vermeden worden.'
'Knap van pappie, hè?' had ze gezegd. Het had zo lief geklonken dat ze er bijna vrolijk van was geworden. Zou ze haar hand op zijn knie durven leggen? Ze had vreselijk graag haar hand op zijn knie willen leggen. Ze had vreselijk graag gewild dat hij zijn hand op haar knie legde. Wat ze ook wilde, was een blij gezicht in een passerende auto zijn. Daarom had ze gezegd: 'Zullen we hier van de grote weg

▶ Perspectief van de alwetende verteller
Een alwetende verteller staat boven de gebeurtenissen in het verhaal.
Hij weet wat er gebeurd is en wat er gaat gebeuren geeft soms commentaar op het verhaal.
Het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm en het *lijkt* dus alsof er sprake is van een (wisselend) personaal perspectief.

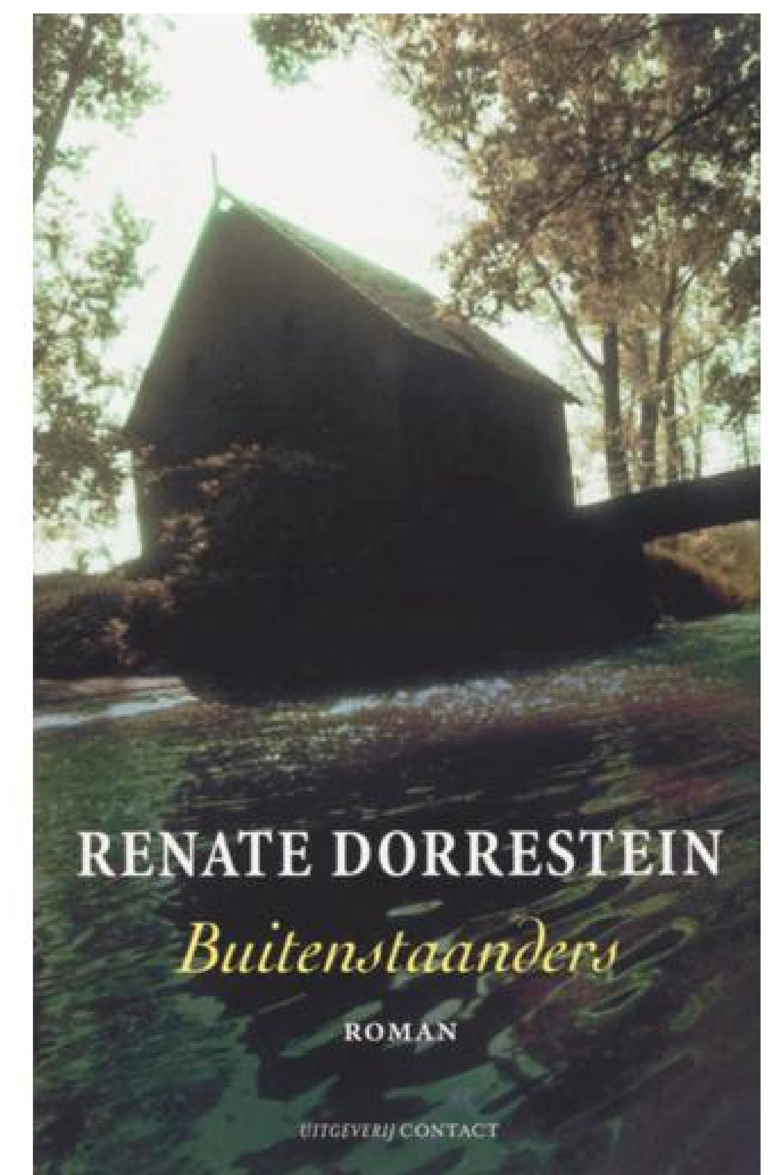
▶ Wisselend perspectief
Het perspectief kan per hoofdstuk wisselen of binnen in een hoofdstuk. In het laatste geval wordt de wisseling vaak (maar niet altijd) gemarkeerd door een witregel.

© Liane Deprost

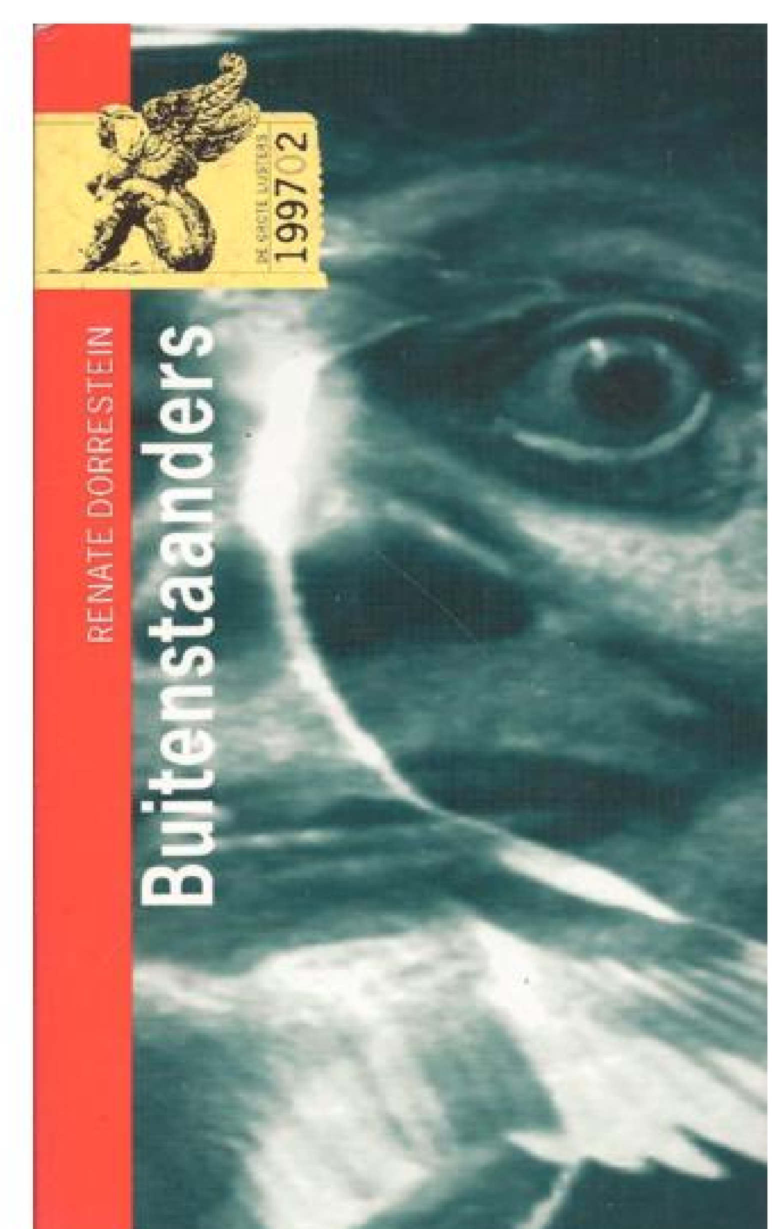
▶ Onbetrouwbaar perspectief
Van een onbetrouwbaar perspectief of een onbetrouwbare verteller is sprake als de tekst aanwijzingen bevat dat het beeld dat deze verteller geeft, extreem vertekend, onvolledig of onjuist is. Bijvoorbeeld doordat een personage hallucineert, zo jong is dat hij niet begrijpt wat er gebeurt of redenen heeft om informatie achter te houden of te liegen.

afgaan om een picknickplaatsje te zoeken?' Samen leuke dingen doen. Als ze samen leuke dingen deden, zou alles weer goed komen: iemand met wie je leuke dingen deed, liet je toch niet in de steek?
In plaats van te antwoorden had Max de radio aangezet. Paul Simon met Fifty Ways to Leave Your Lover.
'Pas op, Max,' had ze nog gezegd. 'Het is hier zo bochtig. Straks liggen we in het water.'
Tot de vele problemen van Max en Laurie behoorde, dat ze een verschillende perceptie van de werkelijkheid hadden. Zoiets kan enorme gevolgen hebben.
Toen hij bij het benzinestation ijsjes had gekocht, had Laurie meteen weer wat te zaniken gehad. 'Goed het papier eraf halen hoor, want daar zit plastic in. Als je dat opeet...'
'Dan kun je niet meer poepen,' had de jongste gezegd.
'Dan schijt je drollen in cellofaan. Kakkederriedrollen met aan jasje aan,' had hij gezegd. Hij had verwacht dat Laurie iets tuttigs zou zeggen. Maar ze had alleen maar haar eeuwige martelaarszucht geslaakt. Ik heb je wel door, had hij gedacht: je denkt dat het je iets zal opleveren wanneer je de vloer met je laat aanvegen, je denkt dat ik het prettig vind om een verliezer om me heen te hebben.
'Hee mama,' had de oudste geroepen,' jij bent ook een drol in cellofaan als je dat stomme regenkapje opzet.' Hij was haast flauwgevallen van zijn eigen leukheid en had met beide handen op Max' rug geslagen.
'Kakelende keutel,' had hij gezegd, 'als jij zulk mooi haar als mama had, zou je het ook inpakken als het regende. Anders spoelden de gouden glimmertjes eruit.'
Het had gewerkt. Hij kon voelen dat hij haar stemming van superieure zieligheid bedorven had. Nu zou ze niet meer durven klagen over het feit dat hij niets over haar mooie pak gezegd had.
'Zijn we nou in de uiterwaarden?' had de oudste gevraagd.
'Wat zijn uiterwaarden?' had de jongste gevraagd.
'Dat zijn weilanden die onder water mogen stromen als het peil van de rivier 's winters stijgt. Anders zouden de wallekanten steeds verder afbrokkelen,' had hij met enige moeite geformuleerd.
'Jullie vader is de knapste man van de wereld,' had Laurie gezegd.
Zou ze dan nooit begrijpen dat ze hem zelf tot snauwen dreef, dat ze het slechtste bij hem bovenhaalde, dat zij er verantwoordelijk voor was dat hij voortdurend uitgeput raakte van zijn eigen pesterijen? Als ze hem nu maar niet aanraakte, had hij gedacht. Ze raakte hem altijd aan als ze hem eerst woedend had zitten maken: ze manipuleerde hem de godgeslagen dag.
Hij had de radio aangezet en de snelweg verlaten. 'Laten we eerst maar even ergens die broodjes opeten,' had hij gezegd voordat ze daar weer over zou gaan zeuren en hij dat weer zou moeten honoreren.
Op de maat van Shirley Bassey's Run On And On And On was hij gaan sturen, links, rechts, links, zoevend was de auto rakelings langs de roodwitte waarschuwingsbalken op de kronkeldijk gedeind. 'De achtbaan!' had hij geroepen.
'Harder pap!' had de jongste geroepen.
'Harder papa!' had de oudste geschreeuwd.
'Er is hier toch geen kip op de weg,' had hij tegen Laurie gezegd.
'Ik zeg toch niks?' had zij gezegd met die slepende stem vol ongenuanceerd geduld.
Nee, had hij gedacht, want waarschijnlijk hoop je op een ongeluk, zodat ik de rest van mijn leven in een rolstoel zit. Dan heb je me eindelijk waar je me hebben wilt. Als ik zelfs mijn eigen reet niet meer kan afvegen.
En toen hij haar hoorde gillen had hij nog gedacht: Typisch Laurie om er niet bij stil te staan dat we samen de boot ingaan.

Renate Dorrestein, Buitenstaanders. Uitgeverij Contact, Amsterdam 1983

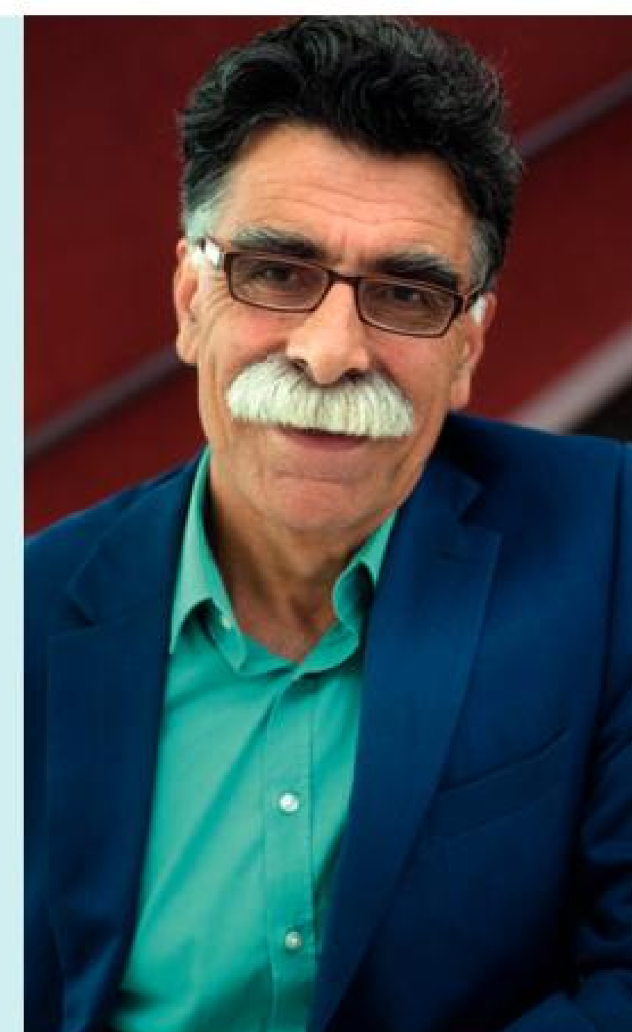
1.3 Setting en ruimte

'In het traditionele huis ging het leven door.'

Stel je voor: je zet de televisie aan en je ziet de scène die hiernaast is afgebeeld. Je ziet twee ouderwetse auto's, huizen van het soort dat je veel in Amsterdam ziet, de man links draagt een uniform met pothelm.
Hoewel je nog niets weet over het *verhaal*, heb je wel meteen een beeld van het *decor* (de setting*) van het verhaal. Je snapt waarschijnlijk heel snel dat deze scène zich afspeelt af in Amsterdam tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze kennis helpt je om het verhaal te begrijpen, de gebeurtenissen te plaatsen en geeft je ook een indruk van het genre en de sfeer van het verhaal. Het decor van een verhaal is nooit toevallig. In sommige gevallen heeft het een diepere betekenis, maar dat is niet altijd zo.
In deze paragaaf maak je kennis met *Het huis van de moskee* van Kader Abdolah. De roman werd in 2007 uitgeroepen tot het een na beste Nederlandstalige boek aller tijden.

Kader Abdolah, *Het huis van de moskee*, 2005 (niveau 4)
Kader Abdolah (1954) is een Iraans-Nederlandse schrijver. Hij studeerde natuurkunde in Teheran, maar vluchtte in 1985 naar Nederland. In *Het huis van de moskee* beschrijft hij, uitgaande van zijn eigen ervaringen, een belangrijke periode uit de Iraanse geschiedenis.
Het verhaal gaat over de familie van Aga Djan, die sinds achthonderd jaar een centrale positie in de stad heeft. Al zolang de familie er woont, brengt ze de geestelijk leider van de moskee voort. De imam is een belangrijke man, maar zeker zo belangrijk is Aga Djan: een groot tapijthandelaar die aan het hoofd staat van de bazaar. De rechtvaardige koopman leeft volgens de richtlijnen van de Koran en gebruikt zijn macht voor het welzijn van de mensen om hem heen.
Als er een radicale stroming onder de ayatollahs[1] ontstaat en Khomeini in Parijs een revolutie voorbereidt, komt de Iraanse samenleving onder druk te staan.

Lees tekst 1. Het is het begin van *Het huis van de moskee*. Beantwoord de vragen.

1 Waaraan doet de tweede zin je denken?

____

2 Markeer alle woorden, zinnen en passages die betrekking hebben op de setting: plaats, tijd en omstandigheden*.

3 Welke informatie zou je moeten opzoeken als je *zeker* wilt weten waar, wanneer en in welke omstandigheden het verhaal zich afspeelt? Noteer drie zoektermen die je in een zoekmachine zou invoeren.

____

____

4 Omcirkel alle personen die in het huis van de moskee wonen.

5 Waarover gaat *Het huis van de moskee*, denk je? Je mag meerdere antwoorden kiezen.
a het huis
b de bewoners van het huis
c de tijd, plaats, omstandigheden
d het huis, de bewoners én de tijd, plaats en omstandigheden
e iets anders, namelijk

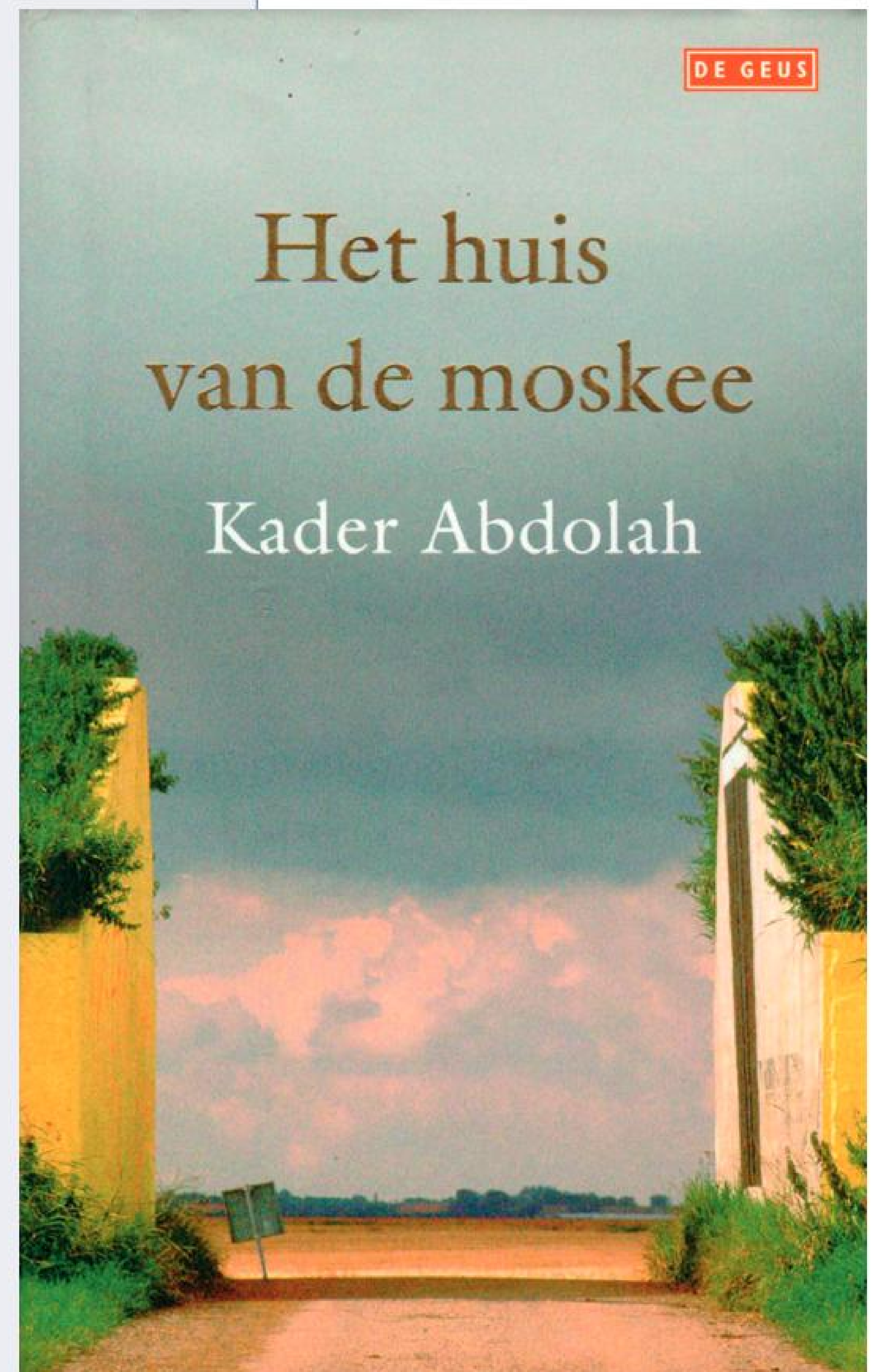
____

▶ Setting
Ook: decor. De plaats, tijd en omstandigheden (PTO) die de achtergrond vormen waartegen het verhaal zich afspeelt:
- ***plaats*: de geografische plaats (land, stad of dorp, straat, landschap etc.);**
- ***tijd*: de historische tijd (bv. 1961 of de jaren 40), jaargetijde, maand, dag en zelfs moment van de dag;**
- ***omstandigheden*: bijvoorbeeld de hongerwinter, vakantie, een staking of opstand.**

Tekst 1

De mieren

Alef Lam Miem. Er was eens een huis, een oud huis, dat ‘het huis van de moskee’ werd genoemd.
Het huis was groot, met vijfendertig kamers. Eeuwenlang hadden daar bloedverwante families in dienst van de moskee gewoond.
De kamers hadden allemaal een functie en een naam die daarbij paste, zoals de koepelkamer, de opiumkamer, de vertelkamer, de tapijtenkamer, de ziekenkamer, de grootmoederkamer, de bibliotheek en de kraaikamer.
Het huis lag achter de moskee en was ertegenaan gebouwd. In een hoek van de binnenplaats was een stenen trap naar het platte dak, waarover je naar de moskee kon gaan.
En er lag een hooz, een zeshoekig bassin, midden op de binnenplaats waar men voor het gebed zijn handen en gezicht waste.
Nu bood het huis ruimte aan de gezinnen van drie neven: Aga Djan, de koopman die leidinggaf aan de traditionele bazaar in de stad, Alsaberi, de imam van het huis die aan het hoofd van de moskee stond en Aga Shodzam, de moázen[2] van de moskee.

Het was een vrijdagochtend, het begin van de lente. De zon scheen aangenaam en de tuin rook naar grond, de bomen hadden jong blad. Planten kregen hun eerste knopjes. Vogels vlogen van de ene naar de andere tak en zongen voor de tuin. De twee grootmoeders ruimden de resten van de dode planten van de afgelopen winter op en de kinderen renden achter elkaar aan verstopten zich achter de dikke bomen.
Een grote groep mieren was van onder de oude muren tevoorschijn gekomen en bedekte de stoep langs de oude cederboom met een bruin bewegend kleed.
Duizenden jonge mieren die voor het eerst de zon zagen en zijn warmte op hun rug voelden, verdrongen elkaar.
De katten van het huis lagen naast de hooz van een afstandje toe te kijken, verbaasd over die bewegende massa. De kinderen stopten met spelen en keken naar het wonder dat op de stoep bewoog. De vogels zongen niet meer, maar daalden neer op de takken van de granaatappelboom en strekten hun nek om de mieren te volgen.
‘Grootmoeder,’ riepen de kinderen, ‘kom kijken!’
De grootmoeders die aan de andere kant van de tuin bezig waren, reageerden niet.
‘Kom eens kijken, er lopen miljoenen miertjes!’ riep een van de meisjes.
De grootmoeders kwamen.
‘Zoiets heb ik nog nooit gezien,’ zei de ene.
‘Nog nooit van gehoord,’ zei de ander.
Van verbazing sloegen ze hun hand voor hun mond. De massa mieren groeide met de seconde en bedekte de stoep, zodat het onmogelijk werd om via de stoep bij de voordeur te komen.
De kinderen snelden naar de werkkamer van Aga Djan aan de andere kant van de binnenplaats.
‘Aga Djan! Kom! Help! De mieren!’
Aga Djan deed het groene gordijn opzij en keek naar buiten.
‘Wat is er?’
‘Wilt u even meekomen? Straks kunnen we niet meer naar buiten, de mieren lopen naar het huis, miljoenen mieren!’
‘Ik kom.’
Hij sloeg zijn lange aba[3] over zijn schouders, zette zijn hoed op en ging met de kinderen mee. Aga Djan had veel meegemaakt in dit huis, maar dit had hij nog nooit gezien.

Kader Abdolah, Het huis van de moskee. De Geus, Breda 2005

▶ Woordbetekenissen
[1] ayatollah: hoge islamitische geestelijke
[2] moázen (muezzin): degene die vanuit de moskee de mensen oproept tot gebed
[3] aba: een gewaad

Lees tekst 2. Het is het begin van het tweede hoofdstuk van *Het huis van de moskee*. Beantwoord de vragen.

6 Welke elementen die in tekst 1 en 2 worden genoemd, herken je op de afbeelding?

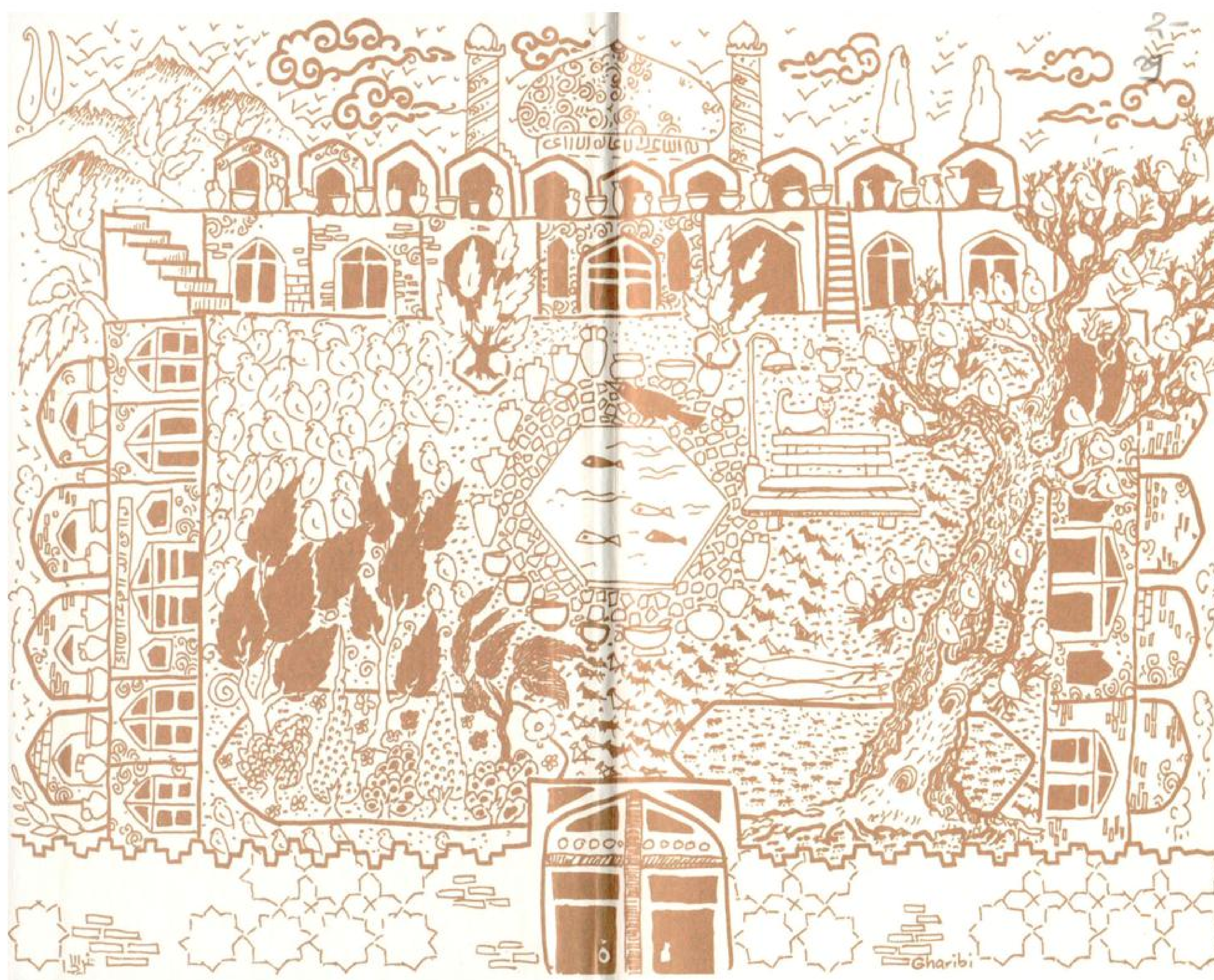
7 De ruimte, het huis van de moskee, is niet alleen de plaats waar het verhaal zich afspeelt, maar het heeft ook een symbolische functie*. Wat symboliseert het huis, denk je? Kies twee of drie woorden: *geheimen – gewoonten – grootmoeders – imam – kinderen – koets – kraai – traditie*.

8 Vind je dat het huis een of meer personages karakteriseert? Leg uit.

9 Op de afbeelding kun je zien dat het huis van de moskee een afgesloten ruimte is. Imam Alsaberi probeert (bijna letterlijk) iets 'buiten de deur' te houden. Wat is dat, denk je? En waarom wil hij dat buiten de deur houden?

10 *Het huis van de moskee* speelt zich af in een setting die waarschijnlijk helemaal nieuw voor je is. Wat vind je ervan om zo een 'nieuwe wereld' te ontdekken? Waarom?

▶ Ruimte (functie van)
De ruimtes waarin een verhaal zich afspeelt hebben vaak een functie:
- ***karakterisering van een personage*: een personages heeft een voorkeur of juist een afkeer van een bepaalde ruimte; dat zegt iets over hem;**
- ***sfeertekening*: de ruimte wordt gebruikt ter ondersteuning van een bepaalde handeling, gebeurtenis, gevoelens;**
- ***symbolisch*: de ruimte staat symbool voor iets. Bijvoorbeeld: een kelder als symbool voor iets wat verborgen moet blijven.**

Afbeelding van (en uit) *Het huis van de moskee*, gemaakt door M. Gharibi

Tekst 2

Alef Lam Raa. Jaren gingen voorbij. Nooit meer waren de mieren zo massaal van onder de oude muren naar buiten gekomen. De gebeurtenis lag alleen nog als een herinnering in het geheugen. In het traditionele huis ging het leven door. 's Avonds waren de grootmoeders als alle andere avonden druk bezig in de keuken. Later zou Alsaberi thuiskomen, de imam van de moskee. Dan moesten ze hem gereedmaken voor het avondgebed in de moskee.

De oude kraai vloog over het huis en kraste. Er stopte een koets voor het huis. Golbanoe deed de deur open om imam Alsaberi binnen te laten.
De oude koetsier groette de grootmoeder en reed weg. Hij was de laatste koetsier, want de gemeente had paarden in de stad verboden. Koetsiers kregen een gesubsidieerde taxi van de gemeente als ze een rijbewijs haalden. Maar er was een oude koetsier die er niet in slaagde het rijbewijs te halen. Hij had door bemiddeling van de moskee toestemming van de gemeente gekregen om als koetsier van de moskee te werken. Want Alsaberi vond taxi's onrein. Het paste niet bij een imam om zich als een gewone burger in een taxi te laten vervoeren.

Alsaberi droeg een zwarte tulband, wat betekende dat hij een nakomeling van de profeet Mohammad was, en hij had een lange bruine aba aan die geestelijken droegen. Hij had net een huwelijksceremonie van een vooraanstaande familie bijgewoond en het huwelijk ingezegend. De kinderen wisten dat ze niet te dicht bij de imam van de moskee mochten komen. Elke avond gingen honderden mannen achter hem staan om te bidden. Niemand mocht hem voor het gebed aanraken.
'Salam!' riepen de kinderen dan.
'Salam!' antwoordde de imam glimlachend.
Als hij voorheen een tasje met lekkernijen voor de kinderen meebracht, gaf hij het tasje aan een van de meisjes. Dan renden de kinderen weg en liep de imam verder naar zijn bibliotheek. Maar nu de kinderen groter waren, renden ze niet meer naar hem toe. De imam gaf het tasje aan de grootmoeders om de inhoud onder de kinderen te verdelen.

Zodra imam Alsaberi het huis binnenkwam, spoelden de grootmoeders hun handen in de hooz. Ze droogden ze af en gingen naar de bibliotheek om de imam naar de badkamer te brengen.
Alles gebeurde in stilte. De ene grootmoeder pakte voorzichtig de tulband van de imam van zijn hoofd en legde hem op tafel. De andere grootmoeder hielp hem zijn gebedsgewaad af te doen om het vervolgens aan de kapstok te hangen. De imam zelf deed niets. Hij raakte zijn kleren niet aan. De grootmoeders hadden al vaak bij Aga Djan geklaagd: 'Het kan niet langer zo. Het is niet normaal en ook niet gezond wat hij doet, wat hij eist. In dit huis hebben we nooit zo'n imam gehad. Het is goed dat hij schoon wil zijn, maar hij gaat te ver. Hij raakt zelfs zijn eigen kinderen niet aan. En hij eet alleen met een lepel die hij in zijn zak draagt. Hij zal dit niet lang kunnen volhouden.'
De grootmoeders vertelden alles wat er in het huis gebeurde aan Aga Djan. Ook de geheimen van het huis waar niemand anders achter mocht komen.
De grootmoeders waren eigenlijk niet de echte grootmoeders. Ze waren de bedienden van het huis en ze woonden er al meer dan zestig jaar. Ze waren nog jong toen de vader van Aga Djan ze mee had genomen en ze waren gebleven. Niemand wist waar ze vandaan kwamen, zij praatten nooit over hun leven. Ze waren nooit getrouwd geweest, maar iedereen wist dat ze allebei heimelijk contact met de oom van Aga Djan hadden. Als hij op bezoek kwam, waren zij van hem.
De grootmoeders hoorden bij het huis, net als de oude kraai, de cederboom en de kelders. Een van hen had de imam grootgebracht en de ander Aga Djan. Ze waren de vertrouwelingen van Aga Djan en bewaakten de gewoonten van het huis.

Kader Abdolah, Het huis van de moskee. Uitgeverij De Geus, Breda 2005

1.4 Tijd

'Alles goed, dr. Sokolov?'

De meest eenvoudige manier om een verhaal te vertellen is om dat in chronologische volgorde te doen: 'Eerst… en toen… en toen… en ten slotte…'. Toch doet vrijwel geen enkele schrijver het zo. Dan zou het verhaal namelijk totaal niet spannend zijn. De meeste detectives beginnen bijvoorbeeld niet voor niets met de ontdekking van het misdrijf. Daarna moet de speurneus achterhalen wat er precies is voorgevallen. Schrijvers creëren onder andere spanning* door te spelen met de volgorde waarin ze de gebeurtenissen beschrijven. Daarnaast kunnen schrijvers het tijdsverloop nog op andere manieren manipuleren. Daardoor roept het verhaal voortdurend nieuwe vragen op. Wat heeft x te verbergen? Waarom gedraagt y zich zo raar? Wie is die geheimzinnige z?
In deze paragraaf lees je fragmenten uit *De ruimte van Sokolov* van Leon de Winter. Wie is Sokolov? Wie is het slachtoffer? En vooral: wie is de dader?

Leon de Winter, *De ruimte van Sokolov*, 1992 (niveau 3)
Leon de Winter (1954) is een Nederlandse schrijver. In zijn werk speelt de Joodse identiteit een rol. Zijn boeken zijn spannend en zetten je vaak aan het denken over (soms) actuele problemen.
De hoofdpersoon in *De ruimte van Sokolov* is de Russische ruimtevaartgeleerde dr. Sasja Sokolov. Hij is van de Sovjet-Unie* uitgeweken naar Israël, nadat een door hem ontworpen raket is geëxplodeerd. In Israël gaat het snel bergafwaarts met hem. Hij moet zich in leven houden als straatveger in Tel Aviv en raakt aan de drank. Op een dag aan het begin van de Golfoorlog* is hij getuige van een moord.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep de zinnen die gebeurtenissen beschrijven die zich in het vertelheden* afspelen.

2 De gebeurtenissen in de flashback* worden a-chronologisch* beschreven. Zet de volgende zinnen in de chronologische volgorde door ze te nummeren.

_____ Een door Sokolov ontworpen raket explodeert.

_____ Sokolov verhuist naar Israël.

_____ Sokolov is ruimtevaartgeleerde in Kaliningrad (Rusland)

_____ Sokolov is straatveger in Tel Aviv (Israël)

_____ Sokolov raakt aan de drank.

_____ Sokolov wordt 'gedeporteerd' naar Tomsk (Rusland)

3 Waarom is de informatie die je in de flashback krijgt belangrijk, denk je?

____

____

4 Denk je dat de man uit het begin van tekst 1 een rol in het verhaal gaat spelen? Of is hij een toevallige voorbijganger? Leg uit.

____

____

____

▶ Spanning
Spanning wordt opgeroepen door alles wat maakt dat je verder wilt lezen. Bijvoorbeeld open plekken*, vooruitwijzingen* of een andere vorm van a-chronologie*, wisseling van perspectief of een onbetrouwbaar perspectief.

▶ Sovjet-Unie (USSR)
De Sovjet-Unie of USSR (Unie van Socialistische Sovjetrepublieken) bestond uit het huidige Rusland en een groot aantal andere staten. Na het uiteenvallen van de Unie in 1991 werden de staten onafhankelijk.

▶ Golfoorlog
Tijdens de Eerste of Perzische Golfoorlog (1990-1991) viel Irak onder leiding van Saddam Hoessein buurland Koeweit binnen. Later werden de Iraakse troepen door een internationale coalitie, geleid door de VS, weer uit Koeweit verdreven.

Tekst 1

Toen hij de fles van zijn brandende mond nam, zag Sokolov aan de overkant van de straat een man die snel en atletisch een geblindeerd eethuis binnenliep. De kwaliteit van de opvallende broek die hij droeg had Sokolov op dertig meter afstand kunnen herkennen. Hij was van glanzende zijde, zilvergrijs van kleur en messcherp geperst. Het hemd erboven was stralend wit en op de korte mouwen stonden verse persstrepen. Zijn gezicht was Sokolov ontgaan, maar de kleding vertelde dat de man geld had, voldoende in ieder geval voor de wasserij en de stomerij, die in dit land onbetaalbaar waren, zo had hij in Herzlia ontdekt. Zelf droeg Sokolov een broek van een van zijn Russische kostuums.
In Kaliningrad had hij het beste kunnen kopen dat de Russische kledingindustrie produceerde aangezien hij toegang had tot de speciale winkels, maar zelfs dat was tienderangs vergeleken met wat in de sjieke winkels op Dizengoff te zien was. Zijn kostuums waren verouderd van stijl. Geld voor een spijkerbroek en gymschoenen had hij niet en hij had besloten een pak bij zijn werk af te dragen. Hij schroefde de dop weer van de fles. Hij had ernstiger problemen dan zijn kleding. Misschien kwam hij nooit meer in zijn eigen vak aan het werk. Misschien had hij de USSR nooit moeten verlaten. De slok spoelde de pijnlijke gedachten weg. Sinaasappels, las hij, toen hij zich naast zijn kar neerliet op een achtergelaten krat. De eerste maanden van zijn verblijf in Israël had hij vol toewijding de *oelpan* gevolgd, de taalschool voor immigranten. Op de middelbare school, tijdens zijn studie en later als wetenschapper had hij tot de top behoord, en ook hier toonde hij wat hij waard was. Zijn getraind intellect had niet de geringste moeite met de taal. Hij las en verstond Ivriet, maar in actieve zin was hij trager. Regelmatige omgang met de Israëli's zou hem binnen een jaar soepele beheersing van de taal schenken, alleen: hij had nagenoeg niemand om mee te praten. In tegenstelling tot de meeste andere immigranten had hij geen familie in Israël. En op de oelpan had hij geen vrienden gemaakt.
In Tomsk, het hart van Siberië, was hij alcoholist geworden. Hij had matig gedronken voordat hij uit Kaliningrad gedeporteerd werd (in gedachten gebruikte hij dat woord, ook al was er in technische en juridische zin geen sprake van deportatie: hij was gewoon overgeplaatst naar een andere werkplaats van de constructiefabriek, drieduizend kilometer naar het oosten). Achteraf gezien had hij zich altijd een zekere beperking opgelegd bij het nuttigen van wijn en wodka, alsof hij instinctief wist dat hij in hart en nieren een drinker was. Het was een kwestie van wachten op de catastrofe die zijn ware aard zou vrijmaken.

Leon de Winter, De ruimte van Sokolov. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1992

▶ Vertelheden
Het 'nu' in het verhaal.

▶ Flashback
Terugblik of herinnering. De verteller vertelt over iets wat in het verleden heeft plaatsgevonden. Flashbacks zijn altijd belangrijk: ze verhelderen iets wat van belang is voor het verhaal.

▶ A-chronologie
Verstoring van de chronologie; de gebeurtenissen worden niet in de chronologische volgorde beschreven.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

5 'Sokolovs oogbeweging was minimaal maar veranderde zijn leven diepgaand.' Leg uit dat in deze zin een alwetende verteller aan het woord is.

6 De zin is een vooruitwijzing*. Waarom verandert deze oogbeweging Sokolovs leven diepgaand, denk je?

▶ Vooruitwijzing
Je leest over iets wat nog gaat gebeuren, vaak zonder dat je weet wat er precies gaat gebeuren. Daardoor dragen vooruitwijzingen bij aan de spanning van een verhaal.

7 Aleksandr (Sasja) Sokolov kan zijn ogen niet geloven als hij in de moordenaar zijn vroegere vriend Lev (Ljovka) meent te herkennen. Vind je zijn perspectief betrouwbaar? Leg uit.

8 Wat denk jij, is Lev wel of niet de schutter? Leg uit.

9 In dit fragment komen veel beschrijvingen die het verhaal vertragen. Onderstreep alle vertragingen*.

10 Noteer drie open plekken* die in tekst 1 en 2 ontstaan.

11 Leon de Winter heeft in *De ruimte van Sokolov* nogal wat trucjes gebruikt. Welke van die trucjes dragen wat jou betreft bij aan de spanning en welke niet?
a-chronologische* vertelwijze *wel / niet*
cliffhanger* *wel / niet*
perspectief *wel / niet*
flashbacks* *wel / niet*
vertraging* *wel / niet*
vooruitwijzing* *wel / niet*

▶ Vertraging
De gebeurtenissen worden 'langzaam' verteld, bijvoorbeeld doordat ze worden onderbroken door beschrijvingen.

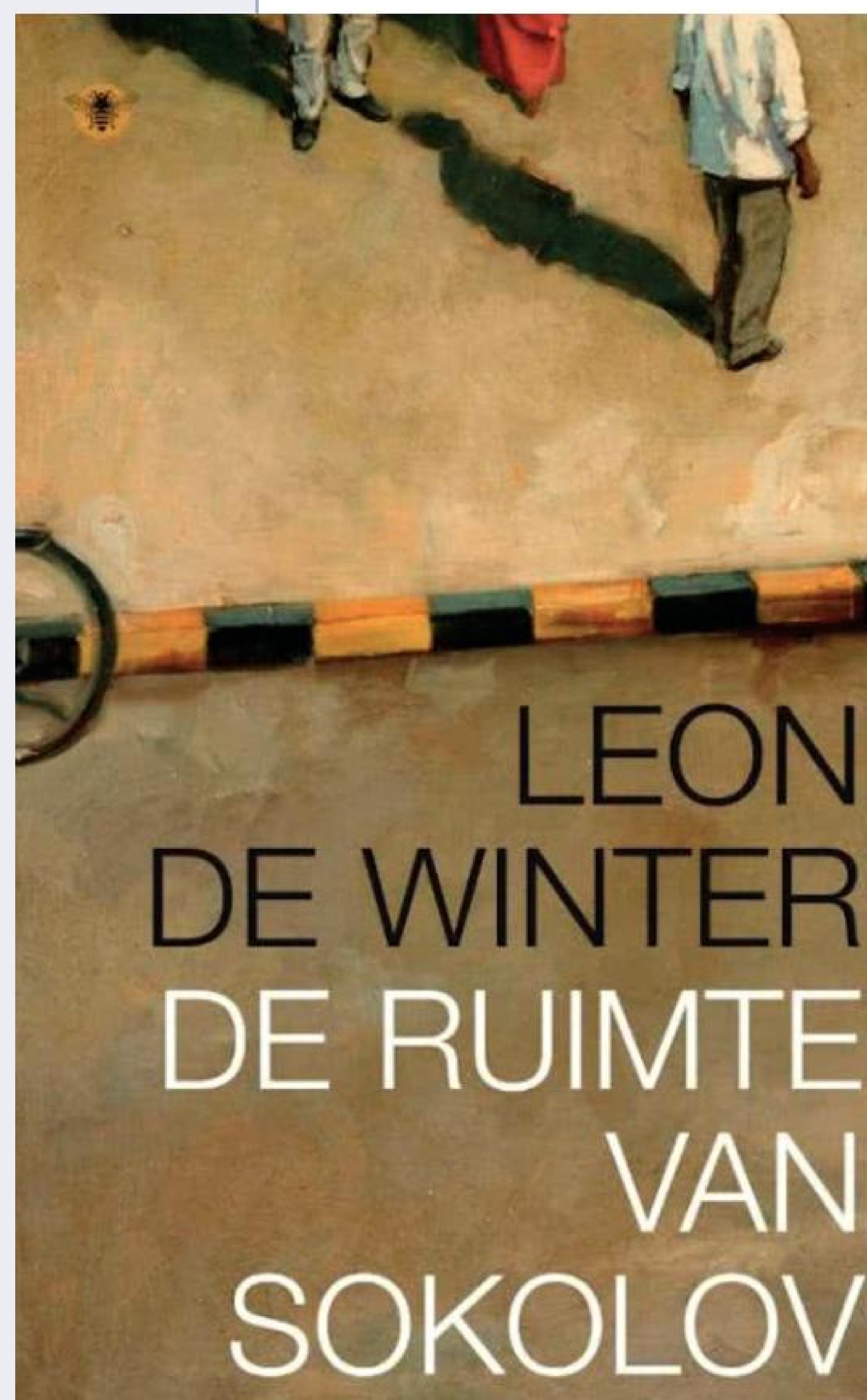
▶ Open plekken
Vragen die het verhaal oproept. Soms wordt een open plek al na een paar regels ingevuld, maar het komt ook voor dat een open plek pas helemaal aan het einde van het verhaal (of helemaal niet) worden ingevuld.

▶ Cliffhanger
Het verhaal wordt onderbroken op een spannend moment.

Tekst 2

Sokolov richtte zich op en zag hoe aan de overkant van de straat de man in de dure broek het eethuis verliet. De man bleef voor de deur staan, tilde uit het borstzakje van zijn gestreken overhemd een flonkerende zonnebril en zette deze aandachtig op zijn neus, een arm van de bril secuur tussen duim en wijsvinger vasthoudend, als een precieuze dame die een kopje thee drinkt. Met zijn bezem in de hand stond Sokolov in de schaduw onder een van de bomen van de Regov Eksel en hij keek naar zonovergoten overkant van de straat, waar de rijkgeklede man de tijd nam voor het plaatsen van de zonnebril. Hij was slank, donker, zijn glanzende haar was kortgeknipt en zijn wangen leken vers geschoren, alsof hij bij het dessert nog even een barbier had laten komen. Zijn houding straalde zelfvertrouwen uit, een geslaagd man die zijn plaats in de wereld had veroverd. Goedkeurend streek hij met zijn vlakke hand over zijn haar, elk haartje zijn precieze bestemming gevend.

Dat strijken over het haar leek een signaal, want het was het moment waarop achter zijn rug een tweede man verscheen. Sasja Sokolov had niet gezien waar deze vandaan kwam (misschien uit de winkel ernaast) en bleef toekijken omdat hij in de rechterhand van de tweede man een pistool ontdekte. Ondanks de warmte droeg hij een kostuum, zo te zien van fijne zijde, dat als een spiegel het zonlicht ving. Het eerste schot viel op het moment waarop Sokolov zijn mond opende om te gillen. Een waarschuwing? Een kreet van verbazing? Het lichaam van de eerste man trilde en draaide een halve slag door de kracht van de kogel, die halverwege de rug het lichaam was binnengedrongen en dwars door de borstkas een tunneltje moest hebben geboord. Sokolov had aan het begin van zijn carrière aan de ontwikkeling van munitie gewerkt en hij wist dat niet de inslag maar de uitslag van een kogel de wond veroorzaakte. De schutter hief het wapen en schoot nog een keer, deze keer frontaal, en nu pas drong het tot Sokolov door dat hij niets hoorde.

De zonnebril spatte uiteen en het achterhoofd van de man veranderde in een grote geplette tomaat. Hij zakte in elkaar en zijn lichaam raakte massief de grond. Het geluid dat door de hete lucht naar hem toe golfde, deed hem denken aan het pakket kranten dat van een rijdende vrachtwagen op de stoep werd gegooid, honderdvijftig met touw bijeengebonden exemplaren van *Maäriv*, voor de winkel op de hoek van de miljonairsflat waar hij had gewoond. Als hij zat te drinken kon hij het vanaf zijn terras zien.

Sokolov tuurde roerloos en met open mond naar het slachtoffer dat hij tot voor enkele seconden had benijd. Nu lag daar een ding dat opgeruimd diende te worden. En de vraag flitste door zijn hoofd of hij straks degene was die de stoep moest wassen. En de volgende gedachte, net zo snel geformuleerd als de eerste onbeantwoorde vraag, leidde hem naar de vaststelling dat hij nu echt vanuit het perspectief van een leeghoofdige straatveger naar de wereld keek: hoe duur zijn zijn kleren, wie ruimt die hoop botten en spieren op? Zo denkt iemand die in de goot staat.

Sokolovs oogbeweging was minimaal maar veranderde zijn leven diepgaand: toen hij van de dode naar de schutter keek, merkte hij dat de man hem had ontdekt. Hun blikken vingen elkaar en meteen kwam de man in beweging.

Hij holde op Sokolov af.

Sokolov bleef staan en hield zich vast aan de steel van de bezem, alsof die hem veiligheid bood, en hij vroeg zich af of dit het laatste was wat hij van de wereld zag, een moordaanslag, de ultieme verkrachting van de menselijke waardigheid.

De moordenaar naderde hem en hij werd steeds persoonlijker en unieker en steeds minder een abstracte schutter met een dodelijk wapen.

Aleksandr Sokolov tilde met beide handen de steel van de bezem op, niet om te slaan, maar als een primitief gebaar dat om vergiffenis vroeg (het leek op het heffen van een rituele staf), en tegelijk met het doorstaan van alle angsten en het registreren van de nadering van het gevaar had hij het gevoel dat hij de dader eerder had gezien.

De man bleef nu vlak voor hem staan, aan de andere kant van de vuilniskar, en richtte het wapen op het kinderlijke hoofd van Sokolov. Ze keken elkaar in de ogen en Sokolov zag de nerveuze vastberadenheid van de man en het zweet op zijn slapen en bovenlip, en hij zei: 'Ja nitsjewó nje widil.' *Ik heb niets gezien.*

Sokolov zei het in het Russisch. Hij wist niet hoe hij deze woorden in het Ivriet kon vertalen want het Russisch was zijn eigen taal, de klanken waarin zijn dromen en verlangens en alle angsten en pijnen hun precieze gestalte vonden. Het gezicht van de man verloor nu zijn laatste abstractie en Sasja Sokolov vocht tegen de krankzinnige gedachte dat hij oog in oog stond met dr. Lev Sergejewitsj Lezjawa, zijn jeugdvriend Lev met wie hij gestudeerd had en die later bij Energia zijn chef was. Vijf jaar geleden had hij hem voor het laatst gezien toen hun *Oktjabr*-raket bij de lancering explodeerde en de hele afdeling van Energia die door Lev Lezjawa was geleid, van haar taak werd ontheven. Lev verdween naar het Zuiden, Sasja naar het Oosten.

'Ljovka?' stotterde hij.

De man keek hem met grote ogen aan, verrast en geschrokken. Het wapen in zijn hand trilde en Sokolov zag hoe hij aarzelde en zich van zijn verwarring probeerde te verlossen. Toen liep hij langs Sokolov de Regov Roni in.

Sokolov bleef staan. Hij hoorde de voetstappen van de man maar hij durfde zich niet om te keren. Hij wist zo zeker dat hij Ljovka had gezien dat hij tot geen andere conclusie kon komen dan dat hij gek was geworden.

Want het was onmogelijk dat dit Ljovka was geweest. Het was onmogelijk dat hij een moord had gezien. Het was onmogelijk dat hij hier stond als straatveger in Tel Aviv.

Leon de Winter, De ruimte van Sokolov. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1992

Tel Aviv in de vroege jaren '90 van de vorige eeuw

1.5 Thema's en motieven

'Een ambitieus architect kon niet in Winterthur blijven hangen.'

Tot nu toe heb je je beziggehouden met de inhoud van verhalen. Kenmerkend voor boeken van niveau 3 en hoger is echter dat er een 'diepere laag' in het verhaal zit, die verscholen ligt onder de oppervlakte. Met 'praten over proza' wordt bedoeld dat je ook daarover kunt communiceren. Je moet antwoord kunnen geven op de vraag: waarover gaat dit verhaal nog meer, behalve over de personages en de gebeurtenissen? Zo gaat *Het huis van de moskee* over een huis en een familie, maar zet het je misschien ook aan het denken over de milde vorm van de islam. Maar je kunt met net zoveel recht beweren dat het een liefdevolle roman over de teloorgang van een cultuur is. Een verhaal heeft niet één betekenis. Het heeft de betekenis die jij erin leest. Dat betekent niet dat je zomaar alles over een verhaal of roman kunt beweren. Je moet je mening altijd kunnen onderbouwen met gegevens uit de tekst.
In deze paragraaf leer je hoe verhaalmotieven* je op het spoor kunnen zetten van de 'diepere laag' van een roman.

Arnon Grunberg, *De man zonder ziekte*, 2012 (niveau 4)
Arnon Grunberg (1971) is een veelschrijver. Sinds zijn debuut *Blauwe maandagen* (1994) heeft hij maar liefst zestien romans geschreven (naast een substantiële hoeveelheid essays, columns, verhalen en journalistieke stukken). Een centraal thema* in zijn werk is de vergeefsheid van het menselijk streven. In zijn de roman *De joodse messias* verwoordt de hoofdpersoon dat als volgt: 'Alle ambitie begint met de fantasie dat je iemand anders kunt zijn dan je bent.' Doordat Grunbergs personages vasthouden aan de illusies die ze over zichzelf koesteren, stevenen ze onafwendbaar op hun ondergang af.
Dat is ook het geval in *De man zonder ziekte*. De jonge architect Samarendra Ambani, zoon van een Indiase vader en een Zwitserse moeder, reist af naar Bagdad in de hoop de opdracht voor het ontwerp van een operagebouw in de wacht te slepen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 De volgende woorden staan in tekst 1. Welke daarvan passen bij traditionele westerse waarden? Omcirkel: *civil society – corruptie – eenheid – democratie – gemeenschapszin – goed functionerende rechtsstaat – oorlog – smerigheid van de machtspolitiek – tolerantie – veiligheid en vrede – verantwoordelijkheid*

2 '"Bovendien," zei Hamid, "bestaat er geen democratie zonder opera."' Dit lijkt een vreemd standpunt. Probeer te achterhalen hoe Hamid tot deze uitspraak komt. Wat is zijn redenering?

3 Waarom wil Sam zo graag een operagebouw voor Bagdad ontwerpen?

▶ Verhaalmotief
Opvallend verhaalelement dat steeds opnieuw opduikt in het verhaal – net als een motief in een tapijt. Verhaalmotieven kunnen concreet of abstract zijn.

▶ Thema
Waar een verhaal over gaat, afgezien van de personages en de gebeurtenissen. Het thema is datgene waarop de schrijver een visie heeft of waarover hij de lezer aan het denken wil zetten.

4 Wat vind je van Sams motivatie? Kies uit: *hoogmoedig – lovenswaardig – naïef – ongeloofwaardig – iets anders, namelijk*

Tekst 1

Sam heeft stagegelopen bij de wereldberoemde architect Fehmer, die vond dat architectuur de identiteit van mensen bepaalt en dat architecten de gelegenheid moeten krijgen om de wereld vorm te geven. Als er een ontwerpwedstrijd wordt uitgeschreven voor de bouw van een opera in Bagdad is Sam er dan ook als de kippen bij. Hij wil iets groots doen.

Sam bestudeerde de website van het World Wide Design Consortium, die er verzorgd uitzag maar verder weinig concrete informatie bevatte, daarom belde hij op. Hij werd een paar keer doorverbonden en kreeg uiteindelijk Hamid Shakir Mahmoud aan de lijn, een van de oprichters van het WWDC. Mahmoud was een Irakees die al vanaf 1983 in ballingschap in Londen woonde, hij was gevlucht voor Saddam*. En nu Saddam er niet meer was had Hamid Shakir Mahmoud een droom: een operagebouw in Bagdad. Wat het WWDC precies deed, begreep Sam ook na tamelijk uitvoerige uitleg niet. Zeker was dat Hamid Shakir Mahmoud steenrijk was. Maar Mahmoud was niet alleen rijk, hij was ook enthousiast. Hij zei: ‘Sam, ik ben drie keer getrouwd geweest, ik heb vijf kinderen, met vier van hen heb ik het contact verbroken en ik ben een kettingroker. Ik heb nog maar één wens. Als de mensen in Bagdad naar de opera kunnen, dan weten we dat we de oorlog hebben gewonnen. Puccini* is mijn liefde. Puccini is geen Mozart, maar Puccini blijft mijn grote liefde. Van Wagner krijg ik hoofdpijn. Mozart ontroert me, maar Puccini maakt mij aan het huilen.’ Daarna hoorde Sam hoe Hamid Shakir Mahmoud een sigaret opstak.
‘Ja,’ zei Sam. ‘Dat kan ik me goed voorstellen.’ Zijn moeder luisterde wel eens naar Puccini. Hij begon zich af te vragen of hij de verhoudingen tussen de operabezoeker en het gebouw nu vanuit Puccini’s perspectief moest gaan bestuderen of dat het perspectief van de oorlog misschien beter was. Over oorlog had Sam relatief weinig nagedacht, maar als het noodzakelijk was, kon hij zich ook daarin grondig verdiepen.
Hamid Shakir Mahmoud wilde de mensen in Bagdad iets moois geven om de eenheid in zijn land te herstellen. Schoonheid was een gemeenschappelijk ideaal en opera had een eeuwigheidswaarde die je de ellende van de oorlog, de alledaagse corruptie, de smerigheid van de machtspolitiek kon doen vergeten. Samarendra Ambani zou hier gestalte aan geven. Belangeloos, omdat ware schoonheid belangeloos diende te zijn.
Sam had de oorlog in Irak in grote lijnen gevolgd, de kranten las hij met een zekere plichtsgetrouwheid, en nooit had hij de illusie gehad dat hij invloed kon uitoefenen of dat het hem werkelijk aanging wat daar gebeurde. Het gesprek met Hamid Shakir Mahmoud bracht hem op het idee dat hij wel degelijk een steentje kon bijdragen aan de goede afloop. Oorlog vernietigde mensen en hun huizen. Architecten bouwden huizen, zij stonden tegenover de oorlog zoals de arts tegenover de dood.
‘Hoe zie jij de toekomst van mijn land, Samarendra?’ vroeg Hamid Shakir Mahmoud.
Sam zag de toekomst van Irak niet voor zich, maar als beginnend architect moest je niet alleen goed zijn wilde je opdrachten binnenslepen, je moest ook over sociale vaardigheden beschikken. Daarom schetste hij de toekomst van Irak met behulp van de gemeenplaatsen die hij tijdens zijn studie had gehoord en die nauwelijks te onderscheiden waren van zijn eigen opvattingen. Gemeenschapszin en verantwoordelijkheid, tolerantie en een goed functionerende rechtsstaat, veiligheid en vrede. Een paar keer liet Sam de woorden ‘civil society’ vallen. Vervolgens luisterde hij weer met compassie en interesse naar wat Hamid Shakir Mahmoud allemaal te zeggen had.

▶ Saddam
Saddam Hoessein (1937-2006) was president van Irak van 1979 tot 2003. In die periode vluchtten veel Irakezen voor de terreur van zijn dictatoriale regime. In 2003 vielen geallieerde troepen onder leiding van de VS Irak binnen om het regime van Saddam Hoessein omver te werpen. Hij werd gevangengenomen en in 2006 veroordeeld tot de doodstraf.

Eerst hoorde Sam: 'Zeg maar gewoon Hamid.' Vervolgens hoorde Sam Hamid zwaar ademen of gretig inhaleren, dat wist hij niet zeker, en daarna zei Hamid: 'Je moet nooit de gemeenschap vergeten waar je hebt leren lopen, Sam. Ik ga eindelijk iets teruggeven.'
Het was een onschuldige opmerking geweest, een detail, maar het voelde alsof Sam een draai om zijn oren had gekregen. De afwezigheid van ziekte* in zijn leven was geen zegen, maar een verborgen gebrek. Hij had altijd genomen, zonder ooit iets terug te geven. Hij besloot een architect te worden die gaf, een genereuze architect.
'Bovendien,' zei Hamid, 'bestaat er geen democratie zonder opera. Als we in Bagdad eindelijk een eigen opera hebben, weten we zeker dat we met de grote mensen aan tafel mogen zitten. Als wij Puccini naar Bagdad hebben gebracht, weten we zeker dat het nieuwe Midden-Oosten meer is dan een droom. Sjiieten, soennieten, Koerden: allemaal onbelangrijk. Puccini, daar gaat het om, Sam, Puccini.'
'Zeker,' zei Sam, 'dat is waar.'
Een opera in Bagdad was iets anders dan een boeddhistisch ontmoetingscentrum in Winterthur. Een ambitieus architect kon niet in Winterthur blijven hangen.

Arnon Grunberg, De man zonder ziekte. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2012

▶ Puccini
Giacomo Puccini (1858-1924) was een bekende operacomponist.

▶ De afwezigheid van ziekte...
Sams zusje Aida heeft een ernstige spierziekte. Ze zit in een rolstoel en kan nauwelijks praten. Dat maakt Sam 'de man zonder ziekte'.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

5 Vind je Sam een geloofwaardig personage? Leg uit.

6 Opera is een duidelijk herkenbaar concreet motief*. Naar welk abstract motief* verwijst het, denk je? Kies uit: *architectuur – beschaving – muziek – oorlog*
Leg uit waar je dat uit opmaakt.

▶ Concreet motief
Verhaalelement dat meerdere malen *letterlijk* in het verhaal voorkomt. In dit verhaal is 'opera' bijvoorbeeld een (opvallend) concreet motief. Concrete motieven verwijzen vaak naar abstracte motieven* of thema's* van het verhaal.

7 Leg uit dat in tekst 1 en 2 'het westen' en 'het oosten' tegen elkaar uitgespeeld worden. Zie ook je antwoorden op vraag 1.

▶ Abstract motief
Verhaalelement dat *niet letterlijk* in het verhaal voorkomt, maar dat je zelf moet afleiden. Vaak leiden concrete motieven je naar een abstract motief. In *De man zonder ziekte* kun je 'beschaving' bijvoorbeeld als een abstract motief zien. De concrete motieven 'opera' en 'architectuur' wijzen in die richting.

8 Het lijkt alsof 'het westen' als positief wordt afgeschilderd en 'het oosten' als negatief. Vind je dat tekst 1 en 2 aanwijzingen bevat die dat beeld nuanceren? Leg uit.

9 'Een centraal thema in Grunbergs werk is de vergeefsheid van het menselijk streven.' (inleiding van deze paragraaf). Herken je dit thema in tekst 1 en 2? Leg uit.

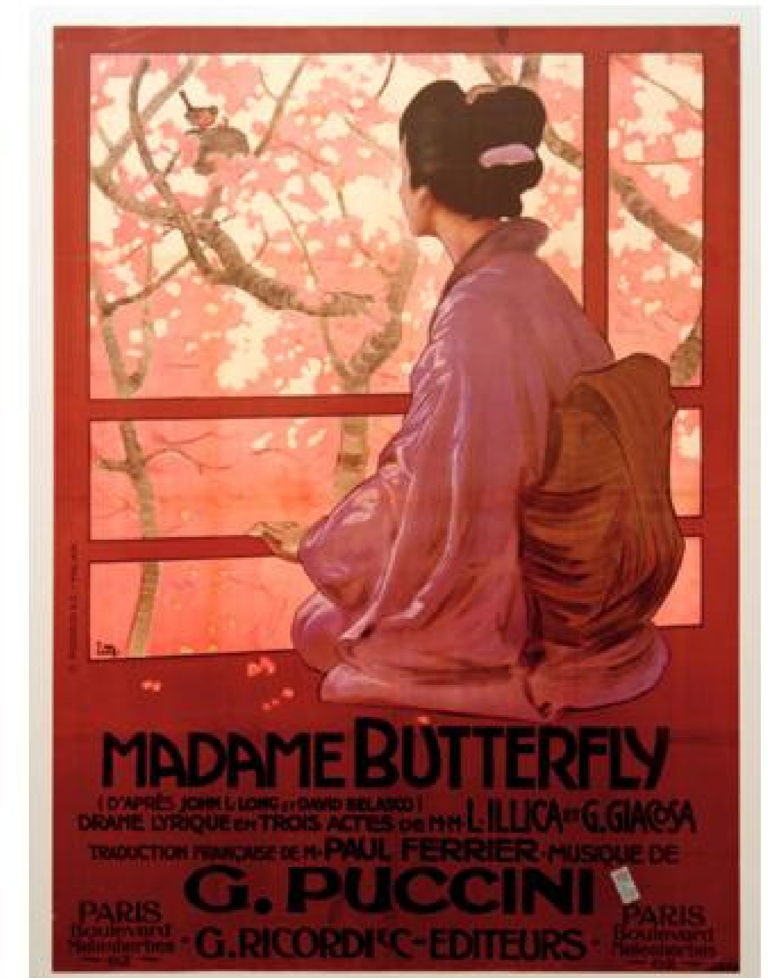
Tekst 2

In Bagdad lopen de zaken anders dan Sam had verwacht. Zijn 'beveiligers' hebben hem naar het huis van Hamid Shakir Mahmoud gebracht. Op de televisie ziet Sam dat Mahmoud is vermoord. Als de beveiligers op een dag verdwenen zijn, gaat Sam ervandoor. Hij loopt recht in de armen van militairen, die hem gevangennemen.

Ze hebben hem gefouilleerd en alles uit de zakken van het pak gehaald dat niet van hem is maar dat hij de afgelopen dagen heeft moeten dragen.
'Hoe heet je?' vraagt de man.
Sam heeft dat al gezegd, verschillende keren, maar hij weet niet zeker of hij het ook tegen deze man heeft gezegd. Deze man lijkt een belangrijke functie te hebben. Hij straalt de rust uit van iemand met macht, een officier waarschijnlijk.
'Samarendra,' zegt Sam. 'Zwitsers staatsburger.'
Hij kan niet vaak genoeg benadrukken dat hij Zwitser is. Dat is zijn hoop. Mocht er hoop zijn, dan is die te vinden in zijn Zwitserse paspoort.
'Voor wie werk jij?' vraagt de man.
Hij heeft een zwaar accent, valt Sam op.
'Ik ben zelfstandig,' zegt Sam. 'Architect. Na mijn studie ben ik voor mezelf begonnen. Samen met een compagnon.'
De man bladert verder in Sams boekje.
'Wat is dit?' vraagt hij opeens. Hij laat de schets zien die Sam maakte toen hij besefte dat hij een van de herentoiletten beter kon verplaatsen.
'Een schets,' zegt hij. 'Het echte ontwerp zit in mijn computer. Voor een operagebouw. Ik deed mee aan een wedstrijd voor een operagebouw.'
Hij vermoedt dat het beter is de naam Hamid Shakir Mahmoud ook hier niet te noemen.
'En die kruisjes,' zegt de man, 'zijn dat de bommen?'
'De bommen?' Sam lacht. Of beter gezegd, hij doet alsof. De bommen.
'Dat worden de herentoiletten,' zegt Sam triomfantelijk. 'Ik wilde een van de herentoiletten verplaatsen. Het leek me beter.'
'Ben jij een terrorist of een spion?' vraagt de man met een zelfverzekerdheid die Sam onaangenaam voorkomt.
Sam gaat verzitten. Het is een vraag waarop geen antwoord mogelijk is en die hij daarom ook weigert te beantwoorden.
De man lijkt nu nauwelijks meer aandacht te besteden aan Sam. Hij verdiept zich in het boekje.
'Ik heb al gezegd wat ik ben,' zegt Sam na een tijdje. 'Meerdere keren heb ik dat al gezegd, tegen diverse personen. Ik ben Zwitsers staatsburger en architect.'
'Jij bent spion,' zegt de man. Hij laat Sam een visitekaartje zien, op de achterkant van het kaartje staat: '61security69'.
'En dit?' vraagt hij.
'De code van het internet,' zegt Sam, 'in de villa waar ik logeerde. Dit kaartje kreeg ik van een van de beveiligers. Zij kunnen alles uitleggen.'
'Voor wie ben jij hiernaartoe gekomen?'
Hij moet de naam nu toch maar noemen. Eerlijkheid is het beste, hij heeft niets te verbergen. 'Hamid Shakir Mahmoud,' zegt hij.
'Hamid Shakir Mahmoud.' De officier glimlacht. Hij lijkt Hamid Shakir Mahmoud te kennen en dat geeft Sam hoop.
'Hamid Shakir Mahmoud,' zegt Sam, 'heeft mij naar Bagdad gehaald. Voor de opera. Vanwege Puccini. Ik ben hier voor het operagebouw. In mijn laptop zit het ontwerp. Alles kan uitgelegd worden. U moet even naar mijn ontwerp kijken…'
'Hamid Shakir Mahmoud is dood,' onderbreekt de officier hem. 'Die hond heeft niet genoeg geleden. Jij zult meer lijden.'
De man spreekt zonder enige emotie en stemverheffing, zoals iemand in Zürich zou zeggen: 'Morgen slaat het weer om.'

Arnon Grunberg, De man zonder ziekte. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2012

▶ Madame Butterfly
Opera van Puccini uit 1904. Het verhaal speelt zich af in Japan. Een Amerikaanse legerofficier trouwt met de Japanse Butterfly, maar verlaat haar weer. Butterfly krijgt een kind en wacht op de vader. Als deze terugkeert, heeft hij zijn nieuwe, Amerikaanse vrouw bij zich. Butterfly neemt afscheid van haar kind en pleegt zelfmoord.

▶ Frank Lloyd Wright
Frank Lloyd Wright (1867-1959) was een Amerikaanse architect. Een van de laatste projecten waaraan hij werkte, was het 'Plan for Greater Bagdad' (1957-'58; zie afbeelding), dat de bouw van een universiteit, cultureel centrum en een operagebouw omvatte. Het plan is nooit uitgevoerd vanwege de ineenstorting van de Hasjemitische monarchie in 1958. Toen werd de laatste Hasjemitische koning vermoord en werd Irak een republiek.

1.6 Recensies

Leukste drama Shakespeare ooit

Voor schrijvers is het belangrijk dat hun boeken aandacht krijgen in de media. Als dat niet gebeurt, weet het lezerspubliek namelijk niet dat het boek überhaupt bestaat. Er zijn televisieprogramma's waarin aandacht wordt besteed aan nieuw uitgekomen boeken. Een programma als *De wereld draait door*, waarin eenmaal per maand het 'boek van de maand' wordt gekozen door een boekenpanel, kan de verkoopcijfers van een boek enorm omhoog jagen. De meeste boeken worden echter niet op *prime time* op televisie besproken, maar in dag- en weekbladen gerecenseerd.
Recensies* zijn niet alleen belangrijk voor de schrijver, maar ook voor de lezer. Op grond daarvan kan de lezer besluiten om het boek te lezen of dat juist niet te doen. Recensies kunnen lezers ook helpen een oordeel over een boek te vormen.
In deze paragraaf lees je twee recensies over *De man zonder ziekte*. Over het algemeen worden de romans van Grunberg zeer positief besproken. De weinige keren dat dat niet gebeurt, klimt hij zelf in de pen om de recensent van repliek te dienen.

Rob Schouten, 'Een Zwitser kan niets gebeuren' (2012)
Rob Schouten (1954) is dichter en recensent. Hij bespreekt proza en poëzie voor onder andere *Trouw* en *Vrij Nederland*. Hij heeft meerdere romans van Grunberg positief besproken. Schouten beschouwt Grunberg niet alleen als een 'groot en belangwekkend schrijver', maar vooral ook als een groot denker: 'Ongetwijfeld moeten we Grunbergs werk tot de literatuur rekenen maar ik ben geneigd hem nog meer te beschouwen als rebels denker, een denker die, zoals Sartre* indertijd, zijn ideeën verpakt in literatuur*'. Bovendien zoekt Grunberg volgens Schouten meer dan andere schrijvers grenzen op – om daar vervolgens overheen te gaan: 'Met zijn grensoverschrijdende romans zet hij alles op losse schroeven, en dat is ook de reden waarom zijn boeken [...] zoveel indruk maken. Ze zetten je aan het denken over de grond van onze gevoelens van liefde en genegenheid, van walging en weerzin.'

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Zet een uitroepteken in de kantlijn bij passages die je verrassend of waardevol vindt en/of waarmee je het eens bent. Zet een vraagteken naast passages die je niet begrijpt.

2 Welk verband kun je leggen tussen Samarendra en Musils 'man zonder eigenschappen'?

3 Welke overeenkomst zie je tussen Samarendra en Josef K. uit *Het proces*?

4 'Steeds onverbloemder demonstreert hij zijn boodschap.' Wat is die boodschap?

▶ Recensie
Boekbespreking door een professionele recensent in een gerenommeerd dag- of weekblad (zoals *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *HP/De tijd*, *De Groene Amsterdammer* etc.).
In een recensie wordt altijd iets gezegd over de inhoud van het boek. Ook geeft de recensent zijn oordeel. Vaak, maar niet altijd, geeft een recensent ook zijn interpretatie*.

▶ Interpretatie
Een antwoord geven op de vraag: waarover gaat dit verhaal nog meer, behalve over de personages en de gebeurtenissen?

Tekst 1

Een Zwitser kan niets gebeuren

De titel van Arnon Grunbergs jongste roman 'De man zonder ziekte' herinnert aan Musils *De man zonder eigenschappen**, de inhoud aan Kafka's *Het proces**. Het zegt wel iets dat Grunberg zich nadrukkelijk aan zulke grote voorbeelden spiegelt. Hij lijkt de Nederlandse literatuur inmiddels te zijn ontgroeid. Dat geldt ook voor zijn persoonlijk leven, hij is als reiziger en bezoeker van oorlogsgebieden allang een echte wereldburger geworden, iemand die de veilige haven Nederland achter zich heeft gelaten.

De man zonder ziekte gaat over onze westerse illusie van veiligheid en comfort. Scherp en soms sardonisch[1] zet Grunberg een wereld neer waarin niets meer is wat het lijkt en waar de mens een speelbal is van machten die hij niet beheerst.

Hét voorbeeld van een land waar die illusie van veiligheid hoogtij viert is natuurlijk Zwitserland: neutraal, schoon, comfortabel. De kerngezonde, keurige, volstrekt onschuldige architect Samarendra Ambani, kortweg Sam, zoon van een Indiër die ooit naar Zwitserland is geëmigreerd, van onveiligheid naar veiligheid zeg maar, is zo'n Zwitser. Zijn paspoort stelt hem gerust dat alles goed komt in de wereld.

Als Sam uitgenodigd wordt om in Bagdad zijn ontwerp voor een nieuw operahuis te tonen, vertrekt hij dan ook naar Irak. Bij aankomst wordt hij opgevangen door een stel bewakers die zich om zijn veiligheid bekommeren, zonder dat duidelijk wordt of hij ooit zijn opdrachtgever zal ontmoeten, die even later lijkt te zijn overleden. Als hij zonder paspoort bij een checkpoint arriveert, wordt hij als spion gevangengenomen en gemarteld, zijn bewakers pissen over hem heen.

Natuurlijk beroept hij zich op zijn Zwitserse paspoort en uiteindelijk helpt dat. Ze laten hem vrij. Eind goed al goed, maar niet heus.

Weer thuis in Zwitserland lijkt Sam weliswaar aan een licht oorlogstrauma te lijden (hij wil dat zijn vriendin over hem heen plast) maar hij laat zich toch weer door het Midden-Oosten lokken. Dit keer roept het kapitalistische Dubai hem om er een bibliotheek annex bunker te bouwen. In alles het tegendeel van Bagdad, lijkt Dubai wel wat op Sams thuisland, met de wolkenkrabbers als equivalent van de Alpen. Maar als hij met drank in zijn auto en ook wat in zijn lijf wordt opgepakt, gaat het opnieuw mis. Ze verdenken hem ervan een agent van de Israëlische geheime dienst te zijn, leggen al zijn verklaringen van onschuld uit als bewijs tegen hem, zetten hem gevangen, geven hem een keurige advocaat maar hij wordt ter dood veroordeeld en geëxecuteerd.

De man zonder ziekte is een exemplarische[2] roman van een haast aforistische[3] helderheid. Anders dan in vorige romans waarin hij hetzelfde thema van veiligheid aansneed, zoals *De asielzoeker* en *Tirza*, (zie respectievelijk pagina 295 en pagina 275) heeft Grunberg dit keer alle overbodige tierlantijnen weggesneden. Steeds kaler is hij gaan schrijven, met steeds minder anekdotische omslag. Steeds onverbloemder demonstreert hij zijn boodschap. Had hij in voornoemde romans nog metaforen nodig om de band tussen daders en slachtoffers te verbeelden, in *De man zonder ziekte* liggen zijn ideeën vaak open en bloot op tafel. Zoals in deze scène tijdens een feestje tussen Sams beide gevangenschappen in:

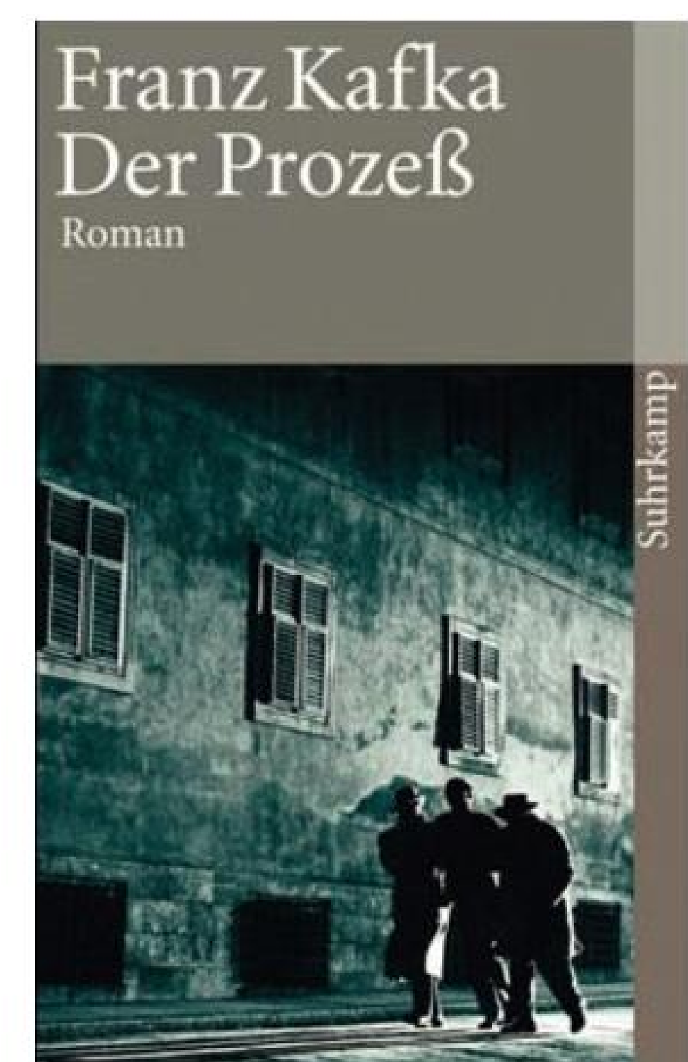
'"En gerechtigheid?" vraagt Martina. "Bestaat er dan geen gerechtigheid?"
Sam denkt na. Het klinkt zo ongepast in dit verband, gerechtigheid, hij weet niet wat hij ermee aan moet. Gerechtigheid. Het is iets voor de buitenstaander. Daarmee ontken je de intimiteit die er geweest is tussen dader en slachtoffer, als hij zichzelf even slachtoffer mag noemen. De Irakezen die dachten dat hij een spion was, waren intiem met hem, intiemer dan Nina (Sams vriendin, RS) ooit met hem is geweest.'

▶ Sartre
Jean-Paul Sartre (1905-1980) was een Franse schrijver en filosoof. Hij werkte de gedachte uit God niet bestaat, en dat de mens in een zinloze en chaotische wereld verkeert en 'veroordeeld' is tot de vrijheid om zijn eigen keuzes te maken. Zie ook pagina 275 en 291.

▶ '… zijn ideeën verpakt in literatuur'
Romans waarin de idee belangrijker is dan de psychologie en ontwikkeling van de personages noem je *ideeënromans*. Met 'de idee' wordt iets anders bedoeld dan met 'het idee' (plan, ingeving). De idee in een roman is de visie op (aspecten van) het leven of een maatschappelijke kwestie die uit het verhaal spreekt.

▶ *De man zonder eigenschappen*
Der Mann ohne Eigenschaften (1931-1933) is een romancyclus van de Oostenrijkse schrijver Robert Musil (1880-1942). Het verhaal gaat over een leegloper die op een dag besluit om zichzelf een groots doel te stellen om aldus een man *met* eigenschappen te worden.

▶ *Het proces*
Der Prozess (1925) is een zeer bekende roman van de Joods-Tsjechische (maar Duitstalige) schrijver Franz Kafka (1883-1924). De hoofdpersoon Josef K. raakt verstrikt in de bureaucratie van een ondoorgrondelijk rechtssysteem, hoewel hij zich er niet van bewust is dat hij iets heeft misdaan en ook nergens van beschuldigd wordt.

Dat Grunberg de schijnbare verlossing na Sams eerste gevangenneming laat volgen door een definitieve ondergang zegt veel over zijn bedoelingen met deze roman. In Kafka's *Het proces* raakt Josef K. steeds dieper verstrikt in de ondoordringbare beweegredenen van zijn moordenaars die hem onvermijdelijk naar zijn ondergang voeren.

In *De man zonder ziekte* glimpt er na de eerste bijna-ondergang van Sam nog de illusie van hoop, veiligheid en rechtvaardigheid, die vervolgens des te wreder de bodem in wordt geslagen. In zekere zin verzwaart Grunberg op die manier het lot van de mens.

Ook de volgorde van Sams ervaringen is veelzeggend, gemarteld en vrijgelaten in het vuile land, gevangengenomen en geëxecuteerd in het schone land: denk maar niet dat je op de ene plek veiliger bent dan op de andere!

En dan is er nog Grunbergs mensbeeld. In Kafka's tijd kon men diens werk nog zien als een onheilspellende toekomstfantasie met satirische kantjes, na de Holocaust en andere vermoorde onschuld is dat niet langer mogelijk.

De naam van deze Indiase Zwitser, Sam, verwijst vanzelf naar het Joodse volk, maar ook zijn houding: haast als een lam wordt hij ter slachting geleid*, steeds maar hopend op een hogere rechtvaardigheid, zelfs klinkt er amor fati* in zijn stem door als hij zichzelf beschuldigt. Hij belt zijn moeder om haar te zeggen dat hij ter dood is veroordeeld: 'Ik heb het ten dele aan mezelf te wijten,' zegt Sam. 'Ik had een paar stappen vooruit moeten denken.'

Het is een bittere, bijna onmenselijke conclusie die Grunberg voor de zoveelste keer maar koeler en indringender dan voorheen trekt, eentje die onze ideeën omtrent haat en liefde op de proef stelt. Slachtoffer en dader horen onlosmakelijk bij elkaar, de schuldvraag is niet eenduidig te beantwoorden.

De kwestie is intussen allang niet meer of Grunberg grote en mooie literatuur schrijft maar hoe diep en pijnlijk hij in onze humanistische gemeenplaatsen boort. Na *De man zonder ziekte* ben ik geneigd te zeggen: dieper dan ooit.

Rob Schouten, Trouw, 27 mei 2012

▶ … als een lam ter slachting
Verwijzing naar Jezus, die zich niet verzette tegen zijn aanhouding en veroordeling.

▶ *Amor fati*
Aforisme* van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900). Het betekent 'heb je lot lief' of 'omarm je lot'. Daarmee wordt bedoeld dat je je niet moet verzetten tegen wat je overkomt; het is beter om je met je lot te verzoenen.

▶ *Aforisme*
Een aforisme is een korte, kernachtige uitspraak, die een levensles of -wijsheid bevat.

▶ Woordbetekenissen
[1] sardonisch: boosaardig
[2] exemplarisch: representatief, iets wat een grotere groep vertegenwoordigt
[3] aforistisch: op een aforisme lijkend

Joost de Vries, 'De man en zijn mythe' (2012)
Joost de Vries (1983) is boekenredacteur van het weekblad *De Groene Amsterdammer*. Hij heeft twee romans (*Clausewitz* en *De republiek*) gepubliceerd en een bundel essays (*Vechtmemoires*). In *Vechtmemoires* zijn essays opgenomen over het werk van onder andere Tommy Wieringa en Arnon Grunberg, auteurs wier werk De Vries niet erg waardeert. De inhoud van zijn kritiek ontlokte een recensent van *Vechtmemoires* de uitspraak: 'Beide bijdragen wekken de indruk dat De Vries de lezer maar één conclusie wilde laten trekken: Wat een geweldig schrijver en analist is die De Vries toch, want Grunberg en Wieringa bakken er niks van.'

Lees tekst 2 en 3 en beantwoord de vragen.

5 Markeer de passages die over de personages in *De man zonder ziekte* gaan. Wat is volgens Joost de Vries het probleem met deze personages?

6 Rob Schouten leest *De man zonder ziekte* als ideeënroman. Doet Joost de Vries dat ook? Leg uit.

7 Zet in beide teksten plussen en minnen in de kantlijn. Een plus (+) noteer je bij de argumenten die voor jou een reden zijn om het boek wel te gaan lezen en een min (-) bij de argumenten om dat niet te doen.

8 Ongeacht of je het met beide recensenten eens of oneens bent, is er wel onderscheid te maken tussen sterke en zwakke argumenten. Wie van beide heeft volgens jou de sterkste argumentatie? Waarom?

9 Denk je dat je iets aan recensies kunt hebben als je een boek beter wilt begrijpen? Leg uit.

10 Sommige lezers lezen recensies voordat ze een boek gaan lezen, andere doen dat pas achteraf. Beide opties hebben zowel voor- als nadelen. Noteer deze.

11 Lees je antwoorden op de vragen van de paragraaf 1.5 nog eens door. Zou je iets veranderen nu je twee recensies hebt gelezen? Zo ja, wat?

Tekst 2

De man en zijn mythe

Je ontkomt niet aan het idee dat de verschijning van een nieuwe roman van Arnon Grunberg – zoals deze week *De man zonder ziekte* – telkens weer een kleine crisis betekent in de Nederlandse literaire kritiek. Al is het misschien wat vreemd gezegd, aangezien hij net 41 is, maar Grunberg is de auteur van een oeuvre dat al geschreven is, voltooid is in feite: met bijna tien romans, en tal van essay- en

verhalenbundels, brievenboeken en reportages is het hoogst onwaarschijnlijk dat hij nog met een boek zal komen dat je in onderwerp, toon, stijl, personages of iets anders enorm zal verrassen. Als stilist groeit hij zeker nog (hij is meer auteur van de lange adem geworden – in zijn vroege werk wilde hij op elke bladzijde, het liefst in elke alinea, even grappig zijn, nu doseert hij zijn aforismen en absurditeiten) maar zijn romans volgen hetzelfde traject, stevenen altijd af op de publieke en nietsontziende ondergang van zijn serviele[1], naïeve personages, die het telkens weer met dezelfde abstracte en principiële passiviteit ondergaan. Zijn wereldvisie is uitgekristalliseerd: de mens is een wolf. Wie wil helpen wordt opgegeten. Ook slachtoffers zijn schuldig. Familie is een valkuil. Liefde is een product dat niet aan de wetten van de vrije markt ontkomt.

In de literaire kritiek heeft dit tot gevolg dat de recensenten die fundamentele bezwaren hebben tegen Grunbergs fictie al lijken te zijn afgehaakt, waardoor zijn romans nu nog uitsluitend besproken worden door de overtuigde fans die het volste vertrouwen hebben in het kader waarbinnen zijn romans zich afspelen, of misschien niet eens doorhebben dat dat kader er altijd is. Zulk fan-gedrag zie je bijvoorbeeld terug in de recensie van de prominente *Trouw*-criticus Rob Schouten, die niet alleen De *man zonder ziekte* met het werk van Kafka en Musil vergelijkt, maar het ook niet kan laten Grunberg met zijn persoonlijke leven te complimenteren: ‘Hij is als reiziger en bezoeker van oorlogsgebieden allang een echte wereldburger geworden, iemand die de veilige haven Nederland achter zich heeft gelaten.’ Bij niet één schrijver zou dat ertoe doen in een recensie, maar bij Grunberg moet het blijkbaar gezegd. Je vraagt je af of als Grunberg heel lekkere tapas zou kunnen maken, of een geweldige pingpongbackhand had, Schouten dat ook had vermeld.

Joost de Vries, De Groene Amsterdammer, 30 mei 2012

Tekst 3

De man en zijn mythe

Ook *De man zonder ziekte* begint en eindigt met een perfect staaltje subtiele romankunst, met een even intieme als catastrofale echo. In het openingshoofdstuk wordt de ambitieuze Zwitserse architect Samarendra Ambani, ‘Sam’, door zijn vriendin naar het vliegveld gebracht, voordat hij naar Irak vertrekt om daar een operagebouw te ontwerpen. ‘Wat loop je snel’, zegt zijn vriendin. ‘We hebben alle tijd.’ In het slothoofdstuk loopt Sam weer door een gang, nu met bewakers, op weg naar zijn dodencel. ‘Ze hoeven hem niet voort te slepen. Sam loopt sneller dan zijn bewakers.’

Als geen ander weet Grunberg personages te verbeelden die een morbide[2] zucht hebben naar hun eigen ondergang, hun eigen straf, alsof ze smachten naar het moment dat ze hun streven naar geluk mogen opgeven, alsof ze geloven dat dat bij voorbaat een onwinbaar gevecht is, en zich mogen overgeven aan de genade van een ander. *De man zonder ziekte* kent veel meer van dit soort perfecte kleine details. Nog voordat de smetvrezerige Sam in Irak wordt gegijzeld, heeft iemand zijn nette, dure kleren verwisseld met oude, gebruikte. Het idee van Sam in een vieze Iraakse onderbroek voelt nog smeriger aan dan wanneer hij later door zijn bewakers wordt ondergepist. Geweldig is de observatie dat wanneer Sam terugkeert uit Irak, met enige media-aandacht (niet veel aandacht, zoals een journalist hem mededeelt, als halve Indiër sluit hij niet helemaal aan bij het autochtone Zwitserse publiek), zijn kennissen er ineens op kicken om zijn gemartelde lichaam aan te raken. Hilarisch is de scène van Sam die terugkeert naar zijn politiecel in Dubai, waar hij later van spionage voor de Mossad wordt beschuldigd, en daar een twintigtal rollen

wc-papier aantreft met daarop een visitekaartje van de behulpzame Zwitserse ambassade. 'Met vriendelijke groeten, Ursina.'

Maar boven alles blijft *De man zonder ziekte* dezelfde frustrerende, halfslachtige leeservaring die je bij meer van Grunbergs romans hebt. Het probleem is dat Sam niet zozeer een personage is, als wel een concept dat voor een personage door moet gaan. Grunbergs mannen zijn figuren met één kenmerkende, vaak abstracte, eigenschap waar ze hardnekkig en stoïcijns[3] aan vasthouden, terwijl hun leven van kwaad naar erger gaat. In *De asielzoeker* is Christiaan Beck zo slaafs aan zijn terminale echtgenote dat hij vernedering na vernedering ondergaat en uiteindelijk onder de kapstok slaapt, terwijl zijn vrouw het met een immigrant doet. In *Tirza* is vader Jörgen Hofmeester zo obsessief bezig met het geluk en de veiligheid van zijn geliefde dochter dat de stoppen doorslaan. In *Huid en haar* is docent economie Roland Oberstein zo overtuigd van de wetten van de markt dat hij ze op alle facetten van het leven toepast, zozeer dat hij de onvoorspelbare hartstochten van anderen, die zich niet als een beurskoers laten reguleren, niet onder ogen durft te zien.

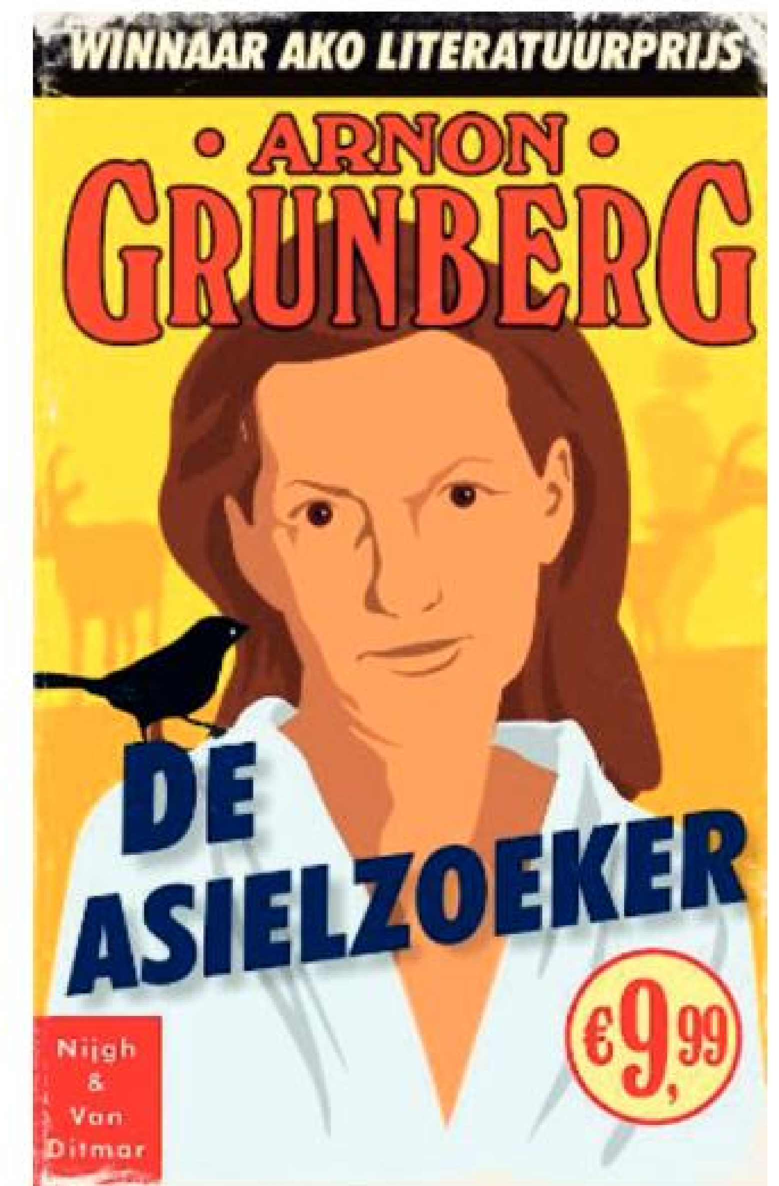
Het concept presenteert Grunberg in zijn nieuwe roman al snel, op de tweede bladzijde: 'Meer nog dan zijn Indiase uiterlijk (...) is dit de kern van zijn identiteit: het gebrek aan ziekte. Hij heeft geen rolstoel nodig, geen permanente verzorging, hij is heer en meester over zijn eigen lichaam. Zo was hij eerst het kind geweest, vervolgens de jongen en nu de man zonder ziekte. Wat hij verder ook is en nog zal worden, hij is vooral gezond, zowel geestelijk als lichamelijk.'

Kortom, als lezer hoef je niet meer na te denken over dit personage. Dit is wat hij is en dat wordt nog tig keer herhaald – dat de afwezigheid van ziekte geen zegen was, maar een verborgen gebrek en dat Sam daarom besloot 'een architect te worden die gaf, een genereuze architect'. In tegenstelling tot zo veel van zijn vakbroeders streeft Sam naar totale dienstbaarheid aan de mens. 'We kunnen de gebruiker niet onze interpretatie van de ruimte opdringen. Het is zíjn interpretatie. We staan machteloos tegen zijn interpretatie. We mogen hopen dat hij de deur die wij voor hem hebben ontworpen zal openen.'

En dus verzet Sam zich niet als hij van alles en nog wat beschuldigd wordt, stelt hij amper vragen als een Amerikaan hem voor een inlichtingendienst wil werven, als hij vechtpartijen in de hotelkamer naast hem hoort, als de sjeik van Dubai hem vraagt een bibliotheek met een flinke bunker eronder te ontwerpen. Een gevecht kun je het niet noemen, want Grunberg heeft Sam nooit de middelen gegeven zich te verweren. Hij is Zwitser, neutraal (een woord dat, opnieuw, 'de kern van zijn existentie' raakt) en passief. Moeilijk voor te stellen dat hij überhaupt ooit architect is geworden en een baan heeft gekregen.

En daar wreekt Grunbergs desinteresse in de menselijkheid van zijn personages zich ten slotte: het is niet zo dat je je in literatuur per se moet kunnen verplaatsen in een personage, dat je zo lekker kunt meeleven, maar wat moet de ondergang van Sam ons vertellen als Sam zo duidelijk niet reëel is? Wat moet er pijnlijk zijn? Hij is bedacht om te verliezen en dus verliest hij.

Joost de Vries, in: De Groene Amsterdammer, 30 mei 2012

Woordbetekenissen
[1] serviel: slaafs, onderdanig
[2] morbide: met een belangstelling voor dingen die doorgaans afschuwelijk worden gevonden
[3] stoïcijns: onverstoorbaar

Aantekeningen

Cursus 2

Praten over

poëzie

Inhoud

2 Poëzie

'Zo helpt poëzie.'

Een gedicht is een kunstwerk op de vierkante centimeter. De dichter gebruikt een heel kleine ruimte om heel veel te zeggen. Hij probeert, schrapt, gooit weg en vult aan, net zo lang tot elk woord, elke punt en komma en elke witregel op de goede plaats staan. Een goed gelukt gedicht kan niet anders zijn dan het is.
In een gedicht telt alles mee; niet alleen de woorden en zinnen, maar ook de strofebouw, leestekens, ritme (of juist het ontbreken daarvan) – tot aan het wit rondom de tekst. Dat maakt dat gedichten zich vaak niet makkelijk blootgeven. De meeste gedichten moet je meer dan één keer lezen en soms merk je dan dat je elke keer weer iets nieuws ontdekt. Bij sommige gedichten heb je na een tijdje het gevoel dat je ze begrijpt, terwijl andere altijd een beetje geheimzinnig of zelfs onbegrijpelijk blijven. De vraag is of dat erg is. Poëzie* hoef je net zo min als muziek helemaal te 'begrijpen' om erdoor geraakt te worden.

Maaike Ouboter, 'Dat ik je mis' (2013)
In 2013 deed Maaike Ouboter (1992) mee aan het televisieprogramma *De beste singersongwriter van Nederland*. Ze zong het liedje 'Dat ik je mis'. Het nummer was een onmiddellijk en ongelooflijk succes. Het liedje stond binnen twee dagen op nummer 1 van de iTunes Top 100.

Lees tekst 1 en bekijk het filmpje. Beantwoord de vragen.

1 Hoe is de relatie van de ik-persoon met de aangesproken 'je'? Waaraan kun je dat zien?

2 Wie is de aangesproken 'je', denk je? Waarom denk je dat?

3 In regel 4 staat '[je] ontbangt me'. Dat is een neologisme. Wat betekent 'ontbangt'?

4 Waarom is 'ontbangt' hier een beter woord dan een bestaand woord dat ongeveer hetzelfde betekent?

▶ Poëzie
Verzamelnaam voor gedichten, songteksten etc. Het gaat altijd om korte teksten met een opvallende typografie (de manier waarop de zinnen op de bladzijde zijn geplaatst). Daarbij hoort ook enjambement (het afbreken van zinnen). Verder *kunnen* onder andere de volgende kenmerken voorkomen:
- afwijkend gebruik van leestekens en hoofdletters;
- opbouw in strofen;
- verschillende soorten rijm;
- beeldspraak.

5 In regel 9 staat 'je ademt en leeft me'. Normaal gesproken kun je alleen zeggen 'ik adem'; je kunt niet iemand anders ademen. Hoe moet je deze woorden lezen, denk je?

6 Onderstreep alle andere woordgroepen die geen gewoon Nederlands zijn.

7 Wat vind je van het taalgebruik in deze tekst? Leg uit.

8 Wat zijn 'eenzame vragen van eindig geluk', denk je?

9 Waarom reageren de juryleden zo emotioneel op het liedje, denk je?

10 Zou het een verschil maken als Maaike Ouboter dit liedje niet in het Nederlands zou zingen, maar in een taal die je niet kent? Waarom?

11 Wat vind je van deze tekst? Je mag meerdere antwoorden kiezen. Kies uit: *heftig – makkelijk – moeilijk – mooi – onbegrijpelijk – ontroerend – saai – sentimenteel – iets anders, namelijk*

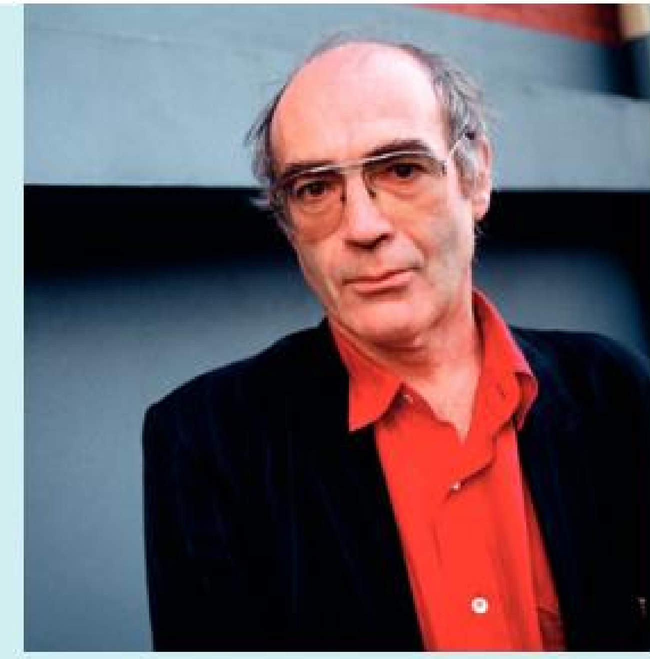
Tekst 1

Dat ik je mis

Je kust me, je sust me.
Omhelst me, gerust me.
Je vangt me, verlangt me.
Oneindig ontbangt me
Je roept me, je hoort me.
Je redt en verstoort me.
Gelooft me, berooft me.
Verstikt en verdooft me.
Je ademt en leeft me.
Siddert en beeft me.
Vertrouwt me, beschouwt me
Als mens en weerhoudt me
Van bozige dromen
Die op komen dagen
De eenzame vragen
Van eindig geluk.

Maaike Ouboter, 2013

Herman de Coninck, 'Poëzie' (1980)
Herman de Coninck (1944-1997) was een Vlaamse dichter, essayist en journalist. Veel van zijn gedichten zijn intiem en een beetje weemoedig. 'Weemoedig' wil zeggen dat je een beetje verdrietig bent over iets fijns wat voorbij is – of waarvan je weet dat het snel voorbij zal zijn. Zijn gedichten lijken eenvoudig, omdat De Coninck geen moeilijke woorden gebruikt en veel over alledaagse gebeurtenissen schrijft, maar toch moet je zijn gedichten meestal vaker lezen om er greep op te krijgen.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

12 Zou dit een beter gedicht worden als je 'mijn miniatuurmensje' en 'mijn zelfgemaakt verdrietje' zou vervangen door normalere woorden? Waarom?

____

____

____

13 De ik-persoon doet twee dingen die niet helpen. Welke?

____

____

14 'Zo helpt poëzie'. *Wie* is degene die geholpen wordt? De ik-persoon of het zieke dochtertje?

____

15 Gaat dit gedicht over een ziek dochtertje of over poëzie? Leg uit.

____

____

____

16 *Hoe* helpt poëzie?
- ○ Het helpt de vader om voor zijn zieke dochtertje te zorgen.
- ○ Het helpt om nare dingen beter te verdragen.
- ○ Het maakt zieke kinderen beter.

17 Geloof jij dat poëzie kan 'helpen'? Waarom?

____

____

____

____

Tekst 2

Poëzie

Zoals je tegen een ziek dochtertje zegt:
mijn miniatuurmensje, mijn zelfgemaakt
verdrietje, en het helpt niet;
zoals je een hand op haar hete voorhoofdje
legt, zo dun als sneeuw gaat liggen,
en het helpt niet:

zo helpt poëzie

Herman de Coninck, Met een klank van hobo. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1980

Herman de Coninck

Met een klank van hobo

Remco Campert, 'Credo' (1951)
Remco Campert (1929) is als dichter vooral bekend geworden als een van de 'Vijftigers'. Na WO II vonden veel schrijvers en dichters dat het helemaal anders moest. Ze kozen voor experimenten waarin spontaniteit en associaties belangrijk waren. In de oorlog was immers duidelijk geworden wat er gebeurt als mensen worden onderworpen aan vastliggende kaders.
In 1951 publiceerde een aantal Vijftigers een bloemlezing* die veel stof deed opwaaien, getiteld *Atonaal**. Kenmerkend voor de gedichten in deze bundel is het ontbreken van interpunctie, grammaticale zinsbouw en vaste vormen.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

18 Welke associaties roept dit gedicht bij jou op?

19 Wat wil de ik-persoon bereiken door water naar de rotsen te dragen?

20 'Water naar de rotsen dragen' roept de associatie op met de uitdrukking 'water naar de zee dragen'. Dat betekent: iets doen wat zinloos of overbodig is. Vindt de ik-persoon het zinloos om 'water naar de rotsen te dragen', denk je? Leg uit.

21 'Maar de kranten willen het anders.' *Wat* willen de kranten anders?

22 Leg in je eigen woorden uit wat de ik-persoon vindt dat poëzie moet doen. Welke obstakels staan dit in de weg?

Tekst 3

Credo*

Ik geloof in een rivier
die stroomt van zee naar de bergen
ik vraag van poëzie niet meer
dan die rivier in kaart te brengen

ik wil geen water uit de rotsen slaan*
maar ik wil water naar de rotsen dragen
droge zwarte rots
wordt blauwe waterrots

maar de kranten willen het anders
willen droog en zwart van koppen staan
werpen dammen op en dwingen
rechtsomkeert

Remco Campert, in: Atonaal. Uitgeverij A.A.M Stols, Den Haag 1951

▶ Bloemlezing
Bundel met gedichten van verschillende schrijvers of een keuze van de gedichten van een enkele schrijver.

▶ *Atonaal*
'Atonaal' is een begrip uit de muziekgeschiedenis. Eeuwenlang is westerse muziek 'tonaal' geweest. Dat wil zeggen: geschreven in een bepaalde toonsoort, die prettig in het gehoor ligt. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw begonnen verschillende componisten te experimenteren met atonaliteit, het loslaten van de vaste toonsoorten – net zoals de Vijftigers ervoor kozen om de vaste vorm en andere 'regels' voor het schrijven van gedichten los te laten.

▶ Credo
Lat. 'ik geloof'. In de katholieke kerk is dit het eerste woord van de geloofsbelijdenis. Tegenwoordig wordt het woord *credo* ook wel gebruikt in de betekenis van 'lijfspreuk'.

▶ … water uit de rotsen slaan
Verwijzing naar het Bijbelverhaal Exodus, waarin de uittocht uit Egypte wordt beschreven. Mozes leidt het volk van Israël door de woestijn. De mensen hebben dorst en klagen. Mozes vraagt God om raad en God zegt hem naar een rots te gaan. 'Als je op de rots slaat, zal er water uit stromen, zodat het volk te drinken heeft.' Zie ook pagina 84-85.

2.1 Gedichten met een vaste vorm

'Even uw aandacht graag!'

Er bestaan lange, korte, rijmende en niet-rijmende gedichten; gedichten die wel of niet zijn onderverdeeld in strofen*; gedichten die bestaan uit regels die allemaal even lang zijn of juist niet. Gedichten verschillen kortom enorm in vorm.
Sommige gedichten hebben een vaste vorm. Dat wil zeggen dat ze bestaan uit een vast aantal regels en meestal ook een vast rijmschema hebben. Dichters kiezen er altijd bewust voor om al dan niet een vaste vorm te gebruiken. De nadelen van een vaste vorm zijn duidelijk: het beperkt de mogelijkheden aanzienlijk. Dat kan tegelijk een voordeel zijn, want juist doordat de dichter zichzelf beperkingen oplegt, wordt zijn creativiteit aangesproken. Stel je maar voor dat je zelf de opdracht krijgt om een gedicht te schrijven. Welke opdracht lijkt je gemakkelijker uit te voeren? Schrijf een gedicht? Of: schrijf een gedicht over de liefde in vier strofen?

Matsuo Basho, *'Op een dorre tak'* (17e eeuw)
Matsuo Basho was een Japanse haikudichter uit de 17e eeuw. Vooral door zijn gedichten zijn haiku's* zo bekend geworden. Traditionele Japanse haiku's hebben een vast onderwerp. Ze gaan over de vier seizoenen of over Nieuwjaar. Moderne dichters nemen het niet zo nauw met dit voorschrift en schrijven ook haiku's over andere onderwerpen. Soms gebruiken ze ook een lettergreep meer of minder.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welk gevoel roept het gedicht op? Hoe komt dat?

2 Tekst 1 is een vertaling uit het Japans. Matsuo Basho heeft zich strikt aan de voorschriften voor het schrijven van haiku's gehouden. Dat is de vertaler niet helemaal gelukt. Waaraan kun je dat zien?

3 Verander tekst 1 zo, dat het een perfecte haiku wordt.

4 Wordt de haiku beter of slechter door je aanpassing? Leg uit.

▶ Strofen
Korte stukjes in een gedicht die gescheiden worden door een witregel.

▶ Haiku
Kort gedichtje dat bestaat uit drie regels. De eerste regel heeft vijf lettergrepen, de tweede zeven en de derde regel weer vijf.

Tekst 1

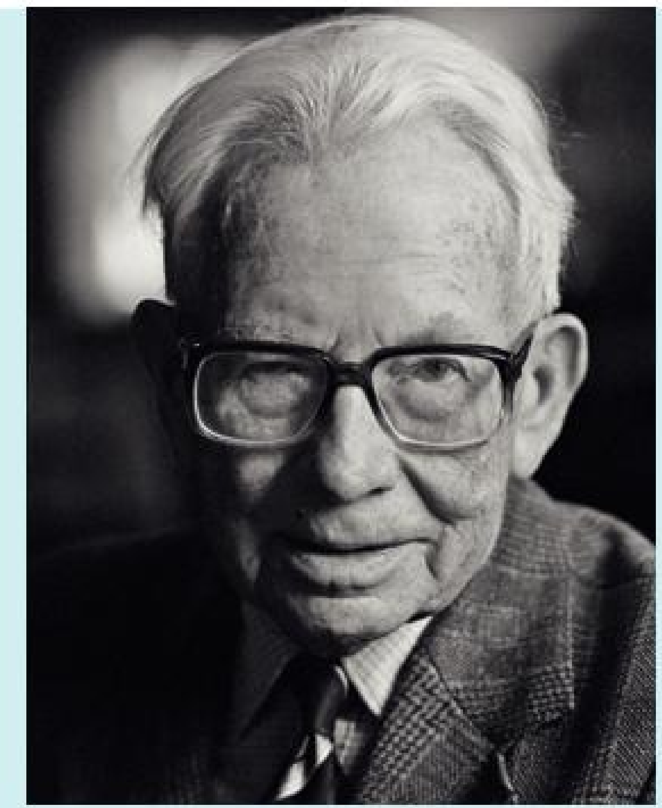
Op een dorre tak
is een kraai nog blijven zitten
in de herfstavond

Matsuo Basho, 17e eeuw

Matsuo Basho (gedicht) en Kawanabe Kyosai (beeld), 'Kara eda ni'

Kees Stip, 'Op een gans' en 'Op een groentepaard' (1988)
Kees Stip (1913-2001) is vooral bekend als dichter van puntdichten*. Vanaf 1952 schreef hij onder het pseudoniem* Trijntje Fop dierengedichtjes voor *de Volkskrant*. Deze gedichten worden ook wel Trijntje Fops of 'foppen' genoemd. Ze hebben een heel strakke vorm: in alle gedichtjes komt een dier en een plaatsnaam voor en in de laatste regel zit een verrassende taalvondst. De meeste Trijntje Fops en hebben gepaard rijm.

Lees tekst 2 en 3 en beantwoord de vraag.

5 Haal, samen met een klasgenoot, zoveel mogelijk taal- en andere grapjes uit beide Trijntje Fops.

Tekst 2

Op een gans

'Professor,' vroeg een gans uit Naarden,
'wat is: ontwaarding aller waarden?'*
'Een ietwat,' sprak de hooggeleerde,
'boven uw pet gesitueerde
tendens die aan het daglicht treedt
wanneer een gans zich ongans eet.'

Kees Stip, Het Grote Beestenfeest. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2006 (1988)

Tekst 3

Op een groentepaard

Een groentepaard* sprak tot een vos:
'Radijs, een dubbeltje de bos.'
- 'En wat,' vroeg deze, 'wekt de schijn
dat ik daar koper van zou zijn?'
Het paard sprak daarop ruiterlijk:
'Uw koperkleurig uiterlijk.'

Kees Stip, Het Grote Beestenfeest. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2006 (1988)

Een groentepaard: een paard dat een groentekar trekt

Puntdicht
Een (heel) kort gedichtje met een 'pointe' in de laatste regel. Een pointe is een onverwachte wending (net zoals in een mop). Veel puntdichten hebben een vaste vorm. Een ander woord voor puntdicht is epigram.

Pseudoniem
Verzonnen naam. Sommige schrijvers kiezen ervoor om niet onder hun eigen naam te publiceren, maar in plaats daarvan een pseudoniem te gebruiken.

... ontwaarding aller waarden
Allusie* op 'die Umwertung aller Werte', een belangrijke pijler van de filosofie van Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Allusie
Toespeling op een bekend verhaal, bijvoorbeeld een sprookje, mythe of bijbelverhaal. De uitspraak 'Ik app dus ik besta' is een allusie op de bekende uitspraak van René Descartes 'Ik denk dus ik besta.'

Drs. P, *'Even uw aandacht graag!'* (2015)
Drs. P (spreek uit als: doctorandus P) is het pseudoniem van Heinz Polzer (1919-2015). Hij was dichter, schrijver en cabaretier en trad vooral in de jaren 70 en 80 veel op (soms samen met Kees Stip), waarbij hij zichzelf op de piano begeleidde. Na zijn overlijden verscheen in *de Volkskrant* een rouwadvertentie die hij zelf had geschreven. Het is een ollekebolleke*, een dichtvorm die Drs. P in de jaren 70 zelf had bedacht.

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

6 Drs. P doet een mededeling. Voor wie is die bestemd?

7 Heeft Drs. P zich *precies* gehouden aan *alle* regels die gelden voor ollekebollekes? Leg uit.

8 Is dit grappig? Vind je de tekst humoristisch? Of wordt de tekst humoristisch doordat hij als rouwadvertentie in de krant is gepubliceerd? Of vind je het helemaal niet humoristisch? Leg uit.

▶ Ollekebolleke
Een ollekebolleke is een puntdicht dat aan strenge voorwaarden moet voldoen. Het bestaat uit acht regels, verdeeld over twee strofen van elk vier regels. De eerste drie regels van elke strofe bestaan elk uit zes lettergrepen, de laatste uit vier lettergrepen. Regel 4 en 8 moeten bovendien op elkaar rijmen. Verder moet regel 1 een uitroep of verzuchting zijn, in regel 2 moet het onderwerp worden genoemd en regel 6 moet bestaan uit één zeslettergrepig woord, waarvan de zwaarste klemtoon op de vierde lettergreep moet liggen. Bijvoorbeeld: *On-be-lang-stél-len-den* in tekst 4.

Tekst 4

Even uw aandacht graag!
Korte berichtgeving:
Ondergenoemde
Is niet meer in beeld —

Wat hier (behalve voor
Onbelangstellenden)
Klartelijk groetend
Wordt medegedeeld

Drs. P

H.H. Polzer
Thun 24 augustus 1919 - Amsterdam 13 juni 2015
echtgenoot van Mieke Polzer-Burgers

Overlijdensannonce van Drs. P, in: de Volkskrant, 16 juni 2015

Lees tekst 5 en 6 beantwoord de vragen.

9 Aan welk woord kun je zien dat de gebeurtenis die wordt beschreven in tekst 5 zich in het verleden afspeelt?

10 Wat is de pointe van tekst 6?

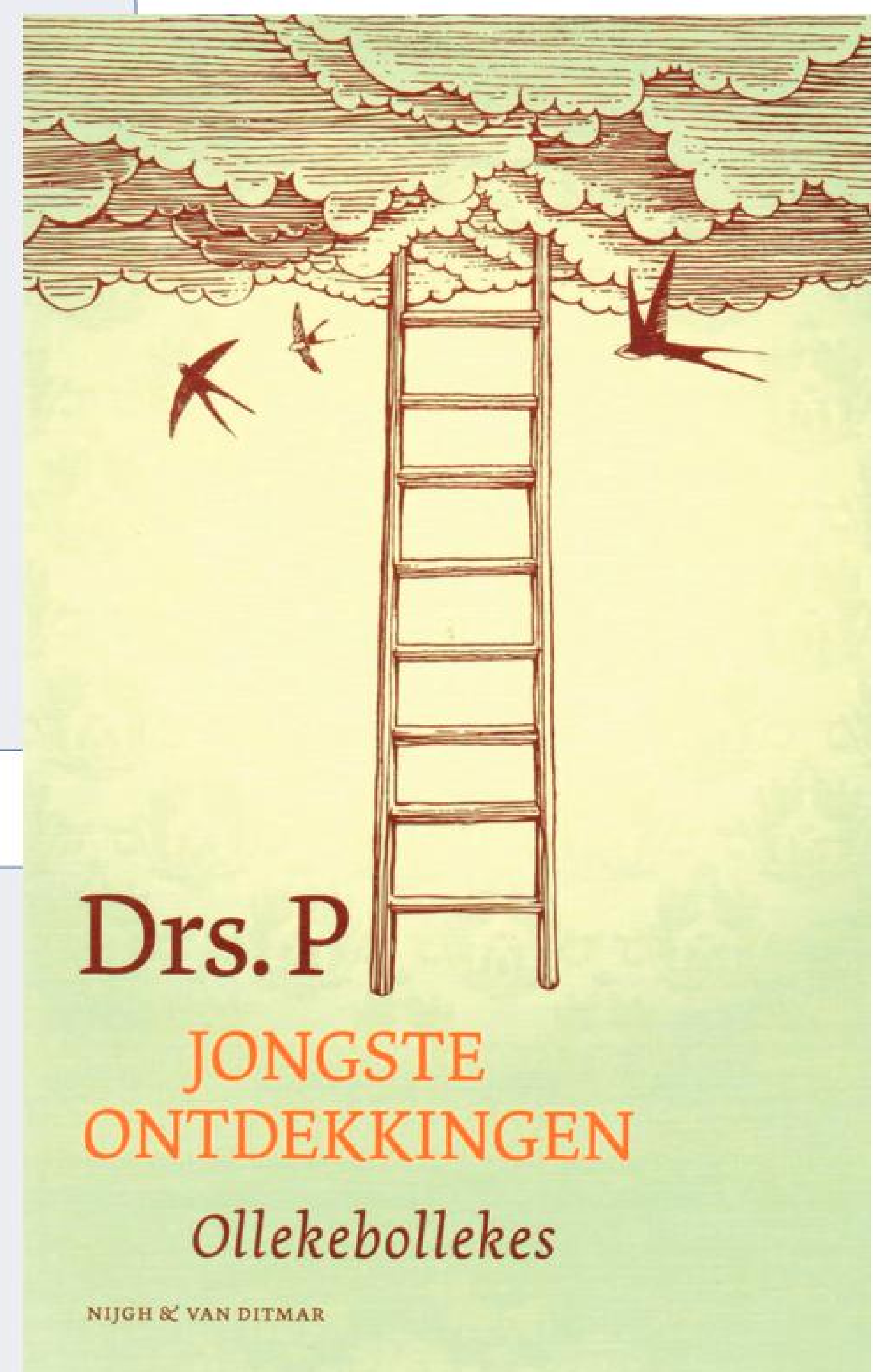
11 Welk van deze drie ollekebollekes van Drs. P vind jij het leukst? Waarom?

Tekst 5

Strijdkreet uit Azië:
'Jongens, Europawaarts!'
Want in het westen
Is alles zo goed.

Juist ja, dat waren de
Ordeverstorende
Hunnen
De onzen verloren veel bloed

Drs. P, Jongste ontdekkingen.
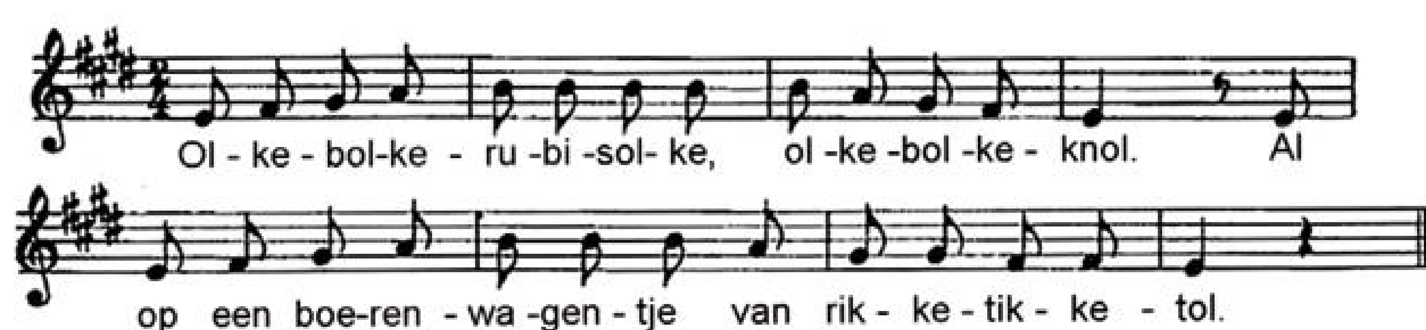

Tekst 6

Heerlijk, zo'n zomertuin
Geuren! Gebladerte!
En er is ook nog iets
Georganiseerd

Luister: daar speelt men een
Allerbetoverends
Stukje van Schubert
Volkomen verkeerd

Drs. P, Jongste ontdekkingen

▶ **Sonnet**
Gedicht van precies veertien regels met een strak rijmschema*. Het sonnet werd in de 14e eeuw 'uitgevonden' door de Italiaanse dichter Petrarca (zie pagina 117). Daarom spreken we ook wel van het Italiaanse sonnet*.

'Ollekbolleke' is de naam van een kinderrijmpje.

Leo Vroman, 'Die boom' (2006)
Leo Vroman (1915-2014) was een Nederlands-Amerikaanse bioloog, schrijver, dichter en tekenaar. In Nederland is hij vooral bekend als dichter. Hij was joods en vluchtte in 1940 naar Engeland om niet gedeporteerd te worden. Hij reisde door naar Batavia (toenmalig Nederlands-Indië) en werd daar geïnterneerd in een Jappenkamp. Toen de Nederlandse regering hem na de oorlog als soldaat naar Nederlands-Indië wilde sturen, weigerde hij en emigreerde hij naar Amerika.
Het sonnet* 'Die boom' is gepubliceerd in *Misschien tot morgen*, het dagboek dat Vroman van 2003 tot 2006 bijhield. Behalve 'gewone' notities zijn daar ook gedichten in opgenomen.

Lees tekst 7 en beantwoord de vragen.

12 Zoek de woorden en uitdrukkingen op die je niet kent en noteer de betekenis.

13 Noteer het rijmschema* en noteer ook per per strofe of er sprake is van gepaard*, gekruist* of omarmend* rijm. Wat valt je op?

14 Beschrijf de wending*.

15 Het gedicht bevat allusies op het verhaal over de verdrijving uit het paradijs (zie pag. 82). Onderstreep de allusies. Je mag bronnen raadplegen.

16 Noteer de woorden die bij het semantische veld* 'boom' horen en de woorden die het semantisch veld 'bom' horen.

17 Leg de beeldspraak* in dit gedicht uit.

18 Noteer een ander woord voor 'wat/ er binnen onze schedel zat'.

19 *Te elfder stonde* betekent 'op het laatste moment, als het al bijna te laat is'. Te laat waarvoor?

▶ Rijmschema
Schematische weergave van het eindrijm in een gedicht. De regels die op elkaar rijmen, geef je dezelfde letter. De eerste strofe van 'Sonnet 18' (tekst 8) geef je weer als: a b a b (*vergelijken*, *jij*, *wijken*, *mij*). Dit noem je gekruist rijm. Van gepaard rijm is sprake bij a a b b; van omarmend rijm bij a b b a.

▶ Italiaans sonnet
Het Italiaanse sonnet bestaat uit:
- **twee strofen van vier regels (*kwatrijnen*); deze vormen samen het *octaaf*;**
- **twee strofen van drie regels (*terzinen*); deze vormen samen het *sextet*.**

Italiaanse sonnetten hebben vrijwel altijd een *wending*. De wending kan gevormd worden door een tegenstelling (bijvoorbeeld binnen/buiten, licht/donker, gebeurtenis/gedachten of een omslag in het gevoel. Meestal zit de wending tussen het octaaf en het sextet, maar deze kan ook op een andere plaats voorkomen.

20 Leg uit dat je 'boom' ook uit kunt spreken als het Engelse 'boom' ('boem').

21 Wat probeert Leo Vroman met dit gedicht duidelijk te maken, denk je?

Tekst 7

Die boom

Er groeit nog in ons Paradijs
een vreselijke boom.
Zijn stam is grauw, zijn bladgroen grijs:
de boom der kennis van het atoom.

Zijn loverwolk van stof en gas
verduistert onze lucht.
Wij alleen ademen de vrucht
van dit verdoemd gewas.

O hadden wij geweten wat
er binnen onze schedel zat
men kroop te elfder stonde

terug over dit levenspad
naar toen de slang nog poten had
en bijbels niet bestonden.

Leo Vroman, Misschien tot morgen. Uitgeverij Querido, Amsterdam 2006

▶ Semantisch veld
Woorden die op grond van hun inhoud en betekenis aan elkaar verwant zijn. Bijvoorbeeld: kerst, dennenboom, sneeuw, kaarsen, kalkoen etc.
Let op: semantische velden zijn geen vaste groepen woorden. 'Sneeuw' kan deel uitmaken van het semantisch veld 'kerst', maar ook van bijvoorbeeld het veld 'winter' of 'vakantie'.

▶ Beeldspraak
Overkoepelend begrip voor figuurlijk taalgebruik waarbij iets wordt omschreven door het te vergelijken met iets anders. Voorbeelden van beeldspraak zijn de vergelijking* en de metafoor*.

▶ Vergelijking
Vorm van beeldspraak. Bijvoorbeeld: 'ze zegt dat ik mijn voeten moet verwijderen/ van de zetel van haar keuze, en laat er dan/ haar achterste als een strandbal in neer' (Herman de Coninck). Het 'achterste' (object) van de vrouw wordt vergeleken met een 'strandbal' (beeld): ze zijn allebei dik en rond.

▶ Metafoor
Een vergelijking waarbij het object wordt weggelaten. In de vergelijking 'Hij is zo bang als een wezel' wordt 'hij' (object) vergeleken met een wezel (beeld). De overeenkomst is dat ze allebei bang zijn. In de zin 'Die wezel is er alweer vandoor' is het object (hij) weggelaten en alleen het beeld (wezel) gebruikt.

William Shakespeare en Arie van der Krogt, 'Sonnet 18' (1609/2011)
William Shakespeare (1564-1616) is waarschijnlijk de meest bekende schrijver ter wereld. Hij schreef 38 toneelstukken, waaronder *evergreens* als *Hamlet* en *Romeo and Juliet*. Daarnaast schreef hij 154 sonnetten, die vanwege hun specifieke vorm Shakespeare-sonnetten* worden genoemd.
Shakespeares bekendste sonnet heeft geen titel en wordt eenvoudigweg 'Sonnet 18' genoemd. Het begint met de regel 'Shall I compare thee to a Summer's day?'
Het gedicht is in vrijwel alle talen ter wereld vertaald. De vraag is of je zo'n vertaald gedicht moet beschouwen als een vertaling of als een nieuw, op zichzelf staand gedicht. Het is voor de vertaler van poëzie bijna onmogelijk om zowel de inhoud als de vorm (rijm, metrum*) recht te doen. Daarom beschouwen veel mensen vertalingen van gedichten als 'nieuwe' gedichten en de vertaler als een (her) dichter. De Nederlandse 'vertaling' van Sonnet 18 is gemaakt door dichter, zanger, liedjesschrijver en vertaler Arie van der Krogt (1952).

Lees tekst 8 en beantwoord de vragen.

22 Beschrijf de vormkenmerken van het gedicht: analyseer het metrum door accenten boven de beklemtoonde lettergrepen te zetten, noteer het rijmschema en markeer het eindrijm*, alliteratie* en assonantie*.

23 Welke klanken allitereren en assoneren opvallend veel?

24 Welke vergelijking wordt in dit gedicht uitgewerkt?

25 Noteer de verschillen tussen het beeld en het object.

26 Parafraseer* de laatste strofe.

27 Vind je dat er sprake is van wending* of van een pointe? Leg uit.

28 'Zal ik je met een zomerdag vergelijken?' Wat is het antwoord op die vraag? Leg uit.

▶ Shakespeare-sonnet
Sonnet dat net zoals het Italiaanse sonnet bestaat uit 14 regels, maar een andere strofenbouw heeft. Sommige Shakespeare-sonnetten hebben helemaal geen witregels; andere bestaan uit drie kwatrijnen en een distichon (een strofe van twee regels). Shakespeare-sonnetten hebben bovendien geen wending; in plaats daarvan fungeert het distichon aan het einde als pointe. Ten slotte heeft een Shakespeare-sonnet een voorgeschreven metrum*: elke regel bestaat uit vijf jamben*.

▶ Metrum
De 'maat' van een gedicht die ontstaat door de regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Zie regel 1 van Sonnet 18: *Zal ík je mét een zómerdág vergelíjken.* Hier wordt elk beklemtoonde lettergreep voorafgegaan door een onbeklemtoonde. Dit geef je weer als: u - | u - | u - | u - (waarbij je 'u' leest als 'unstressed, geen klemtoon en '-' als 'met klemtoon').
De meest voorkomende soorten versvoeten zijn:
- *jambe*: u - (bijvoorbeeld: ge-dícht)
- *trochee*: - u (bijvoorbeeld: mé-trum)
- *dactylus*: - u u (bijvoorbeeld: hé-mel-oog)
- *anapest*: u u - (bijvoorbeeld: po-e-zíe)

▶ Eindrijm
De laatste woorden van de regels rijmen op elkaar.

Tekst 8

Sonnet 18

Zal ik je met een zomerdag vergelijken?
Veel zachter en veel zonniger ben jij.
Te snel weer moet de tijd van zomer wijken;
De wind striemt soms de bloesems al in mei.

Het hemeloog kan soms verblindend zijn,
En dikwijls is zijn schijn van korte duur,
Waardoor de glans van schoonheid weer verdwijnt
Door 't lot of door de loop van de natuur.

Jouw zomer zal voor eeuwig zomer blijven,
En nooit jouw pracht verloren laten gaan;
De dood zal jou niet in zijn schaduw krijgen,
Wanneer jij in mijn zinnen blijft bestaan.

Zolang als er nog iemand leest en leeft,
Zolang leeft ook de zin die leven geeft.

William Shakespeare, vertaald door Arie van der Krogt, op: Arievanderkrogt.nl, gelezen op 24 juli 2017

Alliteratie
Beginrijm: meerdere woorden beginnen met dezelfde klank. In Sonnet 18 allitereert de z in regel 1: *Zal ik je met een zomerdag vergelijken?*

Assonantie
Klankrijm: meerdere woorden hebben dezelfde klank. In Sonnet 18 assoneert de e-klank in het laatste distichon: *Zolang als er nog iemand leest en leeft, / Zolang leeft ook de zin die leven geeft*.

Parafraseren
Een (deel van een) tekst in je eigen woorden navertellen. Dit is vaak een goed hulpmiddel om teksten beter te begrijpen.

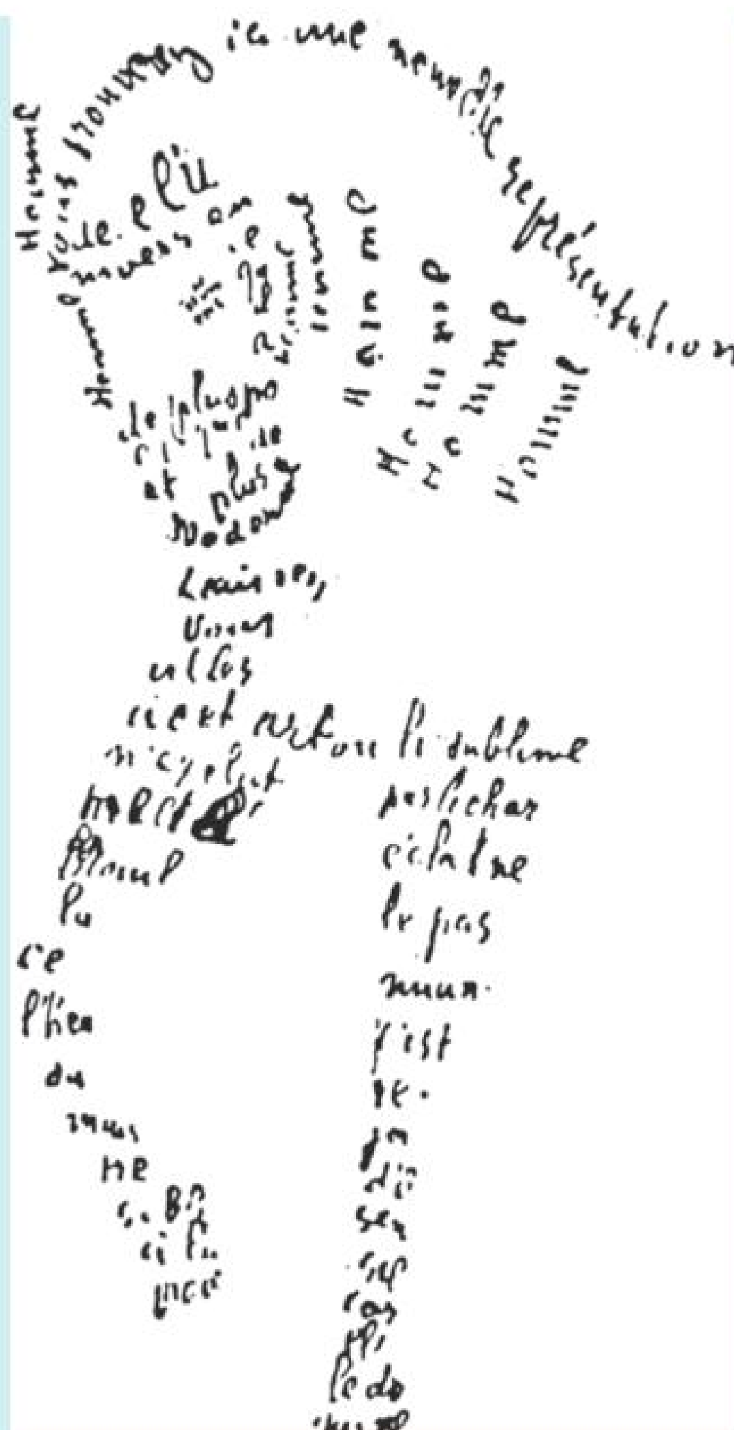
Sonnet 18
by William Shakespeare

"Shall I compare thee
To a summers day?"

2.2 Vrije verzen

'Geen camera kan een foto maken van wat jij nu ziet.'

Dichters kiezen soms bewust voor het gebruik van traditionele, vaste vormen. Anderen laten die juist helemaal los. Ze bepalen zelf uit hoeveel regels hun gedicht bestaat, of (en zo ja hoe) het rijmt, of het al dan niet uit strofen is opgebouwd etc. Gedichten die niet volgens vooraf vastgestelde regels zijn geschreven, noem je vrije verzen.
Sommige dichters overschrijden als het ware de grenzen van de poëzie zelf, door van de voordracht van hun gedichten een performance te maken of door poëzie te 'mengen' met proza of toneel. In zekere zin kun je ook de teksten van veel rappers beschouwen als vrije verzen.

Tjitske Jansen, 'En dan' (2002)
Tjitske Jansen (1971) is een Nederlandse dichteres en schrijfster van teksten waarin ze poëzie, proza en theater combineert. Ze doet als dichteres vaak optredens op scholen en festivals. Haar voordracht lijkt op een performance, omdat ze haar gedichten ontzettend snel voorleest, wat vaak een grappig effect heeft. Op haar website schrijft ze: 'Ik geloof dat mensen zijn bedoeld om vrij te zijn. En dat de meesten van ons aangepaster zijn dan goed voor ons is.' Dat zie je ook in 'En dan', waarin de ik-persoon worstelt met de keuze tussen wat ze het liefst zou willen en wat ze denkt dat van haar verwacht wordt.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wat is de overeenkomst in de manier waarop het meisje de jongen en de mus ziet?

____

____

2 'Als ik er maar niet in hoef, in die ogen' (regel 7). Wiens ogen, die van de jongen, de kat, de mus, geen van alle of allemaal?

____

____

3 Waarom wil het meisje niet 'in die ogen'? Waar is ze bang voor, denk je?

____

____

4 Welk verband bestaat er voor de ik-persoon tussen hoe ze met haar kat omgaat en moeder worden?

5 Wat wil het meisje *wel*, denk je? Leg je antwoord uit aan de hand van de tekst.

6 Leg in je eigen woorden uit welk gevoel het bij het meisje oproept als opeens 'de leukste jongen van de avond' naast haar ligt.

7 Zou een man dit gedicht ook zo geschreven kunnen hebben? Waarom?

Tekst 1

En dan

ligt de leukste jongen van de avond naast je.
Geen camera kan een foto maken van wat jij nu ziet.
Zo totaal dichtbij is hij nu ook bij mij vraag je je af.
En dan denk je aan hoe mensen de zee in rennen, aan hoe dieren spelen met elkaar,
aan een jonge kat die zich verloor in de knopen van jouw bank, aan de mus
die in je hand lag. Shocktoestand. Nog nooit een mus van zo dichtbij gezien.

Als ik er maar niet in hoef, in die ogen,
als dat beest maar niet naar mij gaat kijken, niet op mijn krant gaat zitten,
want dat moet je weer aaien, met bewust gestuurde handen, terwijl je denkt;
ik wil verder lezen en dat je wel nooit een goede moeder zult worden.

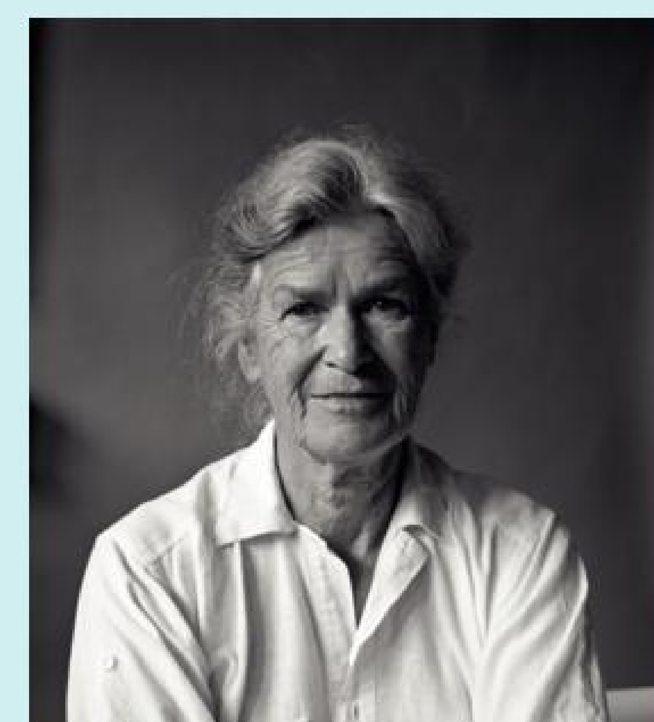
Dan moet je na een tijdje
dat dier weer van je krant afduwen
minutenlang niet kunnen lezen van het schuldgevoel
en van verdriet, want moeder zul je niet worden.

de beste manier waarop ik in zee ben geweest,
is door ernaast te gaan liggen. Aan een zee hoef je zoiets niet te vragen.
Maar hoe doe je dat bij de leukste jongen van de avond?

Tjitske Jansen, Het moest maar eens gaan sneeuwen. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2002

M. Vasalis, 'Is het vandaag of gistren' (2002)
M. Vasalis (1909-1998) is het pseudoniem van Margaretha (Kiekie) Droogleever Fortuyn-Leenmans. Ze werkte als psychiater. Tijdens haar leven heeft ze slechts drie dichtbundels gepubliceerd, maar daarmee is ze wel heel bekend geworden. *De oude kustlijn*, waarin '*Is het vandaag of gistren*' is opgenomen, is pas na haar dood uitgekomen. De schrijver en literatuurwetenschapper Ton Anbeek zei over Vasalis' gedichten: 'Een schijnbaar banaal gegeven leidt tot een flits van inzicht.' Dat geldt ook voor 'Is het vandaag of gistren': de eenvoudige vraag van de moeder roept een wereld aan beelden en gedachten op.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

8 Laat zien dat de moeder gedesoriënteerd is, maar soms nog heldere momenten heeft.

9 De moeder wordt beschreven als een astronaut. Onderstreep alle woorden die daarbij horen.

10 Vind je dit een passend beeld om de moeder te omschrijven? Waarom?

11 'Bestek' (regel 9) wordt hier in een andere betekenis dan de gewone gebruikt. In de scheepvaart betekent `bestek opmaken': aan de hand van de beschikbare gegevens bepalen waar het schip zich bevindt. Hoe past deze betekenis van 'bestek' bij tekst 2?

12 In de laatste strofe verzucht de ik-persoon 'Had ik je maar als kind gekend.' Welk verschil zou dat maken?

13 Markeer, samen met een klasgenoot, alle woorden die rijmen. Denk niet alleen aan eindrijm, alliteratie en assonantie, maar ook aan half- en binnenrijm*.

14 Lees het gedicht nog eens, ditmaal zachtjes hardop. Vind je dat dit gedicht ritme heeft, net zoals liedjes ritme hebben? Leg uit.

▶ Halfrijm
Als de laatste woorden van twee regels niet helemaal, maar wel een beetje rijmen, spreek je van halfrijm. Bijvoorbeeld: 'weggedreven' en 'zwevend'.

▶ Binnenrijm
De woorden *binnen* een regel rijmen op elkaar. Bijvoorbeeld: 'Zo totaal dichtbij is *hij* nu ook bij *mij* vraag je je af' (Tjitske Jansen).

Tekst 2

Is het vandaag of gistren, vraagt mijn moeder,
bladstil, gewichtloos, drijvend op haar witte bed.
Altijd vandaag, zeg ik. Ze glimlacht vaag
en zegt: Zijn we in Roden of Den Haag?
Wat later: kindje ik word veel te oud.
Ik troost haar, dierbare sneeuwwitte astronaut
zo ver al van de aarde weggedreven,
zo moedig uitgestapt en in de ruimte zwevend
zonder bestek en her en der.
Zij zoekt – het is een S.O.S –
haar herkomst en haar zijn als kind
en niemand, niemand, die haar vindt
zoals zij was. Haar Franse les
herhaalt zij van haar 8e jaar:
'bijou, chou, croup, trou, clou, pou, où,
die eerste juffrouw, weet je wel
die valse ouwe mademoiselle
hoe heet ze nou, ik ben zo moe.'

Had ik je maar als kind gekend,
die nu mijn kind en moeder bent.

M. Vasalis, De oude kustlijn. Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 2002

Neeltje Maria Min, 'Mijn moeder is mijn naam vergeten' (1966)
Neeltje Maria Min (1944) schreef al vanaf jonge leeftijd gedichten, die ze naar verschillende kranten en tijdschriften opstuurde. Toen ze achttien was publiceerde ze onder het pseudoniem Sophie Perk enkele gedichten in het *Algemeen Handelsblad*. Ze werd opgemerkt door een paar dichters, die erop aandrongen dat ze haar gedichten zou bundelen. De dichters stelden zoveel wijzigingen voor dat Min zei: '*Ik* heb niet verzonnen dat er een bundel moest komen, doe het dan maar niet.' In 1966 verscheen *Voor wie ik liefheb wil ik heten*, dat meteen een groot verkoopsucces werd (en nu, ruim 50 jaar later, nog steeds is). Het titelgedicht is een van de bekendste Nederlandse gedichten.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

15 'mijn moeder is mijn naam vergeten'. Welke reden(en) kun je daarvoor bedenken?

16 Welk gevoel roept het op bij de ik-persoon dat zowel haar moeder als haar kind haar naam niet kent?

17 Wie is de aangesprokene, denk je? Kies uit: *een geliefde – de moeder – God – het kind – iemand die (nog) niet in het leven van de ik-persoon is – iemand anders, namelijk* ... Leg uit.

18 Lees het gedicht 'zachtjes hardop'. Welk woord vind je het beste passen bij de sfeer van dit gedicht? Kies uit: *angstig – bezwerend – dwingend – hoopvol – paniekerig – vergevingsgezind – verlangend – zachtmoedig – iets anders.* Leg uit.

19 'Keten' (regel 5) is een homoniem*. Zoek de betekenissen op in een woordenboek of -lijst als dat nodig is. Parafraseer de regel 'laat mijn naam zijn als een keten.'

▶ **Homoniem**
Een woord dat meerdere betekenissen heeft. 'Koper' kan bijvoorbeeld iemand zijn die iets koopt, maar ook een metaal.

20 Onderstreep de woorden die in hetzelfde semantische veld passen als 'keten'.

21 Wat betekent 'voor wie ik liefheb wil ik heten'?

22 Heb je het gevoel dat je dit gedicht helemaal begrijpt, of blijft het iets ongrijpbaars houden? Leg uit.

Tekst 3

mijn moeder is mijn naam vergeten,
mijn kind weet nog niet hoe ik heet.
hoe moet ik mij geborgen weten?

noem mij, bevestig mijn bestaan,
laat mijn naam zijn als een keten.
noem mij, noem mij, spreek mij aan,
o, noem mij bij mijn diepste naam.

voor wie ik liefheb, wil ik heten.

Neeltje Maria Min, voor wie ik liefheb wil ik heten. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1985 (1966)

Ester Naomi Perquin, 'Michael van W.' (2012)
Ester Naomi Perquin (1980) zat een paar jaar op de Schrijversvakschool in Amsterdam en werkte ondertussen als gevangenbewaarder om haar opleiding te kunnen betalen. In haar dichtbundel *Celinspecties*, waarin 'Michael van W. is opgenomen, schrijft ze over het leven achter de tralies.
Dit gedicht is, net als veel van haar andere gedichten 'verhalende poëzie'. Dat wil zeggen dat het gedicht meer een verhaal vertelt dan (zoals in veel andere gedichten) gevoelens, gedachten of bespiegelingen verwoordt. In 2017 werd Perquin voor twee jaar benoemd tot Dichter des Vaderlands.

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

23 'Hier voel ik me veilig' (regel 11). Waar is 'hier' en waarom voelt de ik-persoon zich daar veilig, denk je? *

24 Wie is de aangesproken 'u', denk je? Leg uit.

25 De titel van het gedicht is 'Michael van W.' Vind je dat deze goed bij het gedicht past? Waarom?

26 De ik-persoon heeft 'dolle honden' in zijn kop. Markeer alle woord(groep)en die de honden beschrijven.

27 Waarvoor zijn de 'dolle honden' een metafoor, denk je?

28 Wie of wat wordt bedoeld met 'straatkat' in regel 7, denk je?

29 In strofe 2 vraagt de ik-persoon aan de 'u': 'Bestaat er een woord voor de man die ik word/ als ik me, buiten bereik, aan een straatkat vergrijp, kunt u/ dat vatten met gekte of moord, lijnt mij dat aan?' Leg in je eigen woorden uit wat jij denkt dat hier staat.

30 De ik-persoon heeft last van de dolle honden in zijn kop. Hij is bang voor de dreiging die van ze uitgaat. Tegelijk wil hij ook zo'n hond worden (zie de laatste twee strofen). Hoe kun je dat verklaren?

31 Welk gevoel roept de man bij jou op? Hoe komt dat?

32 Probeer de laatste zin te parafraseren.

33 'Michael van W.' is een moeilijk gedicht en het is goed mogelijk dat je het gevoel hebt het niet helemaal te begrijpen. Wat vind je daarvan? Kun je het gedicht desondanks waarderen of vind je het frustrerend? Of nog iets anders? Leg uit.

Tekst 4

Michael van W.

Wat ze ook willen, die dolle honden in mijn kop hebben altijd honger,
altijd dorst. Niet over praten. Het daglicht weet ze te verjagen,
voor even – maar zodra ik ga liggen begint het gedonder,
ze krabben me steeds uit mijn slaap, piepend om teven
of vlees, willen naar buiten gelaten.

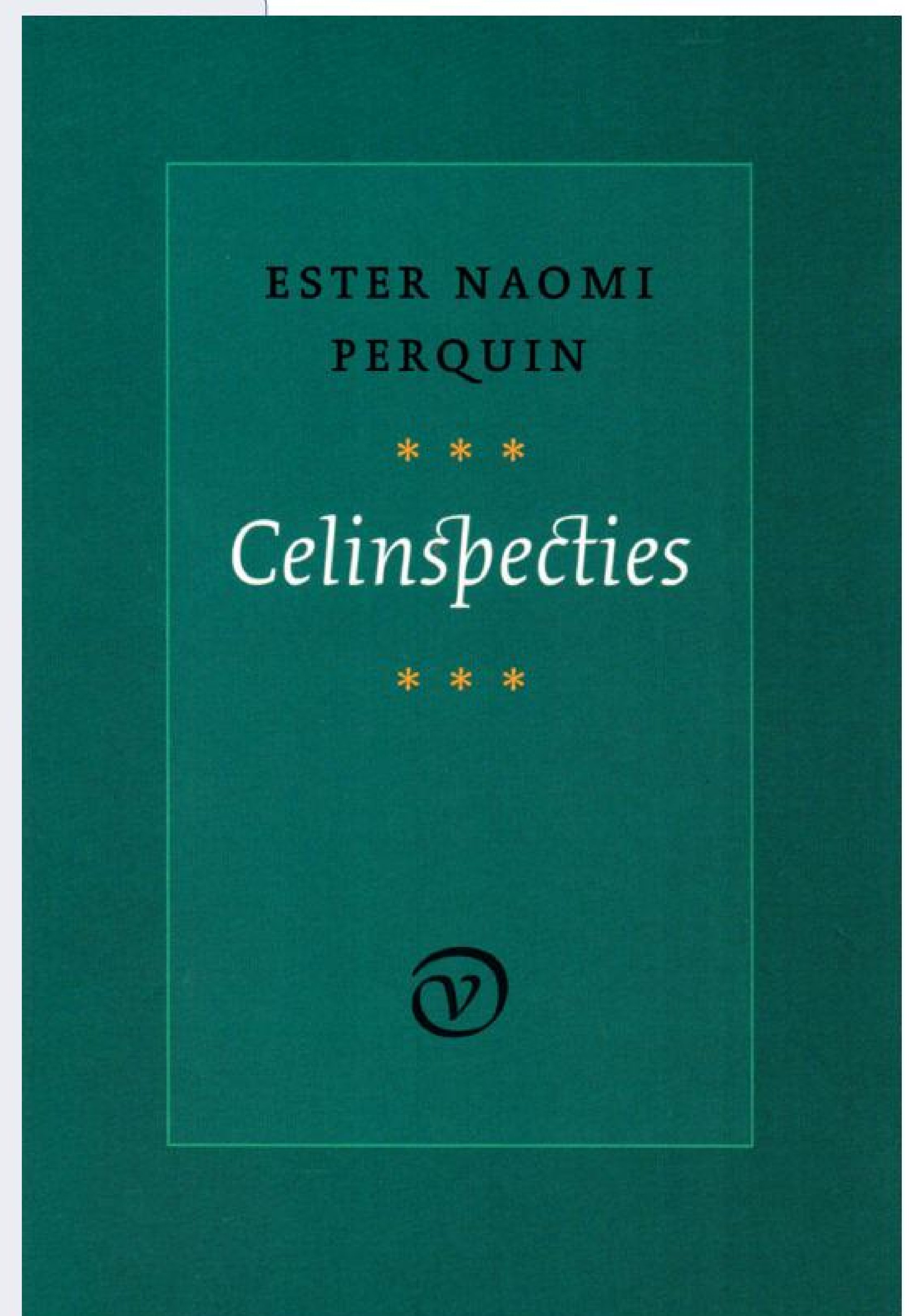
Hoe noemt u dat? Bestaat er een woord voor de man die ik word
als ik me, buiten bereik, aan een straatkat vergrijp, kunt u
dat vatten met gekte of moord, lijnt mij dat aan? Ze luisteren niet.
Ze draaien, ze dreigen – ik ken ze bij naam, hun vlekken

en happende kaken – maar hier wil ik niet over praten, niet nu
het licht is. Niet bang zijn. Hier voel ik me veilig. Weet u
dat er een boek bestaat met dezelfde naam?

Voorop staat een man en zijn mond, zijn bek – je ziet
dat hij gromt, zijn tanden ontbloot en achter hem
de volle maan, precies zo schijnheilig.

Zoals hij, behaard als een hond – zo zou ik het doen als ik kon.
Op hem zou ik lijken. Dit dolle dat mij drijft dan
buitenkant, dit hongerige aan te wijzen.

Ester Naomi Perquin, Celinspecties. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 2012

2.3 Dichten over dichten

'hier ligt nog veel mooi werk'

In dit gedicht
is geen woord
te veel

Neem je er iets af
dan is het
niet meer heel

K. Schippers

Aan het einde van de jaren 50 en het begin van de jaren 60 van de vorige eeuw vond een aantal dichters dat de poëzie vernieuwd moest worden. Deze zogenaamde 'Zestigers', waaronder C. Buddingh' en K. Schippers, wilden een ander soort poëzie. Ze zetten zich af tegen de poëzie van de oudere generatie, die ze hoogdravend en pretentieus vonden. De Zestigers wilden in gewone-mensentaal over gewone-mensendingen schrijven. Om een klankbord voor deze nieuwe poëzie te creëren, richtten ze een tijdschrift op: *Barbarber*. Dat moest, in de woorden van K. Schippers, een blad worden zonder 'het serieuze gelul' van andere literaire tijdschriften. Opvallend veel gedichten van de Zestigers hebben het gedicht of het dichten zelf als onderwerp. Dat klinkt nogal theoretisch, maar veel van deze gedichten zijn juist erg eenvoudig. Tegelijkertijd zijn ze prikkelend, omdat ze je aan het denken zetten over wat poëzie eigenlijk is.

C. Buddingh', 'Vergissen is menselijk' (1967) en 'rabarberrabarber' (1963)
Cees Buddingh' (1918-1985) was dichter en Shakespeare-vertaler. Als dichter is hij vooral bekend door zijn korte, vaak humoristische gedichtjes over gewone gebeurtenissen en observaties. Het gedicht 'Vergissen is menselijk' is daar een mooi voorbeeld van. De titel van het tweede gedicht, 'rabarberrabarber', is niet alleen een allusie op *Barbarber*, maar wordt ook wel gebruikt om geroezemoes weer te geven.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Verklaar de titel van het gedicht.

2 Vind je dit een gedicht of iets anders? Leg uit.

3 Wat vind je van tekst 1? Leg uit.

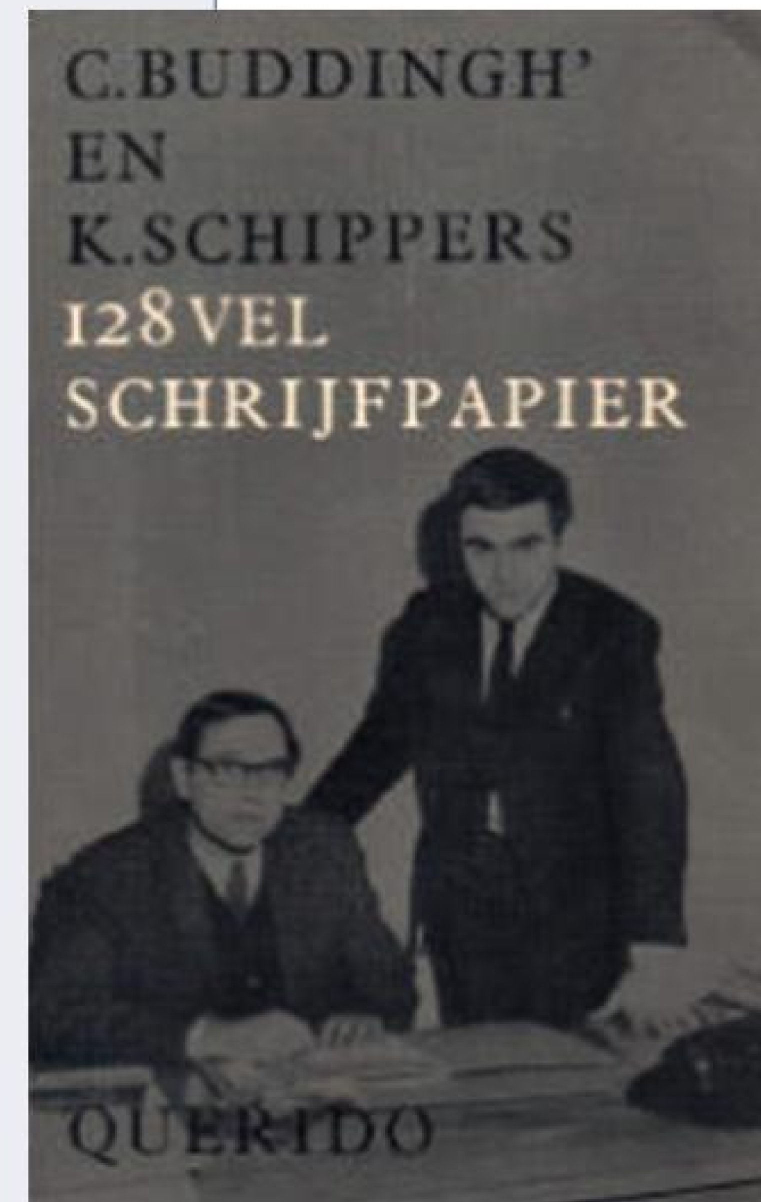
Tekst 1

Vergissen is menselijk

op het schemerige station
stak de jongen
een dikke bruine tong naar mij uit

hij tilde zijn rechterhand op,
pakte de tong beet, beet
een stuk eraf en liet
zijn hand weer zakken: het was
zijn tong niet, maar een kroketje

C. Buddingh', in: C. Buddingh' en K. Schippers, 128 vel schrijfpapier. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1967

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Zoek de woorden en uitdrukkingen op die je niet kent en noteer de betekenis.

5 Onderstreep in de eerste strofe twee personificaties*.

6 Parafraseer het eerste citaat van Shakespeare.

▶ **Personificatie**
Aan een voorwerp of abstract begrip worden menselijke eigenschappen toegekend. Bijvoorbeeld: 'de auto kwam hoestend op gang' of 'een ingeslapen stadje'.

7 Waarom reageert het publiek positief op het eerste citaat en negatief op het tweede?

8 Leg uit dat je dit gedicht kunt beschouwen als een parodie op het Shakespeare-sonnet.

9 'hier ligt nog veel mooi werk / voor jeugdleiders en volkshogescholen'. Wat houdt dat werk precies in? En ben je het daarmee eens? Leg uit.

Tekst 2

rabarberrabarber

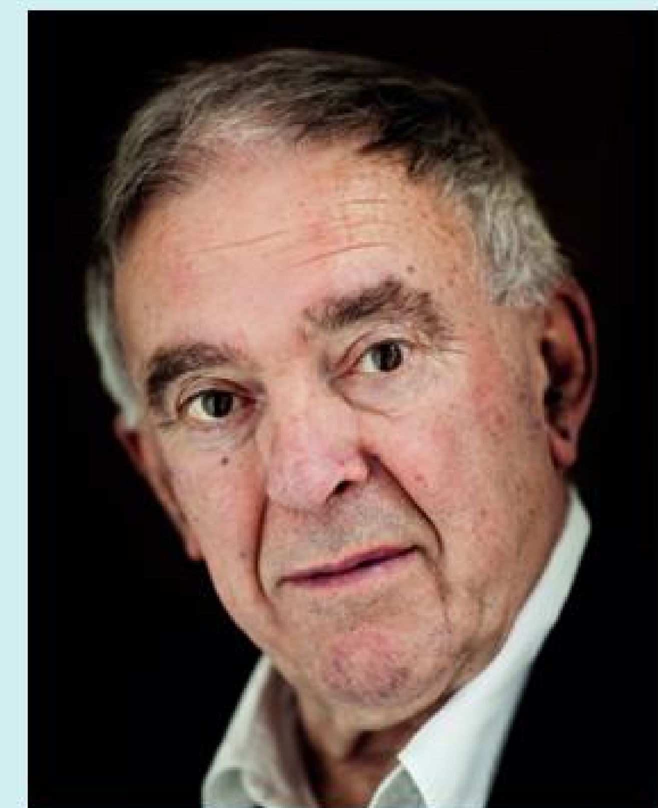
het is vreemd, maar als men zegt:
'de kaarsen van de nacht zijn opgebrand,
en vrolijk gluurt, hoog op zijn tenen staand,
de dag over 't omneveld bergland' (shakespeare),
dan knikt en glimlacht het geëerd publiek
even verzaligd als een jongetje
dat men goedkeurend op zijn schouder klopt

maar zegt men: 't is een heerlijke gedachte
tussen de benen van een maagd te liggen'
(shakespeare), dan wordt er mokkend gerabarberd,
ja, klinkt er zelfs zacht geween
en duister gekners van tanden

hier ligt nog veel mooi werk
voor jeugdleiders en volkshogescholen

C. Buddingh', in: Zo is het dan ook nog weer eens een keer.
Uitgeverij Bruna & Zn., Utrecht 1963

K. Schippers, 'Bij Loosdrecht' (1967), *'Ja ik heb je lief'* (1963) en 'Schildpad' (z.d.)
K. Schippers is het pseudoniem van Gerard Stigter (1936). Hij was een van de oprichters van *Barbarber*. Samen met C. Budding' en andere *Barbarber*-dichters introduceerde hij de ***readymade*** in de Nederlandse poëzie. Een andere term daarvoor is 'gevonden poëzie'. Het idee daarachter is dat je poëzie niet hoeft te *maken*, maar dat poëzie eigenlijk overal al *is* – in de dagelijkse gesprekken die mensen voeren, in gebruiksaanwijzingen, gevonden boodschappenlijstjes etc. Het publiceren van bestaande, alledaagse teksten maakt dat de lezer anders naar het onderwerp van de teksten én de teksten zelf gaat kijken. Dat is precies waar het voor de Zestigers om ging: laten zien dat poëzie in de eerste plaats een andere manier van kijken is.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

10 Als je ergens zou lezen of horen: 'Als dit Ierland was, zou ik beter kijken', zou je dan op de gedachte komen dat je met een gedicht hebt te maken?

11 Leg uit waarover dit gedicht gaat.

12 Kun je in dit gedicht 'Loosdrecht' en 'Ierland' van plaats verwisselen? Waarom?

13 Welke overeenkomst zie je tussen dit gedicht en tekst 1? Je mag meerdere antwoorden kiezen.
Beide gedichten
- ○ gaan over een manier van kijken.
- ○ gaan over poëzie.
- ○ hebben een vergelijkbare vorm.
- ○ zijn humoristisch.

Tekst 3

Bij Loosdrecht

Als dit Ierland was
zou ik beter kijken.

K. Schippers, Bij Loosdrecht. Uitgeverij Rainbow, Amsterdam 2016

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

14 Op welk gedicht in dit hoofdstuk bevat tekst 4 een allusie?

15 Markeer de woord(groep)en die herhaald worden. Wat is het effect van deze herhalingen?

16 Leg uit dat het einde van het gedicht zowel een climax* als een anticlimax* is.

17 Welke uitspraak doet dit gedicht over het gebruik van beeldspraak in gedichten?

18 Ben je het daarmee eens? Leg uit.

19 Waarom staat het gedicht tussen aanhalingstekens, denk je?

20 Welk gedicht spreekt je het meest aan? Tekst 4 of het gedicht waarnaar het verwijst? Waarom?

▶ Climax en anticlimax
Als een opsomming of (een variatie op) een herhaling in kracht toeneemt (iets wordt *meer*), is er sprake van een climax; bij aflopende kracht (iets wordt *minder*) spreek je van een anticlimax.

Tekst 4

'Ja
Ik heb je lief zoals je soms
gelijk een gouden zomerdag bent
nee nee nee
ik heb je lief zoals je bent
nee nee
ik heb je lief zoals
nee
ik heb je lief'

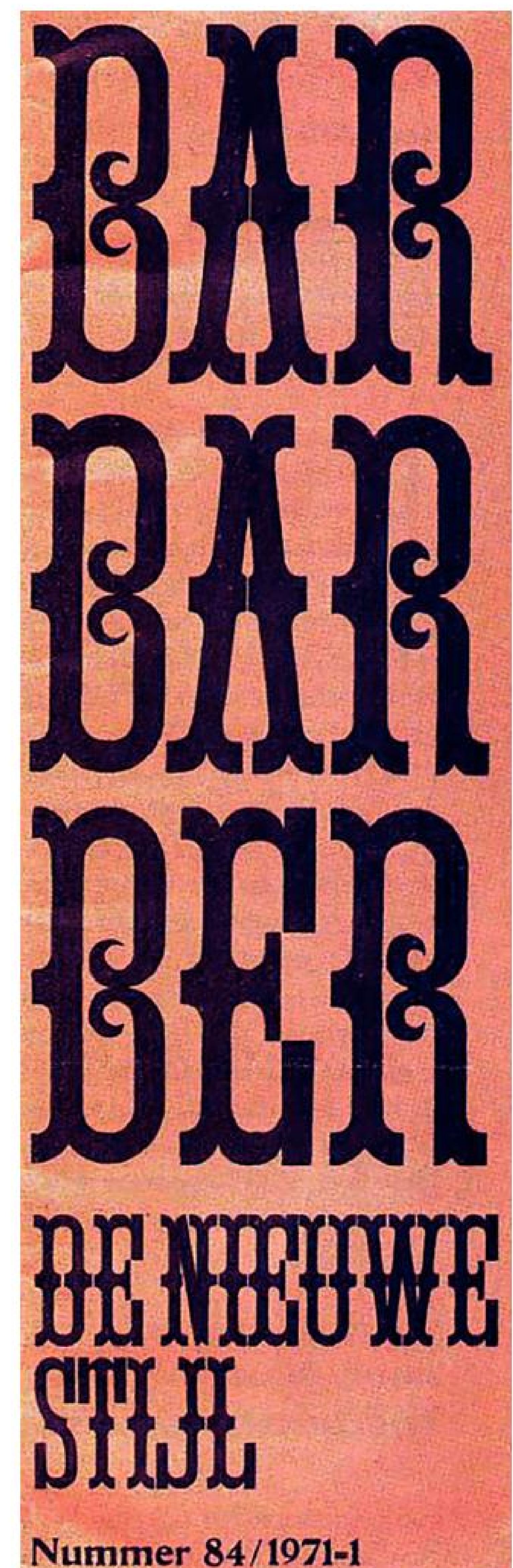
K. Schippers, De waarheid als de koe. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1963

Tekst 5 is een *readymade* die in *Barbarber* werd gepubliceerd. Mogelijk heeft K. Schippers deze tekst gevonden op de advertentiepagina van een huis-aan-huisblad of regionale krant.
Lees de tekst en beantwoord de vragen.

21 Bespreek met een klasgenoot in hoeverre de werking van de tekst verandert als je bepaalde woord(groep)en vervangt door andere woorden. Verander de woorden een voor een. Bijvoorbeeld: 'schildpad' door 'kater', 'Zeilmakerstraat 22' door 'Ligusterlaan 4' etc.

22 Gaat deze *readymade* meer op een 'echt' gedicht lijken als je de typografie verandert? Hoe komt dat? Probeer het uit.

23 Geldt voor deze *readymade* 'In dit gedicht/ is geen / woord te veel// Neem je er iets af/ dan is het/ niet meer heel' (tekst op afbeelding op pagina 62)? Leg uit.

24 Waarin zit de 'poëzie' van dit gedicht?

Tekst 5

Schildpad
De fam. v.d. Veer uit de Zeilmakerstraat mist haar 22 jaar oude schildpad. Ze is tot nog toe onvindbaar. De familie v.d. V. is zeer aan de schildpad gehecht. Ze had het dier reeds 17 jaar in haar bezit en indertijd gekregen van zoon E.v.d. Veer, die een paar jaar geleden in een Finse haven om het leven kwam. Ook als herinnering is de schildpad hen daarom zeer dierbaar.

K. Schippers, op: Kb.nl, gelezen op 19 juli 2017

25 Rangschik alle gedichten die in dit hoofdstuk zijn behandeld. Zet bovenaan het gedicht dat jij het meest een echt gedicht vindt en eindig met de tekst die jij het minst een gedicht vindt.

26 Rangschik alle gedichten nog een keer. Nu begin je met het makkelijkste gedicht en eindig je met het moeilijkste.

27 Kun je een verband zien tussen je beide lijstjes? Hoe komt dat?

28 Welk gedicht heeft jou het meest geraakt? Hoe? En hoe komt dat?

29 Met welk(e) van deze uitspraken over poëzie ben je het eens? Waarom?
- ‘Poëzie is de kunst de zee in een glas te vangen.’ – Italo Calvino (1923-1985), Italiaanse schrijver
- ‘Poëzie is het dagboek van een zeedier dat op het land leeft en wil vliegen.’ – Carl Sandburg (1878-1967), Amerikaanse dichter en schrijver
- ‘Echte poëzie loopt op straat. Wat jammer dat zoveel dichters haar in de wolken gaan zoeken.’ – Alphonse de Lamartine (1790-1869), Franse dichter en staatsman
- ‘Men leest poëzie met zijn zenuwen.’ – Wallace Stevens (1879-1955), Amerikaanse dichter

30 Voeg een zelfbedachte uitspraak over poëzie toe aan het rijtje.

Aantekeningen

Cursus 3

Historische

literatuur

Inhoud

3 Oudheid

Tot ongeveer 400 n.Chr. beheersten de Romeinen een groot deel van de wereld. Ze leefden oorspronkelijk in Rome in het gebied dat we nu Italië noemen, maar in de loop der jaren wisten ze grote delen van Europa, het Midden-Oosten en Noord-Afrika te veroveren. Van de meeste volken, zoals de Grieken, namen ze bepaalde gebruiken over, die ze vervolgens aanpasten of verbeterden.
De Romeinen hielden van overzicht. Hun steden waren gebouwd volgens een zeer geordend patroon en boden diverse voorzieningen voor vermaak. Zo was er vaak een openluchttheater (amfitheater), waar de bevolking naar gladiatorengevechten kon kijken, en ook ontbrak een stadion (circus) meestal niet, waar de wagenrennen plaatsvonden. Verder waren er toneeltheaters en badhuizen. Tempels voor erediensten en bouwwerken als aquaducten voor het transport van water maakten het plaatje compleet.

Stadstaten

Voor het begin van onze jaartelling bestonden er nog geen landen met duidelijk afgebakende landsgrenzen. De kleinste bestuurlijke eenheden waren stadstaten. Dat waren ommuurde steden of ommuurde gebieden rondom een grote stad, met een eigen koning.
De bekendste stadstaten bij de Romeinen waren Rome, Venetië en Florence.
Al eerder, in het oude Griekse rijk, bestonden onder andere Athene, Sparta, Troje en de eilanden Ithaca en Kreta.
Beroemde stadstaten uit het Midden-Oosten waren Babylon en Jeruzalem.

Olympus

De oude Grieken geloofden in meerdere goden, die volgens hen op de Olympus woonden, een hoge berg in Noord-Griekenland. De top van deze berg is vaak in nevelen gehuld, wat verklaarde dat de mensen de goden niet konden zien. Over het algemeen dacht men dat de opperwezens zich bezighielden met feesten en luxueuze banketten. De belangrijkste god was Zeus, de oppergod; zijn vrouw heette Hera.
Toen de Romeinen de Griekse gebieden bij hun rijk inlijfden, namen ze de Griekse goden over, maar gaven ze wel een andere naam. Zo werden Zeus en Hera door de Romeinen Jupiter en Juno genoemd en kreeg Aphrodite, de godin van de liefde en de schoonheid, bij hen de naam Venus.

De Romeinen in Palestina

Palestina, een groot gebied in het Midden-Oosten op de plek waar nu Israël, de Palestijnse gebieden, Libanon, Jordanië en Syrië liggen, werd in de eerste eeuw van onze jaartelling een Romeinse provincie. Daardoor waren de volken die daar woonden, onder wie de Joden, onderdanen van het Romeinse Rijk. Doordat zij een andere godsdienst aanhingen met maar één god, in tegenstelling tot de Romeinen die er bijna twintig hadden, ontstond er een gecompliceerde situatie. De Romeinen deden hun best dat soort zaken ter plekke zo goed mogelijk te regelen. Ze bemoeiden zich niet met Joodse godsdienstige zaken en lieten Joodse koningen over Palestina heersen. Wel stelden ze Romeinse gouverneurs aan om de belastingen te innen en de vrede te bewaren. Een van die gouverneurs was Pontius Pilatus; onder zijn bewind werd Jezus Christus ter dood veroordeeld.

Jezus spreekt zijn volgelingen toe.

Romeins aquaduct met op de achtergrond de berg Karmel (in het noordwesten van het huidige Israël)

Christendom

Het christendom was een afscheiding van het Jodendom. Christenen geloofden dat Jezus Christus de Messias was, de man die de mensheid zou verlossen van de erfzonde (zie pagina 97). Joden geloofden niet dat Jezus de lang verwachte 'Verlosser' was: volgens hen was die nog steeds niet geboren. Aanhangers van het christelijke geloof volgen de geboden en het voorbeeld van Jezus, die volgens de Bijbel leefde in de eerste eeuw van onze jaartelling. Hij werd geboren in het Palestijnse Bethlehem en groeide op tot een krachtige en wijze persoonlijkheid. Rond zijn dertigste begon hij in het openbaar te prediken. Ook verrichtte hij volgens de Bijbelverhalen talloze wonderen: hij genas zieken, verjoeg demonen, wekte doden tot leven, liep over het water, veranderde water in wijn enzovoort. Hij trok het land door met zijn twaalf discipelen (leerlingen), van wie Petrus, Johannes en Judas de bekendste zijn. Mensen die zich aansloten bij de beweging van Jezus, werden gedoopt in de rivier de Jordaan en noemden zich voortaan 'christenen'.

De Romeinen en het christendom

In de jaren zeventig van de eerste eeuw kwamen de bewoners van Palestina in opstand tegen hun Romeinse overheersers. Toen de Romeinen een groot deel van Jeruzalem verwoestten, verlieten veel joden en christenen het Midden-Oosten. Omdat het Romeinse Rijk echter enorm groot was, konden ze de Romeinse heersers niet ontlopen.
Het feit dat de Romeinen ook hun keizers als goden waren gaan vereren en zelfs tempels voor ze bouwden, leidde tot veel problemen. Christenen mochten van hun geloof alleen hun eigen God vereren en deden dus niet mee met de verering van de keizers. Dit was voor de Romeinen reden om hen te vervolgen. Ze kregen de schuld van alle rampen die het Romeinse Rijk troffen en het christendom werd verboden.
Twee eeuwen later werd het verbod op het christendom ingetrokken. De Romeinse keizer Constantijn had in 312 namelijk een oorlog gewonnen na een gebed tot de God van de christenen. Het kwam er in 394 zelfs van dat het christendom de nieuwe staatsgodsdienst werd in het Romeinse Rijk. Van daaruit verspreidde het zich over Europa.

Tempel voor keizer Augustus in Pula, in het huidige Kroatië.

3.1 Literatuur: klassieken

De oude Grieken schreven vooral over mensen: het heldendicht – een lang, verhalend gedicht over een belangrijke persoon of gebeurtenis – was een populair genre. Ook in de Griekse toneelstukken stond de mens centraal. Vaak ging het om tragedies (treurspelen), waarin het slecht afliep met de hoofdpersoon, maar de Grieken maakten ook komedies (blijspelen), waarin de spot werd gedreven met allerlei menselijke dwaasheden.
De Romeinen waren aanvankelijk wat meer gericht op aardse zaken: hun teksten gingen vooral over geschiedenis, recht en staatsinrichting. Geleidelijk ontwikkelden zich echter een literatuur, waarbij de Grieken een goed voorbeeld waren: in de theaters werden tragedies en komedies gespeeld, die uit het Grieks waren vertaald of die naar Grieks voorbeeld waren gemaakt. Ook ontstonden er Romeinse (eigenlijk Latijnse) heldendichten, als tegenhanger van de Griekse. Deze literatuur werd vaak in huiselijke kring voorgelezen, vooral in de wat hogere kringen.

Mythologie

De personages uit Griekse en Romeinse literatuur waren vaak afkomstig uit de mythologie. Mythen zijn verhalen waarin 'verklaringen' worden gegeven voor raadselachtige gebeurtenissen, zoals overstromingen en onweer. De verhalen ontstonden in een tijd waarin de wetenschap die verschijnselen nog niet kon uitleggen. Zo werd Zeus, de Griekse oppergod, beschouwd als heerser over de natuur en al haar verschijnselen: hij slingerde de bliksem door de lucht, speelde met de wolken en veroorzaakte regen en sneeuwval.
Elke cultuur heeft zijn eigen mythen over de schepping van de wereld en andere mysterieuze natuurverschijnselen. Vaak hebben goden en soms ook monsterachtige wezens ermee te maken, die overigens verrassend veel menselijke eigenschappen hebben. In het algemeen wemelt het in de mythologische verhalen van de verliefde, jaloerse en wraakzuchtige typen.

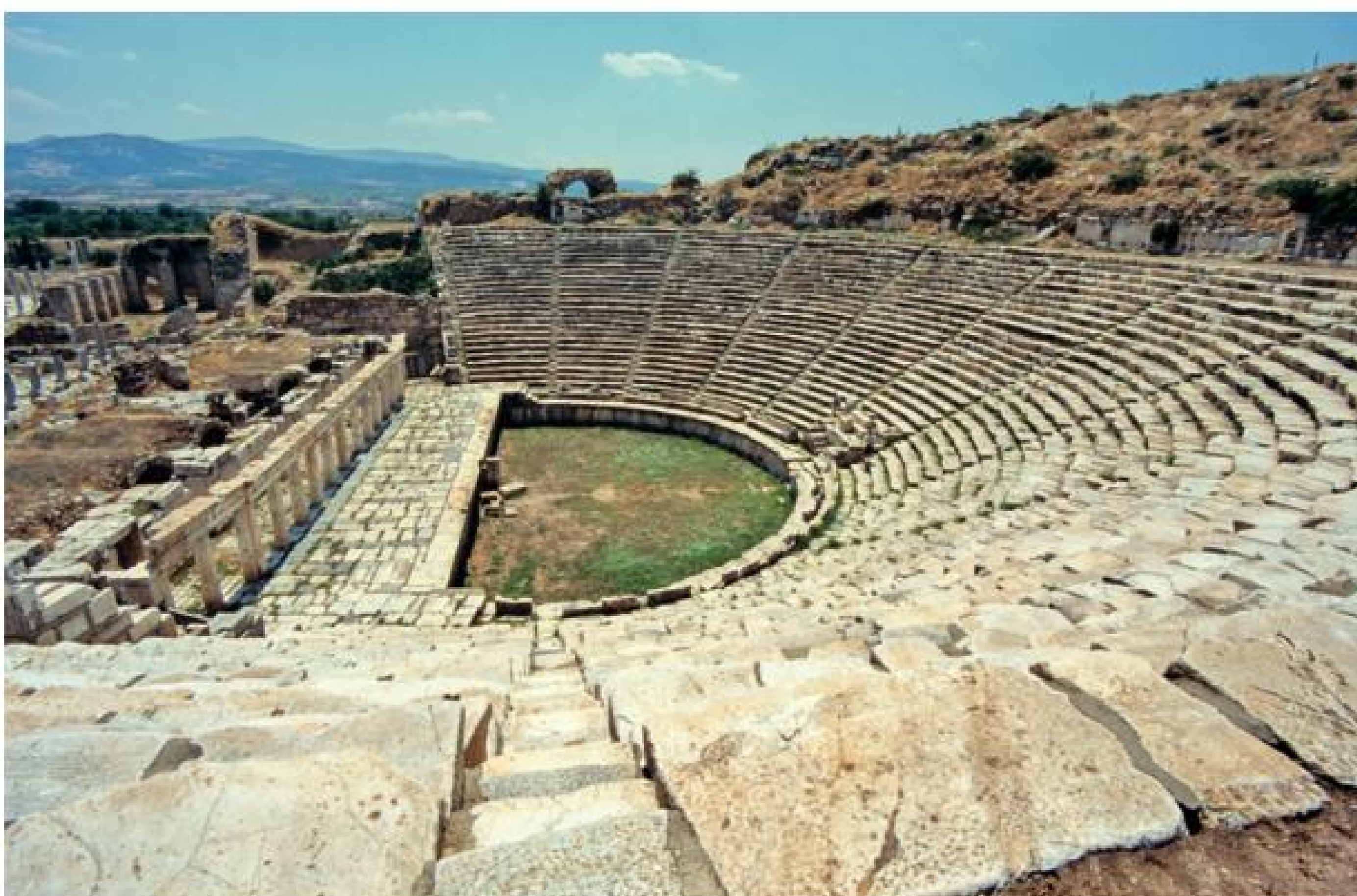
Hiernamaals

Volgens de Grieks/Romeinse mythologie ging je na je dood naar de onderwereld, een duister schimmenrijk, waar de god Hades heerste. De poort van de onderwereld werd bewaakt door de driekoppige hond Cerberus. Die kwispelde blij met zijn staart als hij nieuwe bewoners zag, maar at iedereen op die de onderwereld probeerde te verlaten. Als je de poort gepasseerd was, moest je een rivier oversteken, de Styx. De norse veerman heette Charon, die de doden tegen betaling van een obool (een munt) met zijn bootje overzette. De obool werd meteen na het overlijden in de mond van de dode geplaatst.
In het christelijke geloof ga je na je dood niet naar een onderwereld, maar naar een bovenwereld: daar vind je een plek in de hemel, een paradijselijke plek waar God en de engelen wonen.

Toneel

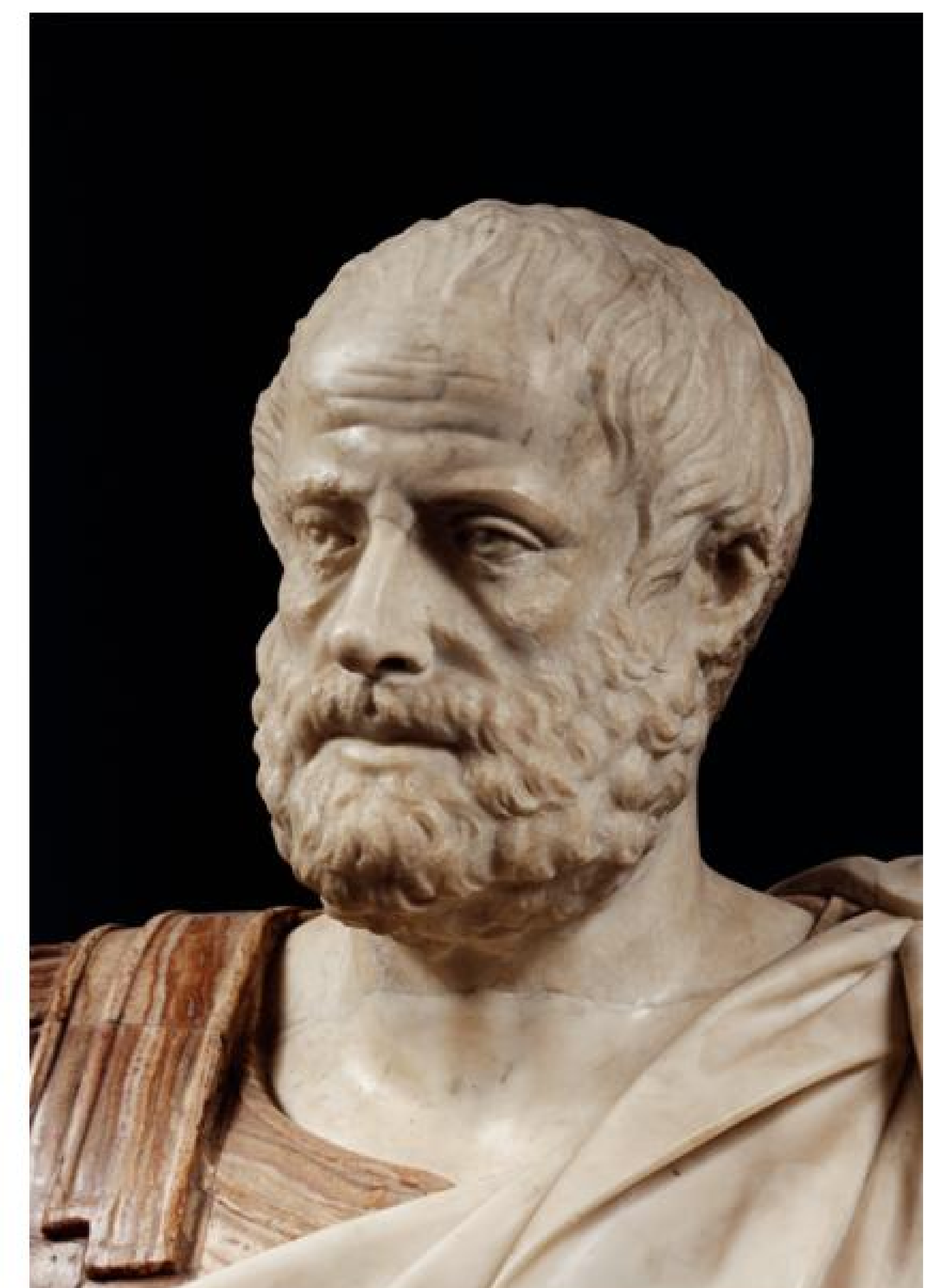
Al in de tijd van de Grieken werden literaire werken in drie groepen (genres) verdeeld: epiek, lyriek en dramatiek. Onder epiek verstaan we verhalende kunst, met lyriek worden alle gedichten en liederen bedoeld en onder dramatiek vallen alle toneelteksten.
Het laatstgenoemde genre, dramatiek, was een Griekse uitvinding. Uit feesten ter ere van de god Dionysos (de god van de poëzie en de muziek) ontwikkelden de Grieken de komedie en de tragedie. Komedies gingen vaak over actuele zaken, vergelijkbaar met ons cabaret. Bij tragedies was de inhoud van de stukken meestal gebaseerd op bestaande mythen. De hoofdpersoon was altijd iemand met wie het door zijn eigen schuld, zoals een tragische vergissing of overmoed, of door de schuld van anderen niet goed afliep en die probeerde te achterhalen waar het fout was gegaan. Op die manier kon de toeschouwer er iets van leren.

Theater

Toneelstukken werden bij de oude Grieken en Romeinen in openluchttheaters opgevoerd. Deze theaters hadden een perfecte akoestiek, die op een natuurlijke wijze verkregen werd doordat men de theaters in lagergelegen delen van de stad bouwde.
Zo'n openluchttheater bestond uit rijen zitplaatsen in een halfrond, met vooraan plaatsen voor speciale toeschouwers, zoals priesters en hoogwaardigheidsbekleders. Verder waren er een cirkelvormige vloer voor het koor, een klein altaartje voor de god Dionysos, een verkleedruimte, een podium en toegangswegen links en rechts, voor het publiek én de acteurs.

Tragedie

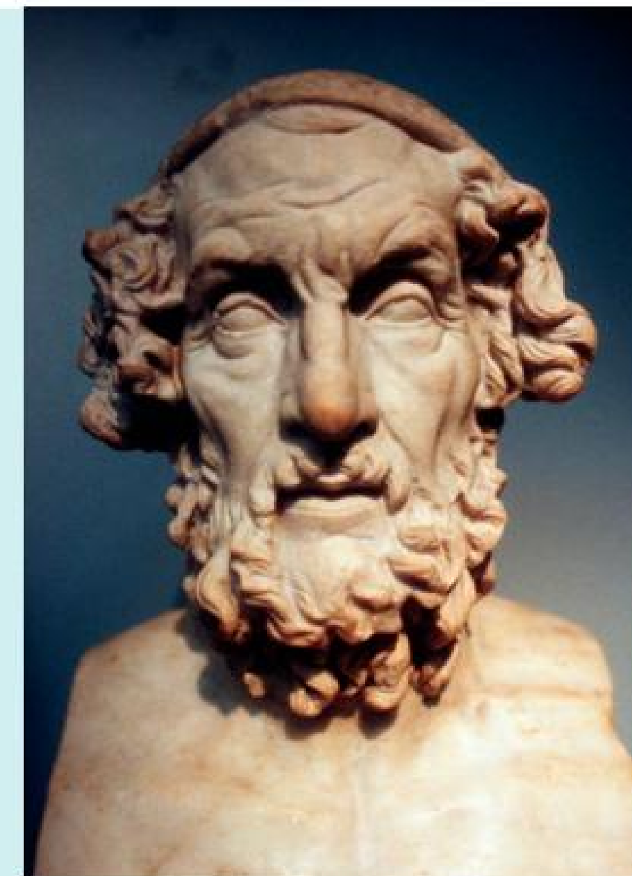

De Griekse filosoof en wetenschapper Aristoteles (384-322 v.Chr.) formuleerde de volgende regels voor de tragedie:
- Het stuk moest uit vijf bedrijven bestaan, met elk een eigen functie: 1 uitleg over de voorgeschiedenis, zodat het publiek snapte waar het om ging (expositie); 2 ontwikkelingen die de spanning opwekten (intrige); 3 opvoering van de spanning (climax); 4 hoogtepunt van de spanning en begin van de ontknoping (catastrofe); 5 de ontknoping en de afwikkeling (peripetie).
- Er moest eenheid van tijd, plaats en handeling zijn. Dat betekende dat in een stuk niet meer dan 24 uur mocht verstrijken, dat alle bedrijven zich op dezelfde plaats moesten afspelen en dat het stuk maar één intrige mocht hebben. Gebeurtenissen uit een andere tijd of van een andere plaats kon men dus niet laten zien; in zo'n geval kwam er altijd iemand vertellen wat er gebeurd was.
- De eerste vier bedrijven moesten worden afgesloten met een koor (of rei). Dit vervulde de rol van ideale toeschouwer, die meeleefde met wat er op het toneel gebeurde en er soms commentaar op gaf, zodat er geen misverstand over de interpretatie kon ontstaan. Een koor bestond meestal uit twaalf tot vijftien personen en werd begeleid door een muzikant.

3.2 Homerus, Ilias en Odyssee (7e eeuw v.Chr.)

'Voor de mooiste!'

Homerus was een Griekse dichter, die leefde van ongeveer 800-750 v.Chr. Er is weinig over hem bekend, maar men denkt dat hij een blinde zanger was, die zijn brood verdiende met het vertellen van verhalen op rijm. Deze geschiedenissen verzamelde hij en hij liet ze waarschijnlijk door iemand anders opschrijven.
In zijn verhalen verwerkte Homerus een groot aantal overgeleverde vertellingen uit zijn cultuur. De oudst bekende Griekse literaire werken, de *Ilias* en de *Odyssee*, worden aan hem toegeschreven. De *Ilias* gaat over de Trojaanse Oorlog, een strijd om de ontvoerde koningin Helena. De *Odyssee* is het vervolg op de *Ilias* en beschrijft de avontuurlijke thuisreis van Odysseus, een van de helden uit de Trojaanse Oorlog.

Lees de teksten 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Maak een overzichtje van alle personages in de teksten (goden en mensen) en noteer wie ze zijn.

2 Welke personages uit de teksten doen je denken aan personages uit boeken, films, tv-series of games die je gelezen of gezien hebt? Waarom?

3 Verklaar de naam van het verschijnsel 'Trojan Horse' in de computerwereld.

4 Waarom is er wel een voetbalclub met de naam Sparta en niet een met de naam Troje? En ken je nog meer namen van sportclubs die met de oudheid te maken hebben?

De inwoners van Troje slepen het geschenk van de Grieken binnen de stadsmuren.

Tekst 1

De Ilias

De Trojaanse Oorlog had waarschijnlijk nooit plaatsgevonden als Eris, de godin van de tweedracht (ruzie, twist), een uitnodiging had ontvangen voor de bruiloft van een de dochters van Zeus. Maar omdat ze werd overgeslagen, is Eris diep beledigd en zint ze op wraak. Ze gaat stiekem toch naar het feest en rolt daar een gouden appel* tussen de gasten, met daarop de woorden: 'Voor de mooiste!'
Nu zijn er op het feest drie godinnen die voor deze titel in aanmerking menen te komen: Athene, een dochter van Zeus, Hera, de vrouw van Zeus, en Aphrodite, de godin van de liefde. Als de jonge prins Paris aangewezen wordt om het oordeel te vellen, proberen de godinnen hem alle drie om te kopen. Athene biedt hem militaire roem, Hera belooft hem politieke macht en Aphrodite zegt dat ze hem de mooiste vrouw van de wereld zal bezorgen. Paris kiest voor het aanbod van Aphrodite, maar komt er al snel achter dat de mooiste vrouw van de wereld, Helena, al getrouwd is met de koning van Sparta. Hij besluit naar Sparta te gaan, Helena te verleiden en haar mee te nemen naar Troje, waar zijn vader koning is. En zo gebeurt het.
Helena's echtgenoot Menelaos laat de ontvoering van zijn vrouw natuurlijk niet op zich zitten en vraagt alle andere Griekse koningen in de buurt hem te helpen om Helena terug te halen. Ze steken met hun legers de Egeïsche zee over naar Troje en belegeren de stad. Maar doordat de Trojanen veilig achter de dikke muren van de stad zitten, duurt het bijna tien jaar voordat de Grieken de stad kunnen innemen – dankzij een slim plan van Odysseus, een van de helpers van Menelaos. Hij laat de Grieken 's nachts een enorm groot houten paard maken, waarin een groep soldaten zich verstopt, terwijl de rest van het Griekse leger wegvaart en zich achter een nabijgelegen eiland verbergt. Ze laten het paard achter voor de poorten van Troje. Als de Trojanen de volgende dag wakker worden, zien ze dat het Griekse leger vertrokken is. Iemand vertelt ze dat de Grieken in opdracht van de goden Troje met rust moesten laten en dat ze dit grote paard als afscheidsgeschenk hebben achtergelaten. De Trojanen twijfelen lang of ze het paard binnen de stadsmuren zullen slepen, maar uiteindelijk doen ze het toch. 's Nachts komen de Griekse soldaten uit het paard, openen de stadspoorten en laten hun inmiddels teruggekeerde medesoldaten de stad binnen. Ze richten een waar bloedbad aan, waaraan slechts enkele Trojanen, onder wie Aeneas* weten te ontsnappen. Helena, de vrouw die de aanleiding voor de Trojaanse Oorlog was, wordt door Menelaos mee terug naar huis genomen.

▶ Gouden appel
Naar aanleiding van dit verhaal wordt een punt waarover ruzie gemaakt wordt, een 'twistappel' genoemd.

▶ Aeneas
De Trojaanse held Aeneas, zoon van de godin Aphrodite, ontvluchtte het brandende Troje met zijn verzwakte vader op zijn schouders en met zijn zoontje aan de hand. Naar aanleiding daarvan spreken we van het Aeneasmotief als een personage in een roman gehinderd wordt door (de herinnering aan) zijn vader.

▶ Lange zwerftocht
Naar aanleiding van de tien jaar die Odysseus over zijn thuisreis doet, wordt een lange zwerftocht ook wel een 'odyssee' genoemd.

▶ Penelope
Penelope, Odysseus' vrouw, hield tijdens de afwezigheid van haar man tal van opdringerige huwelijkskandidaten aan het lijntje: ze beloofde met een van hen te trouwen als ze klaar was met het weven van een kleed. Iedere nacht haalde ze echter uit wat ze overdag gemaakt had. Ze wist zeker dat Odysseus weer bij haar terug zou komen – en ze kreeg gelijk.

Tekst 2

De Odyssee

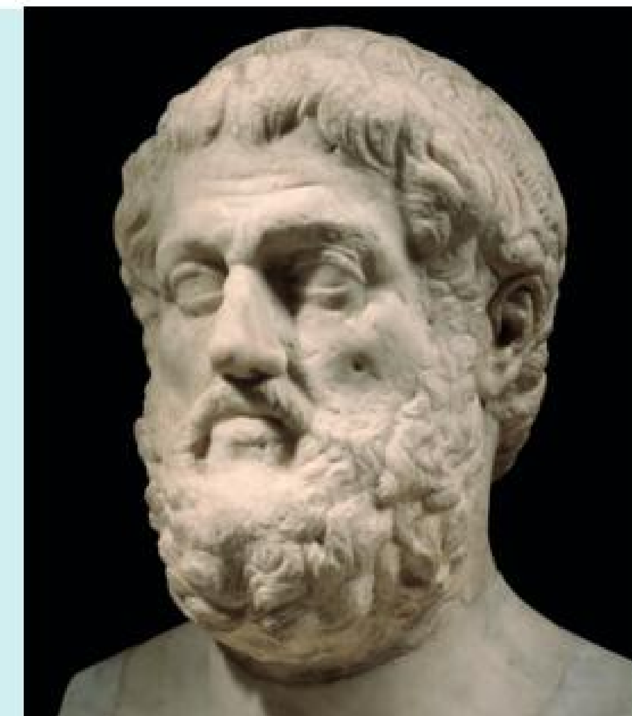
Na de val van Troje hebben Odysseus en zijn mannen grote moeite om weer thuis te komen. Op hun lange zwerftocht* naar huis komen ze namelijk op allerlei plekken in de problemen. Zo moeten ze een list verzinnen om aan een mensenetende cycloop, een reus met maar één oog, te ontkomen en ook het eiland van de Sirenen is een grote hindernis. De Sirenen zijn halfgodinnen, die betoverend mooi kunnen zingen. Ze lokken met hun gezang de bemanning van langszeilende schepen naar de rotsen om het eiland, zodat ze daarop te pletter slaan. Odysseus stopt was in de oren van zijn mannen, maar wil zelf het beroemde gezang wel horen. Daarom laat hij zich aan de mast van zijn schip vastbinden. Zo varen ze veilig langs het eiland. Pas twintig jaar na zijn vertrek keert Odysseus terug op zijn eiland Ithaca en ziet hij zijn geliefde vrouw Penelope* weer.

3.3 Sophocles, *Koning Oedipus* (ca. 430 v.Chr.)

'Je zult je vader doden en met je moeder trouwen.'

De meest productieve toneelschrijver van de Grieken was Sophocles (496-406 v.Chr.). Zijn vader was een rijke wapenfabrikant, die zijn zoon een goede opvoeding kon geven, zowel op het sportieve als op het artistieke vlak. Sophocles (junior) behoorde uiteindelijk tot de hoogste kringen in Athene en bekleedde enkele belangrijke politieke, militaire en religieuze functies. Ondanks zijn andere taken had hij tijd om meer dan 120 toneelstukken te schrijven, voornamelijk tragedies. Slechts zeven daarvan zijn bewaard gebleven, waaronder *Oedipus Rex* (Koning Oedipus). Het stuk is gebaseerd op een bestaande mythe.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wat is de 'boodschap' van tekst 1?

2 Ben je het met die boodschap eens? Waarom (niet)?

3 Noem een paar moderne voorbeelden van een orakel.

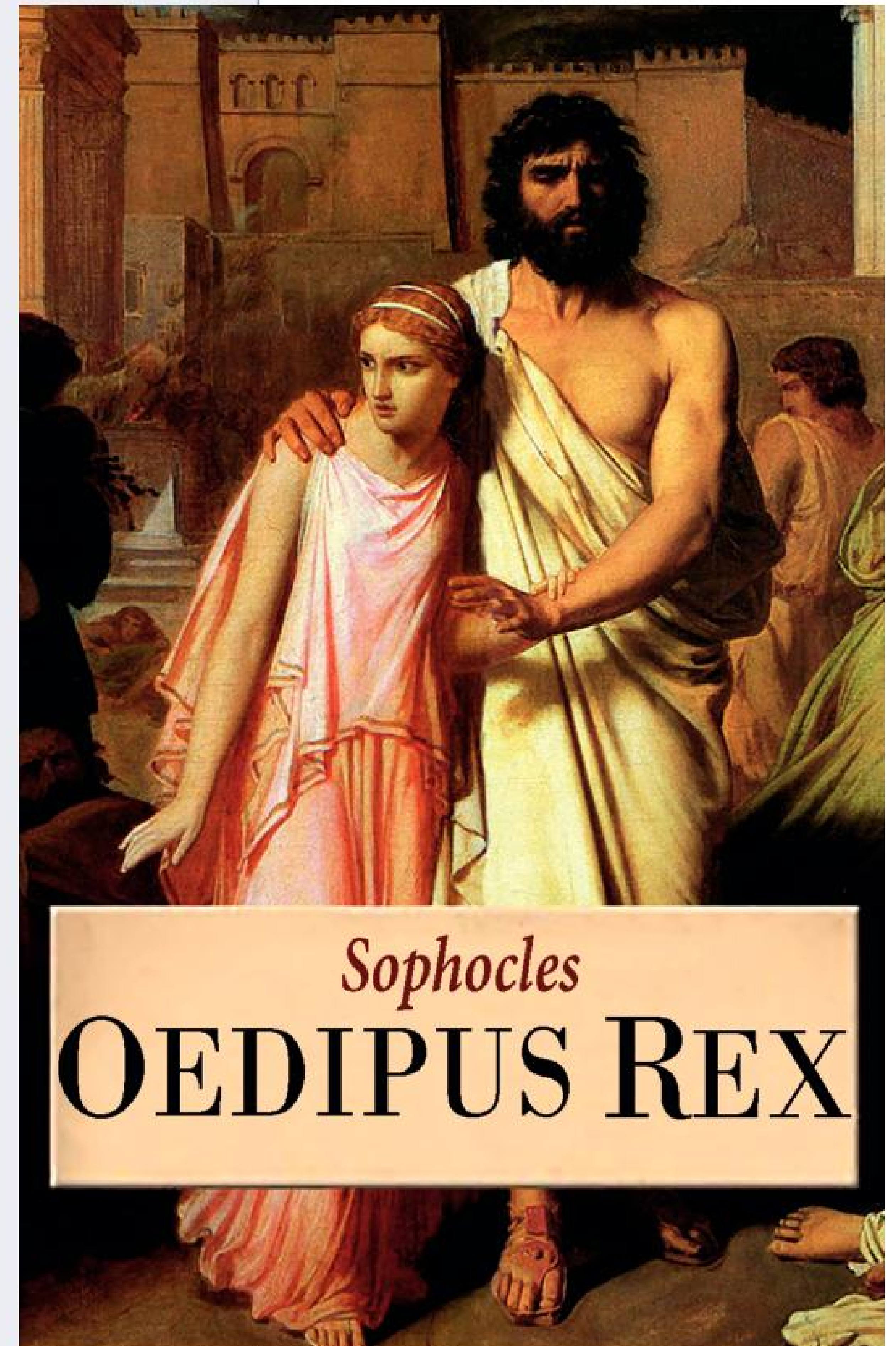
4 In hoeverre hebben moderne 'orakels' dezelfde functie als de klassieke?

Tekst 1

Koning Oedipus
Laios, zoon van de koning van Thebe, wordt in zijn jeugd de stad uit gejaagd als zijn vader bij een staatsgreep wordt gedood. De jonge prins wordt gastvrij opgevangen in het gezin van de koning van Pisa en tussen Laios en de zoon van de koning ontstaat een hechte vriendschap. Die vriendschap is zo sterk, vooral van Laios' kant, dat hij zijn vriend ontvoert naar Thebe als daar het recht hersteld is en hij zijn rechtmatige plaats op de koningstroon kan innemen. De koning van Pisa, die plotseling zijn zoon kwijt is, vervloekt Laios en wenst hem toe dat hij op zijn beurt ook zal lijden om zijn zoon, als hij die ooit zal krijgen.

Als Laios later op de troon van Thebe zit en hij inmiddels getrouwd is met Iocaste, krijgen hij en zijn vrouw van een orakel* te horen dat ze een zoon zullen krijgen die later zijn vader zal vermoorden. Het stel probeert onder deze voorspelling uit te komen door hun zoontje kort na zijn geboorte met doorboorde enkels en samengebonden voeten in de bergen achter te laten als prooi voor de wilde dieren. Een herder vindt hem echter en via via komt het kind bij de koning en koningin van Corinthe terecht, die op zoek zijn naar een adoptiezoon. Ze noemen hem Oedipus (= gezwollen voeten), omdat zijn voeten door de verminking misvormd zijn, en vertellen hem niet dat hij geadopteerd is.
Als Oedipus een jonge man is, krijgt hij van een ander orakel de volgende boodschap te horen: 'Je zult je vader doden en met je moeder trouwen.' In een poging dit lot te ontlopen, verlaat hij de mensen van wie hij denkt dat het zijn echte ouders zijn en gaat hij zwerven.
Op een dag treft hij bij een smalle passage een wagen met blijkbaar een belangrijke passagier, want de begeleiders van de man werken Oedipus hardhandig aan de kant om plaats te maken. Oedipus wordt hier zo kwaad over, dat hij het gezelschap aanvalt en bijna iedereen doodt. Slechts één bediende weet te ontsnappen.
Dan komt Oedipus in Thebe terecht, waar een monster de stad terroriseert, een sfinx, met het hoofd van een vrouw en het lichaam van een gevleugelde leeuw. Deze sfinx geeft iedere voorbijganger een raadsel op en vermoordt iedereen die het niet kan oplossen. De koning van de stad, Laios, is zelfs naar een beroemd orakel buiten de stad (het orakel van Delphi) gegaan om raad te vragen, maar helaas is hij onderweg vermoord.
Oedipus wil de inwoners van Thebe helpen. Hij gaat naar de sfinx, die hem haar raadsel opgeeft: 'Welk wezen loopt 's morgens op vier poten, 's middags op twee en 's avonds op drie?' Oedipus antwoordt: 'Een mens', want een mens kruipt als kind op handen en voeten, loopt als volwassene rechtop en gebruikt als bejaarde een stok. De sfinx is door dit antwoord verslagen en pleegt zelfmoord. De opgeluchte bevolking van Thebe roept Oedipus tot koning uit. Hij trouwt met koningin Iocaste en ze krijgen vier kinderen.
Vier jaar later breekt de pest uit in Thebe. Het orakel van Delphi laat weten dat de epidemie pas zal ophouden als de moordenaar van de vroegere koning Laios gevonden is. Uit het onderzoek dat volgt, blijkt dat Oedipus zelf de moordenaar is: Laios was de man in de wagen bij de smalle passsage, die met zijn gezelschap door Oedipus om het leven is gebracht. Als Iocaste dit hoort, hangt ze zich op. Oedipus steekt zijn ogen uit en blijft leven: een verblijf in de onderwereld kan hij nog niet aan; daar zou hij immers zijn dode vader en moeder/echtgenote* onder ogen moeten komen.

▶ Orakel
Een orakel was oorspronkelijk een plek waar je vragen kon stellen aan de goden. Tegen betaling inhaleerde een priesteres de rook van verbrande laurierbladeren, waarna ze in trance een voorspelling deed. Die kwam altijd uit. Later werd 'orakel' ook de aanduiding van de uitspraak zelf en van de priesteres.

▶ Moeder/echtgenote
Als een mannelijk personage een slechte relatie met zijn vader heeft, maar wel een goede band met zijn moeder – soms is er zelfs sprake van verliefdheid – spreken we van het oedipusmotief. De term 'oedipuscomplex', van de psychiater Sigmund Freud (zie pagina 151) heeft hier ook mee te maken. Freud beschreef hiermee de situatie waarin een jongen zich sterk aangetrokken voelt tot zijn moeder en zijn vader als een rivaal beschouwt.

De sfinx wordt razend als Oedipus haar raadsel oplost.

3.4 Ovidius, *Metamorfosen* (1 n.Chr.)

'Je mag niet naar haar omkijken.'

Ovidius (43 v.Chr.-17 n.Chr.) was een Romeinse dichter. Zijn vader, een edelman had voor zijn zoon een andere carrière in gedachten dan die van poëet, maar na enkele bestuurlijke ambten te hebben bekleed, wijdde de jonge Ovidius zich toch geheel aan de dichtkunst. Hij was een natuurtalent, die zijn publiek in de eerste plaats wilde amuseren met mooie verhalen.
Een van zijn bekendste werken is *Metamorfosen*, een omvangrijke verzameling verhalen over goden, mensen en mythische figuren, die allemaal een bijzondere gedaanteverwisseling (metamorfose) ondergaan. Ovidius begint zijn werk met de schepping van de wereld en vertelt vervolgens hoe de oppergod Jupiter een zondvloed stuurt om bijna alle mensen te doden. Daarna komen de verhalen over de goden en mythische figuren, waarbij het vooral gaat om hun liefdesaffaires.

Lees tekst 1, 2 en 3 en beantwoord de vragen.

1 Welk verhaal loopt volgens jou het minst goed af en waarom?

2 Welk verhaal kun je het beste naar deze tijd omzetten? Wat moet je dan aan het verhaal veranderen en wat kan blijven?

Tekst 1

Orpheus en Eurydice
Orpheus, zoon van de koning van Thracië en de muze* Calliope kan zo mooi op zijn lier[1] spelen, dat de hele natuur ervan onder de indruk is. Hij trouwt met de nimf Eurydice, een lieftallig halfgodinnetje dat in de natuur leeft, en ze zijn samen erg verliefd en gelukkig.
Maar dan wordt Eurydice op een dag gebeten door een slang en ze sterft onmiddellijk. Orpheus is zo radeloos van verdriet dat hij van Zeus toestemming krijgt zijn vrouw te gaan zoeken in de onderwereld en haar terug te brengen naar de aarde. Hij speelt de driekoppige waakhond Cerberus met zijn mooie muziek in slaap en ook Charon weet hij zover te krijgen dat die hem de rivier de Styx overzet.
Als Orpheus aan Hades, de god van de onderwereld, vraagt of hij Eurydice mee mag nemen naar de bovenwereld, wil die haar eerst niet laten gaan, maar onder invloed van Orpheus' prachtige muziek verandert hij van gedachten. Orpheus mag zijn geliefde mee

terugnemen, op één voorwaarde: 'Je mag niet naar haar omkijken.' Eurydice moet tijdens de weg naar het land der levenden achter Orpheus blijven lopen en hij mag haar pas zien als ze allebei in de bovenwereld zijn. Maar als Orpheus de poorten van de onderwereld bereikt, wil hij er zeker van zijn dat Eurydice hem volgt. Hij kijkt om en onmiddellijk verandert ze in een schim en verdwijnt ze voor altijd naar het dodenrijk. Hij hoort alleen nog haar stem, die 'Vaarwel' zegt.
Na deze gebeurtenis heeft de ontroostbare Orpheus geen interesse meer voor het andere geslacht. Hij maakt nog wel muziek, maar alleen voor zichzelf en de natuur, niet meer voor anderen. Daarom wordt hij op een dag door een groep wilde vrouwen gedood: ze scheuren zijn lichaam aan stukken*.

Tekst 2

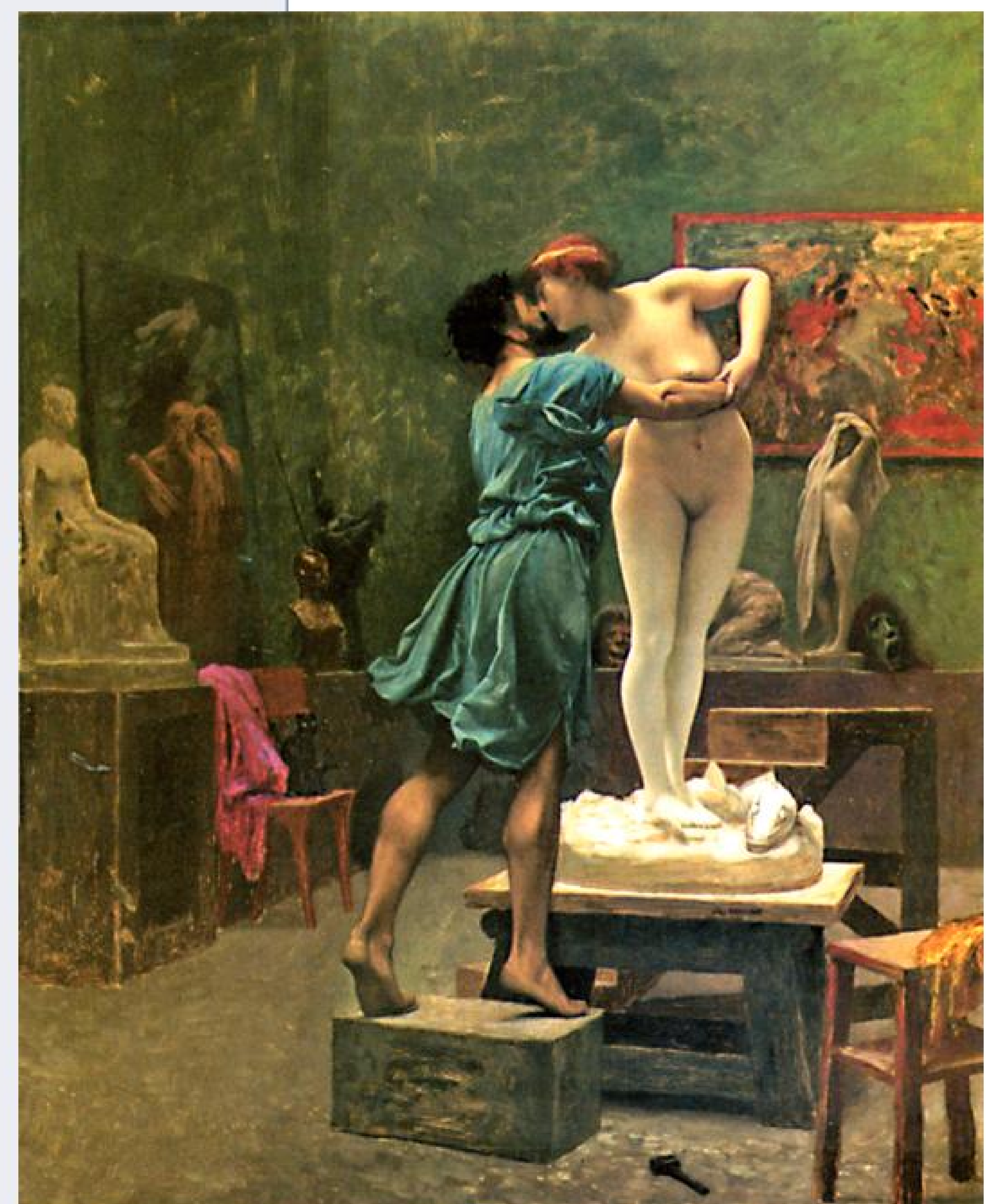
Pyramus en Thisbe

Pyramus, een knappe jongen, en Thisbe, een net zo mooi meisje, wonen in aangrenzende huizen in de stad Babylon, een stad in het gebied waar nu Irak ligt. Ze hebben contact via een spleet in de muur en zijn stapelgek op elkaar. Hun ouders verzetten zich echter tegen een huwelijk; waarom is niet helemaal duidelijk. Op een dag spreken de geliefden af elkaar te ontmoeten aan de voet van een witte moerbeiboom bij een graftombe iets buiten de stad. Thisbe komt er als eerste aan en wordt verrast door een leeuw, die er een slok water komt drinken uit een bron, vlak naar de graftombe. Het meisje kan op tijd vluchten, maar verliest daarbij haar sluier. De leeuw, die net een ander dier heeft gedood, slaat zijn klauwen uit naar de sluier en scheurt die met zijn bebloede bek aan stukken.
Dat ziet Pyramus, als hij op de plek van de ontmoeting aankomt. Hij neemt aan dat zijn geliefde door de leeuw verslonden is. Wanhopig trekt hij zijn zwaard en steekt zichzelf neer aan de voet van de moerbeiboom; zijn bloed kleurt de witte vruchten van de boom dieprood. Als Thisbe even later terugkeert op de afgesproken plek, vindt ze het dode lichaam van haar geliefde. Uit verdriet doodt ook zij zichzelf. Uiteraard krijgen de ouders van Pyramus en Thisbe* na dit drama spijt van hun verzet tegen de liefde van hun kinderen. Ze plaatsen de as van het stel in één urn, zodat ze voor altijd samen zullen zijn. De bloedrode vruchten van de moerbeiboom doen voor altijd denken aan hun eeuwige liefde.

Tekst 3

Pygmalion

Pygmalion is een beeldhouwer die eigenlijk niets met vrouwen te maken wil hebben, omdat hij altijd wel iets op hen aan te merken heeft. Hij vindt het echter wel leuk om naar vrouwen te kijken. Daarom besluit hij een beeld te maken van de volmaakte vrouw. Dat lukt: hij maakt een standbeeld van een vrouw die mooier is dan alle andere vrouwen.
Het beeld wordt heel speciaal voor Pygmalion: hij kust het*, trekt het prachtige gewaden aan en brengt er zelfs cadeaus voor mee. Langzamerhand komt hij erachter dat een vrouw in zijn leven toch zo gek nog niet is. Op de feestdag van Venus, de godin van de liefde, gaat Pygmalion dan ook naar haar tempel om haar te vragen om een vrouw die net zo mooi is als zijn beeld. Venus, die natuurlijk al lang gezien heeft hoe gek Pygmalion op zijn eigen schepping is, besluit hem te verrassen. Als Pygmalion thuiskomt van de tempel, kust hij zoals gebruikelijk zijn beeld op de lippen. Maar deze keer gebeurt er iets bijzonders: het beeld kust hem terug! Het koude marmer wordt warm en zacht, de ogen van het beeld beginnen te leven en al gauw kijkt hij in een lachend gezicht. Kortom, het beeld is een vrouw van vlees en bloed geworden, die bovendien net zo dol op Pygmalion is als hij op haar. Ze trouwen en worden binnen een jaar de gelukkige ouders van een zoon.

▶ Muzen
De Muzen waren negen zusters, dochters van Zeus, die anderen inspireerden tot het maken van muziek, dichtkunst, toneel, dans enz.

▶ ... zijn lichaam aan stukken
Door het verhaal over Orpheus kennen we het Orpheusmotief; zo benoemen we het als een personage veel over zijn verloren geliefde vertelt, deze via herinneringen en flashbacks probeert 'terug te halen' en achterna reist in de dood.

▶ Woordbetekenissen
[1]lier: instrument in de vorm van een grote U met vijf tot zeven snaren

▶ Pyramus en Thisbe
Het verhaal over Pyramus en Thisbe vormde voor de Engelse schrijver William Shakespeare eind 16[e] eeuw de basis voor zijn toneelstuk *Romeo and Juliet*.

▶ ... hij kust het
We spreken van een Pygmalionmotief als een mannelijke personage verliefd wordt op zijn eigen creatie of als hij een vrouw naar zijn ideaalbeeld wil omvormen.

3.5 De Bijbel

'Jullie zullen me vannacht in de steek laten.'

De Bijbel bestaat uit een grote verzameling losse geschriften van diverse auteurs. Samen vertellen die 'Bijbelboeken' het verhaal over de relatie tussen God en de mensen, vanaf de schepping van de wereld tot aan het einde der tijden.
De Bijbel bestaat uit twee delen: het Oude Testament (OT) en het Nieuwe Testament (NT). Het Oude Testament bevat 39 Bijbelboeken, met titels als 'Genesis' (ontstaan) en 'Exodus' (uittocht). Hierin wordt de geschiedenis van het Joodse volk beschreven vanaf de schepping.
Het Nieuwe Testament bestaat uit 27 Bijbelboeken. In dit deel wordt onder andere de geschiedenis van Jezus verteld door enkele van zijn volgelingen: Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 De vrucht waarmee de slang Eva verleidt, wordt vaak voorgesteld als een appel. Welke verhalen met een slang en/of een appel ken je nog meer? Welke rol spelen de slang en de appel in die verhalen?

2 Verklaar waarom de regenboog en de duif met de olijftak in zijn snavel internationale symbolen van vrede zijn geworden.

▶ Ongehoorzaamheid
De ongehoorzaamheid van Adam en Eva wordt ook wel de zondeval genoemd: de mens is een zondig wezen geworden, doordat hij zich niet gehouden heeft aan de regels van God. Doordat de zondigheid via Adam en Eva doorgegeven wordt aan de hele mensheid, spreken we ook wel van erfzonde.

Tekst 1

De verdrijving uit het paradijs (OT – Genesis 1)

Nadat het licht, de hemel, de zeeën, de planeten, de planten en de dieren gemaakt zijn, schept God de eerste mensen: Adam en Eva. Ze mogen wonen in een prachtige tuin, de Hof van Eden (het paradijs), waar in het midden twee bomen staan. De vruchten van de ene boom geven de mens het eeuwige leven, die van de andere geven de mens kennis van goed en kwaad. Die laatste vruchten mogen Adam en Eva niet eten. Doen ze het toch, dan zal het niet goed met hen aflopen.
Een listige slang weet Eva er echter van te overtuigen dat ze door het eten van vruchten van de verboden boom alleen het verschil tussen goed en kwaad zullen leren kennen, maar dat ze er niet door zullen sterven. De vruchten zien er lekker en sappig uit, dus Eva plukt er een paar, eet er wat van en geeft Adam ook wat.
Als God deze ongehoorzaamheid* ontdekt, is hij woedend. Hij vervloekt de slang

en veroordeelt hem tot een kruipend bestaan door hem zijn poten af te nemen. Verder maakt hij de vrouw ondergeschikt aan de man, maakt hij de mens sterfelijk en verdrijft hij Adam en Eva* uit het paradijs. Ze moeten voortaan zelf werken voor hun brood.

▶ **Eva**
Ook in de Griekse mythologie is een vrouw de oorzaak van alle ellende in de wereld: Pandora. Zij krijgt van oppergod Zeus een doos (of kruik), die ze nooit mag openmaken.
Uit nieuwsgierigheid doet Pandora dit toch, met als gevolg dat er allerlei ziekten en plagen uit de doos vliegen, die de mensen vanaf dan veel last bezorgen.

Tekst 2

De zondvloed (OT – Genesis 6)

Als God vindt dat de mensen op aarde zich niet goed gedragen, krijgt hij er spijt van dat hij hen gemaakt heeft. Hij bedenkt een plan om ze van de aarde weg te vagen, maar hij wil één man sparen: Noach, een rechtvaardig man. Hij zegt tegen hem: 'Ik heb besloten een einde te maken aan het leven op aarde. Maak daarom een grote boot* met verschillende vakken erin. Plaats er een dak op en breng aan de zijkant van de boot een deur aan. De boot moet uit drie verdiepingen bestaan. Ik zal alles wat leeft, vernietigen door een grote vloed, maar met jou zal ik mijn verbond sluiten. Ga aan boord, met je zonen, je vrouw en je schoondochters. Breng van alle dieren één paar aan boord, een mannetje en een vrouwtje. Zij zullen samen met jou gered worden.' Noach doet alles wat God hem heeft opgedragen.
Dan komt het water: alle meren, rivieren en zeeën stromen over en het regent veertig dagen en veertig* nachten, tot het water ruim zeven meter boven de bergtoppen staat. Alles wat leeft, komt om. Alleen Noach en zijn boot blijven gespaard.
Als het water langzaam wegvloeit van de aarde, blijft de boot vastzitten op de berg Ararat, op de grens van het huidige Turkije en Armenië. Na veertig dagen opent Noach het venster dat hij in de boot gemaakt heeft en laat eerst een raaf en later een duif los. Pas als de duif bij hem terugkomt met een vers olijfblad in haar snavel, begrijpt Noach dat het water van de aarde verdwenen is.
Na de zondvloed plaatst God zijn regenboog in de wolken, als teken van zijn verbond met Noach en alle levende wezens. Daarmee belooft hij ook dat er nooit meer een zondvloed zal plaatsvinden.

▶ **Een grote boot**
De boot van Noach wordt ook wel 'ark' genoemd. *Ark* betekent letterlijk 'kist'.

▶ **Veertig**
Een periode van veertig dagen of jaren betekent in de Bijbel de afsluiting van een slechte periode en de voorbereiding op een nieuw begin.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

3 Welke overeenkomst zie je tussen het orakel bij de Grieken (zie pagina 79) en de dromen van de farao?

4 Geloof jij in de voorspellende waarde van dromen? Waarom?

Tekst 3

Jozef de droomuitlegger (OT – Genesis 41)

Jozef, een jonge man uit Israël, is door een misverstand in een Egyptische gevangenis beland. Al snel wordt bekend dat hij dromen kan uitleggen. Dat hoort de farao, de Egyptische koning. Hij heeft een paar bijzondere dromen gehad en laat Jozef uit de gevangenis halen om hem te helpen.
De farao droomde eerst dat hij aan de oevers van de Nijl stond en uit de rivier zeven* mooie, vette koeien zag komen. Daarna kwamen er nog zeven koeien uit de rivier, mager en lelijk. De magere koeien aten de zeven vette koeien op. In de tweede droom zag de farao zeven mooie, volle korenaren opkomen uit een halm. Maar daarna schoten er zeven dunne, onvruchtbare aren op. Ze verslonden de zeven mooie aren.
Jozef legt uit dat beide dromen dezelfde betekenis hebben: eerst zullen er zeven goede jaren komen, gevolg door zeven jaren van hongersnood. 'God heeft u laten zien wat zijn plannen zijn', aldus Jozef. Hij raadt de farao aan maatregelen te nemen en voedselvoorraden aan te leggen. Zo overleeft het Egyptische volk de hongersnood, want de voorspelling komt inderdaad uit.

▶ Zeven
Het getal 7 is in de Bijbel het getal van de 'volheid': iets is klaar, afgerond. Zo schiep God de wereld in zeven dagen en gaf hij zeven kleuren aan de regenboog. Ook in het verhaal over de zondvloed komt het getal 7 voor.

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

5 Tegen welke gebod zondigt het volk van Israël in dit verhaal?

6 Wat is de functie van de goden in dit verhaal?

Tekst 4

De tocht door de woestijn (OT – Exodus 7-34)

De nakomelingen van Jozef krijgen zoveel kinderen, dat een nieuwe farao dat bedreigend vindt. Hij bedenkt allerlei maatregelen om te voorkomen dat het Israëlitische volk te groot wordt; zo laat hij onder andere alle pasgeboren jongetjes in de Nijl gooien. De Israëlitische man Mozes wordt dan door God uitgekozen om zijn volk terug te brengen naar het land van herkomst.
Nadat de farao ze met veel tegenzin heeft laten gaan, trekken de Israëlieten door de Sinaïwoestijn. Daar krijgt Mozes het bevel van God de berg Horeb te beklimmen: op de top zal hij twee stenen platen krijgen (ook wel 'tafelen' genoemd), waarop God zijn regels voor het volk heeft geschreven.
Mozes blijft veertig dagen en veertig nachten (!) op de berg. Als hij maar niet terugkomt, vraagt het volk aan zijn broer Aäron om een god voor hen te maken, die hen verder kan leiden. Aäron smelt dan van hun gouden ringen

een beeld van een kalf. Het volk brengt het beeld offers en viert rondom het beeld een uitbundig feest met veel muziek, eten en drinken.
Als God in de gaten krijgt wat er aan de hand is, stuurt hij Mozes onmiddellijk naar beneden. Die daalt de berg af met de beide stenen platen in zijn hand. Als hij bij het kamp komt en ziet hoe het volk om het gouden kalf danst, wordt hij woedend. De stenen platen gooit hij stuk aan de voet van de berg. Het beeld van het kalf vernietigt hij.
Dan gaat Mozes terug de berg op en pleit bij God voor het zondige volk. God zegt: 'Alleen wie tegen mij gezondigd heeft, schrap ik uit mijn boek. Ga terug en leid het volk naar de plaats die ik je genoemd heb. Maar de tijd komt dat ik hen zal straffen voor hun zonde.' Verder zegt God: 'Hak twee stenen platen uit, net als de eerste. Ik zal er dezelfde geboden* opschrijven van de eerste platen die je stukgegooid hebt.'

▶ Geboden
Dit zijn de tien* geboden die Mozes meekreeg:
1 Ik ben de eeuwige God die u bevrijd heeft uit het land Egypte, waar u als slaaf moest werken. Stel al uw vertrouwen op mij.
2 U mag geen andere goden aanbidden.
3 U mag niet vloeken.
4 Houd op zondag een rustdag.
5 Respecteer uw vader en uw moeder en wees hun gehoorzaam.
6 U mag niet doden.
7 U mag niet ontrouw zijn.
8 U mag niet stelen.
9 U mag niet vals getuigen tegen een ander.
10 U mag niet jaloers zijn op een ander.

▶ Tien
Het getal 10 betekent in de Bijbel dat iets voltallig is: er ontbreekt niets.

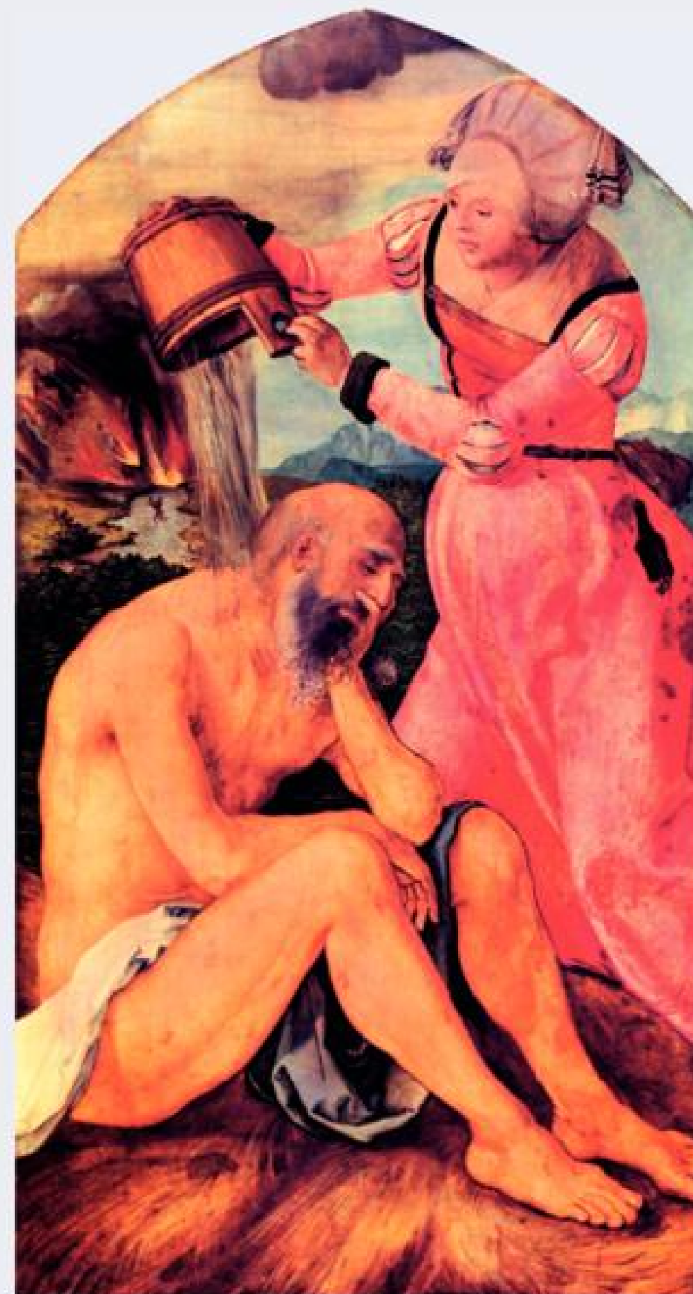
Lees tekst 5 en beantwoord de vraag.

7 Tot welke zonde probeert de duivel Job te verleiden?

8 Ben jij het eens met de boodschap van dit verhaal? Leg uit.

Tekst 5

Job (OT – Job)

Een man met de naam Job heeft alles wat hij zich maar kan wensen: tien kinderen, veel vee en hardwerkend personeel. Hij is zeer gelovig en God is erg blij met hem. 'Er is geen tweede zoals hij op de aarde. Hij is eerlijk en oprecht, heeft ontzag voor mij en gaat het kwaad uit de weg', zegt God in een gesprek met de duivel*. 'Hij heeft het ook wel erg makkelijk', reageert de duivel. 'U hebt hem, zijn gezin en heel zijn bezit in bescherming genomen. U zegent alles wat hij onderneemt, zodat zijn bezit zich steeds meer uitbreidt. Ik vraag me af of hij nog net zo veel vertrouwen in u heeft als hij eens wat tegenspoed meemaakt.' 'Stel hem maar op de proef,' zegt God.
Dan stort de duivel Job in de ellende: al zijn kinderen vinden de dood als het huis instort waar ze bijeen zijn, zijn vee wordt gestolen en al zijn knechten worden vermoord. Toch blijft Job trouw aan God: 'De Heer heeft mij alles gegeven, de Heer nam mij ook alles weer af. Geprezen zij de Heer.' Zelfs als de duivel hem van top tot teen met vieze zweren bedekt, verandert Job niet van gedachten. 'Zouden we van God wel geluk aanvaarden, maar geen ellende?', zegt hij tegen zijn vrouw en zijn vrienden die hem lastige vragen stellen over 'die God van hem'. Als blijkt dat de duivel Job niet van zijn geloof kan brengen, vindt God dat zijn trouwe volgeling genoeg geleden heeft: hij verandert het leven van Job ten goede en deze leeft 'nog lang en van het leven verzadigd'.

▶ Duivel
De duivel is een engel die in opstand kwam tegen God. Hij werd vervolgens uit de hemel gezet en belandde zo in de hel, samen met de engelen die hem gevolgd waren. Zij werden ook duivels en maakten er een sport van om zoveel mogelijk mensen tot een zondig leven te verleiden.
De aanvoerder van de opstandige engelen wordt ook wel Lucifer genoemd, maar deze naam komt in de Bijbel niet voor. Zie ook pagina 109.

Lees tekst 6 en beantwoord de vraag.

9 Op welke manier laten Judas en Petrus Jezus in de steek? Welke manier vind je erger en waarom?

10 We kennen in onze taal de woorden 'judaskus', 'judasloon' en 'judasstreek'. Leid uit tekst 6 de betekenissen van deze woorden af en noteer ze.

11 Welke uitdrukking kennen we in onze taal naar aanleiding van de actie van Pontius Pilatus met de schaal water? Noteer ook de betekenis.

Tekst 6

De arrestatie en de dood van Jezus (NT – Mattheüs 26)

De profeet Jezus weet grote groepen mensen aan zich te binden met zijn boodschap over het hemelse koninkrijk van God. Dit is een doorn in het oog van sommige joodse leiders, die merken dat ze steeds meer gezag verliezen. Wanneer Jezus als een koning wordt binnengehaald in Jeruzalem en ook nog eens verklaart dat hij de zoon van God* is, besluiten ze hem aan te klagen wegens hoogmoed. Jezus heeft twaalf volgelingen, zijn discipelen. Op de avond vlak voor Pesach, een joods feest om de uittocht uit Egypte te herdenken, eten ze met elkaar in een huis in Jeruzalem, een gebeurtenis die bekend zal worden als 'het laatste avondmaal'. Dan zegt Jezus: 'Ik weet zeker dat een van jullie mij zal uitleveren aan de mensen die mij de mond willen snoeren.' Ongerust vragen de discipelen hem een voor een: 'Ik ben het toch niet, Heer?' Ook Judas Iskariot stelt deze vraag. Als Jezus antwoordt: 'Jij hebt het gezegd', verlaat Judas het gezelschap.

▶ Zoon van God
Als Maria, de moeder van Jezus, nog niet getrouwd is, krijgt ze bezoek van de aartsengel* Gabriël, die zegt dat God haar door een wonder zwanger zal laten worden. Ze zal een zoon krijgen, die ze Jezus moet noemen.

▶ Aartsengel
Een aartsengel bracht vaak een boodschap van God. In de Bijbel komen alleen Gabriël en Michaël voor, maar uit verwante teksten kennen we ook Rafaël en Uriël.

▶ Drie
Het getal 3 wordt in de Bijbel gezien als een teken van God. Als iets drie keer gebeurt, weet je zeker dat God je daarmee iets wil zeggen.

Na de maaltijd gaan ze de stad uit, naar de Olijfberg. Jezus zegt tegen de discipelen: 'Jullie zullen me vannacht in de steek laten.' Petrus, een van Jezus' trouwste volgelingen, reageert verontwaardigd: 'Dat zal ik nooit doen!'. 'Toch is het zo', zegt Jezus. 'Voordat morgenochtend de haan kraait, zul je drie* keer gezegd hebben dat je mij niet kent.' Als de groep naar de tuin Gethsemane gaat, aan de voet van de Olijfberg, waar Jezus wil bidden, komt Judas Iskariot eraan, met een groep mannen die gewapend zijn met zwaarden en knuppels. Ze komen Jezus gevangennemen, in opdracht van de mensen die van Jezus af willen. Judas groet Jezus en kust hem, ten teken dat hij de man is die ze moeten hebben. Daarna wordt Jezus gevangengenomen; zijn discipelen vluchten.
Jezus wordt naar een zaal geleid waar de hem vijandige joodse leiders vergaderen. Ze achten hem schuldig aan godslastering en veroordelen hem eensgezind ter dood. Petrus zit buiten de zaal tussen de bedienden om te zien wat er gebeurt. Een van de dienstmeisjes zegt tegen hem: 'Jij hoort toch ook bij dat groepje van Jezus?' Maar hij ontkent het: 'Ik weet niet waar je het over hebt.' Als hij naar de poort loopt, zegt een ander dienstmeisje tegen wat omstanders: 'Hij hoort ook bij die Jezus!' Petrus ontkent het nogmaals. Maar anderen zeggen: 'Inderdaad, jij hoort ook bij hem; we horen het aan de manier waarop je praat!' Voor de derde keer beweert Petrus dat hij Jezus niet kent. Meteen daarna kraait een haan. Dan moet Petrus denken aan de woorden die Jezus eerder die nacht tot hem gesproken heeft en beseft tot zijn schaamte dat hij gelijk had.
De joodse leiders brengen Jezus naar de Romeinse gouverneur van Jeruzalem, Pontius Pilatus, met het verzoek hem terecht te stellen. Na enige aarzeling stemt Pontius Pilatus toe en vervolgens wordt Jezus samen met twee rovers, die ook ter dood veroordeeld zijn, gekruisigd* Als Judas hoort wat er met Jezus gebeurd is, heeft hij spijt van zijn verraad. Hij brengt zijn verradersloon van dertig zilverstukken (ook wel 'zilverlingen' genoemd) terug naar de joodse leiders en pleegt zelfmoord.
Na de dood van Jezus halen zijn moeder en enkele vrienden zijn lichaam van het kruis, wikkelen het in witte doeken en leggen het in een grafkamer die in een rots is uitgehouwen. Ze rollen een grote steen voor de opening van het graf om het af te sluiten. Drie dagen later willen ze het graf weer bezoeken, maar ze krijgen dan van een engel te horen dat het graf leeg is: Jezus is door God opgewekt uit de dood*.

▶ ... gekruisigd
Het lijden van Jezus en zijn dood aan het kruis waren door God voorzien. Het was zijn bedoeling dat Jezus hiermee boete deed voor de zonden van alle mensen op aarde, zodat ze daarna een nieuw leven zouden kunnen leiden. Jezus heeft de mensheid als het ware verlost (bevrijd) van de erfzonde. Daarom wordt hij ook wel 'Verlosser' of 'Redder'* genoemd.

▶ Verlosser / Redder
Als je 'Jezus Christus, Gods zoon, redder' in het Grieks vertaalt en de eerste letters van de woorden achter elkaar zet, krijg je het woord ἰχθύς (*ichtus*) dat 'vis' betekent. Vissen of het 'vissenteken' (🐟) zijn (vaak) een verwijzing naar het christendom.

▶ ... opgewekt uit de dood
De dood van Jezus herdenken we op Goede Vrijdag en zijn opwekking uit de dood wordt met Pasen gevierd. Na zijn opstanding verschijnt Jezus aan zijn volgelingen en zegt hun dat zij de mensen voortaan moeten vertellen over het nieuwe leven. Ze zullen daarvoor hemelse kracht ('de heilige geest') ontvangen. Dat gebeurt inderdaad, tien (!) dagen nadat Jezus is opgenomen in de hemel. Deze gebeurtenissen worden respectievelijk met Pinksteren en Hemelvaart herdacht.

3.6 Leesmeer

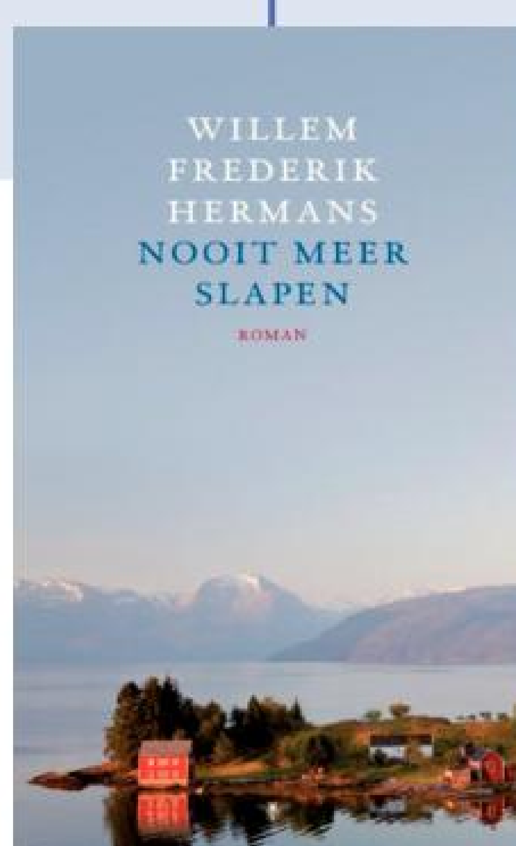
Harry Mulisch, De ontdekking van de hemel, **1992 (niveau 6)**
De jonge Quinten Quist is uitverkoren om de twee stenen tafelen, waarop de tien geboden gegrift staan, naar de hemel te brengen. Reden voor deze actie is dat de mensen op aarde een contract met de duivel hebben gesloten, dat uiteindelijk tot hun ondergang zal leiden. De voortgang van de opdracht wordt vanuit de hemel nauwlettend in de gaten gehouden door twee engelen. Zal Quinten slagen? En wat gebeurt er dan verder met de wereld?

1960 1965 1970 1975 1980 1985

Jan Wolkers, Kort Amerikaans, **1962 (niveau 4)**
In een poging de Arbeitseinsatz te ontlopen (de verplichte uitzending naar Duitsland om daar in de oorlogsindustrie te werken), duikt de achttienjarige Eric van Poelgeest onder in de Leidse kunstacademie. Hij is niet de enige in het gebouw: er wonen nog wat anderen én er staat een gipsen torso van de godin Venus in een van de ateliers.

Willem Frederik Hermans, Nooit meer slapen, **1966 (niveau 4)**
De 25-jarige Nederlandse geoloog Alfred Issendorf onderneemt met drie collega-onderzoekers een expeditie door Finnmarken (Noord-Noorwegen). Hij wil een hypothese van zijn hoogleraar bewijzen, die luidt dat bepaalde ronde gaten in de bodem ontstaan zijn door de inslag van meteorieten. Alfred is slecht voorbereid. Hij voelt zich dan ook geen 'echte' wetenschapper: liever was hij fluitist geworden. Hij heeft alleen voor een wetenschappelijke carrière gekozen omdat zijn moeder zo graag wilde dat hij in de voetsporen van zijn vader zou treden.

Tim Krabbé, Het gouden ei, **1980 (niveau 3)**
Rex Hofman en zijn vriendin Saskia Ehlvest zijn onderweg naar hun vakantiebestemming in Zuid-Frankrijk. Als Saskia bij een tankstation wat frisdrank gaat kopen, komt ze niet meer terug: ze is spoorloos verdwenen. De wanhopige Rex doet verwoede pogingen om haar terug te vinden, maar tevergeefs. Pas na acht jaar ontdekt hij eindelijk wat er met Saskia gebeurd is.

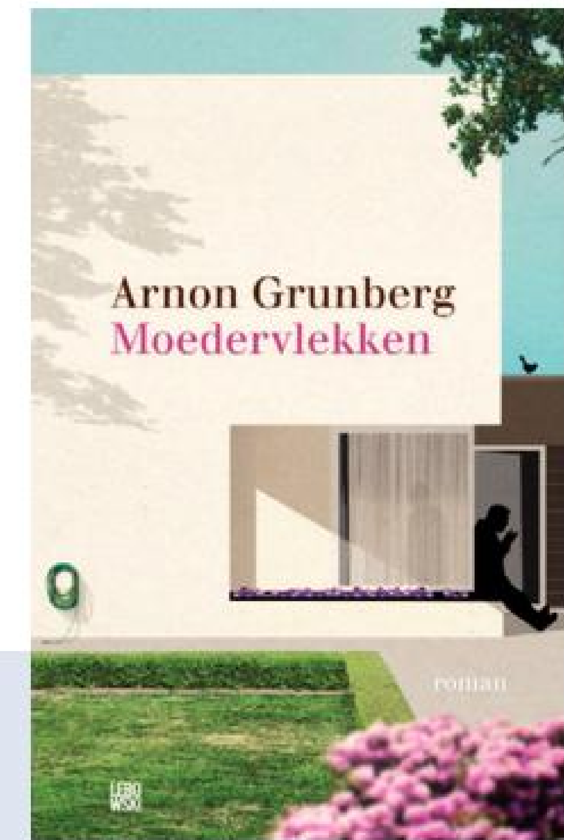
Imme Dros, Odysseus, een man van verhalen, **1994 (niveau 3)**
Na de Trojaanse Oorlog zwerft Odysseus tien jaar lang rond op zijn weg naar huis. Hij maakt veel avonturen mee, terwijl zijn vrouw Penelope thuis in Ithaca steeds wanhopiger wordt omdat iedere man wel de plaats van Odysseus wil innemen.

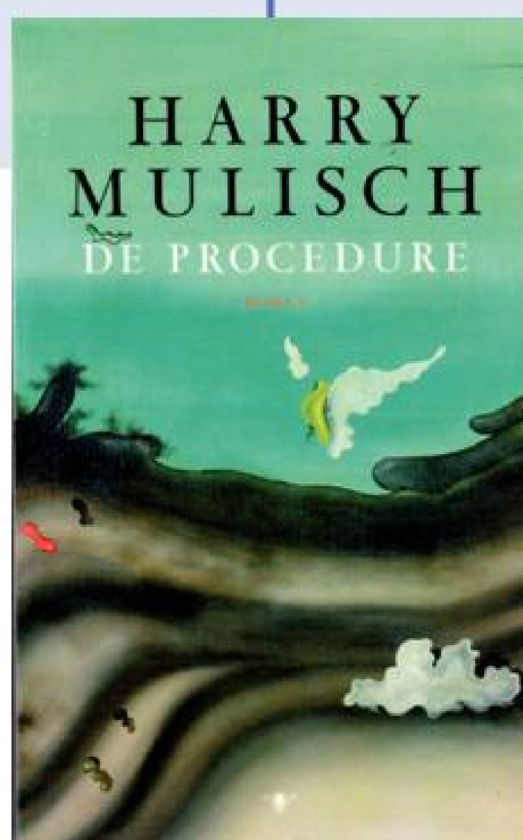
Tommy Wieringa, Dit zijn de namen**, 2012 (niveau 4)**
Een groepje vluchtelingen maakt een barre tocht door een woestijnachtige omgeving. Als ze uiteindelijk de bewoonde wereld bereiken, komen ze in contact met een politiecommissaris die zich door een toevallige gebeurtenis afvraagt of hij soms Joodse voorouders heeft. Hij moet uitzoeken welke raadselachtige zaken er tijdens de tocht van de vluchtelingen zijn gebeurd.

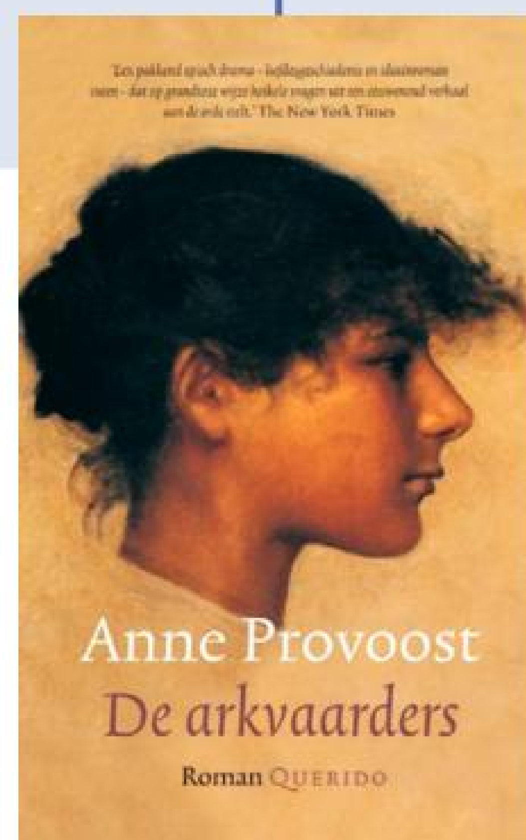
Arnon Grunberg, Moedervlekken, **2016 (niveau 4)**
De veertigjarige psychiater Otto Kadoke moet op zoek naar een verzorgster voor zijn bejaarde moeder, met wie hij een heel bijzondere en nogal intieme verhouding heeft. Dat de nieuwe hulp een kleine 'afwijking' heeft, ziet hij door de vingers.

1990 | 1995 | 2000 | 2005 | 2010 | 2015

Harry Mulisch, De procedure, **1998 (niveau 6)**
Victor Werker leest als scholier het boek van twee wetenschappers over de vondst van het DNA-molecuul, de 'double helix'. Vanaf dan wil hij in hun voetsporen treden. Hij gaat onderzoek doen naar het geheimzinnige moment waarop dode materie overgaat in leven.

Anne Provoost, De arkvaarders, **2001 (niveau 3)**
Re Jana trekt met haar ouders weg van het stijgende water in de moerassen van het Palestijnse gebied Kanaän. Er wordt verteld dat in de woestijn een reusachtig schip wordt gebouwd door mensen die een grote ramp verwachten. Gaandeweg achterhaalt Re Jana de aard van de ramp: al het land zal worden overspoeld. Cham, de jongste zoon van de bouwheer, belooft Re Jana een plek op het schip. Maar mag ze echt wel mee?

Ilja Leonard Pfeijffer, Peachez, een romance, **2017 (niveau 4)**
Een geleerde, een echte boekenwurm, ontvangt op een dag een mail van een jonge vrouw. Voordat hij het weet, is 'proffie' in een hartstochtelijke romance beland. Hoewel de liefde alleen maar digitaal blijft, heeft hij het idee dat hij voor het eerst in zijn bestaan echt leeft.

1 Welke klassieke verhalen en/of motieven herken je in de boeken die hierboven genoemd worden?
2 Hoe vind je het om een klassiek verhaal of mythe te herkennen in een boek?
3 Onze cultuur is in sterke mate gevormd door de oudheid en de Bijbel. In hoeverre zie jij dat zelf terug in de wereld waarin je leeft?
4 Welk(e) boek(en) uit of over de oudheid zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

4 Middeleeuwen (500-1500)

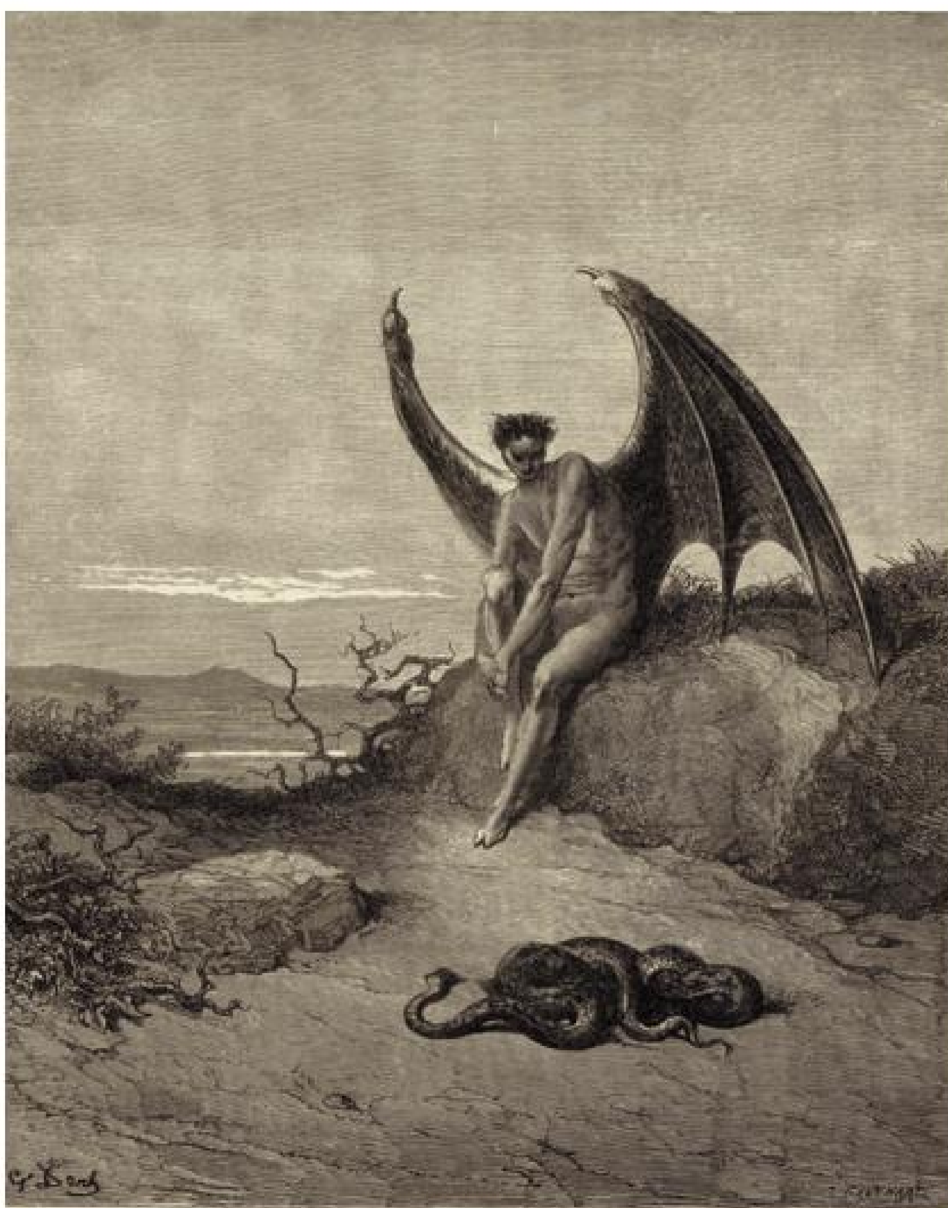

De middeleeuwen (500-1500) worden zo genoemd omdat ze tussen de twee periodes liggen die historici lange tijd veel interessanter vonden: de oudheid en de nieuwe tijd. De nieuwe tijd begint met de renaissance; het is een periode waarin voortdurend sprake is van ontwikkelingen op verschillende maatschappelijke en wetenschappelijke gebieden. In de middeleeuwen veranderde er niet veel. Dat had twee belangrijke oorzaken: er was één geloof en nieuwe ideeën en inzichten konden zich niet snel verspreiden, omdat er nog geen boeken gedrukt konden worden.
Doordat iedereen hetzelfde geloof had en daardoor hetzelfde dacht (of: móést denken) over van alles, was er een sterk gevoel van onderlinge verbondenheid. Van binnenuit waren er geen grote bedreigingen, maar die kwamen wel uit het noorden en het zuiden en oosten. Gedurende een groot deel van de middeleeuwen vielen groepen plunderende Noormannen verschillende gebieden van West-Europa binnen. Verder werd in Noord-Afrika en in Klein-Azië de in de 7e eeuw ontstane islam steeds machtiger. Omdat Jeruzalem door de moslims was bezet, werden er christelijke kruistochten georganiseerd om deze heilige plaats (en andere) te bevrijden.

Eén geloof

In West-Europa was er geen ander geloof dan het christelijke. Daarom werd dit geloof 'katholiek' (wat 'algemeen' betekent) genoemd. Omdat de katholieke kerk werd geleid door de paus in Rome spreken we ook wel van rooms-katholicisme.
Die geloofseenheid had verschillende consequenties: er was nauwelijks maatschappelijke onrust en door de sterke banden tussen de staat en de rooms-katholieke kerk was er geen ruimte voor andere ideeën dan die door de kerk werden voorgeschreven.
Het geloof stond in het dagelijkse leven centraal. Alles was de wil van God: misoogsten, ziektes, het weer etc. Een belangrijk aspect van het geloof was de overtuiging dat het leven hier en nu op aarde slechts het voorportaal was van het eeuwige leven dat na de dood zou beginnen. Daar werd door de machthebbers gebruik van gemaakt. De mensen werd voorgehouden dat ze hier op aarde op de proef gesteld werden. Hoe meer ze zich schikten in hun aardse lot, hoe groter hun kans werd om na de dood meteen in de hemel te komen. Men had dus weinig reden om tegen allerlei misstanden in opstand te komen.

Duivel

De grote tegenstander van God was de duivel, die in verschillende gedaantes de mens op het verkeerde pad probeerde te brengen. Hij begon daarmee al in het paradijs door Eva te verleiden een vrucht van de verboden boom van kennis van goed en kwaad te plukken.
Als de duivel of een van zijn handlangers de gedaante van een mens aannam, was hij mismaakt: hij had bijvoorbeeld een staart, horens of maar één oog. Alleen God kon namelijk de perfecte mens scheppen. Bij elk conflict tussen God en duivel bleek God uiteindelijk de machtigste te zijn.

Standenmaatschappij

De middeleeuwse samenleving was een standenmaatschappij. De eerste stand was de geestelijkheid en de tweede de adel. De edelen beschouwden zichzelf als beter dan de anderen. Ze keken neer op gewone mensen die moesten werken voor de kost.
Adel en geestelijkheid waren nauw met elkaar verweven: veel hoge geestelijken hadden een adellijke achtergrond. Dat kwam onder meer doordat alleen de oudste zoon erfgenaam was; de andere zoons werden dan geestelijke en waren op die manier ook van een goed leven verzekerd. Ook veel adellijke meisjes gingen het klooster in als bleek dat ze niet aan de man kwamen.
De derde stand bestond uit boeren, die vaak lijfeigenen waren. Lijfeigenschap is net zoiets als slavernij. Een lijfeigene maakt deel uit van het bezit van een edelman. Het verschil met slaven is dat lijfeigenen wel een gezin mochten stichten en ook een eigen stukje grond mochten bebouwen. Ook kloosters hadden lijfeigenen in bezit. In het algemeen hadden deze lijfeigenen een beter leven dan degenen die het bezit waren van edelen.
Pas aan het eind van de middeleeuwen, met de opkomst van de steden, werd de burgerij een stand.

Leenstelsel

In de middeleeuwen was lang sprake van het leenstelsel (feodalisme). De leenheer (de vorst) gaf gebieden en kastelen in leen aan zijn leenmannen (de ridders), ook wel vazallen genoemd. In ruil daarvoor ontving de vorst belastinginkomsten en kreeg hij zo nodig gewapende steun. Het belangrijkste onderdeel van de overeenkomst was echter de trouw die de leenman aan zijn leenheer zwoer. Tot zijn dood was hij verplicht zijn heer met raad en daad (*consilium et auxilium*) bij te staan. Zijn eed van trouw schenden en de vorst verraden was het ergste wat een ridder kon doen.

Hofdagen

Een vorst organiseerde op geregelde tijden een hofdag. Op zo'n dag kwamen alle edelen uit de omgeving bij elkaar om met hun leenheer over allerlei zaken te overleggen.
Karel de Grote (748-814) had als vorst zo'n groot rijk dat er op verschillende plaatsen in het rijk hofdagen georganiseerd werden. Er werd gesproken over belastingen (vaak in natura) en er werden conflicten uitgesproken, waarbij in moeilijke gevallen uiteindelijk de vorst besliste. Ook waren hofdagen een goede gelegenheid om gezamenlijk feest te vieren.

4.1 Literatuur: middeleeuwen

In de middeleeuwen werden boeken niet *gelezen*, maar vooral *verteld*. Er waren mensen die verhalen uit hun hoofd konden voordragen en daarmee het publiek (meestal aan het hof) vermaakten. Die vertellers noemde men troubadours. Daarmee is ook een van de opvallende kenmerken van veel middeleeuwse teksten te verklaren: ze bestaan vaak uit korte regels, die het meest eenvoudige rijmschema kennen: aa bb cc etc. Rijmende zinnen zijn makkelijker te onthouden: als je de eerste regel kent, dan volgt de tweede bijna vanzelf.
Wij kunnen het ons niet meer goed voorstellen, maar stillezen, dus lezen zonder geluid te maken, is iets wat men in de middeleeuwen niet kon. Iemand die een tekst las, sprak de lettertekens hardop voor en hóórde dan wat er stond. Pas toen er heel veel gelezen werd, en dat gebeurde pas toen er steeds meer gedrukt werd, begonnen mensen te lezen zoals wij dat doen.

Symbolen

Op middeleeuwse schilderijen en in middeleeuwse teksten werden veel symbolen gebruikt. Verschillende zaken konden als symbool dienen, zoals kleuren, getallen en dieren.
Bekende voorbeelden van kleuren met een symbolische betekenis zijn blauw en wit. Blauw is de kleur van de adel (blauw bloed) maar ook de kleur van de reinheid en de vroomheid. Wit is de kleur van de maagdelijkheid, de reinheid en de waarheid.
Getallen kunnen ook een betekenis hebben. Zo staat het getal 3 onder andere symbool voor de goddelijke volmaaktheid (de Heilige Drie-eenheid). Het getal 7 geeft aan dat een periode klaar, afgerond is (zie ook pagina 84).
Een voorbeeld van een dier als symbool is de witte duif: die betekent ‘vrede’; ook de Heilige Geest wordt op schilderijen meestal als witte duif weergegeven.

Religieuze literatuur

Godsdienst speelde een grote rol in de maatschappij en dus ook in de verschillende kunsten. Bijzonder populair waren de volksverhalen (Marialegenden) en toneelstukken (mirakelspelen), waarin Maria, de moeder van Jezus, voorkwam. Soms gingen die over het leven van Maria, maar meestal waren het teksten waarin zij op letterlijk wonderbaarlijke wijze een rol speelde in het leven van de personages, als die haar trouw bleven ondanks de verleidingen van de duivel.
In heiligenlevens werden het leven en de (martel)dood van heiligen beschreven. Een heiligenleven diende voor de mensen als voorbeeld: zo konden zij zien hoe ze trouw aan het geloof konden blijven.
Later in de middeleeuwen keerden sommige gelovigen zich af van de rijkdom en de macht van kerk. Ze kozen voor een sobere manier van leven, vaak geheel afgezonderd in de natuur. Deze mensen werden mystici genoemd. Zij ervaarden bepaalde natuurverschijnselen als Goddelijke boodschappen en beschreven die in gedichten.

Maria

In de middeleeuwen was de verering van Maria bijzonder groot. Men geloofde dat zij (als mens) voor de mensen een goed woordje kon doen bij God. Ook werd ze verantwoordelijk gehouden voor allerlei wonderen die in die tijd gebeurden. Meestal werd Maria afgebeeld in blauwe en witte kleding, omdat deze kleuren verwezen naar de deugden die Maria in zich verenigt (zie ook pagina 94).
Een andere reden om Maria in het blauw af te beelden had te maken met het feit dat blauwe verf in die tijd erg kostbaar was. Aan de blauwe kleding van Maria kon je dus zien dat de opdrachtgever veel geld voor de afbeelding betaald had.

Handschriften

Boeken waren in de middeleeuwen erg kostbaar. Om te beginnen was het materiaal waarvan ze gemaakt werden duur: boeken werden gemaakt van perkament. Dat is een dun papierachtig materiaal gemaakt van kalfs-, geiten- of schapenhuiden. Daarbij komt dat het schrijfproces langdurig was. De letters werden eerder getekend dan geschreven zoals wij dat kunnen. Veel teksten werden verluchtigd met allerlei versieringen en illustraties. Het werk werd meestal verricht door monniken in een aparte afdeling in een klooster, het scriptorium. Een boek van normale omvang had een productietijd van één jaar, dat wil zeggen dat een hoog opgeleid iemand daar een jaar fulltime mee bezig was. Dit alles had tot gevolg dat boekenbezit voor bijna niemand weggelegd was. Alleen de heel rijken hadden (enkele) boeken in hun bezit.

Ridderromans

De ridderliteratuur is grofweg in twee groepen te verdelen. In de Karelromans (met Karel de Grote als een van de personages) is het thema (on)trouw aan de leenheer; verder zijn de ridders ruw en wreed en spelen vrouwen een ondergeschikte rol. De andere groep ridderromans gaat over koning Arthur en de ridders van de Ronde Tafel. In deze Arthurromans is de liefde het belangrijkste thema. De ridders zijn moedig, slim en galant en de (jonk)vrouw wordt vereerd en aanbeden: de man, meestal een ridder, koestert een nederige, kuise liefde voor haar en neemt vaak allerlei moeilijke taken op zich om haar liefde te winnen. Om deze reden noemt men Arthurromans ook wel hoofs, naar 'hovesch', dat 'zoals aan het hof' betekent, dus: beschaafd en elegant.
Zowel in Karel- als Arthurromans komen sprookjeselementen voor.

4.2 Karel ende Elegast, 13e eeuw (niveau 3)

'Laten we strijden op ridderlijke wijze'

Het oudste handschrift van *Karel ende Elegast* dat we kennen, dateert uit de 13e eeuw. De roman is echter veel ouder, want Karel de Grote leefde rond het jaar 800. In het verhaal speelt het christelijk geloof een grote rol, maar er zijn ook veel voor-christelijke kenmerken in terug te vinden. Een van de hoofdpersonen kan bijvoorbeeld toveren. Aan het begin van de roman wordt Karel de Grote door God gewaarschuwd voor een complot: edelen onder leiding van zijn zwager Eggeric zijn van plan hem de volgende dag, tijdens de hofdag, te doden. Karel vreest niet alleen voor zijn leven, maar ook voor zijn eer: de samenzweerders zijn namelijk edelen die hem trouw gezworen hebben. Karel – in vermomming – ontmoet 's nachts de door hem verbannen roofridder Elegast. Eerst vertrouwen ze elkaar niet, maar later gaan ze samen inbreken bij Eggeric. Daar komen zij achter de gedetailleerde plannen voor de aanslag en met deze kennis kunnen zij de couppoging verijdelen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer de zinnen waaruit duidelijk blijkt dat het verhaal *verteld* wordt.

2 Leg uit dat een hofdag een goede gelegenheid is om een complot ten uitvoer te brengen.

3 Door wie wordt het duel tussen Elegast en Eggeric uiteindelijk beslist? Leg uit.

4 Streep de zinnen aan waaruit blijkt dat iemands eer net zo belangrijk is als zijn leven.

5 Karel, Elegast en Eggeric doen alle drie dingen die moreel verwerpelijk zijn, maar zijn ze ook alle drie echt slecht? Leg uit.

6 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 92-95 passen bij tekst 1? Leg uit.

7 Tot welke betekenis kom je als je de tekst historiserend* leest?

Historiserend en actualiserend lezen
Je kunt een tekst op verschillende manieren lezen. Twee van die manieren zijn historiserend lezen en actualiserend lezen. Bij historiserend lezen probeer je te achterhalen welke betekenis de tekst had voor lezers uit de tijd waarin de tekst is geschreven; je doet dat door de tekst in een cultureel-historisch perspectief te plaatsen. Actualiserend lezen wil zeggen dat je van een oude tekst probeert te doorgronden welke betekenis deze voor hedendaagse lezers heeft.

8 Geef een voorbeeld uit de actualiteit of het recente verleden dat te vergelijken is met het complot tegen Karel. Welke overeenkomsten en verschillen zijn er?

Tekst 1

Na de ontdekking van het complot gaat Karel terug naar zijn kasteel. De volgende dag laat hij Elegast door enkele bodes uit het bos ophalen. Karel wil graag dat hij de aanklager van Eggeric wordt en biedt hem in ruil daarvoor kwijtschelding van zijn straf aan. Elegast reageert verheugd op het bericht van de bodes.*

Nu de koning hem een vrijgeleide gaf,
Kwam Eggeric er niet zonder schande af.
Hij zwoer als gelovig christenmens.
Mocht God het hem toestaan, één
enkele wens:
Hij had geen andere bede
Dan dat hij in het strijdperk mocht treden
En dat hij voor zijn rechtmatige heer
Mocht strijden voor zijn eer.*
Hierna reden de bodes snel en vlug
Met Elegast naar het hof terug.
Toen hij binnenkwam in de ridderzaal
– Luister nu naar zijn verhaal –
Zei hij: 'God behoede onze majesteit
En heel de hofhouding die hem
begeleidt,
Maar Eggeric begroet ik niet.
Onze Heer, die zich kruisigen liet
Omwille van ons en die veel vermag,
Hij late mij beleven op deze dag,
En ook Maria, onze lieve vrouw.
Dat hij mag hangen aan een touw,
Eggeric uit Eggermonde!
Als God in staat was tot zonde*,
Dan heeft Hij een zonde begaan
Door hem de galg te laten ontgaan.
Want hij zwoer de dood van mijn heer.
Zonder dwang of noodzaak, zonder
meer.'
Toen Elegast was uitgesproken,
Had Eggeric zich graag gewroken,
Maar hij had daartoe de macht niet,
Omdat menigeen hem in de steek liet.
Daarop stelde de koning vast:
'U bent welkom in mijn hof, Elegast,
Bij allen die God ten dienste staan
Na grote zonden te hebben begaan,
Spoor ik u aan te zeggen, woord voor
woord,
Wat u weet van de misdaad en de
moord
Van Eggeric, die u hier ziet.
En verzuim omwille van niemand niet
Te vertellen wat u hebt waargenomen
En wat u, echt waar, is overkomen.'
Elegast zei: 'Dat doe ik graag, heer,
Ik ben dat verplicht aan mijn riddereer.
Ik weet zeker en breng het hier naar
voren:
Eggeric heeft uw dood gezworen.
Ik hoorde hoe zijn vrouw, na haar
vragen,
In bed door hem een bloedneus werd
geslagen,
Omdat zij ertegen op durfde te komen,
Zodat het bloed begon te stromen.
Uit haar neus en uit haar mond.
Zij richtte zich op, boog naar de grond,
Met haar gezicht buiten boord.
Ik was daar en heb het gehoord,
Ik ben er zachtjes naartoe gekropen
En ik hield mijn rechterhandschoen
open,
Waarin ik het bloed opving* van die
vrouw.'
Toen toonde hij het de koning gauw
En ieder die het wilde zien.
'Wil Eggeric ontkennen misschien?
Ik dwing hem tot het bekennen van zijn
daad
Nog voordat de zon ondergaat.
In een duel maak ik dat uit,
Tenzij het noodlot anders besluit.'
Eggeric heeft daarop het woord
genomen:
'Die schande* zal mij niet overkomen,
Noch het onrecht, in al mijn dagen.
Dat ik mijn leven zou moeten wagen
Tegen een dief in een tweegevecht.
Hij heeft ook geen enkel recht
Om mij uit te dagen voor een duel.'
Elegast antwoordde: 'Dat heb ik
wel!
Ben ik geen hertog zoals u bent?
Al was ik verbannen op een zeker
moment.
De koning nam mij toen mijn
leengoed af

▶ Aanklager
In een rechtszaak moet iemand de aanklacht voor zijn rekening nemen. Een ander kan het voor de beschuldigde opnemen. Als de aanklager en aangeklaagde er niet uitkomen, kan er tot een duel besloten worden.

▶ Eer
Voor ridders was hun eer net zo belangrijk als hun leven. Ze hebben ook een bijzondere erecode: zo mag je niet stelen of liegen, behalve als dat uit nood of door dwang is.

▶ Zonde
Wie zich niet aan Gods regels houdt, pleegt een zonde (zie ook pagina 82). God zelf is daar uiteraard niet toe in staat, aldus de dichter van *Karel ende Elegast*.

▶ ... Waarin ik het bloed opving

'En ik hield mijn rechterhandschoen open, waarin ik het bloed opving van die vrouw'

▶ Schande
Schande is 'oneer', het tegenovergestelde van eer. Eer en schande maken deel uit van de middeleeuwse eercultuur. Centraal daarin staat dat je ten overstaan van anderen je eer niet verliest.

Als een ongenadig strenge straf.
Maar ik was géén moordenaar.
Ja, ik stal zo hier en daar
Van de rijken, van hun bezit,
Maar uit nood en armoe deed ik dit.
Maar omdat u zich op moord toelegt,
Ontkomt u niet aan dit gevecht;
Geen man op aarde kunt u beletten
Deze beschuldiging door te zetten!'
De koning zei, nu hij dit had gehoord:
'Daar hebt u gelijk in, op mijn woord.
Gaf ik hem zijn verdiende loon,
Dan sleurde een knecht hem gewoon
Naar de galg, en hing hem op.'
Eggeric, bang voor de strop.
Dacht bij zichzelf, nu hij zag
Hoe de zaak er voor hem bij lag:
Liever vechten dan om mijn nek een
touw.
Aan het hof was er geen man of vrouw
Die voor hem op durfde te komen.
Zo werd de handschoen daar
opgenomen[1],
Bij het begin van de middagtijd.
De koning beval zijn baronnen bij die
strijd
Gewapend en al aanwezig te zijn.
Hij wilde niet ontbreken op het
strijdterrein.
Hij liet alles voor de strijd in orde
maken
En bad God dat Hij ervoor zou waken
Dat deze strijd en dit gevecht
Eerlijk en rechtvaardig werden beslecht.
De koning gaf Elegast goede hoop
Toen hij zei: 'Bij een gunstig verloop
En behoud van uw leven
Zal ik u mijn zuster geven,
Die met Eggeric getrouwd was tevoren,
De man die mijn dood heeft gezworen.'
Afgebakend met touwen was het veld
Waar velen gewapend stonden
opgesteld.
Kort voor de vespers* zou het
beginnen.
Elegast kwam als eerste het strijdperk
binnen
Omdat hij de uitdager was.
Hij steeg af in het gras,
Knielde neer voor zijn gebeden,
En zei: 'God, ik vraag u heden
Vanwege uw goedertierenheid om
genade
Voor alle slechte daden
Die ik beging in mijn hele bestaan.
Ik weet wel wat ik heb misdaan.
Ik weet ook, God, dat u alles vermag,
Maar wil mij niet wreken op deze dag
Mijn vele grote zonden.
Bij de heilige vijf wonden*,
Die U ontving om onze zondige staat,
Sta mij bij met raad en daad,
Zodat ik hier niet dood zal gaan
En Eggeric mij niet zal verslaan.
Ik hoop hier veilig weg te komen,
Als mijn zonden mij niet kwalijk worden
genomen
Volmaakte God, om uw
goedertierenheid,
Bid ik u dat u mij hiermee verblijdt,
En Maria, zoete lieve vrouw.
Ik wil u dienen en blijf u trouw.
En nooit meer zal ik voortaan
Als dief of rover uit stelen gaan
In woeste streken en in wouden.
Als ik mijn leven mag behouden.'
Na het uitspreken van deze gebeden
Zegende hij zijn lijf en leden;
En met zijn rechterhand zegende hij
Zijn ridderlijk wapengerei
En het paard vóór hem op het gras.
Hij bad, als God genadig was,
Dat het hem mocht dragen met ere
En hem uit de strijd terug zou laten
keren.
Toen hij deze woorden had gezegd,
Steeg hij te paard en zat kaarsrecht,
En hield zijn schild aan zijn linkerzij
– Een hevige strijd was nu nabij –
En zijn speer had hij in zijn rechterhand.
Nu stormde Eggeric van zijn kant
Het strijdperk in, zwaarbewapend
toegerust
Helemaal op moord belust.
Hij sloeg geen kruis en evenmin
Deed hij een gebed aan het begin,
Maar gaf de sporen en reed vast
En krachtig in op Elegast.
Elegast ging op zijn beurt weer
Tegen hem in, stak hem door het leer
Van zijn wambuis met zo veel geweld
Dat hij neerviel op het veld,
Van zijn paard af, hij beet in 't zand[2]
Maar hij nam zijn zwaard in de hand;
Hij trok het uit de schede en zei:
'Nu dood ik u allebei,
Elegast, u en uw paard.
Het dier blijft alleen gespaard,
Als u meteen afstijgt naar de grond,
Alleen dan blijft uw paard gezond.
Het is zo sterk en zo groot,
Het zou zonde zijn, sloeg ik het dood.
Het zou velen aan het hart gaan.
Bovendien, mocht u de strijd
doorstaan,
Dan behoudt u ook uw paard.'

Vespers
In de middeleeuwen werd de dagelijkse tijd bepaald aan de hand van de vaste gebeden in de kloosters: de getijden. Zo zijn de noenen aan het begin van de middag (denk ook aan het Engelse *afternoon*) en de vespers aan het eind van de middag.

De heilige vijf wonden
Jezus werd aan handen en voeten aan het kruis genageld; de vijfde wond liep hij op toen een Romeinse soldaat met een speer in zijn zij (of zijn hart) stak om te kijken of hij al dood was. Zie ook pagina 87.

... reed vast en krachtig in op Elegast

Elegast zei toen vol vaart:
'Als u nu niet te voet was in dit gevecht,
Had ik het allang beslecht.
Ik wil niet dat ik u als voetvolk
vermoord,
Ik vecht om de eer, zoals het hoort,
Ook al kost het me de kop.
Dus neem je paard en stijg weer op;
Laten we strijden op ridderlijke wijze.
Ik heb liever dat de mensen me daarom
prijzen
Dan dat ik u, oneervol, neer zou slaan.
Ook al ga ik er dan zelf aan.'
Het deed de koning leed
Dat Elegast zo veel tijd verdeed.
Eggeric talmde niet, ving zijn paard.
Steeg weer op en onvervaard,
Zonder aarzelen, was hij vlug
Weer in het zadel terug.
Toen ontspon zich daar een strijd
Die duurde tot lang na vespertijd.
Niemand was er die ooit op een dag
Zo'n fel gevecht eerder zag
Als die twee hadden onder elkaar.
Dat is ongelogen waar.
Toen sprak de koning van Frankrijk
krachtig:
'God, zo waarlijk en waarachtig
Als Gij hiertoe in staat zijt,
Maak een eind aan deze strijd
En aan dit lange gevecht
Naar redelijkheid en recht.'
Elegast nu had een zwaard
Dat was zijn gewicht wel waard
In het fijnste rode goud,
Als het ging om lijfsbehoud.
De koning had het hem gegeven.
Elegast heeft het opgeheven
En sloeg een slag zo krachtig
– Met de hulp van God almachtig,
Dus is het allemaal Hem tot eer,
Die het gebed verhoorde dat
De koning voor Elegast gebeden had
Dat hij Eggeric heeft
beroofd
Van de grootste helft van
zijn hoofd.
Hij kwam dood uit het
zadel vallen.
Dit zag de koning en hij
sprak voor allen:
'Ware God, U woont
hierboven.
Met recht moet ik u prijzen
en loven,
U schenkt mij zo veel roem
en eer;
Wie U dienen, zijn wijs, o
Heer.
Wilt allen helpen en
terzijde staan
En om genade tot U gaan.'
Het wordt tijd dat ik dit
verhaal stop.
Men sleepte Eggeric weg
en hing hem op*.
Ook alle verraders werden
terechtgesteld.
Daar hielp geen
smeekbede tegen, of geld*.
Elegast behield zijn eer
En dankte daarvoor God de Heer.
De koning heeft hem Eggerics vrouw
gegeven,
Om nog lang en gelukkig met haar te
leven.
Zo moge, vóór onze dood, ook God de
Here
Ons leven nog ten goede doen keren;
De Hemelse vader geve ons dit allen
samen
En zeg nu allemaal: 'Amen.'

Karel ende Elegast. Vertaald door Karel Eykman. Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 1998

▶ ... en hing hem op
Opgehangen worden was oneervol, een schande. Daarom wordt Eggeric, hoewel hij al dood is, ook nog opgehangen.

▶ ... of geld
In veel gevallen kon men in de middeleeuwen zijn straf afkopen. In dit geval lukt dat de andere samenzweerders niet.

▶ Woordbetekenissen
[1] de handschoen opnemen: de uitdaging aangaan
[2] in het zand bijten: een gevecht verliezen

4.3 Vanden vos Reynaerde, 13e eeuw (niveau 3)

'Kerklui zijn zo link als wat.'

In de dertiende eeuw schrijft een zekere Willem een verhaal over een vos die alle andere dieren (en mensen) te slim af is. Het lijkt een dierenverhaal, maar het is een parodie of zelfs een satire* op de ridderroman én op de werkelijkheid. Het verhaal is deels gebaseerd op het Franse verhaal *Le Plaid (Het pleidooi).*
Tijdens de hofdagen van de leeuw koning Nobel wordt Reynaert de vos door bijna iedereen beschuldigd van de vreselijkste misdaden. Zo heeft hij de vrouw van de wolf Ysengrin verhoerd en zijn kinderen blind gemaakt door over hen heen te plassen. Van het hondje Cortois heeft hij een worst gestolen. Reynaert wordt 'ingedaagd' ofwel gedagvaard en moet aan het hof verschijnen om terecht te staan.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Sommige dieren hebben een *speaking name**, zoals het Franssprekende hondje Cortois, de haas Cuwaert en de haan Canticleer. Leg deze namen uit.

2 Markeer alle zinnen die over de pastoor gaan. Welk beeld krijg je van hem?

3 Wat zou de schrijver van dit verhaal daarmee willen zeggen?

4 Welke slechte (menselijke) eigenschappen worden er in de tekst aan de kaak gesteld?

5 *Reynaert de Vos* is niet alleen kritisch, maar ook bedoeld om te lachen. Het stuk werd destijds voorgedragen aan het hof. Wie lachte er om wie?

Satire
Spottende tekst waarin de schrijver bepaalde gebeurtenissen, personen of gewoontes aan de kaak stelt.

Speaking name
Een personage heeft een *speaking name* als zijn naam een extra betekenis heeft: de naam zegt bijvoorbeeld iets over het karakter van het personage of soms ook juist het tegenovergestelde, zoals in *Van den vos Reynaerde*. Zo blijkt koning Nobel in dit verhaal helemaal niet zulke goede en eerlijke bedoelingen te hebben als zijn naam doet vermoeden ('nobel' betekent 'edelmoedig').

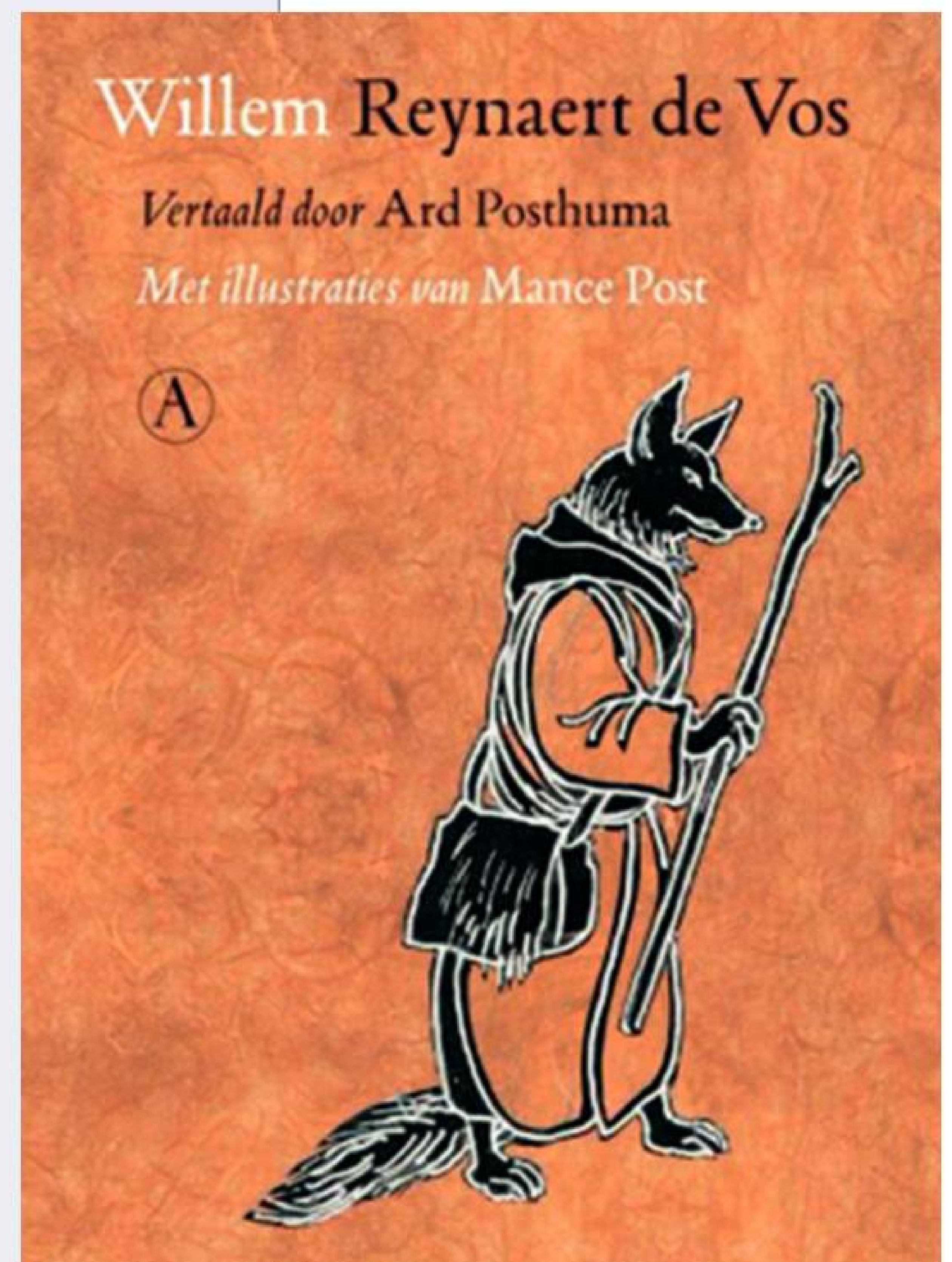
6 Geef een hedendaags voorbeeld van een (fictieve) schurk bij wie toch de sympathie van het publiek ligt. Wat zijn de verschillen en overeenkomsten met Reynaert?

7 Als er een moderne Reynaert geschreven zou worden, wie of wat zou er dan belachelijk gemaakt kunnen worden? Leg uit.

Tekst 1

Op de hofdag van koning Nobel wordt besloten Reynaert de vos te dagvaarden. De eerste die om die boodschap uitgestuurd wordt, Bruun de beer, wordt door Reynaert in de val gelokt en komt zwaargewond terug aan het hof. Als tweede wordt Tybeert, de slimme kater én neef van Reynaert, naar Maupertuus het huis van de vos gestuurd.*

Zo kwam hij aan bij Reynaerts huis,
bij Maupertuus; de vos was thuis
en zelfverzekerd eens temeer.
Tybeert zei: 'Wees gezegend, heer,
een goedenavond nog heel even!
De koning staat u naar het leven,
als u mij niet naar 't hof vergezelt!'
'Neef Tybeert,' zei hij, 'dappere held,
blij u te zien, wees evenzeer
gezegend met geluk en eer,
God weet dat ik niets liever hoop!'
Dure woorden zijn goedkoop;
al lijken ze ook zoet te zijn,
bij Reynaert zijn ze vol venijn
en het ligt heel erg in de lijn
van dit verhaal dat binnenkort
Tybeert daarvan de dupe wordt!
'Ik hoop,' zei Reynaert, 'en verwacht
dat u mijn gast zult zijn vannacht.
De avond is nog lang genoeg,
ik vergezel u morgenvroeg.
Van mijn verwanten is er geen
die ik vertrouw dan u alleen.
Laatst heeft mij hier ongevraagd
de veelvraat Bruun schrik aangejaagd.
Hij trad hier op met zo'n geweld
dat ik nog voor geen goud of geld
hem naar het hof toe had vergezeld,
beducht voor zoveel dommekracht!
Laat ons aan 't einde van de nacht
vertrekken als de zon opgaat.'
Tybeert zei: 'Waarom zo laat?
We doen er, dacht ik, beter aan
vanavond al op pad te gaan,
waarom gewacht tot morgenvroeg?
't Is volle maan, dus zicht genoeg,
de nacht is helderder dan ooit,
een beter tijdstip vind je nooit
om deze tocht te ondernemen.'
'Neef, dat is vragen om problemen:
Daags kun je massa's lui ontmoeten,
die je gedag zeggen en groeten,
maar als je iemand 's nachts ontmoet,
dan doet je dat doorgaans geen goed.
Nee, je logeert vannacht bij mij.'
Tybeert daarop: 'Wat zouden wij
dan moeten eten, als ik bleef?'
'Ja, dat is lastig, beste neef,
eten is schaars op dit moment,
maar als je werkelijk hongerig bent,
dan ben je, dacht ik, wel gebaat
bij een fijn stuk honingraat.

▶ Vos
In de middeleeuwen was de vos een dier dat op het platteland kippen en lammeren doodt om aan voedsel te komen. Hij was vaak drager van hondsdolheid en werd als een duivels dier beschouwd. Het was dus geen dier waarmee de middeleeuwer zich snel identificeerde.

Wil je daar misschien wat van?'
'Voor honing ben ik niet de man.
Heb je echt anders niet in huis?
Iets als een lekker vette muis,
daar zou ik het beslist voor doen.'
'Een vette muis?' riep Reynaert toen,
'Tybeert, ik weet niet wat ik hoor!
Hier in de buurt woont een pastoor,
met naast zijn huis een houten keet,
daar vind je muizen bij de vleet,
die met geen kar zijn weg te dragen,
vaak hoor ik die zwartrok klagen
dat hij het liefste zou verhuizen.'
'Reynaert, zijn ze zo vet, die muizen?
Mijn lieve God, was ík daar maar!'
'Tybeert, wat zeg je me daar,
wil je muizen?' – 'Of ik die wil?
Reynaert, alsjeblieft, wees stil!
Niets zo lekker en begeerlijk,
muizen smaken overheerlijk,
beter dan gebraden wild!
Als je mij van dienst zijn wilt,
zeg me dan gauw waar ik die vind,
dan gehoorzaam ik je blind,
al sloeg je ook mijn vader dood
of elke andere rasgenoot.'
'Neef, dat meen je toch niet echt!'
'Reyn, dat zweer ik je oprecht.'
'God, Tybeert, had ik dat geweten,
gaf ik je enkel muis te eten!'
'Enkel muizen? Reynaert, heus?'
'Tybeert, meen je dat serieus?'
'Echt, bij wat me heilig is,
ik zou zo'n vette muizendis
voor geen goud ooit laten staan.'
'Nou, Tybeert, laten we dan gaan.
Je krijgt bij 't aanzien van die plek
je buik vol van dat muizenspek,
voordat onze wegen scheiden.'
'Graag laat ik me door je leiden,
voor mijn part tot aan Montpellier.'
'Vooruit dan, Tybeert, en kom mee,
getreuzel ligt niet in mijn aard.'
En ze vertrokken met een vaart,
Tybeert en zijn oom Reynaert.
Zo draafden ze aan een stuk door
naar de schuur van de pastoor.
Ze kwamen bij een lemen muur
waarmee de vrome man zijn schuur
tegen braak beveiligd had,
wat niet had voorkomen dat
Reynaert er zich daags tevoren
een haan tot buit had uitverkoren
en had gedood in koelen bloede,
dit tot grenzeloze woede
van pastoorszoon Martinet*.
Die had daarom een strik gezet
voor als de vos weer in zou breken,
om aldus de haan te wreken.

Dit wist Reynaert, dat felle dier,
en zei: 'Kijk, neef Tybeert, hier:
door dit gat kun je naar binnen,
waarom je nog lang bezinnen?
Duik het gat in en tast toe,
ze zijn het piepen nog niet moe!
Roep maar als je verzadigd bent!
Zo lang als jij je daar verwent
houd ik hier bij het gat de wacht,
En jij logeert bij mij vannacht
en morgen naar het hof toe dan!
Nou, Tybeert, komt er nog wat van?
Ga nu! Ik bied je na je maal
bij mij thuis een gepast onthaal,
mijn vrouw ontvangt je met plezier!'
'Kan ik echt naar binnen hier?
Reynaert, is het safe, dat gat?
Kerklui zijn zo link als wat,
die bestook ik niet zo graag.'
'Tybeert, ben je bang vandaag?
Wees niet laf, waar wacht je op?'
Tybeert schaamde zich en – hop!
sprong prompt in zijn ongeluk,
want na een verwoede ruk
zat hij met zijn hals muurvast.
Zo bedroog Reynaert zijn gast.
Tybeert in zijn eerste schrik
sprong naar voren, trok de strik
onvrijwillig almaar strakker,
luidkeels krijsend bracht de stakker
zich daarmee in doodsgevaar.
Tybeert maakte groot misbaar,
hartverscheurend om te horen,
Reynaert, met gespitste oren,
riep vanuit zijn stille post:
'Smaakt het goed, die muizenkost,
Tybeert, zijn ze lekker vet?
Da's goed nieuws voor Martinet!
Als die zag hoe u dineert
en al dat wildbraad opsoupeert,
op uw manier, kreeg u meteen
zijn saus er gloeiend overheen,
die jongen weet wel hoe het hoort!
Tybeert, je zingt ongehoord,
zingt de hofkliek ook zo prachtig?
Hopen maar dat God Almachtig
ook voor Ysengrin*, die bandiet,
in zo'n heerlijk maal voorziet
als bij u aan tafel hier!'
Reynaert hoorde met plezier
hoe Tybeert daar hing te gillen,
doodsbang dat men hem zou villen,
waardoor Martinet ontwaakte,
die een kreet van vreugde slaakte:
'Ha, ha, goddank!' riep Martinet,
'precies op tijd mijn strik gezet!
't zal de dief zijn van de haan,
oog om oog, kom op, pak aan!'
Daarop sprong hij naar de schouw,

Duik het gat in en tast toe, ze zijn het piepen nog niet moe!

▶ Martinet
Martinet is de zoon van de pastoor. Hoewel geestelijken zich volgens de regels van de Rooms-Katholieke kerk aan het celibaat moesten houden, wat inhield dat ze zich moesten onthouden van seksuele handelingen, had de pastoor in dit verhaal een compleet gezin, zoals verder uit het fragment blijkt.

stak een strootje aan, om gauw
vader, moeder, kroost incluis,
te gaan wekken in het huis
en riep luid: 'Hij zit gevangen!'
Sneller dan hij kon verlangen
was heel het gezin ontwaakt.
De pastoor himself, nog naakt,
liet zich niet als laatste wekken.
Martinet was al ter plekke,
en riep: 'Hij zit bij de muur!'
De pastoor sprong naar het vuur,
nam het spinrokken[1] ter hand;
zijn Julocke*, van haar kant,
kreeg de offerkaars te pakken,
ijlde naar het vuur, ontstak hem.
De pastoor trof Tybeert aan,
en begon op hem in te slaan,
links en rechts werd hij geraakt.
De pastoor, nog altijd naakt,
trof hem hard met elke slag
tot hij haast in katzwijm lag.
Toeslaan deed toen iedereen.
Martinet pakte een steen
en gooide Tybeerts oog eruit,
de pastoor in zijn blote huid
ging voor de genadeklap.
Tybeert gaf zich rekenschap
van het dodelijk gevaar
en schraapte al zijn moed bij elkaar
en maakte de pastoor te schande
met zijn klauwen en zijn tanden
en sprong, als een kat in nood,
de pastoor recht naar zijn kloot
en beet van 't beursje zonder naad
waar een man de klok mee slaat
de helft af en die plofte neer!
Freule Julocke klaagde zeer
bij alles wat haar heilig was:
het was haar de complete kas
met één jaar offergeld[2] wel waard
als hem die schande was bespaard
en hij zijn ene ding nog had!
Daar zat de duivel achter, dat
men ooit die strik had uitgezet.
'Kijk nou toch, lieve Martinet,
wat er van vaders apparaat
nu niet meer ter beschikking staat,
en wat ik missen moet, 't is zonde!
Zelfs al geneest hij van zijn wonden,
in 't liefdesspel blijft hij nu mat.'
Reynaert stond nog bij het gat
en kreeg zich niet meer in bedwang
bij 't horen van haar klaaggezang.
Hij lachte zich een ongeluk
en loosde luid zijn overdruk.
'Bedaar, Julocke, lieve vrouw,
waarom al dat vertoon van rouw,
er is geen reden tot misbaar:
zonder dat ene klokje daar,
doet hij met wat hem nog rest
moeiteloos nog meer zijn best!
Dus treur niet, van één klokje minder
heeft u (als hij geneest) geen hinder,
u hoeft er echt niet om te mokken!'
Zo troostte hij Freule Julocke,
terwijl ze daar te klagen stond
en de pastoor, ernstig gewond,
bewusteloos ter aarde zakte.
Zij, met haar sterke armen, pakte
hem op en droeg hem naar zijn bed.
Maar Reynaert was al onverlet
op weg naar huis, naar Maupertuus.
Tybeert, doodsbang en confuus,
bleef achter in de hoogste nood.
Al was hij ook zo goed als dood,
hij zag dat men slechts oog had voor
de zwaar gehavende pastoor,
zodat hij zich op tijd vermande,
bij beet vervolgens met zijn tanden
de pees doormidden van de strik.
Hij bedacht zich toen geen ogenblik
en sprong weer door hetzelfde gat
naar buiten op het rechte pad
om regelrecht naar 't hof te gaan.
Inmiddels brak de ochtend aan,
en zo kwam met de dageraad
Tybeert in jammerlijke staat
het hof binnengeglipt, verslagen
en ruim voorzien van stof tot klagen
over het bij de schuur gebeurde.
De koning, zodra hij bespeurde
dat Tybeert één oog had verloren,
liet woeste dreigementen horen
ten aanzien van die wrede rover.
Hij ging meteen tot actie over,
riep ieder op tot spoedberaad,
hoe men toekomstig adequaat
met Reynaert diende om te gaan
na wat hij Tybeert had misdaan,
waarop ieder zijn oordeel gaf
over de toe te dienen straf.
Toen stond Grimbeert op, de das,
die een volle neef van Reynaert was:
'Al was mijn oom ook nog zo slecht,
hij is een vrij man, die met recht
verlangen kan in zo'n geval
dat men hem drie keer dagen zal,
dus daag hem voor de derde keer!
Legt hij die oproep naast zich neer,
dan is zijn vonnis rap getekend
en wordt hem alles aangerekend
waarover u bent komen klagen.'

Willem, Reynaert de Vos, vertaald door Ard Posthuma. Uitgeverij Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2008

▶ Ysengrin
De wolf Ysengrin is de belangrijkste vijand van Reynaert. Hij heeft de meeste klachten over de vos en wil dus maar al te graag dat hij aan het hof verschijnt. Reynaert had ook hem graag in de schuur van de pastoor gelokt.

▶ Julocke
De vrouw van de pastoor heet Julocke. Die naam heeft de (erotische) betekenis *jou lok ik*.

▶ Woordbetekenissen
[1] spinrokken: stok waarop wol of vlas wordt gestoken, dat daarna gesponnen wordt tot draad.
[2] offergeld: gift aan de kerk

4.4 Mariken van Nieumeghen, 1518 (niveau 4)

'God of de duivel, het maakt mij niets uit!'

Mariken van Nieumeghen is een toneelstuk uit 1518. Het is een mirakelspel: een toneelstuk waarin een wonder gebeurt; meestal heeft een heilige (vaak Maria) daar iets mee te maken en dat is ook in dit stuk het geval, twee keer zelfs.
Mariken behoort tot de literatuur van de rederijkers*. Waarschijnlijk is het eerst een prozatekst geweest van iemand die goed bekend was met de situatie in Gelderland. Later zijn stukken die daarvoor in aanmerking kwamen, omgezet in versvorm en dialoog door een tweede auteur; dat was mogelijk iemand uit een rederijkerskamer in de omgeving van Antwerpen.
In het stuk belandt het meisje Mariken in handen van de duivel in de persoon van de eenogige Moenen. Samen met hem leidt ze zeven jaar lang een losbandig en zondig bestaan. Na die zeven jaar is ze terug in Nijmegen, waar ze een toneelstuk ziet. Uit dat wagenspel* blijkt dat Maria het bij God altijd voor de zondige mensen opneemt, zodat God hen uiteindelijk vergeeft.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Met welke aantrekkelijke vooruitzichten verleidt de duivel Mariken?

2 Welke daarvan vindt Mariken het belangrijkst?

3 Waarom verleidt de duivel Mariken?

4 Welke uitleg geeft de duivel voor het feit dat hij mismaakt is?

5 Waarom wil de duivel Mariken niet de zwarte kunst leren?

6 Mariken heeft er geen moeite mee om geen kruistekens meer te maken maar wel om afstand te nemen van haar naam. Wat kun je daaruit opmaken?

Rederijkers
Voordrachtkunstenaars, dichters en toneelschrijvers organiseerden zich aan het eind van de middeleeuwen in verenigingen: de rederijkerskamers. Elke stad van betekenis had zo'n kamer. Leden van de eerste generatie rederijkerskamers besteedden vooral veel aandacht aan de vorm: ze hanteerden ingewikkelde rijmtechnieken en bijzondere literaire constructies (zie ook pagina 117 en 126).

Wagenspel

7 Welke omschrijvingen vind jij bij Mariken passen? Kies uit: *avontuurlijk – egoïstisch – geëmancipeerd – ijdel – naïef – ondernemend.* Leg uit.

8 Hoe denk je dat het verhaal afloopt?

9 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 92-95 passen bij de tekst? Leg uit.

10 Tot welke interpretatie van deze tekst kom je als je historiserend leest? En tot welke als je actualiserend leest?

Tekst 1

Mariken, een weesmeisje dat in Venlo bij een oom woont, moet naar de markt in Nijmegen waar ze bij een tante zal overnachten. Die heeft echter net een enorme ruzie met vriendinnen gehad en al scheldend gooit ze Mariken de deur uit. Mariken loopt de stad uit en is radeloos. In haar wanhoop roept ze uit:

Kom tot mij en sta mij bij! God of de duivel, het maakt mij niets uit!
De duivel, die altijd zijn valstrikken en vangnetten spant in de hoop zielen te kunnen verdoemen, hoorde deze woorden en zei bij zichzelf:
Die uitspraak levert me haar ziel op! Ik heb mezelf, geheel met Gods instemming, het uiterlijk van een mens gegeven. Het klopt allemaal precies, behalve mijn ene oog, dat lijkt of het is uitgezworen. Wij, geesten, hebben niet meer het vermogen ons in volmaakte mensen te veranderen. Altijd mankeert er iets aan ons: aan ons hoofd, aan onze handen of aan onze voeten. Ik zal mijn stem wat aangenamer laten klinken en zo vriendelijk en fatsoenlijk praten dat ik het schatje geen afkeer inboezem. In het begin moet men vrouwen vriendelijk benaderen.
[Hij richt zich tot Mariken:]
Meisje, waarom zit je daar zo verdrietig? Heeft iemand je zonder aanleiding iets misdaan? Dat zal ik wreken, als een heer. Je ziet er zo hulpeloos uit; daarom kom ik bij je om je tot steun te zijn.

MARIKEN: O God, wat een schrik! Wat overkomt me? Ik ben al helemaal van streek en dan sta ik plotseling oog in oog met deze vent. Help, ik val flauw!
DE DUIVEL: Meisje, wees niet bang*, ik zal je geen kwaad doen. Integendeel, als je met me meegaat en doet wat ik zeg, beloof ik je dat ik een aanzienlijke dame van je zal maken.

Meisje, wees niet bang...

Mariken: Beste man, ik ben op dit moment toch zo verward en radeloos door de beledigende woorden die ik naar mijn hoofd kreeg: hoer, slet en teef. Ik vertrouw me net zo lief toe aan de duivel als aan God, want ik ben maar half bij zinnen.

de duivel: *[Tot zichzelf]* Bij Lucifer*, het gaat uitstekend! Ze is helemaal in de war en verstijfd van wanhoop. Ik heb geen reden tot klagen. Ik geloof nu echt dat het me lukken gaat.
[Tot Mariken] Meisje, ik vraag je nog eens: wil je met mij het minnespel spelen?

Mariken: Wie bent u?

De duivel: Een geleerde kunstenaar. Wat ik ook onderneem, ik faal nooit.

Mariken: Het kan me ook niets schelen met wie ik omga. Ik ga net zo lief om met de slechtste als met de beste.

De duivel: Als je mij je liefde wilt schenken, zal ik je weergaloze kunsten leren*. De zeven vrije kunsten* : retorica, musica, logica, grammatica, geometrie, aritmetica en alchemie. Dit zijn zeer bijzondere kunsten. Ik zal de knapste vrouw van je maken die ooit heeft geleefd.

Mariken: Dan moet u wel een geleerd man zijn. Wie bent u toch?

De duivel: Wat kan jou dat schelen? Je kunt beter niet vragen wie ik ben. Ik ben niet de beste van de familie, maar voor jou zal ik altijd goed zijn.

Mariken: Hoe heet u?

De duivel: Moenen met het ene oog. Ik ben goed bekend bij de jongens van de gestampte pot.

Mariken: U bent de duivel!

De duivel: Wie ik ook ben, ik zal altijd goed voor je zijn.

Mariken: Ik voel helemaal geen angst of afschuw voor u. Al kwam Lucifer zelf uit de hel, ik zou er nu niet bang van worden. Ik ben bevrijd van al mijn angsten.

De duivel: Goed, meisje, maar alles goed en wel: wil je met mij meegaan en doen wat ik zeg? Zoals ik al zei, zal ik je alles leren wat je maar kunt bedenken. Goederen, sieraden, of geld: je zult nergens meer gebrek aan hebben.

Mariken: Dat klinkt goed. Maar volgens uw eerste belofte zult u mij de zeven vrije kunsten leren voordat wij intiem worden. Ik verheug me erop al die dingen te leren. U zult het mij toch allemaal leren? Ja toch?

De duivel: Ja, wis en waarachtig. Ik zal je alles leren wat geschikt voor je is.

Mariken: Zwarte kunst, dat is handig. Mijn oom is daar goed in; hij doet soms wonderlijke dingen. Hij heeft er een boek over. Ik geloof dat het hem in moeilijke situaties nog nooit in de steek heeft gelaten. Hij zou zelfs de duivel tegen diens wil door het oog van een naald kunnen laten kruipen. Die kunst moet u mij ook leren.

De duivel: O liefje, alles wat ik kan staat tot je beschikking, neem daar genoegen mee. Zwarte kunst heb ik nooit geleerd, daar kleven nogal wat bezwaren aan. Het is een kunst waar veel problemen aan verbonden zijn en die ook nogal wat gevaar in zich bergt. Als je met zwarte kunst begint en, snoetje, je kent een woord of een letter niet – zodat je de geest die je oproept niet met de juiste woorden kunt bevelen – dan breekt hij je meteen de nek. Er is dus veel gevaar aan verbonden, schoonheid.

Mariken: Als dat zo is, dan heb ik er geen belang bij. Ik wil niet iets leren waarmee ik me in het ongeluk zou kunnen storten.

De duivel: *[Terzijde]* Haha, dat heb ik haar uit het hoofd gepraat. Stel je voor dat ze zwarte kunst zou willen leren! Als ze die beheerste, zou ze de hele hel kunnen kwellen en haar wil opleggen. Ze zou, als ze wou, mij aan zich kunnen onderwerpen. Of ze zou me ergens kunnen vastbinden waar ik niet meer vandaan zou kunnen komen. Haar zwarte kunst leren? Daar begin ik niet aan. Ik zal mijn best doen haar dat uit het hoofd te praten.
[Tegen M.] Luister, ik zal je nog iets leren als je de zwarte kunst laat varen.

Mariken: Wat zult u mij nog meer leren?

De duivel: Dat zal ik je uitleggen. Ik zal je alle talen van de wereld leren zodat iedereen naar je op zal zien en je zal prijzen. Want je hebt geen idee hoe knap het is om alle talen te kennen. En dan ook nog de zeven vrije kunsten. Je zult overal hoog in aanzien staan.

▶ Lucifer
Lucifer is de naam van de engel die na een opstand tegen God uit de hemel verdreven werd naar de hel en daar de (opper) duivel werd. In de bijbel komt de naam Lucifer overigens niet voor. Moenen was een van zijn hulpjes; het was zijn taak om zoveel mogelijk zieltjes te winnen voor de hel (zie ook pagina 85).

▶ … zal ik je weergaloze kunsten leren
Johann Faust was een Duitse magiër en arts. Na zijn dood rond 1540 ontstond het gerucht dat hij een overeenkomst met de duivel gesloten had: de duivel zou hem voorzien van kennis en rijkdom; in ruil daarvoor moest Faust zijn ziel aan de duivel geven. In latere verhalen spreken we bij vergelijkbare situaties van het Faustmotief.

▶ Zeven vrije kunsten
De zeven vrije kunsten (*artes liberales*) waren de vakken die op middeleeuwse universiteiten onderwezen werden aan studenten die de wetenschap ging beoefenen. Andere opleidingen bereidden hun studenten voor op het verkrijgen van een inkomen.

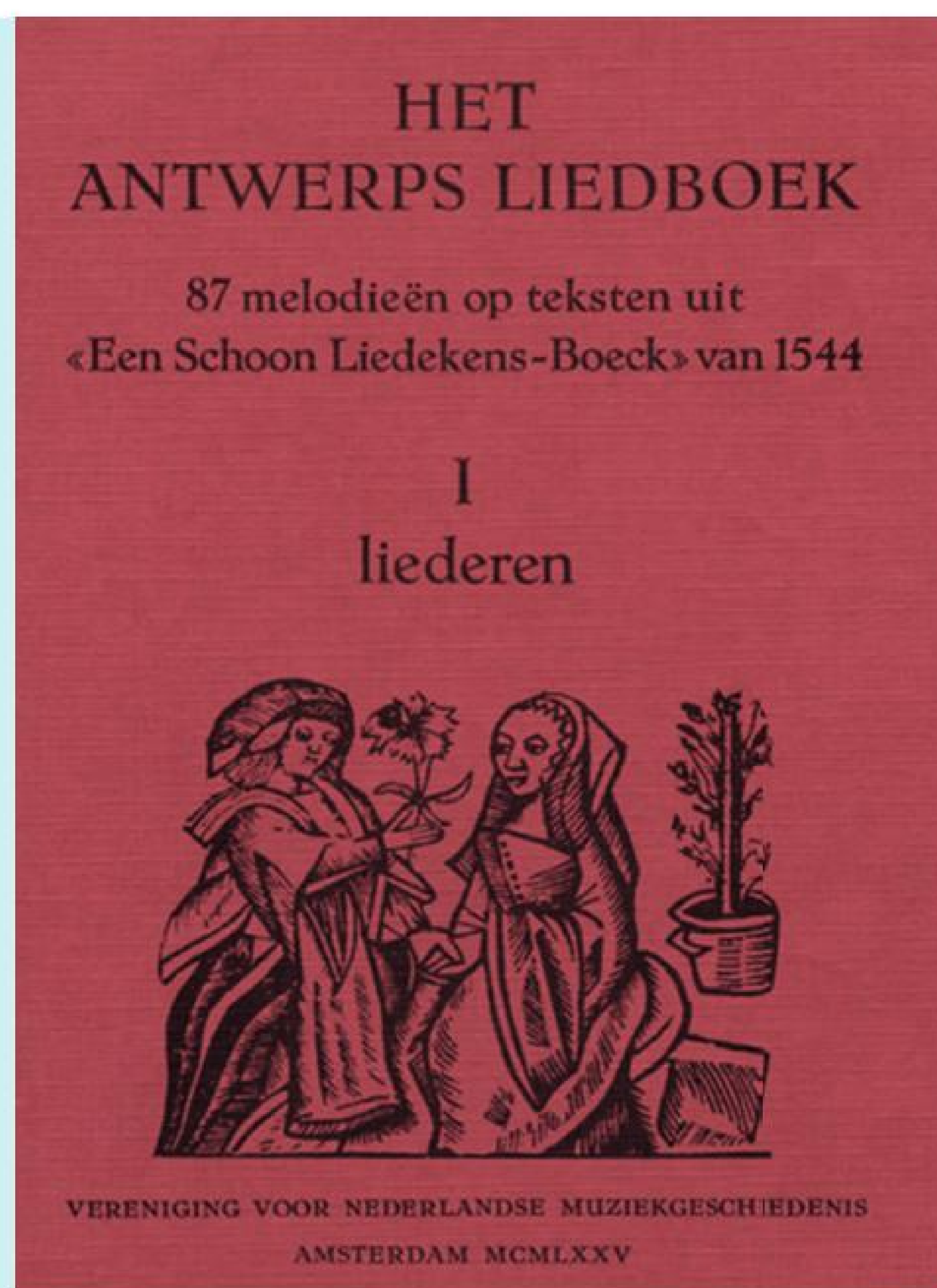

MARIKEN: Dat verzacht mijn kwellend verdriet. Als u zich hieraan houdt, sta ik geheel tot uw beschikking.
DE DUIVEL: Maar, liefste, ik heb nog één verzoek. Als je dat inwilligt, zul je er geen spijt van krijgen.
MARIKEN: Welk verzoek is dat?
DE DUIVEL Dat je afstand van je naam doet en dat je jezelf vanaf nu een andere naam geeft. Mariken is voor mij een vervelend woord. Een zekere Maria heeft mij en de mijnen zo veel ellende gebracht dat wij voor altijd een hekel aan die naam hebben. Noem jezelf toch Lieneke, Grietje of Liesje. Ik beloof je dat je, binnen een jaar, daar meer plezier aan zult beleven dan je vrienden of je familie je ooit hebben geven.
MARIKEN: Ach wat jammer, hoe kunt u nu een hekel aan die naam hebben? Het is toch de fierste en mooiste naam die er bestaat. Iedereen vindt hem prachtig. Mariken of Maria, hoe kunt u bezwaar tegen die naam hebben? Voor niets ter wereld wil ik anders heten. Er is volgens mij geen mooiere naam te bedenken.
DE DUIVEL: *[Tot zichzelf:]* Ai! Als ik niet zorg dat zij haar naam verandert, is al mijn moeite vergeefs geweest.
[Tot M.:] Luister, liefje, als wij met elkaar willen omgaan, dan moet je je naam veranderen; hoeveel verdriet het je ook doet. En anders moeten we afscheid van elkaar nemen. En je moet me ook nog iets anders beloven. Denk eraan, belofte maakt schuld.
MARIKEN: Wat moet ik beloven?
DE DUIVEL: Dat je nooit meer een kruisteken zult maken. Wat je ook overkomt of waardoor je ook bedreigd wordt, je mag geen kruisje slaan.
MARIKEN: Dat beloof ik graag, aan het kruisteken hecht ik niet veel waarde. Maar mijn naam kan ik niet verloochenen, want Maria, naar wie ik genoemd ben, is mijn enige toeverlaat, mijn enige hoop. Als mij iets kwelt of hindert, wend ik me meteen tot haar om troost.
En bovendien eer ik haar iedere dag met een gebed dat ik als kind geleerd heb. Ik vereer Maria al zolang ik mij kan heugen. Dat geef ik niet op, ook al dwaal ik af van het rechte pad. Ik zal nooit vergeten haar eer te bewijzen.
DE DUIVEL: Wel, omdat je zo aan die naam verslingerd bent, luister dan. Ik zal je een beter voorstel doen: ik vind het goed dat je de eerste letter van je naam houdt. Dat is de M, je zult dus Emmeken heten. In jouw land zijn immers veel meer meisjes en vrouwen die Emmeken heten.
MARIKEN: Wel, Moenen, als ik mijn echte naam niet mag houden, neem ik liever met de eerste letter genoegen dan dat we uit elkaar zouden gaan. Ik zal altijd en overal Emmeken heten, maar ik doe het niet van harte.
DE DUIVEL: Wees maar gerust. Als binnen een jaar niet alles precies naar wens gaat, mag je mij daar de schuld van geven.
Kom, we gaan nu zonder dralen naar 's-Hertogenbosch en daarna in één keer door naar Antwerpen, ons reisdoel. En daar zullen we ze iets wonderbaarlijks laten zien.
Voor we daar aankomen, zul je, zoals ik al zei, alle talen kennen die je wilt leren. En ook zul je de zeven vrije kunsten beheersen. Zoete wijn wordt je dagelijkse drank. Als je mijn vriendschap en mijn gunst weet te behouden, zul je er versteld van staan waartoe je allemaal in staat zult zijn.
[Terzijde] Maar ik reken erop dat je ziel uiteindelijk te gronde gaat.

Mariken van Nieumeghen. Een mirakelspel. Tekst en vertaling. Uitgeverij Taal en teken, Leeuwarden 2016 (1982)

4.5 Poëzie

'Rijck god waer ick tsoheyme ghebleven'

'Een oudt liedeken' (1544)
Het *Antwerps liedboek* is het oudste gedrukte liedboek waarin een groot aantal wereldlijke Nederlandse liederen zijn opgenomen. Het verscheen in 1544. De meeste van die liederen waren toen, aan het einde van de middeleeuwen, al lang bekend door de traditionele mondelinge overlevering; vandaar dat ze de aanduiding 'oudt liedeken' kregen. Veel liederen die voor het eerst in het *Antwerps liedboek* in druk zijn verschenen, bleven ook in de eeuwen erna erg bekend.
Ondanks de enorme populariteit van het *Antwerps liedboek* zijn er maar weinig exemplaren overgeleverd. Dat komt doordat de kerk het boek kort na de eerste verschijning op de index zette. De index was de lijst met verboden boeken. In de liederen komen namelijk nogal wat monniken en nonnen voor die het niet zo nauw nemen met de goede zeden.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Vertaal het gedicht samen met een klasgenoot naar modern Nederlands. Doe dit mondeling. Kijk ook naar de afbeelding.

2 Welke taalkenmerken zie je?

3 Welke voordelen ziet Hansken in het soldaat zijn?

4 Waardoor krijgt Hansken spijt van zijn beslissing?

5 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 92-95 passen bij de tekst? Leg uit.

6 Tot welke interpretatie kom je als je de tekst historiserend leest?

7 Kun je de tekst ook actualiserend lezen? Leg uit.

Tekst 1

Een oudt liedeken

Bistu een crijgher oft bistu een boer?
Hoe siedy uut uwer cappen so soer?
Wildy een crijschman zijn,
So neemt vijfhondert gulden met u;
Den crijch sal ic u leeren*.

Hansken swoer eenen dieren eet[1]:
'Al waert mijn vader ende moeder leet,
Den crijch en sal ic niet laten.
Ic wil gaen ruyten[2], roven, stichten brant,
Al op des heeren straten.'

Hansken dede zijns selfs raet[3].
Hi vercocht caf ende haversaet[4];
Hi woude al na den crijghe.
Corte cleyderen dede hi aen,
Al na die ruytersche ghijse[5].

Hi clopte voor een schipmans dore:
'Bistu daer binnen, so coemter vore,
Ende voert mi over twater.
Ic ben een rijck boermans sone,
Den crijch en can ic niet gelaten.'

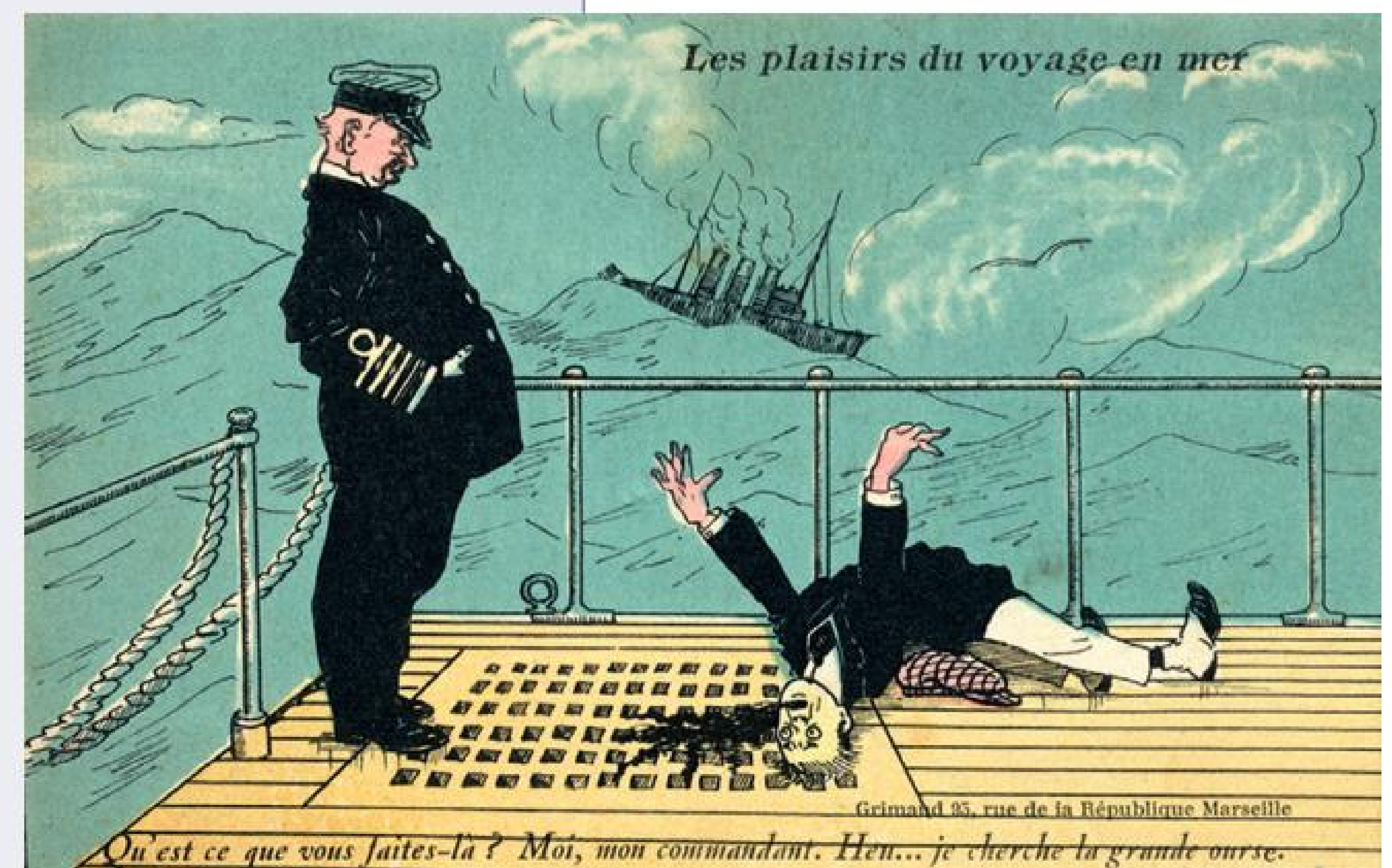
Die schipper was een goet gesel.
Hy voerde hem over twater snel.
Dat water was ongeduere[6]!
'Rijck god waer ic tsoheyme gebleven,
In mijns vaders schuere!'

Doen Hansken quam ter halver zee,
Sijn hooft dede hem so wee,
Den coop was hem berouwen.
'Rijck god waer ick tsoheyme ghebleven,
Mijn vaders acker woude ick bouwen!'

Doen Hansken over dat water quam,
Een scram in sinen beck dat hi vernam[7].
Doen wast hem seer berouwen.
'Hadde ick den ploechsteert metter hant,
Mijns vaders acker soude ick wel bouwen!'

Wie wil horen een goed nieuw lied? Liederen en gedichten uit de middeleeuwen. Uitgeverij Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1968

▶ **Den crijch sal ic u leeren.**
Hier is iemand aan het woord die mensen ronselt voor het leger.

Sijn hooft dede hem so wee,
Den coop was hem berouwen.

▶ **Woordbetekenissen**

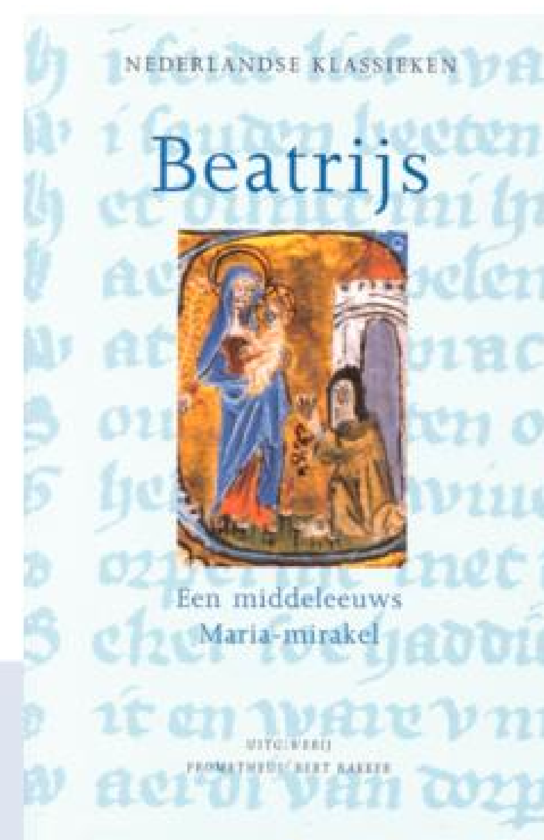
[1] eenen dieren eet: een dure eed
[2] ruyten: plunderen
[3] dede zijns selfs raet: voerde zijn plan uit
[4] caf ende haversaet: alles wat hij had
[5] ghijse: manier
[6] ongeduere: onrustig
[7] vernam: kreeg

4.6 Lees meer

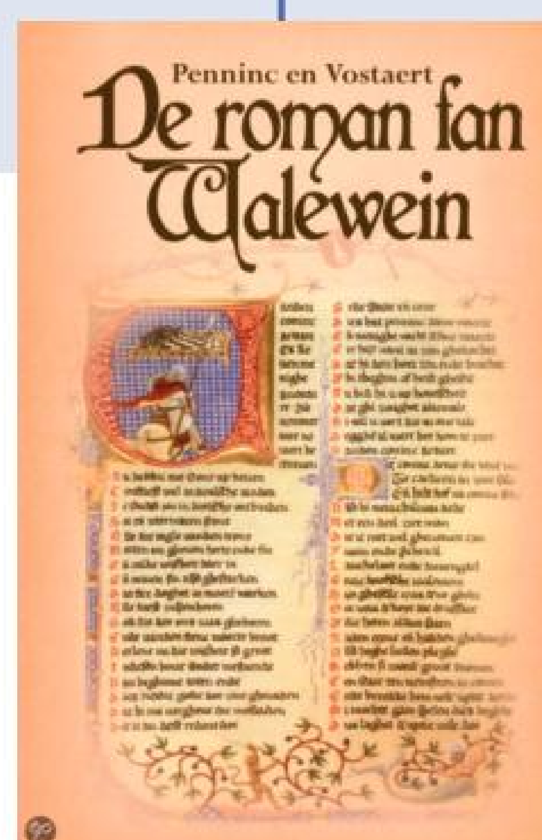

Diederik van Assenede, *Floris ende Blancefloer*, 12e eeuw (niveau 3)
Al in de wieg vormen Floris en Blancefloer een onafscheidelijk paar. Hij is een islamitische koningszoon en zij een christelijke dochter van een slavin, dus niet iedereen vindt dit een goede match. De vader van Floris verkoopt Blancefloer aan slavenhandelaars. Met een list lukt het Floris om zijn geliefde uit een harem te bevrijden.

***Beatrijs*, 14e eeuw (niveau 4)**
Beatrijs is een adellijke non die verliefd wordt en met behulp van haar minnaar het klooster ontvlucht. Haar geliefde verlaat haar na zeven jaar, waarop zij als prostituee moet leven om in het onderhoud van haar kinderen te voorzien. Na nog eens zeven jaar komt zij met haar kinderen in de buurt van haar oude klooster. Dan doet ze een wonderlijke ontdekking.

1100 1200 1300 1400 1500

***Walewein en het zwevende schaakbord*, 13e eeuw (niveau 3)**
Op een hofdag van Koning Arthur zweeft er een prachtig schaakbord door de zaal. Koning Arthur vraagt zijn ridders om achter het door hem begeerde schaakbord aan te gaan, maar niemand durft. Uiteindelijk besluit ridder Walewein de uitdaging aan te gaan. Na een aantal fantastische avonturen keert hij terug aan het hof met het schaakbord én een geliefde.

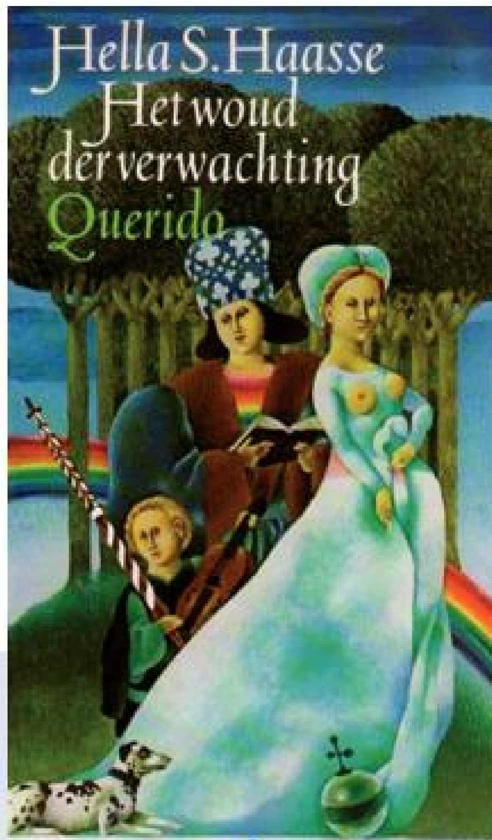

***Lanceloet en het hert met de witte voet*, 14e eeuw (niveau 3)**
Een jonkvrouw meldt zich aan het hof van koning Arthur. Zij zegt alleen te zullen trouwen met degene die haar de witte voet van een bepaald hert brengt. Het hert wordt bewaakt door zeven reusachtige leeuwen. De eerste ridder die het probeert (Keye) slaagt niet. Lanceloet, die als tweede gaat, lukt het wel het hert te doden, maar hij raakt zwaargewond. Een andere ridder gaat er met de witte voet vandoor en dus ook met de jonkvrouw. Daar wordt uiteindelijk door ridder Walewein een stokje voor gestoken. Toch trouwt Lanceloet niet met de jonkvrouw, omdat hij Guinevere, de vrouw van koning Arthur, bemint.

***Elckerlijc*, 15e eeuw (niveau 3)**
Elckerlijc (= iedereen) krijgt van de Dood te horen dat hij gaat sterven. Elckerlijc smeekt om uitstel, maar tevergeefs. Hij mag wel gezelschap meenemen, maar hij wordt door bijna iedereen in de steek gelaten. Alleen Deugdzaamheid en Zelfkennis staan hem nog bij. Nadat hij al zijn zonden heeft opgebiecht en boete gedaan heeft, sterft Elckerlijc. Zijn ziel wordt door een engel naar de hemel gebracht

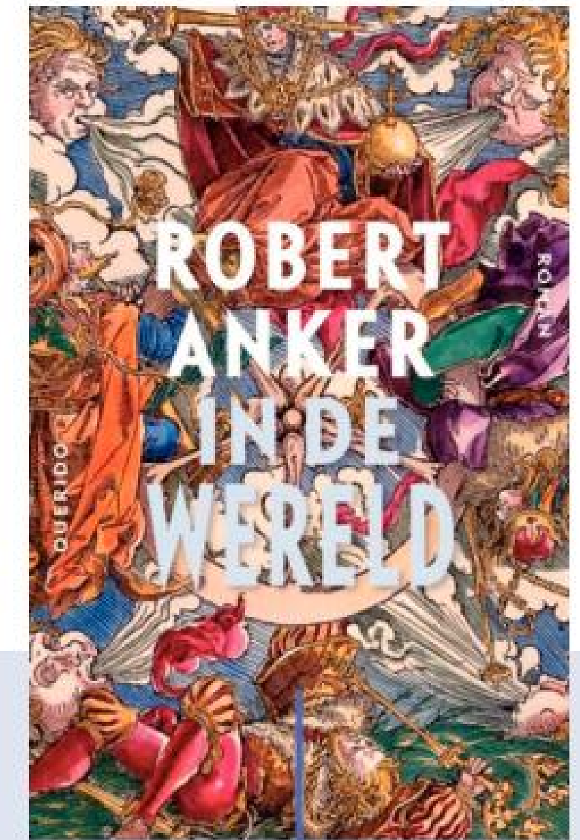
Hella S. Haasse, *Het woud der verwachting. Het leven van Charles van Orléans*, 1949 (niveau 5)
De Franse edelman Charles van Orléans heeft in zijn eigen land te maken met de machtsstrijd tussen Bourgondië en Orléans. Frankrijk is verwikkeld in de Honderdjarige Oorlog met Engeland en daardoor is Charles vijfentwintig jaar krijgsgevangene van de Engelsen.

Simone van der Vlugt, *Jacoba, dochter van Holland*, 2011 (niveau 2)
Jacoba van Beieren (1401-1436) beschrijft tijdens haar gevangenschap haar leven. Zij werd op vijftienjarige leeftijd al gravin Holland, Zeeland en Henegouwen. Zij was echter ook een middeleeuwse 'feministe' die niet bang was voor haar mening uit te komen.

Robert Anker, *In de wereld*, 2017 (niveau 4)
In 1467 raakt de 37-jarige meubelmaker Joris de Neve besmet met lepra. Om niet de rest van zijn leven in een leprozenhuis te moeten doorbrengen, reist hij af naar Groot-Brittannië. Daar beleeft hij allerlei spannende gebeurtenissen.

1950 · 1960 · 1970 · 1980 · 1990 · 2000 · 2010

Jan van Aken, *De valse dageraad*, 2001 (niveau 4)
Een oude monnik schrijft in 1065 zijn levensgeschiedenis op. Hij moest ooit vluchten, werd vogelvrij verklaard, kwam in handen van slavenhandelaars en belandde via via uiteindelijk aan het hof in de lage Landen. Daar raakte hij betrokken bij een bijzonder plan van de keizer en de paus.

Ingrid Biesheuvel, *De ridders van de Ronde Tafel. Arturverhalen uit de Lage Landen*, 2012 (niveau 4)
In de tijd van de legendarische koning Artur en zijn dappere ridders zit de wereld vol met onverschrokken ridders, mooie maar vaak geslepen jonkvrouwen, draken en monsters, reuzen en dwergen. Hoofdpersonen Walewein, Keye, Lanceloot, Ferguut, Perchevaal en natuurlijk Artur zelf beleven er het ene avontuur na het andere en krijgen onder andere te maken met een vos die eigenlijk een prins is, romantische misverstanden en diverse veldslagen.

1. Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet in het midden 'middeleeuwen' en kies een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 92-93. Voeg daarna de informatie over literatuurgeschiedenis toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2. Je hebt nu enige kennis over de middeleeuwen en middeleeuwse literatuur. Wat vond je de meest verrassende ontdekking?
3. Welke aspecten uit de oudheid herken je in de middeleeuwse literatuur?
4. Welk boek uit of over de middeleeuwen lijkt je het leukst om te lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

5 1500–1700

In de middeleeuwen hadden de mensen zich vooral geconcentreerd op God, het geloof en het leven na de dood. In de 16^e en 17^e eeuw richtten ze hun blik steeds meer op het leven op aarde.
Door allerlei ontdekkingen ging men anders over de wereld denken. De wiskundige en astronoom Copernicus (1476-1543) stelde dat de aarde niet plat was maar rond, en dat hij om de zon draaide. Columbus ontdekte in 1492 Amerika. Door de boekdrukkunst konden steeds meer mensen lezen over nieuwe inzichten, ontdekkingen en uitvindingen.
Ook het idee over de mens veranderde. In de middeleeuwen werd de mens nog beschouwd als een anoniem onderdeel van de gemeenschap. Nu begon men hem steeds meer als een uniek individu te zien, dat zich op zoveel mogelijk gebieden moest ontwikkelen. Het ideaal werd de ‘homo universalis’, een soort alleskunner en allesweter.

Geloofsstrijd

In 1566 richtten protestanten in veel rooms-katholieke kerken grote vernielingen aan, een gebeurtenis die bekend staat als de Beeldenstorm. Al sinds het begin van de 16^e eeuw waren er conflicten tussen katholieken en protestanten. Dat was het gevolg van de Reformatie, een beweging onder leiding van de Duitse theoloog Maarten Luther, die brak met de katholieke kerk. Veel mensen waren zich aan de kerk gaan ergeren. Ze spraken schande van de rijkdom van monniken en pausen en ook was er ergernis over de handel in aflaten, brieven waarmee gelovigen volgens de kerk sneller in de hemel kwamen. Aflaatbrieven kon je verdienen met goede daden, maar steeds vaker werden ze voor veel geld verkocht. Luther verzette zich daar sterk tegen: volgens hem was een diep geloof de enige manier om in de hemel te komen. De paus wees die kritiek af en verbande Luther uit de kerk. En de rooms-katholieke keizer Karel V (1500-1558), die bang was dat zijn grote Europese rijk door geruzie over het geloof uiteen zou vallen, verklaarde hem vogelvrij. Luther begon daarop zijn eigen kerk, de Lutherse.

Willem van Oranje

Willem van Oranje (1533-1584) werd geboren in een Lutherse familie in het gebied dat nu Duitsland heet. Hij erfde op jonge leeftijd enkele gebieden in de Nederlanden, die toen deel uitmaakten van het grote rijk van de rooms-katholieke Karel V, keizer van Duitsland en koning van Spanje. Karel V wilde echter niet dat grote delen van zijn rijk in handen kwamen van een protestant. Daarom moest Willem aan het hof van Karel V in Brussel komen wonen voor een katholieke heropvoeding. Willem had een goed contact met Karel en hij werkte zich op tot Karels plaatsvervanger in de Nederlanden. Meningsverschillen met Karels opvolger Filips II leidden uiteindelijk tot de Opstand (1568-1648), ook wel bekend als de Tachtigjarige Oorlog. Daarin speelde Filips’ meedogenloze vervolging van protestanten een belangrijke rol.

Gouden Eeuw

De 16e en 17e eeuw waren de eeuwen van verre reizen en belangrijke ontdekkingen. Columbus had in 1492 als eerste voet aan wal gezet in Amerika en in 1498 was Vasco da Gama voor het eerst naar Azië gereisd. Nederlandse zeelieden volgden hen en dat leidde niet alleen tot kennis van nieuwe culturen, maar ook tot een bloeiende handel – in kruiden, suiker, koffie, tabak én slaven – met alle uithoeken van de wereld. Die handelssuccessen leidden in ons land tot een toenemende welvaart; vandaar de naam 'Gouden Eeuw' voor de 17e eeuw. Vooral aan de grachten in Amsterdam en andere handelssteden verrezen prachtige panden van welgestelde families, die volop tijd en geld hadden voor kunst en literatuur.

Amsterdam migrantenstad

Rond het jaar 1600 groeide het inwonertal van Amsterdam van 50.000 naar 200.000. Meer dan de helft hiervan was buitenlander. Deze migranten waren om verschillende redenen naar de stad gekomen: ze vluchtten voor oorlogsgeweld of geloofsvervolging (Vlamingen, Brabanders, Walen, Spaanse en Portugese joden) of ze waren op zoek naar werk (Noren, Zweden, Denen, Duitsers, Polen). Voor die laatste groep werd de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht in 1602) een belangrijke werkgever. Deze organisatie dreef op grote schaal handel met Azië en kon veel zeelieden, soldaten en andere werklieden gebruiken.

Naast mensen die zich permanent in Amsterdam vestigden, waren er ook veel seizoenarbeiders. Elk jaar kwamen er zo'n 30.000 Duitsers grasmaaien, dijken aanleggen of varen op de walvisvaart. Verder deden veel jonge Duitsers enige jaren werkervaring op bij Amsterdamse bakkers, kleermakers en kooplieden.

Franse taal

In de loop van de 17e eeuw werd de Franse taal steeds belangrijker in de Hollandse steden. Dit kwam ten eerste door de toenemende internationale handel. Daarin was het Frans de voertaal en dus moesten Hollandse kooplieden deze taal leren. Verder stond het Frans in hoog aanzien. Het hof, de adel en belangrijke burgers spraken het en gebruikten in hun brieven volop Franse woorden. Een Franstalige uitspraak van Willem van Oranje ('Je maintiendrai') is later zelfs op het Nederlandse wapen terechtgekomen. De vertaling ervan luidt 'Ik zal handhaven', wat zoiets betekent als 'Ik zal opkomen voor mijn land en mijn volk'.

Niet iedereen was gecharmeerd van het Frans. Zo waren er de taalpuristen, die vreesden dat het Nederlands zou verarmen wanneer hun landgenoten veel woorden uit andere talen gebruikten. Ook vonden veel mensen het – in een tijd waarin er veel oorlogen werden gevoerd – niet echt gepast om een andere taal dan de Nederlandse taal te gebruiken: dat belemmerde het eenheidsgevoel.

5.1 Literatuur: renaissance

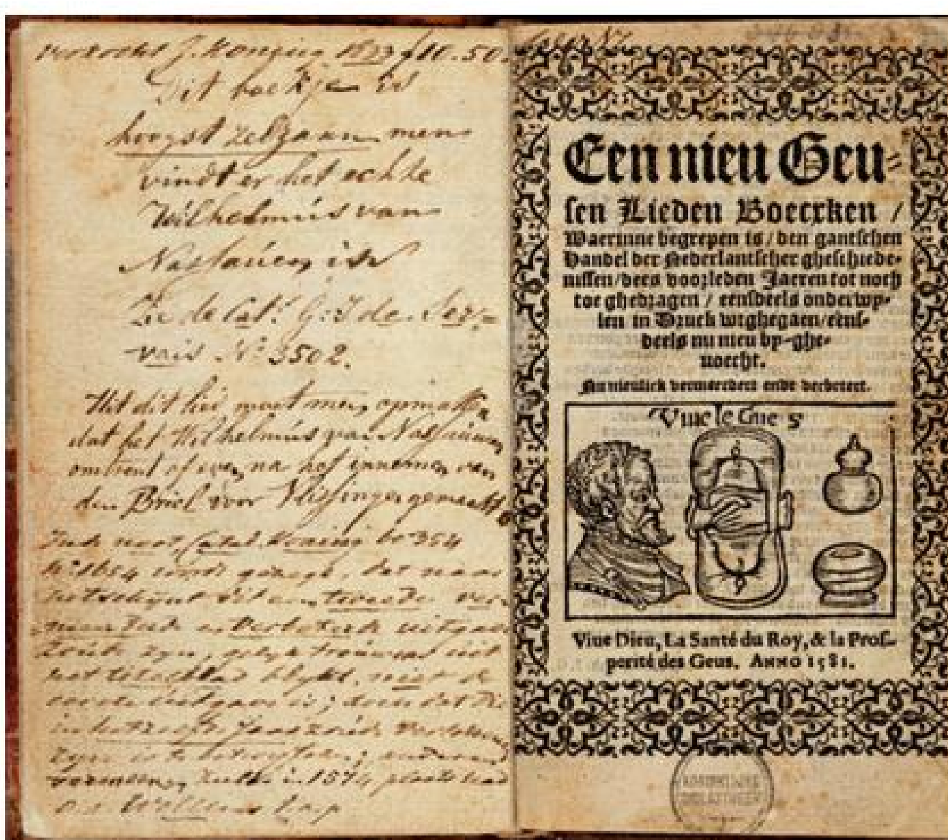

De naam 'renaissance' komt van het Franse 'renaître' en betekent 'opnieuw geboren worden'. Men beschouwde de nieuwe tijd als een tijd van wedergeboorte van de mens, die uit de duistere middeleeuwen was ontwaakt. De term verwijst ook naar de nieuwe belangstelling voor de cultuur uit de klassieke oudheid. Wat men in de tijd van de oude Grieken en Romeinen mooi en belangrijk vond in de kunst en in het leven, werd nu ook weer populair, vooral bij kunstenaars en wetenschappers. Dat betekende dat de meeste kunstenaars in de renaissance klassieke werken als voorbeeld namen en deze probeerden te evenaren of zelfs te verbeteren.
Literatuur was er in deze tijd vooral 'ter leering ende vermaeck'. Dat wil niet zeggen dat de schrijvers uit deze tijd voortdurend wijze lessen gaven, want er waren kluchten en komedies genoeg. Het houdt wel in dat de toneelstukken, liederen en gedichten over het algemeen een opvoedkundige boodschap bevatten.

Toneel

Toneelstukken voor het gewone volk werden meestal buiten opgevoerd. Vooral in de kermistijd was er van alles te beleven. Vaak werd op de markt een houten podium neergezet, waarop een (reizend) toneelgezelschap voorstellingen gaf in de openlucht. Met name komedies en kluchten waren populair. Ook in schouwburgen kon het publiek van toneel genieten. Daar hadden alleen de rijken zitplaatsen; het gewone volk moest staan. Men zat of stond trouwens niet muisstil te kijken en te luisteren: praten, roken en luidruchtig reageren was heel gewoon.
De toneelstukken die in schouwburgen het meest werden opgevoerd, waren tragedies (met een ongelukkig einde voor de hoofdpersoon) en komedies. Daarbij hield men zich strikt aan de regels die Aristoteles (zie pagina 75) had geformuleerd over het aantal bedrijven, de eenheid van tijd, plaats en handeling, en het optreden van koren of reien. Soms kwam er een *deus ex machina* ('god uit een machine') te pas aan de ontknoping van een tragedie: een goddelijk of bovennatuurlijk personage zorgde dan voor een wonderlijke, niet logische afloop.

Een nieu Geu-
sen Lieden Boecxken /
Waerinne begrepen is / den gantschen
Handel der Nederlantscher ghescchiede-
nissen/dees voorleden Jaeren tot noch
toe ghedragen / eensdeels onder wy-
len in Druck wtghegaen/eens-
deels nu nieu by-ghe-
voecht.

Vive le Geus

Vive Dieu, La Santé du Roy, & la Pros-
perité des Geus. Anno 1581.

Liederen

Naast toneelwerk publiceerden de meeste schrijvers ook liederen en gedichten. Meestal gingen die over het geloof, de liefde en het gewone leven, en ze konden serieus of grappig zijn.
Een apart genre liederen in de 16e en 17e eeuw waren de geuzenliederen. Met de term 'geuzen' werden de opstandige Nederlandse edelen en hun strijders aangeduid, tegenstanders van de Spaanse koning Filips II en aanhangers van Willem van Oranje. Er bestonden geuzenliederen over hun heldendaden, religieuze liederen, maar ook spot- en strijdliederen. Vooral de laatste werden door soldaten gezongen om de moed erin te houden en om de vijand te imponeren.
In 1573 werden veel geuzenliederen gebundeld in *Het Geusen lieden boecxken*. Voor die tijd drukte men ze – vaak met ander nieuws – op losse bladen ('vliegende blaadjes') en werden ze voor weinig geld verkocht.

Reisverhalen

In het *Journaal van Bontekoe* (1648) beschrijft schipper Willem Ysbrantsz. Bontekoe de reis die hij maakte in opdracht van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (de VOC), een Nederlandse onderneming met een monopolie op overzeese handel. Een van de spectaculairste passages van het verslag gaat over een explosie op de Indische Oceaan, waarbij het hele schip de lucht in vloog. Schipper Bontekoe overleefde de ramp, samen met een deel van zijn bemanning.
Het *Journaal van Bontekoe* is een reisverhaal. Dit soort verhalen werd veel gelezen omdat mensen nieuwsgierig waren naar nieuwe dingen in de wereld. Zo verschenen er verslagen van land- en zeereizen naar Rusland, naar het Verre Oosten en naar West-Indië.

Het springen van het schip van Kapitein Bontekoe

Sonnet

Een nieuw genre in deze tijd was het sonnet: een gedicht van veertien regels, verdeeld over vier strofen (twee kwatrijnen en twee terzinen). Het was een Italiaanse uitvinding uit de 14e eeuw, die via Frankrijk naar Nederland overwaaide. Een sonnet ging meestal over de vrouw op wie de schrijver verliefd was. Vaak werd haar schoonheid bezongen. De 'uitvinder' van dit genre, Francesco Petrarca (1304-1374), schreef talloze sonnetten voor zijn geliefde Laura.

Rederijkerskamers

Rederijkerskamers (verenigingen van schrijvers, zie ook pagina 104) ontwikkelden zich in deze tijd tot centra van kunsten en wetenschappen, waar bemiddelde mannen op een informele manier iets konden leren. Ze oefenden zich er onder andere in het schrijven en voordragen van literaire én zakelijke teksten en in het zingen of spelen van liederen en toneelstukken.
In Amsterdam bestonden in de 16e en 17e eeuw twee rederijkerskamers: de ene heette *Het Wit Lavendel*, met vooral vluchtelingen uit het zuiden als leden; de andere was *De Eglantier*, met vooral Amsterdammers op de ledenlijst.
In 1617 verliet een aantal schrijvers De Eglantier, onder wie G.A. Bredero en P.C. Hooft. Ze stichtten de Eerste Nederduytsche Academie, een instelling die, naar voorbeeld van Italiaanse academies uit die tijd, de wetenschap wilde populariseren door het aanbieden van hoger onderwijs in de landstaal, het Nederduytsch, in plaats van in het Latijn. De Academie had ook een grote toneelzaal, waar met veel succes vooral kluchten en blijspelen van de eigen leden werden opgevoerd.

5.2 Het *Wilhelmus*, ca. 1570

'Ik ben een Prins van Oranje, zeer onverschrokken.'

In de beginperiode van de Opstand, rond 1570, verscheen het lied dat we nu kennen als het *Wilhelmus*. Het werd in 1573 als strijdlied* opgenomen in *Het Geusen lieden boecxken* en verscheen ook in latere drukken daarvan.
Het *Wilhelmus* was gemaakt ter ere van Willem van Oranje. In het lied laat een anonieme auteur* Willem uitleggen waarom hij tegen de Spaanse koning Filips II in opstand is gekomen. Ruzie met deze Spaanse koning over het feit dat de Nederlandse edelen de Beeldenstorm niet hadden voorkomen, had ertoe geleid dat Willem naar het buitenland was gevlucht. Hij wilde Filips' troepen echter verjagen en 'zijn' land weer opeisen.
Het *Wilhelmus* is een naamdicht of acrostichon: de beginletters van alle strofen van de oorspronkelijke versie (tekst 2) vormen achter elkaar gezet de naam Willem van Nassov (de 'v' moet je lezen als een 'u').

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 114-117 passen bij de tekst? Leg uit.

2 'De koning van Spanje/ Heb ik altijd gerespecteerd.' (strofe 1) Waarom zegt Willem dat?

3 In strofe 8 vergelijkt Willem zichzelf met David. Wie is dan Saul?

4 Welke hoop spreekt uit deze vergelijking?

5 Leg uit waarom er in strofe 11 en 12 sprake is van propaganda*.

6 In de laatste strofe spreekt Willem voor de tweede keer zijn respect uit voor de Spaanse koning. Waarom gehoorzaamt hij hem toch niet?

▶ Strijdlied
Boven de eerste versie van het *Wilhelmus* stond: 'Na de wijse van *Chartres*.' Dat was een vlot soldatenliedje. De plechtige melodie die we tegenwoordig gebruiken, dateert uit de 17e eeuw.

▶ Anonieme auteur
De auteur van het *Wilhelmus* is niet bekend. Dat is ook niet zo vreemd: op het schrijven van dit soort teksten stond de doodstraf; daarom verschenen ze anoniem.

▶ Propaganda
Propaganda is een vorm van communicatie waarbij iemand anderen voor zijn ideeën probeert te winnen door het bewust verspreiden van eenzijdige en/of verzonnen informatie.

7 Is het volgens jou nodig dat een land een volkslied* heeft? Waarom (niet)?

8 Vind je het Wilhelmus in onze tijd een goed volkslied? Waarom (niet)? Weet je eventueel een goed alternatief?

9 Vind je dat voetballers en andere sporters bij internationale wedstrijden en ereceremonies het Wilhelmus hardop moeten meezingen? Waarom vind je dat?

▶ Volkslied
Toen Nederland in 1813 een koninkrijk werd, zocht men naar een volkslied. Het *Wilhelmus* werd niet gekozen, omdat men het of te protestant of te koningsgezind vond. Maar in 1932 koos de regering het alsnog als volkslied, als opvolger van *Wien Neêrlands bloed*. Dit lied begon met 'Wien Neêrlandsch bloed door d'aderen vloeit,/ Van vreemde smetten vrij' en dat werd in de tijd van het opkomend nationaalsocialisme als racistisch opgevat.

Tekst 1

[1] Ik ben Willem van Nassau,
uit een Duits* geslacht.
Het vaderland zal ik trouw
blijven, tot de dood toe.
Ik ben een Prins van Oranje,
zeer onverschrokken[1].
De koning van Spanje
Heb ik altijd gerespecteerd.

[2] Ik heb altijd getracht
Te leven in eerbied voor God,
Daarom ben ik verbannen
En zijn mij mijn land en mensen
ontnomen.
Maar God zal mij gebruiken
Als een goed werktuig
Zodat ik zal terugkeren
In het bestuur van mijn land

[3] Heb geduld,
mijn trouwe onderdanen,
God zal u niet in de steek laten,
ofschoon u het nu moeilijk hebt.
Wie als goede christen wil leven,
Moet dag en nacht God bidden,
dat Hij mij kracht geve,
zodat ik u helpen kan.

Tekst 2

[1] Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen Bloedt,
Den Vaderland ghetrouwe
Blijf ick tot inden doet;
Een Prince van Orangien
Ben ick vry onverveert.
Den Coninck van Hispangien
Heb ick altijt gheeert.

[2] In Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreven
Om Land, om Luyd ghebracht:
Maer Godt sal my regeren
Als een goet Instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

[3] Lijdt U, mijn Ondersaten,
Die oprecht zijn van aert,
Godt sal u niet verlaten
Al zijt ghy nu beswaert:
Die vroom begheert te leven,
Bidt Godt nacht ende dach.
Dat Hy my cracht wil gheven
Dat ick u helpen mach.

▶ Duits
Het woord 'Duits' komt van het Middelnederlandse 'diet' dat 'volk' betekent. Met 'uit een Duits geslacht' wordt dus bedoeld 'een man van het volk'. Met die woorden probeerde de auteur van het Wilhelmus waarschijnlijk de connectie tussen Willem en de Nederlanden duidelijk te maken.

[4] Mijn leven en al mijn bezit
heb ik voor u op het spel gezet.
Mijn hooggeboren broers
hebben hetzelfde aan u laten zien:
Graaf Adolf is gesneuveld
in de veldslag in Friesland*;
zijn ziel in de hemel
wacht op het Laatste Oordeel.

[4] Lijf ende goed al te samen
Heb ick u niet verschoont,
Mijn Broeders, hooch van Namen,
Hebbent u oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleven,
In Vrieslandt in den Slach,
Sijn siel int eewich leven
Verwacht den jonghsten dach.

▶ ... de veldslag in Friesland
De veldslag in Fries gebied was de slag bij Heiligerlee in 1568, het officiële begin van de Opstand.

[5] Als een hooggeboren edelman
van keizerlijke afkomst,
als een hooggeplaatst vorst
en als dappere christen
heb ik voor het woord van God
zeer onverschrokken
en onbevreesd als een held
mijn adellijke leven gewaagd.

[5] Edel en Hooch gheboren
Van Keyserlicken stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren,
Als een vroom Christen-man,
Voor Godes Woort ghepreesen,
Heb ick vrij onversaecht,
Als een helt zonder vreesen
Mijn edel bloet gewaecht.

[6] Mijn schild en vertrouwen
bent u, o God mijn Heer:
op U wil ik bouwen,
laat mij nooit in de steek!
Moge ik deugdzaam blijven,
voor altijd uw dienaar
en moge ik de tirannie[2] verdrijven
die mijn hart verscheurt.

[6] Mijn schilt ende betrouwen
Zijt ghy, O Godt, mijn Heer.
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet my nimmermeer;
Dat ick doch vroom mag blijven
U dienaer t'aller stond
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

[7] Mijn God, wil mij,
Uw trouwe dienaar beschermen
tegen hen die mij in moeilijkheden
brengen en vervolgen.
Laat ze in hun slechtheid
mij niet bij verrassing ten val brengen
laat ze niet hun handen wassen
in mijn onschuldig bloed!

[7] Val al die my beswaren,
End mijn vervolghers zijn,
Mijn Godt wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn:
Dat sy my niet verasschen
In haeren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

[8] Zoals David* moest vluchten
voor Saul de tiran, zo heb ik ook
in de verdrukking gezeten
samen met veel edelen.
Maar God heeft hem eruit gehaald,
bevrijd van alle ellende
en hem een zeer groot koninkrijk
in Israël gegeven.

[8] Als David moeste vluchten
Voor Saul den tyran:
Soo heb ick moeten suchten
Met menich edelman:
Maer Godt heeft hem verheven,
Verlost uit alder noot,
Een Coninckrijck ghegheven
In Israël, seer groot.

▶ David en Saul
Strofe 8 bevat een verwijzing naar het Bijbelverhaal over David en Saul. Saul was koning van Israël, maar deed het niet goed in de ogen van God. Daarom koos God David uit om Saul op te volgen. Saul liet zich echter niet zomaar aan de kant zetten.

[9] Na het zure zal ik
van God, mijn Heer, het zoet krijgen.
Daarnaar verlangt
mijn edele inborst[3],
namelijk: dat ik eervol mag
sterven in de strijd,
dat ik als dappere strijder
het koninkrijk Gods mag verwerven.

[9] Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt, mijn Heer, dat soet,
Daer na so doet verlanghen
Mijn vorstelick ghemoet,
Dat is, dat ick mag sterven
Met eeren, in dat velt,
Een eeuwich rijk verwerven
Als een ghetrouwe helt.

[10] Niets beroert[4] mij meer
In tegenspoed,
dan de steeds slechter wordende
toestand
van het mooie grondgebied van de
koning.
Dat de Spanjaarden u kapot maken,
O edel, lieflijk Nederland!
Wanneer ik daaraan denk,
Dan bloedt mijn edel hart.

[11] Te paard gezeten
als aanvoerder van mijn leger,
heb ik de tegenaanval verwacht
van de overmoedige tiran.
Maar mijn leger joeg hem angst aan,
die zich bij Maastricht* had verschanst:
men zag mijn cavalerie
zeer strijdlustig over het veld draven.

[12] Indien het toen
Gods wil was geweest,
had ik deze zware bezoeking[5]
van u willen afwenden.
Maar de Heer in de hemel,
Die alles in de hand heeft
en die men altijd moet prijzen,
heeft het niet gewild.

[13] Mijn vorstelijke inborst,
was tot christelijk medelijden bewogen,
toch is mijn hart in alle rampspoed
trouw gebleven aan de goede zaak.
Ik heb de Heer gebeden
uit de grond van mijn hart,
dat hij mijn zaak wil behartigen
en mijn onschuld bekend wil maken.

[14] Vaarwel, mijn arme schapen,
die in grote nood zijn,
uw herder zal u niet in de steek laten,
al dolen[6] jullie nu rond.
Keert u tot God,
aanvaardt Zijn heilzaam Woord
en leeft als vrome christenen.
De ellende hier zal spoedig voorbij zijn.

[15] Voor God en Zijn grote Macht
wil ik verklaren,
dat ik altijd
de koning heb gerespecteerd,
maar ik heb God de Heer,
de allerhoogste Majesteit,
moeten gehoorzamen
volgens recht en redelijkheid.

Naar: Willem Wilmink, Het Wilhelmus. Uitgeverij Van Goor, Amsterdam 1993

[10] Niets doet my meer
erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan dat men siet verarmen
Des Conincks landen goet,
Dat ud de Spaengiaerts crencken,
O edel Neerlandt soet,
Als ick daeraen ghedencke,
Mijn edel hert dat bloet.

[11] Als een Prins opgheseten
Met mijnes heyres cracht,
Van den tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht,
Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde mijn ghewelt;
Mijn ruyters sach men draven
Seer moedich door dat velt.

[12] Soo het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick geern willen keeren
Van u dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier boven
Die alle dinck regeert,
Die men altijt moet loven,
En heeftet niet begeert.

[13] Seer christlick was ghedreven
Mijn princelick ghemoet,
Stantvastich is ghebleven
Mijn hert in teghenspoet,
Den Heer heb ick ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat Hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschult doen oircont.

[14] Oorlof mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot.
U Herder sal niet slapen,
Al zijt ghy nu verstroit:
Tot Godt wilt u begheven,
Sijn heylsaem woort neemt aen,
Als vrome Christen leven,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

[15] Voor Godt wil ick belijden
End sijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoochster Majesteyt,
Heb moeten obedieren,
In der gherechticheyt

▶ Maastricht
Bij Maastricht had Alva (zie afbeelding hierboven), een Spaanse generaal in dienst van Filips II, zich met zijn troepen verschanst. Alva was waarschijnlijk helemaal niet bang, maar wel verstandig. Hij had wel door dat Willem met zijn huursoldaten niet lang stand zou houden, omdat hij zijn soldaten niet kon betalen. Dus liet Alva zich niet zien met zijn leger en wachtte rustig af. Er gebeurde inderdaad niets.

▶ Woordbetekenissen
1 onverschrokken: dapper
2 tirannie: wrede onderdrukking
3 inborst: karakter
4 beroert: verontrust
5 bezoeking: kwelling
6 dolen: dwalen

5.3 Poëzie

'Voor mij de dag, mijn zon'

P.C. Hooft, '*Wanneer de vorst des lichts*' (1610)
Pieter Corneliszoon Hooft werd op 16 maart 1581 in Amsterdam geboren, dertien jaar na het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Hij was onder andere burgemeester van Muiden en woonde daarom lange tijd op het Muiderslot, waar hij veel geleerden en kunstenaars ontving.
Hoewel hij tal van andere functies bekleedde, was Hooft in de eerste plaats kunstenaar. Naast gedichten schreef hij enkele toneelstukken en zette hij de geschiedenis van de Opstand op papier.
Toen hij zeventien was, stuurde zijn vader hem op een lange reis naar Italië en Frankrijk. Daar maakte hij onder andere kennis met de sonnetten die Petrarca in de 14e eeuw schreef voor zijn geliefde Laura. Die kunst heeft hij goed afgekeken: Hooft was vaak verliefd en schreef liefdesgedichten aan verschillende meisjes. In december 1609 ontmoette hij Christina van Erp voor wie hij dit naamloze sonnet schreef.
Ze trouwden op 23 mei 1610 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Parafraseer dit gedicht.

Het Muiderslot

2 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 114-117 passen bij de tekst? Leg uit.

3 Welke vergelijking wordt in dit gedicht uitgewerkt?

4 Wat wil de ik-persoon met die vergelijking zeggen?

5 Denk je dat Christina, Hoofts geliefde, blij was met dit sonnet? Leg uit.

Tekst 1

Wanneer de vorst des lichts[1] slaat aan de gulden tomen[2]
zijn hand, en beurt omhoog aanzienlijk[3] uiter zee
zijn uitgespreide pruik van levend goud, waarmee
hij nare angstvalligheid, en vaak, en kreup'le dromen[4]

van 's mensen lichaam strijkt[5], en berg, en bos, en bomen
en steden vollek-rijk, en velden met het vee
in duisternis verdwaald, ons levert op haar steê[6],
verheugt hij, met de dag, het aardrijk en de stromen.

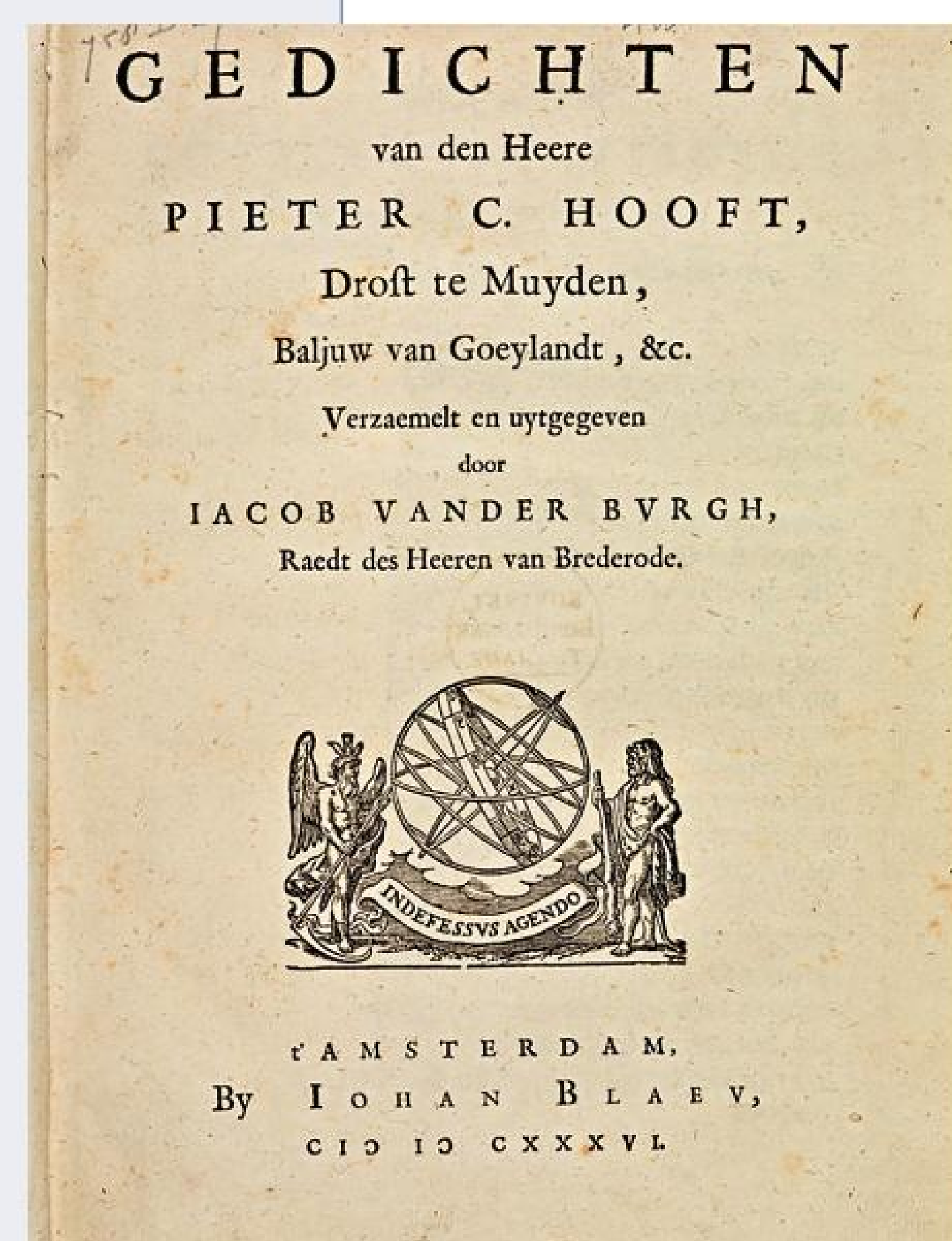
Maar d'and're sterren, als naijv'rig[7] van zijn licht,
begraaft hij, met zijn glans, in duisternissen dicht,
En van d'ontelb're schaar, kan 't niemand bij hem houwen[8].

Al eveneens, wanneer uw geest de mijne roert[9],
word ik gewaar dat gij in 't heilig aanschijn[10] voert
voor mij de dag, mijn zon, de nacht voor d'and're vrouwen.

In: P.C. Hooft, Liederen en gedichten (ed. Johan Koppenol). Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennip, Amsterdam 2004 (Griffioenreeks)

Woordbetekenissen

1 vorst des lichts: de zonnegod Helios, die met zijn zonnewagen langs de hemel rijdt
2 tomen: teugels (de zonnewagen wordt getrokken door paarden)
3 aanzienlijk: schitterend
4 nare angstvalligheid, en vaak, en kreup'le dromen: beklemmende angst, slaap en onzekere dromen
5 strijkt: wegveegt
6 levert op haar steê: duidelijk toont (nu het niet meer donker is)
7 als naijv'rig van zijn licht: alsof hij geen mededingers duldt voor zijn licht
8 kan 't niemand bij hem houwen: kan niemand naast hem standhouden
9 roert: aanraakt
10 aanschijn: gelaat; gezicht

GEDICHTEN
van den Heere
PIETER C. HOOFT,
Droſt te Muyden,
Baljuw van Goeylandt, &c.
Verzaemelt en uytgegeven
door
IACOB VANDER BVRGH,
Raedt des Heeren van Brederode.

INDEFESSVS AGENDO

t'AMSTERDAM,
By IOHAN BLAEV,
CIↃ IↃ CXXXVI.

5.4 G.A. Bredero, *Spaanschen Brabander*, 1618 (niveau 4)

'Wat wonen er toch een hersenloze botmuilen in deze stad'

Gerbrand Adriaenszoon Bredero (1585-1618) woonde in zijn jonge jaren in de Nes, een drukke straat in het centrum van Amsterdam. Hij was een echte volksjongen. Na zijn middelbareschooltijd werd hij opgeleid tot kunstschilder, maar de jonge Bredero wilde liever schrijven dan schilderen. In zijn korte leven produceerde hij een liedboek, twee komedies*, een aantal kluchten* en enkele tragedies, waarmee hij enorm veel succes had.
Bredero's belangrijkste werk is *Spaanschen Brabander,* een komedie uit 1618. Hoofdpersoon is de arrogante, maar straatarme Antwerpenaar Jerolimo Rodrigo, die op de vlucht voor schuldeisers in Amsterdam is neergestreken. Verder worden er veel gewone Amsterdamse burgers ten tonele gevoerd, die laten zien hoe levendig het er in Bredero's tijd in Amsterdam aan toeging.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Markeer alle regels in tekst 1 die iets zeggen over de karakters van Jerolimo en Robbeknol. Wat zou het Amsterdamse publiek van hen gevonden hebben? Kies voor beide personages uit: *arrogant – beledigend – charmant – eerlijk – gemeen – goed ontwikkeld – objectief – naïef – slim – vriendelijk.* Leg je keuzes uit.

2 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 114-117 passen bij tekst 2? Leg uit.

3 Welk personage verkondigt in tekst 2 waarschijnlijk de mening van Bredero zelf? Waarom denk je dat?

▶ Komedie
Toneelstuk waar het publiek om moest lachen. Het genre is ontstaan in de Griekse oudheid. Toen gingen komedies vaak over actuele zaken, vergelijkbaar met ons cabaret. Later lag de nadruk meer op allerlei menselijke dwaasheden, waarmee de spot werd gedreven. Een ander woord voor komedie is 'blijspel'.

▶ Klucht
Kort toneelstuk (meestal vrij platvloers) met als enige bedoeling het publiek te laten lachen. De acteurs spelen eerder typen of karikaturen dan uitgewerkte personages.

Tekst 1

Jerolimo Rodrigo is op de vlucht voor schuldeisers vanuit Antwerpen (in het Zuid-Nederlandse Brabant) in Amsterdam terechtgekomen. Hij vindt het wel een aardige stad, zegt hij, maar Amsterdam haalt het niet bij Antwerpen. Bovendien zijn de Antwerpse meisjes veel aantrekkelijker…

JEROLIMO: Al mijn geld heb ik er met hen doorgejaagd. Als ik rustig aan had gedaan,
Was ik in Antwerpen niet zo schandelijk failliet gegaan.
Ik was daar in goeden doen: ik had wel zeventig paar losse mouwen*,
Maar van mijn schuldeisers mocht ik alleen deze houwen.
Ik heb ze bovendien alle goederen gegeven die mij waren toevertrouwd
Door mijn buren hier in Amsterdam: zo bang was ik voor de schout.
Want ik dacht, als de schuldeisers zich bij hem beklagen gaan,
Zal hij me in de gevangenis werpen of in 't voetblok slaan.
En natuurlijk hoor ik liever het vogelgezang in de vrije natuur,
Dan dat ik geketend in de gevangenis mijn daden bezuur.
En als mijn buren vragen waar hun bezittingen zijn gebleven,
Dan zal ik ze wel een leugentje vertellen of een kleinigheid geven.
Ik heb hun spulletjes nu ruim een maand in mijn bezit gehad.
Er zijn veel goedgelovige mensen in deze stad
Die in goed vertrouwen anderen het beheer geven over hun zaken,
En dan, net als ik, zich daarmee uit de voeten maken.
Want zoals hier op het toneel op dit schild te lezen staat: *Al ziet*
Men de mensen, men kent daarom hun hart en karakter nog niet.
't Wordt tijd dat wij die stommeriken, die uilen, eens wat fatsoeneren:
Men moet ze zo nu en dan te grazen nemen en een lesje leren.
Maar kom! Ik moet in actie komen, ik moet op mijn hoede zijn,
Want de rijkdom die men mij toeschrijft, is immers maar schone schijn.
[Jerolimo verlaat het toneel, Robbeknol komt op]
ROBBEKNOL: Zo lang ik gewond was en een doek om mijn hoofd droeg,
Kreeg ik altijd wel een aalmoes van de mensen als ik erom vroeg;
Maar nu ze zien dat ik gezond ben en mijn genezing opmerken,
Nu is 't van: Ga weg, luie bedelaar, ga toch werken!
Je bent jong en welgeschapen; het is een schande jou wat te geven,
Want dat gaat ten koste van armen die echt van aalmoezen moeten leven.
Wat nu gedaan? Stelen wil ik niet, dat is iets waar ik van walg.
't Is misschien wel aardig werk, maar het brengt je aan de galg.
[Jerolimo komt op, terwijl Robbeknol praat]
Een baantje zou misschien wat zijn, dan was ik verzekerd van de kost,
En bovendien was ik dan van die leegloperij op straat verlost.
Was er maar een rijk heerschap, ik zou me graag voor een betrekking lenen.
Verdraaid, wat draagt die jonker vreemde kwasten aan zijn benen.
Wat loopt hij er fraai uitgedost bij, met die degen lijkt hij net een echte heer.
JEROLIMO: Hoor eens, manneke, zoek je een meester?
ROBBEKNOL: Jazeker, meneer.
JEROLIMO: Wel, kom bij mij in dienst, ik zal voor je natje en droogje zorgen.
Je hebt vast en zeker een mooi gebedje gezegd vanmorgen,
Want onze lieve Heer heeft je in mij een goede meester gegeven.
ROBBEKNOL: En u, heer, zult aan mij als dienaar veel plezier beleven.
JEROLIMO: Wat is je naam?
ROBBEKNOL: Robbeknol, om u te dienen.
JEROLIMO: Keurig gezegd, je ben netjes opgevoed.
En waar kom je vandaan?
ROBBEKNOL: Waar vandaan? Uit Emden, als u 't beslist weten moet.
Jerolimo: Haha, een Emder potschijter!* Mooi, want die zijn snel.
Robbeknol: Ja ja, spot maar, Amsterdammers en Brabanders kunnen het anders ook wel.
JEROLIMO: Je hebt gelijk. Leven je ouders nog of heb je ze verloren?

G.A. Bredero, Spaanse Brabander. Volledige vertaling. Uitgeverij Taal & Teken, Leeuwarden 1996

▶ … losse mouwen
Mannen droegen een kledingstuk dat strak om het lijf zat en dat kon worden voorzien van losse mouwen. Wie zich zeventig paar losse mouwen kon veroorloven, zoals Jerolimo, had waarschijnlijk een goed gevulde portemonnee.

▶ Emder potschijter
Emden is een Duits havenstadje dat tegenover het Groningse Delfzijl aan de Eems ligt. In de tijd van Bredero trokken er veel protestantse Nederlanders naartoe, op de vlucht voor de Spaanse terreur. Daarom werden de Nederlandse inwoners van Emden 'potschijters' (bangeriken) genoemd.

Tekst 2

Robbeknol vertelt hoe hij en zijn moeder naar Amsterdam zijn gekomen na de dood van zijn vader. Zij begon een hotelletje annex kledingwasserij en hij moest uit nood een baantje als hulpje van een boosaardige man accepteren, bij wie hij een heel zwaar leven had.

JEROLIMO: Dank God, dat hij je lot in handen heeft genomen.
Je bent hier bij mij immers bijzonder goed terechtgekomen,
Want ik zal je vorstelijk voorzien van alles wat je ontbreekt.
Ik vind het alleen wel jammer dat je zo plat Hollands spreekt.
O, de Brabantse taal is groots, beschaafd en volkomen perfect;
Zo vriendelijk, zo levendig, zo lief* en zo volmaakt correct,
Dat woorden te kort schieten. Ik gaf graag duizend pond
Als je 't net zo goed als mij of mijn petekind verstond.
Ik zweer je bij God, je zou geen Hollands meer kwekken,
Want wie 't Brabants beheerst, hoeft zich van geen andere taal iets aan te trekken
Als je moeder nog maagd was, zou ik je als Brabander verwekken.
Onze taal is als een rapsodie, non pareille, zonder weerga.
Haar zuiverheid is niet te vergelijken met 't Hollands, op geen stukken na.
ROBBEKNOL: Ja, 't is een fraai mengelmoesje, dat zal ik niet tegenspreken.
Jullie hebben flink wat van de Fransen, Spanjaarden en Italianen afgekeken:
Brabanders zijn net Engelsen of spreeuwen: ze pikken van alles wat.
JEROLIMO: Jasses, wat wonen er toch een hersenloze botmuilen[1] in deze stad.
Ze leiden zo'n eenvoudig leven en er wordt zo saai geschreven.
ROBBEKNOL: Wel verdraaid, als men dat lelijke Brabants eens zou zeven
Of zuiveren, zoals de kruideniers doen met hun specerijen, zo waar ik leef:
Ik durf te wedden dat de helft er niet van over bleef.
Als het Hof in Brussel ze eens zou verbannen, al die uitheemse woorden,
Zodat ze allemaal terug moesten naar waar ze oorspronkelijk hoorden,
Wat zou er dan een lange stoet vertrekken; allemachtig, hoe zielig en kaal
Zouden die brabbelaars staan te kijken met hun primitieve, armzalige taal.
Maar nu zijn ze zo ingeburgerd dat men ze onmogelijk nog kan scheiden,
Al riep je de hulp in van alle professoren en doctoren van Leuven en Leiden.*
JEROLIMO: Domkoppen zijn jullie, maak maar eens een notariële akte, echt legaal.
Jullie kennen geen deftige termen, jullie schrijven die simpele Hollandse taal.
Onze notarissen en secretarissen beheersen de voorschriften tot en met.
Trouwens, alleen zij mogen het doen, dat voorecht is vastgelegd in de wet
Door 't Spaanse keizerlijke hof: ja, die mensen zijn heel bijzonder.
ROBBEKNOL: De paus van Rome met al zijn kardinalen doet zelfs voor hen onder.
En dan verbeelden ze zich ook nog dat ze beschikken over creatieve pennen:
Ze schrijven maar wat kreten, die ze net als het onzevader van buiten kennen.
JEROLIMO: Waar bleven de Hollandse rederijkers? Er zijn er zo veel,
Maar niemand liet zich zien op ons magnifieke Antwerpse landjuweel.*
Dat was iets van een andere wereld, zo prachtig, om nooit te vergeten.
Verdraaid, wat waren er, bij God, een elegante poëten:
Zoals Matthijs de Castelein, Anthonis de Roovere, Van Ghistelle en Colijn,
En Jan Baptiste Houwaert, je weet dat dat voortreffelijke dichters zijn.
Dat waren lieden vol perfectie en met een goddelijke eloquentie[2];
Ieder woordje dat ze gebruikten of noemden, kreeg een andere dimensie,
Alles wat ze zeiden was op zijn minst een refrein* en dan zo extravagant[3]
Geformuleerd dat het niet te verbeteren is door een Duitse of Lutherse predikant.
En van hun rondelen* en balladen* kan ik met een gerust hart zeggen,
Dat de Hollandse boerendichters hun pen wel neer kunnen leggen.

G.A. Bredero, Spaanse Brabander. Volledige vertaling. Uitgeverij Taal & Teken, Leeuwarden 1996

▶ ... zo lief
In de originele tekst van Bredero staat geen 'groots' maar 'heeroyck' (Fr. *héroic*), geen 'levendig' maar 'galjart' (Fr. *gaillard*) en geen 'lief' maar 'minjert' (Fr. *mignard*). Jerolimo gebruikt het hele stuk door dit soort Franse woorden.

▶ ... Engelsen of spreeuwen
Tijdens het spel maken de personages regelmatig opmerkingen tegen zichzelf of tegen het publiek. Deze zijdelingse commentaren worden door Bredero niet apart aangegeven. De opmerking van Robbeknol over Brabanders is zo'n terzijde. Er volgen er in dit fragment nog meer.

▶ Leuven en Leiden
Leuven en Leiden waren in de middeleeuwen al universiteitssteden. De Universiteit Leuven werd gesticht in 1425 en was lang de aangewezen plaats voor hogere en wetenschappelijke studie in de Lage Landen. Door de Opstand viel deze mogelijkheid weg voor studenten uit de noordelijke Nederlanden.

▶ Landjuweel
Toneelwedstrijd tussen rederijkerskamers. Een jury bepaalde welke kamer het beste toneelstuk geschreven had en wie dus de prijs (het juweel, meestal een zilveren sieraad) mee naar huis mocht nemen.

▶ Refrein, rondeel en ballade
Het refrein en het rondeel zijn typische rederijkersgenres.
- *refrein*: gedicht, waarvan de strofen dezelfde slotregel hebben; de laatste strofe is meestal opgedragen aan de beschermeer van de rederijkerskamer waarvan de schrijver lid is;
- *rondeel*: gedicht van acht regels, waarvan de eerste, de vierde en de achtste regel (vrijwel) identiek zijn, evenals de tweede en de zevende regel;
- *ballade*: verhalend lied.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

4 Markeer de reacties van Andries en Harmen op de woorden van Jan Knol.

5 In hoeverre is de discussie tussen Jan, Andries en Harmen actueel?

Tekst 3

In de buurt van Jerolimo's huis maken de buurtgenoten regelmatig een praatje met elkaar. Dat doen ook de oude mannetjes Jan Knol, Andries en Harmen. Jan Knol is een geboren Amsterdammer; Andries en Harmen zijn 'import'.

Jan knol: Bonjour, hoe staan de zaken ervoor? Is er nog nieuws,
Andries en Harm?*
Andries: 't Gaat zo'n beetje, maar 't houdt niet over. Het land is overal in
alarm.
De één wil ons hier aanvallen, en de ander daar. 't Is duivelswerk.
En dan nog de binnenlandse twisten en onenigheid in de kerk*:
Als de kikvors en de muis onderling hakketakken,
Kan de kiekendief ze bij verassing beide pakken.
Harmen: De toestand in de wereld verandert iedere dag.
Jan knol: Wat kan jou dat schelen, Harmen. Ik vind dat jij niet klagen mag.
Jij bent straatarm uit Twente of Drente aan komen zetten, heb ik gehoord.
Harmen: Dat is onzin, ik ben evenveel waard als vijf kerels van jouw soort.
Ik heb meer meegebracht dan jij, Jan. Heb je me verstaan?
Jij werd hier in je blote gat geboren en ik kwam met mijn kleren aan.
Andries: Dat is waar, goed gezegd. Als jij de vreemdelingen bespotten gaat,
Maak je mij en mijn vrienden behoorlijk kwaad.
Lieve Jan, als wij hier niet het een en ander hadden gedaan,
Dan zou het hier waarschijnlijk lang zo goed niet gaan.
Jan knol: Lang zo slecht niet, kun je beter zeggen. Want met die lui van buiten
Kregen we hier in de buurt veel doortrapte schavuiten.
Wat de vreemdelingen hier naartoe hebben gebracht of gehaald,
Dat moet, verdorie, veel te duur door ons worden betaald.
De ouderwetse degelijkheid waar wij zo vaak van spreken
Is onder al dat nieuwe bedrog vrijwel bezweken.
Waar is nu nog de eerlijkheid en de Hollandse trouw?
Je zou ver moeten zoeken als je die vinden wou.
Toen was een woord een woord, nu moet je alles precies beschrijven
Als je voor gemene oplichters bespaard wilt blijven.
Andries: Wie brachten hier bedrijvigheid en handel? Dat waren wij!
Jan knol: Maar jullie brachten hier ook misdaad en smeerlapperij!
Harmen: Wie brachten scherpzinnigheid in jullie botte verstand?
Jan knol: Wie brachten hier het slechte en schoven het goede aan de kant?
Wanneer ik dit alles goed overdenk, lijkt het mij
Dat wij toch het slechtst uit zijn met deze verhuizerij.
Wat voor contracten wij ook met vreemdelingen sluiten,
Ze weten ons Amsterdammers altijd uit te buiten.

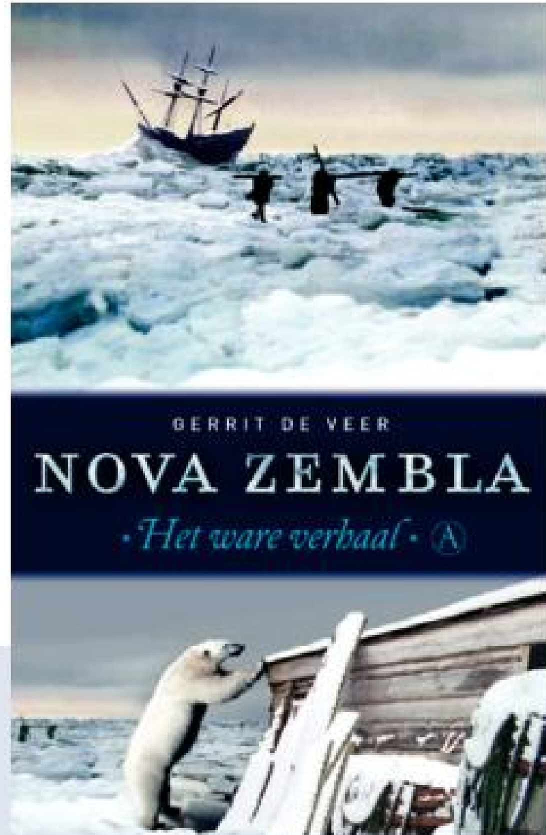
G.A. Bredero, Spaanse Brabander. Volledige vertaling. Uitgeverij Taal & Teken, Leeuwarden 1996

▶ Is er nog nieuws…
In de 16e en 17e eeuw konden veel gewone mensen nog niet lezen. Het nieuws werd rondverteld door de stadsomroeper, maar als je die gemist had, was je afhankelijk van anderen.

Onenigheid in de kerk
Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), een 'rustige' periode tijdens de Opstand, vochten twee groepen protestanten een geloofsruzie uit. Volgens de ene groep, de contraremonstranten, had God al bij de geboorte bepaald wie in de hemel kwam en wie niet. Daar kon de mens zelf geen invloed op uitoefenen. Volgens de andere groep, de remonstranten, kon dat juist wel.
Bredero stipt deze kwestie wel aan, maar door het stuk in 1575 te laten spelen, gaat hij eventuele problemen uit de weg. Andries zou het dus net zo goed over de 'oude' strijd tussen de rooms-katholieken en de protestanten kunnen hebben…

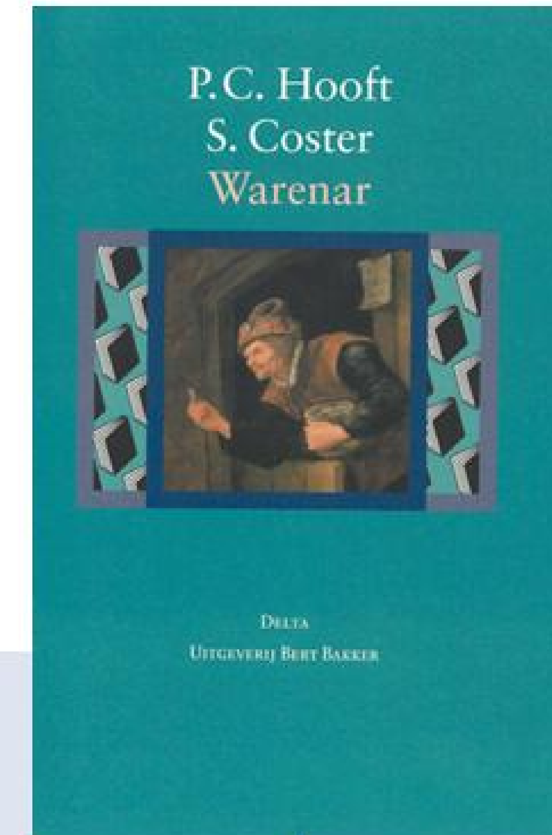
▶ Woordbetekenissen
[1] botmuilen: domkoppen (die geen sierlijk Vlaams spreken, maar bot Hollands)
[2] eloquentie: welsprekendheid
[3] extravagant: buitengewoon goed

5.5 Lees meer

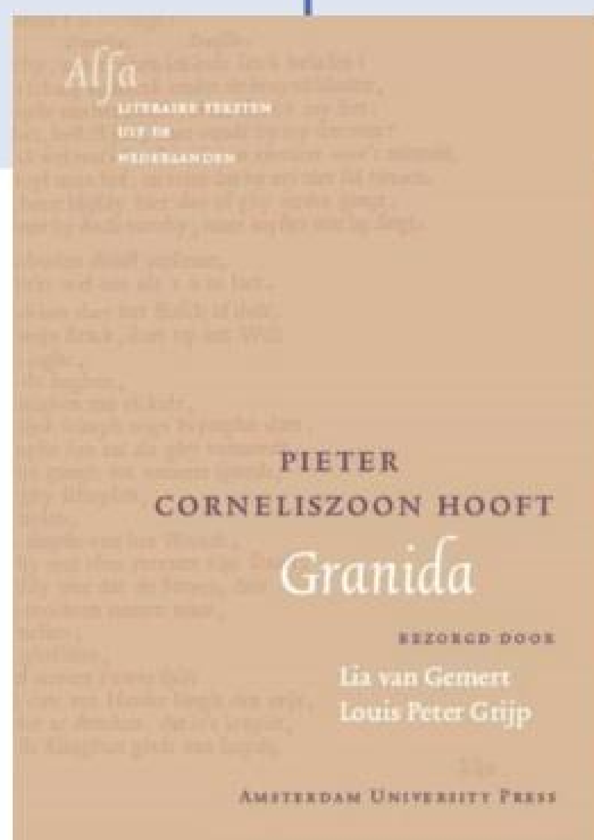

Gerrit de Veer, *Nova Zembla*, 1598 (niveau 3)
In 1596 vertrekken twee kleine schepen naar het hoge noorden op zoek naar een goede handelsroute naar Azië. Eén schip weet naar Nederland terug te komen. Het andere komt voor de kust van Nova Zembla vast te zitten in het ijs. Voor Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck en hun bemanning begint dan een lange overwintering in een zelfgemaakte hut, het 'Behouden Huys'. Onder hen is ook een jonge Amsterdammer, Gerrit de Veer. Hij maakt dagboek-aantekeningen en schrijft op basis daarvan later een verslag.

P.C. Hooft, *Warenar*, 1617 (niveau 4)
De gierige Warenar belooft zijn dochter Klaertje aan de oude buurman, maar zij wil veel liever met de jonge Ritsert trouwen, van wie ze bovendien al zwanger is. Na veel misverstanden over een pot met geld loopt het voor iedereen goed af.

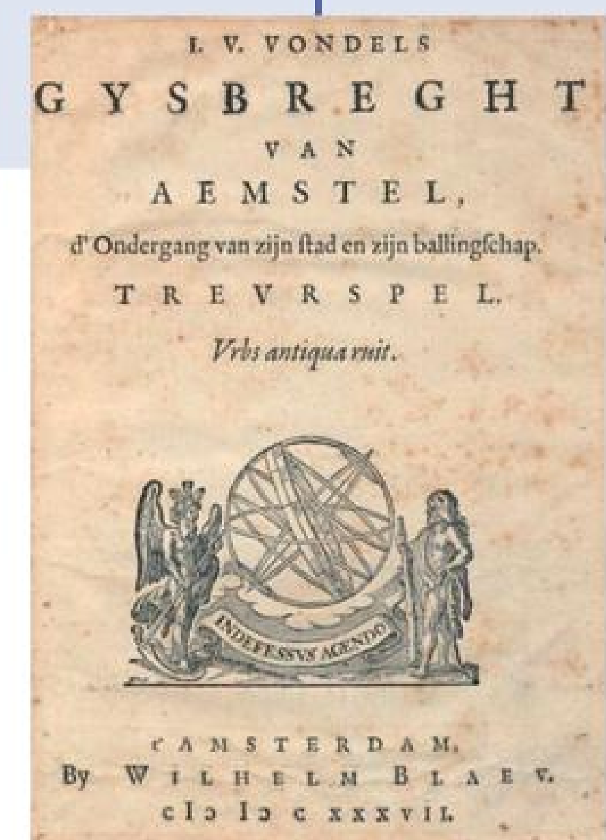
1600 1610 1620 1630

P.C. Hooft, *Granida*, 1605 (niveau 4)
De vader van de Perzische prinses Granida heeft voor haar een huwelijk met een edelman geregeld. Granida wil echter met een herder trouwen en bedenkt een plan om haar doel te bereiken.

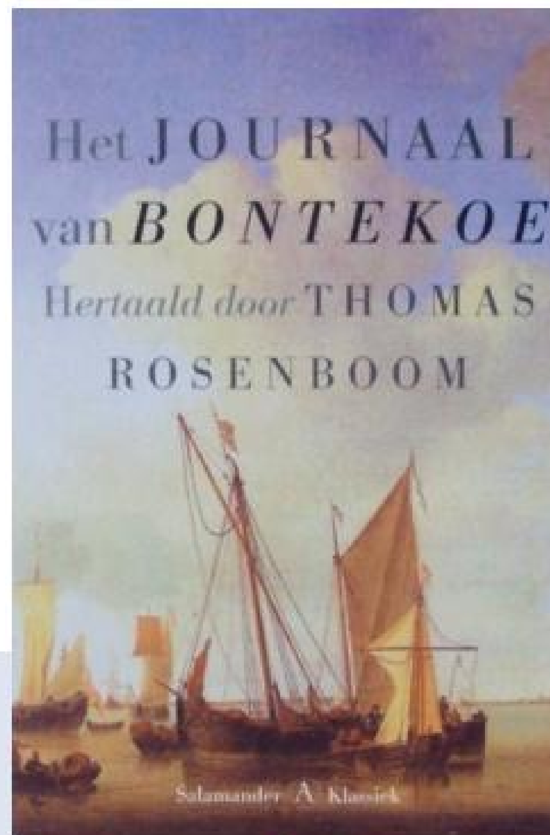

G.A. Bredero, *De klucht van de koe*, 1612 (niveau 3)
Een slimme dief weet het voor elkaar te krijgen dat een boer zijn eigen koe verkoopt en het geld van de opbrengst daarna bij de dief inlevert. Ook een caféhoudster en een van haar vaste klanten worden door de dief te pakken genomen. Ergens bewonderen ze de dief wel: 'Hij heeft het niet van ons gestolen, wij hebben het hem alle drie gegeven.'

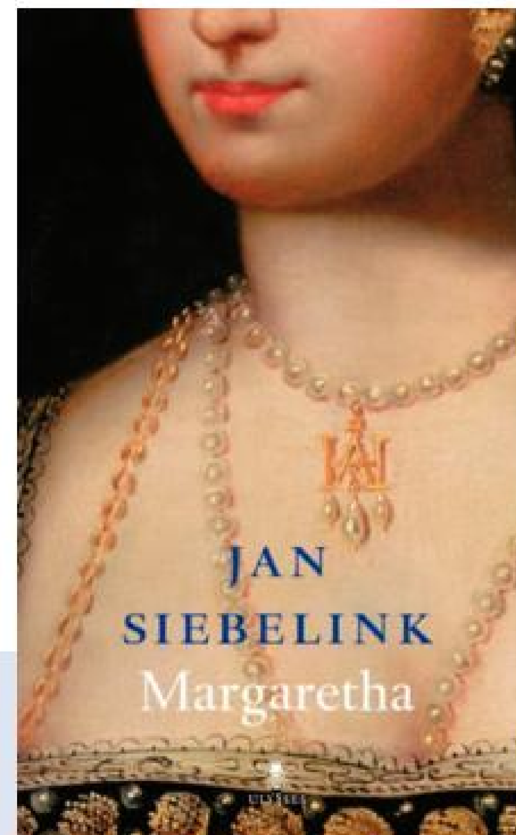

Joost van den Vondel, *Gijsbrecht van Aemstel*, 1637 (niveau 5)
Amsterdam wordt belegerd door vijanden van Gijsbrecht, de heer van Amsterdam. Door een list, die sterk doet denken aan het paard van Troje, weten de belegeraars de stad binnen te komen en er volgt een felle strijd.

Willem Ysbrantsz. Bontekoe, *Het journaal van Bontekoe*, 1648 (niveau 3)
Schipper Bontekoe doet verslag van een werkelijk gemaakte reis (1618-1625) in opdracht van de VOC. Zijn schip ontploft op volle zee als een lading kruit vlam vat. Met de overgebleven bemanning beleeft Bontekoe daarna nog talloze andere avonturen.

Jan Siebelink, *Margaretha*, 2002 (niveau 4)
Margaretha van Parma, dochter van Karel V, wordt landvoogdes van de Nederlanden. Ze heeft moeite om zich als enige vrouw tussen mannelijke bestuurders staande te houden. Bovendien is ze katholiek, terwijl in de Nederlanden het protestantisme steeds populairder wordt.

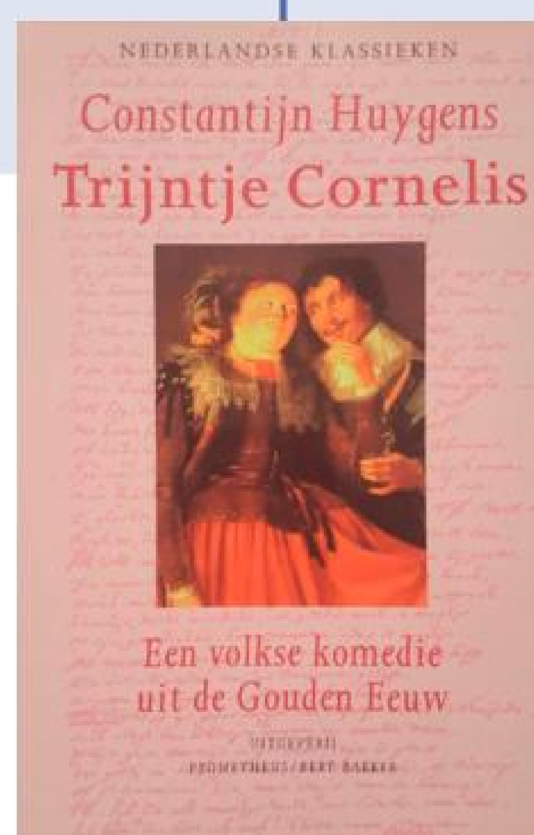
Nelleke Noordervliet, *Vrij man*, 2012 (niveau 4)
Menno Maartenszn Molenaar is een 17e-eeuwse jonge vrijbuiter. Een weldoener laat hem studeren en introduceert hem in Den Haag, maar als Menno genoeg krijgt van de wederdiensten die van hem verwacht worden, vertrekt hij per schip naar Amerika.

1640

1650

2010

Constantijn Huygens, *Trijntje Cornelis*, 1658 (niveau 4)
Klaas Gerritszoon en Trijntje Cornelis uit Zaandam zijn pas getrouwd. Als Klaas, die schipper is, naar Antwerpen moet, gaat de nieuwsgierige Trijntje met hem mee, maar ze maakt op wrede wijze kennis met het grotestadsleven: ze wordt dronken gevoerd en raakt onder andere haar kleren kwijt.

Margriet de Moor, *De schilder en het meisje*, 2010 (niveau 4)
Het is 5 mei 1664, de dag waarop een achttienjarig meisje, Elsje Christiaens, publiekelijk wordt gewurgd op de Dam in Amsterdam, omdat ze de vrouw heeft vermoord die haar tot prostitutie wilde aanzetten. Het is een evenement waar de halve stad voor uitloopt. Een schilder voelt geen neiging te gaan kijken. Hij heeft zijn gedachten bij een doek waar hij die ochtend materiaal voor gekocht heeft: rode en gouden pigmenten. Later die dag vertelt zijn zoon hem hoe de executie verlopen is.

1 Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet in het midden 'renaissance' en kies een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 114-115. Voeg daarna de informatie over literatuurgeschiedenis toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2 Waarover hebben de teksten in dit hoofdstuk je aan het denken gezet? Licht toe.
3 Welk(e) boek(en) uit of over de renaissance zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

6 1700–1800

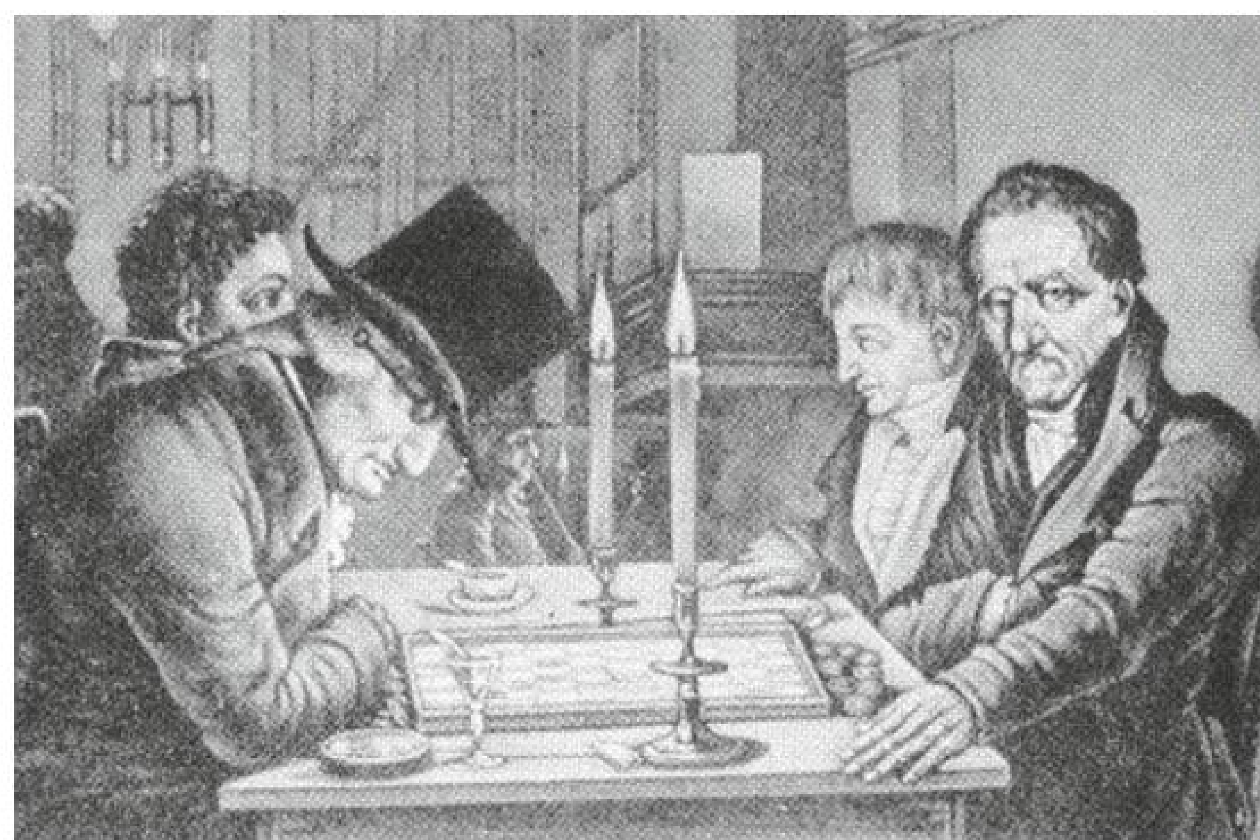

In de 18e eeuw werd op een aantal plekken in Europa de basis gelegd voor democratie, vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid. In Frankrijk gaf de Franse Revolutie (1789) daartoe de aanzet, met ‘vrijheid, gelijkheid, broederschap’ als leus.
Ook was het een eeuw waarin op wetenschappelijk, medisch en natuurkundig gebied grote vooruitgang werd geboekt en het verzamelen en doorgeven van kennis een grote vlucht nam. Vandaar dat de 18e eeuw ook wel de eeuw van de verlichting wordt genoemd. Wetenschap en een goed gebruik van het verstand (ratio, rede) waren de sleutels tot een betere samenleving, zo meende men. De verlichtingsfilosofen waren optimistisch en gingen ervan uit dat mensen ‘opgevoed’ konden worden. Overal ontstonden genootschappen die zich toelegden op ‘kennis en nut’. Er was ook speciale aandacht voor de opvoeding van kinderen: die waren nog onbedorven en konden nog helemaal gevormd worden tot rationeel denkende, verantwoordelijke burgers.
Nieuw was vooral dat alles kritisch bekeken mocht en moest worden. Dit had als gevolg dat het koningschap, de staat, de kerk en zelfs het geloof onder vuur kwamen te liggen.

Godsdienstvrijheid

Op het gebied van de godsdienst was Nederland in de 18e eeuw op het eerste gezicht een tolerant land. Iedereen was er vrij om zijn eigen geloof te kiezen.
Dat paste bij de verlichte gedachte dat over het geloof niet met argumenten te twisten viel en dat er niet één ware godsdienst kon bestaan. Protestanten, rooms-katholieken, joden en atheïsten leefden vreedzaam samen.
Wel was er echter een officiële (‘publieke’) kerk: de Nederduits Gereformeerde kerk (vanaf 1816 de Nederlands Hervormde Kerk), een richting binnen het protestantisme. Het had bepaalde voordelen als je daarbij hoorde. Zo kregen alleen gereformeerden overheidsbaantjes en konden alleen gereformeerden regent worden.
Een andere protestantse richting was die van de lutheranen, navolgers van Maarten Luther (zie ook pagina 114). Verder waren er groepjes strenggelovige protestanten, niet officieel verbonden aan een kerk, die in kleine gezelschappen ‘kerkdienstachtige’ bijeenkomsten hielden.

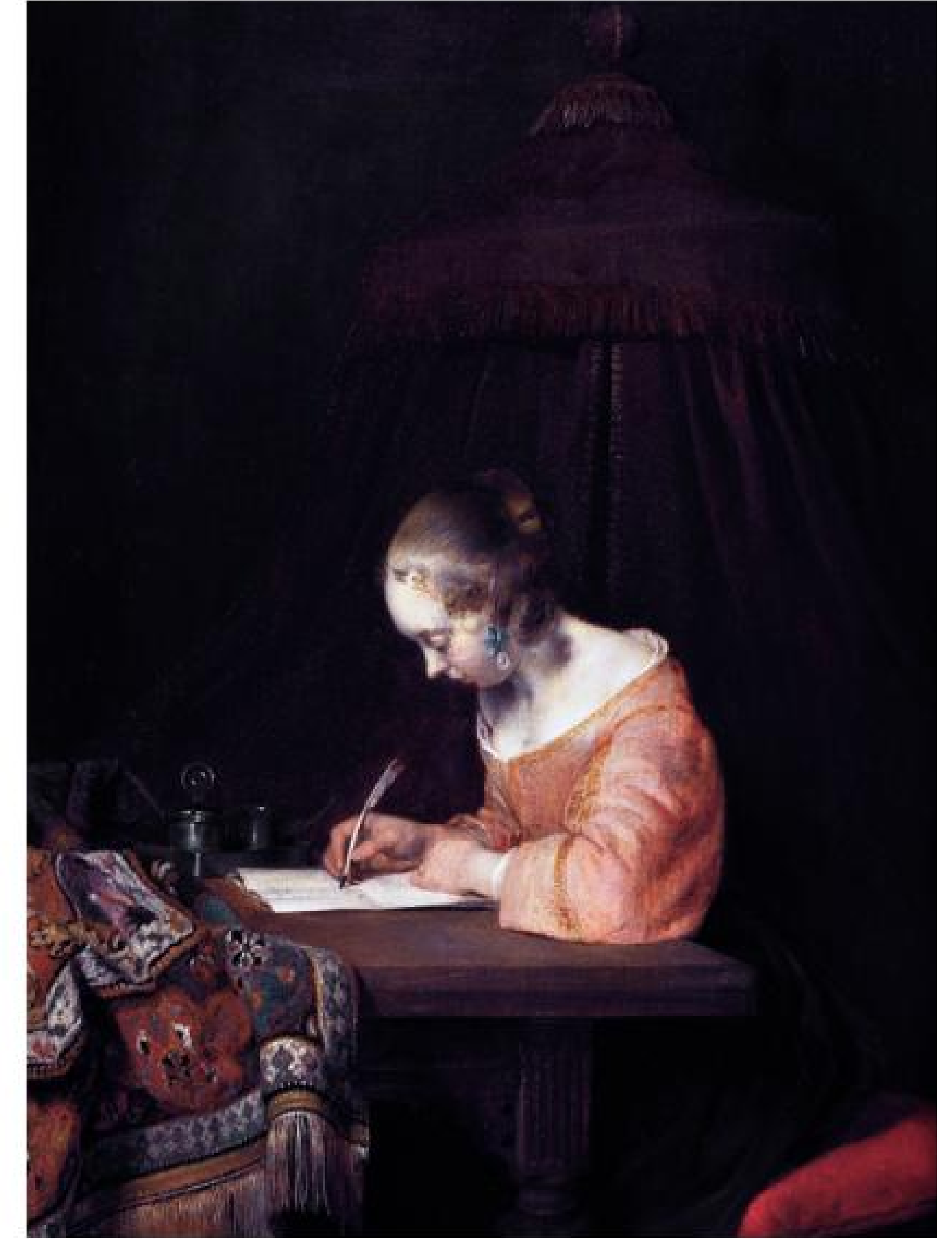

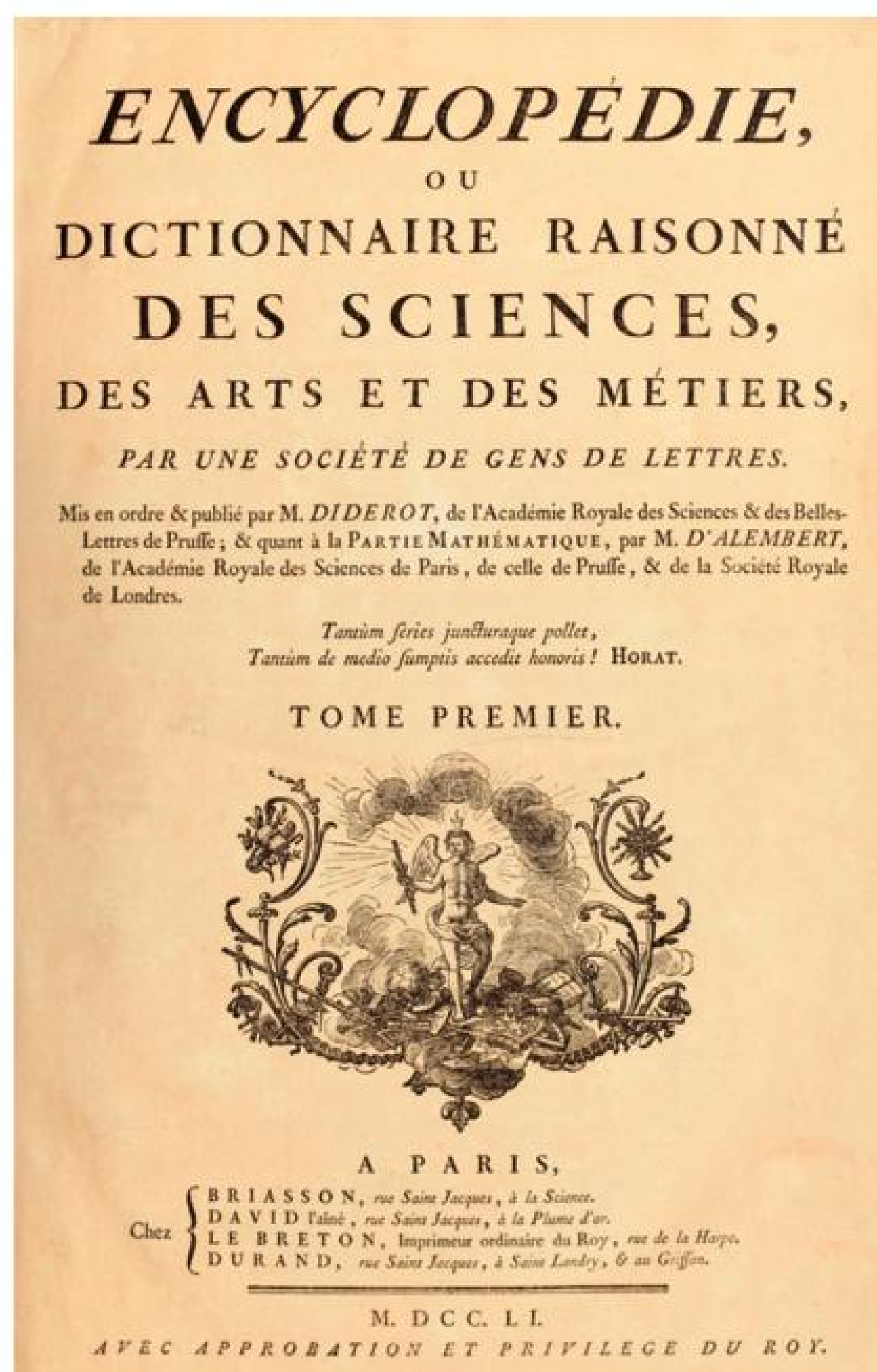
Koffiehuizen en leestafels

Net als in Londen en Parijs verschenen er rond 1700 in Nederlandse steden koffiehuizen. Onder het genot van een pijp of sigaar en een kop koffie kwamen gegoede burgers hier converseren en lezen. Er werden nieuwe boeken, pamfletten en tijdschriften besproken, nieuwtjes uitgewisseld en actuele kwesties becommentarieerd. Politieke onderwerpen waren taboe.
Op de leestafels in de koffiehuizen lagen kranten en spectators. Kranten waren de belangrijkste bronnen voor binnen- en buitenlands nieuws. Spectators (zie pagina 135) bestonden uit verhandelingen over diverse onderwerpen, zoals opvoeding, geloof en bijgeloof, tolerantie, kermis, vrijmetselarij en allerlei deugden en ondeugden. Deze ‘bladen’ verschenen een- of tweemaal per week en konden bij de boekhandelaar gekocht worden.

De kunst van het briefschrijven

Converseren en briefschrijven behoorden in de 18e eeuw tot de belangrijkste sociale vaardigheden. Briefschrijven kon geleerd worden uit zogenaamde brievenboekjes, die instructies gaven over het schrijven van een passende brief bij allerlei mogelijke gelegenheden, zoals een geboorte, een sterfgeval, een aanzoek en een sollicitatie.
In de loop van de eeuw ging men het echter steeds onnatuurlijker vinden dat goede vrienden en verliefden met behulp van modellen correspondeerden. De brief werd dan ook steeds meer een (intiem) gesprek in een persoonlijke en natuurlijke stijl. Door de uitgave van verzamelingen van authentieke brieven en door het toenemend aantal brieven in romans en romans-in-brieven (de briefroman, zie ook pagina 135), raakte de lezer steeds beter bekend met die nieuwe briefschrijfkunst.

ENCYCLOPÉDIE,
OU
DICTIONNAIRE RAISONNÉ
DES SCIENCES,
DES ARTS ET DES MÉTIERS,
PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Pruſſe ; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Pruſſe, & de la Société Royale de Londres.

Tantùm ſeries juncturaque pollet,
Tantùm de medio ſumptis accedit honoris! HORAT.

TOME PREMIER.

A PARIS,
Chez
BRIASSON, *rue Saint Jacques, à la Science.*
DAVID l'aîné, *rue Saint Jacques, à la Plume d'or.*
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, *rue de la Harpe.*
DURAND, *rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.*

M. DCC. LI.
AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Encyclopedie

De voorloper van Wikipedia werd 'uitgevonden' in de 18e eeuw. Om de mensen kennis over de wereld bij te brengen, zette men die zo overzichtelijk mogelijk bij elkaar. Dat gebeurde in encyclopedieën.
De eerste encyclopedie, in 37 delen, verscheen in Frankrijk tussen 1752 en 1772.
Je kon er van alles in opzoeken: van hoe je geld belegt tot hoe je een uitnodiging schrijft en hoe een muizenval werkt. Bijzonder is de grote aandacht voor ambachten of beroepen. Tot dan toe had men alleen aandacht gehad voor de hogere standen, terwijl toch het volk eigenlijk de geschiedenis maakt, aldus de samenstellers van de encyclopedie.
De eerste Nederlandse encyclopedie (zeven delen) verscheen tussen 1768 en 1793.

Planetarium

Tussen 1774 en 1781 bouwde Eise Eisinga in zijn huiskamer in Franeker een planetarium: een model van het zonnestelsel. Aanleiding was de voorspelling dat een aantal planeten op elkaar zou botsen, waardoor de aarde uit haar baan zou worden geslingerd. Eisinga wilde laten zien dat er geen reden was voor paniek. Zijn planetarium is een typisch 'product' van de verlichting, een eeuw waarin de mensen steeds meer probeerden te begrijpen van de wereld om hen heen en de opgedane kennis ook wilden doorgeven aan anderen.

6.1 Literatuur: verlichting

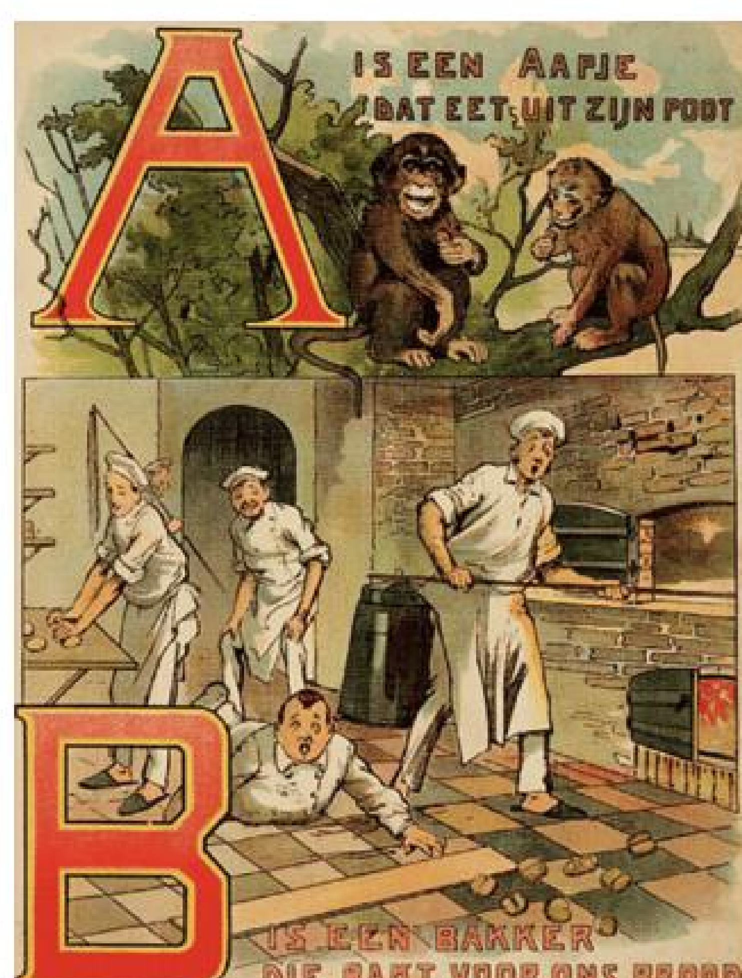

Volgens de Franse filosoof en schrijver Voltaire was Nederland in de 18e eeuw een land van kranten en boeken. Dat klopte: er werd hier ongelooflijk veel drukwerk geproduceerd. Dat verscheen in begrijpelijke taal, want ook gewone mensen moesten kunnen begrijpen wat er stond: zij moesten een verhaal kunnen volgen en het leuk vinden; bovendien moesten zij de boodschap kunnen snappen en toepassen.
Door het grote, toegankelijke aanbod werd in ons land veel gelezen, vooral door vrouwen. Een gevolg daarvan was dat vrouwen ook steeds meer zelf gingen schrijven. Toneel en gedichten bleven lange tijd de belangrijkste literaire genres, maar ook werd er kortere lyriek geschreven, waarin dichters hun grote voorbeelden navolgden. Romans behoorden in de 18e eeuw nog tot de lagere cultuur. Hoewel ze gretig gelezen werden, keek men erop neer, zoals nu op doktersromans of liefdesromans uit de Bouquetreeks. Er ontstond pas meer waardering voor het genre aan het eind van de eeuw, met de opkomst van de briefroman.

Toneel

Toneel was een populair genre in de 18e eeuw. Vooral in de grote steden trok het veel publiek. In de schouwburg op het Amsterdamse Leidseplein pasten – als iedereen een beetje meewerkte – 1600 mensen, die dan allemaal goed zicht op het toneel hadden.
Een voorstelling begon aan het eind van de middag en kon wel vijf uur duren. Eerst werd er een tragedie opgevoerd en daarna een klucht, soms nog gevolgd door een ballet.
De tragedie zat nog strakker in elkaar dan tijdens de renaissance: alles wat in strijd met de waarschijnlijkheid was, werd geschrapt. Zo verdwenen de reien (zie pagina 75) aan het eind van de eerste vier bedrijven en ook de wonderlijke ontknoping (*deus ex machina*) behoorde voorgoed tot het verleden.
In de tweede helft van de eeuw kwam het zogenaamde burgerlijk drama op, met vaderlandse helden en vooraanstaande personen uit de burgerij als hoofdpersonen. De stof werd ontleend aan de eigen geschiedenis of aan het leven van alledag. Het klassieke en moderne toneel bleven naast elkaar bestaan, maar het burgerlijk drama overheerste op den duur. Blijspeldichters waren niet gelukkig met deze ontwikkeling: de 'historiestukken' droegen niet echt bij aan de verbetering der zeden. Nee, dan de blijspelen! Die hielden immers door het belachelijk maken van ondeugden de mensen een spiegel voor en spoorden zo aan tot de deugd. Schrijvers van komische stukken deden dan ook erg hun best het blijspelgenre weer tot volle bloei te brengen.

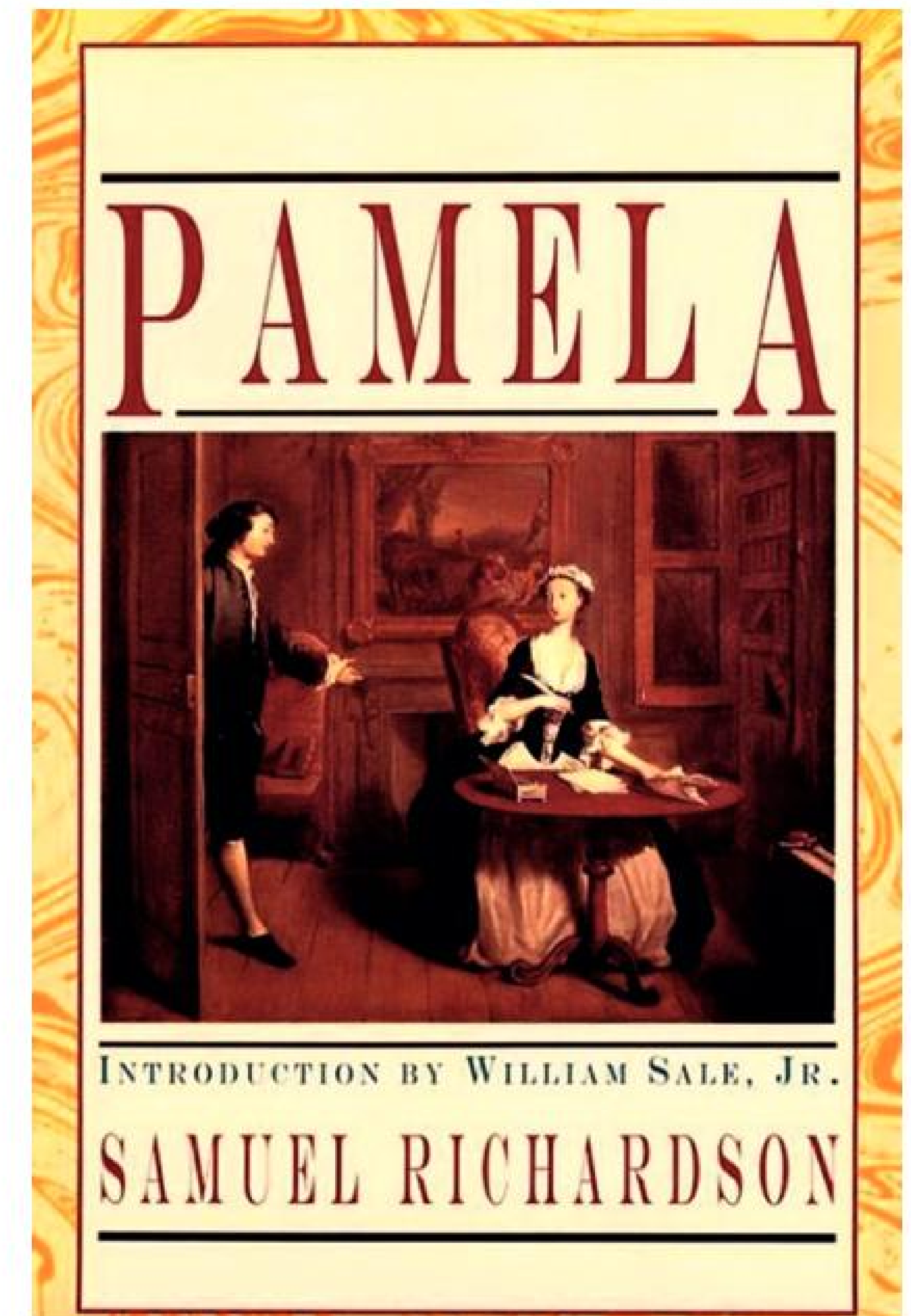

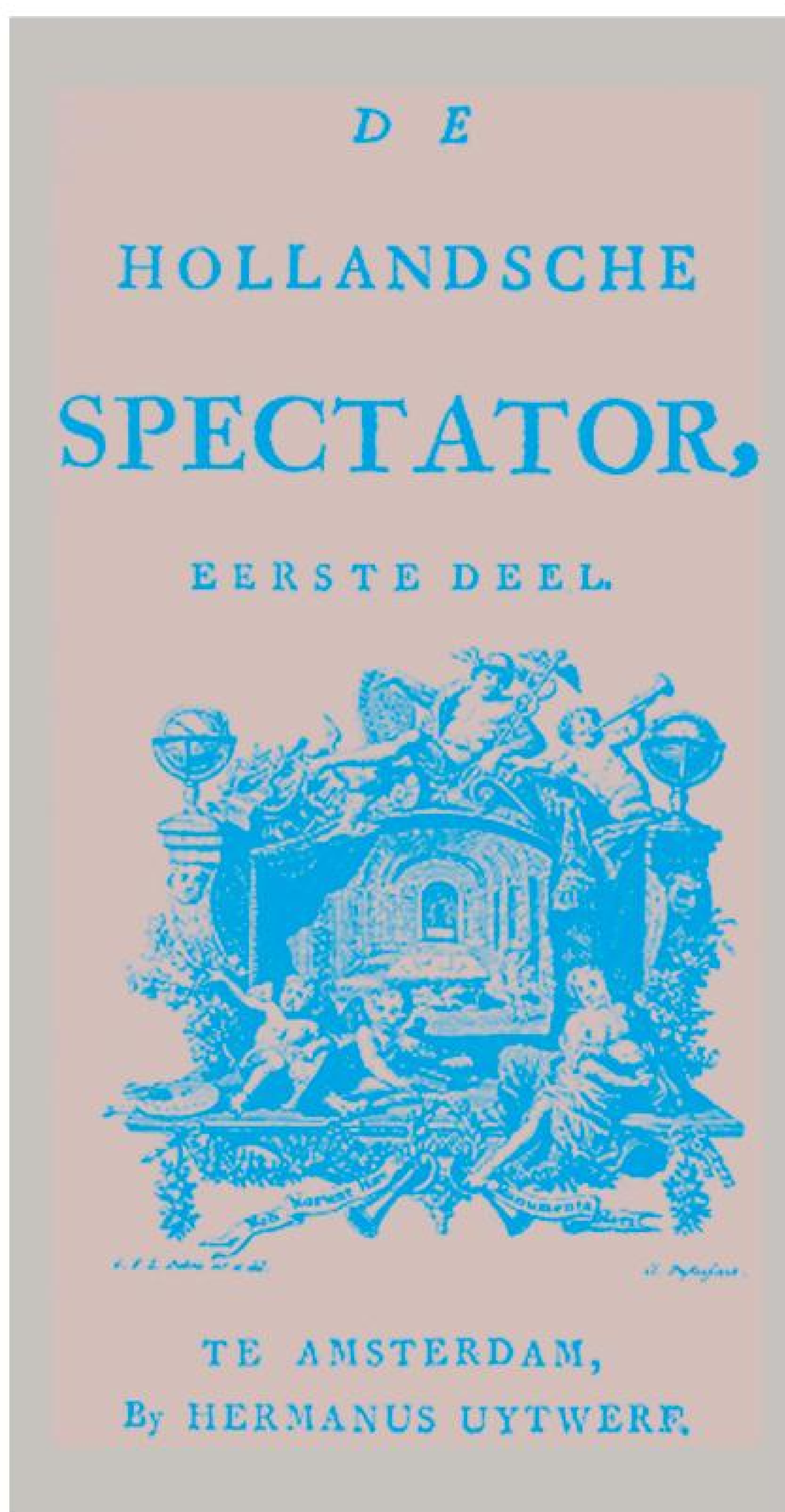
Kinderboeken

Boeken voor kinderen bestonden al in de 18e eeuw: er waren raadselboekjes, prentenboeken, fabel- en sprookjesboeken, geschiedenisboeken en ga zo maar door. Deze werken hadden altijd al een enigszins opvoedkundig karakter, maar in de 18e eeuw verscheen er nieuw werk waarin de wijze lessen er werkelijk van afdrópen. Dat paste prima in deze tijd: je moest zo vroeg mogelijk beginnen met de opvoeding van een kind tot een goed en verstandig mens!

Briefromans

De roman stond niet in hoog aanzien in de 18e eeuw. Ten eerste was het geen klassiek genre, zoals het heldendicht en de tragedie. Verder was men bang voor moreel verval bij de lezers (vooral lezeressen), als deze zich zouden laten meevoeren door de uitvoerig beschreven gevoelens en hartstochten van de niet altijd brave hoofdpersoon. Pas toen er romans verschenen met deugdzame heldinnen, zoals *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740-41) van de Engelse auteur Samuel Richardson, stapte men over de morele bezwaren heen. En toen men bedacht dat een roman met een degelijke hoofdpersoon toch wel vergelijkbaar was met het klassieke heldendicht, viel ook het 'genre'-bezwaar tegen de roman weg.
De eerste literaire romans bestonden uitsluitend uit brieven. Die vorm bood veel voordelen: hij sloot zeer goed aan bij de werkelijkheid en ook konden tijd en ruimte makkelijk overbrugd worden. Het belangrijkste voordeel was echter de variatie die ontstond door al de verschillende personages: iedere briefschrijver kon zich door zijn brieven uitvoerig portretteren.

Spectators

De tijdschriften die in de 18e eeuw verschenen, waren vooral wetenschappelijke bladen gevuld met uittreksels van boeken. De gewone burger had daar niet zo veel aan. Dat veranderde met de komst van de spectators. Een spectator is iemand die observeert, een aandachtig toeschouwer (denk aan het Engelse 'spectator'). Twee Engelse schrijvers kwamen op het idee om met dit woord een nieuw type tijdschrift aan te duiden.
In zo'n tijdschrift richtte een toeschouwer zich tot de lezer; deze 'spectator' was meestal een vrijgezelle man van middelbare leeftijd, met veel reiservaring en een behoorlijke algemene ontwikkeling. Hij wilde leidinggeven aan discussies op zedelijk en godsdienstig gebied, zoals het tegengaan van arrogantie en het bevorderen van verdraagzaamheid jegens andere religies. Ook gaf hij zijn medeburgers raad over allerlei dingen uit het dagelijks leven, bijvoorbeeld hoe je een kanten kraag moest dragen en wat je op tafel zette bij een etentje. Dit alles gebeurde meestal in vertogen, een soort verhandelingen of essays, waarin de spectator zijn lezers iets vertelde en om reacties vroeg, zodat in het tijdschrift een discussie kon ontstaan. De meeste reacties werden overigens door de tijdschriftauteurs zelf bedacht.

Imaginaire reisverhalen

Naast het 'gewone' reisverslag, een al bestaand genre (reisverhaal), werd in de 18e eeuw het imaginaire reisverhaal erg populair: het verslag van een reis naar een verzonnen land. Denk aan *Robinson Crusoe* (1719) van de Engelse schrijver Daniel Defoe, waarin de hoofdpersoon schipbreuk lijdt en op een onbewoond eiland aanspoelt dat af en toe bezocht wordt door kannibalen.
Soms beschreef zo'n reisverhaal een utopie, een perfecte maatschappij, die aan de lezers als spiegel werd voorgehouden. In andere gevallen was het imaginaire reisverhaal voor de schrijver een middel om op een grappige manier maatschappijkritiek te leveren: door te laten zien hoe het níet moest, kon hij de lezer leren hoe het wél moest.

6.2 Pieter Langendijk, *De wiskunstenaars*, 1715 (niveau 5)

'Nog heb ik van myn dagen geen botter beest gezien!'

Pieter Langendijk (1683-1756) was een man van vele talenten: hij kon tekenen, schilderen en schrijven. Zijn inkomen verdiende hij als patroontekenaar, maar hij werd vooral beroemd als auteur van blijspelen, waarmee hij volle zalen trok.
Het ging in zijn stukken om gewone burgers met hun problemen en bijna altijd kwamen er wel geliefden in voor die om een of andere reden niet met elkaar konden of mochten trouwen. Zo ook in *De wiskunstenaars* uit 1715. Daarin moet een verliefd stel allerlei toeren uithalen om niet ontdekt te worden en vliegen twee halfgekke wiskunstenaars-sterrenkundigen elkaar in de haren over de wetenschap.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 132-135 passen bij de tekst? Leg uit.

2 Enkele personages uit *De wiskunstenaars* hebben *speaking names*, zoals Eelhart, Izabel en Raasbollius. Leg van elke naam uit wat deze over het personage zegt. Werk in tweetallen.

3 Claudius Ptolemeus (87-150) stelde dat de aarde het centrum van het heelal was. Volgens Nicolaas Copernicus (1473-1543) stond juist de zon in het midden van het zonnestelsel en draaien de planeten eromheen. Van welke sterrenkundige is Urinaal aanhanger? En van welke Raasbollius?

4 Waarom noemt Raasbollius de opvattingen van Urinaal 'ketterij'*?

Ketterij
Ketterij is een bewuste afwijking van wat in een bepaalde geloofskring als fundamenteel wordt beschouwd. Wie anders denkt dan de anderen, wordt 'ketter' genoemd.

5 Markeer drie dingen waar het publiek bij een opvoering van het stuk vast om heeft gelachen.

6 Wat zou het publiek van dit stuk hebben kunnen leren?

7 Welke voorstellingen, programma's, filmpjes enz. van deze tijd ken je die hetzelfde doel hebben (lering en vermaak) als dit stuk van Langendijk? Noteer er minstens twee.

Tekst 1

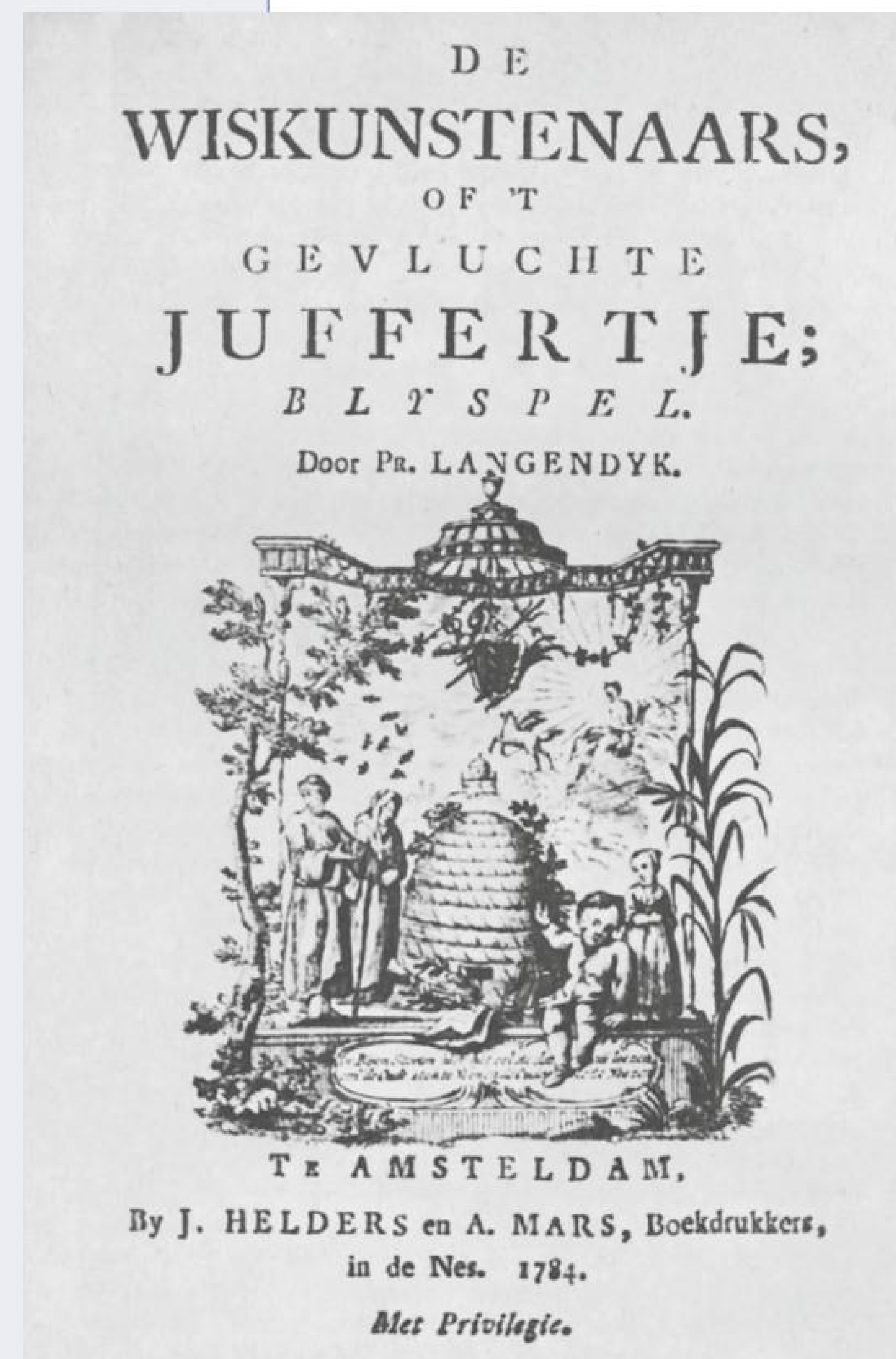
De Amsterdamse advocaat Eelhart en de mooie Izabel willen met elkaar trouwen, maar Izabels voogd Anzelmus heeft haar al beloofd aan zijn neef, de geleerde Raasbollius. Izabel loopt weg van huis en overnacht met haar dienstmeid in een herberg. Toevallig komt ze daar Eelhart en zijn knecht Filipyn tegen, maar ze moet zich verborgen houden, want Anzelmus en Raasbollius arriveren ook in de herberg. Een andere gast in het etablissement is de heer Urinaal, eveneens een geleerde. Als Eelhart en Filipyn aan het eten zijn, maken Raasbollius en Urinaal ruzie over de stand van de zon en de planeten.*

Urinaal: Myn stelling is aldus: de zon staat vast en stil;
De waereld zeilt haar rond, en draaijt eens op haar spil,
Of doet een ommekeer in vier en twintig uuren;
Dat maakt den dag en nacht.
Raasbollius: Zwyg! 't moet niet langer duuren!
Hoe draaijt de waereld dan, en zeiltze te gelyk?
Waar zeiltze heen?
Urinaal: Rondom de zon.
Raasbollius: Goed; toon dan blyk.
Urinaal: Ze zeilt allenskens door de twaalef hemeltekenen
Net in een jaar, als wy Astrologisten rekenen;
In 't punt van Ariës[1] begint ze, omtrent de maart;
Zo als 't Kopernikus, die groote man, verklaart.
Raasbollius: Dan was Kopernikus de gekste gek der gekken.
En om uw botheid aan deez' wyzen heer te ontdekken,
Zo zeg ik, dat de kloot der aarde[2] vast moet staan:
Dewyl ze een lichaam is.
Urinaal: Wel botmuil, is de maan
Dan ook geen lichaam, dat men in zyn kring ziet loopen?
Raasbollius: Ja, maar geen aarde, vriend, hoor, 'k zal 't u eens ontknoopen:
Zy is een lichaam, doof en licht, gelyk een veer:
Dies doet ze makk'lyk in een maand haar ommekeer;
Daar 't aardryk door zyn zwaarte in 't middelpunt moet blyven,
Terwyl de zon en maan in hunne kringen dryven.
Gooij eens een steen om hoog, die valt weer naar om laag
Op de aarde, 't middelpunt. Nu gekskap, is de vraag,
Of deeze steen niet naar de zon zou moeten vliegen,
Indien zy 't punt waar?
Urinaal: Neen: je zult me in slaap niet wiegen.
De lucht dryft zulken steen weêr nâ zyn oorsprong, de aard;
Wyl hy een deel is van zyn lichaam; ja hy vaart
Met al de kringen van de lucht, die de aarde draagen,
Terwyl ze zeilt mê voort.
Raasbollius: Nog heb ik van myn dagen
Geen botter beest gezien! nou zeit hy zeilt de lucht,
Zelfs, met den maankring en de waereld in één vlucht.
Vent, 't geen gy van den loop der waereld hebt gesproken
Doet juist de zon. Nu is uw argument gebroken.
Gelooft gy niet het geen wy voor onze oogen zien?
Urinaal: De zon loopt wel zo 't schynt: nochtans kan 't niet geschiên.
Let daer maar op: wanneer wy in de trekschuit vaaren,
't Schynt dat het land dan vaart, en wy in stilstand waaren,
En nochtans is 't zo niet; wy vaaren immers voort?
Raasbollius: Wie heeft zyn leeven zulk een kettery* gehoord!
Urinaal: Dat is geen antwoord; dat repliek staat niet op pooten.
Raasbollius: Wel om jou stelling dan in één reis om te stooten,
Zo schryf ik hier een mathematische figuur.

▶ Urinaal
Een urinaal of ordinaal is een witte fles met ronde buik, die met water gevuld voor een lampje of kaars geplaatst wordt om het licht te verspreiden. Dat de geleerde ernaar vernoemd is, duidt op het feit dat hij een 'nieuwlichter' is, iemand die er moderne opvattingen op nahoudt.

Raasbollius schryft met een groot stuk kryt een cirkel op het toneel.
Daar staat een cirkel; en 't is vaster dan een muur,
Dat alle kunstenaars het punt in 't midden stellen.
Bekent gy dat niet?
Urinaal: Ja.
Raasbollius: Wie zoudt gy dan vertellen,
ô Domme botmuil! dat de waereld zeilen kon?
Hy neemt de schotel met slaa van de tafel, en zet die op het eind van den cirkel.
Raasbollius: 't Punt is de waereld. En zie daar, daar staat de zon
Vlak op den cirkel. Zie zo moet men 't u doen weeten.
Filipyn: Och! och! zy denken wis, de zon straks op te vreeten!
Urinaal schryft ook een cirkel en zet den ham in 't midden.
Urinaal: Geef hier het kryt. Daar staat myn zon in 't punt van 't rond.
Filipyn: De duvel haal je met je zonnen.
Urinaal zet de boetelje[3] *op 't eind van zyn cirkel.*
Urinaal: Hou uw' mond!
Daar staat myn waereld.
Raasbollius zet een boetelje in 't midden van zyn cirkel.
Raasbollius: Daar de myne.
Filipyn: Watte dingen!
Urinaal: Waar stelt gy nu de maan?
Raasbollius: Dan moet ik wat verspringen.
'k Maak deezen cirkel om myn waereld, 't middelpunt.
Filipyn: Ik docht wel dat hy 't op dien schotel had gemunt!
Raasbollius zet een klein schoteltje met spys op den cirkel die hy om de boetelje heeft gemaakt.
Raasbollius: Daar staat de maan.
Urinaal trekt een cirkel rondom de boetelje, en zet er een klein schoteltje met spys op.
Urinaal: En daar zou zy my best behaagen.
Raasbollius: Nu loopt myn maan haar koers, om 't punt, in dertig dagen.
Urinaal: Nu zeilt myn waereld voort, en neemt den maankring mêe.
Beginnende haar' loop in die Sodiaks snê[4].
Filipyn: Och! zo de loop begon van de andere planeeten,
Hiel ik hier niet één brui te drinken of te vreeten!
Met je permissie, dat ik deez' planeet eens spreek.
Filipyn drinkt uit één van de boeteljes.
Raasbollius: Myn stelling is bedacht van hem, die niemand week
In kunst, hy was één van de wyzen van Egipte.
Urinaal: Ja, Ptolomeus. Maar de vriend, dien ik uitkipte,
Was held Kopernikus, een wonderbaarlyk man!
Filipyn: 'k Drink hun gezondheid, schoon ik geen van beide kan.
Raasbollius: Zeg, Wysneus, hoe gy my zult kunnen overtuigen?
Urinaal: Wel, Raasbol, met d'eklips[5] legt voort uw zon in duigen.
Filipyn zet alles weer op de tafel.
Raasbollius: Doe my de eklipses van uw maanlicht dan verstaan.
Urinaal: Dan zeilt myn waereldkloot vlak tussen zon en maan.
Myn maan is in zich zelf een lichaam zonder luister
Het is, wanneer de zon het niet bestraalt, gants duister.
Als nu de zon de streek der Antipôon[6] beschynt,
En hier de maan op is, gelyk gy weet, verdwynt
Haar wederglans, zo ver als haar de zonnestraalen
Niet kunnen vatten. 'k Zou 't wel weeten af te maalen
In deezen kring: maar 'k denk dat gy het wel verstaat.
Raasbollius: Zeg nu hoe 't met de eklips van uwe zonne gaat.
Anzelmus: Maar zonder schelden: want gy zyt geen appelwyven,
Foei! 't staat zo lelyk als geleerde lui zo kyven.

DE
WISKUNSTENAARS,
OF 'T
GEVLUCHTE
JUFFERTJE;
BLYSPEL.
Door PR. LANGENDYK.

TE AMSTELDAM,
By J. HELDERS en A. MARS, Boekdrukkers,
in de Nes. 1784.
Met Privilegie.

Urinaal: Dan neemt myn maan haar plaats ten deele voor de zon.
Die stil staat; als men 't flus in 't punt bewyzen kon.
Raasbollius: Zo plaatst myn maan zich ook.
Urinaal: En de andere planeeten?
Filipyn: Ik bidje blyf daar af, dan houwen wy ons eeten.
Raasbollius: Maar dat bewyst nog niet hoe dat de waereld draaijt.
Urinaal: Wel, met dit argument zyt gy terstond bekaaijd:
De zon, die grooter is, dan de and're hemeltekenen,
En zo veel duizend myl van 't aardryk, als wy rekenen,
Vloog tienmaal sneller dan een pyl vliegt uit een boog,
Ja kogel door de lucht, indien zy zich bewoog;
Het welk onmoog'lyk is, en daarom moet zy blyven
In 't middelpunt.
Raasbollius: ô Neen: zy kan gemaklyk dryven;
Haar lichaam is niet vast, als dat van 't aardryk is:
Maar geest uit geest van vuur: dies is uw stelling mis.
Maar waant gy dat de zon zo schrikk'lyk groot zou weezen,
En ook zo ver van de aarde, als we in de boeken leezen?
Urinaal: Ja heer Raasbollius, dat's vast.
Raasbollius: 'k Geloof het niet:
De zon is net zo groot gelyk men ze altyd ziet,
En ze is zo ver niet van de waereld als wy meenen.
Urinaal: Geef daar bewys van: ik zal graag myn ooren leenen.
Raasbollius: Hebt gy wel ooit gezien hoe dat by avond 't licht
Meer als een myl ver zich vertoont voor ons gezicht?
En hoe de vlam der kaars vergroot, schoon and're zaaken
Verschieten door de verte, en uit onze oogen raaken?
Urinaal: Ja.
Raasbollius: 'k Stel dan dat de zon veel kleiner is dan de aard:
Dewyl ze een licht is.
Urinaal: Wel, dat is opmerkens waard.
Raasbollius: Goed. Zo zy 't edelst deel van 't vuur is, zyn haar' straalen
Bequaam om op de maan en 't aardryk neêr te daalen;
Al is ze net zo groot als zy van verre schynt:
Zo dat uw' stelling door dit argument verdwynt.
Zy kan zo klein, ten dienst der waereld, licht'lyk loopen.
Urinaal: ô Nieuwe kettery! wat wegen zet gy open
Tot harrewarring[7], en dispuuten zonder end!
Raasbollius: Daar legt uw heele zon nu glad in duigen, vent.
Urinaal: ô Ketter in de kunst, ik zal 'er op studeeren,
Of 't licht zo wel niet als iets anders kan verveeren[8]!
Raasbollius: Waar komt het door dat zich een baak vertoont in zee,
Aan schepen, schoon zy zyn veel mylen van de ree?
Urinaal: Daar heeft Kopernikus geen regel van geschreven.
Och! zulk een ketter hoorde op aarde niet te leeven.
Raasbollius: Weg botmuil, al je kunst haal je uit den almenak.
Urinaal: Hou daar quaadspreeker!
Zy gooijen malkaar de boeken naar 't hooft.

Pieter Langendijk, De wiskunstenaars (ed. C.H.Ph. Meijer). Uitgeverij W.J. Thieme & Cie, Zutphen [z.j.]

Cornelis Troost, De wiskunstenaars of 't gevluchte juffertje: het dispuut van de doktoren Raasbollius en Urinaal (1741)

Woordbetekenissen

[1] Ariës: het sterrenbeeld Ram aan de noordelijke hemelkoepel
[2] kloot der aarde: wereldbol
[3] boetelje: fles
[4] Sodiaks snê: de dierenriem, een 'pad' aan de sterrenhemel waarlangs de zon zich in een jaar beweegt
[5] eklips: zons- of maansverduistering
[6] Antipôon: de andere kant van de aarde
[7] harrewarring: geruzie
[8] verveeren: zwakker worden

6.3 Poëzie

'Het lezen en schrijven verschaft mij vermaak.'

Hieronymus van Alphen, *Proeve van kleine gedigten voor kinderen (1778/1782)*
De Utrechtse advocaat Hieronymus van Alphen bracht in 1778 zijn *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* uit. In hetzelfde jaar verscheen een *Vervolg* en in 1782 een *Tweede Vervolg*: samen 66 gedichten met allerlei wijze lessen in begrijpelijke taal, met bij elk gedicht een illustratie. Nu waren er al wel eerder boeken voor kinderen verschenen, maar het was niet gebruikelijk dat de kinderen in die teksten zelf nadachten over goed en kwaad. Bij Van Alphen was dat wel het geval. Hij schreef de gedichten voor zijn eigen kinderen en was zeer verbaasd over het succes dat hij met de boekjes had. Heel veel jonge lezers kenden de teksten namelijk uit hun hoofd.

Lees tekst 1, 2 en 3 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 132-135 passen bij de teksten? Leg uit.

2 Welke menselijke eigenschap wordt in 'Alexis' aan de orde gesteld?

3 Wat wilde Van Alphen met dit gedicht aan kinderen leren?

4 Wat was de bedoeling van Van Alphen met 'Het vrolijk leren'?

Mijn hoepel, mijn priktol verruil ik voor boeken:

5 Parafraseer tekst 3, 'De ware vriendschap'. Zoek de betekenis van onbekende woorden op in een woordenboek.

6 Waarom zou Van Alphen het belangrijk vinden dat vrienden elkaar op hun fouten wijzen?

Die zelden prijst, spreekt vriendentaal.

7 Bij wie zouden de gedichten van Van Alphen populairder zijn geweest: bij kinderen of bij hun ouders? Leg uit.

8 De laatste twee regels van 'De ware vriendschap' vormen een mooie spreuk. Bedenk ook zo'n rijmende spreuk voor 'Het vrolijk leen'.

9 Op het gedicht 'De pruimenboom*' van Van Alphen heeft menig dichter een parodie* geschreven. Schrijf er ook een van minimaal vier regels.

Tekst 1

Alexis

Alexis heeft zijn zusje lief,
wanneer ze in vrede leven;
hij noemt haar zelfs zijn hartedief,
als zij haar speelgoed hem wil geven.
Maar als zij iets, dat hem behaagt,
voor haar, om mee te spelen, vraagt,
dan wordt die liefde ras verminderd;
en als zij hem in 't doen van zijnen zin verhindert,
dan haat hij bijkans haar geheel.
Ook is zij doorgaans hem te veel,
Wanneer zij boven hem door iemand wordt geprezen.

Een liefde, die zo ras verkoelt,
die slechts op eigen voordeel doelt,
zou dat wel rechte liefde wezen?

Hieronymus van Alphen, Kleine gedigten voor kinderen (ed. P.J. Buijnsters). Uitgeverij Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2003 (1998)

Tekst 2

Het vrolijk leren

Mijn spelen is leren, mijn leren is spelen,
en waarom zou mij dan het leren vervelen?
Het lezen en schrijven verschaft mij vermaak.
Mijn hoepel, mijn priktol verruil ik voor boeken;
ik wil in mijn prenten mijn tijdverdrijf zoeken,
't Is wijsheid, 't zijn deugden, naar welke ik haak.

Hieronymus van Alphen, Kleine gedigten voor kinderen (ed. P.J. Buijnsters). Uitgeverij Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2003 (1998)

Tekst 3

De ware vriendschap

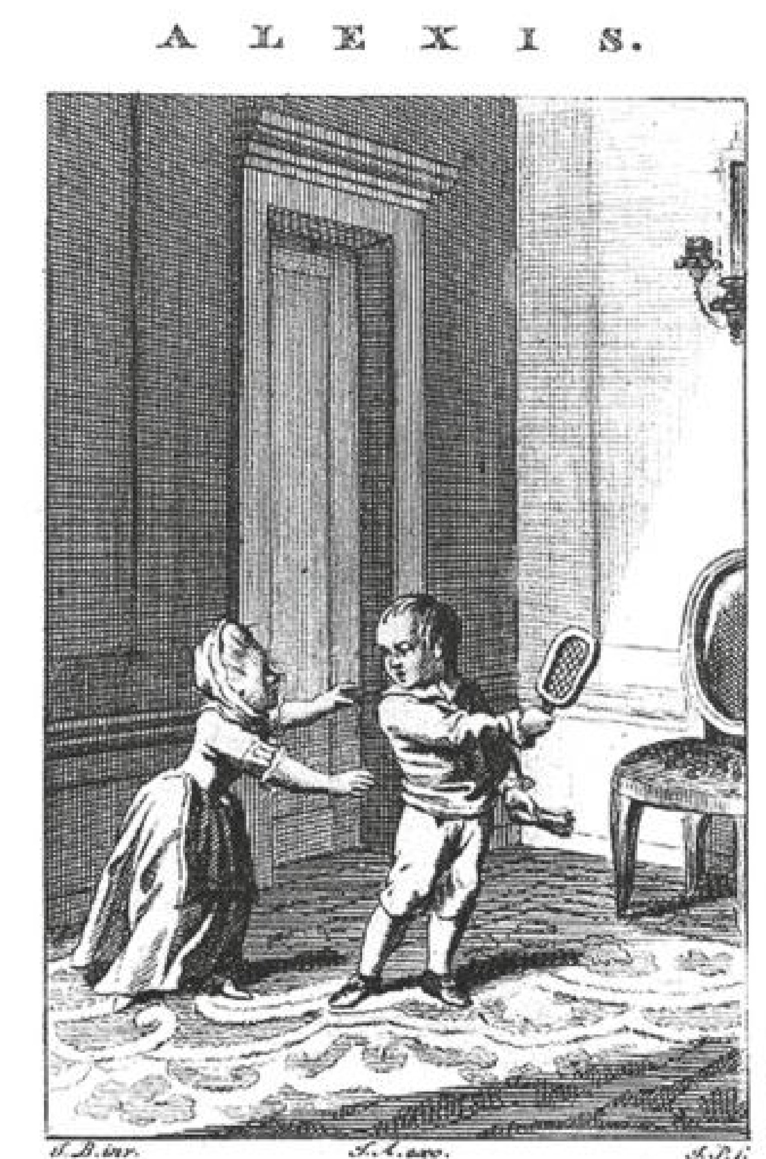
Een vriend, die mij mijn feilen toont,
gestreng bestraft, en nooit verschoont,
heeft op mijn hart een groot vermogen:
Maar 't laag gemoed, dat altoos vleit,
verdenk ik van baatzuchtigheid,
ik kan zijn bijzijn niet gedogen.
Wie zelden prijst, spreekt vriendentaal.
Wie altoos vleit, liegt menigmaal.

Hieronymus van Alphen, Kleine gedigten voor kinderen (ed. P.J. Buijnsters). Uitgeverij Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2003 (1998)

▶ De pruimenboom
Het gedicht 'De pruimenboom' begint zo:
Jantje zag eens pruimen hangen,
o! als eieren zo groot.
't Scheen, dat Jantje wou gaan plukken,
schoon zijn vader 't hem verbood.

▶ Parodie
Een parodie is een spottende nabootsing. Een van de vele parodieën op 'De pruimenboom' is:
Jantje zag eens pruimpjes hangen
Oh, als eieren zo groot;
De tuinman zag zijn bolle wangen
en sloeg de vuile gapper dood.

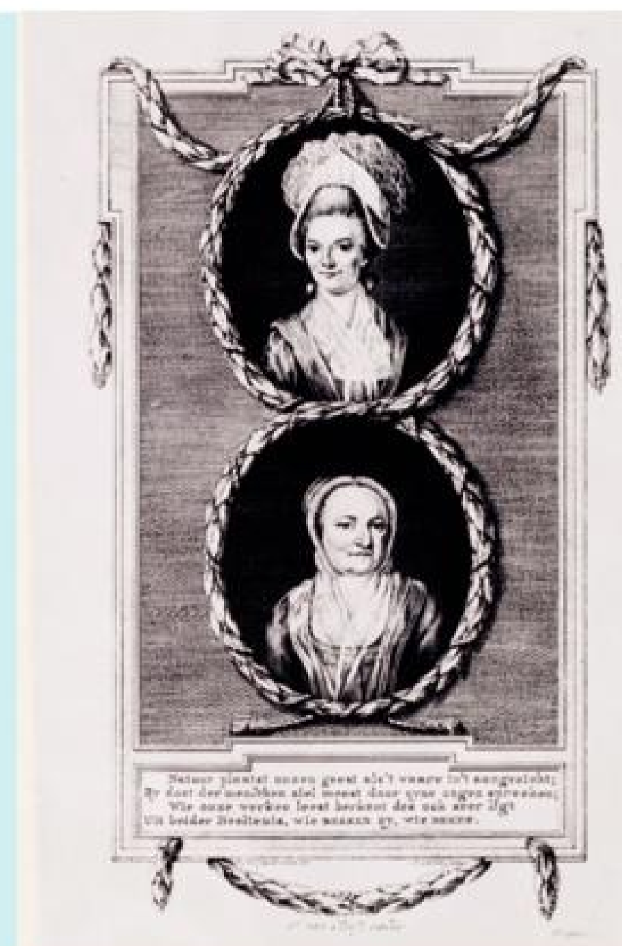
John O'Mill, in: Rody Chamuleau & J.A. Dautzenberg, Ik ben geboren in Apeldoorn. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 1994

6.4 Betje Wolff en Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, 1782 (niveau 5)

'Neen man! myn Pupil is een redelyk schepzel'

Elisabeth (Betje) Wolff (1738-1804) liep op 17-jarige leeftijd weg van huis met een militair, omdat ze van haar ouders niet met hem mocht omgaan. Hoewel ze na een dag alweer thuiskwam, waren na dit avontuur haar kansen op de huwelijksmarkt aanzienlijk geslonken. Toch trouwde ze: op 21-jarige leeftijd werd ze uitgehuwelijkt aan een 30 jaar oudere predikant in Midden-Beemster. In dit Noord-Hollandse dorpje was echter niet veel te beleven en Betje deed er alles aan om de saaiheid te verdrijven. Ze verdiepte zich in ideeën over vrijheid en verdraagzaamheid en begon te schrijven. Mede door haar stukken tegen religieuze intolerantie werd ze een nationale beroemdheid.
Betje correspondeerde veel met haar goede vriendin Agatha (Aagje) Deken (1742-1804). Toen Betjes echtgenoot in 1777 overleed, trok Aagje bij haar in. Ze verhuisden naar Beverwijk en schreven samen diverse werken, waaronder de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782). In deze roman lieten ze 24 personages (met *speaking names* als Blankaart, Edeling, Redelyk en Deegelyk) in 175 brieven het verhaal vertellen over een jonge vrouw, die door schade en schande wijs wordt.

Lees tekst 1, 2 en 3 en beantwoord de vragen.

1 Markeer de regels die iets zeggen over Sara. Wat voor meisje is ze?

2 Beschrijf Sara's leven bij haar tante.

3 Leg uit dat Sara en haar tante verschillend denken over de combinatie 'braafheid', 'uiterlijk' en 'gedrag'.

4 Waarom wil Jan Edeling niet dat zijn zoon Hendrik met Sara trouwt?

5 Wat vindt Abraham Blankaart van de houding van Jan Edeling?

6 Welke vergelijking gebruikt Blankaart om zijn mening kracht bij te zetten?

7 Wat wil hij met die vergelijking zeggen?

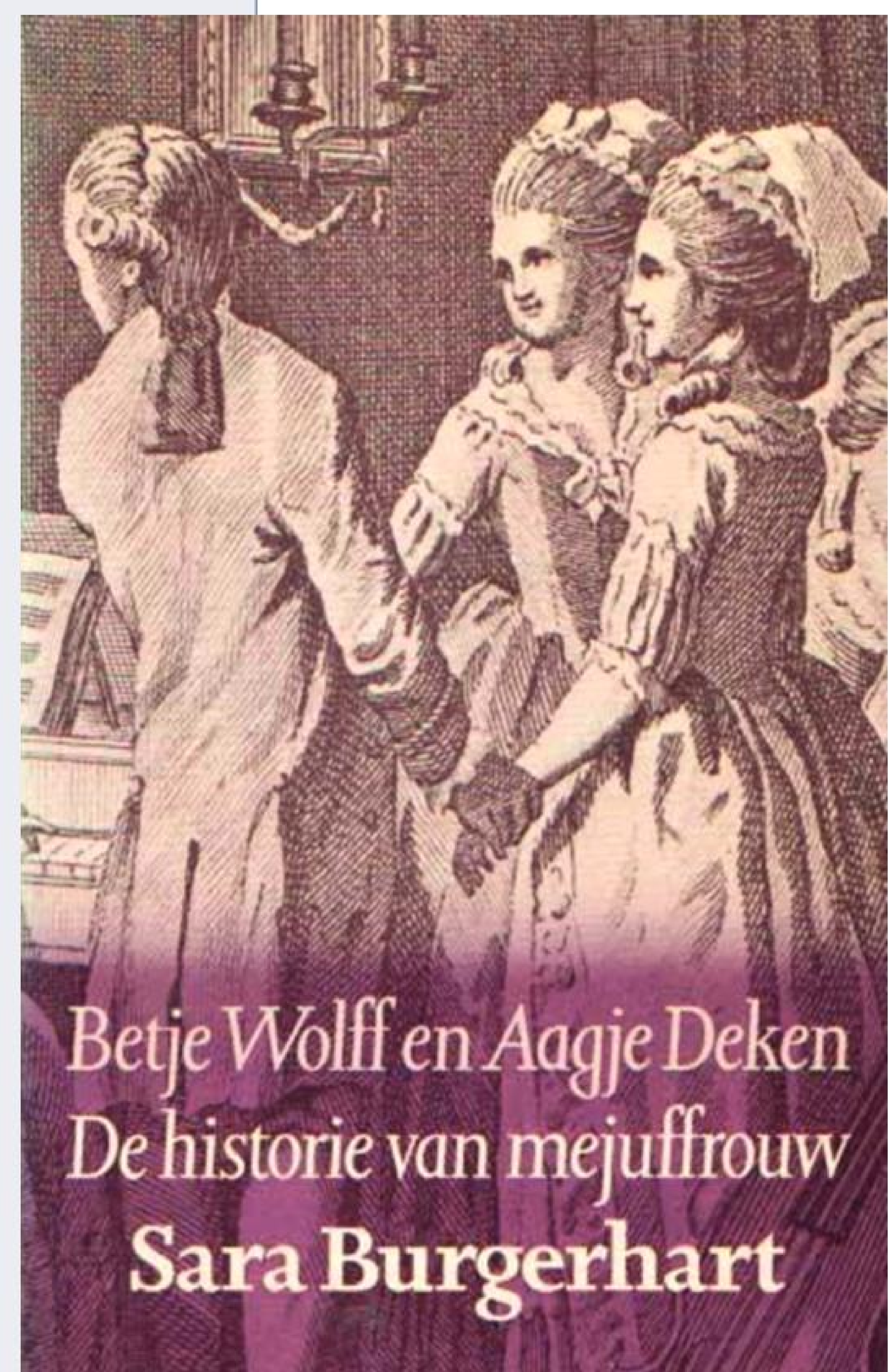
8 Wie wordt in de teksten als goed voorbeeld voorgehouden en wie niet? Leg uit.

Tekst 1

Sinds de dood van haar ouders (drie jaar geleden) woont Sara bij haar tante Suzanna en haar dienstmeid Bregt. In een brief aan een vriendin vertelt Sara over het leven daar.

Vyfde brief.
Mejuffrouw Sara Burgerhart aan Mejuffrouw Anna Willis.

[…] Ik heb geen de minste vryheid; komen myne Meesters*, dan tiert[1] zy als een zottin; ik mag niet op myn Clavier spelen; ik mag my niet kleden, zo als ik gewoon ben; ik mag niemand zien dan in haar byzyn. Gy weet dat ik altoos proper[2], en eenigzins modieus gekleed wierd, maar hoe takelt zy my toe! Nu, zedert de rouw uit is, moet ik in een grove lelyke Stoffen Japon lopen; myn Pelise[3] is van eene oude zyden faly[4] myner Grootmoeder, (en is vol vouwen en kerven,) gemaakt; zonder kap of lintje, met een tinnen haak en oog maar vast gekonkelt. Myn linnen muts is zo groot, dat even het puntje van myn neus er uitkykt. Ik heb dikke drommels[5] van schoenen, en dieren[6] van groene koussen aan. Alle Kerkdagen moet ik gaan, enby dien Leeraar dien zy uitkiest. Maandag en Saturdag moet ik Tante, en die Hottentot[7] van een Bregt, na klungelen, om voor de Oeffenings - vrienden* alles gereed te zetten. Ik moet thee schenken, presenteeren, zotteklap en lastertaal horen .... maar genoeg. Dit evenwel nog: alle avonden moet ik in malle Boeken* lezen, die wel door verliefden in een Dolhuis[8] gemaakt schynen, doch die noemt myne Tante innige zielsdierbare Schriftjes, kostelyke Pandjes, enz. By ydere zinscheiding zucht Tante, en snurkt Bregt. Ik mag voor my zelf niets lezen, dan 't geen zy goed keurt; uwe *Julia Mandeville** heeft die vinnige kwezel[9] op 't vuur gebruit; och ja, voor myn' oogen deedt zy het. Ik beken, dat ik toen niet heel zoetzinnig was, maar het geen kleentje roerde[10]. Waarlyk, Naatje, als ik hier bleef, wierd ik de grootste haneveer[11], die er ooit leefde, en 't is toch geheel tegen myn inborst; doch nood breekt wet. Ik lyde juist geen honger, maar 't scheelt niet véél. […] Meermaal gaf zy my, in heilige woede, een brave klap om de ooren, en ik ben echter bykans twintig jaar, kind, en zou Tante, schaamde ik my dit niet, er even goed een weerom kunnen geven. Hoor, ik heb aan myn Voogd geschreven, en wagt een gunstig antwoord. Ik zal wel ergens belanden. Ik heb myne Kinderkennis[12] vernieuwt met myn Schoolmakkertje, Letje Brunier. Die zegt, dat zy by eene zeer fatsoenlyke Vrouw gelogeert is; eene Weduw, die op de Keizersgragt woont. Juffrouw Brunier schynt

▶ … myne Meesters
De meesters zijn Sara's muziekleraren: ze krijgt pianoles aan huis.

▶ Oeffenings – vrienden
Tante Suzanna en Bregt maken deel uit van een groepje fanatieke gelovigen, die ook wel 'fijnen' worden genoemd. Ze komen bij tante Suzanna thuis voor een 'kerkdienst', een 'Oeffening'. Voor deze 'fijnen' zijn zaken als musiceren, dansen en fleurige kleding uit den boze. Ze noemen elkaar 'Broertje' en 'Zusje' en spreken een vreemd Bijbels taaltje, doorspekt met woorden als 'schielykjes', 'onstuimigjes' en verkleinwoorden als 'wegje' en 'hinderpaaltje'.

▶ … malle Boeken
Sara verwijst hier misschien naar de liefdesromannetjes die een slechte naam hadden, hoewel tante Suzanna's liefde voor deze boekjes niet zo goed te rijmen is met haar strenge geloof: dat wijst juist alle frivoliteiten af. Tante is misschien een beetje hypocriet.

wel wat lugtig; maar dat's háár zaak. De Weduwe zal my wel innemen; althans, Letje zal het haar voorslaan. Ik laat my niet langer plagen: ik verteer te veel geld. Ik ben immers niet kwaad, Naatje? maar zo te leven is my onmooglyk. Wat! zou ik geen braaf mensch kunnen zyn, om dat ik de slavin myner Tante niet zyn wil; om dat ik my naar myn zin wil kleeden, 't geen myn Voogd my gaarn inwilligt? Zou ik myn hair niet mogen opkappen, zonder dat myn hart er by leedt? Vrees niet voor my, ik zal wel op de wagt staan[13]. Ik ken de liefde niet; denk er nooit om, breek myn hoofd nooit met zulke snuisteryen. Ik begeer niets dan een leven, dat vry, vrolyk en schoon afloopt; goed gezelschap, aangename Boeken, en het vry gebruik van het Clavier. Dit voornemen heb ik; nu weet gy alles. Bekyf my, preek, vermaan, bestraf, vlei my, ik zal alles lezen, u lief hebben, en – myn eigen zin doen. [...] .... Niemand acht u hooger dan uwe

Vriendin,
Saartje Burgerhart.

E. Bekker (wed. ds. Wolff) en A. Deken, Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart. Uitgeverij Isaac van Cleef, Den Haag, 1782

Tekst 2

Op voorspraak van haar oude schoolvriendin Letje trekt Sara korte tijd later in bij een deugdzame weduwe die kamers verhuurt. Daar ontmoet ze Hendrik Edeling, een jongeman van goede familie. Hij raakt tot over zijn oren verliefd op Sara en wil met haar trouwen, zo heeft hij zijn vader laten weten. Die gaat overleggen met Sara's voogd, de in Parijs wonende Abraham Blankaart.

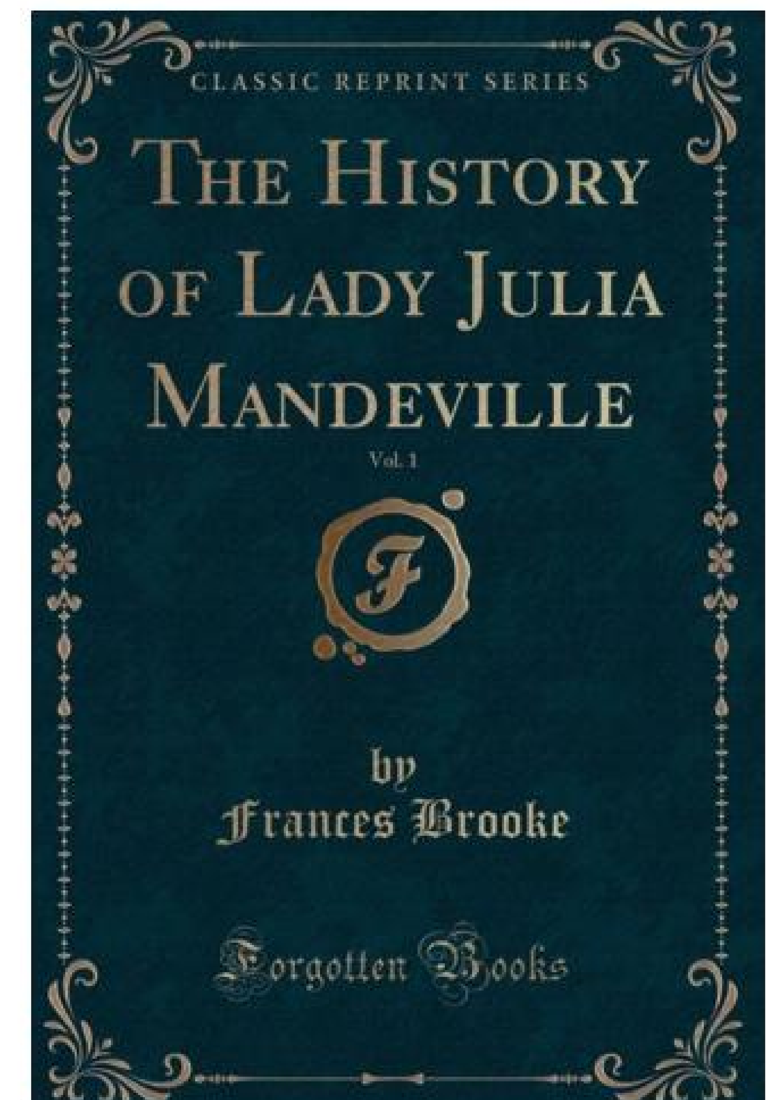
Zes en zeventigste brief.
De Heer Jan Edeling aan den Heer Abraham Blankaart.

Heer en vriend!
Ik schryf nooit dan over Negotie[14]; maar nu moet ik u schryven, om dat wy de zaak in eens kort en goed zouden afdoen. Daar heeft myn Zoon Hendrik zin aan uwe Pupil; 't is of de jongen stapel zot is, zo ziet hy er uit; maar ik kan in dat Huwlyk niet stemmen, dat Partytje niet sluiten. Nu, ik heb hem met een paar woorden gezeit, dat hy daar nooit om moet denken, om dat ik eene Lutersche Dochter wil en zal hebben. Ik gebruik niet veel woorden met myn jongens. Ik zeg maar zwyg, zo zal 't zyn, Heren. Want, zo dra wy, Vaders, één woord zeggen, hebben deeze kwanten[15] er wel tien tegen. 't Is of de Duivel de jongens regeert, als zy een meisje in den kop hebben! 't Is my al leed, dat ik my zo ver met hem heb ingelaten; en reden gegeven, waarom ik het niet hebben wou. 't Is dan of men de jongens toestaat ons tegen te spreken, en dat niet; waar-bleef onze Vaderlyke magt, he? U moet ik echter reden geven, gy zyt myn Vriend; en ik twyffel niet, of gy keurt dit Huwlyk al zo zeer af als ik, of ik ken Abraham Blankaart niet.
Ik ben rechtzinnig oud Luters*. Zo is myn hele geslagt. Myn Stamvader is met den Zaligen Luter nog bevrient geweest; en ik heb nog den Intkoker, die hy, by zekere gelegenheid, [*in zyne Dichtreden te vinden,*] den Duivel naar den kop smeet, toen die het al te grof maakte. Alle onze Kantoorbedienden, alle onze Booijen[16] zyn Luters; en ik zal nooit dulden, dat deeze Keten van Lutersche Wezens in de war raakt door eene Schoondochter. [...]
Als gy nu maar schryft, dat gy het met my eens zyt, is alles afgehandelt. In verwagting daar van, ben ik

UwEd. Dienaar en Vriend,
Jan Edeling.

E. Bekker (wed. ds. Wolff) en A. Deken, Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart. Uitgeverij Isaac van Cleef, Den Haag, 1782

▶ Julia Mandeville
The history of Lady Julia Mandeville is een briefroman uit 1763 van de Engelse schrijfster Frances Brooke over een tragische liefdesgeschiedenis. De hoofdpersoon sterft uiteindelijk van verdriet om haar geliefde.

▶ Luters
De Lutherse kerk is gesticht door Maarten Luther (1483-1546), die aan het begin van de 16e eeuw brak met de katholieke kerk. Zie ook pagina 114.

Tekst 3

Het antwoord van Abraham Blankaart laat niet lang op zich wachten.

Negen en zeventigste brief.
De Heer Abraham Blankaart aan den Heer Jan Edeling.

Heer en vriend!
[...] Zie daar, ik heb het altoos zo druk en volhandig gehad, dat het trouwen er is ingetrokken; maar, selderdemostert, was ik Vader over een half douzyn jongens en meisjes, wel dan zou ik myn geluk niet kunnen overzien, als ik daar zo al die kabouters hoorde snappen, en rabbelen[17]; of Abraham Blankaart ook meê zou doen! En als zy dan zo verre heen waren, dat zy op 't geen ik zeide aanmerkingen konden maken, en het hunne voor hunne kleine zaakjes wisten in te brengen; wel, dan zou ik God hartlyk danken, om dat ik zulke snelle kinderen had; zo als billyk is. Begrepen zy in 't vervolg eens iet beter dan ik; bestig, zou ik zeggen, en doen het zo. Daar heb je nu myn Saartje, wil ik spreken. Wel de kleuter weet veel meer van de Waereld en van de Schrift[18] als ik, en ik ben dertig jaar ouder. Voor ik naar Vrankryk ging, zei ik: Kind, lees je jou Gebed 's avonds wel stipt uit Mell*? 'Myn Heer, zei ze, ik bid uit myn eigen hart; ik weet immers beter, wat ik nu nodig heb, dan Mell voor vyftig jaar dat raden kon?' Wat denkt gy, dat ik toen zei? je zult, by dit en dat, jou Gebed uit Mell lezen, om dat ik het doe? Mis mantje! ik zei, dat's waar meisje, je hebt groot gelyk; en anders zou zy denken, dat ik haar vyand en niet haar welmenentste vriend was. Hoor, Jan Edeling, gy hebt nu veel meer verstand dan ik, doch daar heb je mis in. 't Is op myn woord, jy hebt mis.
God de Heer geeft ons, zyne kinderen, wel reden van zyne beveelen: 'doe dat, op dat het u welga,' staat er dat niet in den Bybel? En zullen wy nu zo misselyk en zo boos zyn, dat wy onze kinderen, in plaats van brood, slangen en schorpioenen in den mond proppen? Hadt, by gelykenis, Luters Vader eens gaan zeggen: 'Luter, ik versta niet, dat je Luters wordt, jy zult Paaps* blyven, want wy zyn van 't begin van de waereld af allemaal Paaps geweest; en zo jy 't in den kop krygt, om van ons oud geloof aftegaan, zullen wy eens wat anders by de hand vatten.' En was Luters Vader evenwel zo wel de Vader van Luter niet, als Jan Edeling Vader is van zynen Zoon Hendrik; en waar was dan je hele Geloof gebleven?
Dat je op je Kerk gestelt bent, eer heeft uw hart; dat's braaf! maar hier, ik, zei de gek, ben ook op myn Kerk gestelt, en myn hart het ook eer, zou ik denken. Wel zie, wy verschillen zo weinig in geloofsgronden, wil ik spreken, dat het niet de pyne waart is, om er zo over aantegaan. En waarom zouden onze jonge lui niet met malkander te Kerk kunnen gaan? Hebben wy niet één Heer, één doop? Maar wat hagel[19] hebben wy Leken met hunne disputen en tandtrekken[20] te doen? Zo dat, tegen het Huwlyk heb ik niet, indien er geen andre dan deeze geloofsverschillen mede gemoeit zyn. Dat gy van 't Luters geloof zyt, is goed voor u; dat ik op zyn Gereformeerts geloof, is ook goed voor my. Maar elk zyn vryheid: Gy zyt immers geen Paus, al ben je Vader? Je kunt immers mis hebben? Of zyt gy onfeilbaar? Hoe zit het?
[...] Nu, nu 't zou geen onaartig klugtje wezen, met een Papa die zei: 'zo zal 't wezen, Dochter, want ik versta het zo.' Neen man! myn Pupil is een redelyk schepzel, en zo wil ik, dat zy zal behandelt worden. [...]
Ik bedank je hartlyk, hoor: Zie daar is myn antwoord. Ik blyve

Uw Dienstwillige Dienaar,
Abraham Blankaart.

E. Bekker (wed. ds. Wolff) en A. Deken, Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart. Uitgeverij Isaac van Cleef, Den Haag, 1782

▶ **Mell**
Blankaart verwijst hier naar een boek van de Duitse predikant Conrad Mel (1666-1733), met gebeden voor alle denkbare situaties.

▶ **Paaps**
Met 'paaps' wordt 'katholiek' bedoeld. Het woord 'paap' was oorspronkelijk een mild scheldwoord voor de paus (Lat. voor 'papa' of 'vader').

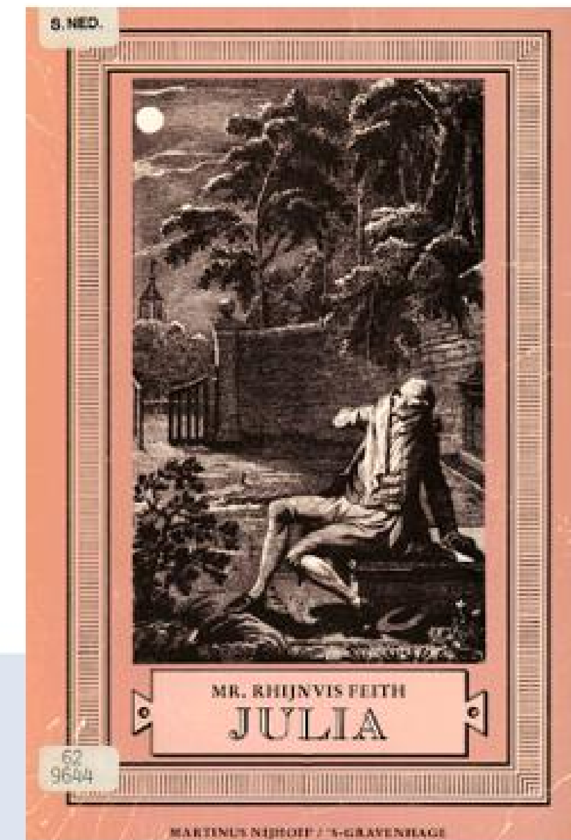
▶ **Woordbetekenissen**
1 tiert: scheldt
2 proper: schoon en netjes
3 Pelise: cape met een bontrand
4 faly: mantel
5 drommels: lompe en lelijke dingen
6 dieren: lelijke dingen (monsters)
7 Hottentot: scheldwoord voor een dom persoon
8 Dolhuis: gekkenhuis
9 kwezel: vrouw voor wie godsdienst de belangrijkste plaats in haar leven inneemt
10 het geen kleintje roerde: nogal flink tekeerging
11 haneveer: twistziek mens
12 Kinderkennis: vriendschap van vroeger
13 op de wagt staan: oppassen
14 Negotie: handel
15 kwanten: kwajongens
16 Booijen: dienstboden
17 snappen en rabbelen: kletsen en druk praten
18 Schrift: Bijbel (Heilige Schrift)
19 hagel: verdorie
20 tandtrekken: onenigheden om niets

6.5 Lees meer

Pieter Langendijk, *Het wederzijds huwelijksbedrog*, 1712 (niveau 4)
De arme edelman Lodewijk en het arme meisje Charlotte maken elkaar – door list en bedrog – wijs dat ze heel erg rijk zijn. Allebei denken ze beter te worden door het huwelijk met de ander. Maar dan komt hun bedrog aan het licht …

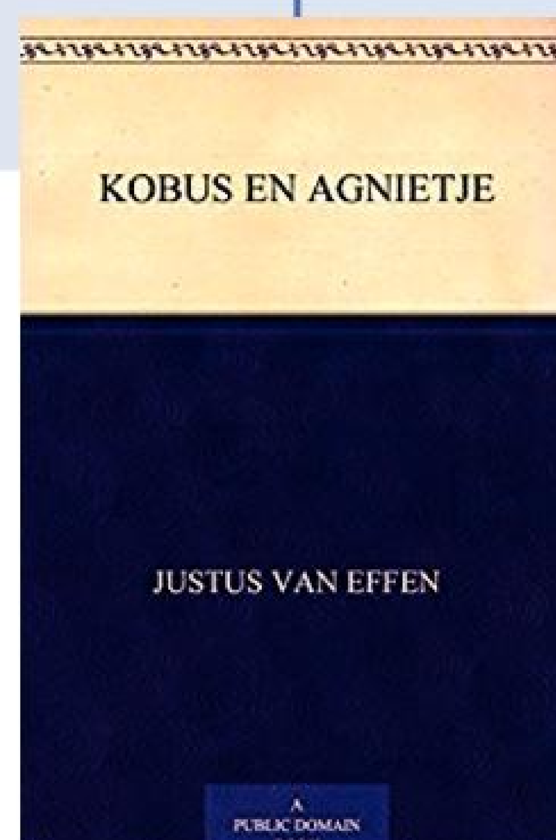
Rhijnvis Feith, *Julia*, 1783 (niveau 5)
Eduard vertelt over zijn liefde voor Julia: al bij hun eerste ontmoeting 'verstaan hun harten elkaar'. Julia's vader keurt de relatie echter niet goed en de geliefden besluiten elkaar een tijdje niet te zien. Eduard begint aan een zwerftocht. Als Julia hem schrijft dat haar vader zijn bezwaren heeft laten varen, keert Eduard verheugd terug naar huis. Daar doet hij een gruwelijke ontdekking.

1700 — 1725 — 1750 — 1775 — 1800

BESCHRYVINGE
Van het magtig Koningryk
KRINKE KESMES.
Zynde een groot, en veele kleindere Eilanden daar aan horende;
Makende te zamen een gedeelte van het onbekende
ZUIDLAND.
Gelegen onder den Tropicus Capricornus.
Ontdekt door den Heer
JUAN DE POSOS,
En uit deszelfs Schriften te zamen gestelt
Door H. SMEEKS.
Te AMSTERDAM,
By NICOLAAS TEN HOORN, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1708.

Hendrik Smeeks, *Krinke Kesmes*, 1708 (niveau 5)
Koopman Juan de Posos, zoon van een Spaanse vader en Nederlandse moeder, lijdt tijdens een van zijn handelsreizen schipbreuk en strandt op een eiland dat deel uitmaakt van het mysterieuze Zuidland. Hij stuit er op een ideale maatschappij: het onbekende koninkrijk Krinke Kesmes, een maatschappij met maar één religie.

***Justus van Effen, Kobus en Agnietje* (uit *De Hollandsche Spectator*), 1733 (niveau 4)**
De jonge Kobus is verliefd op het burgermeisje Agnietje. Kobus, timmermansknecht, komt uit een familie die door hard werken veel bereikt heeft. Agnietje woont bij haar moeder, die de kost verdient als naaister. Over dit 'standsverschil' wordt al snel veel geroddeld in de buurt, maar dankzij de goede raad van de verteller van het verhaal, een advocaat die de buurman is van Agnietje, krijgt de vrijage een afloop waarmee iedereen zeer tevreden is.

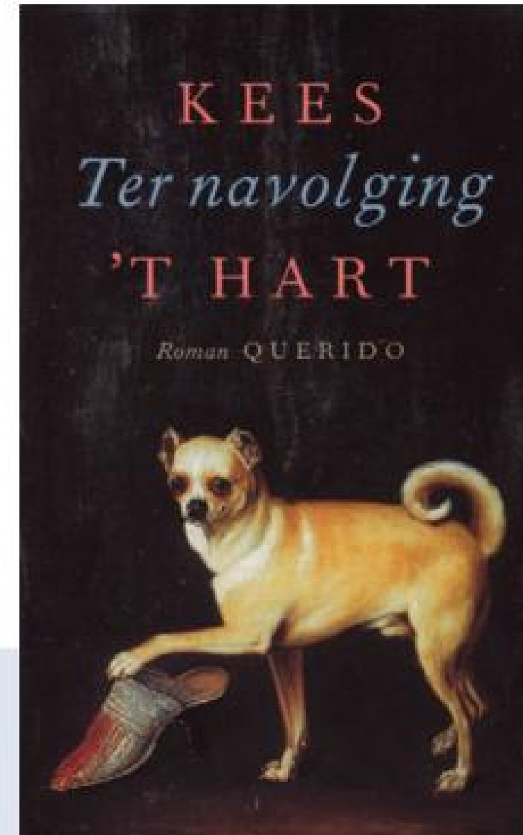

J.A. Schasz, *Reize door het Aapenland*, 1788 (niveau 4)
De ik-verteller woont tijdelijk in het land van de apen. Die willen heel graag mensen worden. Maar zijn daar bepaalde eigenschappen voor nodig, vragen de apen zich af, of is het afhakken van de staart voldoende?

Belle van Zuylen, *Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid*, 2003 (niveau 5)
Belle van Zuylen (1740-1805) correspondeert met drie van haar aanbidders. In haar brieven (authentiek werk uit de jaren 1760-1777) toont ze zich een zelfstandige, geëmancipeerde vrouw, die niet alleen hoge eisen stelt aan zichzelf, maar ook aan anderen.

Kees 't Hart, *Ter navolging*, 2004 (niveau 4)
De jonge student Vincent Gorter doet onderzoek naar de kringen waarin de schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken zich bewogen en stuit op allerlei onverwachte en spannende gegevens. Een literatuurhistoricus van naam heeft bezwaren tegen Gorters manier van onderzoek.

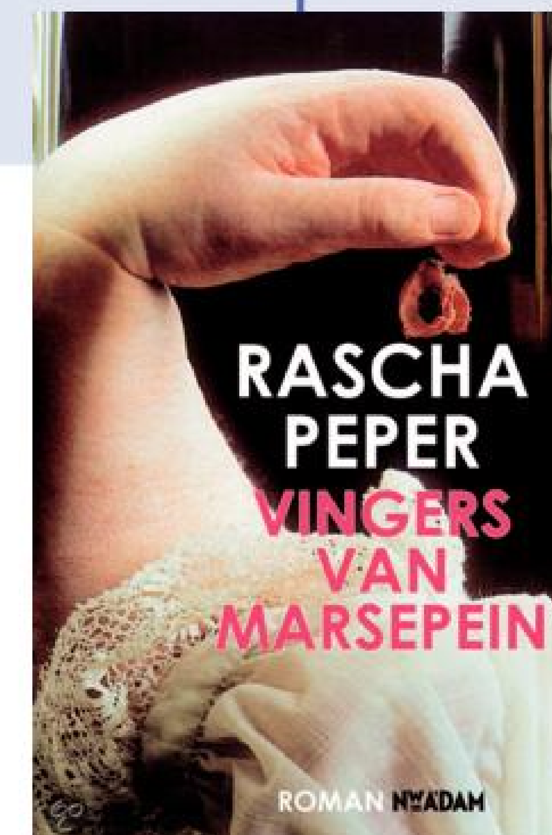
Anna Enquist, *De thuiskomst*, 2011 (niveau 3)
De Engelse Elizabeth Batts is getrouwd met de beroemde zeevaarder en ontdekkingsreiziger James Cook. Ze hebben vijf kinderen, van wie er drie vroeg overlijden. Als James in de zomer van 1775 na een lange reis thuiskomt, lijkt het erop dat hij eindelijk tijd zal hebben voor Elizabeth en de kinderen. Niets is minder waar.

1990 1995 2000 2005 2010

Nelleke Noordervliet, *Het oog van de engel*, 1991 (niveau 4)
Elisabeth Lestevenon vlucht in 1787 met haar vader en zusje naar Frankrijk. Na de dood van hun vader ontmoeten de meisjes de Franse arts Doppet, die revolutionaire ideeën heeft. Samen houden ze publieke seances, ook in Nederland, waarbij Elisabeth, verkleed als Engel van de Apocalyps, de idealen verkondigt van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Rascha Peper, *Vingers van marsepein*, 2008 (niveau 3)
Amsterdam, 1704. Na de dood van haar ouders wordt de tienjarige Bregje opgenomen in het huishouden van haar oom Frederik Ruysch, een van de bekendste anatomen van zijn tijd. Ruysch heeft een unieke techniek ontwikkeld om menselijk weefsel te bewaren. Driehonderd jaar later vormt die kennis een inspiratiebron voor de kleine Ben, die aan dezelfde gracht woont als Bregje vroeger.

1 Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet in het midden 'verlichting' en kies een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 132-133. Voeg daarna de informatie over literatuurgeschiedenis toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2 Welk personage uit de teksten in dit hoofdstuk vind je het modernst? Leg uit.
3 Welk(e) boek(en) uit of over de verlichting zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

7 1800–1900

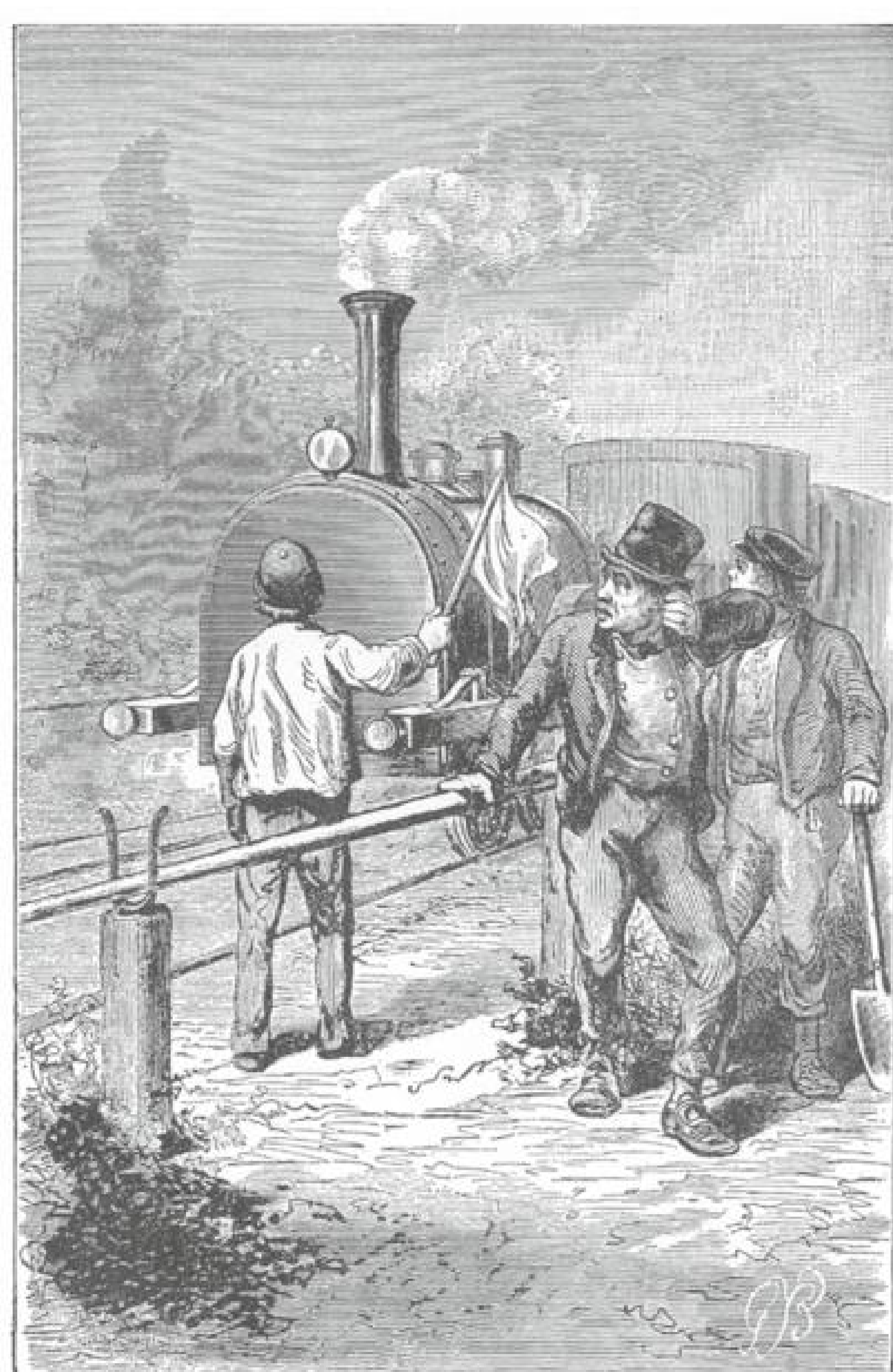

In de 19e eeuw werd Nederland een eenheidsstaat met een parlementaire democratie. Het was ook een eeuw van grote technische vooruitgang waarin enorm veel uitvindingen werden gedaan. De industrialisatie leidde tot grote economische bloei, maar ook tot sociale ongelijkheid. De eigenaren van de fabrieken werden rijk, terwijl de arbeiders weinig verdienden en in armoede leefden. Het was niet de taak van de overheid, maar de verantwoordelijkheid van de kerk en de rijkere burgers om iets tegen deze armoede te doen, was de heersende opinie.
Arbeidswetgeving vond men evenmin een taak voor de overheid. De belangrijkste politieke stroming in de 19e eeuw was namelijk het liberalisme. Dat ontstond in de 18e eeuw als politieke beweging tegen de macht van de koning en voor de emancipatie van de burger. Het liberalisme streefde naar zo weinig mogelijk staatsinmenging, een vrije markt en zoveel mogelijk vrijheid voor het individu. Rond 1850 werden de eerste vakbonden opgericht, maar die hadden nog geen politieke invloed.
Er kwam pas sociale wetgeving, toen sociaal bewogen liberalen in de tweede helft van de 19e eeuw aandacht vroegen voor de slechte werk- en woonomstandigheden van de arbeiders.

Industrialisatie

Vanaf het laatste kwart van de 18e eeuw werden er fabrieken gebouwd. Door de uitvinding van de stoommachine en de elektrische motor kon het werk gemechaniseerd worden. Dat was goedkoper en deze manier van werken verving daarom op den duur de huisnijverheid. Ook werd de landbouw gemechaniseerd, waardoor daar minder arbeiders nodig waren. Deze industriële revolutie begon in de textielindustrie in Engeland en zette in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw door. Het werk in de fabrieken was vuil en gevaarlijk. Glasslijpers werden bijvoorbeeld niet ouder dan dertig jaar. De arbeiders maakten lange dagen, werkten zeven dagen per week en kregen weinig betaald. In 1884 verdiende een metaalarbeider acht gulden per week, waar hij met vrouw en kinderen van moest leven. In 1859 werkten ook ongeveer 450.000 kinderen tussen zes en elf jaar in de fabrieken. Ze maakten dagen van wel zestien uur. De arbeidersgezinnen hadden het geld dat de kinderen verdienden, vaak hard nodig.

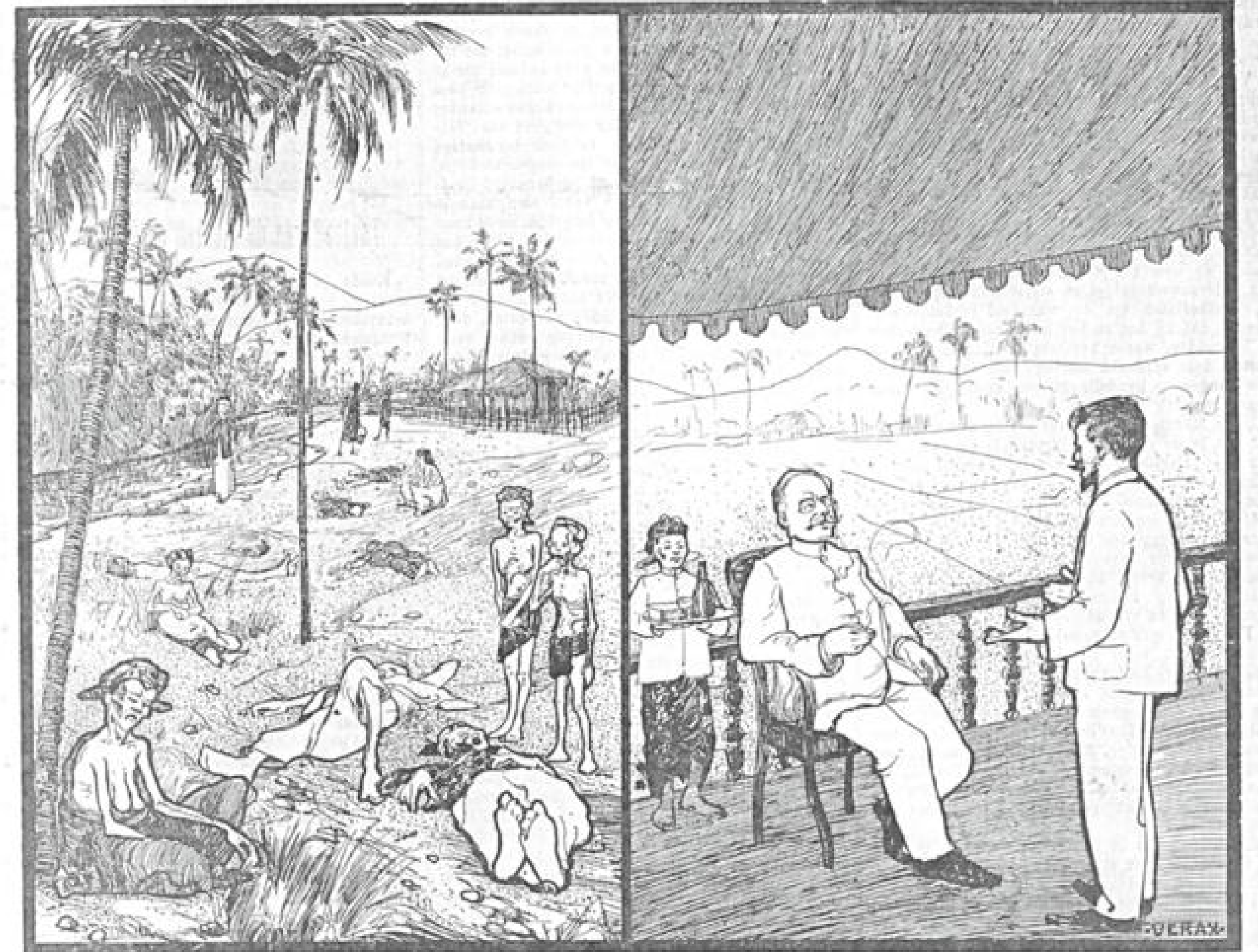

Reizen

In 1839 raasde de eerste stoomtrein met een snelheid van 50 km per uur van Amsterdam naar Haarlem. Zo'n snelheid, dat kon nooit goed gaan, dachten veel mensen, want men was gewend aan postkoetsen en trekschuiten die door paarden werden getrokken. In 1900 was heel Nederland voorzien van spoorlijnen. Dat had grote gevolgen, onder andere voor de industriële revolutie. De fabrieken konden nu makkelijk worden voorzien van grondstoffen en de producten konden eenvoudig naar de afnemers vervoerd worden.
De aanleg van spoorlijnen vergrootte de mobiliteit enorm en daardoor werd de wereld veel groter. Rond 1800 kostte het twee dagen om van Groningen naar Zwolle te reizen. In 1883 reed de Oriënt Express in 76 uur van Parijs naar Istanboel.
Ook veel andere uitvindingen veranderden het leven ingrijpend. Zo zorgden gasfabrieken voor verlichting op straat en in huis en werd communicatie eenvoudiger dankzij de uitvinding van de telegraaf en de telefoon.

Het cultuurstelsel

Vanaf de 17e eeuw had de VOC (zie pagina 117) een monopolie op de handel met de eilanden in Zuidoost-Azië. In 1816 kreeg de Nederlandse staat officieel het gezag over 'Nederlands-Indië', zoals dit gebied vanaf toen werd genoemd. Daar werd in 1830 het cultuurstelsel ingevoerd. Dat hield in dat de inlandse bevolking verplicht was 20% van de grond te bebouwen met producten voor de Europese markt. Vooral koffie was belangrijk. De Nederlandsche Handel-Maatschappij verkocht de producten in Europa.
Boeren die zelf geen geschikte grond hadden, moesten 66 dagen per jaar voor de Nederlandse overheid werken; dat noemde men 'herendiensten'. Gecombineerd met corruptie en willekeur van de Nederlandse ambtenaren en inlandse vorsten leidde dit tot grote armoede onder de inheemse bevolking.
Rond 1850 werden over deze misstand kritische vragen aan de minister van Koloniën gesteld. In 1860 verscheen het boek *Max Havelaar,* waarin de schrijver Multatuli het cultuurstelsel scherp veroordeelt. Dat heeft zeker bijgedragen aan de uiteindelijke afschaffing ervan in 1870.

Psychologie

Sigmund Freud (1856-1939) schreef over de grote invloed van het onderbewuste op ons denken en doen. Het onderbewuste is een deel van ons bewustzijn waarover we geen controle hebben. Freud beschouwde Eros en Thanatos, liefde en dood in het Grieks, als de belangrijkste drijfveren van de mens. Volgens hem bepalen levensdrift en doodsdrift dus het menselijk handelen. Freud kreeg grote bekendheid, omdat zijn werk dwars tegen de bestaande opvattingen inging. De wetenschappelijke vooruitgang in de 19e eeuw was namelijk groot en men dacht alles ontdekt en vooral onder controle te hebben. Dat zijn theorieën niet aantoonbaar waren, bleef de voornaamste kritiek. Toch kregen Freuds ideeën een enorme invloed op de psychotherapie en ook op de literatuur.

Positie van de vrouw

Voor vrouwen was het huwelijk de natuurlijke bestemming. In de hogere milieus was de huiselijke omgeving het domein van de vrouw. Daarbij hoorden burgerlijke deugden als spaarzaamheid en gematigdheid. Als echtgenote en moeder stond ze op een voetstuk, waardoor haar persoonlijkheid en (seksuele) verlangens vaak niet gezien werden. Een opleiding was nuttig voor zover die een bijdrage leverde aan de kunst om de omgeving gelukkig te maken. Aan de universiteit studeren en daarna een beroep uitoefenen was niet mogelijk, tot Aletta Jacobs als eerste vrouw in 1878 de studie medicijnen succesvol afrondde. Ze had minister Thorbecke toestemming moeten vragen om te mogen studeren.
Vrouwen in lagere milieus werkten wél buiten de deur. Het geld dat ze verdienden, was noodzakelijk voor het gezinsinkomen.
Vrouwen hadden geen politieke rechten. Van 1870 tot 1919 was er sprake van de eerste feministische golf. Vrouwen eisten betere scholing, recht op betaalde arbeid en stemrecht. In 1919 was het algemeen vrouwenkiesrecht een feit. Aletta Jacobs heeft zich ook hiervoor sterk gemaakt.

7.1 Literatuur: romantiek en realisme

De grote maatschappelijke, politieke en technische veranderingen leidden tot een wereld waarin de 19e-eeuwse romantische kunstenaar zich niet thuis voelde. Daarop reageerde hij door óf in verzet te gaan óf te vluchten.
Dat verzet uitte zich op verschillende manieren. De romantische kunstenaar accepteerde geen regels en voorschriften. Hij bepaalde zelf hoe zijn werk eruitzag. Originaliteit was het uitgangspunt en niet hoe beroemde voorgangers vonden dat het hoorde. De kunstenaar beschouwde zichzelf als een heel bijzonder iemand, een genie, die ver verheven was boven de gewone mensen. Sommige kunstenaars verzetten zich tegen maatschappelijk onrecht, door daar letterlijk tegen ten strijde te trekken of door het aan de kaak te stellen in hun werk.
Vluchten kon ook op diverse manieren, bijvoorbeeld door te fantaseren over het verleden en dan liefst over een verleden waar niet zoveel over bekend was, zoals de middeleeuwen. Dat leidde tot het nieuwe genre van de historische roman. Ook verre, exotische landen spraken tot de verbeelding: daar leefden de mensen nog 'natuurlijk', niet aangetast door de 'beschaving', die volgens de romanticus niet veel goeds had gebracht.

Romantiek: verheerlijking van het gevoel

Ophelia, de geliefde van Shakespeares Hamlet, is bij het bloemen plukken in het water gevallen en sterft zingend een gruwelijke dood, die de Engelse schilder John Millais gevoelvol weergaf. In de romantiek draaide alles om vaak heftige en tegenstrijdige gevoelens: de nietige mens in de woeste natuur, geliefden op het kerkhof, het kind dat wordt geboren terwijl de moeder overlijdt, een onschuldig meisje en een verleider… De romantische held was een personage met grote idealen, maar zijn omgeving begreep hem niet en belette hem zijn idealen te verwezenlijken.
De romantische kunstenaar kon zijn draai niet vinden in het hier en nu: hij leed aan de wereld. Dat noem je *Weltschmerz* (letterlijk 'wereldpijn') met een mooi Duits woord.
Hij wilde weg, want ergens anders of in een andere tijd, daar was het geluk. Tegelijkertijd besefte de romanticus dat hij het geluk ook ergens anders niet zou vinden. 'Da wo Du nicht bist, ist das Glück' schreef de Duitse dichter Schmidt von Lübeck in een van de bekendste gedichten uit de romantiek.

Realisme en naturalisme

De schilder Vincent van Gogh maakte de aardappeleters niet mooier dan ze waren. Hij wilde de werkelijkheid juist weergeven zoals die was. Halverwege de 19e eeuw komt het realisme op als reactie op de individualistische romantische kunst, die zich vaak van de wereld afkeerde. De realisten reageren juist op de werkelijkheid die ze direct om zich heen zagen. Die wilden ze zo objectief mogelijk weergeven.
Aanhangers van het naturalisme gingen nog een stapje verder: zij wilden de werkelijkheid niet alleen weergeven, maar ook wetenschappelijk verklaren. Zij beschouwden de mens als een product van erfelijkheid, milieu en de tijd waarin hij leeft. Aan de hand van deze factoren kon de auteur de mens wetenschappelijk onderzoeken en beschrijven.

Humor

De heftige romantische gevoelens en verlangens konden krachtig botsen met het leven van alledag waarin brood op de plank en een dak boven het hoofd prioriteiten waren. Als verschillende werkelijkheden op elkaar stuitten, kon je daar om lachen, er 'de humor van inzien'. Hier druiste de nuchtere Nederlandse volksaard in tegen de hooggestemde romantische idealen.
De Nederlandse literatuur kende een echte humorcultus in de 19e eeuw. De romantische kunstenaar overdreef tot in het absurde en experimenteerde met de effecten van woordspelingen en beeldspraak. De realisten beschreven situaties die ze kenden uit de werkelijkheid en maakten die belachelijk. Burgers en studenten waren gewilde 'slachtoffers', zoals in de gedichten van De Schoolmeester.

Fin de siècle

Fin de siècle betekent letterlijk: einde van een eeuw. Aan het einde van de 19e eeuw hadden veel mensen het gevoel dat er een einde aan een grote cultuurperiode was gekomen. De nieuwe eeuw werd niet alleen vol verwachting, maar ook met angst tegemoet gezien. Ook was er een soort verveeldheid, wel 'ennui' genoemd, het gevoel alles al eens meegemaakt te hebben. Een aantal kunstenaars wilde zo min mogelijk met de wereld te maken hebben. Ze trokken zich terug, noemden zich 'decadent' en wilden alleen voor de schoonheid leven.
In het werk van de schrijver Louis Couperus zie je dit fin-de-sièclegevoel terug.

De Tachtigers

De Tachtigers vormden een beweging van jonge schrijvers, die zich afzetten tegen de 'kneuterigheid' van de Nederlandse literatuur. *L'art pour l'art* vonden zij: de kunst is er voor de kunst. De dichter wilde zich zo mooi mogelijk uitdrukken, zoals in de volgende regels van de bekende dichter Willem Kloos (1859-1938):

Nauw zichtbaar wiegen op een lichte zucht
De witte bloesems in de scheemring -ziet
Hoe langs mijn venster nog, met ras gerucht,
Een enk'le, al te late vogel vliedt.

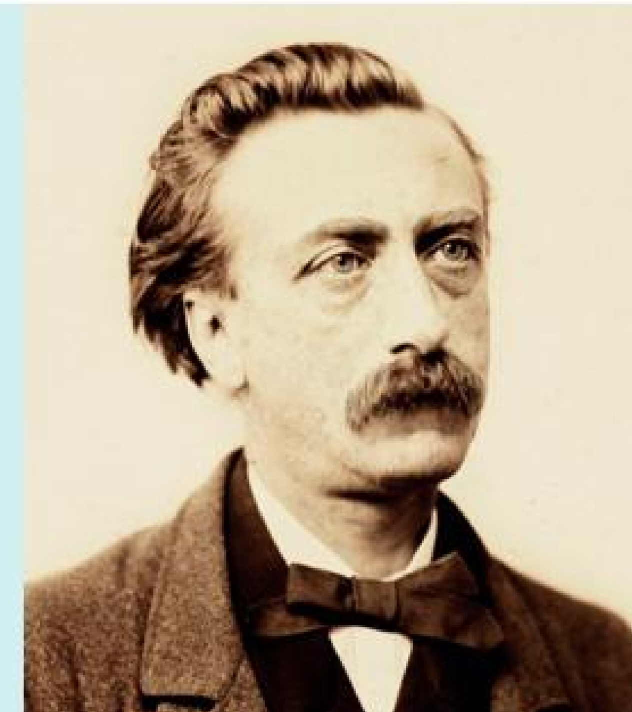

Hier ging het om een hoogstpersoonlijke waarneming van Kloos en ook dat vonden de Tachtigers belangrijk. In de literatuur was te veel sprake van verplichte nummers, gedichtjes die iedereen wel kon schrijven. Kloos vond dat kunst 'de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie' moest zijn.
De Tachtigers introduceerden de 'woordkunst', een nieuw soort taalgebruik, waarbij de schrijver neologismen, bijvoeglijke naamwoorden en originele beeldspraak gebruikte om zo nauwkeurig mogelijk zijn indrukken weer te geven. Ze publiceerden hun literatuuropvattingen en hun werk in een zelf opgericht tijdschrift: *De Nieuwe Gids*.

7.2 Multatuli, *Max Havelaar*, 1860 (niveau 5)

'Onrecht verdraag ik niet, o God, dat tolereer ik niet!'

Multatuli is het pseudoniem van Eduard Douwes Dekker (1820–1887). Multatuli betekent: ik heb veel gedragen. Multatuli's bekendste werk bekendste werk is *Max Havelaar*, dat hij baseerde op zijn eigen ervaringen in 1856 als bestuurder in Lebak*, een gebied op Java in Nederlands-Indië. Daar zag hij dat de regent, de inlandse vorst, de bevolking slecht behandelde. Douwes Dekker wilde aan deze uitbuiting zo snel mogelijk een eind maken. Zijn superieuren wilden de precaire verhouding met de inlandse vorsten echter niet verstoren en negeerden zijn brieven over de kwestie. Daarop diende Douwes Dekker zijn ontslag in en dat werd tot zijn verbazing geaccepteerd.
Na zijn vertrek uit Indië zwierf Douwes Dekker enige jaren door Europa. In 1859 woonde hij in armoede in Brussel en schreef daar in drie maanden *Max Havelaar*. Het boek zorgde zeker voor politieke ophef, maar leidde niet onmiddellijk tot afschaffing van het cultuurstelsel. Wel was het literaire succes groot.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen

1 Laat zien dat Havelaar erg goed op de hoogte is voor iemand die net in zijn nieuwe baan begonnen is.

2 Waarom gaat Havelaar in op het verzoek van de regent?

3 Vat samen wat er allemaal verkeerd gaat in Lebak.

4 Welke verschillen zie je tussen de taakopvatting van Havelaar en Verbrugge?

5 Bij wie ligt jouw sympathie, bij Havelaar of Verbrugge? Waarom?

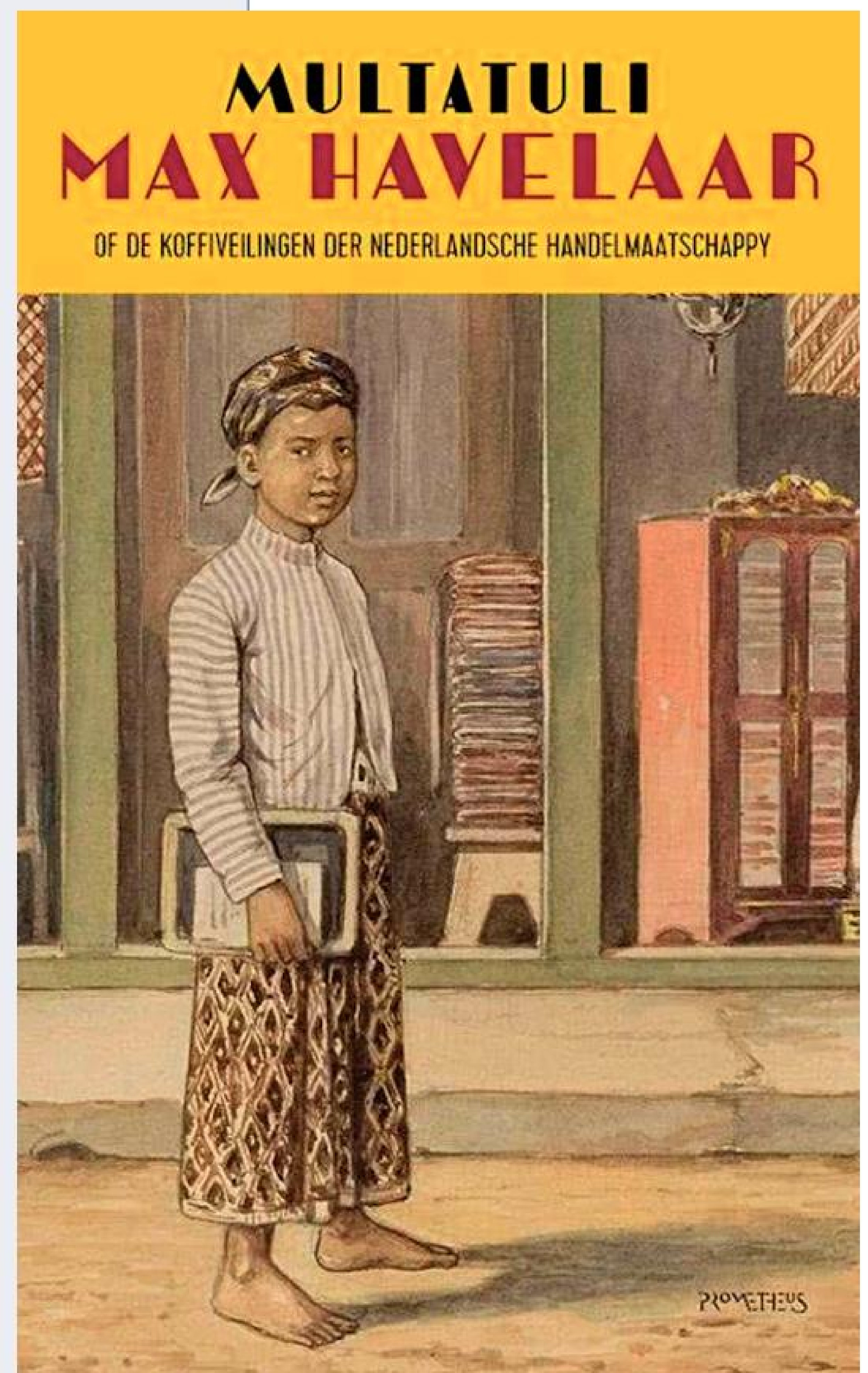
6 Vind je *Max Havelaar* meer realistisch of meer romantisch? Leg uit.

▶ ... bestuurder in Lebak
Nederlands-Indië was verdeeld in een aantal residenties. Elke residentie bestond weer uit een aantal regentschappen, bestuurd door een inheemse regent en een Nederlandse assistent-resident. Onder de assistent-resident stond de controleur. De inheemse bevolking stond onder het bestuur van de regent, die verantwoording schuldig was aan het Nederlandse gezag. De regent kreeg een toelage van de Nederlandse regering.

Tekst 1

Max Havelaar is de nieuwe assistent-resident van Lebak; zijn voorganger, Slotering, is mogelijk vergiftigd. Na Havelaars kennismakingstoespraak tot de inlandse vorsten van Lebak houdt hij een ontvangst, waarbij regent Adipati, een van de inlandse vorsten, hem om geld vraagt. Havelaar stemt toe, maar controleur Verbrugge, zijn ondergeschikte, is het daar niet mee eens.

'Verbrugge, ik zal je zeggen waarom ik dit doe. De regent heeft geen cent in huis: zijn boekhouder heeft mij dit gezegd, en bovendien, hij vroeg er zo direct om! Hij heeft dat geld dringend nodig. Ik overtreed liever op eigen verantwoordelijkheid de regels dan dat ik een man van zijn rang en jaren in verlegenheid breng. Bovendien, Verbrugge, er wordt in Lebak gruwelijk misbruik gemaakt van gezag. Dat moet je toch weten. Weet je dat?'
Verbrugge zweeg. Hij wist het.
'Ik weet het', vervolgde Havelaar, 'ik weet het! De dag na de dood van de heer Slotering, in november, heeft de regent werkvolk opgeroepen om zijn sawa's[1] te bewerken, zonder betaling! Je had dit moeten weten, Verbrugge. Wist je 't?'
Verbrugge wist dat niet.
'Als controleur had je dat *moeten* weten! *Ik* weet het', ging Havelaar voort. 'Dáár liggen de maandoverzichten van de districten', en hij toonde het pak papier dat hij had ontvangen in de vergadering. 'Zie, ik heb niets geopend. Daarin staan onder andere de opgaven van arbeiders die herendiensten[2] hebben verricht op het voorplein van de regent. Welnu, kloppen die cijfers?'
'Ik heb ze nog niet gezien.'
'Ik ook niet! Maar toch vraag ik je of ze juist zijn. Waren de opgaven van vorige maand juist?'
Verbrugge zweeg.
'Ik zal het je zeggen: ze waren *vals*! Want er was driemaal meer volk opgeroepen om voor de regent te werken dan de regels voor de herendiensten toestaan, en dat durfde men natuurlijk niet op te nemen in de administratie. Is het waar wat ik zeg?'
Verbrugge zweeg.
'Ook de cijfers die ik vandaag ontving, zijn vals', ging Havelaar voort. 'De regent is arm.'
'Ja, dat is zo.'
'Hij heeft niets dan zijn salaris, en hierop is een korting ingehouden om een voorschot terug te krijgen dat de regering hem eerder heeft gegeven, toen hij… weet je dat?'
'Ja, dat weet ik.'
'… toen hij een nieuwe moskee* wilde laten bouwen, waarvoor veel geld nodig was. Bovendien, veel leden van zijn familie… weet je dat?'
'Ja, dat weet ik.'
'… veel leden van zijn familie scharen zich als een plunderbende om hem heen, en persen hem geld af. Is dit waar?'
'Ja, dat is zo.'
'Ik ben dus goed geïnformeerd, maar daarover later meer. De regent, die ouder wordt en de dood vreest, wil graag geld aan geestelijken geven. Hij betaalt de reiskosten van veel pelgrims die op bedevaart naar Mekka gaan. Nietwaar?'
'Ja, dat is waar.'
'Goed, door dit alles is hij zo arm. Bovendien perst zijn schoonzoon – maar hij niet alléén – de arme bevolking af, door mensen weg te halen van hun eigen rijstvelden om ze op de sawa's van de regent te laten werken. En de regent, ik wil graag geloven dat hij het anders zou willen, maar nood dwingt hem gebruik te maken van zulke middelen. Is dit alles niet waar, Verbrugge?'
'Ja, het is waar', zei Verbrugge, die steeds beter begreep dat Havelaar een scherpe blik had.

▶ … een nieuwe moskee
De islam was de belangrijkste godsdienst in Nederlands-Indië. De Nederlandse bestuursambtenaren hielden hier rekening mee.

'Ik wist', vervolgde deze, 'dat hij geen geld in huis had toen hij zojuist naar de belastinginkomsten vroeg. U hebt vanmorgen gehoord dat ik mijn plicht wil doen. Onrecht verdraag ik niet, o God, dat tolereer ik niet!'
En hij sprong op, en hij klonk heel anders dan de vorige dag, toen hij zijn officiële eed aflegde.
'Maar', vervolgde hij, 'ik wil mijn plicht doen met zachtheid. Ik wil niet precies weten wat *is* gebeurd, maar wat vanaf nu *zal* gebeuren. Dat is mijn verantwoordelijkheid, daarvoor zal *ik* zorgen! Ik hoop hier lang te blijven. Weet je wel, Verbrugge, dat wij een prachtige taak hebben? Maar besef je ook dat ik alles wat ik je zojuist zei eigenlijk van jou had moeten horen? Je bent een fatsoenlijke kerel, ook dat weet ik. Maar waarom heb je mij niet gezegd dat hier zoveel verkeerd gaat? Twee maanden lang ben je waarnemend assistent-resident geweest, en bovendien ben je hier al lang als controleur, je wist het dus allemaal, toch?'

Multatuli, Max Havelaar of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij, hertaald en bewerkt door Gijsbert van Es, Uitgeverij Nieuw Amsterdam 2010

▶ Woordbetekenissen
[1] sawa's: rijstvelden
[2] herendienst: benaming voor het werk dat de bevolking gratis voor de overheid, zoals de regent of het Nederlandse bestuur, moest doen

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

7 Leg in je eigen woorden uit wat het eerste doel is, dat Multatuli met *Max Havelaar* wil bereiken.

8 Multatuli schrijft: 'Ik wil gelezen worden.' Onderstreep door wie hij gelezen wil worden. Waarom wil hij juist door deze personen gelezen worden? Hoe denkt hij dat te bereiken?

9 In zowel tekst 1 als tekst 2 gaat het over de uitbuiting van de inheemse bevolking. In hoeverre verschilt de benadering van Havelaar van die van Multatuli? Leg uit.

▶ Pamflet
Korte tekst met een duidelijk standpunt over een actuele kwestie.

10 Tekst 2 is een pamflet*. Dat maakt de roman *krachtiger – zwakker – iets anders* ....

▶ ... de vorm van mijn boek
Max Havelaar heeft drie vertellers. De eerste is Batavus Droogstoppel, een zelfgenoegzame handelaar in koffie. Hij krijgt van een oud-klasgenoot, die hij Sjaalman noemt, een pak documenten dat uitgegeven moet worden. Droogstoppel geeft zijn stagiair Stern de opdracht dat te doen. Stern schrijft op basis van de documenten het 'Max Havelaar'-deel, over de bestuursambtenaar die opkomt voor de rechten van de inlandse bevolking. Aan het slot neemt Multatuli zelf het woord en richt zich in een pamflet direct tot koning Willem III.

Tekst 2

Aan het slot van het boek neemt Multatuli zelf het woord.

Ja, ik, Multatuli 'die veel gedragen heb', neem de pen op. Ik vraag geen excuus voor de vorm van mijn boek*. Die vorm vond ik geschikt om mijn doel te bereiken.
Dit doel is tweeledig.

Ik wilde in de eerste plaats iets geven dat als heilige *poesaka* (erfstuk) kan worden bewaard door kleine Max en zijn zusje, als hun ouders van ellende zijn gestorven. Ik wilde aan de kinderen een getuigschrift van mijn hand meegeven.
En in de tweede plaats: ik wil gelezen worden. Ja, ik wil gelezen worden! Ik wil gelezen worden door staatslieden, die verplicht zijn te letten op de tekenen van de tijd; door letterkundigen, die toch eens het boek moeten inzien waarover ze zo vaak kwaad hebben horen spreken; door handelaren die belang hebben bij de koffieveilingen; door gouverneurs-generaal in ruste; door ministers die druk bezet zijn; door de lakeien van die Excellenties; door predikanten die gewoontegetrouw zullen zeggen dat ik de Almachtige God heb beledigd, terwijl ik slechts opsta tegen het godje dat zij zelf schiepen naar hun evenbeeld; door de duizenden en tienduizenden uit het droogstoppelras, die – terwijl zij doorgaan hun eigen zaakjes op de bekende wijze te behartigen – om het hardst zullen schreeuwen dat mijn geschrijf zo mooi is; door de leden van het parlement, die moeten weten wat er omgaat in het grote Rijk overzee, dat behoort tot het Rijk van Nederland.
Ja, ik *zal* gelezen worden!
Als dit doel wordt bereikt, zal ik tevreden zijn. Want het was me niet te doen om *mooi* te schrijven. Ik wilde zo schrijven dat het werd gehoord. En, zoals iemand die 'houd de dief!' roept zich weinig aantrekt van de stijl van zijn geïmproviseerde toespraak, zo laat het mij ook volstrekt koud hoe men de manier zal beoordelen waarop ik *mijn* 'houd de dief' heb uitgeschreeuwd.
'Het boek is bont… Het tempo wisselt te sterk… Effectbejag… De stijl is slecht… De schrijver is onervaren… Geen talent… Geen structuur…'
Goed, goed, allemaal goed! Maar… DE JAVAAN WORDT MISHANDELD!
Want: weerlegging van de STREKKING van mijn werk is onmogelijk!
Hoe luider mijn boek wordt afgekeurd, hoe liever het mij zijn zal, want des te groter is dan de kans dat ik word gehoord. En dat wil ik!
Maar u, die ik stoor in uw 'drukten' of in uw 'rust', u, ministers en gouverneurs-generaal, reken niet te veel op de onervarenheid van mijn pen. Die zou zich kunnen oefenen, en zich met enige moeite misschien kunnen ontwikkelen tot een instrument dat uiteindelijk de waarheid zal laten doordringen bij het volk! Dan zou ik aan dat volk een plaats vragen in de volksvertegenwoordiging, alleen al om te protesteren tegen de diploma's van rechtschapenheid die zogenaamde Indië-kenners aan elkaar uitreiken. Om te protesteren tegen de eindeloze strafexpedities en heldendaden, met arme schepsels als slachtoffers die men vooraf zelf door mishandeling tot opstand heeft gedwongen. Om te protesteren tegen schandelijke en lafhartige brochures, als schandvlekken op de eer van de Natie, waarin een beroep wordt gedaan op de publieke liefdadigheid voor de SLACHTOFFERS van 'chronische zeeroof'.
Het is waar, die opstandelingen waren uitgehongerde geraamten, en die zeerovers zijn weerbare mannen!
En als men mij die plaats in het parlement zou weigeren, als men mij niet bleef geloven?
Dan zou ik mijn boek vertalen in de weinige talen die ik ken, en in de vele talen die ik kan leren, om aan Europa te verkondigen wat ik vruchteloos heb verteld in Nederland. En in alle hoofdsteden zouden liederen worden gezongen met refreinen als deze: 'Er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oost-Friesland en de Schelde!'
En wanneer ook dit niet hielp? Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Bataks…
En ik zou *klewang wettende* (zwaard slijpende) strijdliederen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren die ik hulp heb toegezegd, ik, Multatuli.
Redding en hulp, op de wettelijke weg waar het kan, en op de WETTIGE weg van geweld als dat moet.
En dat zou zeer nadelig uitpakken voor de koffieveilingen van de NEDERLANDSE HANDELMAATSCHAPPIJ*!

Multatuli, Max Havelaar of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij, hertaald en bewerkt door Gijsbert van Es. Uitgeverij Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2010

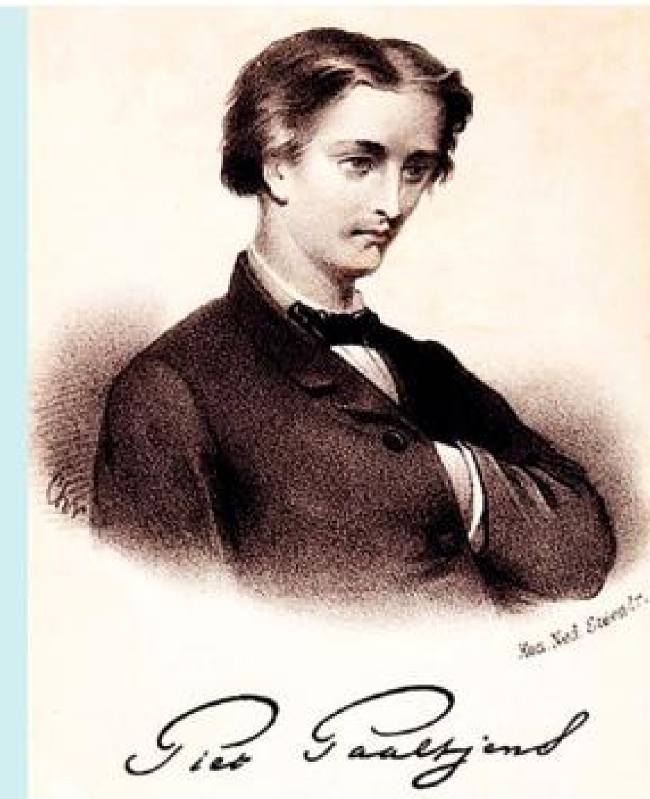

De koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij
Multatuli verwijst hier naar de opbrengsten van het cultuurstelsel voor de Nederlandse staat.

7.3 Poëzie

'De kennismaking kon niet korter zijn.'

Piet Paaltjes, 'Aan Rika' (1867)
Snikken en grimlachjes (1867) bevat de gedichten van Piet Paaltjens, pseudoniem van François HaverSchmidt (1835-1894). De bundel begint met een 'Levensschets' van Piet Paaltjens. Hij was 'een bleeke student', die altijd somber zuchtend in het café zat, weinig vrienden had en ook nog boven een doodgraver woonde. Niemand begreep hem, maar hij schreef gedichten die iedereen tot tranen roerden. Zogenaamd had hij zijn gedichten aan François HaverSchmidt gegeven, die ervoor zorgde dat ze uitgegeven werden. Iedereen wist dat Paaltjens en HaverSchmidt een en dezelfde persoon waren, maar François HaverSchmidt deed zijn hele leven alsof Piet Paaltjens echt bestond*.
De gedichten in *Snikken en grimlachjes* gaan over teleurstelling in de liefde en de vriendschap. Het is vaak moeilijk vast te stellen of het echt gaat over 'ik ben diep ongelukkig' of dat de dichter spot met de overgevoeligheid van de romantiek.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 150-153 passen bij de tekst? Leg uit.

2 De ik-persoon heeft een grote fantasie. Noteer zoveel mogelijk dingen die hij verzint.

3 Gaat 'Aan Rika' over 'liefde op het eerste gezicht'? Leg je antwoord uit. Geef daarbij voorbeelden uit het gedicht.

4 Wat zou je tegen de ik-figuur zeggen als jij Rika was?

5 'Aan Rika' staat in de afdeling 'Tijgerlelies' van *Snikken en grimlachjes*. Daarin staan gedichten over vrouwen. Een lelie is een bloem, maar een 'tijgerlelie' klinkt niet alleen mooi en lief. Welk type vrouw associeer jij met het woord tijgerlelie? Vind je Rika een 'tijgerlelie'? Leg uit.

6 Herlees het tekstblokje 'Psychologie' op pagina 151. Leg uit dat 'Aan Rika' over het spanningsveld tussen Eros en Thanatos gaat.

... alsof Piet Paaltjens echt bestond
François HaverSchmidt (zie afbeelding) verzon Piet Paaltjens tijdens zijn studententijd. Hij had hem nodig als een soort tussenpersoon om zijn gevoelens in zijn gedichten te kunnen uiten. Zijn studententijd was de gelukkigste periode van zijn leven. Hij werd dominee, maar zijn preken waren zo somber dat hij de mensen de kerk uit joeg. François HaverSchmidt leed aan depressies en pleegde uiteindelijk zelfmoord.

7 In de inleiding van dit hoofdstuk staat 'In de romantiek draait alles om vaak heftige en tegenstrijdige gevoelens'. Welke tegenstellingen zie je in 'Aan Rika'? Noem er in ieder geval drie.

8 Kies één van de volgende uitspraken en vul aan.

- ○ 'Aan Rika' gaat over zwelgen in liefdesverdriet, want
- ○ 'Aan Rika' drijft de spot met liefdesverdriet, want
- ○ 'Aan Rika' is een serieus gedicht over liefdesverdriet, want
- ○ Anders, namelijk

Tekst 1

Aan Rika

Slechts éénmaal heb ik u gezien. Gij waart
Gezeten in een sneltrein, die den trein,
Waar ik mee reed, passeerde in volle vaart.
De kennismaking kon niet korter zijn.

En toch, zij duurde lang genoeg, om mij
Het eindloos levenspad met fletsen lach
Te doen vervolgen. Ach! Geen enkel blij
Glimlachje liet ik meer, sinds ik u zag.

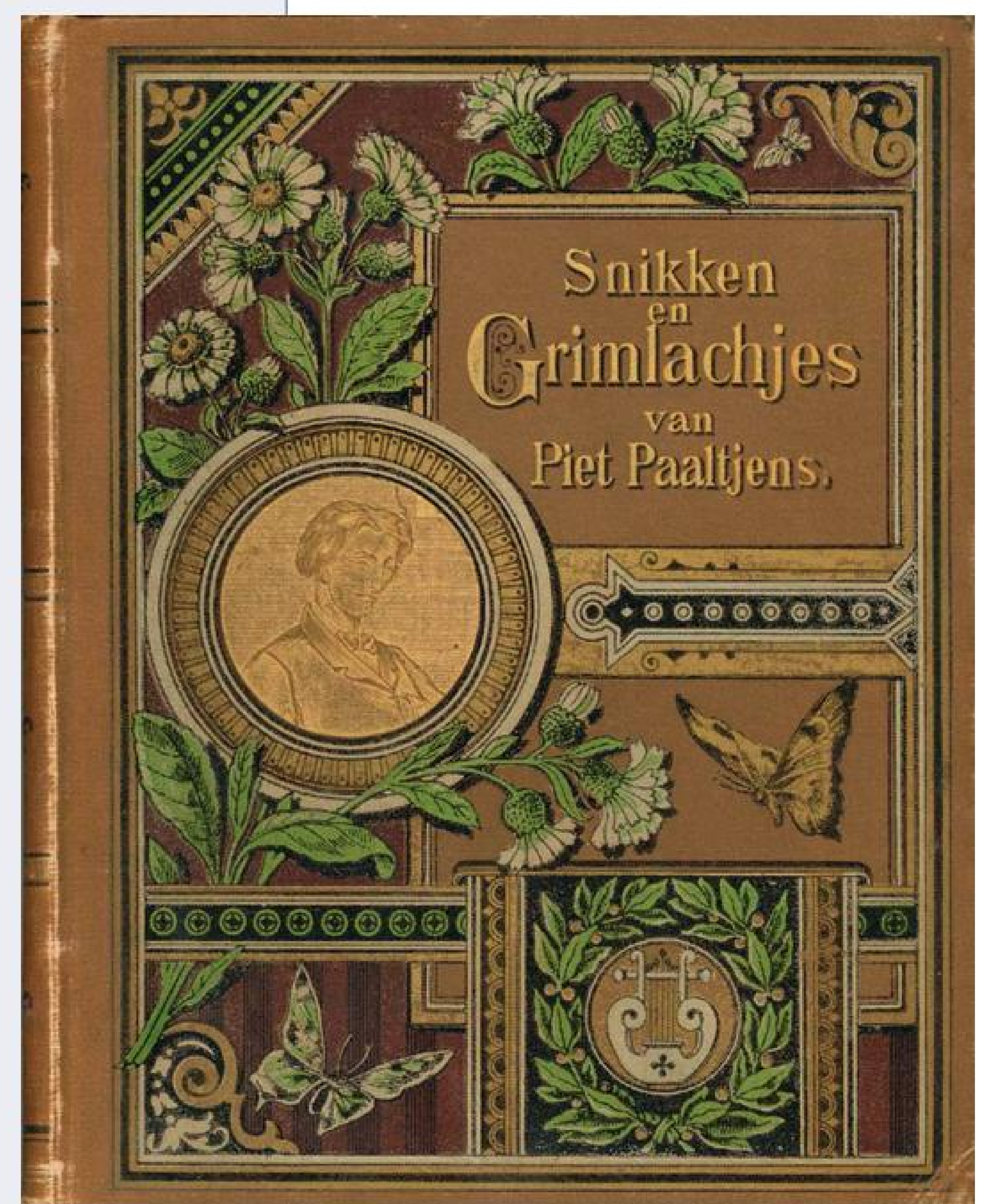
Waarom ook hebt gij van dat blonde haar,
Daar de englen aan te kennen zijn? En dan,
Waarom blauwe ogen, wonderdiep en klaar?
Gij wist toch, dat ik daar niet tegen kan!

En waarom mij dan zoo voorbijgesneld,
En niet als 't weerlicht 't rijtuig opgerukt,
En om mijn hals uw armen vastgekneld,
En op mijn mond uw lippen vastgedrukt?

Gij vreesdet mooglijk voor een spoorwegramp?
Maar, Rika, wat kon zaalger voor mij zijn,
Dan, onder helsch geratel en gestamp,
Met u verplet te worden door één trein?

Piet Paaltjens

Snikken en grimlachjes. Academische poëzie (ed. Marita Mathijssen en Dick Welsink). Uitgeverij Atheneum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2003

7.4 Louis Couperus, *Noodlot*, 1890 (niveau 4)

'Ja, er dreigde iets.'

Louis Couperus (1863-1923) is een van de grootste Nederlandse romanschrijvers. Hij werd in één klap beroemd met zijn debuut *Eline Vere*, waarin hij de Haagse chique families uit het eind van de 19e eeuw portretteerde.
Noodlot is een naturalistische roman, waarin Couperus onderzoekt wat er gebeurt als je bepaalde karaktertypen met elkaar in contact brengt. Zijn de reacties die dan ontstaan door het lot bepaald of door de vrije keuze van de mens? Heeft de mens wel een vrije wil? In hoeverre is alles in je leven voorbeschikt en ben je een speelbal van het noodlot?
Noodlot zou als cadeautje voor de lezers van de krant *Het Nieuws van den Dag* verschijnen, maar de uitgever vond het boek 'te akelig'. Toen verscheen het in twee afleveringen in het tijdschrift *De Gids*.
Couperus kiest zijn woorden zorgvuldig en zijn zinnen zijn vaak lang. Dat past bij de aandacht voor de schoonheid van de taal, die je ook bij de Tachtigers ziet.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Lees het tekstblokje 'Tachtigers' op pagina 153. Vind je dat in tekst 1 sprake is van 'woordkunst'? Leg uit.

2 Je leest een lange *monologue intérieur** van Bertie. Wat is zijn grote angst? Waardoor is die angst ontstaan?

▶ *Monologue intérieur*
Interne monoloog. Een personage praat in of tegen zichzelf. Interne monologen zijn daardoor vaak nogal warrig.

3 Wat vind jij van Berties opvatting dat hij het leven verdient dat Frank hem verschaft?

4 Waardoor kwam het volgens Bertie dat hij totaal berooid eindigde? Ben jij het met zijn redenering eens? Leg uit.

5 'Wat was het toch, intuïtie? Iets stom goedigs, een soort zinneloos beter ik, zooals de menschen zeggen, dat, diep verborgen, in het geheim, maar voortholt als een dol veulen, dwars door de fijnste verwikkelingen der spinnende gedachte heen!'
Bespreek met een klasgenoot wat Bertie precies bedoelt. Wat vindt hij beter: nadenken of je intuïtie volgen? Waarom? Ben je het met hem eens?

6 Bertie wenst de scheiding van Eve en Frank. Hij ervaart 'een stroom van wil'. Hoe kun je dat rijmen met zijn opvattingen over de mens als speelbal van het noodlot?

7 Zijn er ook nu mensen die zo denken als Bertie, vind je? Leg uit.

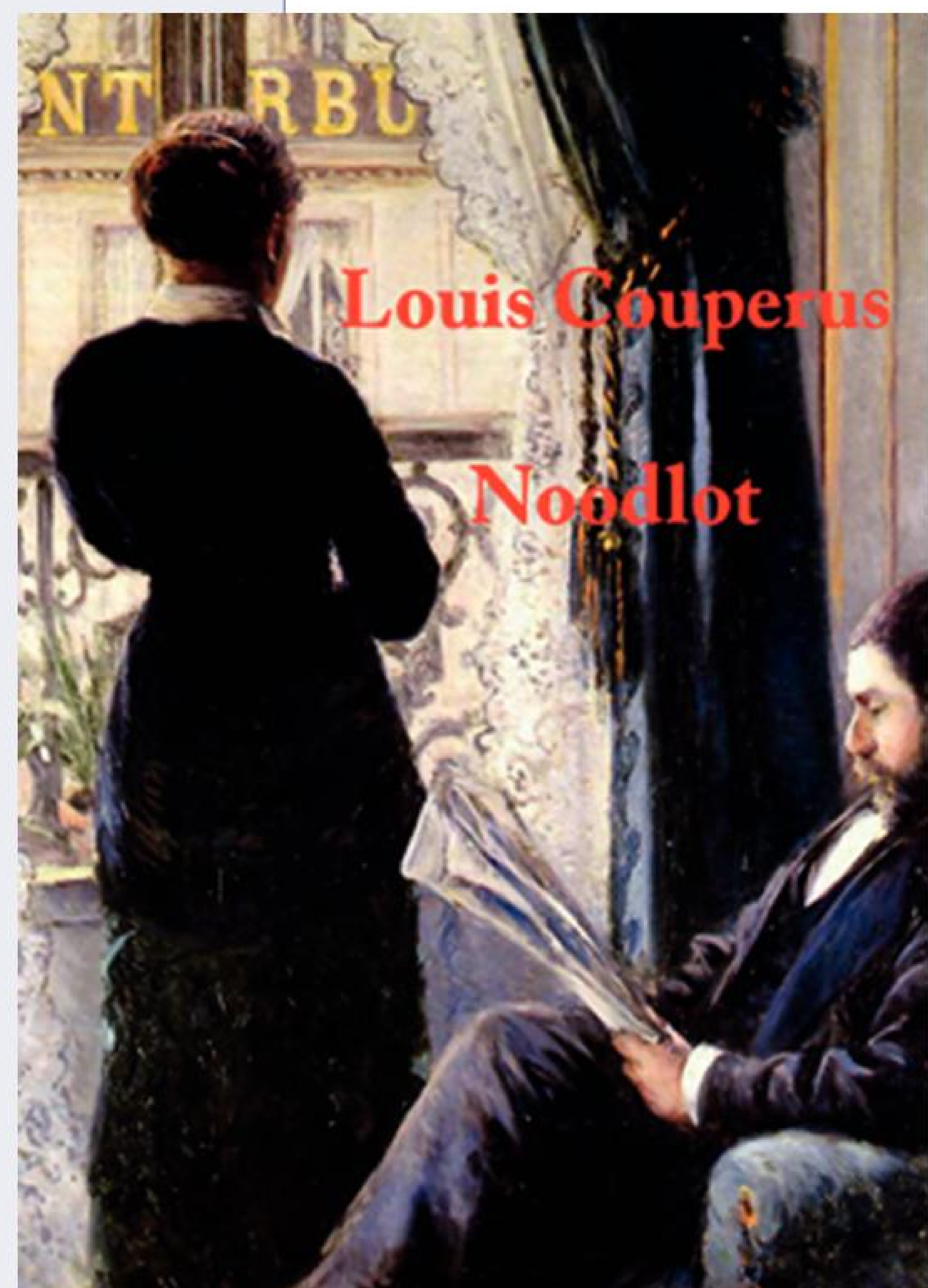
8 Herlees het tekstblokje 'Realisme en naturalisme' op pagina 152 en leg uit hoe Couperus Bertie (waarschijnlijk) ziet. Leg uit dat je ook heel anders naar Bertie kunt kijken.

Tekst 1

Robert van Maeren, die meestal Bertie genoemd wordt, doet wanneer hij helemaal aan de grond zit, een beroep op zijn vroegere studievriend Frank Westhove. Frank woont in Londen, is afgestudeerd als ingenieur, maar leeft van de erfenis van zijn overleden vader. Hij ontvangt Bertie hartelijk en ontfermt zich over hem. Bertie geniet van het comfortabele bestaan op Franks kosten. Dan ontmoet Frank tijdens een vakantie in Noorwegen Eve Rhodes. Zij worden verliefd. De vader van Eve, Sir Archibald geeft toestemming voor hun huwelijk.

December in Londen, een koude mist. Een wit waas om White-Rose, in de achterkamer een groot vuur. Maar Bertie was in geene stemming om van dat bien-être[1], waaraan hij reeds gewend was, te genieten; hij beschouwde het daarenboven als iets geheel en al natuurlijks, dat hem, van rechtswege, toekwam, omdat hij een fijn gestel had, klein en tenger was, en zich niet geboren voelde om ellende te lijden. En toch had hij ellende gekend: de slavernij van dienstbare betrekkingen, waaronder hij met eene serviele en kruipende diplomatie had weten te buigen; toch wist hij van de nijping van honger, de goorheid van vunze armoede... Wat scheen dat alles lang geleden, vaag als een droom, als de lijnen van dat Londensch tuingezicht daar buiten, afgestompt in de bleeke vaalte der nevels, o vaag als een onduidelijk vermoeden van een voorbestaan! Want hij had na zijne metamorfoze willen vergeten, hij had zich gedwóngen te vergeten, geen seconde aan een

verleden, ook niet aan een toekomst te denken; hij haátte zijn verleden als eene onrechtvaardigheid, als eene schande, als een onuitwischbare vlak op de uiterlijke onberispelijkheid van zijn heden: iets, dat steeds verborgen, begraven, brutaal ontkend moest worden, tot hijzelve gelooven zoû, dat het niet bestaan had. En hoe was hij voor zich geslaagd in deze vernietiging zijner Amerikaansche jaren, die uitgewischt schenen in de annalen zijner herinnering! Waarom moesten die jaren dan nu, langzaam, als spoken, voor zijn geest oprijzen uit het graf hunner vergetelheid? Waarom kregen zij, eerst spoken! al meer en meer omtrek, tot zij, duidelijk van lijn, helder gekleurd, dag aan dag, maand aan maand schakelend, opwarrelden in de vlam van het vuur, waarin hij moedeloos staarde, een doodendans van jaren gelijk, die hem aangrijnsden als met doodskoppen, met holle oogen en bleeke tronies, verwrongen door een sluw gemeenen grimlach; jaren, die hem toewuifden met vuile lompen en zijn reuk ontzenuwden met een goren stank? Hij zag die jaren, hij rook ze, hij rilde van hunne koude, daar in den gloed van dat vuur; hij voelde hun honger, trots het souper, dat hem wachtte... Waarom? O, was het, omdat de toekomst, die hij eveneens ontkende, thans begon te dreigen als een onheil, dat iederen dag, ieder uur, nader en nader kwam, onafwijsbaar, onafwendbaar, en omdat die toekomst wellicht zoû zijn, als dat verleden?

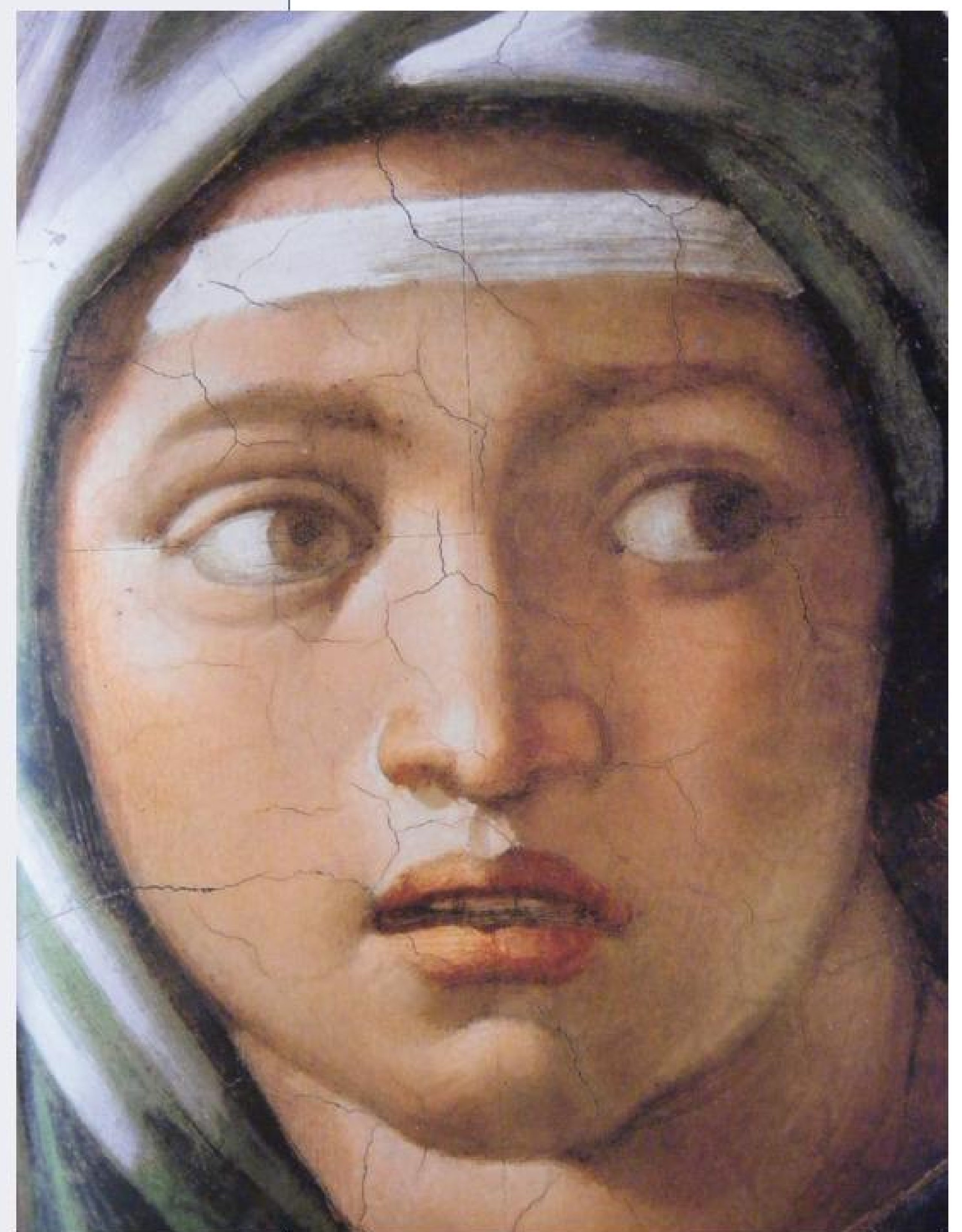

Ja, er dreigde iets. En hij bleef daar zitten, ziek van angst, laf, zonder geestkracht, zonder moed... Er dreigde iets en hij voelde het naderen, hem overvallen, met hem strijden op leven en dood, in eene overspanning van wanhoop; hij voelde zich wankelen, nederzinken, hij voelde zich gerukt worden uit de fluweelen zachtheid van zijn leven, neêrgesmakt worden op straat, zonder dak, zonder iets... Wat behoorde hem toe? Het linnen aan zijn lichaam, de schoenen aan zijne voeten, de ring aan zijn vinger, het was van Frank. Het souper daarginds, zijn bed boven, het was van Frank. Zoo was het geweest een vol jaar lang en als hij ooit weg zoû moeten gaan met alleen het zijne, dan zoû hij moeten gaan... naakt, in den winter. En hij kón niet meer zijn, als hij geweest was in Amerika, dienstbaar scharrelend van den eenen dag op den anderen. Zijn lijf en zijne ziel waren beide als geweekt in een bad van lauwe weelde; hij was geworden als eene kasplant, die, gewend aan de vochte warmte der serres, vreest in de open lucht te worden gezet. Want het dreigde, gruwzaam, onbarmhartig: geen seconde was die bedreiging van hem af, en, in de lafheid zijner verweeking, wrong hij er zachtjes zijne witte handen om, en drupten er twee tranen langs zijn strak masker van wanhoop. Te strijden voor zijn bestaan! Hij kon het niet meer; zijne energie was er te zwak voor: eene zwakte, die hij over zich had voelen komen als eene wellust, na zijn getob met het leven, en die hem nu onmachtig maakte zich tot een zweem van geestkracht in te spannen! En vóor zich zag hij de noodlottige keten der, soms oneindig-kleine, gebeurtenisjes zich op nieuw ontrollen, ieder gebeurtenisje een vreeslijke schakel, soms leidend tot catastrofes! Hoe ontzettend, dat het eene steeds voortvloeide uit het andere, de toekomst werd uit het verleden!... Als zijn vader, na het mislukken zijner indolente[2] studies te Delft, hem niet in een administratief betrekkinkje naar een fabriek te Manchester verbannen had, dan had hij denkelijk nooit sommige jongelui leeren kennen, zijne medeklerken aldaar, fashionable boeven en gevaarlijke strijders voor het leven, nog halve knapen en reeds rot van een verdorven jeugd... Als hij ze niet gekend had - en hoe gemakkelijk hadden ze, zijne aangeboren neigingen slechts te gemoet komend, hem medegesleept! - dan had hij misschien toch niet zóó lichtschuwe geldknoeierijen bij zijne fabriek bedreven, dat zijn patroon, uit medelijden en vriendschap voor zijn vader, hem naar Amerika geholpen had...

Daar was hij het diepst gezonken, ondergegaan in het schuim van spartelende gelukzoekers... O, ware hij niet in Amerika verongelukt, hij zoû niet, in de grootste ellende te Londen gestrand, Franks hulp hebben ingeroepen. En Frank... Frank ware zonder zijn drijven niet naar Noorwegen gereisd, had zonder hem dus Eve niet ontmoet. O, die reis naar Noorwegen, hij vloekte ze nu, want zonder Noorwegen ware Frank misschien nooit verliefd geworden en had Frank er wellicht nooit om

gedacht te trouwen! En nu... Frank was gisteren naar de woning van Sir Archibald gegaan, waar de jongelui na hunne Noorweegsche ontmoeting veel waren gekomen, en Frank was teruggekomen als de aanstaande van Eve! Frank zoû trouwen en... hij, Bertie? Waar zoû hij blijven, wat zoû er van hem worden?
Zwaar gevoelde hij de noodlottigheid van het leven, en de onrechtvaardigheid der levensaaneenschakelingen en hij zag in, dat hij zijn eigen ongeluk had opgeroepen door slechts een enkel woord... Een enkel woord: Noorwegen! Noorwegen, Eve, Franks liefde, Franks aanstaand huwelijk, zijn eigen ondergang... hoe hatelijk duidelijk zag hij die enkele schakelen zijner levensketen in elkaâr geklonken! Eén woord, uit eene domme intuïtie geuit: Noorwegen; en hij bewerkte onherroepelijk het geluk van twee anderen, ten koste van zichzelven! Onrechtvaardigheid, onrechtvaardigheid!
En hij vloekte die intuïtie, die geheime domme kracht, waarvan een beetje is in ieder woord, dat wij uiten, en hij vloekte dit: dat ieder woord, iedere klank der menschelijke stem, niet overlegd kan zijn. Wat was het toch, intuïtie? Iets stom goedigs, een soort zinneloos beter ik, zooals de menschen zeggen, dat, diep verborgen, in het geheim, maar voortholt als een dol veulen, dwars door de fijnste verwikkelingen der spinnende gedachte heen! O, had hij maar gezwegen van Noorwegen! Wat gaf hij om dat eene, noodlottige, land boven alle andere landen? Waarom niet Spanje, Rusland, Japan, mijn God, Kamschatka voor zijn part; waarom juist Noorwegen!! Domme intuïtie, die zijn vervloekte lippen verlokte te zeggen: Noorwegen, en onrechtvaardigheid van het lot, het leven, van alles!!
Energie? Wil? Was dáár tegen te willen en energiek te zijn? Woorden, niets dan woorden! Hurk fatalistisch neêr als een Arabier, en laat dag volgen op dag; denk niet na, want onder de gedachte loert... de intuïtie! Vechten? Tegen het lot, dat zijn kettingen blind in elkaâr voegt, schakel aan schakel?
Hij wierp zich woest achteruit in zijn stoel en steeds wrong hij zachtjes zijne handen, steeds drupten twee tranen van zijn oog. En hij zag zijne lafheid voor zich staan, hij staarde zijne lafheid in de bange oogen, zonder haar te veroordeelen. Want hij was zooals hij was, hij wàs laf en kon zich niet veranderen! De menschen noemden iemand, die was als hij: laf; dat was een woord! Waarom was laf: slecht en leelijk en moedig: goed en mooi? Alles conventie, overeengekomen begrippen, zooals de geheele wereld éen conventie, éen begrip, éen hersenschim was. Er was niets, niets!
Maar er was toch iets: ellende, armoede! Hij had die gevoeld, met ze gevochten, lijf aan lijf, en hij was daar nu te zwak voor, te teêr, te fijn! Hij wilde niet!
Toen, achteruit geleund, het bleeke hoofd rustend op den fluweelen rug van den fauteuil, zijne diepe, zwarte oogen troebel van het gift der gedachten, voelde hij door zijne zwakte een zachten, gelijkmatigen, electrischen stroom gaan, een stroom van wil. Het noodlot had gewild, dat hij Eve en Frank samen zoû brengen; welnu, hij, armzalige speelbal van dat lot, hij zoû willen, dat...
Ja, hij zoû willen, dat ze gescheiden wierden.
Het rees daar vast voor zijn blik, dat voornemen, ijzig en streng, een boos beeld van satanische slechtheid gelijk, dat raadselachtig voor hem staan bleef. En het zag hem aan met oogen als van eene sibylle[3], als van een sfinx, en, rondom de reusachtige boosheid van het beeld, zonken zijne vorige overmijmeringen weg in een afgrond: de doodendans der jaren, de aaneenschakeling der noodlottigheden en zijne vervloekingen tegen dat alles... Het verzonk en alleen het beeld bleef, als een spook, bijna tastbaar en bijna zichtbaar opdoemend tegen den zwijmenden gloed van het stervende vuur in de duisterende kamer. En de somber vragende blik van het beeld hypnotizeerde hem en alle instinct sluimerde onder het verpletterende gewicht er van in... Vriendschap? Dankbaarheid? Woorden!
Er was niets, niets dan conventie en... armoede. En dan - was er dat beeld, dáar, vóor het vuur, vóor zijne vergroote, starre pupillen, versteend tot een opdoemsel van zwijgend, aanstarend en helsch magnetisme.

Louis Couperus, Noodlot. Uitgeverij Astoria, Leiden 2012 (1890)

Sybille door Michelangelo, detail Sixtijns kapel

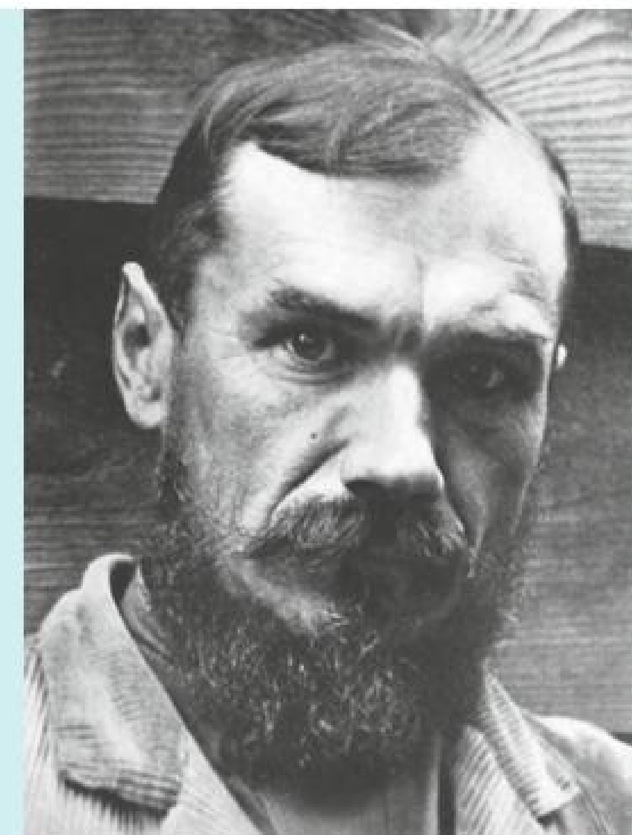
▶ Woordbetekenissen

[1] bien-être: welbevinden
[2] indolent: traag en onverschillig
[3] sibylle: benaming in de klassieke oudheid voor een vrouw die, geïnspireerd door een godheid, in extase plotseling en ongevraagd de toekomst begon te voorspellen

7.5 Frederik van Eeden, *Van de koele meren des doods*, 1900 (niveau 5)

'Maar van een mysterie openbaarde zich niets.'

Schrijver en psychiater Frederik van Eeden (1860-1932) was een van de oprichters van het tijdschrift *De Nieuwe Gids* (1885), dat zich sterk maakte voor de romantische opvattingen over literatuur. Zijn bekendste boek is het sprookjesachtige *De kleine Johannes*. In 1898 richtte Van Eeden de wooncommune Walden II op, waarin hij zijn idealen over een nieuwe bezitloze maatschappij hoopte te verwezenlijken. Daarnaast diende de kolonie ook als rustoord voor psychiatrische patiënten.
'De geschiedenis van een vrouw', zo noemde hij zijn roman *Van de koele meren des doods*, 'hoe zij zocht de Koele meren des doods, waar verlossing is, en hoe zij die vond'. Hij beschrijft en analyseert in dit boek het leven van Hedwig Marga de Fontayne en geeft een heel nauwkeurig beeld van haar geestelijke en lichamelijke aftakeling. Van Eeden wilde met zijn verhaal over Hedwig niet alleen een mooi boek schrijven, maar zich ook uitspreken over de, volgens hem deels maatschappelijke, oorsprong van psychisch lijden en hij wilde de weg naar herstel wijzen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke verwachtingen hebben Hedwig en Gerard van hun huwelijksreis in Duitsland? Komen die verwachtingen uit? Leg uit.

2 Van Eeden verwijst impliciet naar de seksuele relatie tussen Hedwig en Gerard. Markeer samen met een klasgenoot deze verwijzingen.

3 Hoe vat je 'Maar van een mysterie openbaarde zich niets' op?

4 Markeer de zin waarin het woord 'mysterie' terugkomt. Hoe vat je deze zin op?

5 Is het advies van de arts een goed advies, vind je? Waarom?

6 Wat is precies het probleem van Gerard? En wat is Hedwigs probleem? Zijn hun problemen typerend voor het *fin de siècle* of van alle tijden?

7 Vind je de verhouding tussen Hedwig en Gerard gelijkwaardig? Leg uit.

8 Denk je dat deze tekst een hedendaagse lezer iets anders heeft te zeggen dan een 19e-eeuwse lezer? Leg uit.

9 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 150-153 passen bij tekst 1? Leg uit.

Tekst 1

Hedwig Marga de Fontayne is een gevoelig meisje, dat al vanaf jonge leeftijd last heeft van stemmingswisselingen. Ze trouwt op negentienjarige leeftijd met Gerard, die ze voor het eerst ontmoette toen hij zich verkleed had als stoere 'ridder Frank'. Hedwig en Gerard gaan op huwelijksreis naar Duitsland.

Zij gingen naar Duitsland. Beider wensen ontmoetten elkaar daar, het sprak van zelf. Zij wilden naar Heine's Rijn, naar Goethe's Thüringen, naar Bettina's Frankfort*. Zij dachten aan maanschijn-avonden in wingert-priëelen aan den oever des ruisenden Rijns. Aan nachtegalen in sering en vlier-bosjes aan bergweide-rand. Aan de lente-tuinen waar Adelaïde's minnaar dwaalde. Aan zachtjens wandelen tussen sprookjes-fluisterende bloemen op lichtenden zomermorgen. Aan slot-ruïnen met ridder-legenden, aan dichter-banken door linden overschaduwd bij ruisende beek in 't koele mosbeklede rotsendal. Aan kleine oude stadjes met zingende handwerksgezellen en grote ronde bloeiende lindebomen. Aan bergvalleien met kronkelende landwegen en dorpjes aan woudzoom. Aan bossen met zware eiken en schichtige reeën. Aan de blauwe bergtoppen en de nevelige verschieten waarheen vervloden Beethovens zuchten aan zijn verre geliefde. Aan al dat onuitsprekelijke, liefelijke dat door woord en lied van Duitsers in hen was gewekt en dat zij meenden daar terug te zullen vinden.
Zij vonden ook van dat alles iets, omdat zij waren jong en vol geestdrift en van zeer goeden wil. Maar zij vonden het zoals men de scherven van een kostbare vaas bijeen leest uit een groten hoop puin en vuilnis. Van het wonderland der Duitse zangers vonden zij nauw speurbare overblijfselen, hier en daar, verborgen onder een vuns afzichtelijk spinsel der huidige samenleving. En dit niet begrijpend, verwonderden zij zich over wat zij de verbeeldingskracht der dichters noemden.

▶ Heine, Goethe, Bettina, Adelaïde
Heinrich Heine is een Duitse dichter uit de romantiek. Johann Wolfgang von Goethe is een Duitse schrijver, o.a. van *Die Leiden des jungen Werthers*. Bettina verwijst naar de geliefde van de Franse schrijver Honoré de Balzac en Adelaïde naar een lied van Beethoven.

Maar van een mysterie openbaarde zich niets.

Niets. De eerste avond donkerde zachtkens en zij beefden als voor die stille uitnodiging tot innigheid. In den trein waren zij doodsbang bekenden te zien, zij hadden wel liever elk afzonderlijk gezeten. Het hotel had voor Hedwig de grote bekoring van het vreemde, en zij was onder den indruk van de weelderige voorhof en eet-zalen, de brede hel-verlichte trappen, de uitheemse gasten met hun onverschilligen schijn en de streng beleefde gedienstigen. Maar dit nam de vervaarlijke beklemming niet weg van beiden. Zij spraken haast niet en wisten niet hoe of wat. Een gezegende oplossing scheen het haar toen Gerard zeide beneden te zullen wachten tot zij ter rust was gegaan. En toen hij kwam hield zij zich slapende, haar hart klopte bonzend en haar oren suisden. En hij ontkleedde zich zeer stil en zij spraken niet, den nacht niet en den morgen niet. En toen zij, na een afmattend strak wakkerliggen, insluimerde en weer wakker werd, was hij al opgestaan en zij vond hem, beneden, gans gereed in de zonnige ontbijtzaal.
Nu was de moeite weer voor een dag geleden en de dag was dragelijk. Maar tot zulk een uiterste was bij beiden de schaamachtigheid gespannen dat zij grote kwellingen doorstonden en één van beiden zelfs later ziek werd door het niet willen weten voor elkander van natuurlijken nooddrang.
Dit leven ging voort, vele dagen, en er kwam een zekere gewendheid in die de grootste moeilijkheid verlichtte.
Maar gelijk daarmee, en als in gelijke rede, kwam langzaam, langzaam het ontzettende besef van teleurstelling in Hedwig. Eerst was het er als een vage onrust, een lijfelijk onbehagen, een weerzin in eten, een gemis aan veerkracht en lust. En toen op een warmen dag, in een heet, stoffig stadje aan den Rijn waar het kermis was, stond zij voor het raam van een saaie hotelkamer en hoorde een klein, krakerig draaiorgeltje in de straat. En dat bracht heel lang geleden kinderstemmingen te binnen en een scherp terugverlangen naar haar eigen, sober, somber meisjeskamertje. En toen wist zij 't. Toen wist zij het verpletterende, dat er geen mysterie gekomen was en dat zij was teleurgesteld.
Daar begon zij te wenen en te snikken liggende op haar bed, en het was niet verruimend, maar benauwd, want zij wist niet hoe of wat, en begreep niet wie schuld had en wat er anders moest zijn.
En toen Gerard haar droevigen staat bemerkte en angstig uitvroeg, zei ze met moeite, onder snikken dóór: 'Och Frankie, – och goeie Frankie, – vergeef 't me, – maar ik had gedacht dat het méér zou zijn.'
Gerard verschrok hevig, als een die reeds lang een onrustig geweten heeft gehad en nu niet meer voorbij zien kan dat hij onheil sticht. Het zag er ernstig en droevig uit, maar hij wist volstrekt geen raad. Zijn ziel was een en al gloed en zwaarmachtige genegenheid. Maar zijn ziel alleen. Hij verlangde niets meer, volstrekt niets, dan Hedwig te mogen naar de ogen zien, haar altijd bij zich te hebben dag en nacht, haar te dienen en goed te doen. Iets te ontwijden van wat hij voor 't reinste wezen op aarde hield scheen hem afschuwelijk en onmogelijk. Zelfs voor een mond-kus voelde hij schroom.
Maar toch kon hij iets als wroeging niet van zich doen, dat dit niet was zoals 't behoorde en dat hij ter verantwoording stond voor Hedwigs tranen en lijdend wezen.
Maar hij bekende dit zich niet, want dan zou hij ook hebben moeten erkennen wat hem een onwaardige, schandelijke gedachte scheen, dat een zoo verheven wezen als Hedwig zóó zou kunnen lijden om 't gemis aan wat hij lage, aardse, verachtelijke dingen noemde. Dus troostte hij haar zoo goed hij kon, vooral met verzekeringen van zijn eigen geluk. En zij nam den troost gelovig aan en hun leven gleed weer enigen tijd effener, met hulp van de stuwing der vele indrukken van buiten.

Maar toen brak in haar tedere gestel het evenwicht en zij begon zich geheel en al ziek te voelen. Daarbij langzaam aan de eerste lichte vóór-vlagen van zwaarmoeds vreselijken storm. Ze herkende die gevoelens met siddering en wilde niet. Maar er was geen miskennen aan.
Er werd dus een doctor geraadpleegd. Een Duits geneesheer, dien Hedwig had horen prijzen als buitengewoon beroemd en kundig. Inderdaad was hij zeer boekenwijs en ervaren, ook goedhartig, een weinig zinnelijk en geldzuchtig, met de grove gevoeligheid en platte levensbeginselen der meeste geneesheren van dezen tijd. Hedwig voelde voor hem een groot ontzag, voortkomend uit haar kinderlijk geloof in wat de wereld zei. Dat heeft zij steeds gevoeld voor beroemd geheten doctoren, en haar zeer tot vertrouwen geneigd gemoed dronk aanvankelijk al hun meningen in met oordeellooze aanname. Het op zijn dóórvragen één voor één onthullen van haar ziels- en lichaams-zwakten had altijd voor haar een zekere bekoring, die zij eerst veel later als onzuiver leerde begrijpen.
Deze man nu, al vrij oud zijnde en met blozend, wit-gebaard gezicht, begon haar met veel belangstelling en zonder enigen schroom te ondervragen. Hij had zijn vernoegen aan het geval dat Hedwig jonggetrouwd en zoo mooi was, en ook aan de gewende gemakkelijkheid waarmee hij met deze zaken terecht wist, door zijn groote ervaring. Spoedig meende hij nauwkeurig te weten waar het haperde, en hij glimlachte met vriendelijke, joviale meerderheid, genoegelijk verwonderd om deze twee onnoozelen, en verheugd dit alles spoedig in orde te zullen brengen. Hij moest met den echtgenoot afzonderlijk spreken, zei hij.
Toen had Gerard een uur van benauwing, zoals hij er nog nimmer een had. Uiterst pijnlijk trof hem de schertsend gemeenzame toon van den ouden man, diens vrijmoedige en platte verwijten en raadgevingen, nauwelijks ingetoomd door Gerards koele, ernstige houding. De grofheid trad hem hier tegen met een meerderheid en gezag waar hij volstrekt niet tegen op kon. Hij vond den ouden doctor een ploert en een onverdragelijke kerel, maar die evenwel in alles onweersprekelijk gelijk scheen te hebben.
Gerard liet zich niet uitvragen, als Hedwig. Hij bewaakte zijn innige binnenste met stroeve terughouding. Maar hij verschrok niettemin hevig toen als mogelijke oorzaak van zijn denkwijze dat lijfelijk kwaad werd genoemd, en hij kon ook niet weerspreken dat een huwelijk als dit geen huwelijk was, dat men met gevoelens als de zijne niet huwen moest, dat hij zijn vrouw bedroog daar zij onwetend was geweest en hij niet.
En eindelijk, de schrikkelijke inprenting, waaraan hij tegenover dezen man niet te ontsnappen wist, dat hij Hedwig ziek en ongelukkig maakte. Strak en bleek, met zweetpareltjes op 't voorhoofd, de kauwspieren in gestadige werking, zat hij den doctor aan te horen, antwoordde kortaf en hooghartig, en vond enige verluchting in het vragen naar de betaling en het nederleggen van een te grote som geld. De uitwerking van dit gesprek was droevig. Gedreven door de vreze om de zozeer geliefde vrouw brak Gerard den ban van schroomvalligheid. Maar het leidde hem tot de diepste diepte van vernedering en schaamte. Wat als heilig levens-verschijnsel moet komen en voorbijgaan in een blindende wolk van vervoering, dat werd een afgedwongen, beredeneerde proefneming, zonder wijding en jammerlijk mislukt.
Van toen aan berustten beiden weder voor langen tijd. Gerard in beschaamde bitterheid, Hedwig in een al somberder verbijstering, in den ouden toestand. En zij zagen uit op de thuiskomst, alsof daar redding zou komen.

Frederik van Eeden, Van de koele meren des doods. Uitgeverij Wereldbibliotheek, Amsterdam [z.j.] (1900)

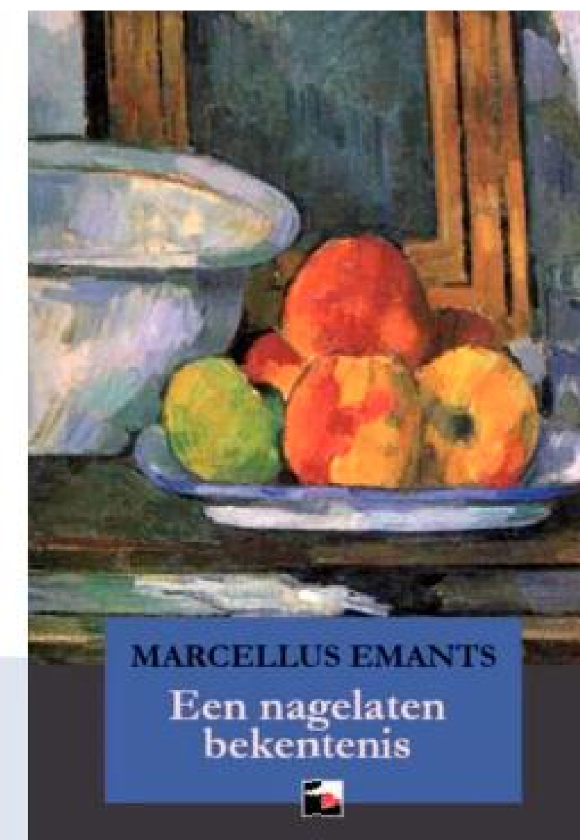
Filmstill uit *Van de koele meren des doods* met Renée Soutendijk als Hedwig

7.5 Lees meer

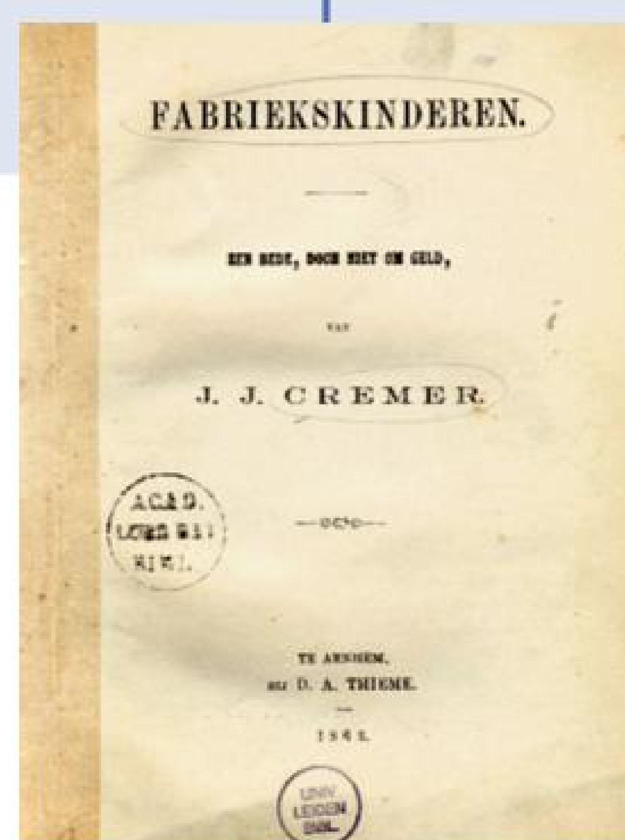

Frederik van Eeden, *De kleine Johannes*, 1887 (niveau 4)
Johannes, een nieuwsgierig jongetje, woont met zijn vader in een oud huis met een grote tuin. Op een dag ontmoet hij daar de elf Windekind, die hem meeneemt naar zijn wereld en hem inwijdt in de wonderen van de natuur. Uiteindelijk moet Johannes kiezen. Blijft hij in de sprookjeswereld van Windekind of kiest hij voor de wereld van de mensen waar hem 'eindeloos verdriet, vermoeienis en zorg' wachten?

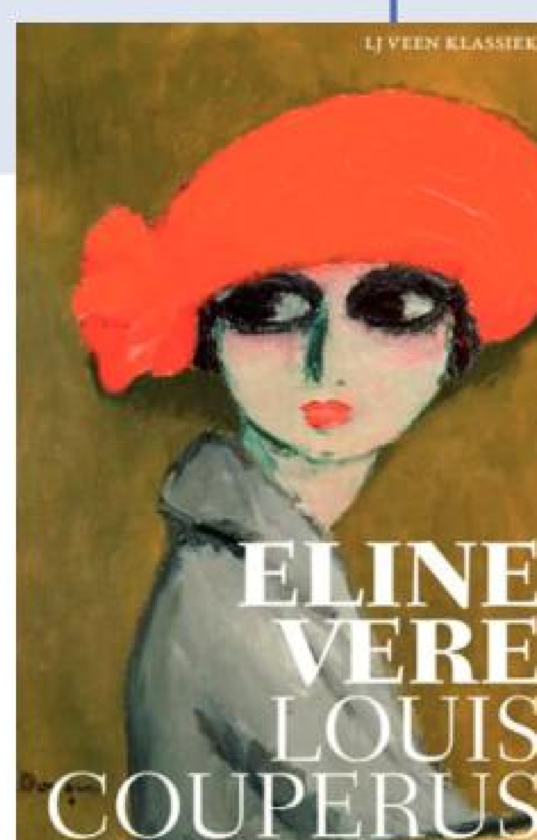
Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 1894, (niveau 5)
Op de eerste pagina vertelt Willem Termeer dat hij zijn vrouw vermoord heeft. Niemand weet dat hij de schuldige is, toch voelt hij een dringende behoefte om zichzelf te rechtvaardigen door uit te leggen dat hij niet anders kon dan haar vermoorden.

1850 1860 1870 1880 1890 1900 1910 1920 1930

J.J. Cremer, *Fabriekskinderen*, 1863 (niveau 3)
Vroeg in de ochtend, rond zes uur, aan het eind van een koude winternacht, lopen drie kinderen door de stille straten van een achterbuurt in Leiden. Het zijn de oudste drie kinderen van Gerrit Zwarte, een werkloze timmermansknecht die aan de drank is. Zij zijn op weg naar een Leidse stoomwolspinnerij, waar zij de kost moeten verdienen.

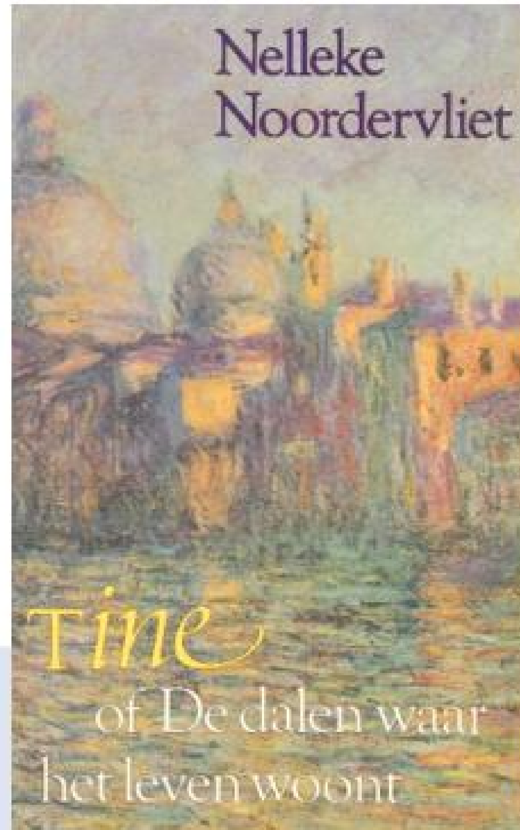

Louis Couperus, *Eline Vere*, 1889 (niveau 5)
Eline Vere is na de dood van haar ouders opgevoed door een oudere tante. Ze vult haar dagen met visites maken, zingen, lezen en naar de opera gaan. Dan vraagt Otto van Erlevoort haar ten huwelijk. Eline voelt geen liefde voor hem en ze weet eigenlijk niet wat ze wil, maar zegt toch ja op Otto's aanzoek. Later verbreekt ze de verloving en vanaf dan gaat het langzaam bergafwaarts met haar.

Herman Heijermans, *Op hoop van zegen*, 1901 (niveau 3)
Barend wil niet mee met de vissersboot 'Op hoop van zegen', omdat hij bang is dat hij zal verdrinken, net zoals zijn vader en twee van zijn broers. Het verhaal gaat bovendien dat het schip slecht is. Maar Barend moet toch naar zee, samen met zijn broer Geert.

Nelleke Noordervliet, *Tine of De dalen waar het leven woont*, 1987 (niveau 5)
Tine of De dalen waar het leven woont is het verzonnen dagboek van Tine, de eerste echtgenote van Eduard Douwes Dekker. Ze kijkt in de laatste maanden van haar leven terug en geeft haar visie op haar huwelijk en kwesties zoals 'de zaak Lebak'.

Thomas Rosenboom, *Publieke werken*, 1999 (niveau 5)
In 1888 hoopt vioolbouwer Vedder zijn huis in Amsterdam goed te kunnen verkopen aan een hoteleigenaar. In dezelfde tijd besluit zijn neef in Hoogeveen de arme turfstekers in zijn omgeving te helpen.

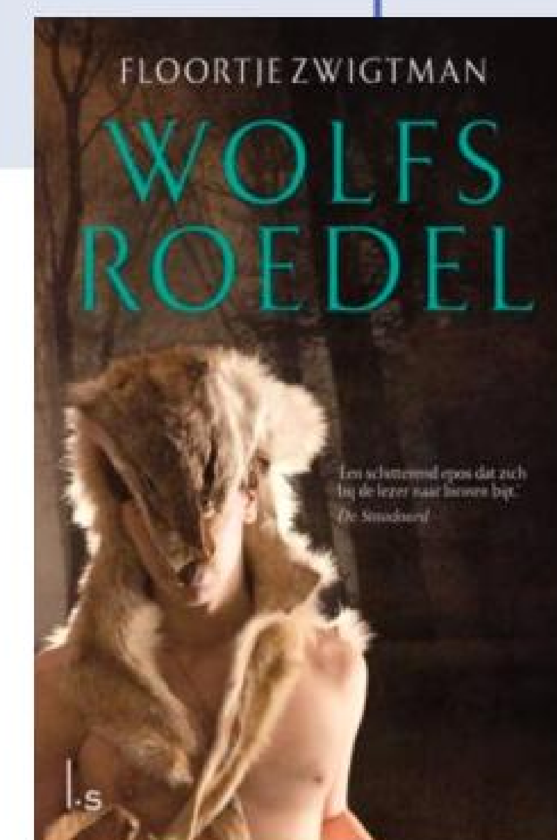
Atte Jongstra, *De heldeninspecteur*, 2010 (niveau 4)
Junius raakt betrokken bij de Tiendaagse veldtocht in 1830, die de zuidelijke Nederlanden los zal maken van de Noordelijke. Hij krijgt de opdracht te beoordelen wie een 'held' is en wie niet.

1940 1950 1960 1970 1980 1990 2000 2010

Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*, 1906 (niveau 5)
Een groot geheim verbindt de families Takma en Steyn de Weert. Lang geleden, toen zij nog in Indië woonden, is er een mysterieuze moord gepleegd, waar niemand over wil praten. De daders hopen hun geheim in het graf mee te nemen, maar als de zoon van Ottilie Steyn de Weert wil trouwen, kan het niet langer verborgen blijven.

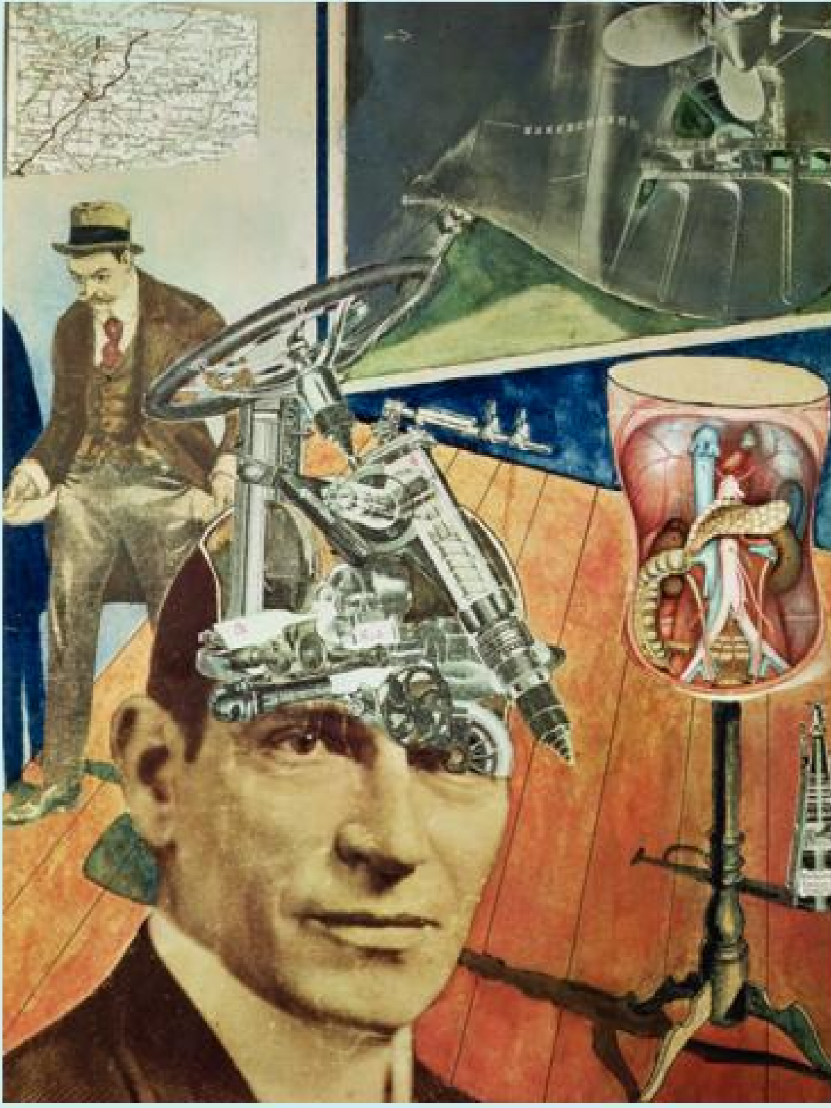

Floortje Zwigtman, *Wolfsroedel*, 2002 (niveau 4)
Vulpe, Alexandru en Ion, jonge Roemeense boeren, sluiten zich in het einde van de 19e eeuw aan bij de roversbende van Vulpes broer Lupu. Al gauw treedt er een scheiding op tussen de bendeleden, doordat de jaloerse Vulpe zijn oudere broer steeds meer gaat haten. Hij richt zijn eigen bende op en zijn acties worden steeds gewelddadiger. Beide bendes worden gesteund door hun eigen geheimzinnige raadgevers.

1 Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet in het midden '19e eeuw' en kies een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 150-151. Voeg daarna informatie over de literatuurgeschiedenis toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2 Multatuli protesteert met *Max Havelaar* tegen de uitbuiting van de inheemse bevolking in Nederlands-Indië. Over welke kwestie in de huidige tijd zou jij een boek willen schrijven?
3 Je ontmoet op een feestje een leuke jongen/meisje. 'Ik ben een echte romanticus', zegt hij/zij tegen je. Word je hier blij van? Leg uit.
4 Je hebt teksten van vier schrijvers uit deze periode gelezen. Wat willen ze met hun teksten bereiken? Welke literaire procedés gebruiken ze daarvoor? Lukt dat naar jouw idee?

Aantekeningen

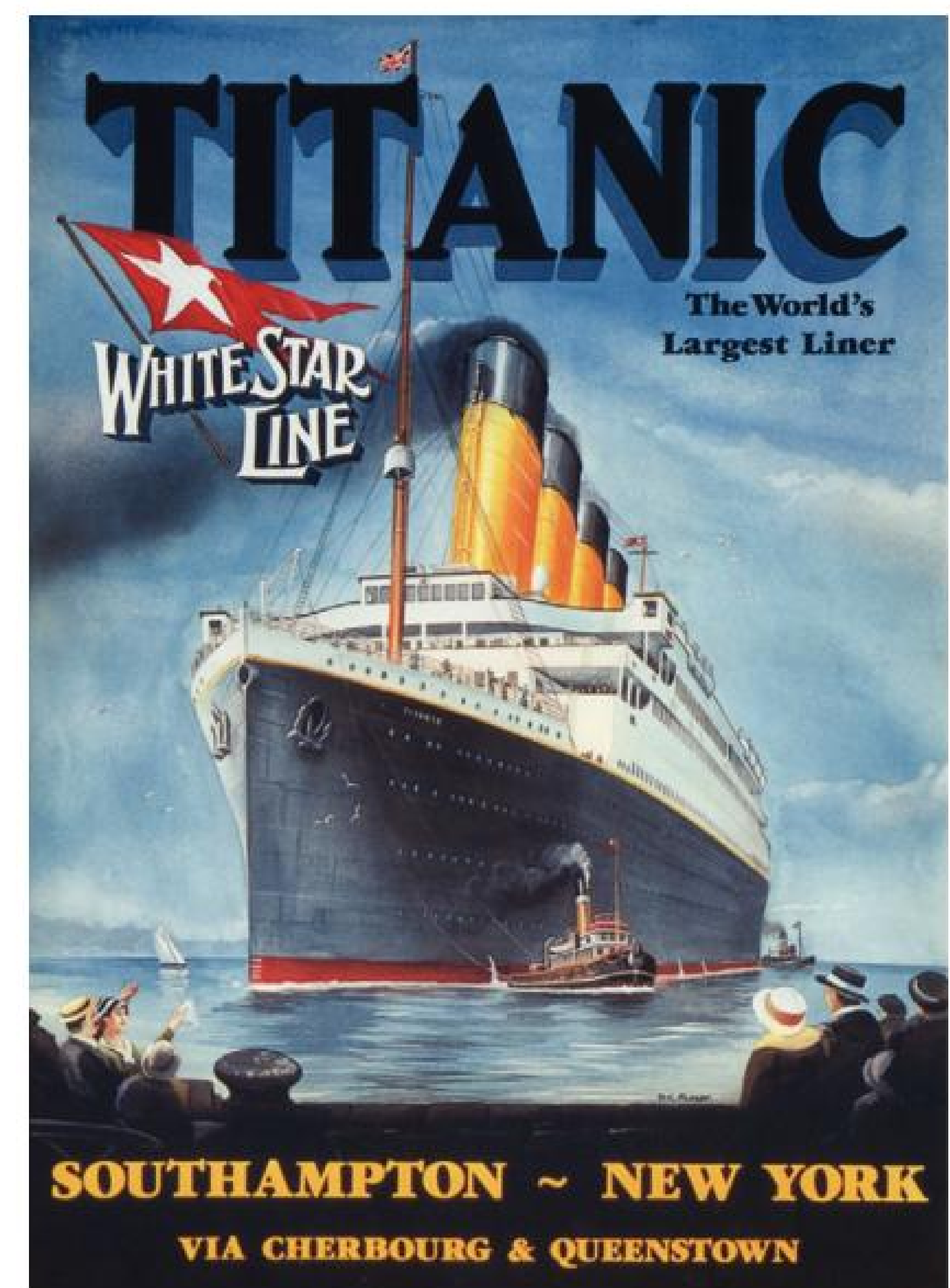
8 1900–1945

De Eerste Wereldoorlog leidde tot onvoorstelbare verschrikkingen en miljoenen slachtoffers. In Rusland kwam de bevolking in opstand. De tsaar werd afgezet en vermoord en de communisten, die een klasseloze maatschappij nastreefden waarin bezit gelijk verdeeld werd, kwamen aan de macht. Het communistisch ideaal bereikte ook Nederland, waar het botste op het nationaalsocialisme dat vanaf de jaren 30 vanuit Duitsland opkwam. De Nederlandse nationaalsocialisten (verenigd in de in 1931 opgerichte NSB) waren tegen de parlementaire democratie en voor een autoritair bestuur. Daartussenin bevond zich het socialisme, dat zich vanaf het einde van de 19e eeuw inzette voor sociale rechtvaardigheid.
Ondertussen volgden technologische ontwikkelingen elkaar in hoog tempo op. Door de verbeterde transport- en communicatiemiddelen werd de wereld waarin de mensen leefden, opeens veel groter dan hun stad of streek. Daardoor werden ze voor de opgave gesteld om hun plek in deze nieuwe wereld te bepalen. De verwarring waaraan de mens in de periode 1910-1945 ten prooi was, is goed te zien op deze fotomontage.

Technologische ontwikkelingen

Op 10 april 1912 vertrok de Titanic, op dat moment het grootste schip ter wereld, vanuit Southampton naar New York. De bouw van het schip was het gevolg van de scherpe concurrentie tussen de grote scheepvaartmaatschappijen. Het moest groter, sneller, luxer. Kosten noch moeite waren gespaard om het verblijf van de passagiers aan boord van de Titanic zo aangenaam mogelijk te maken. Onder hen bevond zich een groot aantal emigranten, die hoopten in Amerika hun fortuin te maken.
Vanwege haar enorme afmetingen en de nieuwste technologische snufjes werd de Titanic beschouwd als de belichaming van de moderne tijd. Er heerste een absoluut geloof in de onfeilbaarheid van de techniek. De schok was dan ook groot toen de Titanic tijdens haar eerste reis, van Southampton naar New York, zonk na een aanvaring met een ijsberg in de Atlantische Oceaan.

Eerste Wereldoorlog (1914–1918)

Op 28 juli 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal, maar in België werd zwaar gevochten. Veel soldaten vertrokken opgewekt (en in veel gevallen vrijwillig) naar het front, overtuigd als zij ervan waren vóór de kerst als overwinnaars terug te keren. Het liep anders. Door de nieuwe, 'moderne' manier van oorlog voeren, waarbij beide partijen zich ingroeven in loopgraven in Duitsland, België en Frankrijk, werd er nauwelijks vooruitgang geboekt. Aan beide zijden sneuvelden soldaten bij tienduizenden tegelijk in uitzichtloze slachtpartijen.
De Eerste Wereldoorlog zou de loop van de geschiedenis blijvend en ingrijpend veranderen. Doordat er voor het eerst moderne artillerie en chemische wapens werden gebruikt, was het aantal slachtoffers enorm: ongeveer 35 miljoen, voor het merendeel (jonge) soldaten. De ontzetting over wat deze oorlog had aangericht was zo groot, dat veel mensen het daarna moeilijk vonden om te geloven in de 'oude' idealen van vrede, democratie en mensenrechten.

De crisis

In 1929 vond de beurskrach plaats: de aandelenmarkt op Wall Street (New York) stortte in. De gevolgen waren wereldwijd voelbaar. Door het gebrek aan vertrouwen in de economie hielden bedrijven op te investeren. Dat leidde tot werkloosheid en dus armoede. Ook in Nederland was de werkloosheid ongekend hoog in de jaren 30. Mensen zonder baan kregen wel een uitkering, maar die was zo laag dat ze er met hun gezin nauwelijks van konden rondkomen. Om te bewijzen dat ze niet zwartwerkten, moesten ze een of twee keer per dag een stempel halen. Veel mensen werden gedwongen om banen ver onder hun niveau aan te nemen of zware lichamelijke arbeid te verrichten in werkverschaffingsprojecten.
De man op de afbeelding is een van de vele werklozen die er alles aan doen om aan werk te komen. Op zijn bord staat: *'Wie helpt mij aan werk? Onverschillig wat. Ik ben bekend met banketbakken en ben een beschaafd en goed verkoper.'*

Jordaanoproer

In 1934 was de werkloosheid ten gevolge van de crisis op haar hoogtepunt. Voor veel arbeiders was de situatie uitzichtloos geworden. Dat gold in het bijzonder voor de bewoners van de oudere arbeiderswijken in Amsterdam (Jordaan, Indische Buurt en Oostelijke Eilanden), die totaal verkrot waren. Toen de regering besloot de uitkeringen nog verder te verlagen, werd er door de Communistische Partij Holland op de avond van 4 juli een protestvergadering georganiseerd in de Jordaan. Op dezelfde avond zou de NSB een bijeenkomst houden in de Indische Buurt, maar die bijeenkomst werd afgelast. Mensen die van plan waren geweest te demonsteren tegen de NSB, kwamen nu in verzet tegen de steunverlaging. Er ontstond een onoverzichtelijke situatie waarin de politie met scherp schoot. Ook in andere Amsterdamse wijken braken gevechten uit in de daaropvolgende dagen. Minister-president Colijn gaf politie en leger opdracht om keihard op te treden. Er vielen vijf doden en 56 mensen raakten zwaargewond. Het geweld van de opstand én van politie en leger laat goed zien hoe hoog de spanningen ten gevolge van de economische crisis waren opgelopen.

Tweede Wereldoorlog (1940–1945)

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. Het Nederlandse leger was niet opgewassen tegen de Duitse overmacht en kon slechts enkele dagen standhouden, maar slaagde er wel in de Duitse opmars op enkele plaatsen te stuiten. Als represaille bombardeerden de Duitse luchtmacht op 14 mei Rotterdam. Omdat ook Utrecht, Den Haag en Amsterdam gebombardeerd dreigden te worden, besloot de Nederlandse legerleiding op 14 mei te capituleren. Koningin Wilhelmina en de Nederlandse regering vluchtten naar Engeland. De vijf daaropvolgende oorlogsjaren was Nederland bezet gebied. Veel mannen werden naar werkkampen in Duitsland gestuurd en Joodse mensen werden opgepakt en naar vernietigingskampen gedeporteerd.
Nederlands-Indië werd in dezelfde tijd bezet door Japan. Veel Nederlanders brachten de oorlogsjaren door in interneringskampen. Nadat Japan zich had overgegeven, riep president Soekarno in 1946 de onafhankelijke republiek Indonesië uit.

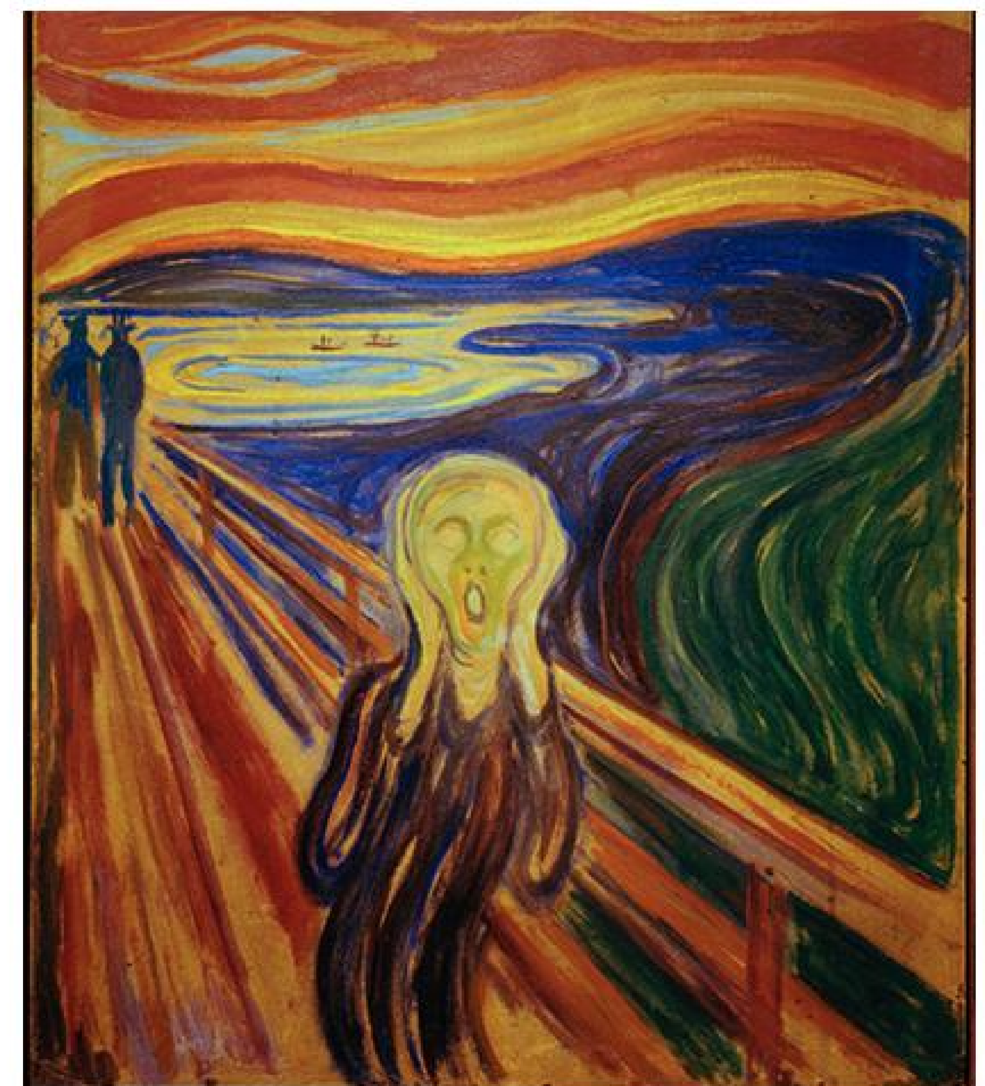

8.1 Literatuur: nieuwe tijd

De ‘moderne’ mens moest zijn plaats zien te vinden in een samenleving die sneller veranderde dan ooit eerder het geval was geweest. Dat leidde tot een grote diversiteit in de literatuur. Er golden minder ‘regels’ dan vroeger en dat gaf schrijvers de vrijheid om hun eigen antwoord te vinden op de vragen en uitdagingen waar de moderne tijd hen voor stelde.
Sommige schrijvers en kunstenaars, waaronder de expressionisten, traden de moderne tijd met veel enthousiasme tegemoet. Ze voelden zich geïnspireerd tot (soms extreme) experimenten. Anderen voelden zich weliswaar betrokken bij de maatschappelijke ontwikkelingen, maar waren ook kritisch. De schrijvers van de Nieuwe zakelijkheid behoren tot deze groep. Er waren ook schrijvers die grote moeite hadden met de moderniteit. Net als de romantici in de 19e eeuw vluchtten zij het liefst weg van het hier en nu. Zij worden neoromantici genoemd (Lat. *neo* betekent ‘nieuw’). Het is niet goed mogelijk en ook niet juist om schrijvers in één hokje te plaatsen. Er bestaan in deze periode meerdere tendensen, waarin elke schrijver zijn eigen weg zoekt.

Expressionisme

Op een avond maakte de Noorse schilder Edvard Munch (1863-1946) een wandeling met zijn vrienden. Terwijl zijn gezelschap doorliep, bleef Much staan op een brug. Hij werd bevangen door het beeld van de ondergaande zon en hoorde en voelde dat het landschap tegen hem schreeuwde. Later heeft hij deze ervaring geschilderd: je ziet een man die vol angst, ontzet, wanhopig is; zijn lichaam golft mee met het landschap, waardoor hij erin lijkt te verdwijnen. Munch heeft over het schilderij gezegd dat hij probeerde te schilderen wat hij *ervaarde* en niet wat hij *zag*. Die houding was kenmerkend voor het expressionisme (Lat. *expressio* betekent ‘uitdrukking’). Schrijvers en schilders probeerden in de eerste plaats hun gevoelens en ervaringen uit te drukken. Daarbij gold maar één wet: er zijn geen wetten. Elke schrijver en kunstenaar moest een eigen vorm vinden om zijn eigen, subjectieve werkelijkheid weer te geven.

De Nieuwe zakelijkheid

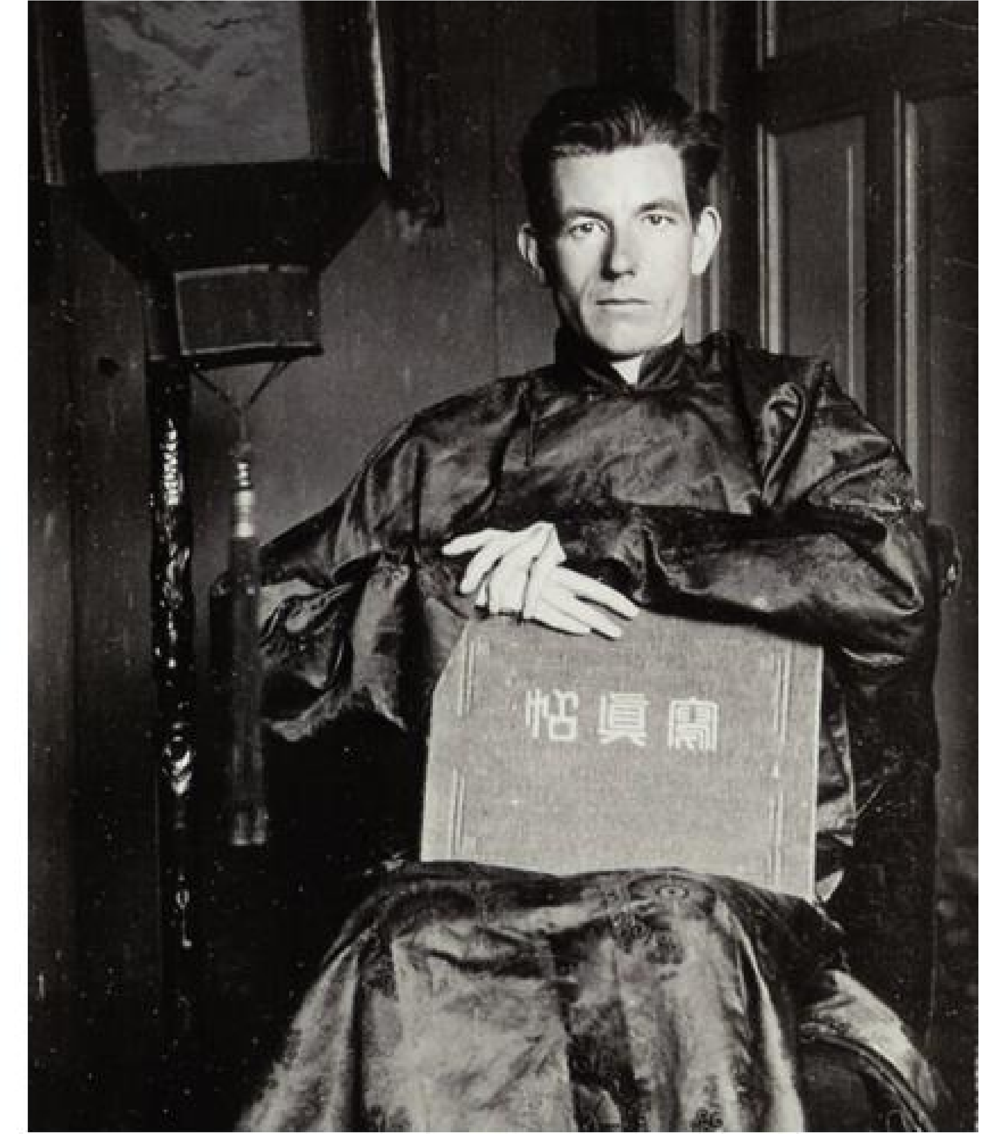
De stroming van de Nieuwe zakelijkheid ontstond in de jaren 20 in Duitsland rond het Bauhaus, een soort academie waar je architectuur en fotografie kon studeren. Het Bauhaus wilde vóór alles functionele kunst maken. Dat leidde tot een strakke architectuur, zoals duidelijk te zien is aan de Van Nellefabriek in Rotterdam. De opdrachtgevers Johannes Brinkman en Leendert van der Vlugt waren aanhangers van het Nieuwe bouwen. Kenmerkend daarvoor waren rechte lijnen, geometrische vormen, lichte constructies van staal en beton en grote ramen. Gebouwen moesten in de eerste plaats functioneel zijn. Daar pasten geen onnodige versieringen bij. Ook in de literatuur is deze benadering bekend geworden als de Nieuwe zakelijkheid. Kernbegrippen daarin waren: strak, zakelijk, sober, nuchter. Dat uitte zich zowel in de inhoud als de stijl. Er bestond een voorkeur voor onderwerpen die waren ontleend aan de actualiteit. Die werden rechttoe-rechtaan beschreven in korte, zakelijke zinnen waarin geen woord te veel stond. Gevoelens waren van ondergeschikt belang – doel was het zo objectief mogelijk vastleggen van de werkelijkheid. Vooral in het werk van Ferdinand Bordewijk is dit streven duidelijk te herkennen.

Neoromantiek

Een van de reacties op de moderniteit was er een van afkeer. De nieuwe, snelle wereld met zijn technologie, oorlogen en zakelijkheid was 'lelijk'. Neoromantische personages deden er alles aan om de alledaagse werkelijkheid te ontvluchten. Ze vluchtten in het verleden, in hun verbeelding, in dromen over de ideale geliefde, utopische landschappen, exotische streken en bovennatuurlijke en geheimzinnige gebeurtenissen – alles om maar niet in het hier en nu te hoeven zijn.
De schrijver-dichter-scheepsarts Jan Slauerhoff (1898-1936) is de belichaming van de neoromantische ziel. Hij verwoordde zijn levensgevoel als volgt:

Nu weet ik: nergens vind ik vree,
Op aarde niet en niet op zee,
Pas aan die laatste smalle ree
Van hout in zand.

Het voorvoegsel 'neo' moet je hier lezen als 'opnieuw' – de neoromantiek was een soort romantiek 2.0.

Vorm of vent

De schrijver Menno ter Braak was een van de oprichters van het literaire tijdschrift *Forum* (1932-1935). Hij had duidelijke opvattingen over wat literatuur moest zijn en *Forum* was bedoeld om daar een platform voor te creëren. Het belangrijkste vond Ter Braak dat schrijvers niet kozen voor de *vorm* en zo 'mooi' mogelijk probeerden te schrijven. In plaats daarvan moesten zij zich een *vent* tonen. Een vent was een man (of vrouw) uit één stuk, iemand die zegt wat hij doet en doet wat hij zegt – een persoonlijkheid kortom. Schrijven was niet iets vrijblijvends, maar iets wat een schrijver met volle overtuiging en met de inzet van heel zijn wezen moest doen. Dat hield ook in dat hij een standpunt diende in te nemen als de omstandigheden daar om vroegen en dat hij dat standpunt, als het nodig was, fel moest verdedigen. Voor Ter Braak waren Louis Couperus (zie p. 160) en Jan Slauerhoff allebei echte 'venten', omdat zij hun hele leven in dienst van hun schrijverschap stelden.

Modernisme

Door de snelle ontwikkelingen, en door het wegvallen van de oude religieuze en maatschappelijke zekerheden, is de werkelijkheid aan het begin van de 20e eeuw voor veel mensen onbegrijpelijk geworden. Modernistische schrijvers en dichters zagen de mens als een onzeker iemand in onzekere tijden. Ze schreven veel over personages die aan alles twijfelden. Belangrijker dan het verhaal waren de gedachten en gevoelens van de hoofdpersoon. Door de ontwikkelingen in de psychologie kregen het onder- en onbewuste veel aandacht. Dat zie je ook in de manier van vertellen. De chronologie werd losgelaten en de gedachten van de personages waren soms onlogisch en moeilijk te volgen. Een speciale modernistische techniek was de *stream of consciousness*: de associatieve en vaak warrige gedachten van personages werden net zo gefragmenteerd weergegeven als ze zich in werkelijkheid voordeden. Daarmee wilden modernistische schrijvers de werking van de geest zo dicht mogelijk benaderen.

8.2 Nescio, *Titaantjes*, 1915 (niveau 5)

'We zijn nu veel wijzer, stakkerig wijs zijn we.'

Nescio (Lat. 'ik weet het niet') is het pseudoniem van Jan Hendrik Frederik Grönloh (1882-1961). Kenmerkend voor Nescio's (kleine) oeuvre* is het spanningsveld tussen idealen en de plichten van de moderne maatschappij. Dat is duidelijk te zien in de novelle* *Titaantjes*, waarin de ik-persoon terugblikt op zijn jonge jaren. Hij schetst de (vage) idealen van de vrienden en laat zien wat daar al dan niet van terechtgekomen is. Opvallend is dat de vrienden zich afzetten tegen het burgerlijke bestaan dat Nescio zelf leidde: hij had hij verschillende kantoorbaantjes voordat hij in 1904 ging werken voor de Holland-Bombay Trading Company. Daar klom hij op naar een hogere positie. Hij was lid van de SDAP (Sociaaldemocratische Arbeiderspartij), de voorloper van de huidige PvdA. Latere grootheden als W.F. Hermans (zie paragraaf 9.2) en Gerard Reve (zie paragraaf 13.2) zagen Nescio als een voorbeeld en inspiratiebron. Vooral Nescio's afwijkende, want 'gewone', volkse taalgebruik werd en wordt hoog gewaardeerd. Gerard Reve: 'Nescio schreef, nadat er tientallen jaren hoogdravende onzin over de Nederlandse lezer was uitgestort, als een gewoon mens.'

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 'We zouden hun wel eens laten zien hoe 't moest.' Wie zijn 'hun'?

2 Onderstreep minimaal drie zinnen waaraan je kunt zien dat er sprake is van een *vision par derrière**. In hoeverre beïnvloedt de kennis die de verteller in het vertelheden heeft, zijn visie op de gebeurtenissen die vroeger hebben plaatsgevonden?

3 'We zijn nu veel wijzer, stakkerig wijs zijn we.' Wat wil de verteller daarmee zeggen?

4 Verklaar de titel *Titaantjes**. Vind je de titel passend? Leg uit.

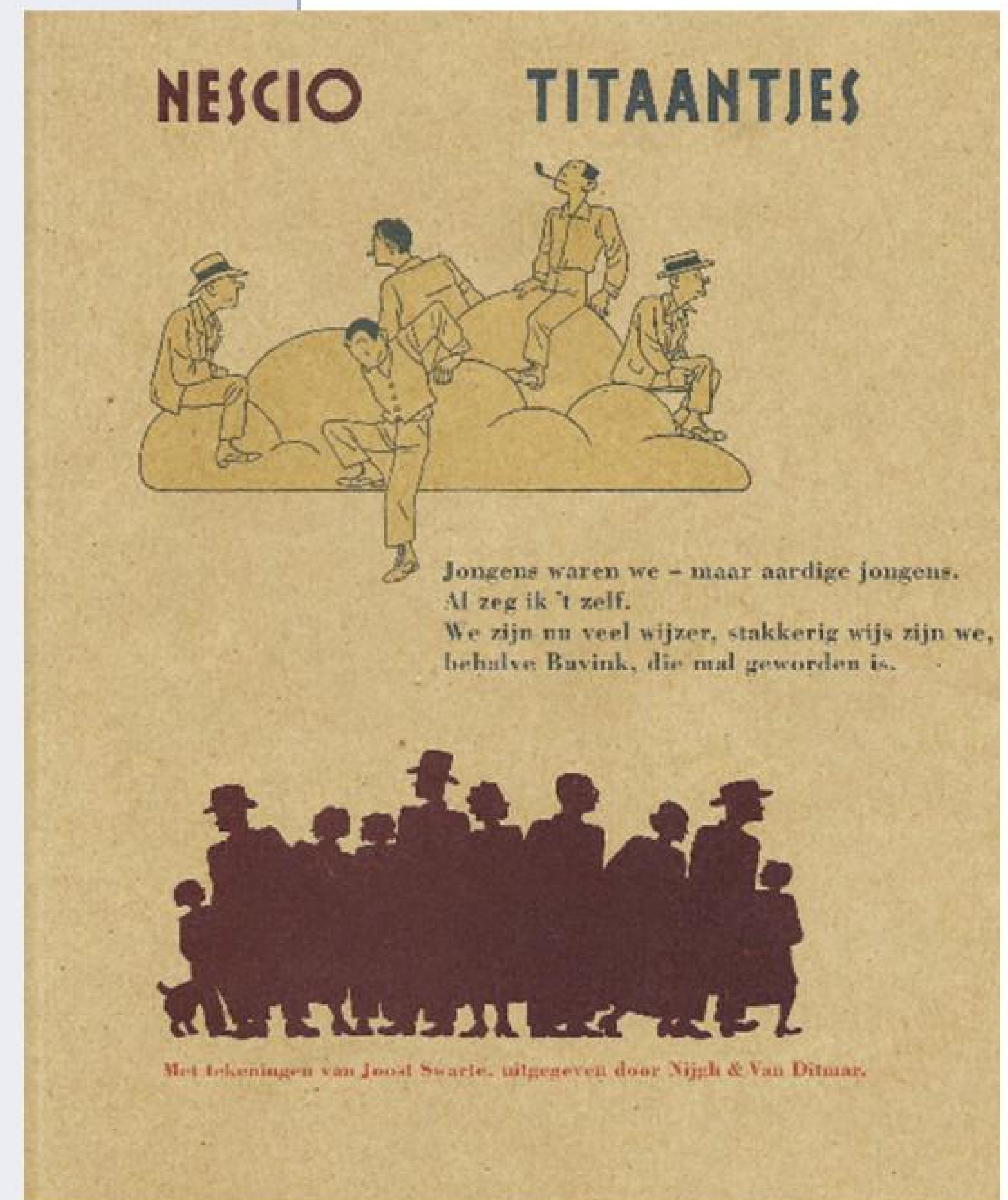
5 Op pagina 174 staat: 'Er bestaan in deze periode meerdere tendensen, waarin elke schrijver zijn eigen weg zoekt.' Welke tendensen herken je in tekst 1? Kies uit: *expressionisme – Nieuwe Zakelijkheid – neoromantiek – modernisme*. Leg uit.

▶ Novelle
Fictief verhaal van maximaal 100 pagina's. De beschreven periode is meestal korter dan in een roman, het aantal personages beperkter en de verwikkelingen zijn minder complex.

▶ Vision par derrière
Letterlijk: visie achteraf. De verteller vertelt in het 'nu' (*vertelheden*) achteraf (*par derrière*) met de kennis van het heden over gebeurtenissen die eerder hebben plaatsgevonden. Zo'n verteller noem je een *beschouwend ik*. Dat is de tegenhanger van een *belevend ik*, dat vertelt over gebeurtenissen die op het moment zelf plaatsvinden.

▶ Titanen
In de Griekse mythologie is sprake van zes Titanen. Zij zijn de zonen van Uranus (god van de hemel) en Gaea (godin van de aarde). De Titanen waren reuzen, hemelbestormers die het tegen de goden opnamen. In het gewone taalgebruik wordt 'Titaan' gebruikt om een geweldenaar (een zeer krachtig persoon) aan te duiden.

Tekst 1

Jongens waren we – maar aardige jongens. Al zeg ik 't zelf. We zijn nu veel wijzer, stakkerig wijs zijn we, behalve Bavink, die mal geworden is. Wat hebben we al niet willen opknappen. We zouden hun wel eens laten zien hoe 't moest. We, dat waren wij, met z'n vijven. Alle andere menschen waren 'ze'. 'Ze', die niets snapten en niets zagen. 'Wat?' zei Bavink, 'God*, je praat over God? Hun warme eten is hun God.' Op enkele 'goeie kerels' na werd iedereen door ons veracht. Heel stilletjes zeg ik daar nu bij: 'En niet ten onrechte,' maar dat mag niemand hooren. Ik ben nu geen held meer. Je weet niet hoe je de menschen nog eens noodig kunt hebben. En Hoyer vindt ook dat je geen aanstoot moet geven. Van Bekker zie je of hoor je niets meer. En Kees Ploeger praat van die rare kerels die 'm op den slechten weg brachten. Maar toen waren we in de dagen onzer dwaasheid, de uitverkorenen Gods, ja God zelf. Verstandig zijn we nu, alweer behalve Bavink, en we kijken mekaar aan en glimlachen en ik zeg tegen Hoyer: 'we zijn er niet op vooruit gegaan.' Maar Hoyer is al te ver heen, hij begint bij de bonzen van de S.D.A.P te hooren, en maakt een gebaar van twijfel met z'n handen en z'n schouders.

Wat we eigenlijk zouden doen is ons nooit duidelijk geweest. *Iets* zouden we doen. Bekker had een vaag besef dat-i alle kantoren wilde afbreken. Ploeger wilde zijn baas z'n eigen klokken laten inpakken en er bij gaan staan met een sigaar in z'n hoofd en vloeken op die kerels die nooit iets goed konden doen. *Eéns* waren we 't, dat we 'eruit' moesten. Waaruit, en hoe? Eigenlijk deden we niets anders dan praten, rooken, drinken en boeken lezen. Bavink vrijde bovendien toen nog met Lien. Achteraf bedenk ik, dat we een prachtig stel kerels geweest waren om rijk te zijn, maar 'centen hebben' vonden we verachtelijk; alleen Hoyer begon daar vrij gauw anders over te denken. Bavink begreep het niet, waarom die kerels zoo maar in rijtuigen mochten rijden, en dure jassen aanhebben en andere lui commanderen, die niet stommer waren dan zij. Automobielen zag je toen zoo nog niet.

Heele zomernachten stonden we tegen 't hek van 't Oosterpark te leunen en honderduit te boomen. Een heel kamerameublement zou je daaraan hebben kunnen verdienen, als je dat allemaal had kunnen onthouden. Er wordt toch zoveel geschreven tegenwoordig.

Dikwijls waren we ook minder spraakzaam. Aan den rand van 't trottoir zaten we tot lang na twaalven, zoo maar op de straatstenen, en waren weemoedig[1] en tuurden naar de klinkers, en van de klinkers naar de sterren. En dan zei Bekker, dat-i eigenlijk medelijden met z'n baas had en ik probeerde een gedicht te maken, en Hoyer zei dat-i opstond, want dat die blauwe steen zoo optrok. En als in die korte, zoele nachten het zwart recht boven onze hoofden wat verschoot, dan zat Bavink met z'n hoofd in z'n handen, over de zon te praten, bij 't sentimenteele af. En we vonden dat 't zonde was naar bed te gaan, dat een mensch eigenlijk altijd op moest kunnen blijven. Ook dat zouden we veranderen. Kees zat te slapen.

En dan gingen we de zon zien opkomen aan de Zuiderzee, behalve Kees, die naar huis ging. Hoyer klaagde over de kou, maar Bavink en Bekker wisten nergens van. Die zaten op de steenen onder aan den zeedijk met de oogen half dicht en keken tusschen hun oogharen door naar de dansende gouden pijltjes die de zon in 't water maakte. Stapelmal werd Bavink er van. Naar de zon loopen wilde-i over de lange, lange schitterende streep. Maar aan den kant van het water bleef-i toch maar staan. Ik herinner me, dat we, Bavink en ik, eens op een keer aan zee kwamen, toen de zon groot, koud en rood aan de kim stond. Bavink sloeg met z'n vuist tegen z'n voorhoofd en vloekte: 'God, God, dat schilder ik nooit. Dat kan ik nooit.' Nu zit-i in een gesticht. Als we teruggingen konden we een heelen tijd niets zien dan gele vlekken en voor onze bazen waren zulke tochten heel slecht. Want ik was er op kantoor nog slaperig van en Bekker, die er beter tegen kon, zat den geheelen dag over de zon te suffen en meer dan ooit naar de verlichte boomtoppen aan de overzij van de tuinen te staren en erger dan ooit naar zes uur te verlangen.

Waar we ook heel sterk in waren, dat waren, na kantoor, tochten naar den Ringdijk. Daar zaten we in 't gras tusschen de boterbloemetjes beneden aan den dijk en dan

▶ God

'God' kan in het werk van Nescio op twee verschillende manieren worden opgevat. Als hij schrijft over de 'God van Nederland' verwijst hij doorgaans naar de God waar christenen in geloven, de God van de kerk. Daar heeft Nescio niet zoveel mee. De andere God waarover Nescio schrijft is de godheid die aanwezig is in alles wat deel uitmaakt van de schepping. Deze Godsopvatting wordt 'pantheïsme' genoemd (van Lat. *pan*, 'overal' en *theo*, 'god'). Nescio's personages hebben groot respect voor deze God.

kwamen de nieuwsgierige koeien met hun groote oogen en keken naar ons en wij keken naar de koeien. En dan kon je ervan op aan, dat Bavink over Lien begon. Op de een of andere manier moeten die koeienoogen daar iets mee uit te staan gehad hebben. En dan begon 't te schemeren, de kikkers gingen kwaken, één ging er vreeselijk te keer, vlak bij mijn schoen, m'n eene voet lag bijna in de sloot. Andere hoorde je zachtjes, ver, heel ver weg. En koe, die je nauwelijks meer kon zien in de halve duisternis, hoorde je 't gras afschuren. In de verte begon er een klagelijk te loeien. Een paard holde heen en weer, je hoorde 't maar zag 't niet. De koe bij ons blies en werd onrustig. Bekker zei: ''t is hier goeie. Zoo moest 't maar blijven.' Bavink stond overeind en breidde z'n armen uit en luisterde, en ging daarna weer zitten en zei dat we der ook eigenlijk nooit iets van zouden snappen, hij zelf ook niet, en dat we eigenlijk niet veel beter waren dan al die andere lui, en ik geloof, dat-i daar heel na aan de waarheid was.
Neen, we deden eigenlijk niets. Ons werk op kantoor deden we niet al te best, en onze bazen verachtten we, behalve Bavink en Hoyer, die geen bazen hadden en niet begrepen, waarom we iederen dag weer naar die bazen toegingen.
We wachtten maar. Waarop? Dat hebben we nooit geweten. Bekker zei: 'Op 't Koninkrijk Gods.' Dat wil zeggen, dat heeft-i een keer gezegd zonder zich te verklaren. Bavink had het altijd over 'het einde, dat meteen 't begin zou wezen.' Wij vonden dat allemaal volkomen duidelijk en weidden er niet verder over uit.

Nescio, Titaantjes. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2002 (1915)

Joachim Wtewael, *'Gevecht tussen de Goden en Titanen'*, 1600

▶ Woordbetekenissen
[1]weemoedig: melancholisch; droevig gestemd om iets fijns wat voorbij is

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

6 'God erbarme zich over de cynici.' Waarom vindt de ik-persoon het zo erg dat hij cynicus[1] is geworden?

7 In welke betekenis wordt het woord 'ontroering'[2] in de titel gebruikt? Markeer twee zinnen waaruit dat blijkt.

8 Welke overeenkomsten zie je tussen tekst 1 en 2?

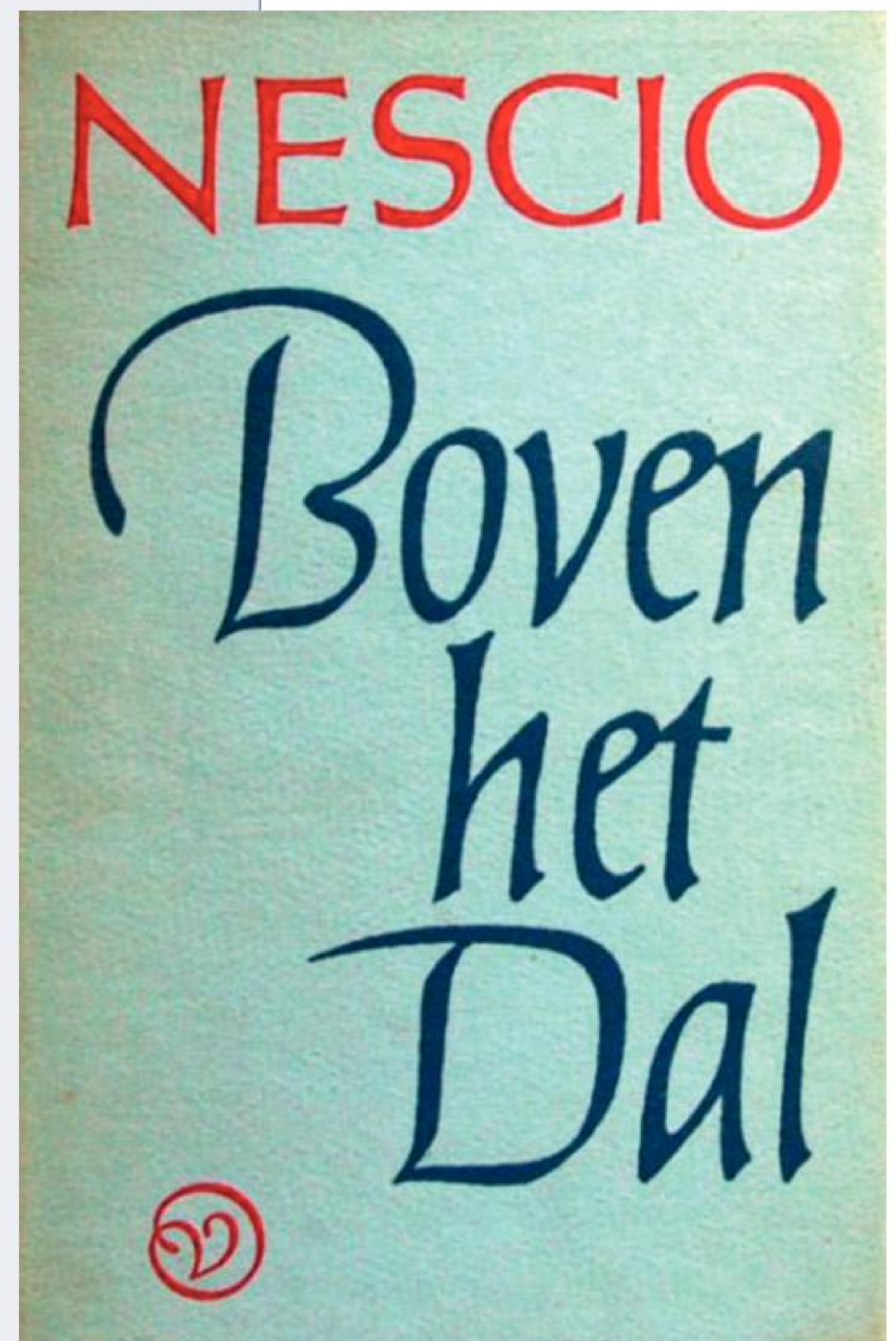
9 Wat je van Nescio's teksten vindt, hangt deels af van je leeftijd. Wat zullen mensen van jouw leeftijd herkennen en/of waarderen? En volwassenen?

10 Nescio wordt ondanks zijn kleine oeuvre beschouwd als een van de zeer grote Nederlandse schrijvers. Welke redenen kun je daarvoor bedenken? Kies uit: *de manier waarop hij een levensgevoel beschrijft – de manier waarop hij de tijdgeest weergeeft – de onderwerpen waarover hij schrijft – zijn stijl* – iets anders, namelijk…* Leg uit.

Stijl
De manier waarop een verhaal is geschreven. Stijl omvat niet alleen woordkeus en zinsbouw, maar bijvoorbeeld ook de afwisseling tussen dialoog en beschrijvingen en het gebruik van ironie. Woorden die vaak gebruikt worden om de stijl van een schrijver te omschrijven, zijn 'sober' (kaal), 'zakelijk' (rechttoe-rechtaan) en 'bloemrijk' (met veel versieringen).

Tekst 2

Nescio, 'Eerste ontroering', z.j.
'Eerste ontroering' is een van de kortere teksten die Nescio in 1942 in de bundel Boven het dal *publiceerde. Over deze tekst schrijft hij dat hij hem 'minstens vijfentwintig jaar, waarschijnlijk langer, geleden [heeft] geschreven.' Dat zal dus rond de tijd van het verschijnen van* Titaantjes *zijn geweest.*

God erbarme zich over de cynici. Ik ben nu cynicus[1]. Misschien was 't beter als ik maar heelemaal gek geworden was of overreden door de tram, wat dikwijls bijna gebeurd is. Vroeger was ik dichter. En als cynicus zeg ik: 't was geen lolletje, voor mij niet en voor niemand.
'k Weet nog heel goed hoe 't begon. 't Was in de eerste week van October, tegen half zes. 't Is daarna nog vele malen October geworden en ontelbare vele malen half zes geweest. 'k Was toen vijftien jaar en zat op een bank in Artis met een korte broek aan. Dat moet mij als cynicus nu juist gebeuren, dat ik 't over Artis moet hebben. Maar zoo was 't toch. Ik zit op een bank in Artis. Er was niemand meer, 't was er zoo stil en de bladeren van de boomen ritselden. In de verte kraakte 't grint, ergens werd een emmer neergezet op een houten vloer, ik hoorde 't, maar zag 't niet.
Langs den stam van een hoogen boom keek ik naar boven en zag dat de avond niet viel, want 't was boven lichter dan beneden. De bladeren trilden en draaiden heel even en een geel blad liet los en viel op 't grasveld. Toen voelde ik dat alles goed was en dat er nog iets komen zou, later. 'k Voelde tegelijk een groote tevredenheid en een groot verlangen. En de zekerheid dat deze dag nooit terug zou komen. Toen kraakte het grint harder en een man zei: 'Jongeheer, u moet eruit, we gaan sluiten.'
God erbarme zich over de cynici. 'k Wilde dat ik nog eens bijna kon grienen zonder te weten waarom en hopen op iets, dat nooit komt.'

Nescio, Boven het dal. Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 1961 (1942)

Woordbetekenissen
[1]cynicus: teleurgestelde romanticus; iemand die niet (meer) gelooft in het goede
[2]ontroering: 1 gevoelens van medeleven; 2 plotselinge woede, vreugde of verdriet; 3 aangedaanheid van het gemoed

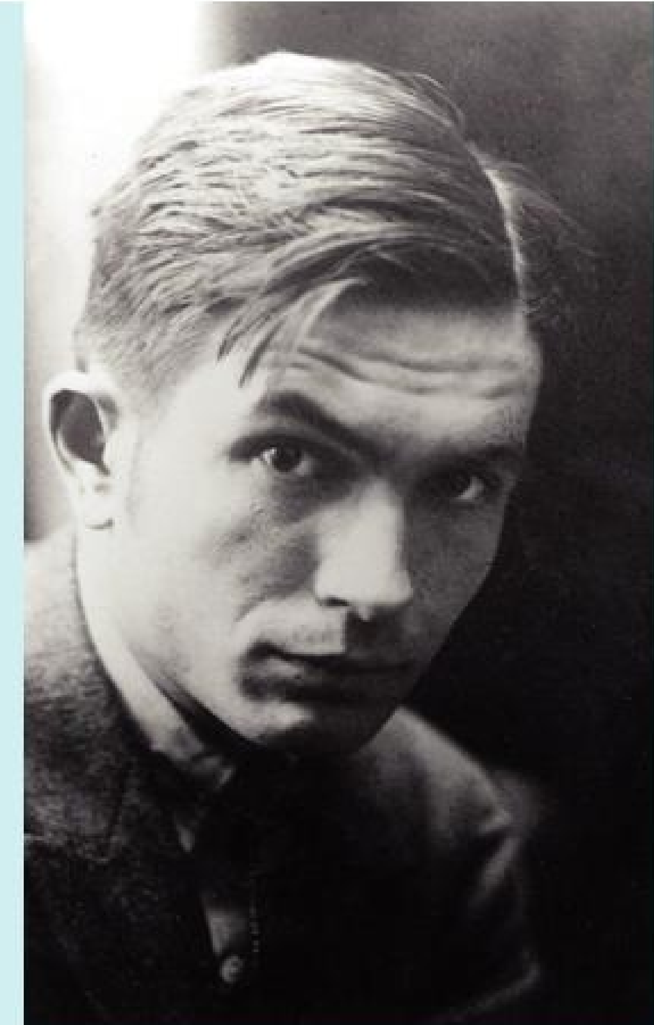
8.3 Paul van Ostaijen, ‘Bedreigde stad’, 1921

‘Eins zwei eins zwei eins zwei eins zwei’

Nederlandse dichters hebben heel lang vastgehouden aan vaste vormen. Pas vanaf het einde van de 19e eeuw kwam daar verandering in. Steeds meer dichters vonden dat de nieuwe wereld vroeg om een nieuwe poëzie. De ‘oude’ dichters hadden hoogdravend geschreven over hoogdravende onderwerpen, zoals Willem Kloos (1859-1938):

Ik ween om bloemen, in den knop gebroken
En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde, die niet is ontloken,
En om mijn harte dat niet werd verstaan.

De ‘nieuwe’ dichters vonden dat poëzie de nieuwe werkelijkheid moest weergeven. Dat betekende dat zij niet alleen over andere onderwerpen gingen schrijven – veel dichters deden dat ook op een andere manier, bijvoorbeeld door vrije verzen te gaan schrijven. Paul van Ostaijen (1896-1928) is een van die ‘nieuwe’ dichters. Hij is vooral bekend geworden door zijn gedichten met een opvallende typografie. De bundel *Bezette stad* (waarin het gedicht ‘Bedreigde stad’ staat) gaat over de bezetting van Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De bundel werd uitgegeven als facsimile, dat wil zeggen als exacte herdruk van het origineel.

Bekijk het filmpje, lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke associaties* roept de tekst bij je op?

2 Welke semantische velden kun je onderscheiden?

3 Onderstreep de regel waaruit je kunt opmaken vanuit welk perspectief dit gedicht is geschreven.

4 In dit gedicht worden de gebeurtenissen beschreven die gedurende één nacht plaatsvinden. Noteer zoveel mogelijk gebeurtenissen.

5 De spelling en typografie versterken soms de betekenis van de woorden. Markeer deze woorden.

6 Van Ostaijen gebruikt ook ‘geluidseffecten’, waarbij de klank de betekenis van de woorden versterkt. Markeer deze woorden.

7 Laat zien dat dit gedicht een beetje de indruk geeft van een radio die van de zender afloopt.

▶ Associatie
Een onbewust gevormde gedachte naar aanleiding van andere gedachten, maar ook van beelden, geuren en geluiden. Als je in de supermarkt de geur van speculaas ruikt, kan dat associaties oproepen met bijvoorbeeld Sinterklaas.

8 Welke afbeeldingen(en) en of tekst(en) van pagina 172-175 vind je bij dit gedicht passen? Leg uit.

9 Je zult vast niet alles begrijpen. Is dat erg? Waarom (niet)?

Tekst 1

BEDREIGDE STAD

Visé marsj Luik mortieren
marsj mortieren
Puppchen Du bist mein Augenstirn
Puppchen, mein liebes Puppchen **Heil Dir im Siegerkranz**
défilé van èen dag en èen nacht door Brussel
Armee von Kluck
jef jef jef 'ne Zeppelin
kruipt al gauw de kelder in
eins zwei eins zwei eins zwei eins zwei
Pruisies Pruisies
marsj mortieren

het stof van de zomer
het slijk van de herfst
de ganse landweg 200 R-K-automobielen
geklo ven nacht door 200 auto's
200 Sirenen_________!
en duizend PLatsen van schrapnells
om de laaiende toren
die verging in de Vlam
en de vluchtenden de eindeloze stoet der vluchtenden
en de koeien die 't verdomd vervelend vinden
en de meeverhuisde luizen
en dat alles en dat alles
tot het morgen **werd**
Puppchen Du bist mein Augenstirn

Wij staan mijn broer les hommes au balcon
het flakkerend land
de verre toren en de laaiende brand
de saKKaden van het vertraPte leger
de *Masochistiesemarsj*
de d é b â c l e

Het staPPen van de stad
de forten zullen houen zullen vallen zullen houen zullen vallen
het staPPen van de stad in angst

wassende begeren
de militairhoeren trekken zich terug op de versterkte stad

Alle hoeren uit het gehele land
en dat marsjeert dat doet de truk
langs de boulevards
de bonte boulevards de wemelende boulevards
in de avond **PRUISIES BLAUW** *licht* van *witte* renards
valeurs in de rode renards
angst en begeerte
wat
brengt morgen
de dagbladventers forten zullen houen

knal knal kneppert klettert knepperen klettert knallen
luchtverplaatsing in Zut majeur
en contrapunt
Vlucht verplaatsing in Zut mineur
bommen knallen
en de obus bust zich in een huis (rekord spoedbestelling)
gaat huis in vlam
flakkeren van vlam vóór maan
maan voor de Vlam

vlam

maan

VLAM

De zwaar bedreigde tot het laatst te verdedigen stad
ligt sidderend lichaam bleek
een VALE POEL in de avond PRUISIES BLAUW en het *gevaar*
staat de tijd staat hij gend de tijd staat de ruimte

stil

tot

het

knalt

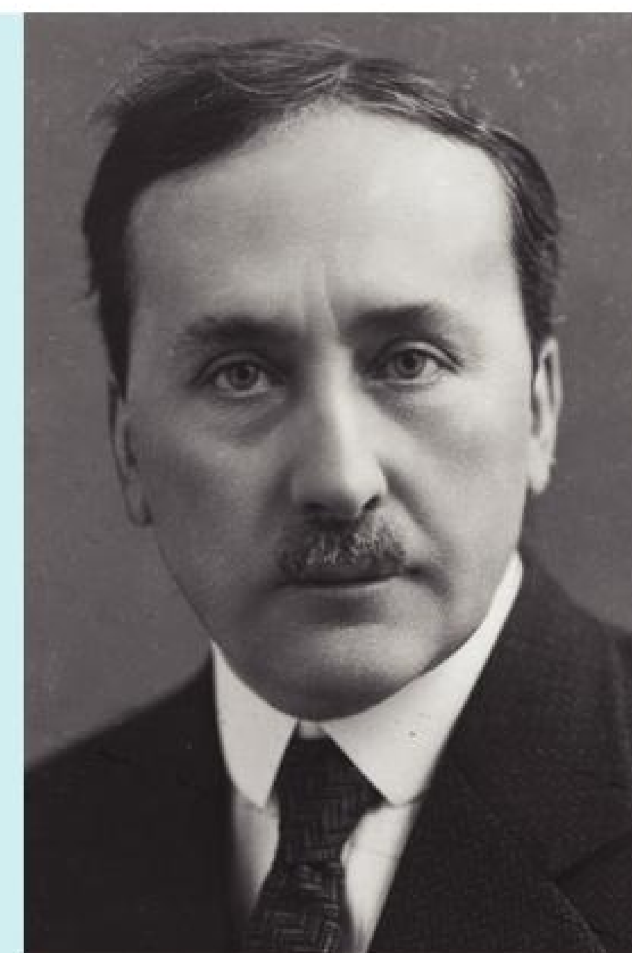
De STad STaat STil
zo is de stad door
gesneden werden de koorden
en staan alle dansers paf in hun dolle rondedans

Paul van Ostaijen, Bezette stad. Uitgeverij Sienjaal, Antwerpen 1921

8.4 Willem Elsschot, *Kaas*, 1934 (niveau 4)

'Die kaasdroom zou immers in vervulling gaan?'

Willem Elsschot (pseudoniem van Alfons de Ridder, 1882-1960) werd geboren in Antwerpen. Hij werkte als handelscorrespondent en voor verschillende tijdschriften en had na de oorlog zijn eigen reclamebureau. Veel van zijn ervaringen uit zijn werkende leven heeft hij in zijn romans verwerkt.
Kaas gaat over Frans Laarmans, een eenvoudige Antwerpse kantoorbediende, die besluit een agentschap in Edammer kazen te beginnen omdat hij denkt dat hij daardoor meer status krijgt.
Elsschot heeft zelf over *Kaas* gezegd: 'Ik vind dit boek – een roman kan het niet genoemd worden – mijn meest geslaagde, omdat ik er naar mijn oordeel evenwichtig in heb kunnen uitbeelden: de pijnlijke gemoedstoestand en tragiek van een man die door de omstandigheden gedwongen wordt een vak uit te oefenen dat helemaal in strijd is met zijn karakter, zijn aanleg, zijn temperament. Het is, meer nog dan andere boeken, een brok uit mijn leven, de uitdrukking van walg tegenover publiciteit en handel. Omdat publiciteit een te abstract onderwerp was om over te schrijven heb ik kaas genomen. Het heeft vorm, kleur, het ruikt en het stinkt soms. Ik had ook vis kunnen nemen.'

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep de woorden die iets verraden over de afloop van het verhaal. Denk je dat het verhaal goed of slecht afloopt?

2 Welk effect heeft het dat de schrijver op deze manier de afloop van het verhaal al enigszins verklapt'?

Tekst 1

De roman wordt voorafgegaan door een introductie van de personages en de 'elementen' die deel uitmaken van het verhaal. Dit zijn de elementen.

Elementen
Kaas: Kaasdroom. Kaasfilm. Kaasonderneming. Kaasdag. Kaaskampanje. Kaasmijn. Kaaswereld. Kaasschip. Kaashandel. Kaasvak. Kaasroman. Kaaseters. Kaasmensch. Kaasbol. Kaastrader. Kaastrust. Kaasdraak. Kaasellende. Kaastestament. Kaasfantasie. Kaasmuur. Kaaskwestie. Kaaswagen. Kaasbeproeving. Kaastoren. Kaaswond.
G.A.F.P.A. General Antwerp Feeding Products Association.
Kelder van 't Blauwhoedenveem.
Laarmans' kantoor met telefoon, bureau-ministre en schrijfmachine.
Een tric-tracdoos.
Een mandvalies.
Een groote kaaswinkel.
Een kerkhof.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 In de tweede regel spreekt Laarmans een 'je' aan, aan wie hij – in een lange brief – zijn verhaal vertelt. Wat zou deze persoon van Laarmans' verhaal vinden, denk je?

4 Laarmans wil groot worden in de handel met … kaas. Waarom is dat ironisch?

5 Onderstreep, samen met een klasgenoot, zoveel mogelijk passages die jullie ironisch vinden.

6 Verwacht je dat Laarmans' 'kaasdroom' in vervulling gaat? Waarom?

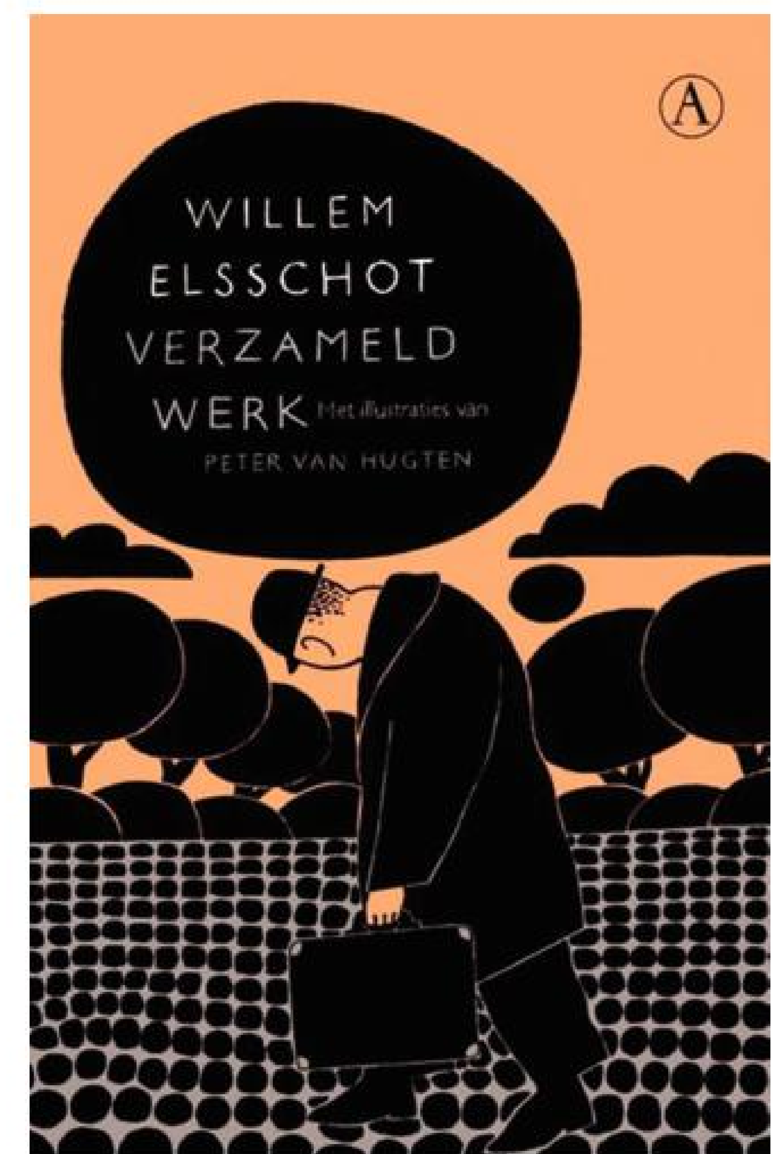
7 Elsschot heeft zelf over *Kaas* gezegd: 'een roman kan het niet genoemd worden'. Ben je het met hem eens? Waarom?

8 Bekijk het omslag van Elsschots *Verzameld werk*. Bij welke van de drie traditionele interpretaties* van *Kaas* vind jij deze afbeelding het beste passen? Leg uit.

9 Welke van de drie gegeven interpretaties lijkt jou de beste? Waarom?

10 Leg uit dat het ideaal van Laarmans voor de ik-persoon uit *Titaantjes* een mislukking betekent.

11 Herlees 'Vorm of vent' op pagina 175. Elsschot werd door de redacteuren van *Forum* met klem verzocht *Kaas* in het tijdschrift te publiceren. Welke reden kun je daarvoor bedenken?

Omslag van Elsschots *Verzameld werk* (2012)

▶ Interpretaties van *Kaas*
Volgens sommigen verwoordt Elsschot in *Kaas* zijn afkeer van het zakenleven. Volgens Elsschots dochter gaat *Kaas* echter over zijn uitblijvende succes als schrijver. Weer anderen lezen in *Kaas* een ironische visie op de *condition humaine.**

Tekst 2

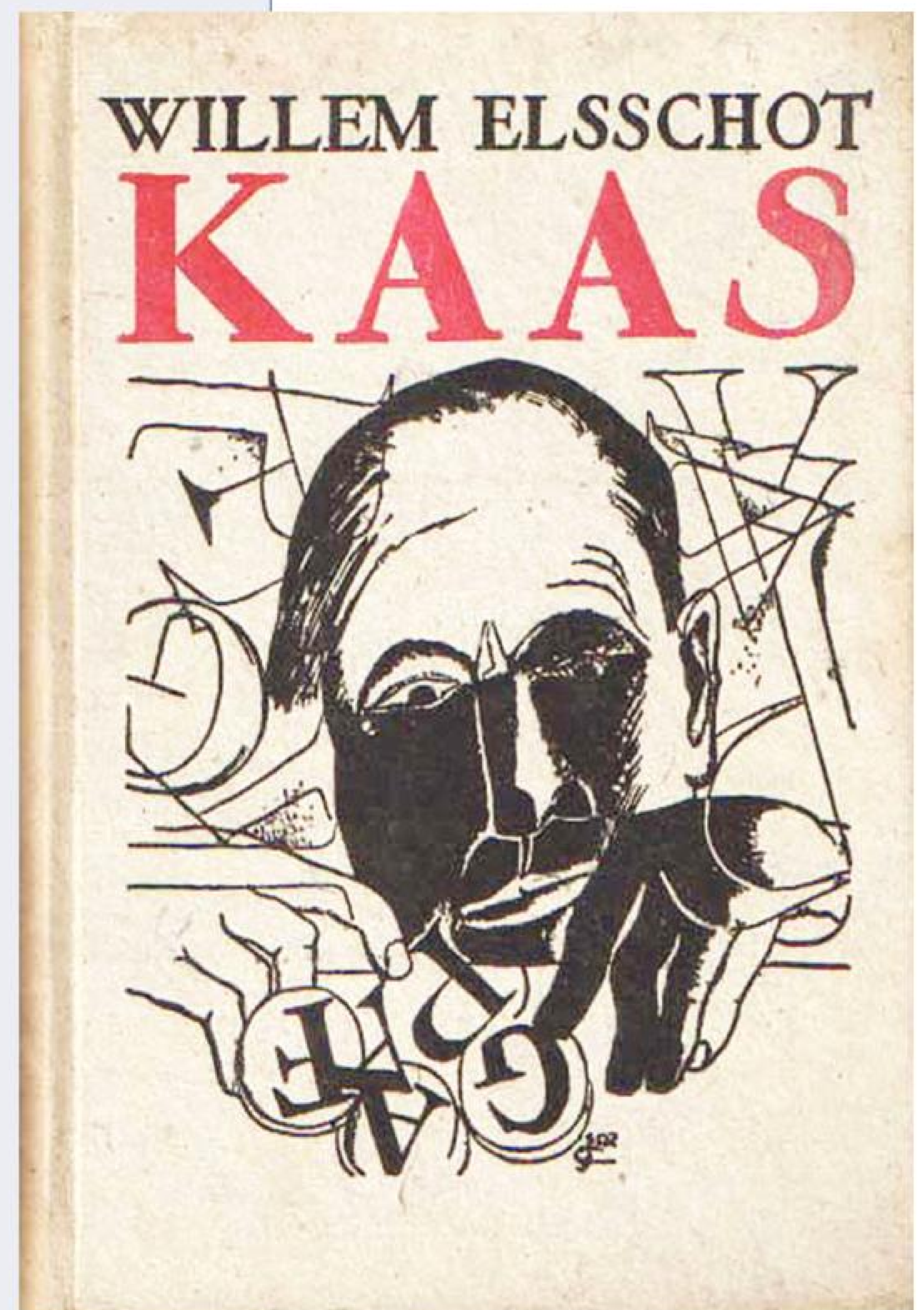
Frans Laarmans, een eenvoudige klerk, is verzeild geraakt in de kennissenkring van meneer Van Schoonbeke, een rijke snob, wiens vrienden allemaal geld of een titel hebben. Laarmans is er een vreemde eend in de bijt en het stoort hem dat hij niet mee kan praten over dure auto's en restaurants. Als Van Schoonbeke hem voorstelt vertegenwoordiger van een Nederlandse kaasfirma te worden, aarzelt Laarmans geen moment.

Op de tram, onder 't naar huis rijden, voelde ik mij al een heel ander mensch.
Je weet, dat ik naar de vijftig loop en mijn dertig jaren dienstbaarheid hebben natuurlijk hun stempel op mij gedrukt.
Klerken zijn nederig, veel nederiger dan werklieden die door opstandigheid en eendracht eenigen eerbied hebben afgedwongen. Men zegt zelfs dat zij in Rusland* de heeren geworden zijn. Als het waar is, dan hebben zij dat verdiend, dunkt mij. Zij schijnen het trouwens met hun bloed gekocht te hebben. Maar klerken zijn over 't algemeen weinig gespecialiseerd en passen zoo goed in elkaar, dat zelfs een man met een lange ondervinding bij de eerste de beste gelegenheid een trap onder zijn vijftigjarige trouwe kont krijgt en vervangen wordt door een ander die even goed en goedkooper is.
Daar ik dat weet en kinderen heb, vermijd ik zorgvuldig kwestie te krijgen met onbekenden, want het kunnen vrienden zijn van mijn patroon. Ik laat mij dus op de tram een beetje verdringen en doe niet te heftig als iemand op mijn teenen trapt.
Maar dien avond kon het mij alles niets meer schelen. Die kaasdroom zou immers in vervulling gaan?
Ik voelde dat mijn oogen reeds een vasteren blik afgaven en stak mijn handen in mijn broekzakken met een losheid die mij een half uur te voren nog volkomen onbekend was.
Thuis gekomen ging ik heel gewoon aan tafel zitten, soupeerde zonder een woord over de nieuwe mogelijkheid die zich voor mij opende en moest innerlijk lachen toen ik zag hoe mijn vrouw met haar gewone zuinigheid de boter smeerde en het brood sneed. Nu ja, zij kon niet vermoeden dat zij morgen misschien de vrouw van een koopman zou zijn.
Ik at zooals altijd, niet meer of niet minder, niet haastiger of niet langzamer. Met één woord, ik at als iemand, die er in berust dat hij zijn dertigjarig knechtschap bij de General Marine and Shipbuilding Company met nog een onbepaald aantal jaren zal moeten aanvullen.
En tòch vroeg mijn vrouw wat ik aan de hand had.
'Wat *zou* ik aan de hand hebben?' vroeg ik terug.
En daarop begon ik het huiswerk van mijn twee kinderen na te zien.
Ik ontdekte een krakende fout in een participe passé en verbeterde die zoo zwierig en vriendelijk dat mijn zoontje verrast opkeek.
'Waarom kijk je zoo, Jan?' vroeg ik.
'Ik weet het niet,' lachte de jongen, met een blik van verstandhouding in de richting van mijn vrouw.
Hij scheen dus óók al iets aan mij te merken. En ik die altijd gedacht heb dat ik mijn gevoelens meesterlijk verbergen kon. Dat moet ik dan toch zien te leeren, want in den handel zal dat zeker te pas komen. En als mijn gezicht zoo'n open boek is, dan moet er tijdens het 'journal parlé' dikwijls moord en doodslag op te lezen staan.
Het echtelijk bed vind ik de meest geschikte plaats voor het bespreken van ernstige aangelegenheden. Daar ben je ten minste alleen met je vrouw. De dekens dempen de stemmen, de duisternis bevordert het nadenken en daar je elkander niet zien kunt wordt geen van beiden beïnvloed door de aandoening van de tegenpartij.
Daar wordt alles medegedeeld wat men met open vizier niet goed durft te zeggen en daar was het dan ook, dat ik, toen ik goed op mijn rechterzijde lag, na een inleidende stilte aan mijn vrouw zei dat ik koopman ging worden.
Aangezien zij sedert jaren slechts onbenullige confidenties te hooren heeft gekregen, deed zij 't mij herhalen en wachtte dan op een nadere verklaring die ik haar in rustige, duidelijke, ik zal maar vast zeggen 'zakelijke' termen gaf. In vijf minuten tijds kreeg zij een overzicht van Van Schoonbeke's vriendenkring, van hun

▶ *Condition humaine*
Letterlijk: de toestand waarin de mens verkeert of 'het lot van de mens'. Het wil zeggen dat de mens gekweld wordt en gebukt gaat onder omstandigheden die ervoor zorgen dat hij zijn doelen en verlangens niet kan verwerkelijken.

▶ Rusland
Verwijzing naar de Russische revoluties in 1917. Boeren en arbeiders organiseerden zich om meer invloed en macht te verwerven. Miljoenen mensen kwamen om het leven, doordat de toenmalige leiders hard terugsloegen.

natuurlijk, ongewild kleineeren, en van het voorstel waarmede hij mij zoo onverwachts naar huis had gestuurd.
Mijn vrouw luisterde aandachtig, want zij bleef zoo stil liggen als een muis, zonder kuchen en zonder zich om te keeren. En daar ik zweeg vroeg zij wat ik van plan was te doen en of ik mijn betrekking bij de General Marine and Shipbuilding Company dan ging opgeven.
'Ja,' zei ik losweg, 'dat moet wel. Ergens klerk zijn en bovendien zaken doen voor eigen rekening, dat gaat immers niet? Hier valt kordaat te decideeren.'
'En 's avonds?' werd gevraagd, na een nieuwe stilte.
' 's Avonds is het donker,' zei ik.
Die was raak, want het bed kraakte en mijn vrouw keerde zich om als had zij besloten mij in mijn koopmanschap te laten stikken. Ik moest dus zelf weer los komen.
'Wat 's avonds?' snauwde ik.
' 's Avonds de zaken doen,' hield zij vol. 'Wat zijn het voor soort zaken?'
Ik moest nu wel bekennen dat het in kaas was.
't Is vreemd, maar ik vond aan dat artikel iets walgelijks en iets belachelijks. 't Zou mij liever geweest zijn indien ik in iets anders had mogen handelen, bijvoorbeeld bloembollen of gloeilampen, die toch óók specifiek Hollandsch zijn. Zelfs haring, maar dan bij voorkeur droge, zou ik met nog meer ijver verkocht hebben dan kaas. Maar die firma over de Moerdijk kon, om mijnentwille, toch niet van bedrijf veranderen, dat begreep ik wel.

'Een raar artikel, vind je niet?' vroeg ik.
Maar dat vond mijn vrouw nu juist niet. 'Dat marcheert altijd,' meende zij, precies zooals Van Schoonbeke gezegd had.
Die aanmoediging deed mij deugd en ik zei, dat ik de General Marine and Shipbuilding Company den volgenden ochtend maar vast naar den bliksem zou zenden. Ik wilde toch nog even naar kantoor gaan om afscheid te nemen van mijn collega's.
'Maar begin dan toch met dat agentschap aan te vragen,' meende mijn vrouw. 'En dan kan je altijd nog zien wat je te doen staat. Je lijkt wel bezeten.'
Dat laatste was erg oneerbiedig tegenover een man van zaken, maar de raad was goed. Trouwens, ik had dat wel gezegd, maar daarom zou ik het nog niet gedaan hebben. Als je met vrouw en kinderen zit moet je dubbel voorzichtig zijn.
's Anderendaags ging ik bij mijn vriend Van Schoonbeke naam en adres vragen alsook een woordje van aanbeveling en nog dien zelfden avond schreef ik een flinken, zakelijken brief naar Amsterdam, een van de beste brieven die ik ooit geschreven heb. Ik ging hem zelf posten, want zoo iets mag je aan geen derden toevertrouwen, ook niet aan je eigen kinderen.
Het antwoord bleef niet uit. Het kwam zóó gauw dat ik er van schrikte en wel in den vorm van een telegram: 'verwachten U morgen elf uur hoofdkantoor Amsterdam. Zullen reiskosten vergoeden'.
Ik moest er nu iets op vinden om den volgenden dag niet naar kantoor te moeten gaan en mijn vrouw suggereerde een begrafenis. Maar dat beviel mij niet omdat ik zoo pas, voor de begrafenis van moeder, reeds een dag was thuis gebleven. Voor den eersten den besten neef kan je toch moeilijk van kantoor weg blijven, ten minste geen heelen dag.
'Zeg dan dat je ziek bent,' zei mijn vrouw. 'Je kan het vandaag al voorbereiden. Er is griep genoeg in de stad.'
Ik heb op kantoor dan maar met mijn hoofd in mijn handen gezeten en morgen ga ik naar Amsterdam om kennis te maken met de firma Hornstra.

Willem Elsschot, Kaas. Uitgeverij P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1934

8.5 Ferdinand Bordewijk, *Bint*, 1931 (niveau 4)

'Ik eis: een stalen tucht.'

Ferdinand Bordewijk (1884-1956) was naast schrijver van een omvangrijk oeuvre ook advocaat. Zijn vroege werk bestaat uit drie verhalenbundels *Fantastische** *vertellingen* (1919, 1923 en 1924). Hij schreef deze verhalen met het idee 'eens iets anders te geven.' Zijn experimenteerlust blijkt ook uit de novellen *Blokken* (over een staat die lijkt op het oude communistische Rusland en waaruit al het persoonlijke wordt geweerd) en *Knorrende beesten* (over een parkeerplaats die bevolkt wordt door razende, glimmende en knorrende beesten – auto's dus). In 1931 werden deze novellen samen met *Bint* in één band gepubliceerd.
In *Bint* heeft Bordewijk brokstukken verwerkt van 'een fantastische vertelling die niet gepubliceerd werd en den titel had: De zieke leraar en de spiritusvereniging.' Het verhaal gaat over De Bree, een leraar die een weggepeste collega vervangt op de school van directeur Bint. Bint is een man van staal die er bijzondere ideeën over onderwijs op nahoudt.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 'Dit was een voorpostgevecht'. Markeer de woorden die tot hetzelfde semantische veld behoren. Welke associaties roepen die woorden op?

2 Waarom vindt Bint zichzelf 'hoogst modern'?

3 De beschrijvingen van de personages zijn grotesk*. Markeer drie zinnen die dit duidelijk illustreren: een voor Bint, een voor de conciërge en een voor een van de leerlingen. Welk effect hebben deze groteske omschrijvingen op de sfeer van het verhaal? Het verhaal wordt daardoor *dreigender – grimmiger – mooier – realistischer – iets anders, namelijk* ….

4 Parafraseer De Brees uitweiding over kei-, asfalt- en betonwegen. Waar gaat zijn voorkeur naar uit? Waarom?

5 Tekst 2 eindigt met: 'Het had De Bree wel even gepakt.' Wat is het precies dat De Bree ontroert? En in hoeverre is die emotie *out of character** ?

▶ Fantastisch
In de literatuur wordt met 'fantastisch' iets anders bedoeld dan in het dagelijks taalgebruik. In 'fantastische' literatuur komen dingen voor die niet in de alledaagse werkelijkheid voorkomen of die als bovennatuurlijk worden ervaren (denk aan het woord 'fantasie'). In die zin behoren bijvoorbeeld gothic novels en andere griezelverhalen tot de fantastische literatuur. Maar ook verhalen die op het eerste oog realistisch lijken, kunnen fantastische elementen bevatten, doordat er bijvoorbeeld gebeurtenissen plaatsvinden die niet rationaal verklaarbaar zijn.

▶ Grotesk
Afschrikwekkend en buitenissig (sterk afwijkend). Zowel in de literatuur als in de beeldende kunst worden groteske elementen gekenmerkt door overdrijving en vergroting. Een voorbeeld hiervan is het schilderij *De hooiwagen* van Jeroen Bosch op pagina 188.

6 Verschillende critici hebben opgemerkt dat *Bint* fascistische* propaganda zou zijn. In hoeverre geeft tekst 1 daar aanleiding toe?

7 De neerlandicus Hans Anten stelt een andere interpretatie tegenover die van fascistische propaganda: 'Het motief van de tucht of zelftucht als middel om de dreigende desintegratie te beteugelen, de chaos te overmeesteren en de angst te bedwingen, staat in Bordewijks proza centraal.' Om welke angst gaat het, denk je? Leg uit.

8 In het blauwe tekstblokje op pag. 174 staat: 'Er bestaan in deze periode meerdere tendensen, waarin elke schrijver zijn eigen weg zoekt.' Welke tendensen herken je in tekst 1 en 2? Kies uit: *expressionisme – Nieuwe Zakelijkheid – neoromantiek – modernisme*. Leg uit.

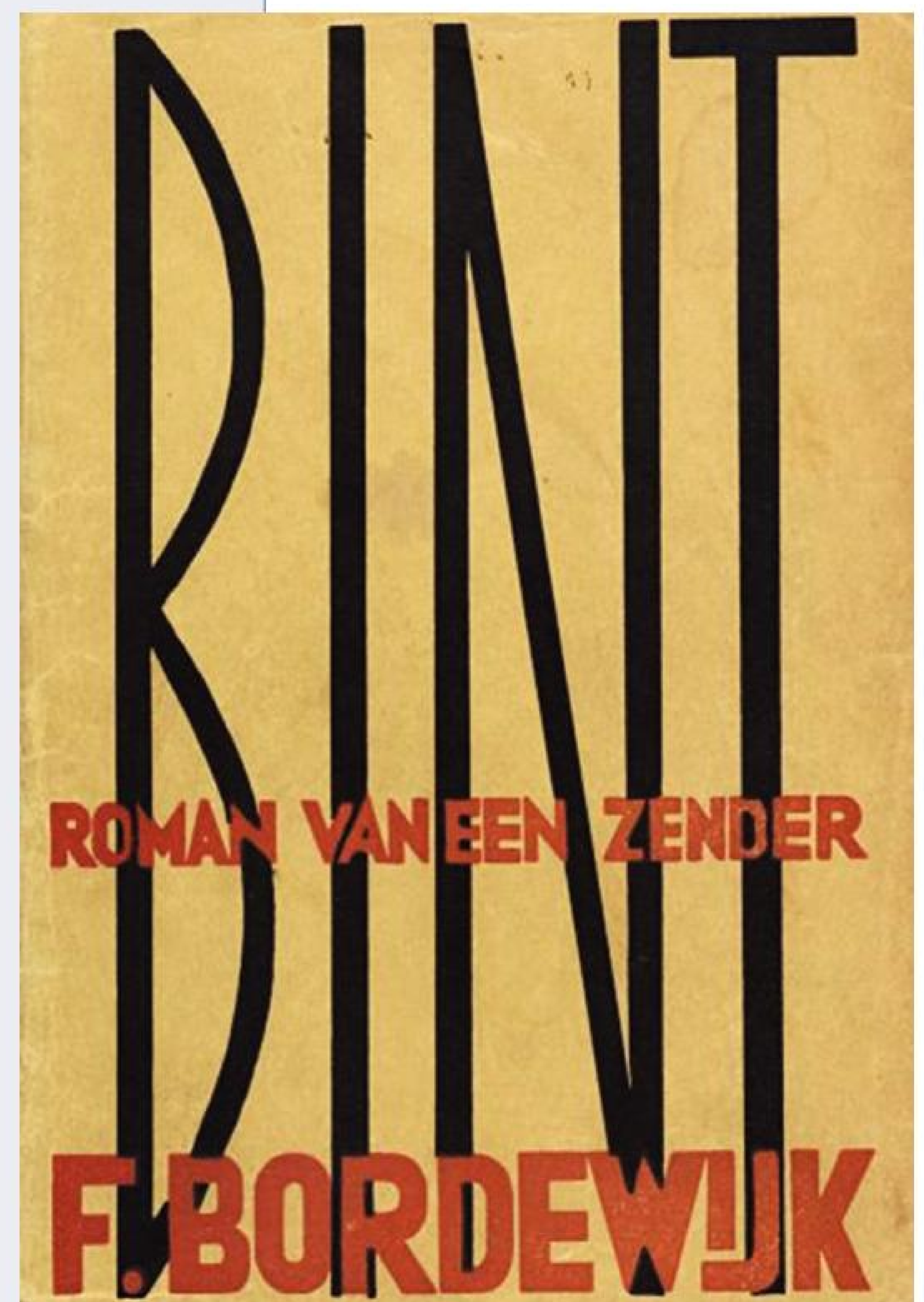
▶ ***Out of character***
Een personage handelt 'out of character' als het iets doet of ervaart op een manier die niet past bij zijn karakter. Vaak openbaart zich daarin iets wat van belang is voor de loop van het verhaal of de interpretatie ervan.

▶ **Fascisme**
Extreme en autoritaire vorm van nationalisme, die onder meer antidemocratisch, antiliberaal en anti-intellectueel is. Het fascisme stelt de natie boven het individu; één partij of individu is aan de macht en verzet wordt met harde hand neergeslagen. Machtsvertoon en geweld worden verheerlijkt. Het Duitse nationaalsocialisme van de jaren 30 en 40 is een voorbeeld van een fascistische ideologie.

Tekst 1

Een stalen tucht

De Bree zijn denken was hoekig en nors. De lucht lag laag morsig roetig. Novemberochtend. De wind danste lomp om de hoeken. De boerse reuzin viel over hem met de volle vracht van natte kleren. De Bree kampte even. Dit was een voorpostgevecht. Hij wist ongeveer waar hij heen ging. Hij had er van gehoord.
Hij bereikte het plein met onvertraagde tred door de kolking der tochtgaten. Het plein was rechthoekig, gekoolgruisd het midden in een lijst van keien. Een enorme dode heester, en anders niet, op de verkoolde aarde, de muziektent. Drie hoge wallen van huizen, glas meer dan steen, smal glas tussen smaller steen, de ramenvolte van armoehuizen. De wallen waren nauwelijks gescheiden door de smalle tochtgaten, spuigaten der verkeerswegen. Kleine groepen stonden fladderend, hier en daar, over het grote plein.
De vierde wal was het enkel geelgrauw gesausd blok van het gebouw met de molme daktoren en het uurwerk van verbleekt goud. Lekken traanden vuil over zijn gevels.
Hij belde galmend, hij had nog geen sleutel. In de stroeve hal was geen warmte. De trap omhoog lag stijf gestrekt, met dubbele houten armzwaai naar boven. Een schepsel was daar, zwart, doodsbleek, dat toefde, keek, en bij de bocht verdween.
'Komt u even hier,' vroeg een grote mollige man, zeer wit van gezicht. Deze was de conciërge. Hij had de stem van een weekdier.
Terzijde van de hal stond reeds de directeur op de drempel, droog, rietmager, kaarsrecht. Hij keek door een bril van bloed. Zijn blik was gering. Zijn kin was geslepen tot een bokkebaard van grijs. Zijn knookhand bood geen druk, maar wat blinkends.
'Hier is je sleutel. De leraarskamer is boven, dat komt later. Ik moet je iets zeggen, iets meer dan ik vroeger al zei. Loop even mee. We beginnen dadelijk.'

De directeur trad recht, snel, licht door de gangen van het gebouw dat lag om de hof. Aan het eind keerden zij om en gingen terug, en zo enige malen. In de hal tochtte het hun telkens vervaarlijk tegen. De deuren waren open, de bevolking kwam binnen. De scholieren kwamen langs en groetten zonder hoffelijkheid, zoals jongens groeten. Zij zagen het niet.
De directeur tutoyeerde ongevraagd, niet uit familiariteit, uit gezag. De Bree merkte het nauwelijks op.
'Je eerste les is in die klas. Die klas is uniek. Zo een heb ik nog nooit kunnen vormen, vóór deze. Maar geen bespiegelingen nu. Ik houd van weinig woorden…'
Naar mijn hart gesproken, dacht De Bree.
'Die klas heeft je voorganger weggetreiterd. Ik waarschuw je niet, ik maak je attent. Begrijp je? …'
Hij begreep het toen niet, eerst later.
'Ik eis van ieder: tucht. Ik ben hoogst modern. De tijd is voorbij van gemoedelijkheid, van verbroedering. Dit geslacht[1] is té bandeloos.'
De bel was gegaan, de school was stil geworden. Zij liepen nog even. De Brees klas stond open. Hij loenste er heen door de trapkoker. Hij zei niets.
'Men moet de cirkelgang durven gaan. Er is snelle verwildering. Met moet ver teruggrijpen en snel, naar het oude systeem van macht en van vrees. Dit oude is het nieuwste, het beste, het enige. Ik eis: een – stalen – tucht. Nu ga.'
De directeur, recht, snel, met lichte tred verdween waar de gang elleboogde.
De Bree ging rustig langzaam de acht gesleten treden af. Hij verwerkte, maar liet niets merken. Hij betrad de klas genaamd 4D. Hij voelde snel, want hij had fantasie. Hij voelde dit aan als een hel, als de hel. Hij betrad de hel.

Ferdinand Bordewijk, Blokken, Knorrende beesten, Bint. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2012 (1931)

▶ **Woordbetekenissen**
[1]geslacht: generatie

Tekst 2

De tocht
In de paasvakantie maakt De Bree met de helft van de leerlingen van 'de hel', tien jongens en één meisje, een fietstocht naar Zeeuws-Vlaanderen.

Zij twaalven stonden even op de dam in het Krekerak en zagen over een zak van zee, de baai der Oosterschelde. Zij zagen veel die dag. Hulst omwald, Axel rellend op een hoogte in het stof, ver weg, kruivende struisveren van het bluswater in Sluiskil, op het terrein der fabriek, en toen zij er waren een motregen van ammoniak, die alle ijzer ontleedde. Er was een dwingende oostenwind in hun rug. Zij zeilden aan op het diep gelegen Philippine, heel nietig, heel beklemmend, de grens passeerden zij een paar maal, en altijd waren daar de slechte keiwegen. Er was veel somberheid van herbergen en grenshuizen. Dan weer dreven zij op de wind door de landen in een vlucht van lage vogels achter elkaar.
De zon was warm, de wind was koud. De lichtblauwe staaldom van de hemel was onzichtbaar gelast. De bouwaarde was nog grof, zonder groei. En er was aldoor een lichte mist van stof. Het had in lang niet geregend. Het was in de laatste dagen van maart. Zij gingen een paar maal zitten aan de weg, brood eten, drinken. Gauw uitgerust speelden zij nog even. Van der Karbargenbok* en Neutebeum liepen om het hardst. Van der Karbargenbok fladderarmde, een gekortwiekte gier, heel snel. Neutebeum veerde en sprong, hij was de snelste.
Twee wildebeestenduivels begonnen te vechten. Een derde riep:
'Hei, De Bree, kom er es tussen!'

Jeroen Bosch, *De hooiwagen*, ca. 1510 (detail)

▶ **Van der Karbargenbok**
De leerlingen hebben allemaal nogal vreemde namen. Naast de genoemde Van der Karbargenbok, Neutebeum en het meisje Schattenkeinder komen onder meer voor: Whimpysinger, Kiekertak, Bolmikolke en Klotterbooke. Naar verluidt heeft Bordewijk in een telefoonboek zitten bladeren om inspiratie op te doen.

Maar hij sprong zelf toe, het werd een gevecht van drie, het werd een kluwen.
De Bree liet hen uitrazen, hij rookte zijn pijp op de berm, hij zag het maar aan. Te Wigchel stond op, liep loom toe, viel over het gevecht en bluste het. De duivels loeiden van de lach. De ontzettende mond van Kiekertak was vlak bij. De Bree zag tot aan zijn huig. Inderdaad, dit monster had twee gebitten, zijn compleet melkgebit zat erachter. De dubbele rijen blonken alle sneeuwwit, ijzerhard. De fantasie der natuurvolkeren schiep zich zo enorme dentuur voor hun afgoden.
De Bree sprak met hen over de andere leraren. Het trof hem, dat zij Keska wel mochten, en Ridderikhof minder. Misschien minachtten zij vaag diens ziekelijkheid. Zeker hadden zij geen oog voor de heroïek waarmee deze zijn zwak lichaam bestreed. Maar zij waren daarvoor tenslotte te jong.
Maar zij mochten de een niet zeer boven de ander, en precies als in hun werk hadden zij ook in hun opvattingen niet veel verschil. De Bree vroeg zich af of niet juist de hel was van de grootste geestelijke eentonigheid. Of hij zich niet te veel liet verblinden door het ongelooflijk gevarieerd uiterlijk. Of in deze strafkolonie wel reuzen der toekomst staken.
En voor het eerst bracht hij zijn voorganger ter sprake, de leraar Van Fleer, die door de hel was weggepest. De Bree had iets over hem gehoord. Hij was overwerkt, daarop in de grote vakantie nog gepromoveerd, en ontgoocheld doordat hij het verwachte cum laude niet had gekregen. Remigius* vertelde dat Bint dit heel effen had opgenomen. Bint was nu eenmaal niet iemand om een ander te troosten, en bovendien was zijn eerbied voor geleerdheid miniem.
Van Fleer kon na de vakantie de hel opeens niet meer aan. Bint liet het hem eenzaam uitvechten. Er waren ongehoorde dingen gebeurd. Bint was doof en blind. Van Fleer verdween.
Niet naar de tonelen vroeg De Bree, maar wel wat zij van Van Fleer dachten. Over de tonelen spraken zij niet, maar zij schaterde over de herinneringen aan Van Fleer. Ze bedachten zotheden en scheldwoorden, gespeend van alle geestigheid. Zij waren puur wreed. De Bree liet hen begaan. Hij had hen nooit zo algemeen vrolijk gezien.
Hij gaf hun ook wel eens wat te verwerken. Hij sprak over de wegen. De keiwegen, de klinkerwegen, de grindwegen waren uit de tijd. Het ging tussen asfalt en beton. Het beton zou het zeker winnen. Het asfalt was kunstmatig. Het strookte niet met de zakelijke eerlijkheid van de tijd. Het had pretentie, het was geen natuur, het kwam uit de schoonheidswinkel van het verkeer. Het had een kapperslucht. Het was dood gelijk de huid van een opgemaakte vrouw.
Het beton was op de man af. Het kwam van de aarde, het was de aarde, het was aarde op aarde. Het was steen onder de wielen en onder de voet, glad, stroef, volmaakt. Het was een wapenrusting. De weke aarde lag veilig gepantserd onder zijn harnas tegen de stormloop van het zwaarste verkeer. Het lag schoon grijswit in het land, en was een gids in het donker. Onvermoeibaar, onaandoenlijk tegen de seizoenen droegen zijn gegoten platen dag en nacht.
De Bree hoopte, toen zij weer opstegen, dat zij nu van de keien een hartgrondige afkeer zouden hebben, dat er onder hen bouwers mochten zijn aan de nieuwe wegen.
In de schemering zagen zij links Aardenburg omboomd en kort nadien tegen het al leigrauwend westen lichtgepinkel van het verre Sluis.
Die nacht, als de vorige, stond De Bree een paar maal op om naar de duivels te kijken. Zij sliepen verspreid over een paar kamers, dezen in bedden, genen op veldbedden. De meesten sliepen als blokken, enkelen onrustig. In het kamertje van Schattenkeinder kwam hij niet. De deur stond ook nu weer op een kier. Zij wou zo dicht mogelijk bij de anderen zijn. Zij had dit de vorige avond gezegd, stuntelig, zonder valse schaamte, het had De Bree wel even gepakt.

Ferdinand Bordewijk, Blokken, Knorrende beesten, Bint. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2012 (1931)

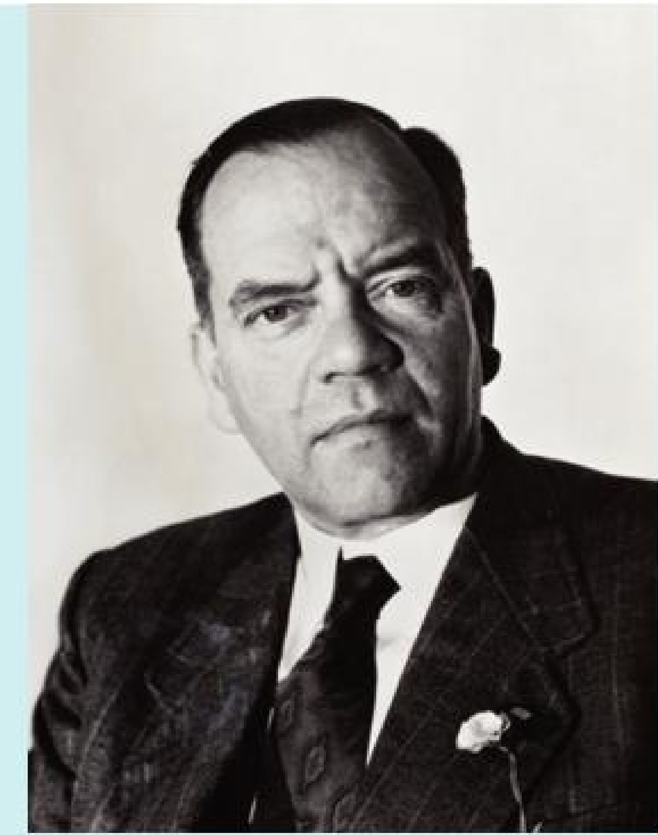
Illustratie van Willem Jansen bij het hoofdstuk *De samenkomst, de toespraak* (docentenvergadering met Bint als voorzitter)

▶ Remigius
Een collega van De Bree.

8.6 Martinus Nijhoff, 'Het souper' (1918) en 'Impasse' (1934)

'Wij konden ons niet bij elkaar verschuilen.'

Martinus Nijhoff (1894-1953) is vooral bekend als dichter. Zijn eerste twee dichtbundels *De wandelaar* en *Vormen* (waarin 'Het souper' staat) waren nogal romantisch en gingen over eenzaamheid en verlangen.
In 1934 werd *Nieuwe gedichten*, met daarin 'Impasse', gepubliceerd. De titel van de bundel lijkt een beetje flauw, want een dichter kan elke nieuwe dichtbundel wel 'nieuwe gedichten' noemen. Toch heet de bundel niet voor niets zo. Nijhoff doet hierin écht iets nieuws: hij schrijft over gewone, dagelijkse dingen in gewone mensentaal.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Hoe zou je de sfeer van dit gedicht omschrijven? Waar maak je dat uit op?

2 Markeer in het gedicht bij welke strofe(n) het aforisme *memento mori** en het aforisme *carpe diem** passen.

3 Wat is in dit gedicht het verband tussen *memento mori* en *carpe diem*? Worden deze aforismen tegenover elkaar geplaatst of liggen ze in elkaars verlengde? Leg uit.

Memento mori
Lat. 'Denk eraan dat je ooit moet sterven'. Daarmee werd in middeleeuwen en renaissance bedoeld dat de mens zich er te allen tijde van bewust moet zijn dat hij ooit voor het aangezicht van God moet verschijnen en zijn aardse daden moet kunnen verantwoorden. In bredere zin is 'memento mori' een oproep om je aardse daden te beschouwen in het licht van de eeuwigheid en je niet te verliezen in dingen die van voorbijgaande aard zijn.

Carpe diem
Verkorte versie van Horatius' uitspraak 'carpe diem quam minimum credula postero' (Lat. 'pluk de dag, vertrouw zo min mogelijk op de volgende'). Je kunt deze uitspraak opvatten als 'stel niet uit tot morgen wat je vandaag kunt doen', maar ook als een oproep om zoveel mogelijk te genieten van wat de dag je brengt.

Tekst 1

Het souper[1]

't Werd stil aan tafel. 't Was of wijn en brood
Werd neergeslagen uit den greep der handen.
De kaarsvlam hing lang-wapperend te branden
En 't raam sprong open door een donkren stoot.

Als water woelden in den nacht de landen
Onder het huis; wij voelden hoe een groot
Waaien ons aangreep, hoe de wieken van de
Vaart van den tijd ons droegen naar den dood.

Wij konden ons niet bij elkaar verschuilen:
Een mensch, eenzaam, ziet zijn zwarte eenzaamheid
Dieper weerkaatst in de oogen van een ander –

Maar als de winden langs de daken huilen,
Vergeet, vergeet waar ons zwak hart om schreit,
Lach en stoot glazen stuk tegen elkander.

Martinus Nijhoff, Vormen. Uitgeverij C.A.J. van Dishoeck, Bussum 1924

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Beschrijf de wending.

5 Waarom heeft de ik-persoon zo'n moeite om zijn vraag te stellen, denk je?

6 Laat zien dat je de titel, 'Impasse', op twee manieren kunt interpreteren.

7 Vind je het dat het gevoel dat Nijhoff in dit gedicht uitdrukt, ook past bij de tijd waarin we nu leven? Waarom?

8 Nijhoff heeft in een andere versie van dit gedicht 'ik weet het niet' vervangen door 'een nieuw bruiloftslied'. Wat vind jij beter? Waarom?

9 Welke tendensen herken je in tekst 1 en 2? Romantische en/of modernistische? Leg uit.

10 Welk gedicht spreekt je meer aan, 'Het souper' of 'Impasse'? Waarom?

Woordbetekenissen
[1]souper: feestelijke maaltijd laat op de avond
[2]impasse: vastgelopen situatie die moeilijk valt op te lossen
[3]glycine: blauweregen (een klimplant)

Tekst 2

Impasse[2]

Wij stonden in de keuken, zij en ik.
Ik dacht al dagen lang: vraag het vandaag.
Maar omdat ik mij schaamde voor mijn vraag
wachtte ik het onbewaakte ogenblik.

Maar nu, haar bezig ziend in haar bedrijf,
en de kans hebbend die ik hebben wou
dat zij onvoorbereid antwoorden zou,
vroeg ik: waarover wil je dat ik schrijf?

Juist vangt de fluitketel te fluiten aan,
haar hullend in een wolk die opwaarts schiet
naar de glycine[3] door het tuimelraam.

Dan antwoordt zij, terwijl zij langzaamaan
druppelend water op de koffie giet
en zich de geur verbreidt: ik weet het niet.

Martinus Nijhoff, Nieuwe gedichten. N.V. Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1934

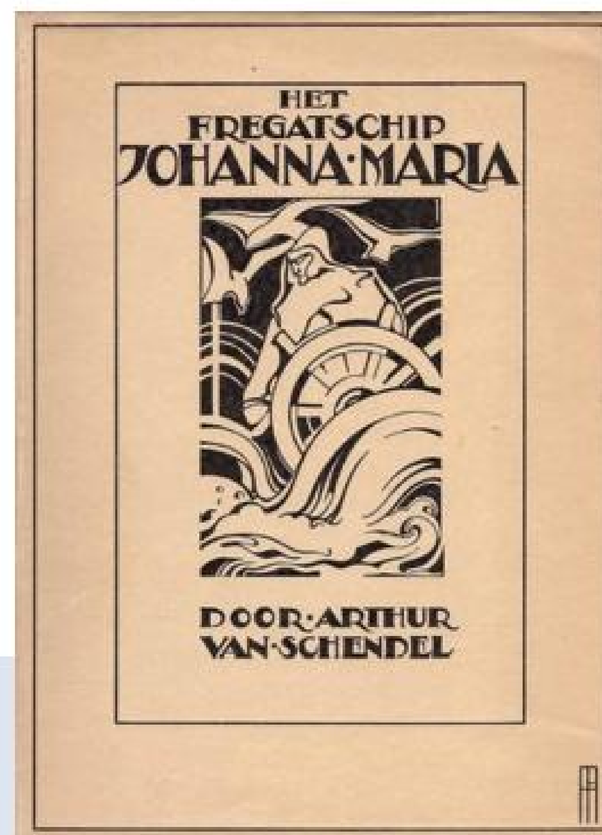

8.7 Lees meer

Arthur van Schendel, *Het fregatschip Johanna Maria*, 1930 (niveau 3)
Zeilmaker Jacob Brouwer is een man van weinig woorden. Als hij in 1865 de driemaster Johanna Maria van stapel ziet lopen, weet hij dat dát het schip is waarop hij wil varen. De eerste jaren aan boord doet Brouwer zwijgend zijn werk en verdraagt hij de grillen van de onberekenbare kapitein. Gaandeweg maakt zich het verlangen van hem meester om – ooit – de Johanna Maria te bezitten.

Carry van Bruggen, *De verlatene*, 1910 (niveau 5)
De vier kinderen van het arme gezin Lehren worden in een zeer strenge orthodox-joodse traditie opgevoed. Na het overlijden van de moeder valt het gezin uiteen.

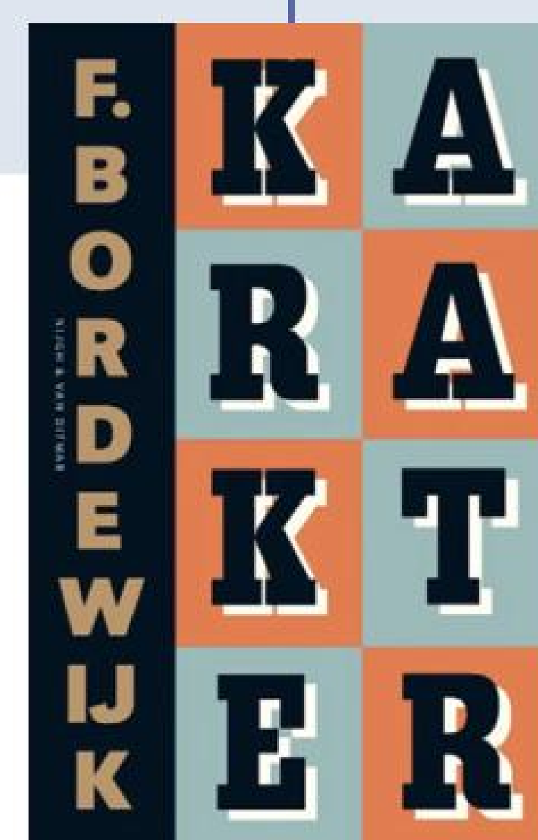
1900 1910 1920 1930 1940 1950

Theo Thijssen, *De gelukkige klas*, 1926 (niveau 3)
In zijn dagboek beschrijft meester Staal de dagelijkse gang van zaken in zijn klas. Hij bindt de strijd aan met onderwijshervormingen, tegenwerkende onderwijsinspecteurs en onveilige thuissituaties van de kinderen en ziet het als zijn levenstaak zijn leerlingen geborgenheid te geven en ze ook nog wat te leren.

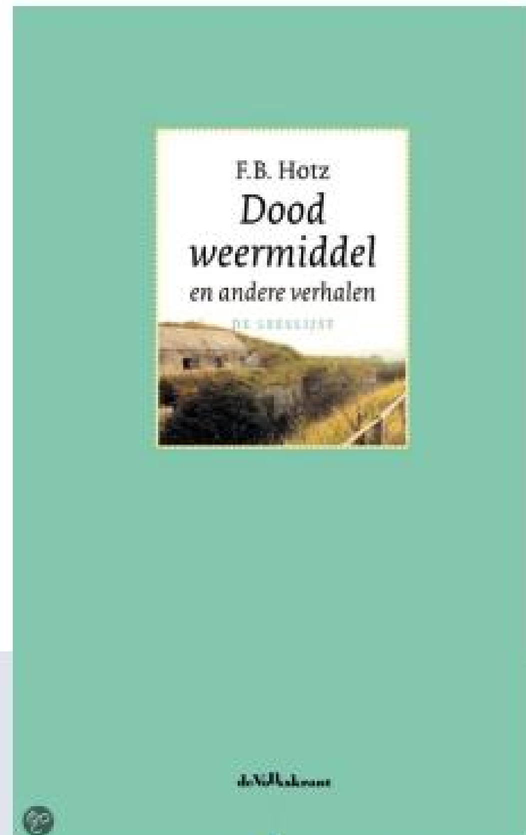

Willem Elsschot, *Lijmen/Het been*, 1923/1938 (niveau 4)
Frans Laarmans komt in *Lijmen* in contact met ene Boorman. Samen benaderen ze zakenlieden met het voorstel om een artikel over hun bedrijf te publiceren in het door hen opgerichte *Wereldtijdschrift*. Vervolgens worden de zakenlieden overgehaald om een groot aantal exemplaren te bestellen als reclamemateriaal. Zo bestelt de firma Lauwereyssen – op afbetaling – 100.000 exemplaren voor een bedrag dat de firma eigenlijk helemaal niet kan missen.
In *Het been* voelt Boorman zich schuldig jegens mevrouw Lauwereyssen, wier broer en zakenpartner is overleden en die inmiddels een houten been heeft. Zij is echter niet van plan om het hem gemakkelijk te maken.

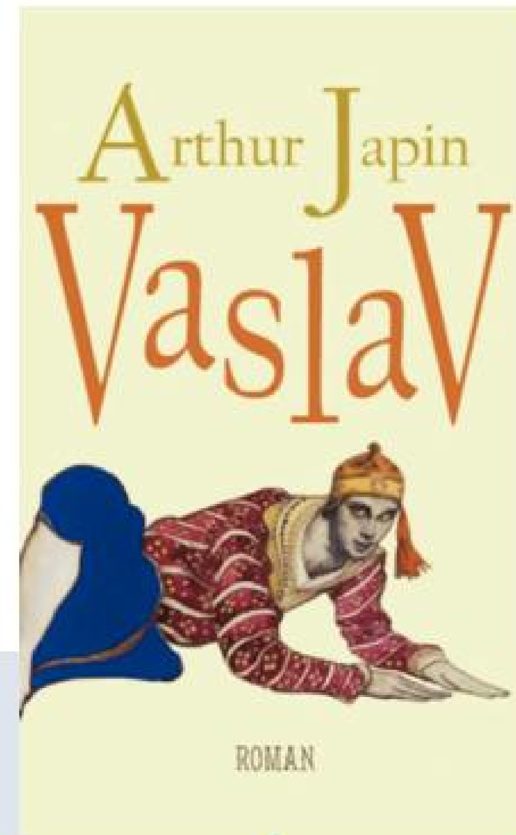

Ferdinand Bordewijk, *Karakter*, 1938 (niveau 4)
Katadreuffe is bezeten van het verlangen advocaat te worden. Als zoon van een arme, ongehuwde moeder in het vooroorlogse Rotterdam zet hij alles op alles om zijn doel te bereiken. Zelfs de liefde offert hij eraan op. De machtige deurwaarder Dreverhaven, Katadreuffes biologische vader, werkt hem op alle mogelijke manieren tegen. Maar waarom eigenlijk?

F.B. Hotz, *Dood weermiddel en andere verhalen*, 1976 (niveau 5)
Twaalf verhalen van sterk uiteenlopende inhoud, zoals over een ingenieur, die vol passie aan een verdedigingswerk om Amsterdam werkt, maar door de moderne tijd wordt ingehaald, en over een meisje dat wordt opgevoed bij hardvochtige familieleden.

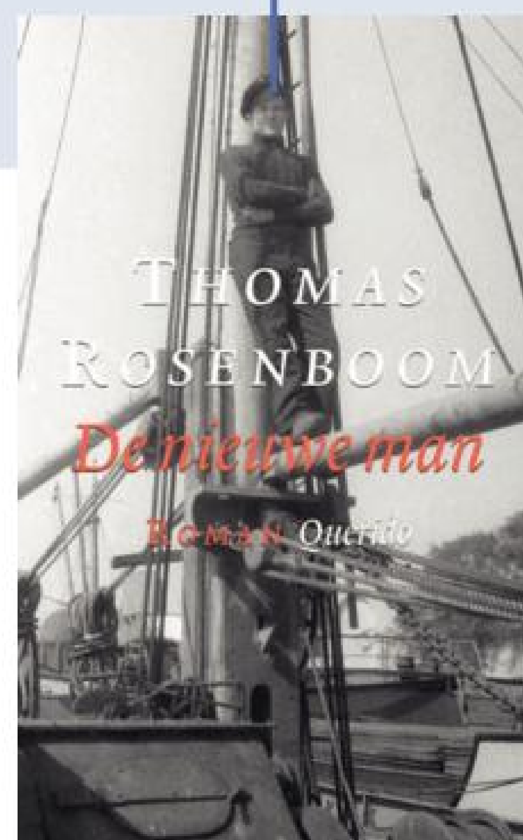
Arthur Japin, *Vaslav*, 2011 (niveau 3)
In 1919 is de legendarische balletdanser Vaslav Nijinksi op het hoogtepunt van zijn roem Maar dan staakt hij zijn optreden en zegt: 'Nu is het kleine paardje moe.' De rest van zijn leven brengt hij door zonder ooit nog te dansen of te praten.

Stefan Brijs, *Post voor mevrouw Bromley*, 2011 (niveau 3)
Londen, 1914. Martin Bromley probeert zijn vriend John over te halen om zich samen aan te melden voor militaire dienst. Maar John gaat liever studeren en zo vertrekt Martin alleen naar het front. Als John zich later bedenkt, belooft hij mevrouw Bromley om naar Martin uit te kijken.

1960 1970 1980 1990 2000 2010

Thomas Rosenboom, *De nieuwe man*, 2003 (niveau 4)
Scheepsbouwer Berend Bepol is een tevreden man als hij aan het begin van de 20e eeuw zijn Groninger scheepswerf overziet. Ruim tien jaar later breekt de crisis uit en begint Bepols opvolging hem zorgen te baren. Hij koppelt zijn meesterknecht Niesten aan zijn dochter, maar al gauw blijkt dit geen goede oplossing.

Marente de Moor, *De Nederlandse maagd*, 2011 (niveau 3)
De jonge Nederlandse schermster Janna gaat in de zomer van 1936 in de leer bij maître Egon von Bötticher. Egon, een veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, slijt zijn dagen op een verlaten landgoed bij Aken, waar gaandeweg de buitenwereld binnendringt.

1. Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet in het midden 'nieuwe tijd' en kies een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 172-173. Voeg daarna informatie over de literatuurgeschiedenis toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2. Welke overeenkomsten zie je tussen de periode 1900-1945 en de tijd waarin jij leeft? Welke belangrijke verschillen zijn er?
3. Welk(e) van de boeken waaruit je fragmenten hebt gelezen en de boeken die op deze pagina staan zou je willen lezen? Gaat je voorkeur uit naar een boek dat is geschreven *in* de periode 1900-1945 of lees je liever *over* deze periode? Waarom? Noteer de titel van deze boeken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

Cursus 4

Moderne

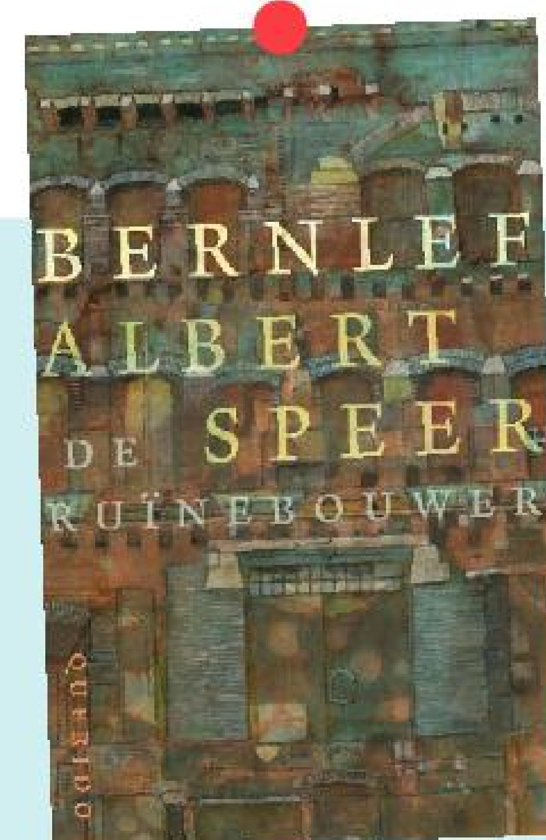
literatuur

Inhoud

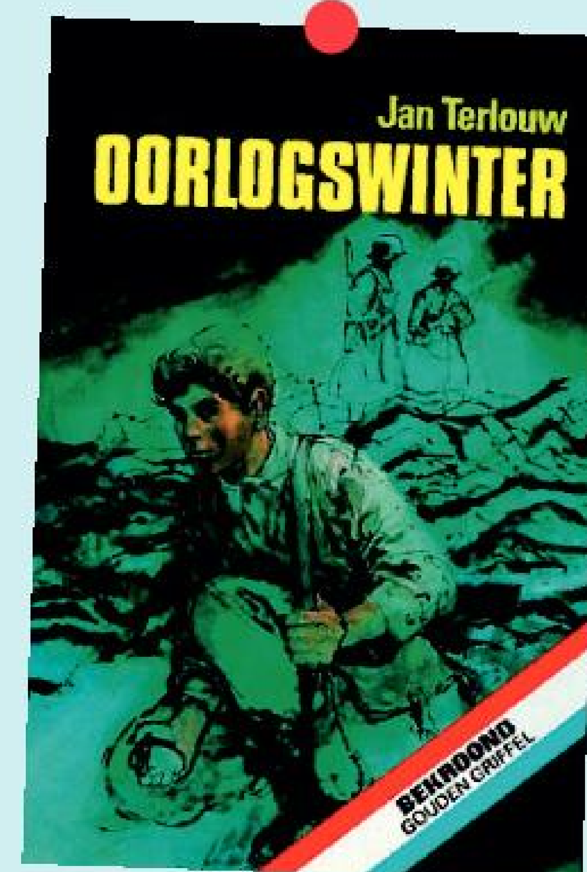
9 Oorlog

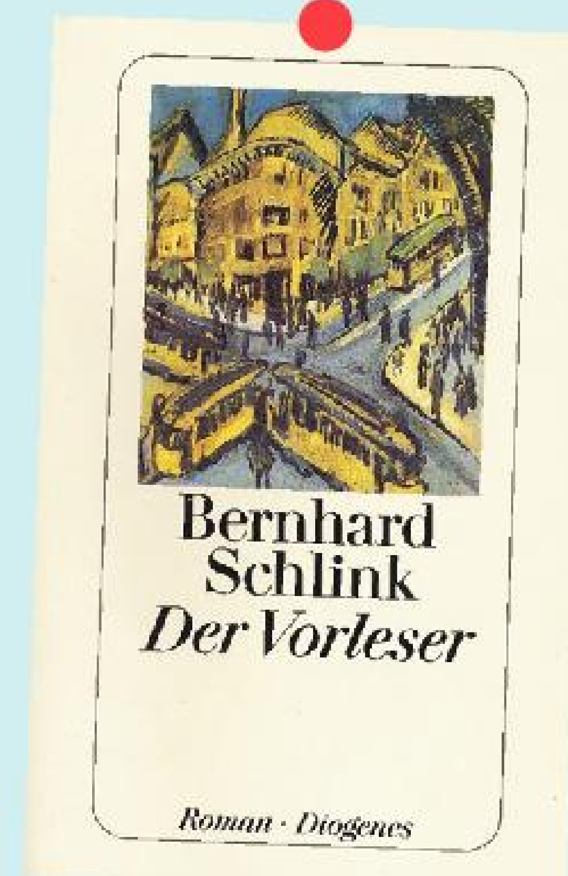
Een oorlog is waarschijnlijk het ergste wat de bevolking van een land kan overkomen. Alles wat vertrouwd is, alles waarop men kan rekenen, valt weg. Van het dunne laagje dat we beschaving noemen, blijft in veel gevallen weinig over.
Oorlogen worden uitgevochten door soldaten. Zij zijn echter niet de enige slachtoffers, ook de burgerbevolking wordt vaak hard getroffen: mensen raken vermist, worden vervolgd of gedood. Als ze niet zelf slachtoffer worden, dan worden familieleden het wel. Er zijn schuldigen en daders, onschuldigen en slachtoffers, en er is een groot, grijs gebied daartussenin.

1. Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over oorlog gaan. Markeer de titels die je kent.
2. Je docent en je klasgenoten geven informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3. Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4. Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over oorlog gaan.
5. Over oorlog worden ontzettend veel boeken geschreven en films gemaakt. Hoe kun je dat verklaren?

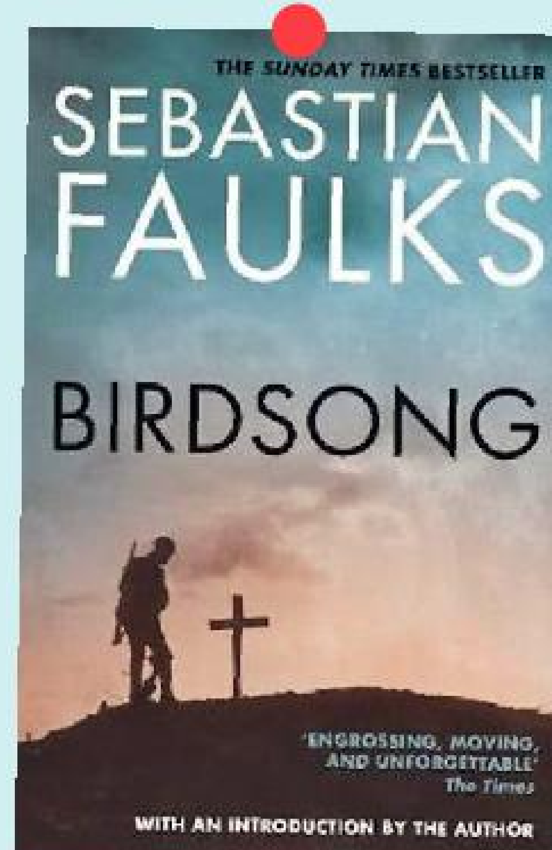

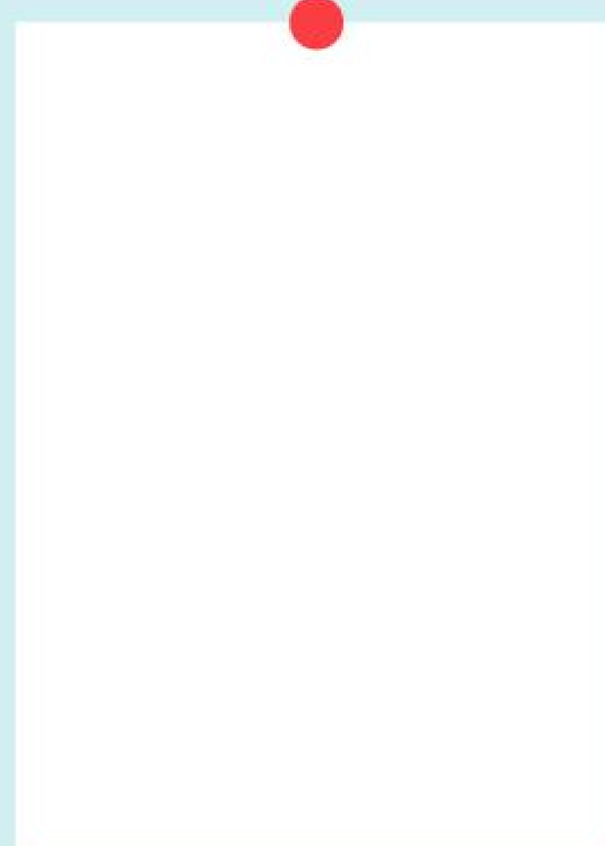

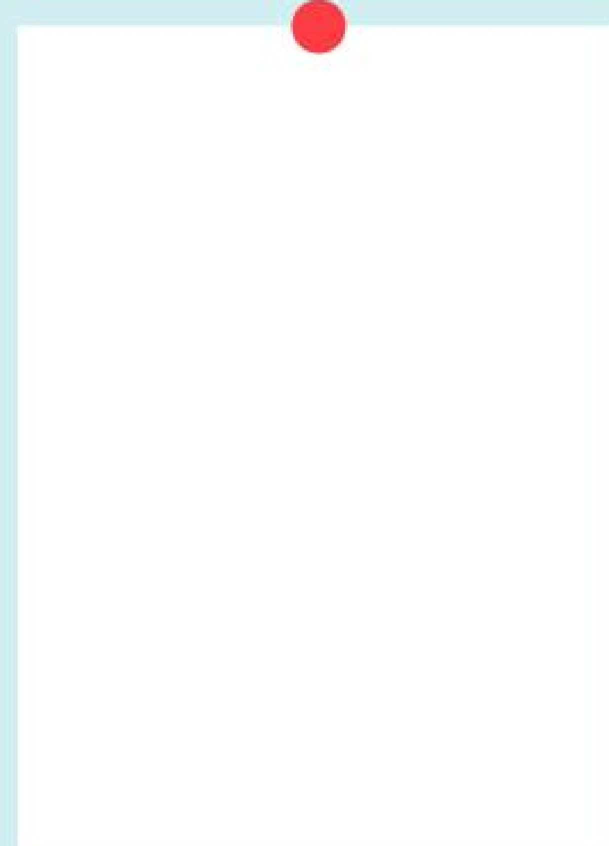

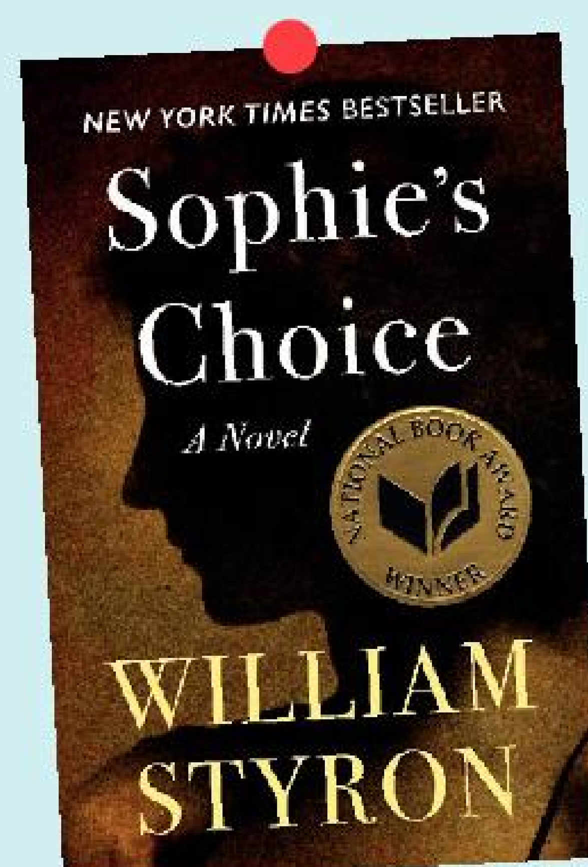

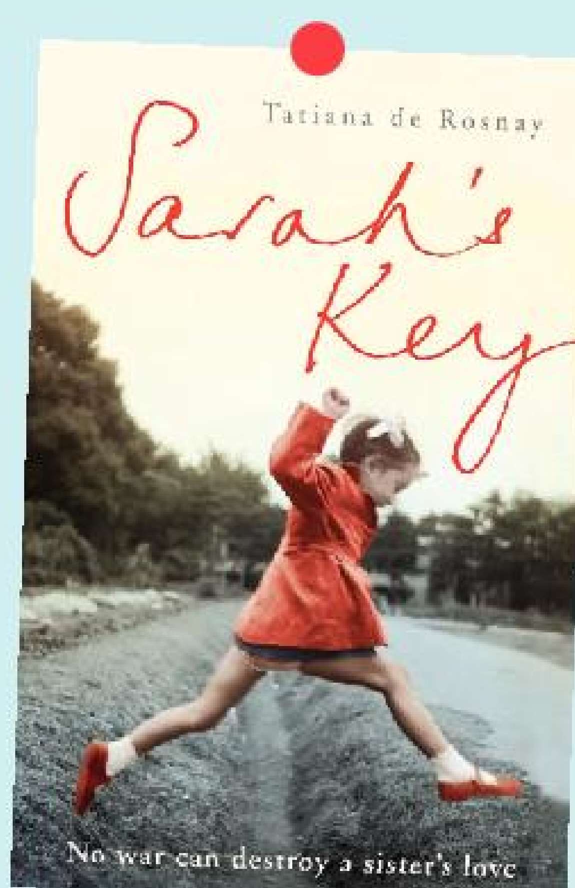

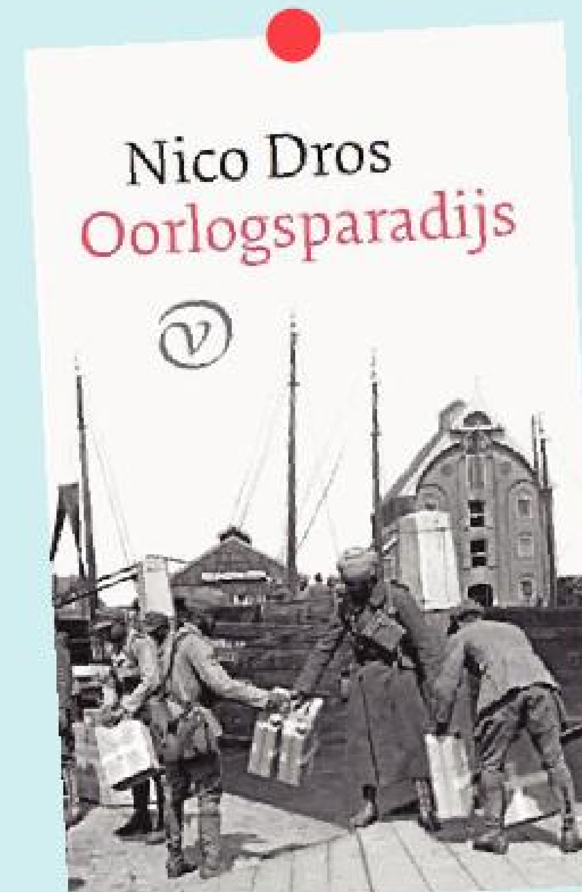

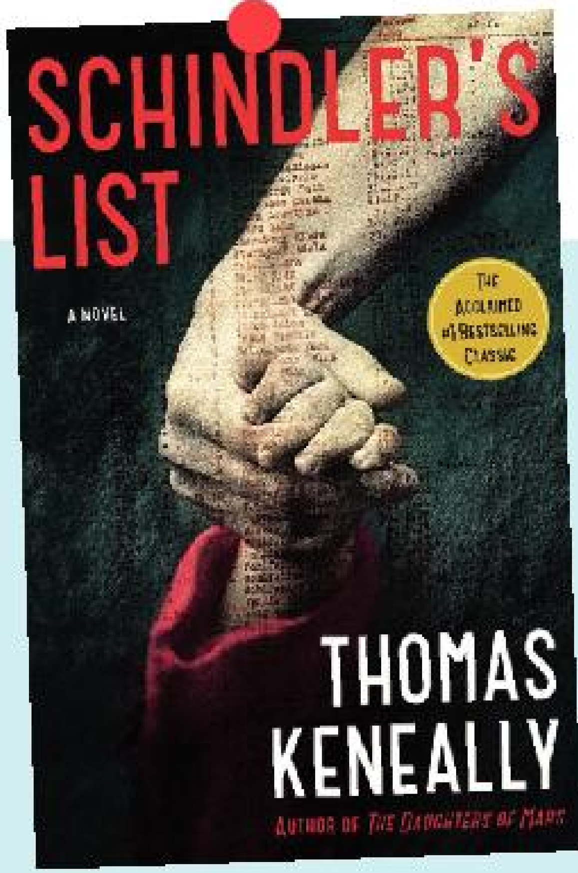

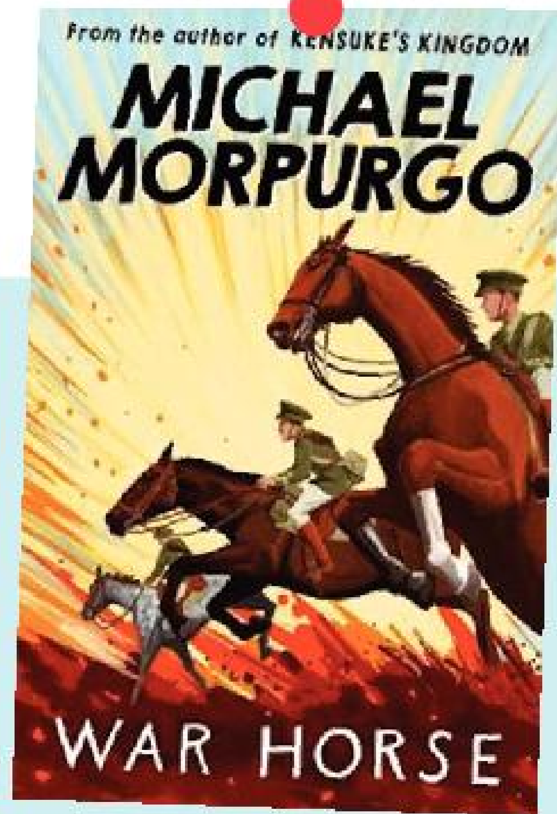

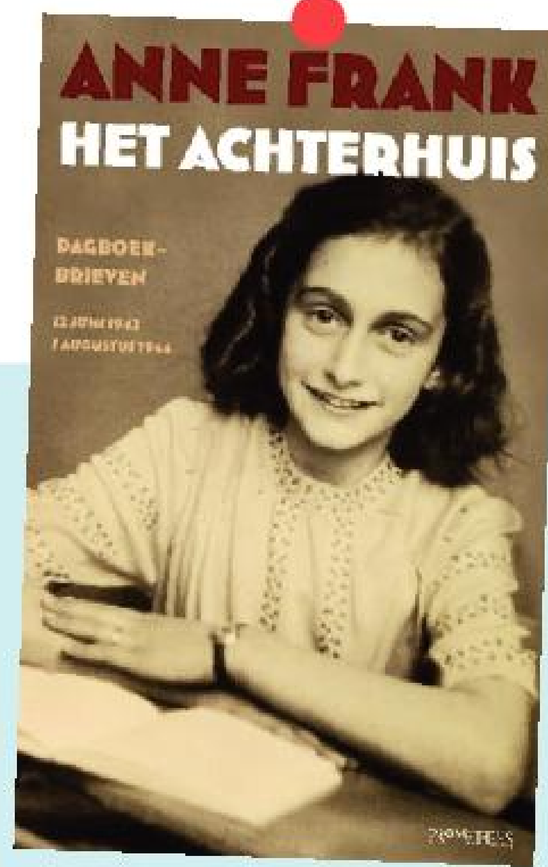

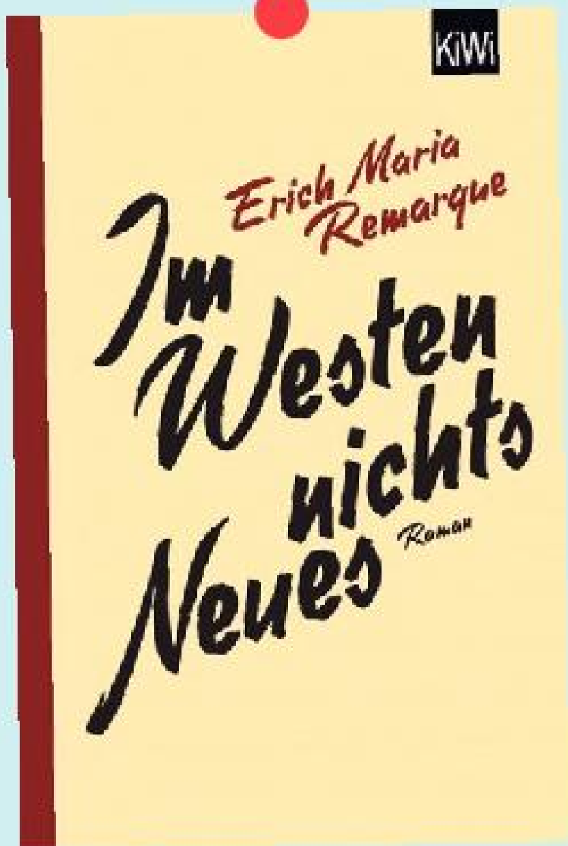

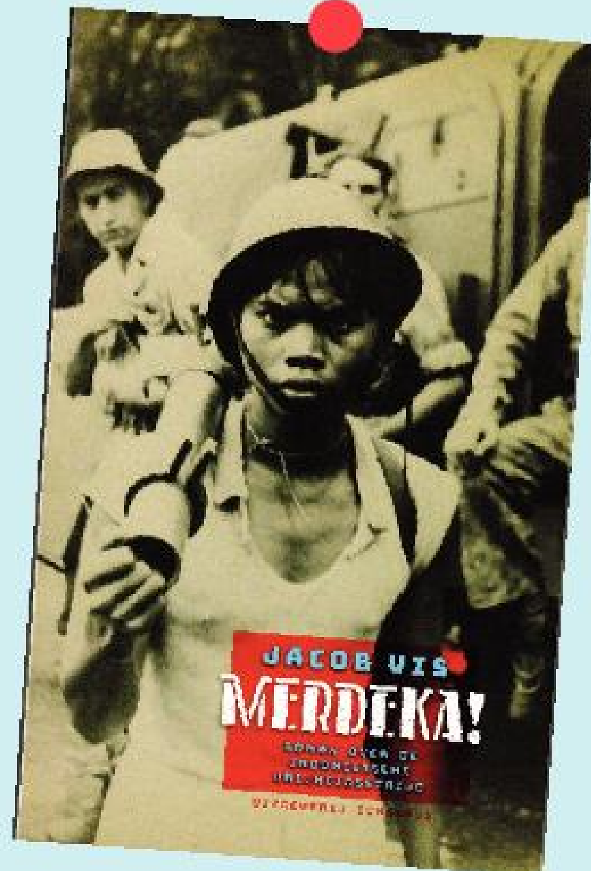

SCHINDLER'S LIST
A NOVEL
THOMAS KENEALLY

MICHAEL MORPURGO
WAR HORSE

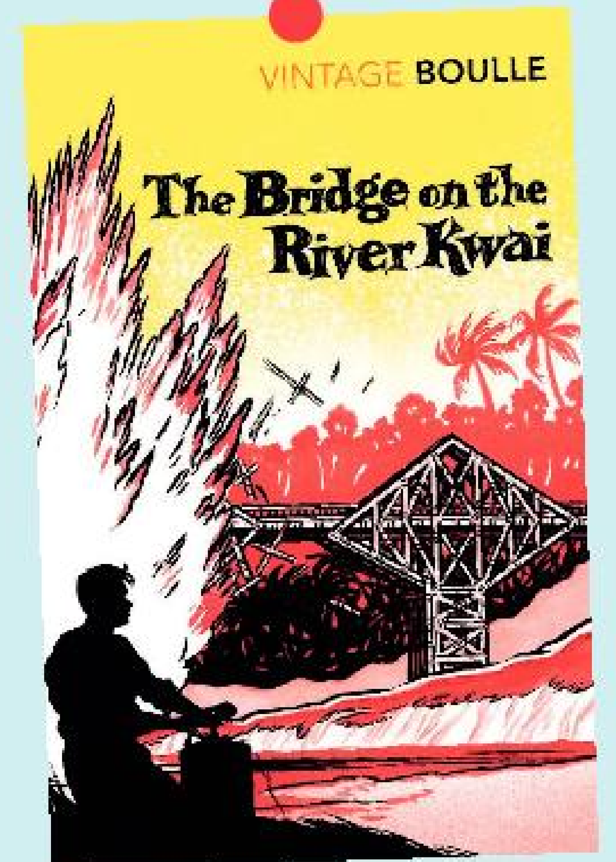

ANNE FRANK
HET ACHTERHUIS

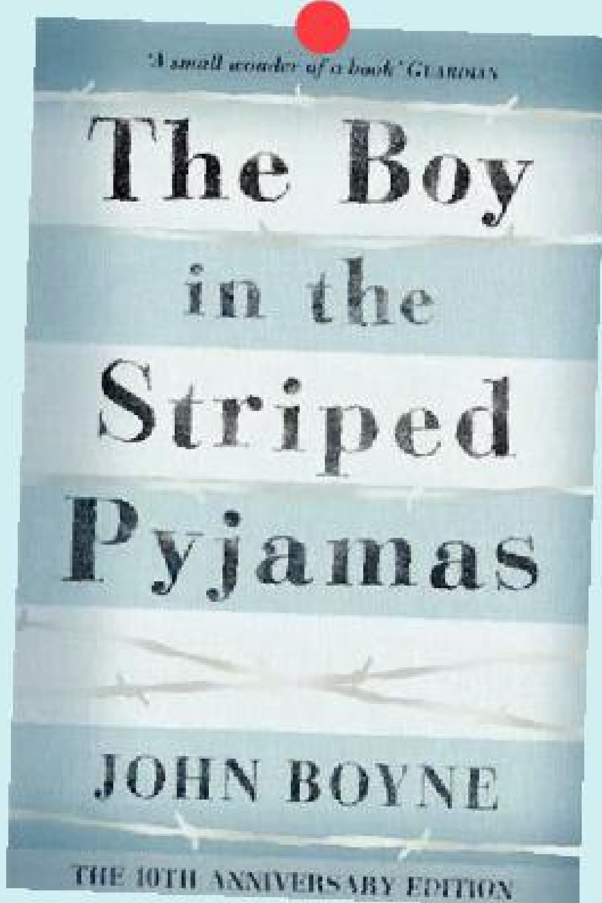

VINTAGE HELLER
CATCH-22

Erich Maria Remarque
Im Westen nichts Neues
Roman

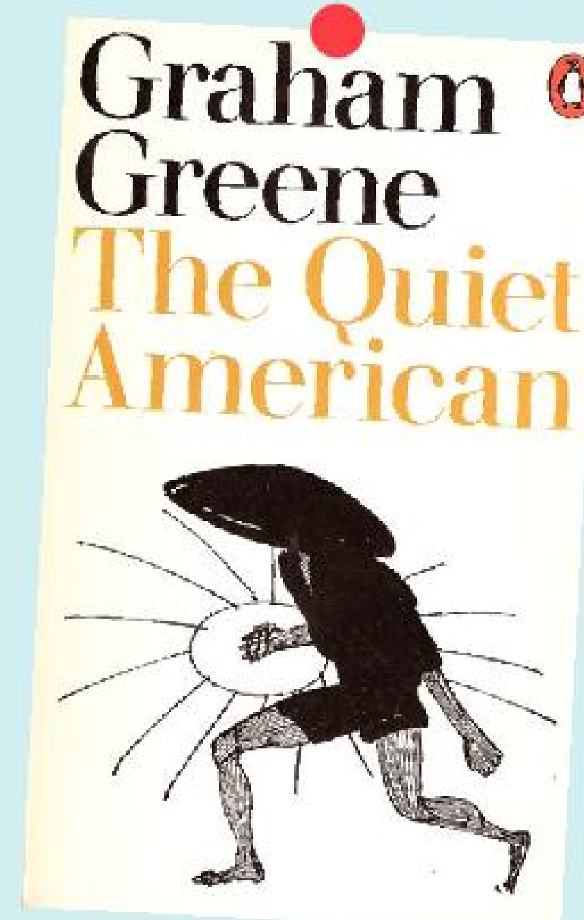

JACOB VIS
MERDEKA!

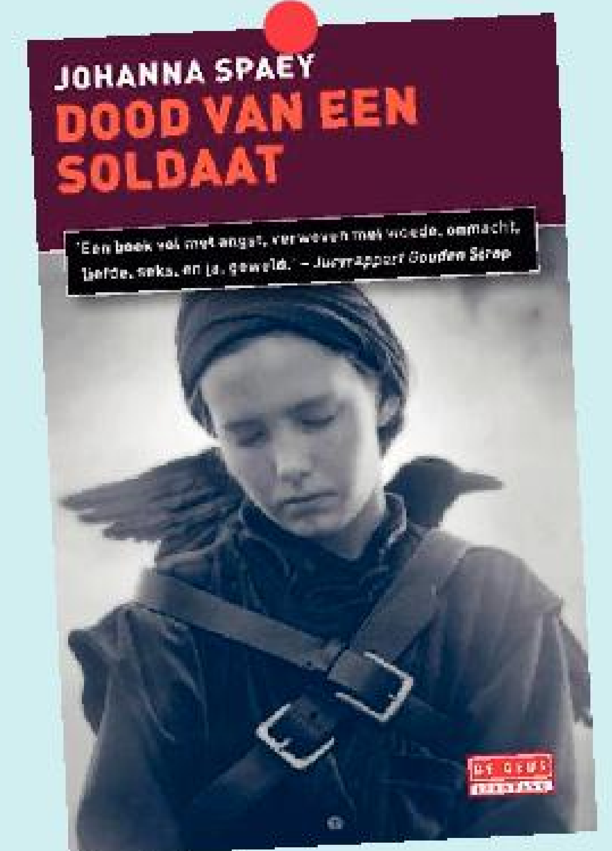

KEES VAN BEIJNUM
DE OFFERS
ROMAN

VINTAGE BOULLE
The Bridge on the River Kwai

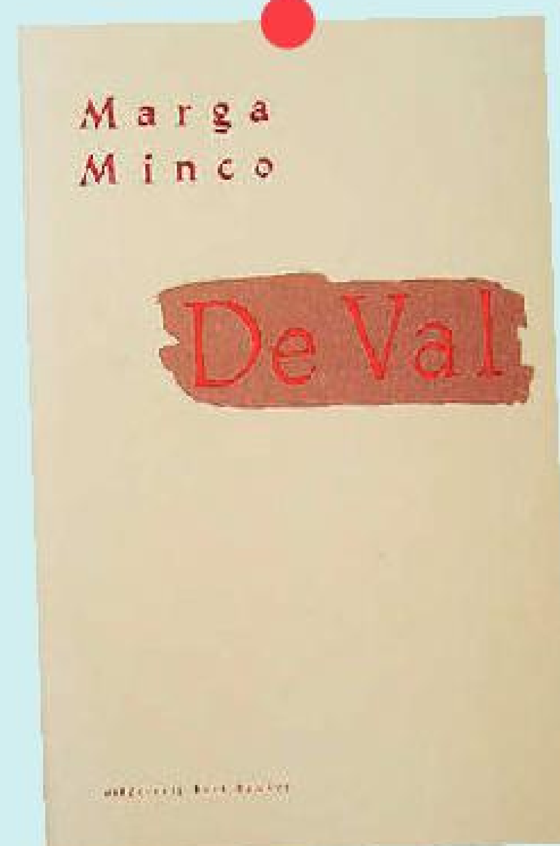

The Boy in the Striped Pyjamas
JOHN BOYNE
THE 10TH ANNIVERSARY EDITION

S. Vestdijk
Pastorale 1943
Roman

Graham Greene
The Quiet American

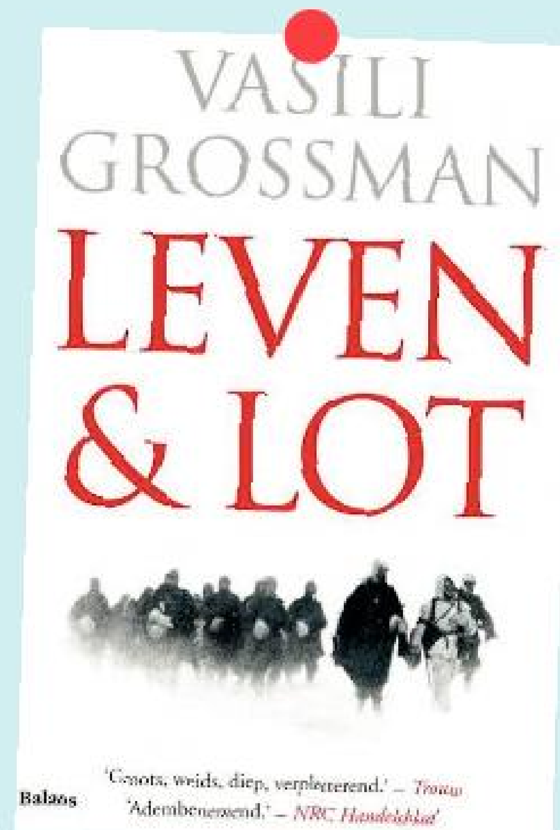

JOHANNA SPAEY
DOOD VAN EEN SOLDAAT

VINTAGE HEMINGWAY
FOR WHOM THE BELL TOLLS

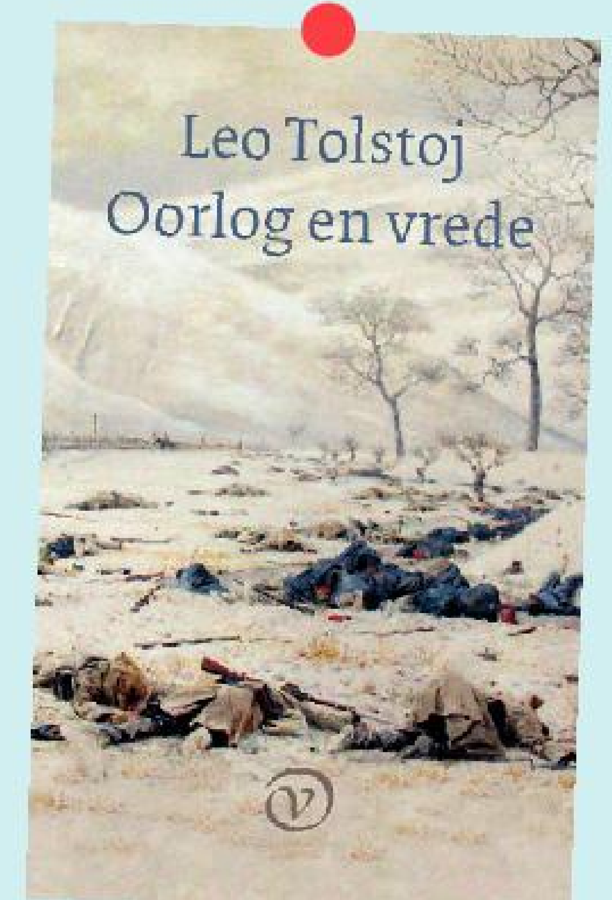

Marga Minco
De Val

Primo Levi
Is dit een mens

Jorge Semprun
De grote reis
€ 12,50

VASILI GROSSMAN
LEVEN & LOT

Gerard Kornelis van het Reve
DE ONDERGANG VAN DE FAMILIE BOSLOWITS
DE BEZIGE BIJ · A'DAM

Leo Tolstoj
Oorlog en vrede

9.1 Dirk Ayelt Kooiman, *Montyn*, 1982 (niveau 3)

'Mijn terugkeer hing aan elkaar van tegenstrijdigheden.'

Dirk Ayelt Kooiman (1946) was in de jaren 70 redelijk succesvol met de romans *Een romance* en *De grote stilte*. Zijn grootste succes beleefde hij echter met *Montyn*, over het bewogen leven van de kunstenaar Jan Montyn (1924-2015).
Montyn was een internationaal bekende schilder, tekenaar en graficus. Hij groeide op in een streng gereformeerd gezin. In de Tweede Wereldoorlog meldde hij zich aan voor het Duitse leger en vocht hij bij de Waffen-SS* tegen de Russen aan het oostfront. Daarna zat hij bij het Vreemdelingenlegioen in Algerije en was hij als Nederlandse soldaat actief in de Korea-oorlog.
Montyn is door Kooiman in de ik-vorm geschreven en is gebaseerd op vraaggesprekken die de schrijver met Jan Montyn gehouden heeft. Bij de Engelse editie van het boek worden Kooiman en Montyn beiden als auteur vermeld. Het genre wordt ook wel *faction* genoemd: een samenvoeging van *fact* en *fiction*.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 'Alles was veranderd en hetzelfde gebleven. Ikzelf was veranderd en hetzelfde gebleven.' Markeer de passages die betrekking hebben op deze uitspraak.

2 'Maar vanwaar ik kwam, bestond geen terug.' Wat bedoelt Jan daarmee?

3 'Ze waren bang voor me.' Waar zijn Jans familieleden bang voor?

4 'Mijn terugkeer hing aan elkaar van tegenstrijdigheden.' Leg dat uit aan de hand van de reactie van leeftijdgenoten, Knier en Groen.

5 Denk je dat Jan de waarheid vertelt aan het gezin van de schoenmaker? Leg uit.

Waffen-SS
De Waffen-SS was de militaire afdeling van de SS (Schutzstaffel) en later onderdeel van het Duitse leger. Zo'n 25.000 Nederlanders hebben bij de Waffen-SS aan het Oostfront gevochten. Voor en tijdens de oorlog zagen veel mensen net zo'n groot gevaar in het Russische communisme als in Duitse nationaalsocialisme. Nederlanders die voor het Duitse leger vochten, hebben uiteraard na de oorlog niet de publiciteit gezocht. *Montyn* is een van de weinige literaire werken die deze kant van de Tweede Wereldoorlog belichten.

6 Als Jan van dokter Van Praag hoort dat er joodse families zijn weggehaald, ontkent hij daar iets over gehoord te hebben. Denk je dat hij de waarheid spreekt? Leg uit.

7 We zijn gewend om over de Tweede Wereldoorlog te denken in termen als 'goed' of 'fout'. Hoe 'fout' vind jij Jan Montyn? Leg uit.

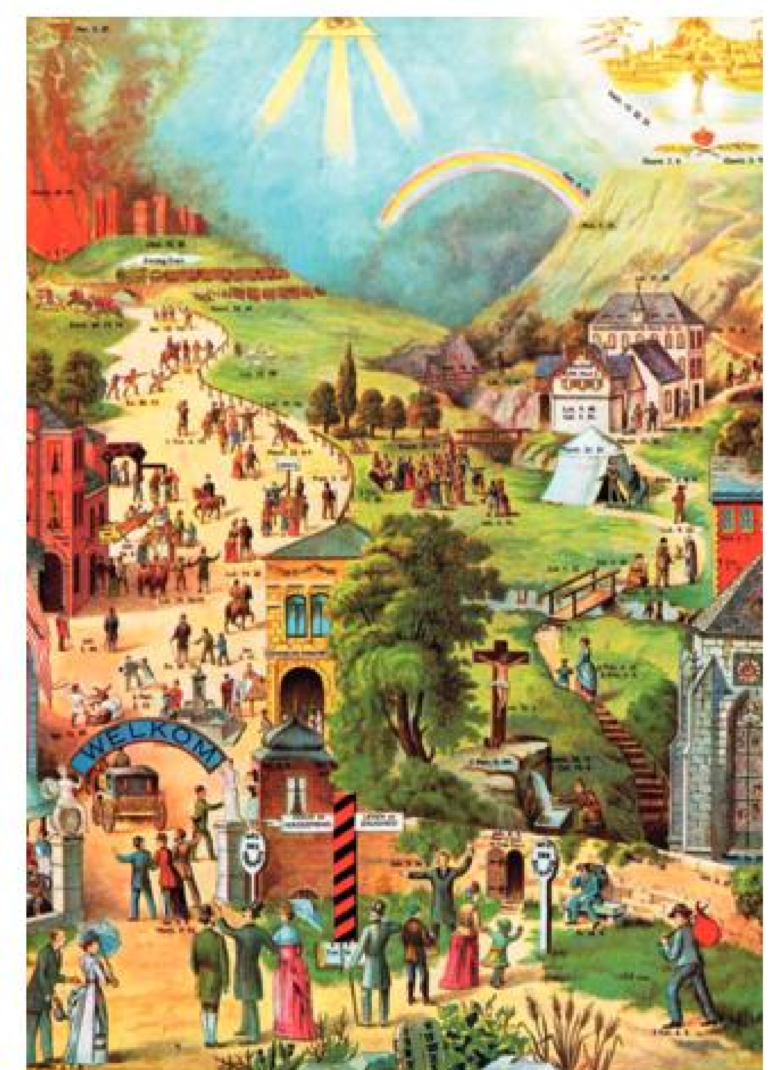
Tekst 1

De jonge Jan Montyn voelt zich helemaal niet thuis in zijn geboortedorp Oudewater. In de oorlog vindt hij afleiding bij een (Duitse) jongerenvereniging. Van daaruit komt hij terecht bij de Duitse marine en bij gebrek aan schepen belandt hij in 1944 aan het Oostfront, waar de Duitse troepen het moeten afleggen tegen het Sovjet-Russische leger. In de winter van '44/'45 raakt hij door een granaatinslag gewond. Na enkele weken hospitaal krijgt hij twee weken verlof en gaat hij naar huis, naar Oudewater.

In mijn kamertje was het steenkoud. Ik ging op het afgehaalde bed zitten. Niets was van zijn plaats. Daar hing de smalle en de brede weg*. Foto's ernaast, ooit geknipt uit geïllustreerde tijdschriften, vergeeld, verweerd. Vlootschouw in Den Helder. De Duitse inval in Polen: *moderne pantservoertuigen tegen lansiers te paard*. Zes jaar geleden was dat geweest. Toen was ik veertien. Nu was ik twintig. Ik stond op. Krabde de bloemen van de ruit. Daar lag de tuin, kaal, troosteloos, de grond hardbevroren en berijpt. 't Was januari, ook hier. Wat had ik dan verwacht? Er klonken voetstappen op de trap. Moeder verscheen in de deuropening, maar ze zette geen stap over de drempel.
'Ben je terug, jongen…'
'Ja, maar ik moet wel weer weg. Ik ben alleen maar op verlof.'
'O jongen toch. Ik zal gauw koffie zetten.' – Waarop ze weer verdween, mij achterlatend met een plotseling besef. Ze waren bang voor me. Ze meden mijn blik. Ze zagen in mijn ogen wat ik had gezien en wisten zich geen houding te geven… – Beneden begon een ketel te fluiten. Ik was weer op het bed gaan zitten. Was opnieuw opgestaan, had de kastdeur geopend. Een kist met tinnen soldaatjes. Ik had met mijn adem het wak temidden van de ijsbloemen bewasemd, met mijn mouw de condens weggeveegd. De tuin, een andere tuin dan die uit mijn herinnering. Het kamertje, het kamertje van een ander, iemand die ik niet meer kende. Je kunt niet teruggaan in de tijd. Terug thuis. – Maar vanwaar ik kwam, bestond geen terug.

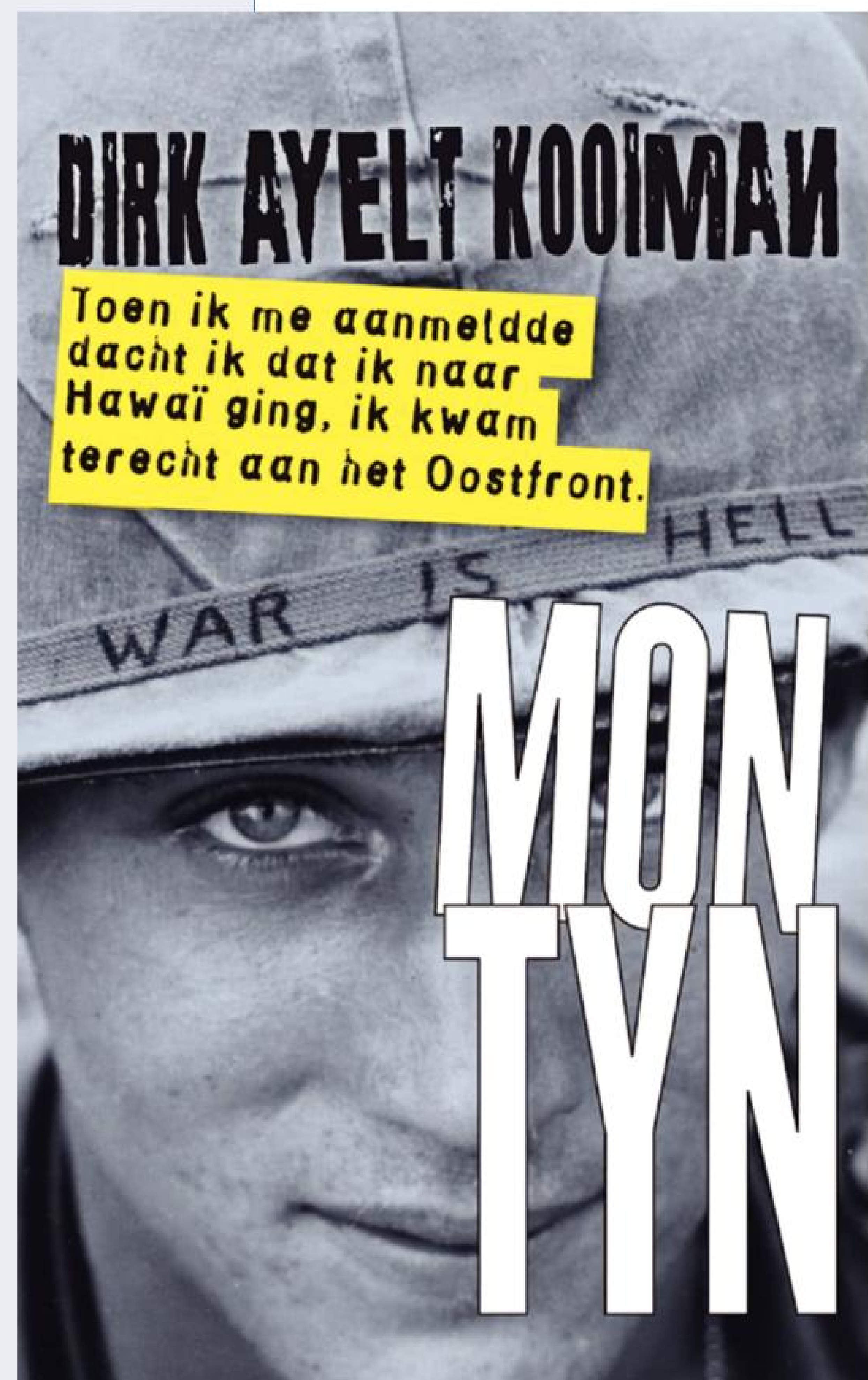
Alles was veranderd en hetzelfde gebleven. Ikzelf was veranderd en hetzelfde gebleven.
Gebleven was het surrogaat dekblad in de werkplaats. Gebleven was de kast met stichtelijke lectuur. Er had zich tijdens mijn afwezigheid zelfs nog een kerkscheuring voltrokken. De dominees Schilder en Greidanus. Iets met Artikel 31*, iets heel belangrijks met het *doopsel* – terwijl de wereld in brand stond. Gebleven was het Bijbellezen. En het onvermijdelijke gebed, daarna:
'… En we danken God dat hij onze zoon Jan beschermd heeft voor bekende en onbekende gevaren en in ons midden heeft teruggebracht…' – Veranderd waren de oorlogsomstandigheden. En dat het om meer handelde dan schaarste en ongemak merkte ik al meteen de eerste dag, een halfuur na het middageten:
'Ik ga straks even naar dokter Van Praag,' kondigde ik aan. Het verband rond

▶ … de smalle en de brede weg
Verwijzing naar een poster die op veel gerefomeerde kinderkamers hing. De brede weg (links) is de Weg des Verderfs en leidt naar 'dood en verdoemenis'; de smalle weg (rechts) is de Weg der Zaligheid en leidt naar 'leven en zaligheid'.

▶ Artikel 31
In 1944 vond er binnen de Gereformeerde kerk in Nederland een zogenaamde kerkscheuring plaats. Dat wil zeggen dat een deel van de gelovigen zich afsplitste van de anderen. Het verschil van mening ging over de precieze betekenis van de doop.

mijn hoofd moest nodig ververst worden. Maar dat bleek niet zo vanzelfsprekend als ik het voorstelde.
'Je zult naar een ander moeten,' zei mijn vader, terwijl hij zijn pijp stopte. 'Dokter Van Praag mag z'n praktijk niet meer uitoefenen.'
'Waarom niet?'
'Alle Joodse artsen hebben een beroepsverbod opgelegd gekregen.'
'Waarom?'
'Ja jongen, dat weet ik ook niet. Een Duitse maatregel, dat geldt al heel lang.'
Dat mocht zo zijn, ik hoorde het voor het eerst. En ik was absoluut niet van plan me eraan te storen. Dokter Van Praag was tenslotte van oudsher onze familiearts, en hij had me vroeger vaak de hand boven het hoofd gehouden wanneer ik in conflict lag met mijn ouders. Hoe vaak was ik niet naar hem toe gegaan, alleen maar om te praten? – Trouwens, ik had helemaal geen zin me aan een vreemde toe te vertrouwen...
'Je doet maar hoor. Je bent nog niet thuis of je vráágt alweer om moeilijkheden!'
Het doktershuis aan de markt stond er nog als vanouds, alleen het bordje naast de deur was verwijderd. Ik belde. De dokter zelf deed open, de deur op een kier. Ik noemde voor de zekerheid maar gauw mijn naam, anders was er misschien weer iemand onderuit gegaan. Hij was grijs geworden, dokter Van Praag, tot zijn puntige sikje toe. Maar het waren de vertrouwde ogen die me door het kleine brilletje aankeken:
'Jan, ben jij het...'
'Kan ik even binnenkomen, dokter. Ik wou graag dat u even naar me keek.'
'Dat kan niet, jongen. Ik mag mijn beroep niet meer uitoefenen. 't Is zelfs verboden dat je hier binnenkomt.'
Na lang aandringen ging hij me toch voor naar de spreekkamer. Daar stond alles nog zoals ik het voor het laatst gezien had. Ik vroeg hem wat er eigenlijk aan de hand was. Waarom mocht hij niet meer werken? Hij ging achter zijn bureau zitten, en het viel me op hoe oud hij geworden was sinds de laatste keer dat ik bij hem was geweest. Het scheen hem moeite te kosten om de woorden voor een antwoord te vinden.
'Er is veel gebeurd, Jan. De Joodse mensen hebben het erg moeilijk gehad de laatste jaren, vooral in de grote steden. De familie Vos is vorige zomer als laatste weggehaald door de Duitsers. Alleen wij en de familie Meyer zijn er nog. Maar daar zul je toch wel iets van gehoord hebben?'
Ik schudde het hoofd. Wel herinnerde ik me dat er in de weersportkampen, en later in Mannheim ook wel, door bepaalde fanatiekelingen was afgegeven op de Joden, zoals ze dat ook deden op de kapitalisten of Bolsjewieken[1]. Maar ik had daar nooit veel aandacht aan besteed, laat staan dat ik het in verband gebracht had met dokter Van Praag of de familie Vos uit Oudewater.
'Maar waarom is dat allemaal?'
'God Jan, dat is zo moeilijk uit te leggen. Laten we daar maar niet te veel over praten...'
We zwegen. En ik werd bekropen door een onaangenaam gevoel, een gevoel dat me de daaropvolgende dagen niet verlaten zou. Ik was Jan, dezelfde Jan die hij, dokter Van Praag, ter wereld had helpen brengen. Maar tegelijk was ik een ander, want ik zat daar gebrandmerkt door het groene uniform van de Duitse marine.
Dokter Van Praag was overeind gekomen:
'Maar laat ik eens naar je kijken, want zo te zien ben jij ook niet zonder kleerscheuren uit de strijd gekomen...'
Een halfuur later stonden we samen buiten. Hij had me, terwijl hij mijn hoofd en knie van een vers verband voorzag, verteld dat hij de straat niet op mocht, en dat had me het toppunt geleken. Wanneer ik dan toch dat uniform aanhad... – Zo liepen we naast elkaar, in het laatste licht van een januaridag, door de vertrouwde straatjes, en werden om de beurt gegroet:

Jan Montyn in oorlogsuniform

'Dag dokter...'
'Hé Jan, leef jij nog?'
Er was veel veranderd in bijna vijf oorlogsjaren, maar even, tien minuten lang, koesterde ik me in de illusie dat alles bij het oude was.

Mijn terugkeer hing aan elkaar van tegenstrijdigheden. Voor de een was ik Jan uit Oudewater, voor de ander was ik Jan in het Duitse uniform.
Ik zat in de tuin voor het prieel in een waterig winterzonnetje. De konijnenhokken en de duiventil waren leeg, een varken knorde er niet meer. Alleen een paar kippen scharrelden nog rond. – Maar er hing een zeer bekende geur. De geur van mest. Van eigen mest...
Opeens kwamen twee jongens aangehold vanuit het griend, jongens die ik nog kende van school, buiten adem. Bij het zien van de Jan in uniform deinsden ze terug. Toen herkenden ze de Jan uit Oudewater.
'Jan! De Landwacht zit achter ons aan!' – Waarop de Jan uit Oudewater ze in het gereedschapsschuurtje verborg, terwijl de Jan in uniform even later twee Landwachters de verkeerde kant op stuurde.
Een zekere Groen werd een paar dagen later door mijn vader thuis uitgenodigd. Hij had iets te maken met de 'Ondergrondse' – een nieuw begrip. Of hij 'ns wilde komen praten. Hoe moest het nu verder met Jan?
Daar stond Groen, hier stond ik. De Jan in uniform werd met afgrijzen bekeken, de Jan uit Oudewater, die hij van kindsbeen af kende, kreeg een hand.
'Nou, daar ben je d'r weer, jongen. Ben je gewond? 't Is toch wat, Montyn, 't is toch wat...'
Veel wijzer was ik niet geworden, toen hij een minuut of twintig later afscheid nam: 'Nou Montyn, we spreken elkaar nog wel. Dag Jan. 't Is toch wat...' – Ik zou na de bevrijding gestraft worden, dat stond wel vast. Of ik weer terug moest, had mijn vader gevraagd, wanneer mijn verlof verlopen was. Tja, ik moest wel weer terug. Maar ik moest beloven dat ik niet tegen de Engelsen of Amerikanen zou vechten. 'Die helpen wij hier een handje. Houden jullie nou in het oosten de communisten tegen...' – Want Rood gevaar bleef Rood gevaar.
De volgende dag legde ik een bezoek af aan het gezin van de schoenmaker in de Breestraat. Daar hadden ze intussen al een brief ontvangen. Ik herkende de handtekening van Carstens. Hun zoon was een heldendood gestorven, heette het, en ik zou de laatste zijn om het tegen te spreken.
'Heeft hij geleden?' informeerde zijn vader voorzichtig.
'Nee, 't was een verdwaalde kogel. Hij was op slag dood...'
En zijn moeder:
'Hij *bad* toch wel?'
'Er was iedere zondag een kerkdienst. Er werd gebeden na het eten...'
'Hoe is hij begraven?' – Daarop bleef ik het antwoord maar liever schuldig.
Tegenstrijdigheden. Alles hing aan elkaar van tegenstrijdigheden. Daar had je de reactie van Knier, de NSB-er die me de beide benen zou hebben gebroken wanneer ik zijn zoon geweest was. – Teruggaan? Of ik nu helemaal gek geworden was: 'Zorg dat je voorlopig verdwijnt!' Verdwijnen, jazeker. Maar hoe en waar? Daar wist niemand me een antwoord op te geven.
Dan waren er de leeftijdgenoten. In hun ogen had ik toch maar mooi een heel stuk van de wereld gezien... Daar zou ik wel spannende verhalen over kunnen vertellen. Waar had ik gezeten? Op wat voor schip had ik gevaren? Hoe was ik gewond geraakt? Was het waar dat de Tataren met kromme zwaarden vochten en reden de kozakken echt nog op kleine paardjes? – Maar ik had geen spannende verhalen te vertellen. Ik wist alleen van angstgeschreeuw, verwondingen, honger, dood. En daarover kon ik geen woord over mijn lippen krijgen.

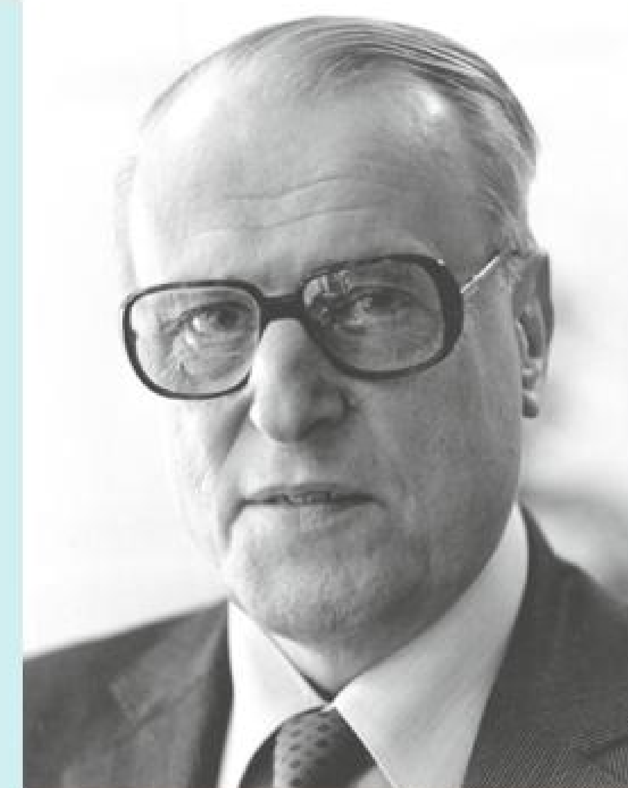
Dirk Ayelt Kooiman, Montyn. Uitgeverij De Harmonie, Amsterdam 1982

Woordbetekenissen
[1] **Bolsjewieken: (Russische) communisten**

9.2 W.F. Hermans, *De donkere kamer van Damokles*, 1958 (niveau 4)

'Hij is goedgekeurd voor de militaire dienst, ik niet.'

Willem Frederik Hermans (1921-1995) is een van de zogenaamde 'Grote Drie'. Daarmee worden de drie grootste naoorlogse Nederlandse schrijvers bedoeld: naast Hermans zijn dat Harry Mulisch (zie paragraaf 9.3) en Gerard Reve (zie paragraaf 13.2). Kenmerkend voor Hermans' oeuvre is de idee dat de werkelijkheid een chaos is. Om te kunnen overleven, creëert de mens daarin zelf een bepaalde orde, waarvan hij denkt dat het de waarheid is. Dat is echter een misverstand: iedereen creëert immers een andere orde.
Dat de wereld een chaos is, blijkt het duidelijkst in oorlogssituaties. Vandaar dat veel van Hermans' boeken zich tijdens de Tweede Wereldoorlog afspelen. Over Hermans' beroemdste boek, *De donkere kamer van Damokles*, zegt criticus Rob Schouten: 'de dag dat ik het boek kreeg – ik was toen zeventien – las ik het in één ruk uit.' Hij vindt het boek een goed voorbeeld van een roman die de brug van jongensboeken naar 'echte' literatuur slaat: 'spannend en complex aan de oppervlakte maar met daaronder een diepere, noem het filosofische boodschap die je ongemerkt tijdens het lezen mee krijgt, over de onkenbaarheid van de wereld.'

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Streep de zinnen aan waaruit blijkt dat Osewoudt een slappeling is.

2 Hoe komt het dat Osewoudt vindt dat Dorbeck op hem lijkt?

3 Welke indruk wekt het dat Osewoudt zijn eigen kleding aan Dorbeck geeft?

4 Snap jij Turlings' reactie op de vlucht van de Nederlandse regering en het Koninklijk Huis? Leg uit.

5 Dorbeck vertelt dat hij twee ongewapende Duitsers heeft laten doodschieten. Waarom heeft hij dat laten doen?

6 Wat vindt Evert Turlings van het doodschieten van de twee Duitsers?

7 Wat vind jij van de actie van Dorbeck en de reacties daarop van Osewoudt en Turlings?

8 De tekst is afkomstig uit het begin van het boek. Hoe denk je dat het met Osewoudt, Dorbeck en Turlings verdergaat?

Tekst 1

Henri Osewoudt en zijn vrouw Ria hebben een sigarenwinkel in Voorschoten. Na de Duitse inval in 1940 moet Osewoudt, als lid van de Burgerwacht, de hele dag het postkantoor bewaken, maar er gebeurt niets bijzonders. 's Avonds, als hij weer thuis is, komen er Nederlandse soldaten langs.*

Een vrachtwagen met soldaten stopte voor zijn deur. De soldaten sprongen eraf en gingen de winkel binnen. Osewoudt gaf hun alles waar zij om vroegen en weigerde betaling.
– Dat hoeft u nergens voor te doen! zei een luitenant.
– Waarom niet? Ik moet toch ook iets doen. Wat wilt u zelf hebben? Neem deze sigaren.
De luitenant keek wat de prijs was en gaf Osewoudt een gulden. Toen zei hij:
– U kunt ook foto's ontwikkelen en afdrukken*, nietwaar?
Hij wees naar een stuk karton dat voor de winkeldeur hing. Dit karton, waarop verschillende amateurkiekjes waren geplakt, maakte bekend dat wie hier zijn rolfilmpje in de brievenbus deed, het na tweemaal 24 uur ontwikkeld en afgedrukt kon komen afhalen. De luitenant haalde een rolfilmpje uit zijn zak.
– Geeft u maar hier, zei Osewoudt. Ik zal mijn best doen, maar ik garandeer niet dat het overmorgen klaar is. Hoe is de naam?
– Dorbeck. Met ck.
'Dorbeck' schreef Osewoudt op het filmpje, met ck.
– Ik heet Osewoudt met dt, zei hij en legde het rolletje in de la van de toonbank.
– Dan lijken onze namen op elkaar.
De officier gaf Osewoudt een hand en keek hem recht in zijn ogen. Osewoudt zag dat de ogen van de luitenant op precies dezelfde hoogte als de zijne lagen. Het waren grijsgroene ogen, die hem aankeken of zij iets bijzonders in hem zagen. Nog nooit hadden ogen hem aangekeken op zo'n manier, behalve als hij zichzelf in de spiegel zag.
– U bent even lang als ik, zei Osewoudt, en ik ben afgekeurd voor de militaire dienst.
– Ik bijna ook. Maar ik heb mij uitgerekt.
Dorbeck lachte. Zijn witte tanden stonden zo recht en aaneengesloten, dat het leek of zijn gebit uit twee ononderbroken messen van ivoor bestond. Hij had zwart haar en langs zijn onderkaak lag een blauwe schaduw van baardstoppels. Het vel van zijn wangen leek daardoor des te witter, maar onder zijn jukbeenderen gloeide het roodachtig. Hij had een stem als een klok van brons.
– Bedankt, zei hij, overmorgen hoeft het niet klaar te wezen, want dan kom ik nog niet terug. Maar terugkomen doe ik. Hij liep de winkel uit en sprong op zijn vrachtauto.
Osewoudt keek hem na. Toen hij zich omdraaide zag hij Ria staan in de halfopen tussendeur.
– Wie was dat?
– Zo maar iemand.
– Hij leek precies op jou*, zoals een negatief van een foto lijkt op een positief.

Burgerwacht
Organisatie van vrijwilligers, opgericht in 1918, om op te treden tegen 'revolutionaire woelingen'. Burgers die lid waren van de Burgerwacht, droegen in functie een uniform en een (oud) wapen.

... foto's ontwikkelen en afdrukken
Voordat er sprake was van digitale fotografie, werden foto's gemaakt met behulp van een film die in een donkere kamer werd ontwikkeld en afgedrukt. Het ontwikkelde filmpje is een negatief waarop licht en donker zijn omgekeerd. Als de foto wordt afgedrukt, wordt het licht van het negatief weer donker en het donker weer licht.

Hij leek precies op jou...
Dorbeck en Osewoudt

– Hij is goedgekeurd voor de militaire dienst, ik niet.
– Allicht. Jij lijkt op hem zoals een mislukte pudding lijkt op een... weet ik veel... op een pudding die wel gelukt is. Ik lach me dood. Heb je al die kerels niet laten betalen?
– Wat gaat jou dat aan? Jij neemt geld uit de la zonder vragen.
– Ja! Het geld van mijn eigen vader! Ik mag ermee doen wat ik wil! Wat verbeeld jij je wel? Waarvan zouden jij en je moeder moeten leven, als je niet met mij was getrouwd?

De Duitsers kwamen op stoffige vrachtauto's het dorp binnenrijden. De blauwe tram moest stilgelegd worden. De Duitsers hadden nog dezelfde helmen als in 1914-'18. De helmen van de burgerwacht namen zij in beslag, ook de uniformen, de pistolen en de oude geweren.
Na hun intocht hernam de blauwe tram zijn normale dienstregeling. Alles werd weer normaal, al bleef het voorlopig wat drukker dan gewoonlijk.
Twee dagen later stopte een Nederlandse officier op een motor voor Osewoudt's sigarenwinkel. Toen hij afstapte zag Osewoudt dat het Dorbeck was.
Dorbeck liet de motor half over het trottoir vallen en ging de winkel binnen.
– Spijt me, je filmpje is nog niet klaar, zei Osewoudt, ik doe dat werk niet zelf, het wordt door iemand in Den Haag gedaan, maar hij is niet langsgekomen, ik denk door de oorlog.
– Dondert niet.
Dorbeck ging met een dij op de toonbank zitten.
– Is er iemand daarachter? vroeg hij en keek naar de tussendeuren.
– Nee, mijn moeder ligt in bed, mijn vrouw is uit.
– Heel goed. Ik heb aan jou gedacht omdat je even groot bent als ik. Ik moet een pak van je lenen. Ik wil dit uniform kwijt. Ik kan mij niet gaan melden als krijgsgevangene. Ook al heeft heel Nederland gecapituleerd, dan zal ik nog wel capituleren op een ogenblik dat het mij schikt.
Osewoudt ging naar de achterkamer waar de klerenkast stond. Dorbeck liep hem achterna, zijn uniform alvast losknopend.
– Moet je horen wat mij is overkomen. Ik kom in de buurt van Rotterdam. Daar staan godverdomme Duitse parachutisten op de weg. Even schieten, auto kapot, mijn hele sectie buiten gevecht. Ik moet mijn pistool afgeven en meegaan met die Duitsers. Maar even later begint het bombardement* en ik ontsnap. Ik houd een wagen van ons aan en kom in Rotterdam. Ik loop in een straat, ik hoor geen een bom meer vallen, maar wat zie ik? Het ene huis na het andere begint vanzelf te branden. Ik vraag mij af hoe dat komt. Het is een enorme drukte op straat, mensen met kinderwagens vol beddegoed, mensen met handkarren en fietsen. Iedereen hollen, schreeuwen. Daartussen zie ik twee mannen lopen in bruine overalls. Ik weet meteen wat voor vlees ik in de kuip heb en houd ze aan. Natuurlijk! Moffen! Ze steken een heel verhaal tegen mij af. Ze beweren dat ze parachutisten zijn, dat ze twee dagen eerder gevangen genomen zijn door de mariniers en bij gebrek aan beter naar de gewone strafgevangenis gebracht. Daar hebben ze hun uniform moeten uittrekken en er die overalls voor in de plaats gekregen. Bij het begin van het bombardement heeft de directeur de gevangenisdeuren opengezet, zo komt het dat ze weer op straat lopen.
Weet je wat ik gezegd heb? Ik zeg: jullie denken zeker dat ik geen krant lees? Dat ik achterlijk ben? Jullie zijn hier, voor de aanval begon, verstopt in een vrachtschip binnengebracht! Jullie zijn saboteurs! Ga maar bidden als daar behoefte aan mocht wezen, want de eeuwigheid nadert!
Ik zie toevallig drie soldaten lopen met karabijnen en ik heb die twee kunstenaars onmiddellijk laten neerschieten. Als ik mijn eigen pistool niet was kwijtgeraakt, had ik het eigenhandig gedaan!
De klerenkast stond nog open. Zelf pakte Dorbeck een paar schoenen eruit. Zijn laarzen smakten op de vloer. Hij knoopte een das van Osewoudt om zijn hals en ging terug naar de winkel.
– Hé! riep Osewoudt, wil je ook niet een overjas? Het is koud op een motor.

Bombardement
Op 14 mei 1940, één dag voordat Nederland capituleerde voor de Duitsers, werd het historische centrum van Rotterdam door Duitse bommenwerpers grotendeels vernietigd. 900 mensen kwamen om het leven en 80.000 mensen waren hun huis kwijt (zie ook pagina 173).

– Niet nodig en hartelijk bedankt. Verberg het uniform. Het pak zal ik je zo gauw mogelijk terugsturen.
Dorbeck raapte zijn motor op en startte.
– Hoe ben je aan die motor gekomen?
– Gevorderd!
Hij lachte, de motor raasde. Terwijl hij wegreed keek hij nog naar Osewoudt om. Osewoudt pakte het uniform op en de laarzen en bracht ze naar de kelder, waar hij ze verstopte onder een hoop oud verpakkingsmateriaal.

Evert Turlings keerde bruingebrand uit de krijgsgevangenschap terug.
– Prachtkerels zijn die Duitsers, Osewoudt! Wacht nog drie maanden en ze hebben Engeland ook verslagen! Het is het sterkste leger van de wereld! Hitler is een genie! Wie had gedacht dat hij alle krijgsgevangenen zou vrijlaten?
De zoon van de drogist nam zonder vragen een pakje sigaretten en scheurde het open.
– Ik ben helemaal bekeerd, zei hij. Wij hebben een lesje gekregen waar wij een heleboel van kunnen leren! Wij hebben gezien wat een verrotte democratie waard is. De hele bende naar Engeland gevlucht*, het strijdende leger in de steek gelaten. Het is misdadig dat ze ons tegen de Duitsers hebben laten vechten zonder wapenen, zonder vliegtuigen, zonder iets. En dan, als het misgaat, zelf er vandoor gaan! Ik heb het begrepen. Er breekt een nieuwe tijd aan, alle kleine staatjes zullen verdwijnen. Wij gaan het verenigde Europa tegemoet. Een Europa onder leiding van Duitsland, natuurlijk. De Duitsers, die hebben getoond wat ze waard zijn, zij hebben recht op de leiding. Hoe meer wij Nederlanders ons met de Duitsers verbroederen, hoe beter het is. Hitler is grootmoedig. Het germaanse broedervolk heeft hij ons genoemd. Hij heeft de moed van de eenvoudige Nederlandse soldaat geprezen, hij heeft de krijgsgevangenen vrijgelaten. Aan het werk heeft hij gezegd en hij heeft gelijk.
– Ik heb geen verstand van politiek, zei Osewoudt.
– Je bent de enige niet in Nederland. Heb je dat gelezen over die officier?
– Welke officier?
– Stond gisteravond in de krant. Een officier van het Nederlandse leger heeft tijdens het bombardement op Rotterdam twee onschuldige Duitse krijgsgevangenen zo maar op straat laten fusilleren. Hoe haalt iemand het in zijn hoofd! Hitler is nog veel te grootmoedig! Maar die jongen zal er wel van lusten als hij gepakt wordt. Onschuldige krijgsgevangenen doodschieten. Zoiets kan nou alleen een Nederlander doen. Op het slagveld er bij het eerste het beste schot vandoor gaan, maar weerloze krijgsgevangenen neerschieten, dat wel. Het zal het beste voor die jongen zijn als hij zich zo gauw mogelijk aanmeldt. Want anders wordt zijn schuld op het hele Nederlandse volk verhaald.
– Wij zijn misschien geen erg mannelijk volk, zei Osewoudt en sloeg zijn ogen neer.
Turlings stak het pakje sigaretten in zijn zak en pakte de kruk van de winkeldeur.
– Ik kom nog wel eens langs! Ik breng je een paar goede artikelen uit Volk en Vaderland* waarin klare taal gesproken wordt. De capitulatie is nu twee maanden geleden, het wordt tijd dat wij onze houding bepalen. Bezinning is het parool van onze dagen!
De deur ging open, het elektrische belletje rinkelde, Evert Turlings stapte naar buiten en het belletje rinkelde opnieuw.

Willem Frederik Hermans, De donkere kamer van Damokles. Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 2016 (1958)

▶ ... naar Engeland gevlucht
Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger Nederland binnen. Een van de doelen van het Duitse leger was het Nederlands Koninklijk Huis en de regering gevangen te nemen. Dat mislukte onder andere doordat deze naar Londen uitweken. Over die vlucht werd heel verschillend gedacht.

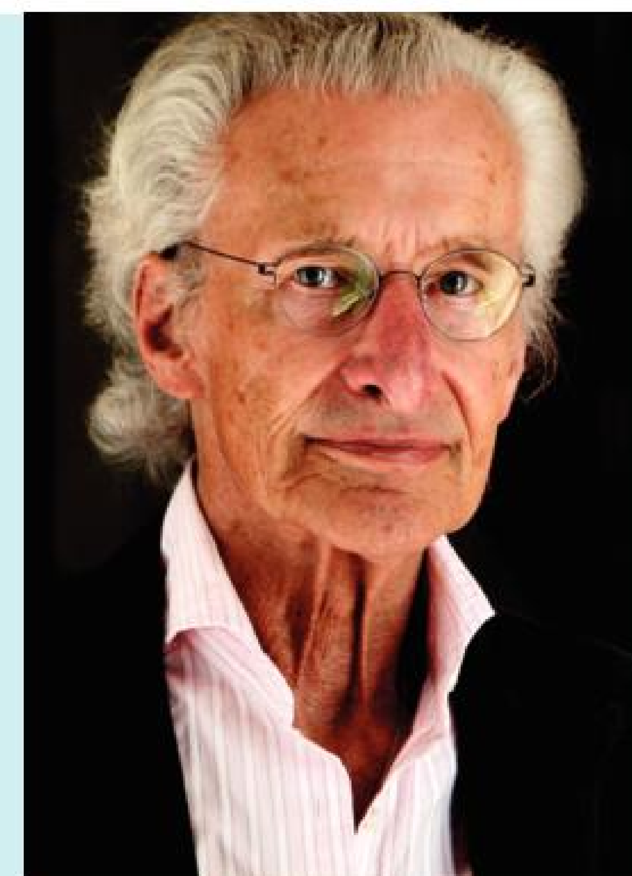
▶ Volk en Vaderland
***Volk en Vaderland* was van 1933 tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog het weekblad van de NSB (Nationaal-Socialistische Beweging), de politieke partij die met de Duitse bezetters sympathiseerde. Iedere week werd het blad demonstratief op straat verkocht, wat geregeld tot opstootjes leidde.**

9.3 Harry Mulisch, *De Aanslag*, 1982 (niveau 4)

'Mijn ouders waren onschuldig.'

Harry Mulisch (1927-2010) was de zoon van een Oostenrijkse vader en een Duitse moeder. Zijn moeder was Joods en zijn vader collaboreerde met de Duitse bezetters. Mede naar aanleiding hiervan heeft Mulisch ooit gezegd: 'De oorlog, dat ben ik.'
Toen *De Aanslag* in 1982 verscheen, was Harry Mulisch al een bekende auteur. De roman zorgde ervoor dat hij ook in het buitenland doorbrak. Er zijn wereldwijd meer dan een miljoen exemplaren verkocht.
De Aanslag vertelt het verhaal van Anton Steenwijk. Hij woont met zijn ouders en broer in Haarlem. Op een avond in 1945 wordt in hun straat hoofdinspecteur Ploeg doodgeschoten door het verzet, omdat hij lid is van de NSB*. Als vergelding worden Antons broer en ouders geliquideerd door de Duitsers. Anton zelf ontkomt aan dit lot.
In de daaropvolgende jaren loopt de aanslag op Ploeg als een rode draad door Antons leven. Hij heeft veel vragen, maar als sommige daarvan beantwoord worden, levert dat ook weer nieuwe vragen op.

NSB
De NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) was een Nederlandse politieke partij die tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de Duitsers koos. NSB'ers werden door de rest van de Nederlandse bevolking als fout beschouwd.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Hoe ziet Anton het verschil tussen het lot van zijn ouders en die van Fake en hoe ziet Fake dat?

2 Kun je zeggen dat een van beiden meer gelijk heeft dan de ander? Leg uit.

Tekst 1

Het is 1956. Anton woont vlak bij het hoofdkantoor van de Communistische Partij van Nederland. Daar wordt in 1956 gedemonstreerd tegen de Russische inval in Hongarije. Een van de demonstranten is Fake Ploeg, de zoon van de vermoorde Ploeg. Anton treft hem aan in de portiek van het huis waar hij woont, als Fake er schuilt voor de politie. Hij vraagt hem mee naar zijn kamer. 'Even dan,' zegt Fake.

'Wat studeer je?' vroeg hij.
'Medicijnen.'
'Ik werk in een zaak voor huishoudelijke artikelen,' zei Fake, eer Anton er naar had kunnen vragen. 'Reparaties en zo.'
Anton bleef bij de kachel wachten tot er genoeg olie ingelopen was.
'In Haarlem?'
'Haarlem...' Fake keek hem aan met een blik of hij misschien niet goed wijs was.
'Dacht je, dat we nog in Haarlem woonden?'
'Hoe moet ik dat weten?'

‘Dacht je niet, dat we daar snel weg moesten wezen na de oorlog?’
‘Ja, dat zal wel,’ zei Anton. Hij tilde de deksel van de kachel en liet er een brandende lucifer in vallen. ‘Waar woon je nu?’
‘In Den Helder.’
De lucifer was onderweg uitgegaan en hij streek een tweede af. Hij liet hem vallen en draaide zich om.
‘Ben je speciaal naar Amsterdam gekomen om stenen te gooien?’
‘Ja,’ zei Fake en keek hem aan. ‘Gek, hè?’
Anton zette de deksel op de kachel en ging zitten. Als hij nu zonder omwegen voorstelde om een eind te maken aan de ontmoeting, zou Fake er vermoedelijk meteen op ingaan; maar dat besef veroorzaakte een zekere koppigheid in hem – alsof Fake niet moest denken, dat hij zo makkelijk van hem af kwam.
‘Leeft je moeder nog?’ vroeg hij.
Fake knikte.
‘Ja,’ zei hij pas een paar seconden later.
Hij zei het als een soort bekentenis, alsof Anton had gevraagd: - Leeft *jouw* moeder nog? Zo had Anton het niet bedoeld, maar toen hij het zag, dacht hij dat hij het misschien toch zo had bedoeld.
‘Hoe kan het, dat je in zo’n huishoudzaak werkt?’ vroeg hij. ‘Je hebt toch lyceum?’
‘Een halfjaar, ja.’
‘Hoe zit dat dan?’
‘Kan het je echt wat schelen?’ vroeg Fake, terwijl hij met de kop van een lucifer een sliertje tabak in zijn sigaret terugduwde.
‘Waarom vraag ik het anders?’
‘Na de oorlog werd mijn moeder opgepakt en in een kamp gestopt. Ik kwam op een katholiek internaat, dat hoorde bij de Bisschoppelijke Nijverheidsschool. Daar moest ik toen op, terwijl ik niet eens rooms was.’
‘Wat had je moeder dan misdaan?’
‘Vraag dat maar aan de heren van de Bijzondere Rechtspleging*. Ik denk dat ze haar er van verdachten, dat ze met mijn vader getrouwd was geweest.’
Aan de toon waarop hij het zei, hoorde Anton dat hij dat vaker had gezegd. Om een of andere reden klonk het ook of hij het niet zelf had bedacht.
‘En toen?’
‘Na driekwart jaar kwam ze vrij, maar toen woonden er al andere mensen in ons huis. Toen kregen we iets in Den Helder aangeboden, waar niemand ons kende. Daar kwam ik op de ambachtsschool.’
‘Waarom niet weer op het lyceum?’
‘Je weet van niks, hè, jij,’ zei Fake met een trek om zijn mond of hij stank rook. ‘Wat denk je nou eigenlijk? Mijn moeder moest werkster worden om aan de kost te komen voor mij en mijn zusters. Je weet wel, zo’n vrouw met een hoofddoek om en een boodschappentas, die je ’s ochtends om half zeven op straat ziet lopen. In die tas zaten haar borstels en dweilen en wasmiddelen, want daar moest ze zelf voor zorgen. Als ze ’s avonds tegen etenstijd thuiskwam, liep ze twee keer zo langzaam. En nu ligt ze in het ziekenhuis, als je het helemaal weten wilt, waar het water uit haar rechterbeen loopt. Dat is helemaal geel, met donkerbruine plekken. Het linker is twee weken geleden afgezet. Zo. Ben je nu tevreden, dokter?’ Hij dronk zijn glas leeg, zette het met een klap op tafel en leunde achterover. ‘Dat is het verschil, hè? We zitten bij elkaar in de klas, jouw ouders worden doodgeschoten, en toch studeer je medicijnen. Maar mijn vader wordt omgelegd en ik repareer geisers.’
‘Maar je moeder leeft,’ zei Anton onmiddellijk. ‘En je zusters leven ook.’ Hij overwoog zijn woorden; zij waren nu op gevaarlijk terrein gekomen. ‘Is er niet bovendien,’ zei hij voorzichtig, ‘een zeker verschil tussen de dood van jouw vader en die van mijn ouders?’
‘Wat voor verschil?’ vroeg Fake agressief.
‘Mijn ouders waren onschuldig.’
‘Mijn vader ook.’

Bijzondere Rechtspleging
De Bijzondere Rechtspleging werd na de oorlog in het leven geroepen om de mensen te berechten die tijdens de oorlog met de Duitsers hadden gecollaboreerd. Mensen die schuldig werden bevonden, werden opgesloten in interneringskampen. Daar werden ze bijzonder slecht behandeld en velen zijn omgekomen. Fakes vader, de vermoorde hoofdinspecteur Ploeg, was lid van de NSB. Daarvoor werd ook zijn vrouw na de oorlog gestraft.

Hij zei het zonder een moment te aarzelen en keek Anton strak aan. Anton zweeg verbluft. Misschien meende hij het, misschien was hij er werkelijk van overtuigd.
'Goed,' zei hij met een gebaar. 'Goed. Ik weet ook alleen wat ik heb gehoord, maar -'
'Precies.'
'... maar als jij het verschil tussen ons ziet als een soort sociale onrechtvaardigheid, dan begrijp ik die steen niet.' Met zijn hoofd wees hij naar de kei, die als een afzichtelijke belediging op de vleugel lag. 'Dan moet je juist communist worden.'
Eer Fake antwoordde, nam hij zijn glas en liet de laatste druppels in zijn keel glijden.
'Het communisme*,' zei hij rustig, maar met een ondertoon van razernij, 'is het ergste van alles. Dat zie je nu in Boedapest*, waar de vrijheidsdrang van een heel volk in bloed wordt gesmoord.'
'Fake,' zei Anton geïrriteerd, 'ik ben ook geen communist, maar daarom vind ik het nog niet nodig om de krantenkoppen uit mijn hoofd te leren.'
'Ja, meneer de dokter kan zich natuurlijk beter uitdrukken van zichzelf. Neem me niet kwalijk als ik niet zo knap ben. De mensen vechten zich daar nu dood. Zo beter? Wat denk je dat de politieke commissarissen daar nu aan het doen zijn? Daar is een massaslachting aan de gang, of dacht je van niet soms? Heb je *Het Parool* gelezen? Over de gruwelen die daar nu worden bedreven door mongoolse soldaten*?'
'Mongoolse soldaten?' herhaalde Anton. 'Wat bedoel je, Fake? Is de tijd gekomen om de mongolen te vergassen?'
'Nee, klootzak,' zei Fake meteen blik, waaruit bleek dat Anton op zijn tellen moest passen. 'Ik weet niet waar je heen wilt, maar dit kan ik je zeggen, dat mijn vader wat betreft de communisten in elk geval gelijk heeft gehad. Alles wat je nu hoort, zei hij ook altijd al. Het zijn niet toevallig diezelfde rotcommunisten geweest, die hem hebben vermoord. Dat is hetzelfde tuig, dat je nu met helmen op hun rotkoppen daar door de dakgoot ziet lopen. Nee, jij moet ze nodig verdedigen. Moet je nagaan! Ze wisten dat er represailles zouden komen, en toch schieten ze hem voor jouw huis neer. Kon ze niks verdommen, anders hadden ze het lijk wel verborgen. De oorlog is er geen seconde eerder door afgelopen.'

Harry Mulisch, De Aanslag. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1982

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 'Wou je beweren, dat het de schuld van mijn vader is dat jouw familie is vermoord?' vraagt Fake. Anton beantwoordt de vraag niet. Waarom niet?

4 'Als Hitler de oorlog had gewonnen, hoeveel hollanders, denk je, waren er dan vandaag nog tegen hem geweest?', vraagt Fake. Wat zal Fakes eigen antwoord op deze vraag geweest zijn? Vind je dat hij gelijk heeft?

5 Leg uit dat je voor zowel Anton als voor Fake begrip kunt hebben.

6 Is *De Aanslag*, voor zover je dat kunt beoordelen op grond van deze fragmenten, een geëngageerde* roman? Waarom?

▶ Communisme
Kort na de Tweede Wereldoorlog was de CPN (Communistische Partij Nederland) een grote partij. Toch werd het communisme, een van oorsprong Russische ideologie, door sommigen als een groot gevaar beschouwd vanwege de agressieve manier waarop de Sovjet-Unie haar invloed in Oost-Europa uitbreidde.
In Nederland verdedigde de communistische krant *De waarheid* de inval in Hongarije in 1956, wat tot gevolg had dat het partijkantoor van de CPN belaagd werd door een stenen gooiende menigte.

▶ Boedapest
Na de oorlog breidde de Sovjet-Unie haar invloed uit in Oost-Europa. De Hongaarse bevolking verzette zich daartegen in de Hongaarse opstand van 1956. De opstand werd bloedig neergeslagen door de Sovjet-Unie: in Boedapest stonden Russische tanks tegenover niet of slecht bewapende demonstranten.

▶ Mongoolse soldaten
De Russische troepen maakten bij de inval in Hongarije veel gebruik van Aziatische soldaten uit Mongolië. Die hadden er geen idee van wat ze in Hongarije kwamen doen en vochten genadeloos.

▶ Engagement
Betrokkenheid. De schrijver schrijft vanuit een bepaalde betrokkenheid bij bepaalde maatschappelijke of morele kwesties.

Tekst 2

'Mijn familie,' zei hij, terwijl hij zijn vrije hand in zijn nek legde, 'is niet door de communisten uitgeroeid, maar door de vrienden van jouw vader.'
'En die communisten wisten, dat dat zou gebeuren.'
'Dus is het hun schuld...'
'Allicht. Van wie anders?'
'Fake,' zei Anton, 'ik begrijp dat je je vader wilt verdedigen. Ten slotte was hij je vader. Maar als jouw vader mijn vader was geweest, als alles andersom was geweest, had je hem dan ook verdedigd? Laten we elkaar toch geen mietje noemen. Jouw vader is heel gericht vermoord door de communisten, omdat ze van mening waren, dat dat gebeuren moest. Maar mijn familie is in het wildeweg afgemaakt door de fascisten, waar jouw vader ook bij hoorde. Zo zit het toch?'
Fake draaide zich een kwartslag om en bleef met zijn rug naar Anton staan, een beetje voorover en zonder zich te bewegen.
'Wou je beweren, dat het de schuld van mijn vader is dat jouw familie is vermoord?'
Anton begreep, dat hij nu op ieder woord lette. Boven de schoorsteen hing een hoge spiegel met een bewerkte lijst, voor een tientje gekocht op de rommelmarkt om zijn kamer wat groter te laten lijken: in het verweerde glas zag hij, dat Fake zijn ogen gesloten had.
'Waarom,' vroeg Anton, 'kun je niet van je vader houden zonder de zaak goed te praten? Van een heilige houden is toch geen kunst. Dat is net zoiets als van dieren houden. Waarom zeg je niet gewoon: mijn vader was falikant fout, maar hij was mijn vader en ik houd van hem.'
'Maar hij was verdomme niet fout! Ten minste niet op de manier die jij nu bedoelt.'
'Maar als je nu zeker wist,' zei Anton tegen de rug, 'dat hij vreselijke dingen had gedaan... weet ik het... verzin zelf maar... had je dan niet van hem gehouden?'
Fake draaide zich om, keek hem even aan en begon door de kamer heen en weer te lopen.
'Fout... fout...' zei hij even later. 'Ja, nu noemen ze dat zo, maar intussen denken ze net zo als hij over het communisme. Moet je horen daarbuiten,' zei hij, – 'wat is eigenlijk het verschil met het oostfront? En dat met die joden, wat daarmee gebeurde, dat wist hij helemaal niet. Dat heeft hij nooit geweten. Dat kun je hem niet verwijten, wat de duitsers* daarmee gedaan hebben. Hij zat bij de politie en hij deed gewoon zijn plicht, zoals hem dat geleerd was. Voor de oorlog heeft hij ook mensen van huis gehaald, en toen wist hij ook niet, wat daarmee gebeurde. Natuurlijk was hij een fascist, maar een goeie, uit overtuiging. Het moest anders worden in Nederland, het mocht nooit meer worden zoals vroeger onder Colijn*, toen hij op arbeiders moest schieten. Hij was niet zo'n verdomde meeloper, zoals bijna alle hollanders. Als Hitler de oorlog had gewonnen, hoeveel hollanders, denk je, waren er dan vandaag nog tegen hem geweest? Laat me niet lachen, man. Pas toen hij ging verliezen, zaten ze opeens allemaal in het verzet, die lafbekken.'

Harry Mulisch, De Aanslag. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1982

Massaal protest bij CPN-hoofdkwartier Felix Meritis na de Russische inval in Hongarije, Amsterdam (1956)

▶ duitsers (zonder hoofdletter)
Dit is geen spelfout. Harry Mulisch houdt zich niet altijd aan de spellingregels. Hij schrijft bijvoorbeeld 'hollanders' en 'duitsers' consequent met een kleine letter.

▶ Colijn
Hier wordt verwezen naar het Amsterdamse Jordaanoproer in 1934. **Zie pagina 173.**

9.4 Poëzie

'de kronkels van de dood in rechte lijnen'

Paul Rodenko, 'Bommen' (1951)
Paul Rodenko (1920-1976) was behalve dichter ook essayist, criticus en vertaler. Kort na de Tweede Wereldoorlog bracht hij enkele jaren door in Parijs, waar hij de invloed van het existentialisme en het surrealisme* onderging. Dat laatste zie je duidelijk in zijn gedicht 'Bommen', waarin de mensen die door 'venstergaten' kijken, verbeeld worden als kangoeroes.

Surrealisme
Stroming in de beeldende kunst en literatuur in de periode 1920-1940. Surrealisten zagen de Eerste Wereldoorlog als het gevolg van (te) rationeel handelen. In reactie daarop zochten zij de inspiratie voor hun kunst in hun eigen onder- en onbewuste, zoals zich dat manifesteerde in vrije associaties en dromen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen

1 Parafraseer de eerste strofe.

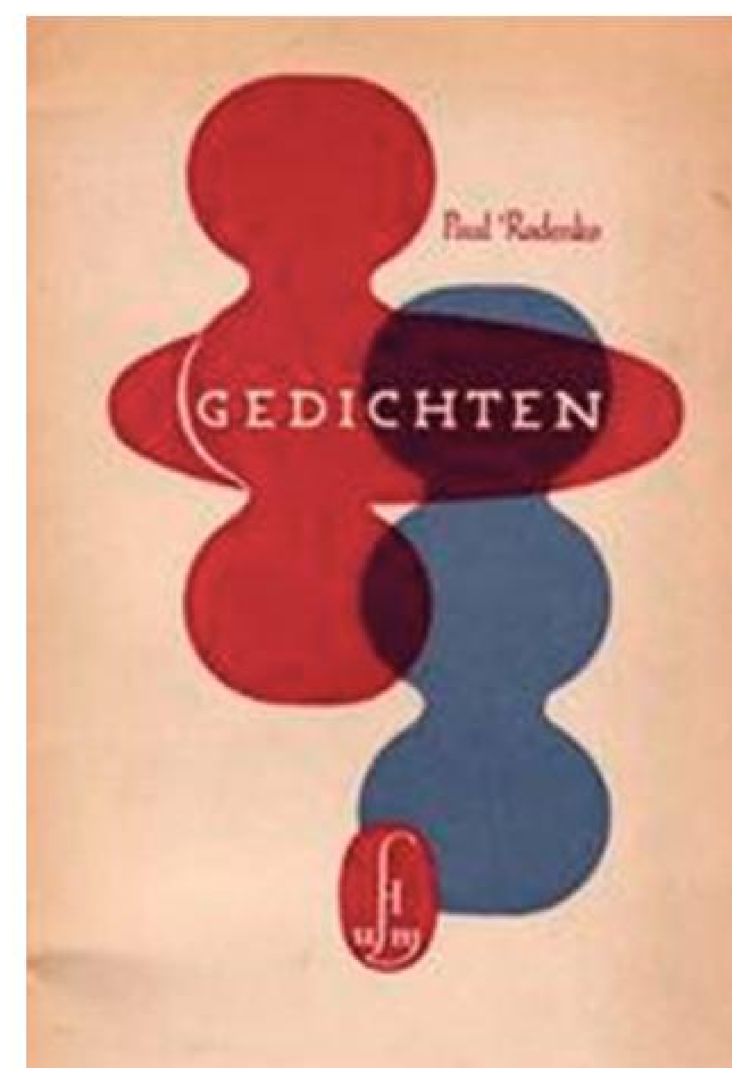
2 Er staat twee keer 'De stad is stil.' Betekent het beide keren hetzelfde? Leg uit.

Tekst 1

Bommen
De stad is stil.
De straten
hebben zich verbreed.
Kangeroes kijken door de venstergaten.
Een vrouw passeert.
De echo raapt gehaast
haar stappen op.

De stad is stil.
Een kat rolt stijf van het kozijn.
Het licht is als een blok verplaatst.
Geruisloos vallen drie vier bommen op
het plein
en drie vier huizen hijsen traag
hun rode vlag.

Paul Rodenko, Gedichten.
Uitgeversmaatschappij Holland, Haarlem 1951

Daan de Ligt, 'Heinz (1929-1945)' (2009)
Er is veel literatuur geschreven over de 'voorkant' van de oorlog, de luidruchtige kant, de kant van het slagveld. Maar de oorlog heeft, zoals 'Heinz (1929-1945)' laat zien, ook een 'achterkant', waarin het geweld van het slagveld heeft plaatsgemaakt voor het stille verdriet van gewone mensen die de pech hadden op het verkeerde moment op de verkeerde plaats geborden te worden.
Daan de Ligt (1953-2016) is relatief laat met het schrijven van gedichten begonnen. Toen hij vijftig werd, gaf hij in eigen beheer de bundel *Vijftig* uit. Daarin stond een aantal *Haagse stadsgezichten*. Deze maakten zo'n indruk dat De Ligt werd gevraagd stadsdichter van Den Haag te worden.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 Waar bevindt de dichter zich?

4 Waarnaar verwijst 'de kronkels van de dood in rechte lijnen'?

5 Wie zijn 'die slachtoffers van geestelijk gestoorden' en wie die 'geestelijk gestoorden'?

6 Plaats een passend leesteken aan het eind van het gedicht.

7 Welke strofe is cynisch*? Leg uit.

▶ **Cynisch**
Bitter, met bijtende spot.

8 Wat maken de jaartallen in de titel duidelijk?

9 Gaat dit gedicht over Heinz? Leg uit.

10 Vindt de dichter dat op 4 mei ook de Duitse gevallenen herdacht moeten worden? Leg uit.

11 Vind *jij* dat de Duitse gevallenen ook op 4 mei herdacht moeten worden? Leg uit.

Tekst 2

Heinz (1929-1945)

de zerken staan er keurig in 't gelid
als soldaten op gemillimeterd gras
exercitie komt nog altijd goed van pas
ook als het lijf de ziel niet meer bezit

hier rusten wat men noemt de Nazi-zwijnen*
zij werden bij hun moeder weggerukt
of haastig uit het klaslokaal geplukt
de kronkels van de dood in rechte lijnen

hun noodlot was het om gehaat te worden
te sneuvelen als rot kanonnenvlees
dat men de duivel opgelucht mocht schenken

die slachtoffers van geestelijk gestoorden
naar wie men met de vinger immer wees
zal men hen straks op 4 mei ook herdenken

Daan de Ligt, Oude nozem. Uitgeverij Liverse, Dordrecht 2009

▶ **... wat men noemt de Nazi-zwijnen**
Aan het einde van oorlog was het tekort aan manschappen bij de Duitsers zo groot dat ook oude mannen en jonge jongens onder de wapenen werden geroepen.

De laatste lichting Duitse soldaten

9.5 Lees meer

Willem Frederik Hermans, *Het behouden huis*, 1952 (niveau 4)
Een Nederlandse soldaat vecht met een groepje communistische partizanen tegen de Duitsers. Nadat hij enkele Duitse soldaten heeft neergeschoten, loopt hij door tot hij bij een huis komt. Hij besluit naar binnen te gaan en doet alsof hij thuis is. Dan wordt er aangebeld.

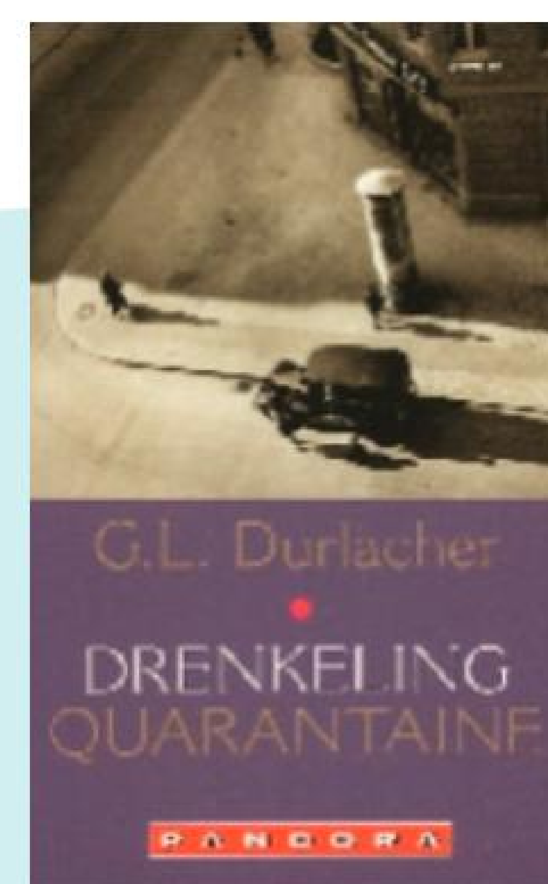
Hugo Claus, *Het verdriet van België*, 1983 (niveau 6)
Louis Seynave is leerling op een nonneninternaat in het Belgische Haarbeke. Vanuit die positie beziet hij zijn collaborerende familie vlak voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

Marga Minco, *Het bittere kruid*, 1957 (niveau 3)
De jonge hoofdpersoon en haar familie gaan steeds meer merken van de anti-Joodse maatregelen van de Duitse bezetters. Niet iedereen van het gezin zal de oorlog overleven.

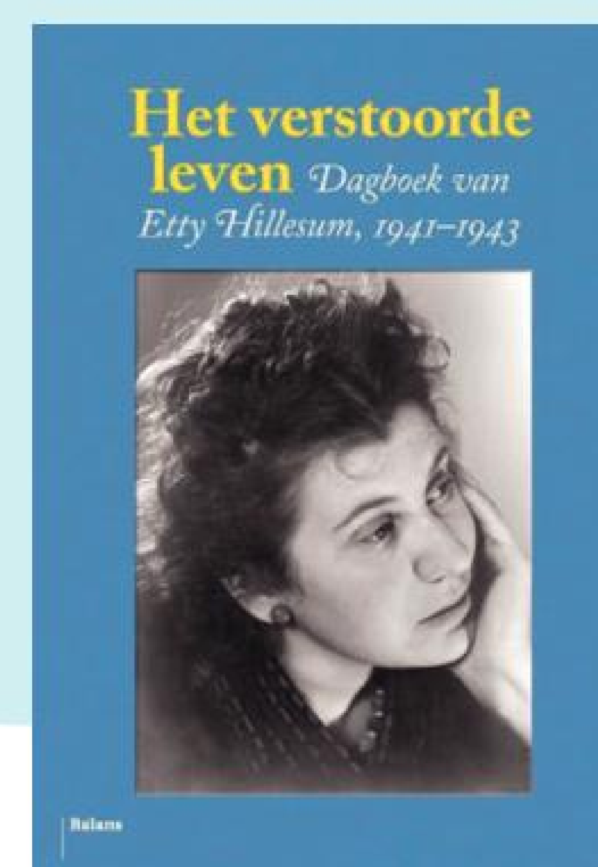
G.L. Durlacher, *Drenkeling*, 1987 (niveau 4)
De jonge Gerhard maakt in de jaren voor de oorlog mee hoe zijn joodse familie het steeds zwaarder krijgt in Duitsland. Wat begint met kleine pesterijen ontaardt in de Jodenvervolging.

Ooggetuigenverslagen van de ***Jodenvervolging***

Jona Oberski, *Kinderjaren*, 1978 (niveau 2)
Een Joods jongetje belandt met zijn ouders in een concentratiekamp. Omdat hij nog maar vier is, begrijpt hij niet of nauwelijks wat er allemaal gebeurt. Zijn ouders sterven en hij keert als wees terug.

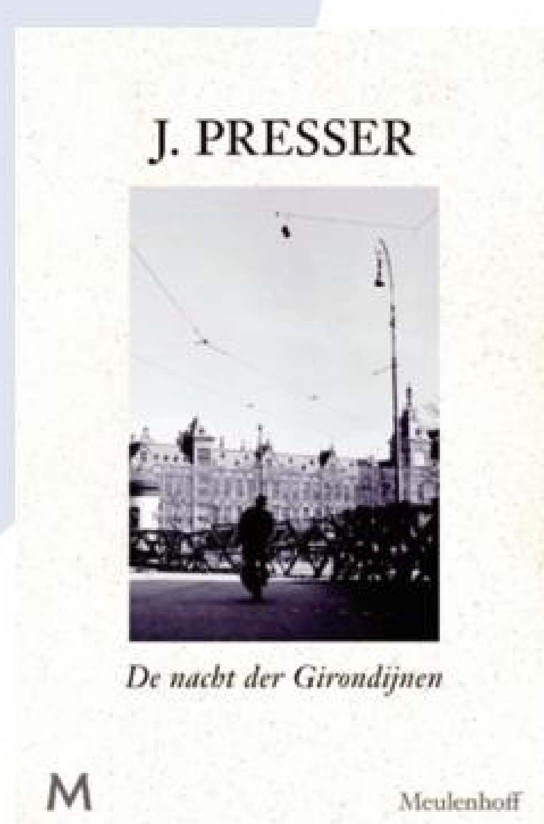

Etty Hillesum, *Het verstoorde leven*, 1981 (niveau 5)
De 27-jarige Etty Hillesum beschrijft in haar dagboek haar persoonlijke ontwikkeling te midden van de waanzin van de oorlog en de Jodenvervolging. Ze laat daarmee onder andere zien hoe allerlei anti-Joodse maatregelen door de Joden werden ervaren.

Meer lezen over het thema ***oorlog?***

Theun de Vries, *Het meisje met het rode haar*, 1956 (niveau 3)
De studente en verzetsstrijdster Hannie Schaft moet haar activiteiten tegen de Duitse bezetters met haar leven bekopen. Op 17 april 1945 wordt ze, in de duinen bij Overveen, op vierentwintigjarige leeftijd gefusilleerd.

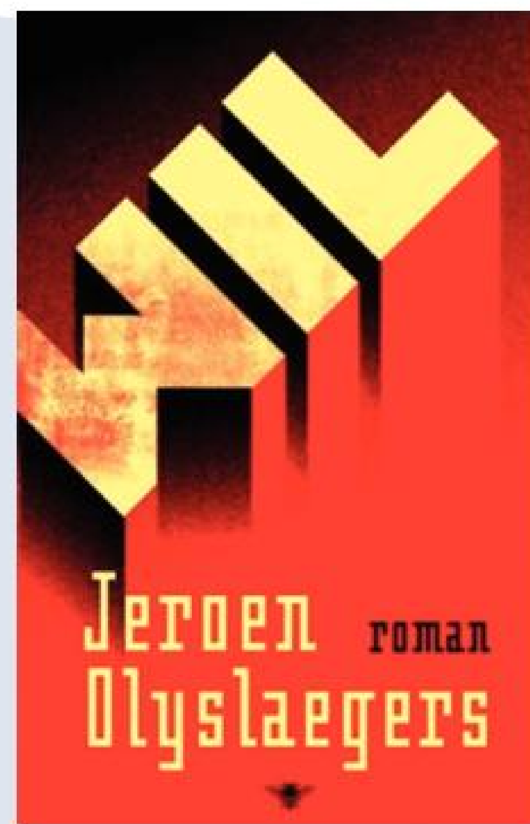

J. Presser, *De nacht der Girondijnen*, 1957 (niveau 5)
De Jood Jacques gaat in kamp Westerbork voor de Joodse Ordedienst werken met het doel niet op transport gesteld te worden. Uiteindelijk komt hij voor de keus te staan: meewerken aan de transporten naar het oosten of niet.

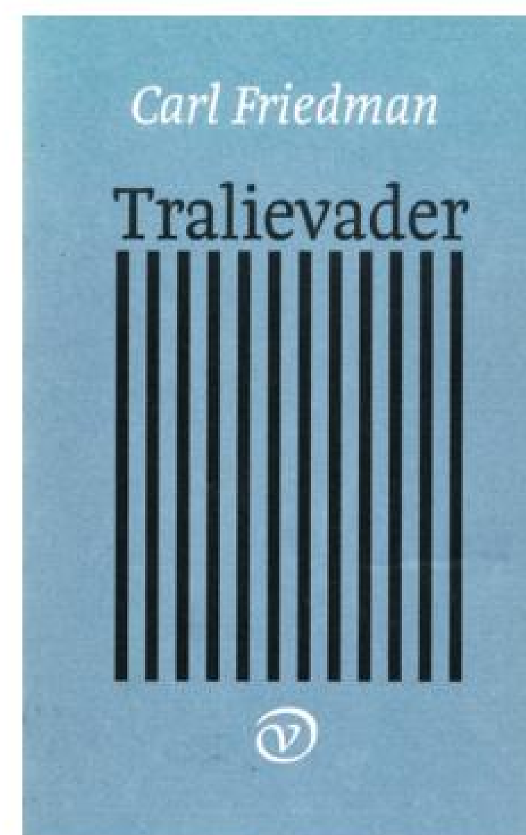
Jan Brokken, De *vergelding*, 2014 (niveau 4)
Jan Brokken onderzoekt de dood van een Duitse soldaat en de represailles die daarop volgden in Rhoon, zijn geboortedorp. Nog steeds maken de bewoners elkaar verwijten naar aanleiding van die gebeurtenissen.

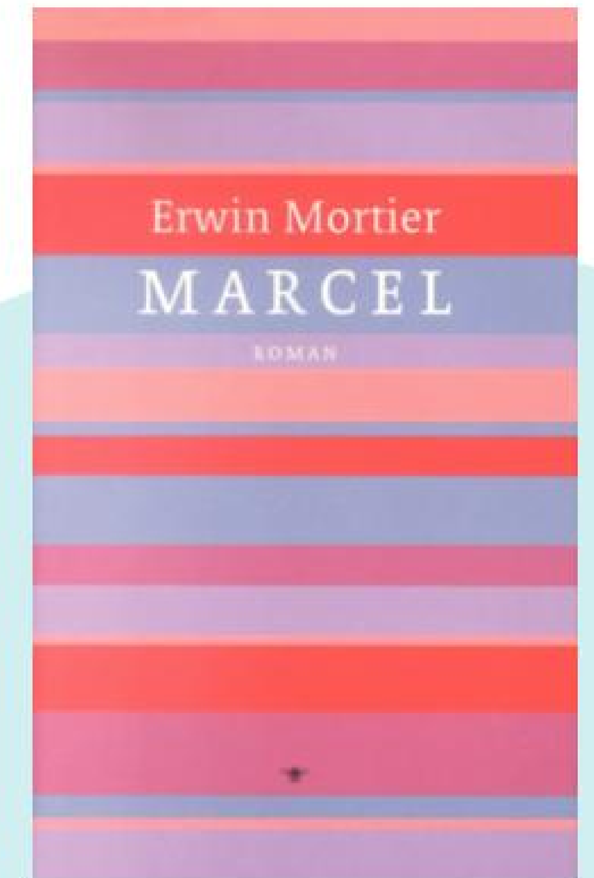
Jeroen Olyslaegers, *Wil*, 2016 (niveau 5)
Wilfried Wils voelt zich dichter, maar moet als politieagent assistentie verlenen bij het oppakken van Joden in Antwerpen, terwijl goede vrienden van hem proberen Joden te redden. Wanneer deug je en wanneer deug je niet?

Carl Friedman, *Tralievader*, 1991 (niveau 3)
Een meisje van negen jaar heeft een vader die het concentratiekamp overleefde, maar die de verschrikkingen van de oorlog nooit te boven is gekomen. Haar jongere broertje begrijpt niets van zijn vaders verhalen, maar haar oudere broer verzet zich steeds meer.

Erwin Mortier, *Marcel*, 1992 (niveau 4)
Een Vlaams jongetje wordt door zijn grootouders opgevoed. Hij komt er langzaam maar zeker achter dat tientallen jaren geleden zijn oom Marcel aan het Duitse Oostfront is gesneuveld.

Wil je nadenken over goed en fout
en alles daartussenin?

Nasleep en doorwerking

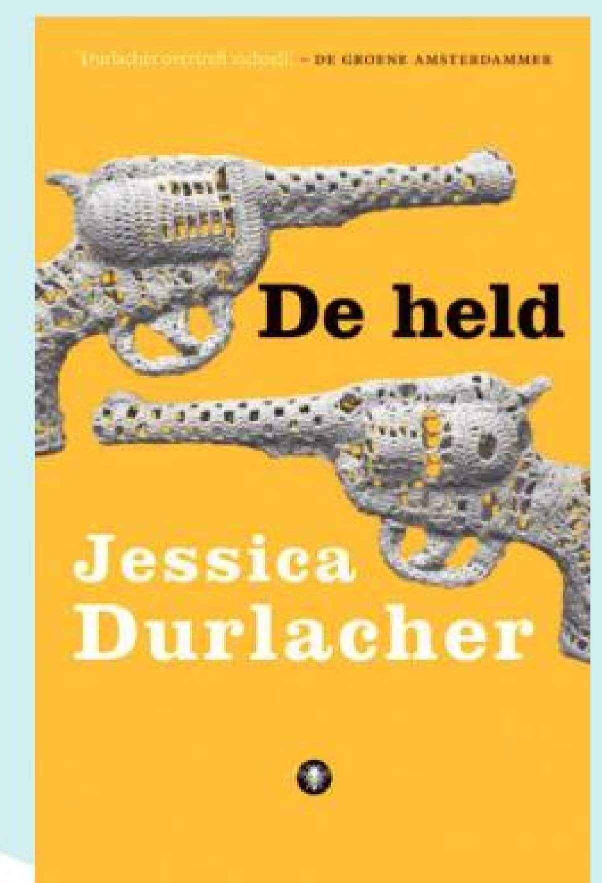
Els Beerten, *Allemaal willen we de hemel*, 2008 (niveau 3)
Twee vrienden willen graag een held worden. Daar biedt de oorlog ze de kans toe, alleen moeten ze moeilijke keuzes maken, die hun levensloop diep beïnvloeden. Vrienden blijven blijkt niet langer mogelijk te zijn. Goed en kwaad, dader en slachtoffer – het zijn geen vaste begrippen.

Tessa de Loo, *De tweeling*, 1993 (niveau 3)
De tweelingzussen Anna en Lotte groeien tijdens de Tweede Wereldoorlog in twee verschillende landen op: Anna in Duitsland en Lotte in Nederland. Niet alleen in het bezette Nederland hadden de mensen het moeilijk, ook in Duitsland was het leven zwaar.

Alfred Birney, *De tolk van Java*, 2016 (niveau 3)
Arto Nolan heeft in Nederlands-Indië meegevochten in de oorlog en tijdens de politionele acties. Hij heeft daar wrede misdaden gezien én begaan. Later in Nederland terroriseert hij zijn gezin. Zijn zoon Alan probeert hem te begrijpen.

Jessica Durlacher, *De held*, 2010 (niveau 3)
Sara Silverstein wordt na de dood van haar Joodse vader slachtoffer van een aanranding en een gewelddadige overval op haar huis en gezin. In haar zoektocht naar de daders doet zij ontdekkingen die de misdaden verbinden met haar vaders verhalen uit de Tweede Wereldoorlog.

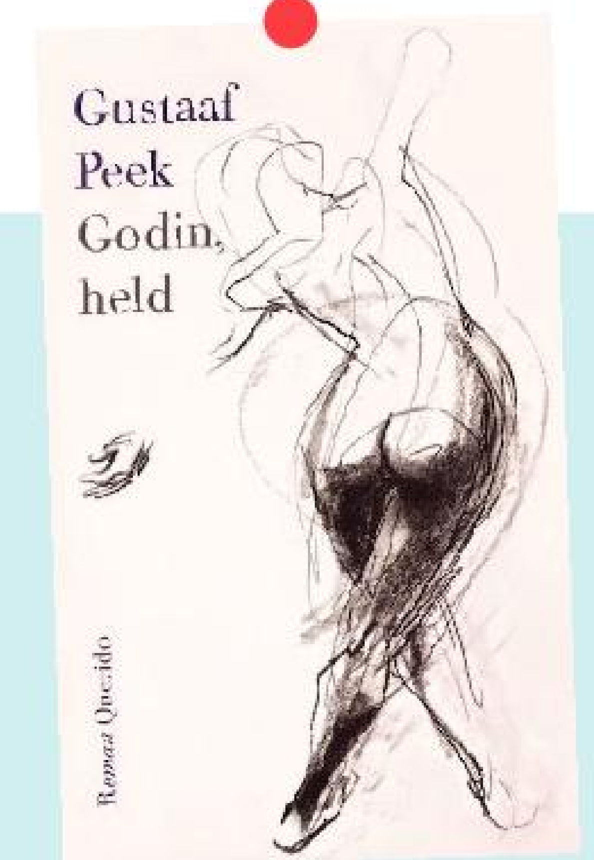
1 In een oorlog ben je kennelijk altijd ‘goed’ of ‘fout’, iets er tussenin lijkt wel niet te bestaan. Ben je het daarmee eens? Betrek in je antwoord de gelezen teksten.
2 Wat heb je door dit hoofdstuk geleerd over het leven? En over de literatuur?
3 Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

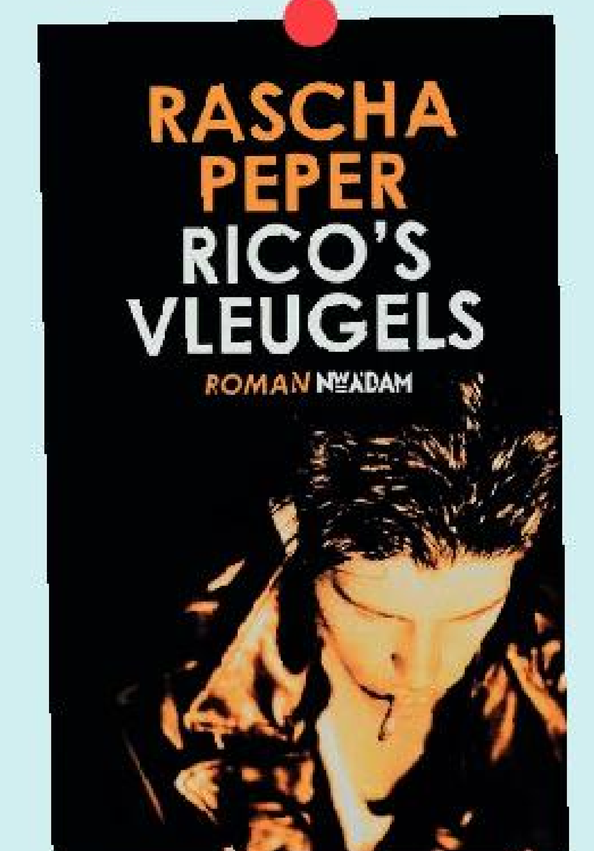
Aantekeningen

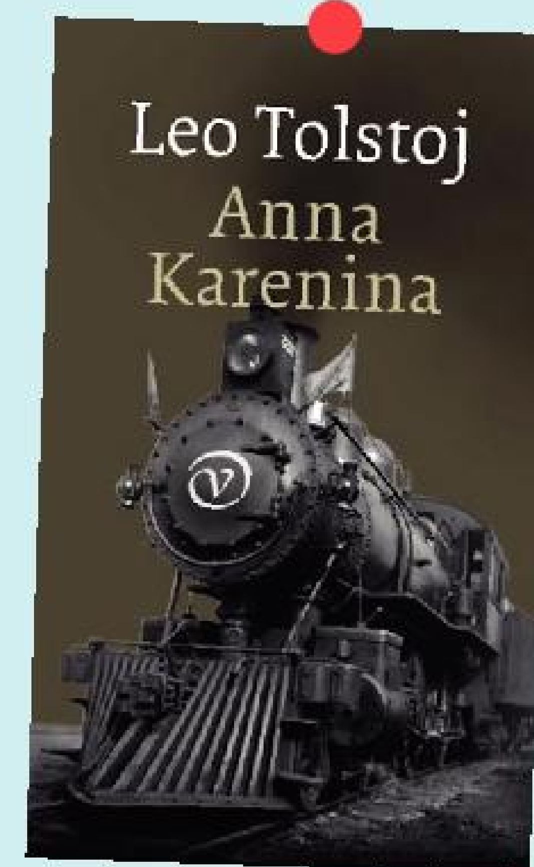
10 Liefde

Liefde is overal. Je kunt liefde voelen voor jezelf, voor een ander mens, voor een huisdier en zelfs voor een voorwerp. Liefde kan leiden tot enorme blijdschap, maar ook tot diep verdriet bij het verlies van wie of wat je lief is. Niet gek dus dat schrijvers en dichters hierover talloze boeken en gedichten hebben geschreven: jeugdliefde, onbereikbare liefde, verboden liefde, homoseksuele liefde, onvoorwaardelijke liefde, enzovoort.

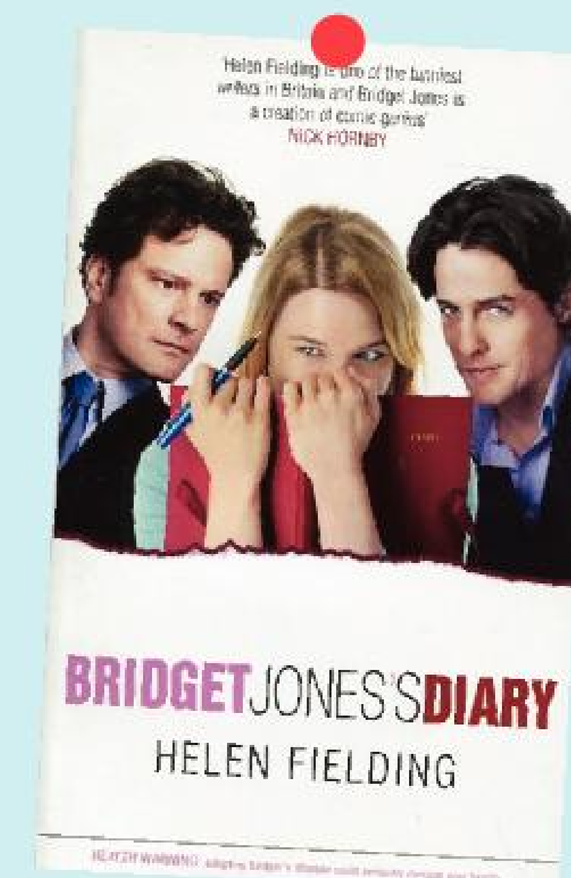
1 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over liefde gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken en welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over liefde gaan.
5 Welke soort liefde vind je interessant om over te lezen? Kies uit: *jeugdliefde – heteroliefde – homoseksuele liefde – naastenliefde – hopeloze liefde – verboden liefde – zoetsappige liefde – andere liefde, namelijk…*

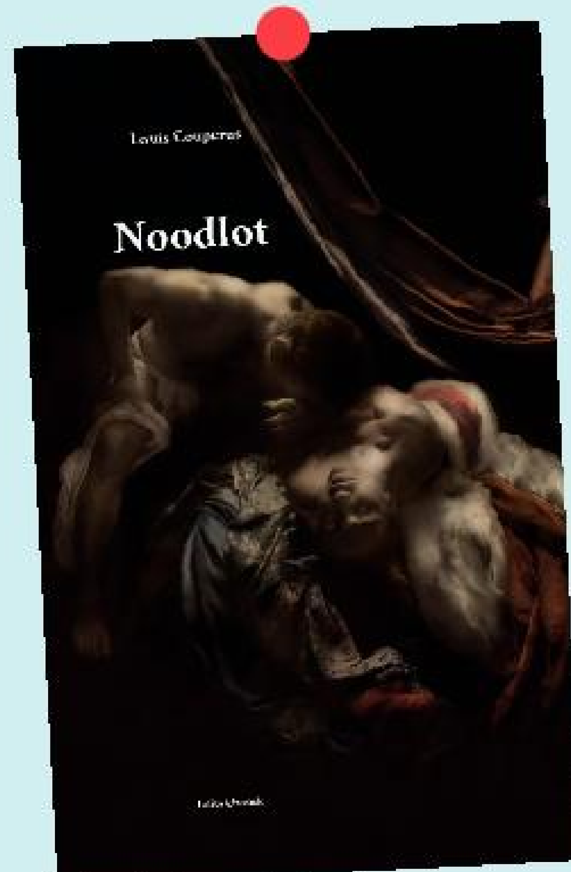

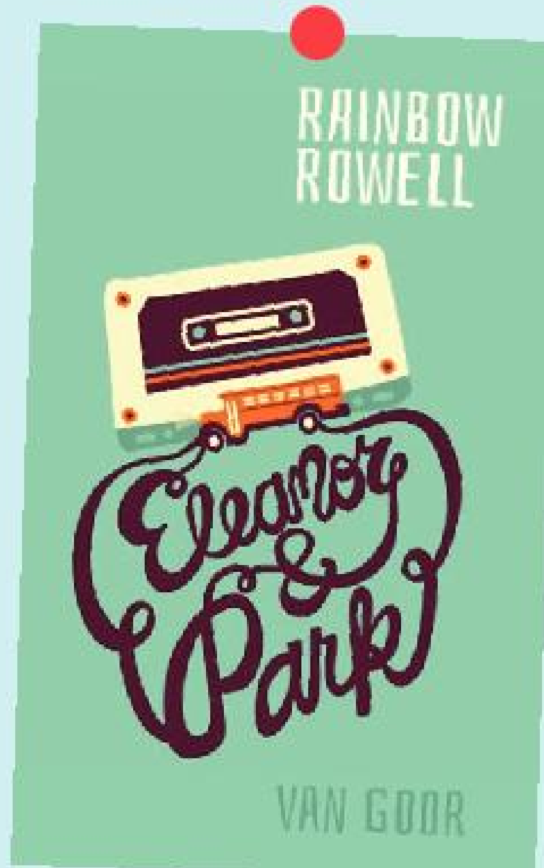

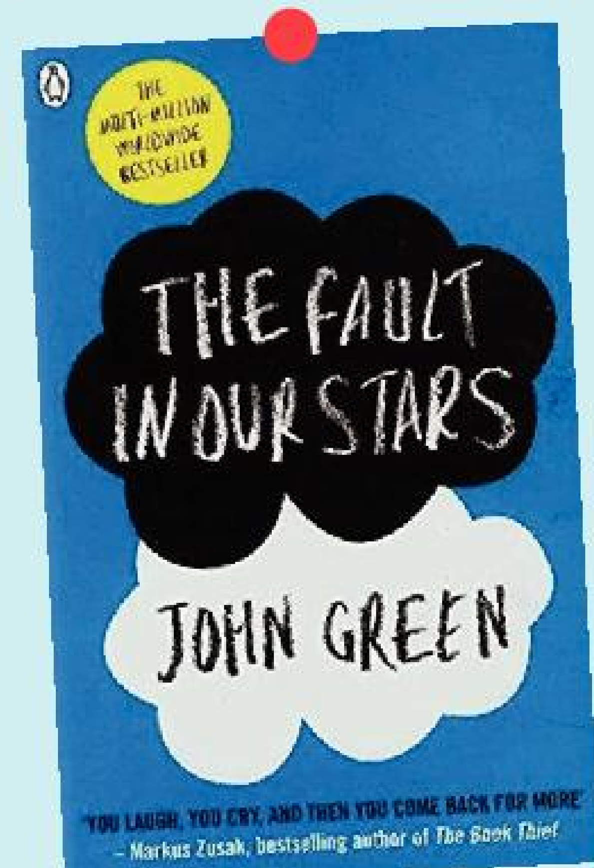

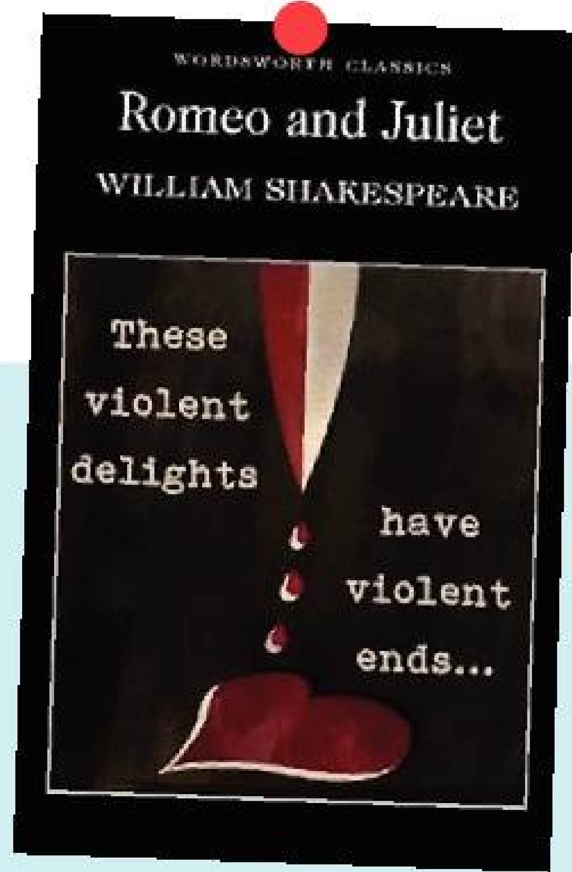

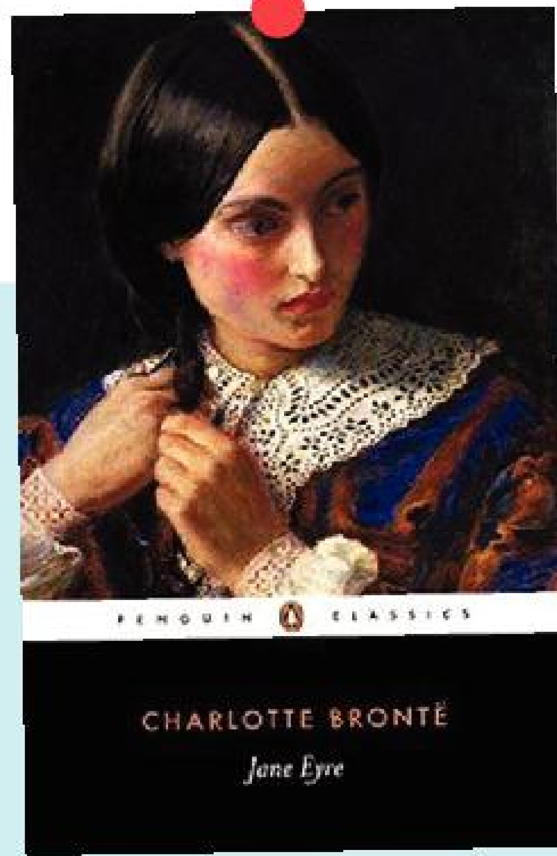

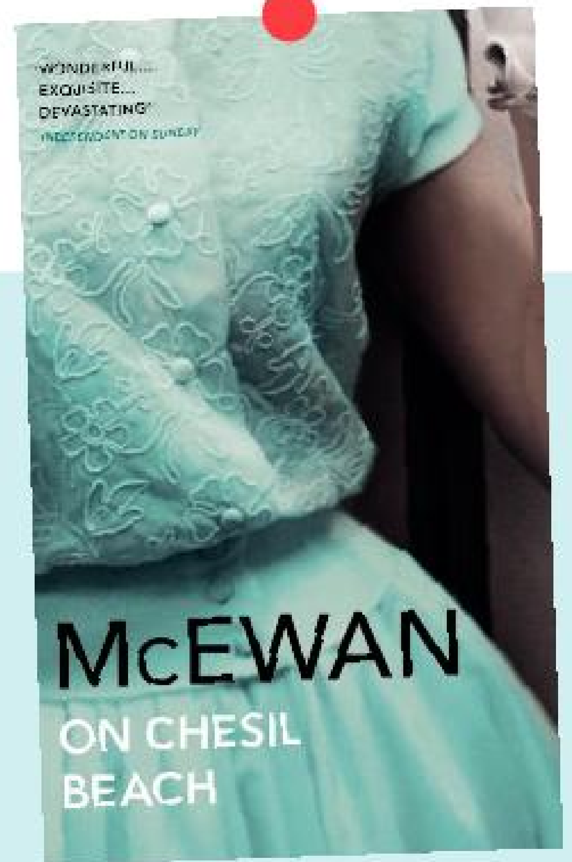

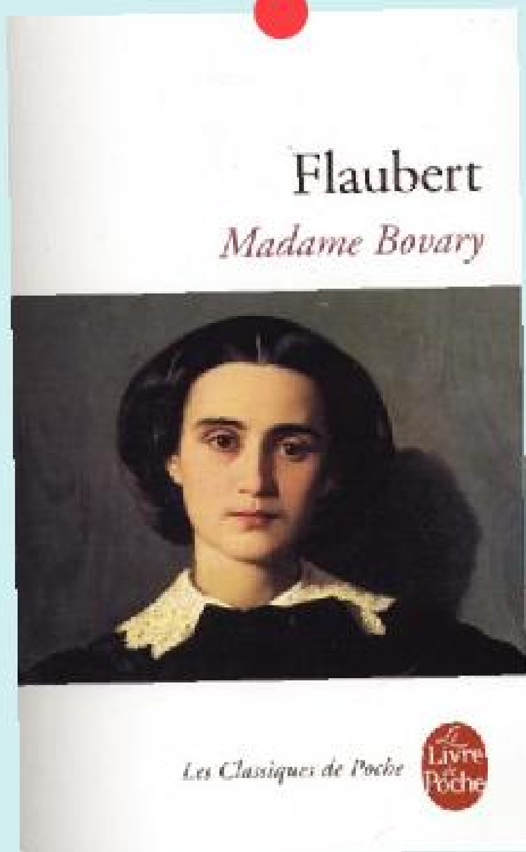

EDWARD VAN DE VENDEL
DE DAGEN VAN DE BLUEGRASS-LIEFDE

WORDSWORTH CLASSICS
Romeo and Juliet
WILLIAM SHAKESPEARE
These violent delights have violent ends...

PENGUIN CLASSICS
CHARLOTTE BRONTË
Jane Eyre

McEWAN
ON CHESIL BEACH

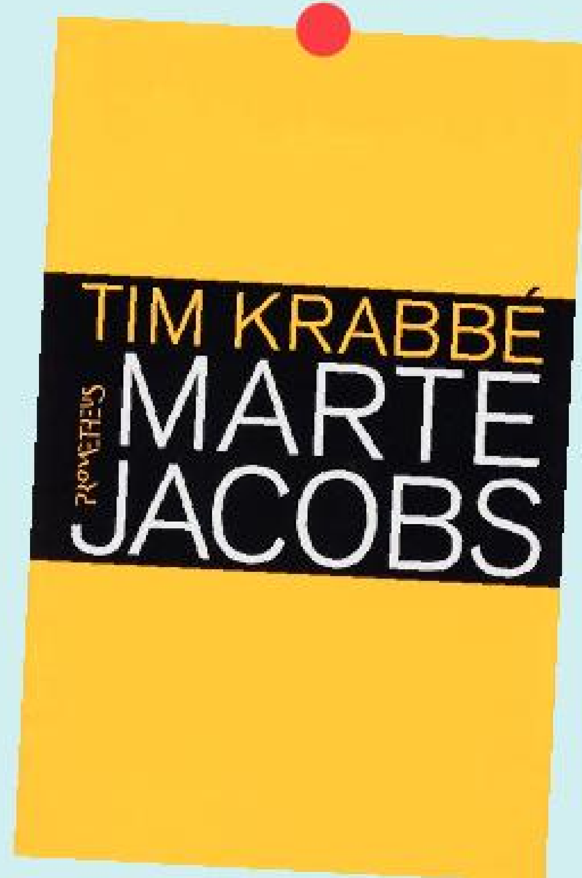

Flaubert
Madame Bovary
Les Classiques de Poche
Le Livre de Poche

A.F.Th. VAN DER HEIJDEN
HET LEVEN UIT EEN DAG

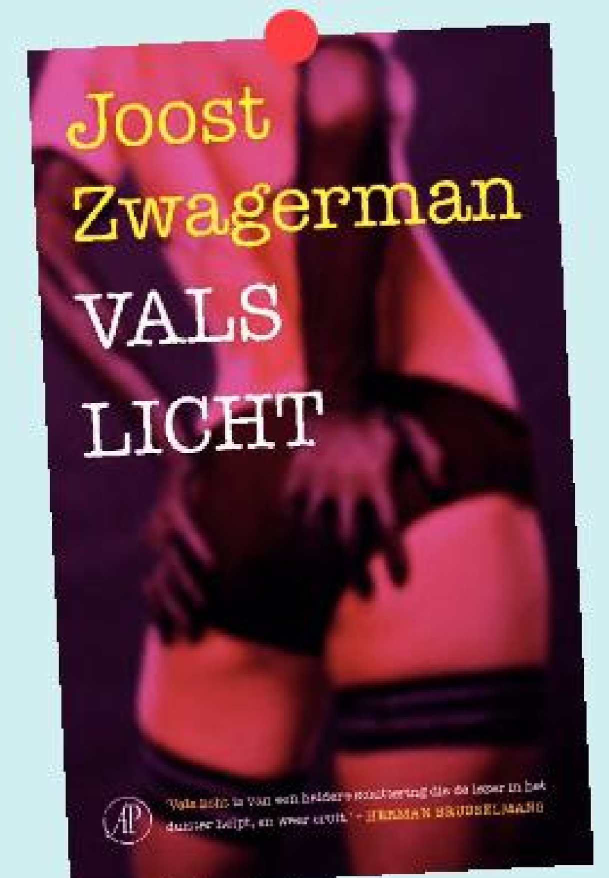

Johann Wolfgang von Goethe
Die Leiden des jungen Werther
ANACONDA

Désanne van Brederode
HART IN HART
Roman Querido

Kim van Kooten
Alles is Liefde
Het cadeau bij de film

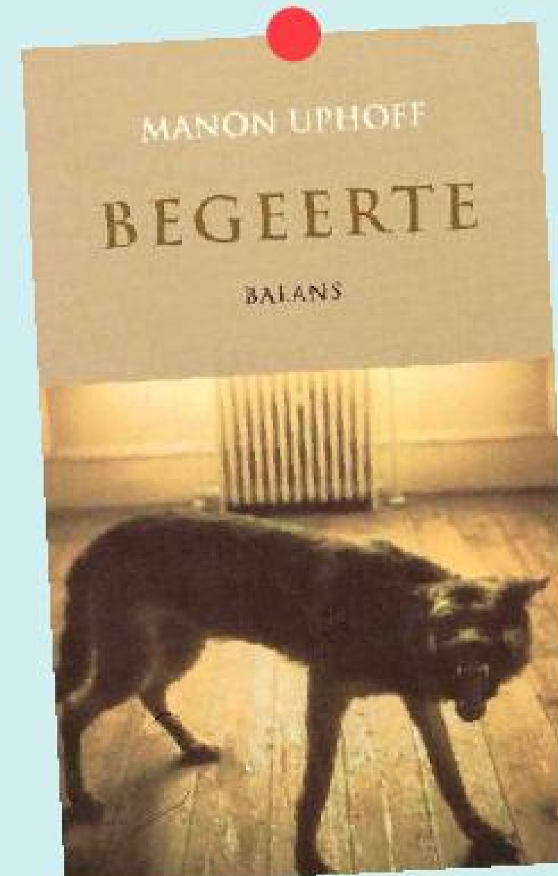

TIM KRABBÉ
MARTE JACOBS
ROMAN

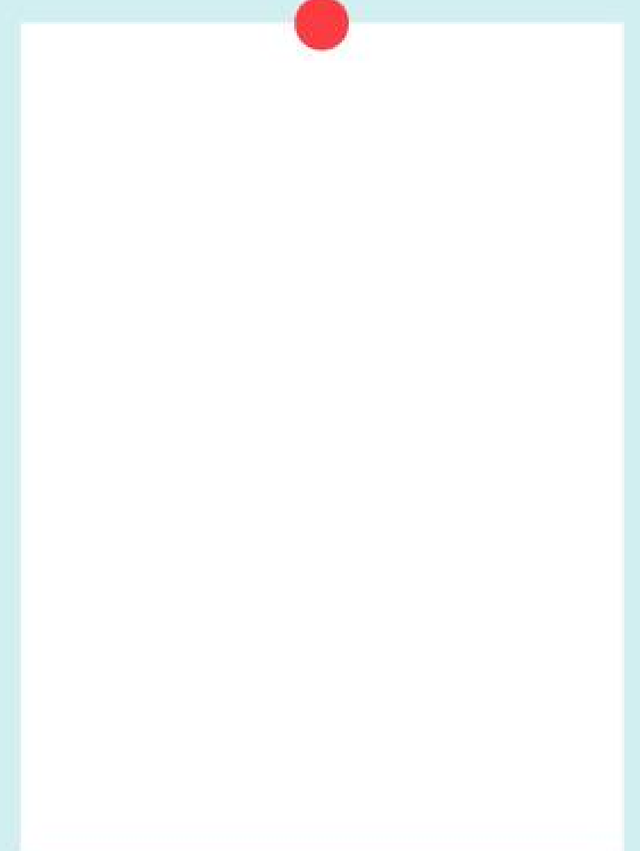

TIM KRABBÉ
HET GOUDEN EI

Joost Zwagerman
VALS LICHT

Ronald Giphart
Phileine zegt Sorry
Podium

GRIET OP DE BEECK
KOM HIER DAT IK U KUS

MANON UPHOFF
BEGEERTE
BALANS

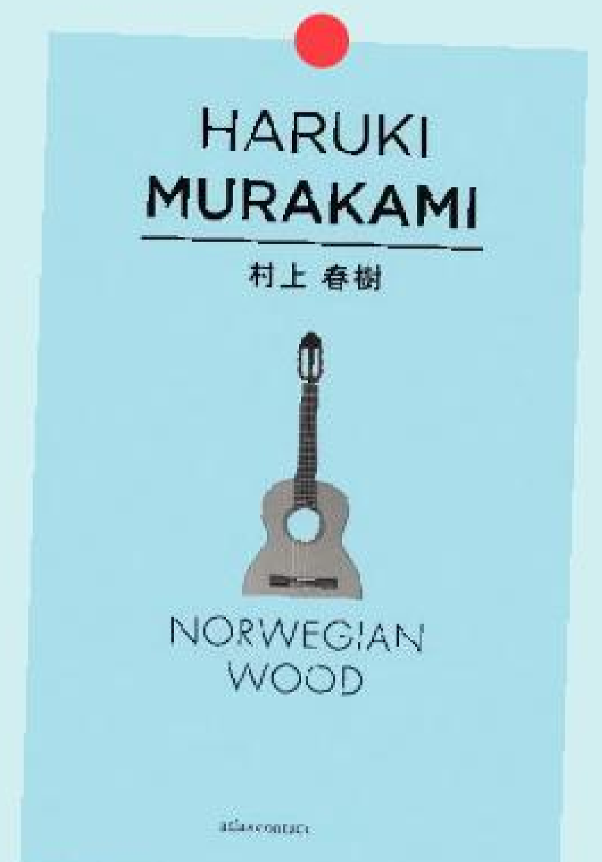

PEACHEZ, EEN ROMANCE
P.F. Thomése

LJ VEEN KLASSIEK
ELINE VERE
LOUIS COUPERUS

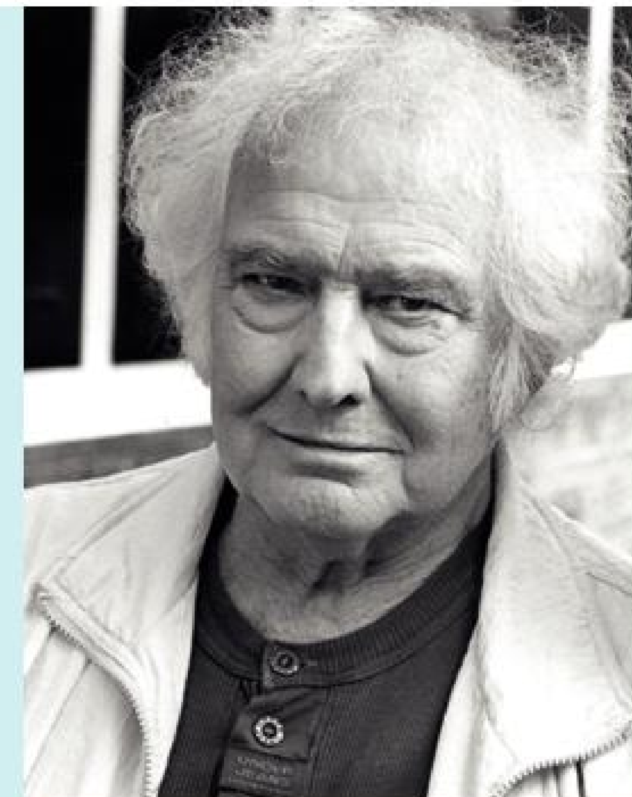

DE BESTE DEBUUTROMANS
Connie Palmen
De wetten
CONNIE PALMEN DE WETTEN
de Volkskrant

HARUKI MURAKAMI
村上 春樹
NORWEGIAN WOOD

10.1 Jan Wolkers, *Turks fruit*, 1969 (niveau 3)

'Maar wat mijn handen al wisten had ik zelf te laat begrepen.'

Jan Wolkers (1925-2007) vond zichzelf in de eerste plaats beeldhouwer, maar hij is ook schrijver van veel romans en verhalenbundels. Veel van zijn werk is gebaseerd op zijn eigen leven.
In *Turks fruit*, zijn grootste succes, verwerkte Wolkers het verdriet over de scheiding van zijn tweede vrouw. De roman gaat over de grote liefde van de ik-persoon, een beeldhouwer, voor de prachtig weelderige Olga. Ze hebben een heftige relatie, die stukloopt, tot groot verdriet van de ik-persoon. Wolkers beschrijft de pijn van het rouwproces en is daarbij heel open over seksualiteit. Dat laatste leidde tot een aantal negatieve reacties op het boek. Wolkers vond het normaal om expliciet over seksualiteit te schrijven, want 'zo kwam dat nu eenmaal voor in de maatschappij en in het leven', zei hij.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Met wie identificeer je je het meest, met Olga of met de ik-persoon? Waarom?

2 Olga wil niet poseren voor het nieuwe beeld. Waarom reageert ze zo heftig, denk je?

3 Aan het slot van tekst 1 ziet de kunstenaar het beeld terug. Hij bekijkt het met andere ogen. Wat ziet hij nu in het beeld? Hoe komt dat, denk je?

4 Hoe komt het dat je in tekst 2 een heel andere indruk krijgt van Olga dan in tekst 1? Noteer twee redenen.

5 In de tekst staat 'Dat de man waar ze nu mee ging trouwen van haar hield zoals ze nu was'. Hield de ik-persoon dan niet van haar? Leg uit.

6 Hoe verklaar je Olga's reactie op de foto met het bergeendje?

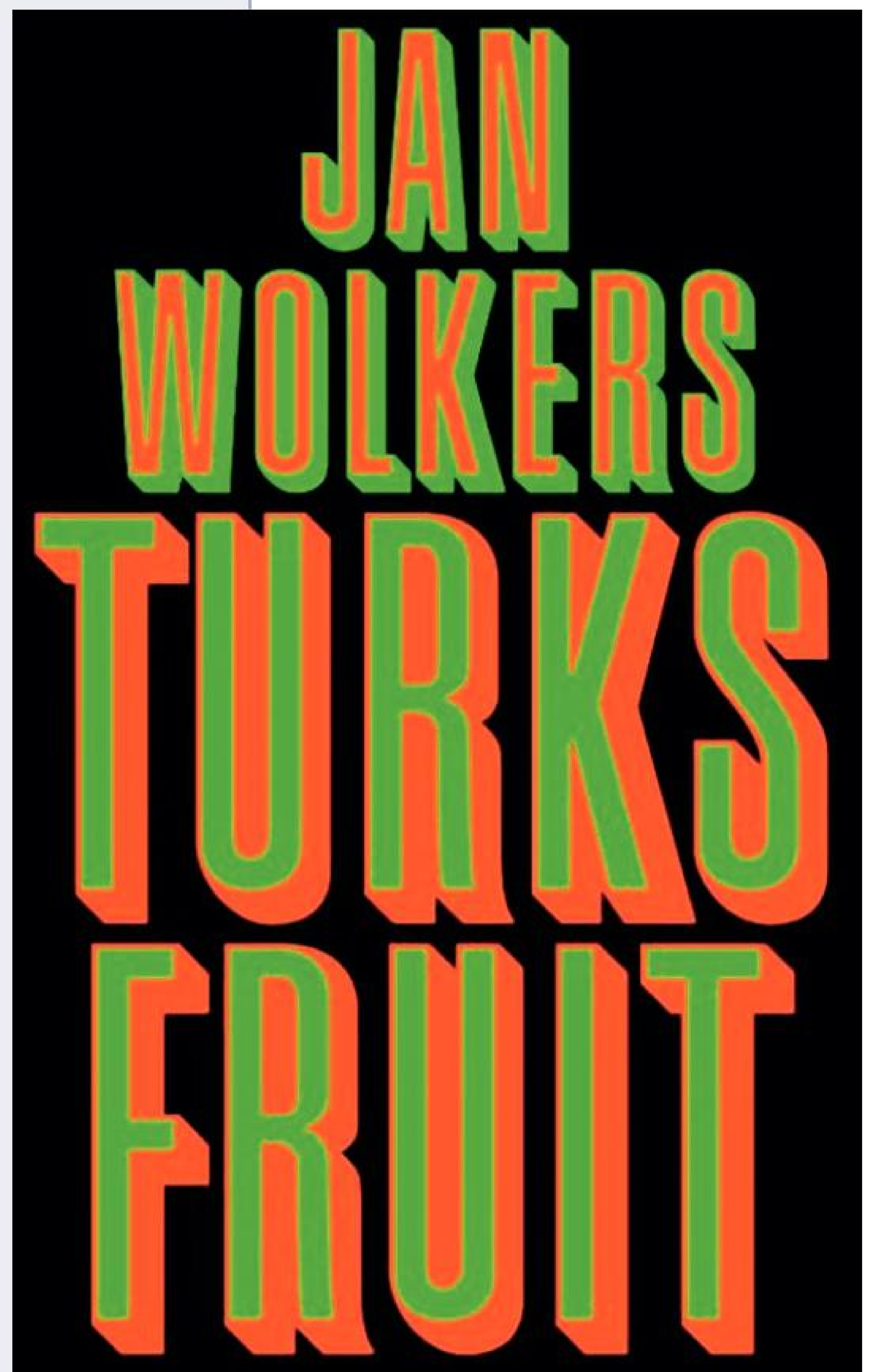
7 Leg uit dat Olga en de ik-persoon ieder een ander beeld hebben van hun relatie.

8 Waarom is de liefde tussen Olga en de ik-persoon kapotgegaan? Kies uit:
- O Het was geen echte liefde.
- O Olga had een probleem dat niemand op kon lossen.
- O Ze pasten niet bij elkaar.
- O om een andere reden

Leg uit.

Tekst 1

De ik-persoon, een beeldhouwer, en Olga zijn gelukkig getrouwd. Ze brengen het grootste deel van hun tijd samen door in het atelier. Voor een opdracht poseert Olga voor een beeld van een moeder met kind. Ze vindt dat vreselijk: als het beeld af is, gooit ze de pop waarmee ze heeft geposeerd, in de gracht.

En ondertussen zorgde ze nog voor het huishouden ook op een fantastische manier. We hadden niet veel geld om aan eten uit te geven, maar een gestoomde makreel kon ze zo fileren en met saus erover en van alles eromheen opdienen dat je aan de ober had willen vragen welke wijn je hier nou het beste bij kon drinken. En ze zette het atelier vol met schalen met vruchten. Vermengd met de muffe lucht van de klei was het net of we in een boomgaard leefden. Als ze prei gekocht had, spoelde ze ze af en legde ze, een dag voor we ze aten, naast elkaar op de stukken steen. En zo deed ze met alle groente. Want ze vond het gewoon zonde om zo'n mooie witte bloemkool meteen maar in stukken te snijen en verslinden. Of ze bracht een grote zak inmaakuitjes mee en zat dan de hele dag op het balkon in de wind met rooie ogen van het tranen uitjes te pellen. Dan waaide de hele straat vol zilveren schilfertjes en in huis hing de bedwelmende wijngeur van gedroogde laurierbladeren. Na een paar dagen stond de kast in het atelier vol potjes uien in azijn met laurierbladeren, rooie pepers en kruidnagelen. Midden tussen haar portretten en beeldjes. En met haar voorhoofd nog bezweet van de drift bekeek ze het diep voldaan en zei: 'De wintervoorraad.' Dan kwam er een veilige sprokkelsfeer in het atelier te hangen. Alsof we in een hut (hoe verheugd wij steeds ontwaakten) aan de rand van de duinen woonden in door de zeewind gekromde bossen vol vliegenzwammen en aardsterren. Alsof we, als we niet goed opletten, het slachtoffer konden worden van de elementen. En het viel de buren en iedereen op hoe lief ze altijd bezig was alles gezellig en fijn te maken, want ik hoorde een buurman op een feest achter mijn rug zeggen: 'Zo'n mooi wijf dat zich zo uitslooft en zo lief voor hem is. Wat hij allemaal doet met haar weet ik niet, maar die vent moet wel een gouden pik hebben.' Toen ik een jaar zo gewerkt had, bezeten van haar en haar lichaam, kreeg ik weer een opdracht. Voor een gebouw van het Rode Kruis. Maar het leek wel of de duvel ermee speelde, want het moest weer een moeder met kind worden. Ze zei meteen, aan mijn lijf geen polonaise. Ze wilde er niet voor poseren, er niets mee te maken hebben. Ze zou ziek worden, doodgaan, misselijk worden, me verlaten. Maar ik zou haar nooit zo gek krijgen dat ze weer met zo'n walgelijke pop op haar arm ging staan. Ik moest het maar uit mijn hoofd doen.

En dat deed ik ook. En zo kun je zien dat huiselijke omstandigheden een belangrijke rol kunnen spelen bij de ontwikkeling van de kunst. (Lard pour l'art*) Want ik maakte een meer dan levensgrote gebogen figuur, helemaal open, die een rudimentair[1] kind, meer een soort schepsel, van de grond pakte. Het beeld drukte meer een moederlijk gebaar uit dan dat het nog iets met een vrouw met een kind te maken had. Zonder borsten, het lijf een gat waardoor je direct het gras moest kunnen zien waarin het zou komen te staan en het gezicht zonder menselijke expressie. Een gebalde vuist naar de aarde*. Olga vond het prachtig. Ze was er enthousiast over. Te enthousiast. Omdat het niets met haar te maken had. Misschien omdat ze vond dat het met geen enkele moeder en kind iets te maken had. Daarom sloofde ze zich verschrikkelijk uit toen het in gips gegoten moest worden. Ze liep met een doek om haar hoofd geknoopt en haar gezicht en armen onder de witte spetters in een spijkerbroek en een jak rond en zag eruit als een metselaar, een stucadoor en een vrouwelijke bouwvakster uit Rusland. Ze hielp me met het invormen, de klei uit de vormen halen, emmers met gips aanmaken. Die schat! Alle naadjes en plooitjes van haar lichaam waren wit. En haar rooie haar zag grijs van het stof. Toen het beeld in brons gegoten en geplaatst was, kreeg ik een uitnodiging om de opening van het gebouw, door de koningin, bij te wonen. Dat het de bedoeling was dat *'de kunstenaar op de plaats van zijn prestatie zou worden voorgesteld aan hare majesteit.'* Olga en ik moesten hier erg om lachen, want we hadden heel wat afgenaaid op het atelier in de schaduw van het beeld en we verwisselden steeds de ene prestatie met de andere. Ze ging meteen een nieuwe jurk maken. Ze sneed hem zo diep uit dat ze steeds naar me toe kwam, een beetje naar voren boog en vroeg of ik iets kon zien. 'Alleen maar tepels', zei ik dan. Want dat was zo. Op de dag van de opening stonden we dus in de warme herfstzon bij mijn beeld te posten. En ze zag er zo mooi uit dat ik geen flikker aan mijn beeld vond. We zagen de koningin achter de ramen door verschillende afdelingen van het gebouw schrijden omringd door een stoet in jacquet gestoken maraboes die steeds een paar stapjes terug deden om haar maar voor te laten gaan. Als moest zij uitproberen of de vloer het wel hield. We zagen haar even later over het terrein lopen, bij de vijver verpozen en wuiven leek het wel naar de pelikanen op het eilandje. En ik geloof waarachtig dat ze terug knikten met die stofzuigerzakken. Misschien kwam dat ook wel omdat hare majesteit iets wilds met veren op haar hoofd had. Dat ze een soortgenoot in haar meenden te herkennen. En toen kwam ze onze kant op. Olga stond als een boegbeeld naast me met driekwart van haar borsten op het presenteerblad van haar torselet. Maar toen de stoet zwarte mieren met haar koningin vlakbij was, gingen ze in een grote boog om ons heen. Later, op het terras, toen de koninklijke gast allang in een glimmendzwarte hofauto was afgevoerd, en iedereen dus net zo inhalig sherry kon hijsen als hij wilde, en Olga even naar het toilet was zodat ik alleen in een hoekje stond, kwam een kleine bedrijvige inquisitieachtige ceremoniemeester naar mij toe. Hij keek mij misprijzend aan en zei: 'U begrijpt dat wij onder deze omstandigheden u niet aan hare majesteit konden voorstellen.' Toen ik verwonderd mijn wenkbrauwen optrok, voegde hij er fluisterend bij: 'Zoals de dame die zich in uw gezelschap bevindt gekleed is, gaat alle perken te buiten.' Toen ik, een paar jaar nadat ze bij me weggegaan was, toevallig langs dat beeld kwam, stopte ik en ging ertegenover aan de kant van de sloot zitten omdat het hek naar het gebouw gesloten was. Ik zag die hele septemberdag weer voor me. Hoe ze daar stond in die strakke jurk met die tieten van haar er bovenuit als dahlia's op een drijfschaal. Hoe mijn beeld erdoor verbleekte. Een levenloos stuk abstractie dat niets van haar bewaarde. En het sloeg ineens door me heen dat ik met dit beeld haar angst gestalte had gegeven. Haar angst voor het moederschap. Dat het geen vrouw was die een kind optilde maar van zich afstootte naar de aarde. Dat het kind met zijn volume precies het gat zou kunnen vullen in het lichaam van die vrouw. En dat het nu wel met haar te maken had, zoals ik haar kort daarvoor ontmoet had. Zoals ze geworden was. Gehavend, na twee abortussen door een groezelige omsteekster[2], een eierstok eruit en doodvermoeid van het op de loop gaan voor zichzelf. En ik schrok van het beeld dat ik toen gemaakt had. Waarbij ze zo zorgeloos en gelukkig had geholpen. Want ik moet ontstellend helder in de toekomst hebben gekeken. Maar wat mijn handen al wisten had ik zelf te laat begrepen. Te laat om haar nog te kunnen helpen.

Jan Wolkers, Turks fruit. Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1969

'Lard pour l'art'
Allusie op *l'art pour l'art,* dat 'kunst om de kunst' betekent en de lijfspreuk van de Tachtigers was (zie pagina 153). 'Lard' is het Franse woord voor 'spek'. De nieuwe uitdrukking betekent dat de huiselijke omstandigheden aan de kunst voorafgaan. Het is dus goed voor de kunst als er geen zorgen over materiële zaken zijn.

Een gebalde vuist naar de aarde... Het beeld staat nog steeds voor het Centraal Laboratorium van de bloedtransfusiedienst in Amsterdam.

Woordbetekenissen
[1]rudimentair: niet uitgewerkt
[2]omsteekster: vrouw die illegale abortus uitvoert

Tekst 2

De ik-persoon en Olga zijn al een tijdje uit elkaar. Hij hoort dat ze voor de derde keer gaat trouwen en zoekt contact met haar, want hij wil haar graag nog een keer zien voordat ze met haar nieuwe man in Amerika gaat wonen. Samen bekijken ze foto's van vroeger, toen ze nog bij elkaar waren.

Maar ineens zei ze dat ze een minderwaardigheidscomplex had gekregen over haar figuur. Dat haar borsten niet meer waren zoals vroeger, toen iedereen zei: Olga heeft de mooiste. En dat ze op het strand pan-cake op haar dijen deed om de spatadertjes te bedekken. Ze kleedde zich ook nooit meer bij daglicht uit en droeg altijd lange mouwen omdat ze die sproeten op haar bovenarmen niet leuk meer vond. Toen ik zei dat ik ze nog één voor één zou willen zoenen zei ze dat ik haar nog steeds zag zoals ze toen was. Dat ik haar idealiseerde, maar dat ze allang geen ideale vrouw meer was. Dat de man waar ze nu mee ging trouwen van haar hield zoals ze nu was. Of ze nou dronken was en dan verkeerd ging bieden bij het bridgen omdat ze dan dacht dat ze een hele kei was of wanneer ze haar haar heel anders ging dragen. Toen ik haar vroeg wat voor man het was, zei ze dat ik zou vinden dat hij een verschrikkelijk interessant gezicht had. Dat hij verschrikkelijk lelijk was. Niet qua trekken, maar dat hij een pokdalig gezicht had. Een indiaans gezicht. Hij leek op Humphrey Bogart* zei ze. En hij droeg haar op handen om een Courts Mahler* uitdrukking te gebruiken. Toen ik zei dat ik dat ook gedaan had, zei ze dat ze dat wel wist maar er kwam meteen een stroom van verwijten. Dat ze zich opgesloten had gevoeld en in al die jaren geen een keer alleen de stad in was geweest. Dat ik veel te vaak met haar naar bed ging. Dat het al begon als ze 's ochtends koffie stond te zetten in de keuken. Dan had ze gedacht, daar komt het weer. Ze had het uitgerekend, soms zeven keer op een dag. Ik had gewoon satyriasis[1]. Toen ze vroeg of ik dat nog zo had zei ik dat als ze bij me gebleven was wel. Toen ik haar vroeg of ze niet kon lachen om al die dingen van vroeger, zei ze: 'Nee, ik lach niet meer. Toen ik begon, dacht ik, het leven is een sprookje. Ik ga trouwen, ik word gelukkig. Maar ik ben wel heel wat minder gelukkig dan ik dacht te worden.' Zwijgend bleef ze een poos zitten kijken naar de foto die ze in haar hand had, waar ze op stond met het bergeendje tegen haar wang gedrukt. Ze zag er daarop zo lief en gelukkig uit. Als een roos uit een duinvallei. Ik zag dat ze slikte en zei dat ze alle foto's die ze wilde hebben apart moest leggen. Dan zou ik er afdrukken voor haar van laten maken. Maar ze schudde haar hoofd en legde de foto omgekeerd in de bak terug.

Jan Wolkers, Turks fruit. Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1969

Humphrey Bogart (1899-1957) was een Amerikaanse filmster.

▶ Courts Mahler
Hedwig Courts-Mahler (1867-1950) was een Duitse schrijfster van romantische lectuur.

▶ Woordbetekenissen
[1] satyriasis: sterke seksuele drang bij mannen

10.2 Arthur Japin, *Een schitterend gebrek*, 2003 (niveau 4)

'Ik, ondertussen, riep mijn rede te hulp'

Een schitterend gebrek is een van de vele historische romans* die Arthur Japin (1956) geschreven heeft. Het vertelt het verhaal van Lucia. Op haar veertiende wordt ze verliefd op de roemruchte versierder Giacomo Casanova en hij op haar. Als Casanova na een verblijf in Venetië terugkeert om met haar te trouwen, is ze verdwenen.
Na veel omzwervingen geniet ze in Amsterdam faam als luxe prostituee, wier aantrekkingskracht onder andere is gelegen in het feit dat ze gesluierd door het leven gaat. Als ze Casanova weer ontmoet, herkent deze haar dan ook niet.
In deze roman laat Japin zien hoe Lucia haar ongeluk omzet in iets positiefs. Hij betrekt dit gegeven ook op zichzelf: hij probeert zijn rotjeugd te gebruiken om mooie boeken te schrijven.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Lucia merkt op dat in Venetië 'alles op uiterlijkheden wordt beslist'. Streep aan wat ze met 'alles' bedoelt.

2 Denk jij dat uiterlijk bepaalt hoe succesvol je bent in onze samenleving? En is dat verschillend voor mannen en vrouwen? Leg je antwoord uit.

3 Wat is volgens jou belangrijker in de liefde, karakter of uiterlijk? Leg je antwoord uit.

4 Lucia's rede* en gevoel voeren een innerlijke strijd. Wint de rede of het gevoel? Leg uit.

5 Wat vind je van Lucia's besluit? Is dit echte liefde, lafheid of iets anders? Leg uit.

6 De laatste zin van dit fragment zegt iets over de toekomst die Lucia voor zichzelf ziet weggelegd. Leg uit.

▶ Historische roman
Een roman die zich afspeelt in het verleden. Fictie en historische gebeurtenissen lopen soms door elkaar heen. Casanova uit *Een schitterend gebrek* heeft bijvoorbeeld echt bestaan, maar de schrijver maakt de fictieve Lucia tot hoofdpersoon.

▶ Rede
Een schitterend gebrek speelt zich af in de 18e eeuw, die ook wel 'de eeuw van de rede' werd genoemd. Mensen laten zich steeds meer leiden door hun verstand (zie ook pagina 132).

7 Het motto* van *Een schitterend gebrek* is een citaat van Casanova: 'Veel van wat aanvankelijk in de verbeelding bestaat, wordt werkelijkheid.' Wat is de 'boodschap' van deze uitspraak? En denk je dat die ook op Lucia van toepassing is? Leg uit.

▶ Motto
Het motto gaat vooraf aan een boek of een deel daarvan en geeft je een aanwijzing over de manier waarop je het boek moet lezen. Het motto is vaak een (bekend) citaat uit bijvoorbeeld de bijbel, een klassiek verhaal of een liedje.

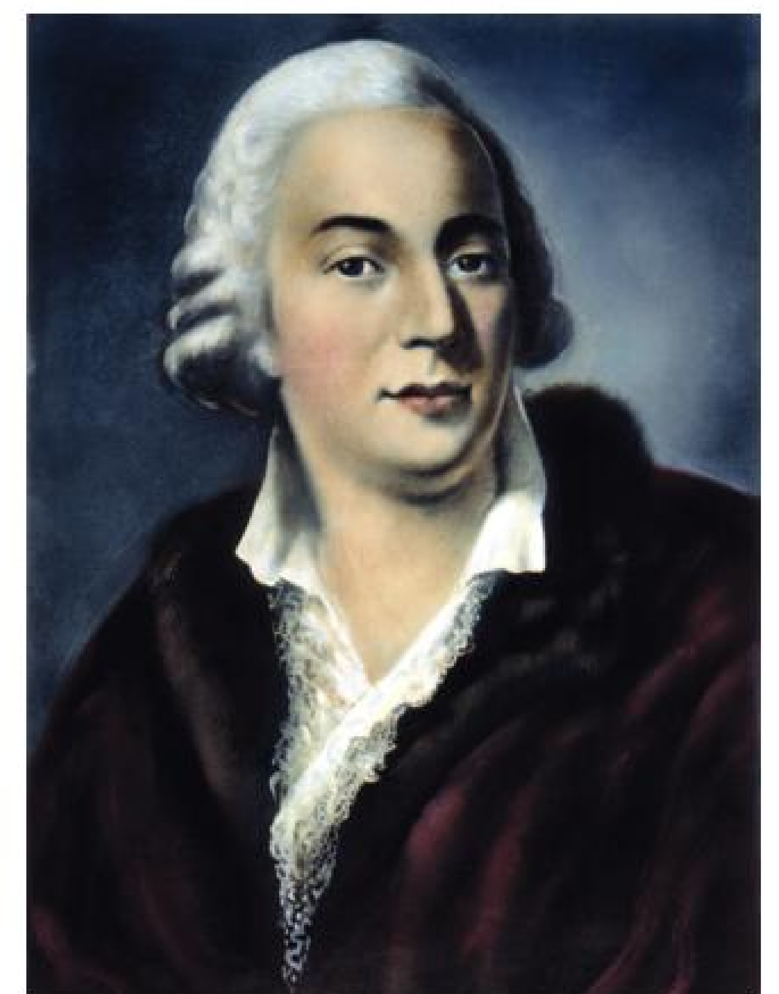
Tekst 1

De vijftienjarig Lucia woont in Noord-Italië op het landgoed van de gravin van Montreale, waar haar ouders verantwoordelijk zijn voor het personeel. Tijdens een groot feest ontmoet ze de twee jaar oudere Giacomo Casanova. Ze worden hevig verliefd en spreken af elkaar enkele maanden na het feest weer te ontmoeten om plannen voor de toekomst te maken. Lucia wordt in de tussenliggende periode echter getroffen door de pokken*.*

De koorts nam af.
De jeuk doofde.
Ik kwam bij zinnen en zag mijn ouders aan mijn bed en daarachter door het raam het angstige hoofd van Fra Onofrio. De geestelijke was bezig mij van veilige afstand het sacrament der stervenden toe te dienen. Ik bedankte hem en zei dat ik van zijn diensten geen gebruik zou maken.
Mijn woorden hadden een verbijsterend effect. Mijn vader begon te huilen, wat ik hem nooit eerder had zien doen, mijn moeder viel voor mij op haar knieën neer en Onofrio dook lijkbleek weg onder de vensterbank. Ik scheen drie weken niet aanspreekbaar te zijn geweest, waarna men de hoop had opgegeven en mij van mijn boeien had bevrijd. Juist op het moment dat men de laatste zucht verwachtte, had ik luid en duidelijk gesproken.
Vanuit de tuin riep Onofrio dat mijn genezing een goddelijke ingreep was, speciaal verricht ter ere van Palmzondag, en een onomstotelijk mirakel zoals hij in zijn loopbaan nooit had mogen meemaken. Ik antwoordde dat hij een dwaas was en zijn God niet meer dan een bedenksel om het onbegrijpelijke verklaarbaar te maken voor onnozele halzen, waarop hij wegvluchtte en mijn moeder zich driemaal bekruiste.
Hoe dan ook, ik was genezen en het was Palmpasen! Ik had dus een volle week om aan te sterken voordat Giacomo zou komen. Direct vroeg ik om bouillon en fruit en rood vlees want mijn eetlust was terug, en ik at alles wat anderen zich vanwege de vasten ontzegden. Ik dronk zoveel ik kon en spoelde met malvezij[1] om de kwalijke smaak uit mijn mond te verdrijven. Alleen al het herstellen vermoeide mij de eerste tijd zo dat ik na iedere maaltijd in een diepe slaap zonk om van het aansterken bij te komen, maar elke keer voelde ik mij krachtiger ontwaken.
Op de ochtend van de derde dag was ik zover. Ik wilde proberen wat rond te lopen en mijzelf te wassen. Men bracht mij doeken en een lampetkan[2], fris goed en een gesteven hemd, een haarborstel, zeep en lavendelwater. Ten slotte vroeg ik om een spiegel.
Mijn vader en mijn moeder wisselden een blik.
Ik las hem en wist alles.

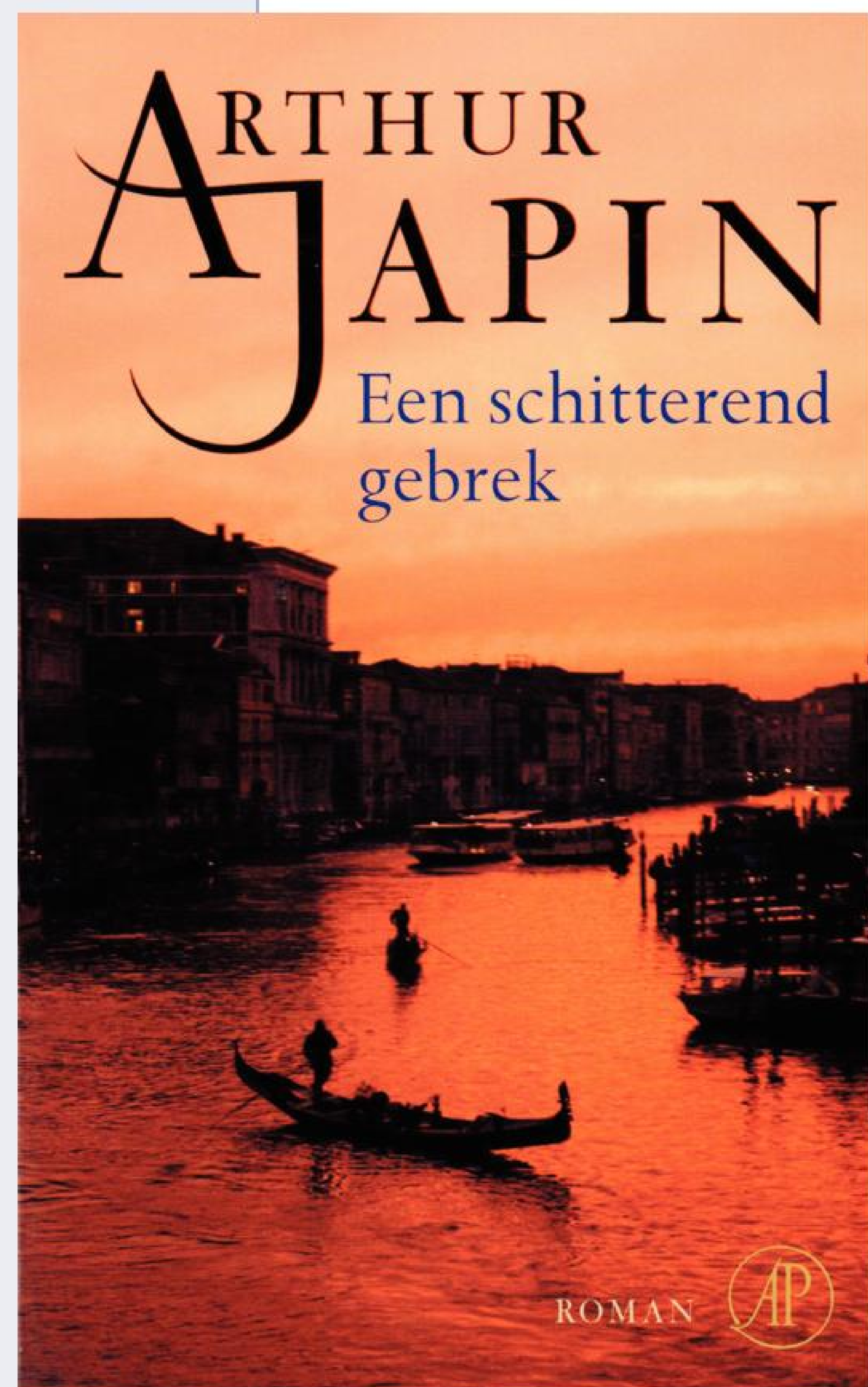
Mijn voorzorg had mijn lichaam voor het ergste behoed. Omdat ik zat vastgebonden had ik mijzelf in mijn razernij nergens kunnen krabben en met mijn nagels kunnen verwonden. Van de honderden blaren die mij van hals tot tenen overdekten werden slechts enkele tot zweren. Hier en daar zaten nog korsten. Op die plaatsten bleven voor altijd kleine tekens op mijn lijf achter, maar niets wat het voor het oog bedierf.
Dit gold niet voor mijn gezicht.
Mijn ouders wilden mij niet direct een spiegel brengen. Om hun geen onnodig verdriet te doen, deed ik alsof ik er geen onmiddellijk belang aan hechtte. Zodra zij

▶ Casanova
De Italiaan Giacomo Casanova (1725-1798) reisde door heel Europa. Hij ontmoette allerlei beroemdheden en schreef hierover in zijn memoires. De naam Casanova is synoniem geworden voor vrouwenversierder, omdat hij ook op het gebied van de liefde veel avonturen beleefde. Tenminste, als we zijn memoires moeten geloven.

▶ Pokken
Levensgevaarlijke en besmettelijke virusinfectie waarbij de patiënt hevige koorts krijgt en het hele lichaam bedekt raakt met blaasjes. Vroeger kwamen pokken vaak voor en overleden veel mensen eraan. Degenen die de pokken overleefden hielden er grote en ontsierende littekens aan over. Sinds de uitvinding van een vaccin zijn pokken zo goed als uitgestorven.

waren vertrokken haalde ik de hanger van mijn grootvader tevoorschijn. Deze was klein, maar voldeed. Door de ogen van de heilige zag ik mijzelf.
De touwen waarmee ik aan het bed lag vastgesjord, hadden niet kunnen beletten dat ik woest geschud had met mijn hoofd. Wild had ik mijn wangen tegen de matras geslagen en geprobeerd op een of andere manier mijn oogleden, die met pus waren verkleefd, open te scheuren. Mijn moeder vertelde mij later dat zij had geprobeerd mijn hoofd, dat een derde groter was geworden, vast te houden en mijn gloeiing met natte lappen weg te nemen. Lange tijd zat zij achter me, met mijn gezicht tussen haar knieën en haar handen geklemd om het te beschermen. Tevergeefs. De jeuk was te hevig geweest, de kwelling te groot. Niets kon mij beletten. Ik gaf toe aan wat de aard van mijn ziekte mij ingaf en schuurde me waar ik nog kon, wangen, voorhoofd, oren, mond en neus, zodat zelfs het zachtste kussen en het fijnste laken instrumenten van verminking werden.
Na al die jaren kost het mij nog moeite om de ravage te beschrijven die ik op mijn spiegelbeeld aantrof. Laat het genoeg zijn te weten dat ik mijzelf er niet in herkende. Rood en strakgespannen huid werd aangemaakt over wat één grote open wond moet zijn geweest. Deze verse aangroei zou mettertijd helen, zij het onregelmatig met diepe putten en dikke bobbels. Mijn linkeraanzien was echter door samentrekkende littekens onherstelbaar verwoest.
Zo zat ik maar en staarde me blind op de hanger. Eenmaal gebiologeerd door de weerspiegeling kon ik niet meer door het glas heen kijken en zien dat daarachter het zonlicht zoals altijd over mijn grootvaders kunstige versieringen speelde en dat hun schittering ook door deze aanblik heenbrak.

Giacomo arriveerde, eerder dan verwacht, op Goede Vrijdag. In de tussenliggende dagen had ik alle mogelijke stappen overwogen maar niets kunnen besluiten. Ik begreep wel wat me te doen stond maar ik kon het nog niet.
Ik zag mijn lief door de kier van mijn gesloten luiken. Hij wandelde in zijn beste kleren over de binnenplaats, gehaast, uitgelaten, opgewonden omdat hij terug was en mij snel wilde zien.
Vijftien was ik. Voor de beslissing die ik diende te nemen zou iemand in tachtig jaren nog onvoldoende ervaring opdoen. Ik was nooit uit Pasiano weg geweest. De rest van de wereld kende ik alleen uit boeken. Enkel het leven in Venetië stond mij levendig en maar al te helder voor de geest. Dankzij de gravin was ik goed doordrongen van het meedogenloze oordeel in de betere Venetiaanse kringen, waar alles op uiterlijkheden wordt beslist. Mijn 'tante' had mij destijds met haar verhalen willen sterken in de strijd die mij, met mijn eenvoudige komaf, daarginds te wachten zou staan, maar nu mijn ziekte alles had veranderd waren het juist haar waarschuwingen die mijn geluk voorgoed de pas afsneden.
Het was immers uitgesloten dat ik in die stad ooit nog geaccepteerd zou worden nu ik mismaakt was. Ik zou er moeten leven als een paria. En Giacomo zou, als hij met mij getrouwd was, hetzelfde lot beschoren zijn.
Terwijl dit besef tot mij doordrong, zonk ik weg in een eigenaardige kalmte. Mijn rede* had mij onlangs in mijn koortsen een laatste houvast geboden en ik besloot dit keer opnieuw bij haar te rade te gaan. Ik voelde mijn gemoed wel, genadig God, of ik het ook hevig voelde! Mijn hart bonkte, mijn ziel schreeuwde het uit. En al die tijd volgde ik zijn gang over het binnenplein, loerend vanuit de duisternis achter mijn luiken. Giacomo was veel knapper geworden dan ik mij herinnerde en van jongen tot man geworden. Als ik niet uit alle macht had gevochten tegen mijn impuls was ik op hem toe gerend en had ik me aan zijn voeten geworpen. Ik had hem het hele verhaal gedaan en hem gesmeekt mij te nemen zoals ik nu was.
Dit alles onderdrukte ik. In mijn kussen smoorde ik enkele harde schreeuwen die recht uit mijn ziel leken te komen. Daarna deed alles zeer. Mijn gevoel was murw en klaar zich aan mijn verstand over te geven. De koele afweging deed na de eerste schok weldadig aan, zoals het koude bad dat men mij na mijn ziekte gaf alle littekens op mijn lichaam eerst kort van schrik deed samentrekken, zodat de huid

zich daarna makkelijker kon ontspannen.
Mijn dilemma was kort gezegd als volgt: Giacomo was de belichaming van mijn geluk. Als hij mij om mijn misvorming niet af zou wijzen, konden wij trouwen.
Ik zou mijn geliefde voor de rest van mijn leven bij me hebben. Hijzelf diende daarvoor echter zijn ambities op te geven. Dit huwelijk zou elke kans op een loopbaan uitsluiten. Dit zou hem ongelukkig maken, mij zou het kwellen hem te zien lijden. Zijn ongeluk zou daarmee ook het mijne betekenen. Door nu mijn hart te volgen zou ik dus ons allebei voor altijd in het verderf storten.
Wanneer ik echter tegen mijn gevoel in zou gaan en hem vrij zou laten, zou hij zijn dromen kunnen najagen en waarmaken. Ik zou dan wel ongelukkig zijn maar troost vinden in de wetenschap dat hij tenminste gelukkig was. Misschien zou hij even droevig zijn om mij, maar vast niet lang wanneer ik het zo speelde dat hij meende dat ik hem verraden had. Dan zou hij kwaad zijn, mij verwensen en uiteindelijk vergeten.
Zo redeneerde ik.
In het eerste geval zouden er twee ongelukkig zijn, in het laatste geval slechts een.
De keus leek mij eenvoudig.

Ik handelde mechanisch, zonder gehoor te geven aan mijn gevoel, dat ik tot driemaal toe met luide stem voor mijzelf doodverklaarde.
De stappen die ik zetten moest, zette ik met een vastberadenheid die ik als kind eens had gezien bij Zoldo, een boer in Portobuffolè, die voor mijn ogen werd gebeten door een adder. Om hem gerust te stellen sprak ik tegen hem, geschrokken, sussend, maar de man zag of hoorde mij niet meer. Zijn aderen zwollen en werden zwart. Kalm als een levende dode deed hij wat hij doen moest om erger te voorkomen. Hij nam een zaag, zette zich zijn been onder de knie af en schroeide de stomp dicht, alles zonder één enkele keer te aarzelen.
Met eenzelfde zekerheid en verlamd gemoed gaf ik mijn moeder opdracht Giacomo te zeggen dat ik van Pasiano was vertrokken. Zij wilde niet liegen tegen de man die mij even liefhad als zijzelf en weigerde hem mijn afwezigheid te gaan melden.
Toen zei ik haar dat wat vandaag een leugen was, morgen waar zou worden.
Giacomo zou zeker terugkomen. Ik kon hier onmogelijk blijven.
Dit brak haar zo dat zij verder geen weerstand bood. Als mijn verloofde naar mijn gevoelens vroeg, zei ik, diende zij te zeggen dat ik er voor hem geen meer had, dat ik me door L'Aigle, de bode, had laten schaken, zonder bericht achter te laten was afgereisd en dat het voor hem geen enkele zin had hoop te houden en op mij te wachten.
Tegen de tijd dat zij de tuinkamer binnenging, waar Giacomo weer was ondergebracht, was haar gezicht zo betraand dat hij haar wel moest geloven.
Hij had een vol uur nodig om van het nieuws bij te komen. Daarna kreeg hij een pasteitje om wat aan te sterken en nog wat brood en fruit voor onderweg.

Ik, ondertussen, riep mijn rede te hulp, vroeg belet bij graaf Antonio en zei hem dat ik kwam om de vijf zecchinen te verdienen, als het aanbod nog stond. Zijn verbijstering duurde kort. Door samengeknepen wimpers nam de oude man de schade aan mijn verschijning op. Even overwoog hij hierom af te dingen, maar zag daar toch vanaf, opende een lade en legde het bedrag op tafel. Hij leunde achterover in zijn stoel, knoopte zijn broekband los en zei dat ik me langzaam voor hem uit moest kleden.
Denk niet dat het me vreselijk tegenstond. Het was iets wat moest gebeuren, dat is alles. Ik ben niet een van die vrouwen wie het lichamelijke van nature tegenstaat en die zich er slechts uit diepgevoelde liefde toe kunnen zetten. Integendeel. Ik heb een dierlijke natuur. Ik wist al vroeg dat ik ervoor geschikt zou zijn.
Op een bepaalde manier paste de zakelijkheid van deze transactie ook in het nieuwe beeld dat ik mij van mijzelf moest vormen. De grenzen waren helder. Dat deed mij goed. Daarbinnen voelde ik mij zeker. Sterker, het was op dat moment voor mij belangrijk te merken dat iemand mij ondanks mijn lelijkheid ongeremd kon begeren en dat ik als vrouw dus niet volledig was bedorven.

Arthur Japin, Een schitterend gebrek. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2003

Woordbetekenissen
[1] malvezij: geurige zoete wijn
[2] lampetkan: kan met water om je te wassen

10.3 Hanna Bervoets, *Efter*, 2014 (niveau 3)

'Liefde maakt blind maar hoop kreupel.'

Hanna Bervoets (1984) is schrijfster, journalist en columnist. Ze heeft al een aantal boeken geschreven en daarmee literaire prijzen gewonnen, zoals de Frans Kellendonk-prijs. Deze literatuurprijs wordt eens in de drie jaar toegekend aan een auteur met een originele kijk op maatschappelijke of existentiële problematiek. De boeken van Hanna Bervoets spelen zich vaak in een toekomst af waarin alles een beetje anders is, maar die toch veel lijkt op onze tijd.
Efter beschrijft zo'n nabije toekomst, waarin artsen en wetenschappers verliefdheid als psychische aandoening beschouwen. De medische industrie springt gretig op de nieuwe diagnose in. Er worden klinieken geopend tegen liefdesverslaving en farmaceut Fizzler wil als eerste een geneesmiddel tegen verliefdheid op de markt brengen: Efter. Alle personages krijgen iets met de introductie van het nieuwe medicijn te maken.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Hoe denkt Heleen over liefde en verliefdheid? Gebruik in je uitleg de woorden *liefde – hoop – wanhoop – ambitie*.

2 Wat vind je van Heleens opvattingen? Leg uit.

3 Markeer de passage waarin Meija's houding ten opzichte van haar moeder verandert. Waardoor verandert Meija's houding?

4 Wat bedoelt Heleen met 'het is vaak niet de belofte van de toekomst, maar de belofte van het verleden die mensen bij elkaar houdt'? Ben je het met haar eens?

5 In de tekst staat een beschrijving van LAD. Zoek de woorden op die je niet kent. Bedenk bij elk symptoom minstens één goed voorbeeld.

6 Waarom zou Meija toegestemd hebben in opname in Jagthof?

____

____

____

7 Vind je dat Meija ziek is? Leg uit.

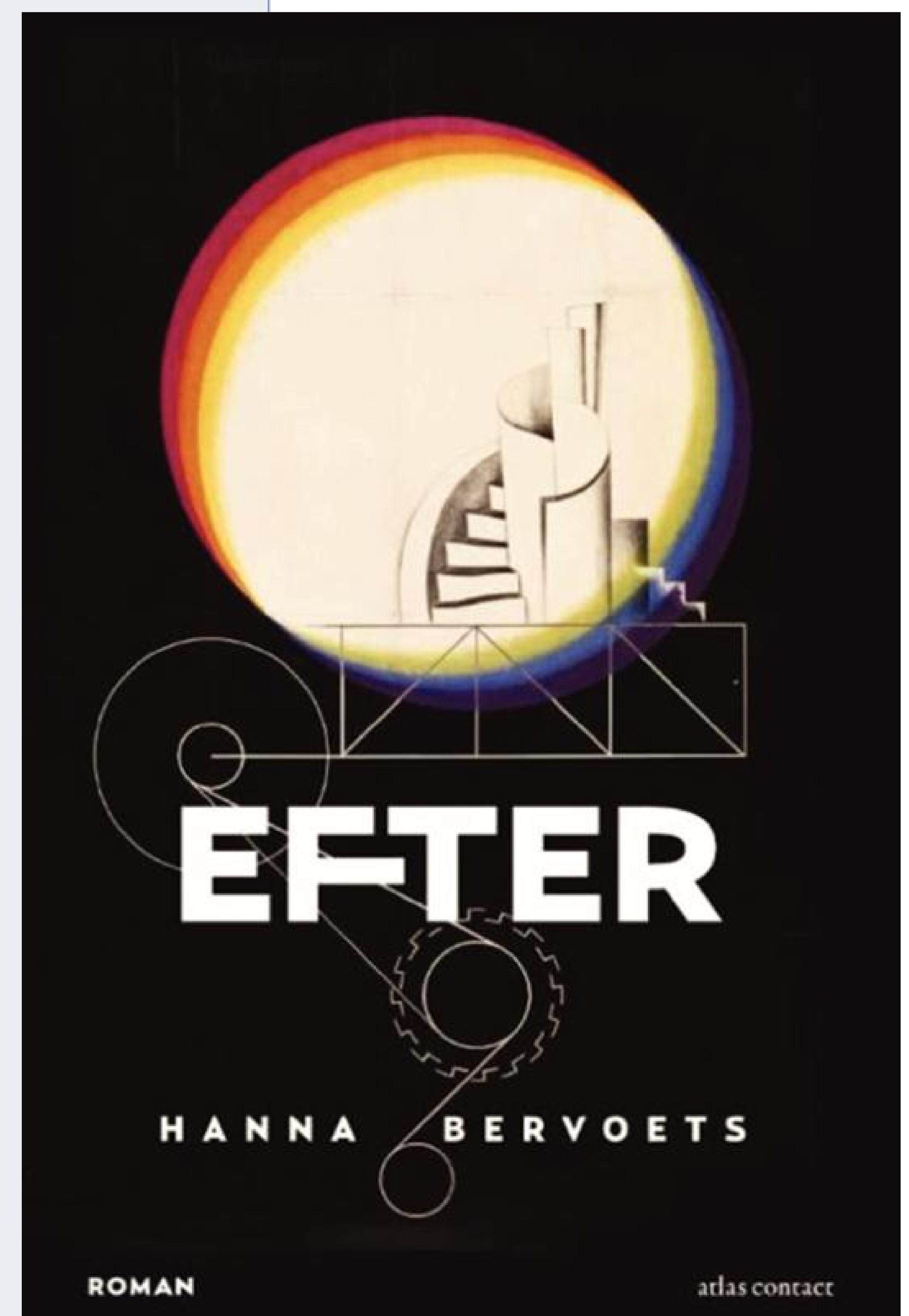
____

____

____

Tekst 1

Meija's vader Jonas pleegde voor haar geboorte zelfmoord. Meija (15) wordt opgevoed door haar stiefvader Robert, want haar moeder Heleen heeft geen tijd. Zij gaat helemaal op in haar bedrijf Kassandra. Toch gaat Heleen wel met haar dochter mee naar kliniek Jagthof, waar Meija van haar verliefdheid op de 26-jarige Sjoerd wil genezen.

'Denk je nog vaak aan hem?'
Meija neemt een hap van haar sandwich.
'Wat denk je?' mompelt ze terwijl ze wat kruimels van haar blote knieën veegt.
'Ik weet het niet als jij me niets vertelt.'
'We zitten honderd uur in deze trein zodat ik straks kan leren hoe ik niet meer aan hem moet denken, dus waaraan denk je dat ik denk?'
Meija veegt nog altijd over haar knieën, hoewel er duidelijk geen kruimels meer op liggen. 'Heeft hij je ooit… tot dingen gedwongen?'
'Wat bedoel je?'
'Heeft Sjoerd jou ooit gevraagd dingen te doen die je eigenlijk niet wilde?'
'Nee,' snauwt Meija. Ze kijkt woedend maar houdt zich in, misschien denkt ze aan de mensen in het treinstel achter zich. 'Nee, natuurlijk niet,' fluistert ze, 'ik ben toch niet dom, Sjoerd was juist superlief, en dat heb ik al honderd keer gezegd.'
Meija heeft nu vlekken in haar nek, ook haar wangen worden steeds roder. Van boosheid, weet Heleen, niet omdat ze liegt. Meija kan brutaal zijn, onredelijk en eigenwijs. Maar liegen kan ze niet. Dat had ze als kind al: of ze nou met de buurmeisjes gevochten had of na acht uur op internet geweest was, ze bekende, iedere keer opnieuw. Ja, de dingen die Meija loslaat zijn altijd waar. Misschien zijn het er daarom zo weinig, de laatste tijd.
'Begrijp je dat ik me zorgen om je maak?'
'Nee, want hoezo weet jij niet eens dat ik nóóit dingen zou doen die ik niet wil?'
Meija kijkt haar nu minachtend aan, of verbeeldt ze zich dat maar? Ze weet in ieder geval waar haar dochter met dit verwijt heen wil. Dus moet ze een andere weg in slaan.
'Dat weet ik natuurlijk best. Maar ik weet ook hoe het is om verliefd te zijn. En hoe dat alles anders maakt.'
Meija draait haar hoofd opzij, richting het raam. Vlug doet Heleen hetzelfde: soms is wegkijken de beste manier om contact te leggen.
'Hoe weet je dat dan?' mompelt Meija, nu links van haar. 'Weet je dat dankzij papa?'
'Ja.'
'Hoe voelde dat dan?'
Heleen denkt na. Buiten schiet een kudde runderen voorbij.
'Ik had er alles voor over om papa gelukkig te maken. Was dat wat je voelde als je bij Sjoerd was?'

'Ook toen hij ziek was?'
'Was Sjoerd ziek?'
Meija gromt.
'Ik bedoel pápa, voelde je dat nog bij papa, toen hij depressief werd?'
'Misschien niet.'
'Omdat hij depressief werd?'
'Nee, daarvoor was het al minder geworden.'
'Waarom bleven jullie dan samen?'
Vanuit haar ooghoeken ziet Heleen dat Meija haar hoofd naar haar toe draait. Zelf blijft ze naar buiten staren. De weilanden gaan over in water. Er stijgt een zacht zoemen op, Meija grist haar Seos van het tafeltje.
Dat je er alles voor overhebt de ander gelukkig te maken.
Misschien had ze het anders moeten uitleggen. Accurater is: dat jij degene wil zijn die de ander van zijn verdriet kan verlossen. Jij, als *enige*. Want verliefdheid is toch vooral ambitie, de hang naar een unieke positie, met bijbehorende superkrachten die alléén jij op de ander kunt toepassen. En iets voor een ander willen betekenen is in de eerste plaats het verlangen uit te stijgen boven het gepeupel in zijn omgeving.
Wanneer verdween de ambitie toen ze met Jonas was? Eigenlijk weet ze niet eens zeker of het voor of na zijn diagnose gebeurde. Ze weet alleen dat ze bij hem is gebleven omdat ze hoopte dat de ambitie terug zou komen. Liefde maakt blind misschien, maar hoop behoorlijk kreupel.
En toen sneed Jonas zijn polsen door in bad.
En toen kreeg ze Meija.
En leek het even of ze in één klap alles terug had wat ze de afgelopen jaren verloren was. Iemand voor wie ze alles overhad, iemand bij wie zij als *enige* het verdriet weg kon nemen.
En toen ontmoette ze Robert, op haar vaders verjaardag.
En die had er alles voor over om háár gelukkig te maken, wilde degene zijn die als enige háár verdriet weg kon nemen, vertelde haar zijn levensverhaal, gaf haar de boeken die hij zelf graag las, kookte, ving Meija op wanneer ze het druk had met Kassandra; dat was in die tijd steeds vaker.
En toen was het opeens twee jaar later.
En leek dat ene detail – dat de man met wie ze samenleefde nooit degene geweest of geworden was voor wie zíj alles wilde betekenen – opeens onbelangrijk, een kiezeltje tussen de vracht voordelen die samenzijn met zich meebracht.
Robert was betrouwbaar, niet slecht in bed en prettig intellectueel gezelschap. Zonder hem, zonder zijn zorg voor Meija, was het haar nooit gelukt Kassandra uit te bouwen tot wat het inmiddels geworden was. Kantoor in het centrum, negen mensen in dienst. Een klant in Abu Dhabi. Dat was waar haar ambitie nu lag. De positie waar ze nu naar streefde was er eentje waarbij ze voor meerdere mensen iets betekende: haar personeel, haar klanten, de concurrentie, het publiek bij haar lezingen. Ze zou in vele ogen het gepeupel ontstijgen, in plaats van maar in één paar.
Heleen kijkt nog altijd naar buiten. De trein suist langs een rij woningen. Huizen vol gezinnen die de hele dag treinen voorbij horen komen.
Na al die jaren weet ze nu zeker: als ze ooit echt verliefd op Robert geweest was, dan zou dat gevoel weer zijn verdwenen. En had het plaatsgemaakt voor dezelfde vergeefse hoop waarop ze bij Jonas zo lang geteerd had. Wanhoop, in feite: alle hoop die niet wordt ingelost is wanhoop. Ze zag het ook bij haar ouders, eigenlijk zag ze het overal; het is vaak niet de belofte van de toekomst, maar de belofte van het verleden die mensen bij elkaar houdt. Dan zijn haar redenen om met Robert samen te leven een veel solidere basis voor een relatie. En steeds wanneer ze de zaken op een rij zet, komt ze tot dezelfde conclusie: haar verbintenis met Robert is een goede overeenkomst voor beide partijen. Hij verschaft zorg, zij verschaft kost, ze verschaffen elkaar gezelschap en fysieke aanraking die hen beiden zelfverzekerder, rustiger mensen maken.
Het enige probleem met de overeenkomst is dat ze hem in haar eentje opgesteld heeft. En Robert soms niet altijd lijkt te begrijpen wat erin staat.

Hanna Bervoets, Efter. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen 2014

Tekst 2

Robert heeft Heleen voorgesteld uit eten te gaan, naar later blijkt om Meija's problemen te bespreken. Een week eerder heeft Meija een emotionele uitbarsting gehad.

Na het voorgerecht zei Robert: 'Meija is gewoon verliefd.'
Het leek een terloopse opmerking. Maar Robert ging verder. 'Ik weet iets wat haar kan helpen,' zei hij terwijl een ober zijn vleesmes voor een vismes verwisselde. 'Een plek, mensen. Meija wil het ook, die ziet dat ze een probleem heeft: een slot in het zuiden*, het is me aangeraden, er is plaats en er zijn paarden.'
Dit kende ze. Als Robert enthousiast of juist erg zenuwachtig is, lukt het hem soms niet zijn verhaal coherent over te brengen. Dan moet ze hem helpen. De onderdelen van zijn relaas isoleren, verzamelen en in elkaar klikken.
'*Wat* kan Meija helpen?'
'*Wie* heeft je dat aangeraden?'
'*Hoe* weet je dat Meija daarheen wil?'
Terwijl Robert vertelde, besmeerde ze wat blini's.
De naam Pete zei haar niets. Een oude studievriend, volgens Robert, maar ze had hem nog nooit op zijn verjaardag gezien. 'Het contact is wat verwaterd, ik kwam hem laatst toevallig tegen.' Van Jagthof had ze wél gehoord, althans, ze had er een paar jaar geleden wat dingen over gelezen. Volgens Robert stond de kliniek inmiddels heel hoog aangeschreven. Volgens Pete. En Robert zei zeker te weten dat Meija erheen wilde.
'Ze was meteen enthousiast. Zei dat zo'n zangeresje uit The Minds óók ooit voor LAD behandeld was.'
Dit was het moment waarop Heleen haar mes en blini neerlegde.
'Vindt Meija dat ze ziek is dan?'
'Meija ís ziek, ze voldoet aan alle criteria.'
Ze las het lijstje dat Robert moest hebben opgezocht en klaargezet toen ze net even naar het toilet was.
Obsessieve fixatie op subject, compulsief bijhouden van zijn bezigheden, geplande activiteiten opschorten wanneer die zich niet met die van het subject laten verenigen, gevoelens van depressie, onrust, of wanhoop, roekeloos gedrag dat niet bij persoonlijkheid past.
'Dit is een samenvatting van het ziektebeeld,' hoorde ze Robert zeggen. 'Op basis van een test die ze zelf...' Ze luisterde al niet meer. Keek nog wel naar het scherm, maar zag alleen Meija. Op de grond, haar rug tegen de muur, Roberts arm om haar heen geslagen. Hoe die twee haar aanstaarden toen ze merkten dat ze tegenover hen stond. Ze kreeg het beeld al dagen niet uit haar hoofd.
Ze had naast hen willen gaan zitten, óók een arm om Meija heen willen slaan. Maar voor ze door haar knieën kon gaan, was Robert opgestaan en had Meija zich door hem omhoog laten trekken.
Nu snapte ze het plotseling. Wat ze had gezien, was het begin van een verbond. Twee mensen die elkaar van nature niet echt lagen, maar nu toch naar elkaar toe trokken. Misschien omdat ze allebei vonden dat ze tekortgedaan waren; iets misten dat ze niet bij elkaar zouden vinden, maar misschien wel sámen zouden kunnen vergaren. En blijkbaar geloofden ze allebei dat Meija's opname in de kliniek de manier was. Wees zij die manier af, dan zou ze tegenover hen blijven staan. En zouden zij haar vanaf de grond blijven aanstaren.

Hanna Bervoets, Efter. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen 2014

... een slot in het zuiden

10.4 Poëzie

Menno Wigman, 'Tegen de liefde' (2001)
Als de liefde die je voor iemand anders voelt, wordt beantwoord, voel je je in de zevende hemel. Helaas duurt die gelukzalige toestand niet eeuwig. Er ontstaan misverstanden en je doet elkaar – soms zonder dat je dat wilt – pijn en verdriet. In zo'n geval kan maar al te gemakkelijk de gedachte postvatten dat je beter af bent zónder. Dat is ook zo in het gedicht 'Tegen de liefde' van dichter, vertaler en bloemlezer Menno Wigman (1966-2018). Het enthousiasme voor poëzie van zijn leraar Nederlands op het gymnasium inspireerde hem tot het zelf schrijven van gedichten.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Parafraseer het gedicht per strofe.

2 Over wie gaat het gedicht? Kies uit: *een man – een vrouw – een man of een vrouw*. Leg uit.

3 Welke associatie(s) roepen de woorden 'tanden', 'vreten', 'knarsen' en 'eten' (strofe 1) op?

4 Wat betekent 'Nooit meer wartaal eten'?

5 Welk advies geeft de dichter in de tweede strofe? Vind je dat een goed advies? Leg uit.

Tekst 1

Tegen de liefde

Van ijzer zijn en toch je tanden breken
op een blond stuk vreten. Mokken. Wrokken.
Knarsen tot je dubbel ziet. Jezelf krampachtig
op een ander wreken. Nooit meer wartaal eten.
Van ijzer zijn en toch je tanden breken.

Wat moet je als je weerloos bent verraden?
De stad uitgaan? Een bioscoop opblazen?
Vergeet het, bijt je vast in wie je was
en zorg dat niemand nog je zon begraaft.

Menno Wigman, Zwart als kaviaar. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2001

Ingmar Heytze, 'Moeders lessen', (1997)
Er kunnen tal van redenen zijn om er maar niet aan te beginnen – verliefd worden, een relatie en het onvermijdelijke gedoe. Dat is tenminste wat mensen die zelf teleurgesteld zijn in de liefde graag aan anderen vertellen – zoals de moeder in 'Moeders lessen'.
Dichter en performer Ingmar Heytze (1970) begon op zijn vijftiende met dichten en debuteerde op 19-jarige leeftijd. Van 2009 tot 2011 was hij de eerste officiële stadsdichter van Utrecht.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

6 'Je wordt er niet/ beter van.' Waarom zou de moeder dat zeggen?

7 In hoeverre verschilt het advies in tekst 2 van het advies in tekst 1?

8 Ben jij het eens met de moeder? Waarom (niet)?

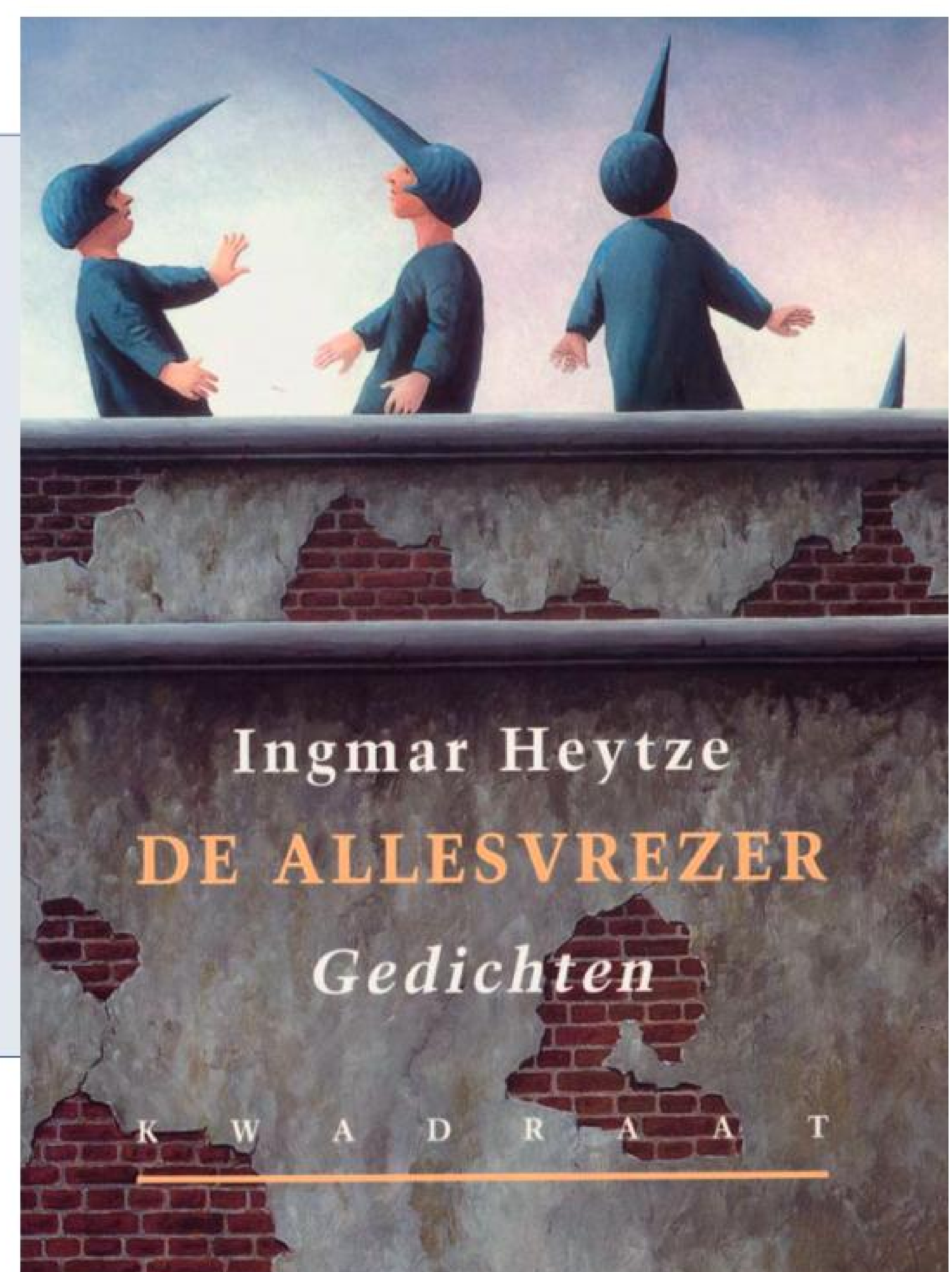
9 Bij welk prozafragment uit dit hoofdstuk vind je tekst 2 het beste passen? Leg uit.

Tekst 2

Moeders lessen

Jongen, liefde is vrij hopeloos.
Het overkomt geen fotomodellen
maar gewone, lelijke mensen
zoals wij. Je wordt er niet
beter van, je kijkt een week
wat minder treurig misschien.
Kortom, een hoop gedoe, slecht
voor je rug...
Blijf toch gezellig thuis,
dan leggen we nog een scrabbeltje.

Ingmar Heytze, De allesvrezer. Uitgeverij Kwadraat, Utrecht 1997

10.5 Lees meer

Meer lezen over het thema **liefde?**

Arjen Lubach, *Magnus*, 2011 (niveau 3)
De 20-jarige Merlijn Kaiser vertelt over zijn ex-geliefde Caro, die hij op de middelbare school ontmoette. Merlijn kan Caro maar moeilijk loslaten en hij denkt veel aan haar. Zijn leven neemt echter een nieuwe wending als zijn creditkaartmaatschappij hem laat weten dat er met zijn creditkaart betalingen worden gedaan in een Zweeds pretpark. Merlijn besluit op onderzoek uit te gaan.

Kees van Beijnum, *De oesters van Nam Kee*, 2000 (niveau 3)
De 18-jarige scholier Berry gaat niet meer naar school. Hij hangt wat rond met zijn criminele vrienden. Als hij Thera ontmoet, een erotische danseres uit een nachtclub, wordt hij stapelverliefd op haar. Ze spreken af samen een wereldreis te maken.

Ronald Giphart, *Ik ook van jou*, 1992 (niveau 3)
Fräser en Ronald, twee jongens met schrijversambities, maken een reis door de Dordogne. Onderweg praten ze over vrouwen, literatuur en de zin van het leven en natuurlijk ontbreekt een vakantieliefde niet. Maar Ronald moet ook steeds terugdenken aan zijn vroegere vriendin Reza.

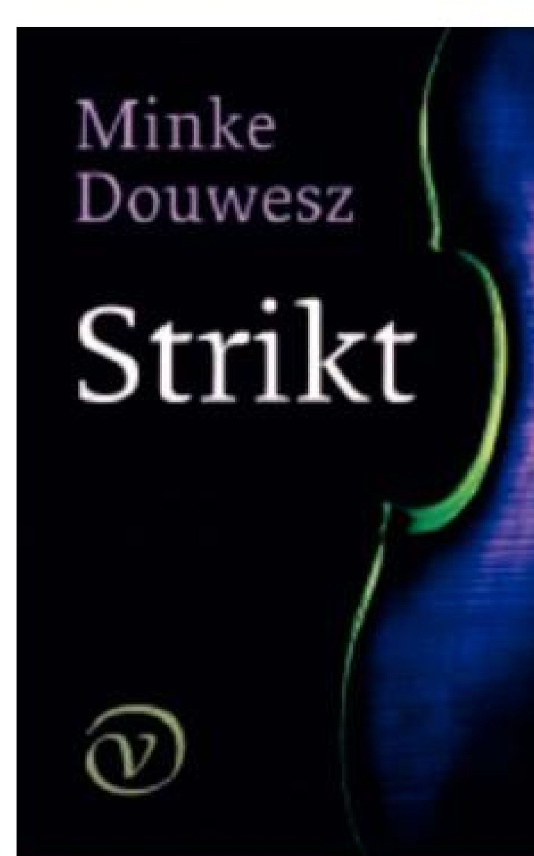

Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen*, 2008 (niveau 3)
David gaat op zoek naar zijn eigen identiteit en de ware liefde. Hij zoekt niet in zijn eigen milieu, het kakkineuze Amsterdam Oud-Zuid, maar in de Bijlmer. Hij raakt in de ban van zwarte vrouwen en tot afgrijzen van zijn familie komt hij steeds meer los van zijn intellectuele omgeving.

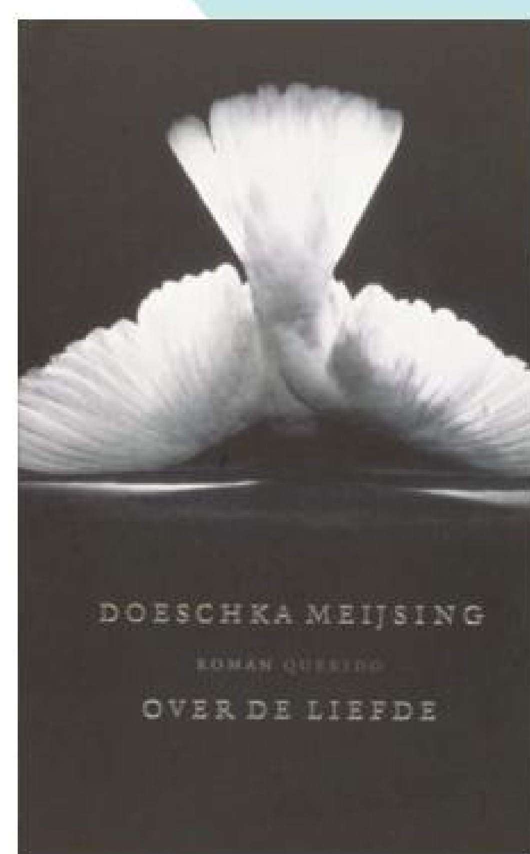
Man-man- en vrouw-vrouw-relaties

Minke Douwesz, *Strikt*, 2003 (niveau 4)
Idske Wolters volgt een opleiding tot psychotherapeute en woont met haar twee katten in een idyllisch dijkhuisje in het Grote Rivierengebied. Op een dag ontmoet ze op het Centraal Station van Amsterdam de chaotische celliste Judith Verster. Idske wordt verliefd, maar dat is een probleem, want Judith wil eigenlijk zo snel mogelijk een man en kinderen.

Tom Lanoye, *Kartonnen dozen*, 1991 (niveau 4)
De vriendschap tussen de tienjarige ik-persoon en Z., ontwikkelt zich verder als zij op de middelbare school zitten. De ik-persoon realiseert zich dat hij verliefd is op Z. en seksueel naar hem verlangt. De vraag is hoe Z. daarop zal reageren.

Doeschka Meijsing, *Over de liefde*, 2008 (niveau 4)
Twee ingrijpende gebeurtenissen hebben het leven van Pip totaal ontregeld. Ze is na een relatie van twaalf jaar verlaten door haar veertien jaar jongere geliefde Jula en ze heeft bij een ongeluk een schedelbasisfractuur opgelopen. Het gevolg is ernstig geheugenverlies. Als ze enkele maanden na het ongeluk met haar drie broers naar Italië gaat, komen er bij Pip herinneringen op aan de gymlerares op wie ze vroeger verliefd was.

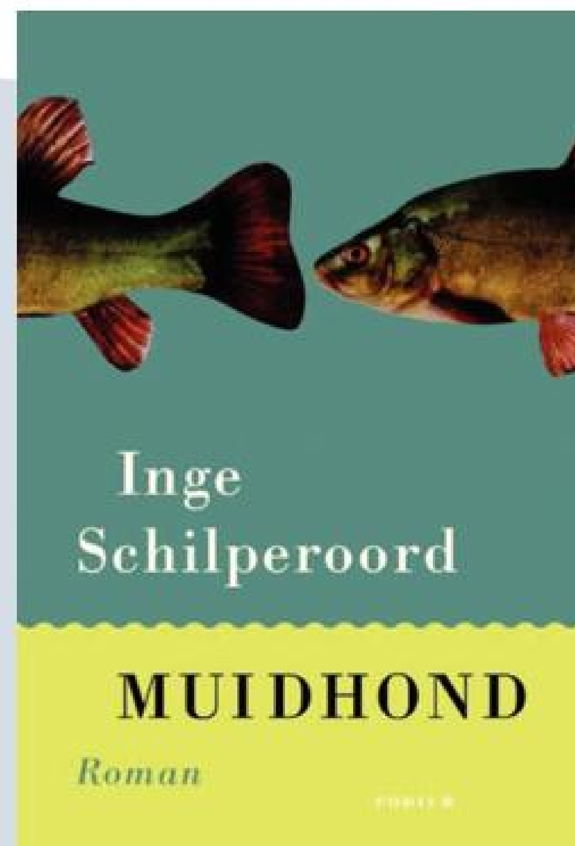

Erwin Mortier, *De spiegelingen*, 2014 (niveau 5)
Edgard Demont blikt terug op zijn lange leven en op de gevolgen die de Eerste Wereldoorlog voor hem had. Hij raakte toen zwaargewond en werd in het ziekenhuis verliefd op de biseksuele Engelse fotograaf Matthew. De twee kregen een seksuele relatie, maar dat was voor Matthew geen belemmering om later met Edgards zus Helena te trouwen.

Nanne Tepper, *De eeuwige jachtvelden*, 1995 (niveau 5)
Victor Prins, een rustige, introverte jongen, groeit op in het bijna uitgestorven dorp Oude Huizen (Oost-Groningen), in een gezin met twee jongere zussen. Vooral met de oudste van hen, Lisa, ontwikkelt hij een innige band, helemaal nadat hij in vier havo blijft zitten en ze bij elkaar in de klas komen.

Inge Schilperoord, *Muidhond*, 2015 (niveau 3)
Jonathan is wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken van een zedenmisdrijf. Hij is vastbesloten niet weer de fout in te gaan, maar zijn vastberadenheid wordt aan het wankelen gebracht door zijn buurmeisje dat steeds zijn gezelschap zoekt.

Connie Palmen, *Jij zegt het*, 2015 (niveau 5)
De Engelse dichter Ted Hughes (1930-1998) kijkt terug op zijn huwelijk met de Amerikaanse schrijfster Sylvia Plath, die in 1963 zelfmoord pleegde. Het grote publiek heeft (de ontrouwe) Hughes altijd gezien als oorzaak van Plaths zelfmoord. Nu is het tijd voor zijn kant van het verhaal.

Hugo Claus, *Het jaar van de kreeft*, 1972 (niveau 3)
Pierre, een gladde jongen uit de verzekerings- en bankenwereld, wordt verliefd op het simpele kapstertje Toni, dat al een kind heeft bij een andere man. Pierre en Toni krijgen een heftige relatie, vol ups en downs, die zelfs nog doorgaat na hun scheiding.

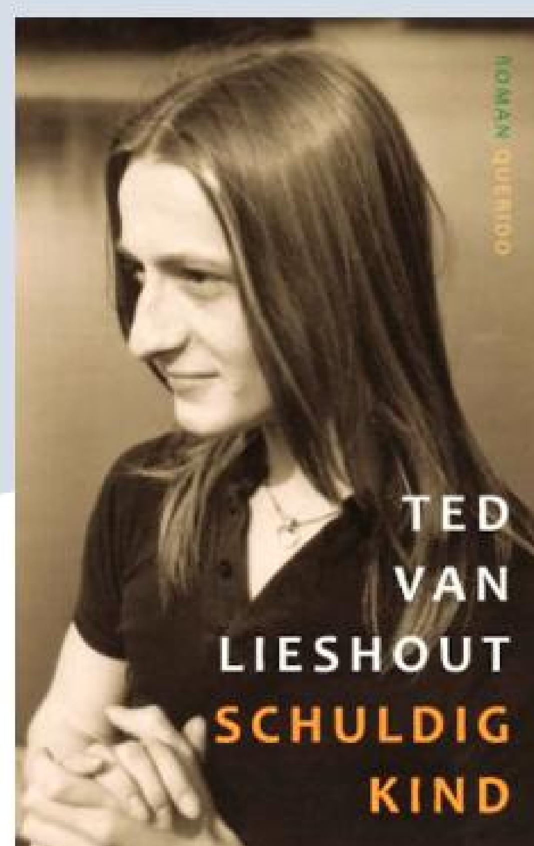

Ook zo geïntrigeerd door verboden
liefdes?

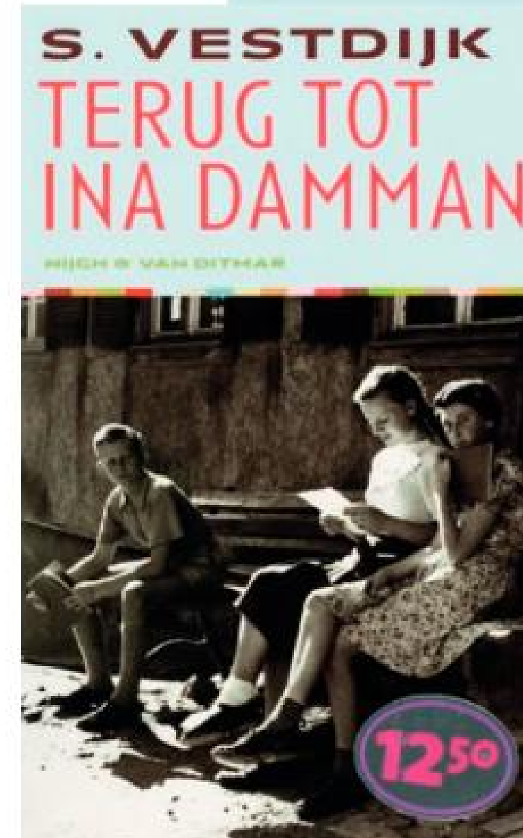
Dat kan toch nooit
goed gaan!

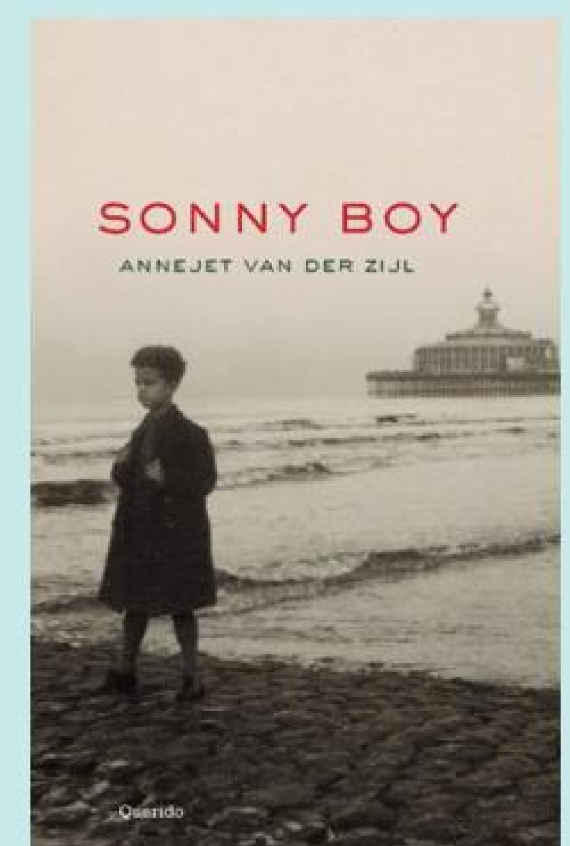
Rudi van Dantzig, *Voor een verloren soldaat*, 1986 (niveau 3)
In de nadagen van de Tweede Wereldoorlog wordt de elfjarige Jeroen verleid door een Amerikaanse soldaat. Ze ontmoeten elkaar geregeld, totdat de soldaat plotseling met zijn eenheid vertrekt en Jeroen radeloos achterblijft.

Ted van Lieshout, *Schuldig kind*, 2017 (niveau 2)
De vijftienjarige Ted raakt 'in gesprek' met een oudere versie van zichzelf, de ondertussen volwassen auteur. Ze hebben het onder andere over 'meneer Timmermans', over wie de auteur eerder geschreven heeft in *Mijn meneer* (2012). Meneer Timmermans was een volwassen man die 'gratis aandacht en belangstelling' aan de jonge Ted gaf.

Simon Vestdijk, *Terug tot Ina Damman*, 1934 (niveau 5)
Anton Wachter is een slimme, maar wereldvreemde jongen, die op school veel geplaagd wordt. Als verweer tegen zijn eenzaamheid en het gepest van zijn klasgenoten zoekt hij zijn heil in hard werken, zodat hij de beste van zijn klas wordt. Geleidelijk krijgt zijn leven meer kleur. Dat komt ook doordat hij verliefd is op een meisje dat een klas lager zit, Ina Damman.

Annejet van der Zijl, *Sonny Boy*, 2004 (niveau 3)
Een 19-jarige Surinaamse student en een 40-jarige Hollandse getrouwde vrouw worden in 1928 verliefd op elkaar. De buitenwereld spreekt schande van de relatie, maar Rika en Waldemar trouwen en krijgen een zoon. Ze beginnen een pension in Scheveningen en nemen in de Tweede Wereldoorlog joodse onderduikers in huis.

1. Welk personage is het beste af, vind je: Olga – de ik-persoon uit *Turks fruit* – Lucia – Casanova – Meija – Heleen – de ik-persoon uit 'Tegen de liefde' – de zoon uit 'Moeders lessen'? Waarom?
2. Wat lijkt jou een betere raadgever in de liefde, je verstand of je gevoel? Leg uit.
3. Als je je openstelt voor de liefde, kun je ook gekwetst worden. Is het dus maar beter om van de liefde af te zien?
4. Welk(e) van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt, zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

11 Nederland en de wereld

Je hebt niets te zeggen over het continent of het land waar je geboren wordt. Misschien is het er onveilig, breekt er een oorlog uit en moet je vluchten naar een ander land. Misschien blijf je een heel leven op dezelfde plaats wonen en kijk je van daaruit naar de wereld. Of je gaat reizen, omdat je meer wilt weten over andere culturen. In ieder geval beïnvloedt de cultuur waarin je opgroeit, je opvattingen over mensen, die anders zijn dan je zelf bent. Dat gegeven heeft schrijvers altijd geboeid. En het blijft actueel omdat we nu meer dan ooit samen in één wereld leven.

1 Bekijk de dertig omslagen van boeken die over Nederland en de wereld gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over Nederland en de wereld gaan.

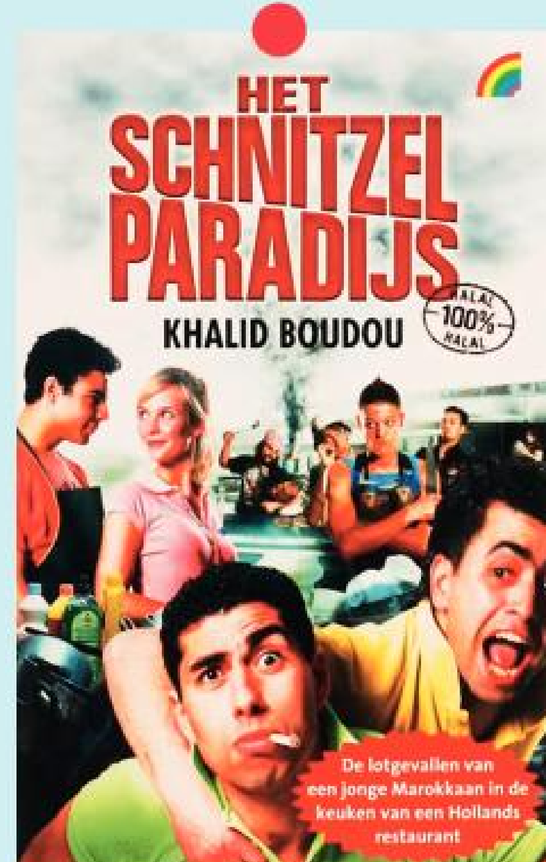

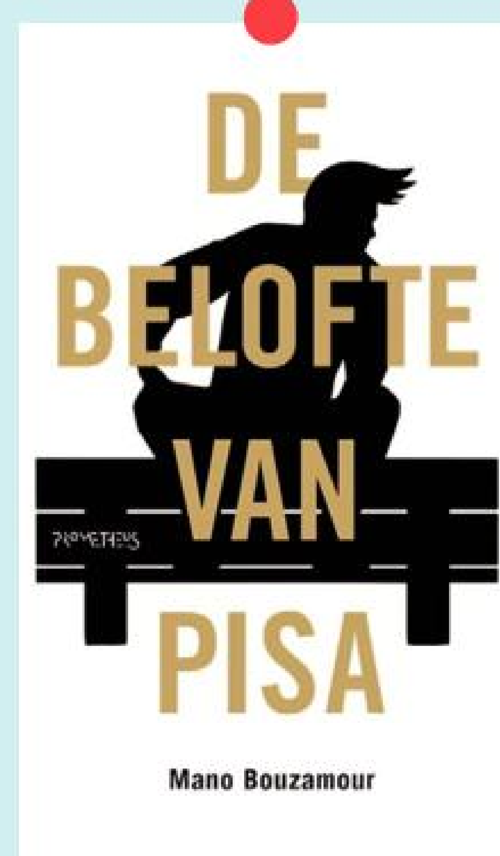

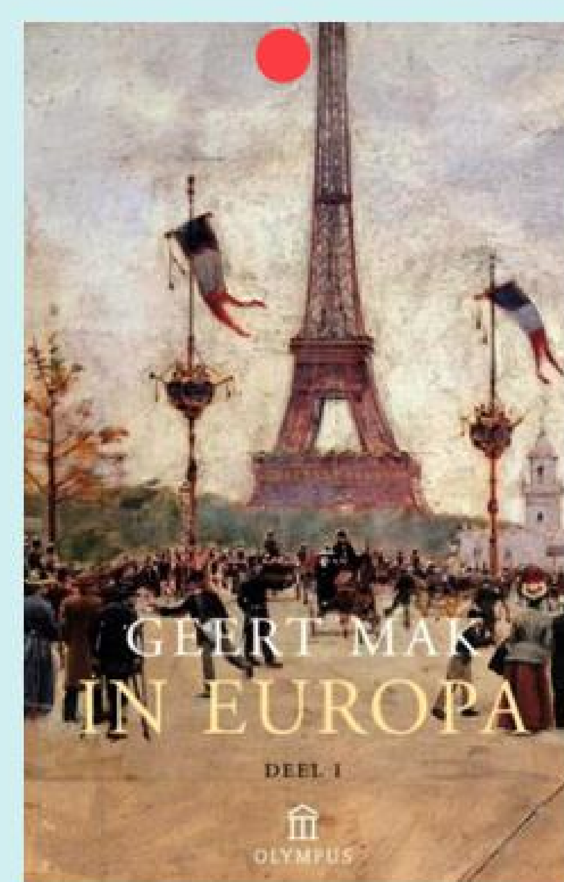

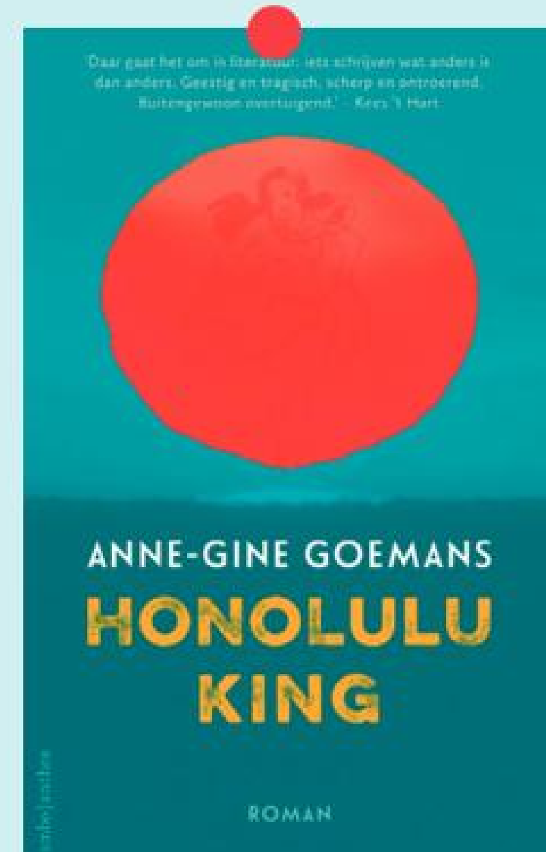

JEROEN
BROUWERS
DE ZONDVLOED
ROMAN

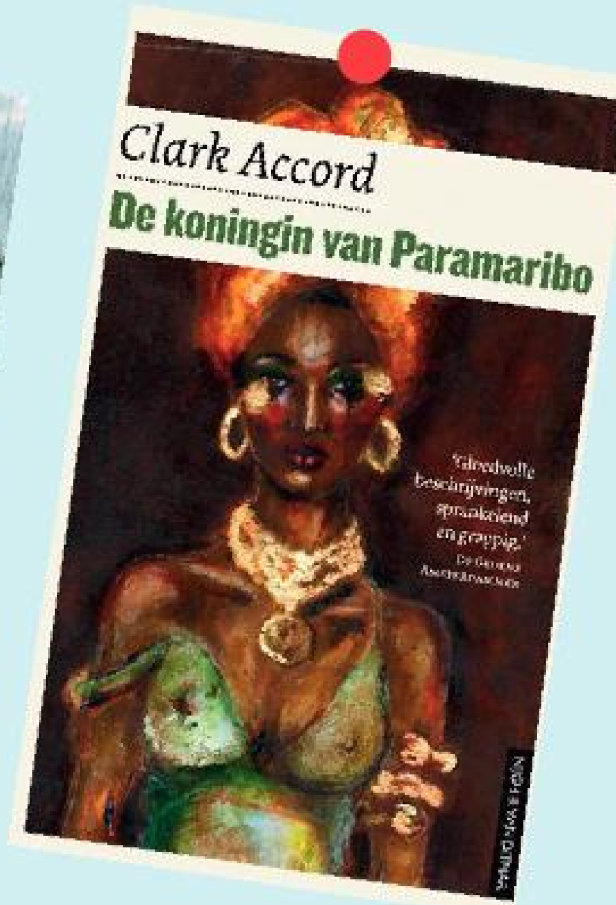

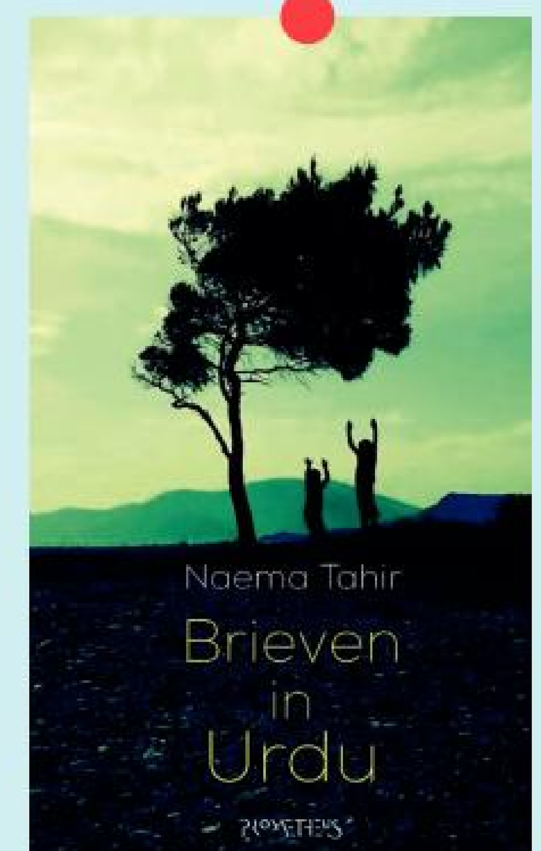

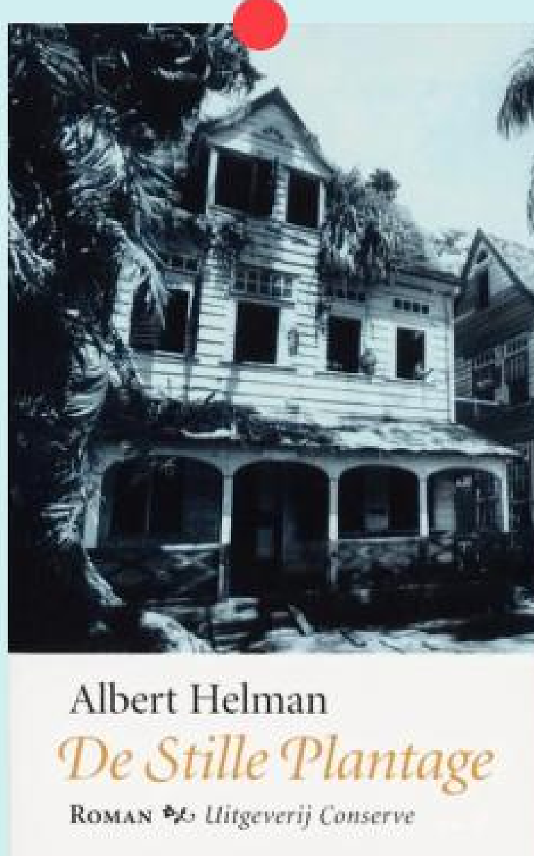

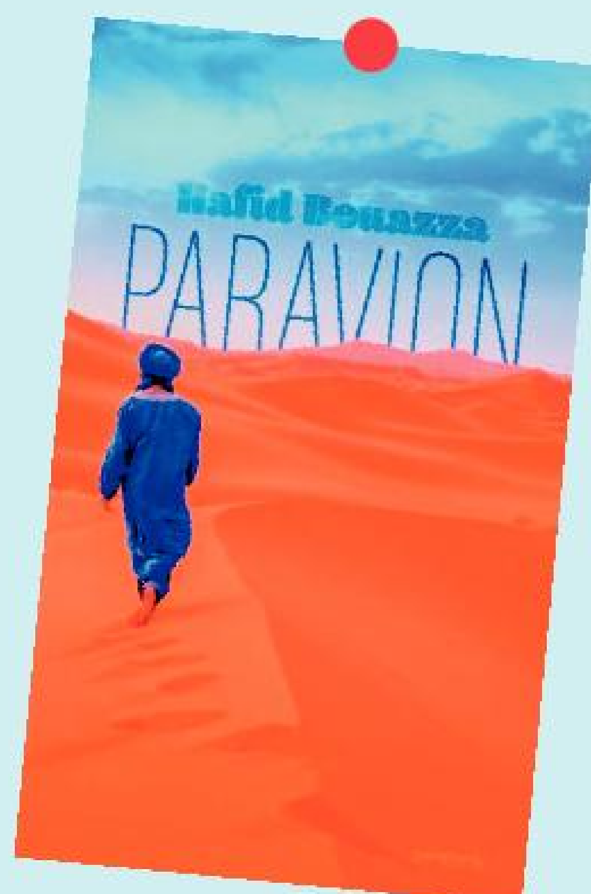

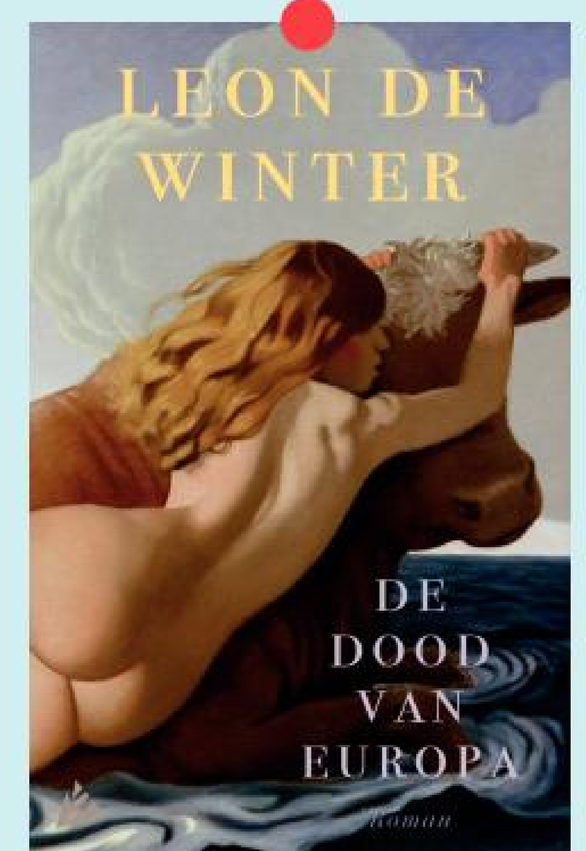

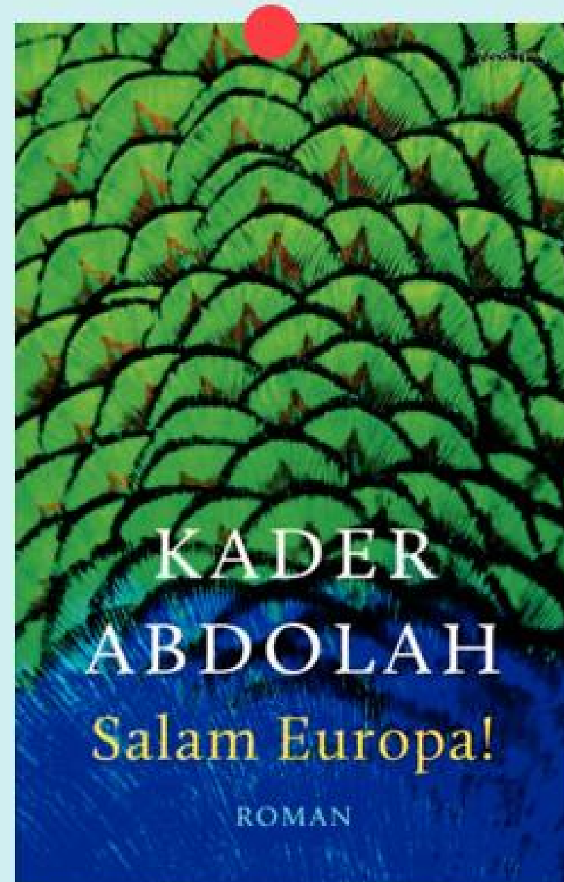

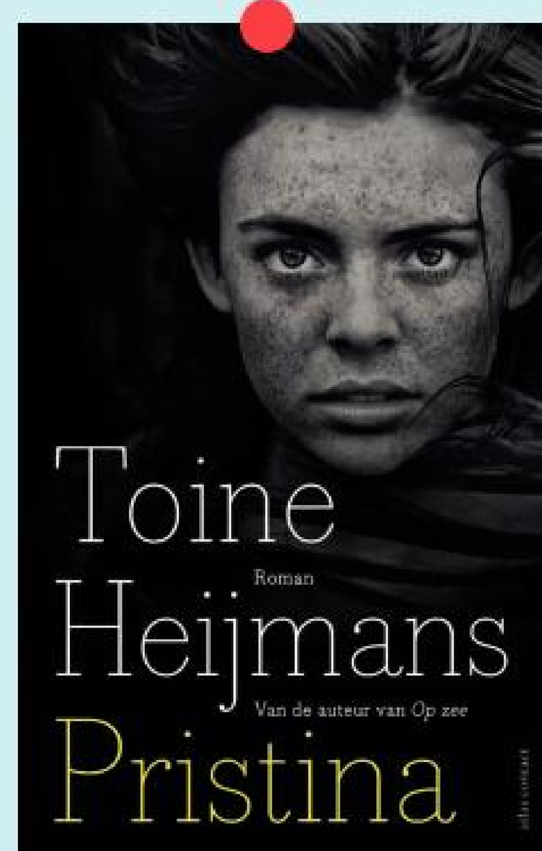

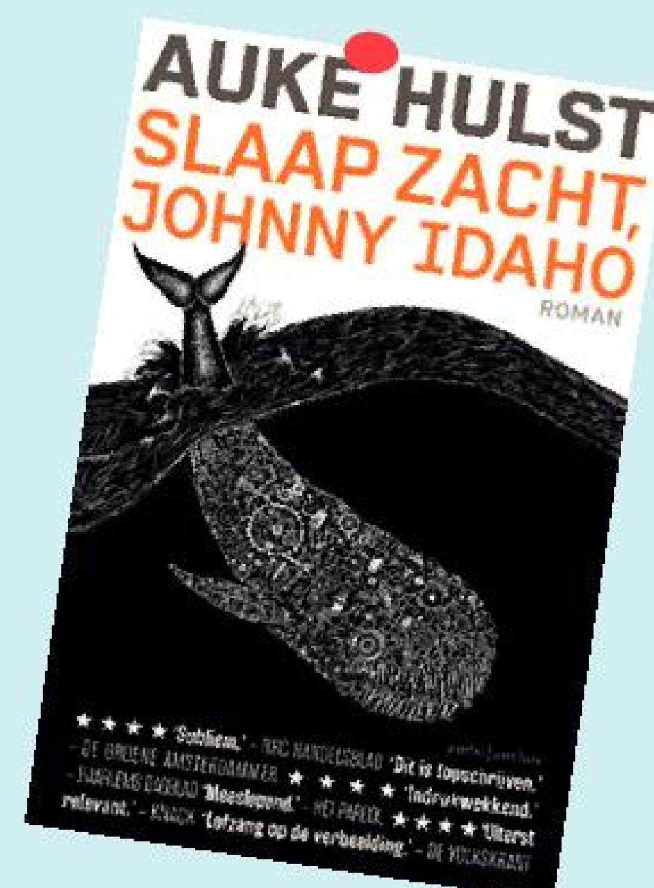

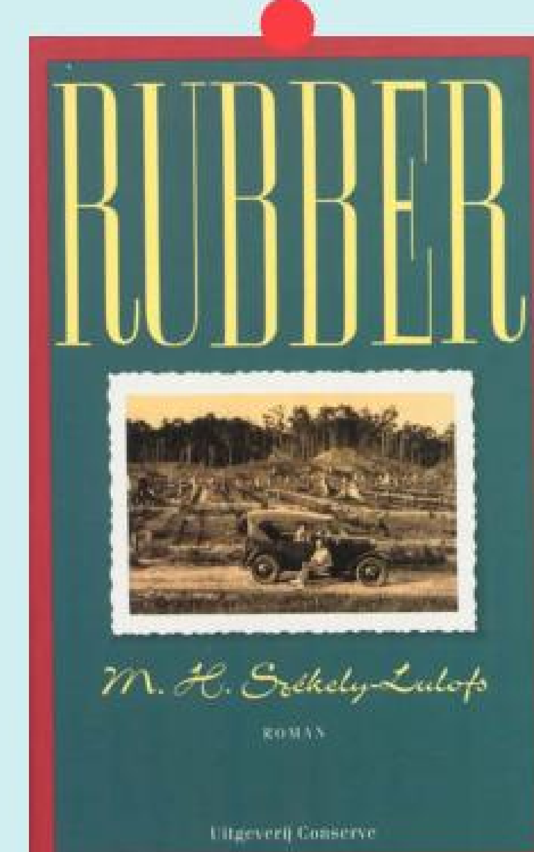

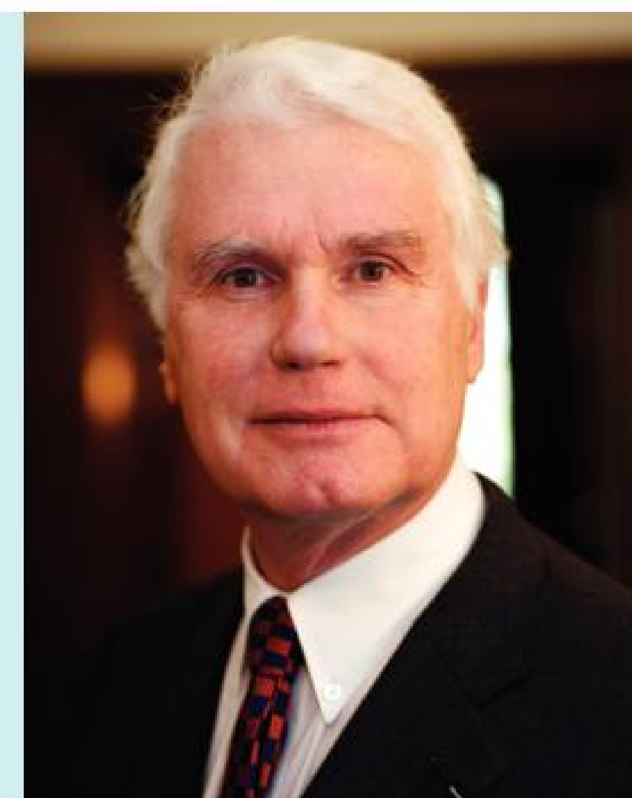

11.1 Adriaan van Dis, *Tikkop*, 2010 (niveau 3)

'Pas in Europa merkte ik dat ik bij Afrika hoorde.'

Adriaan van Dis (1946) groeide op in Bergen te midden van halfzussen en ouders met een Indische (oorlogs)geschiedenis. Zijn vader heette Mulder, maar als schrijversnaam heeft Van Dis de achternaam van zijn moeder aangenomen. In de jaren '70 woonde en studeerde Van Dis enkele jaren in Zuid-Afrika*. Hij heeft een bijzondere band met dit land, waarover hij enkele reisboeken en een tv-documentaire maakte.
Tikkop vertelt het verhaal van twee blanke mannen, de Nederlander Mulder en de Zuid-Afrikaan Donald, die als studenten in Parijs betrokken raakten bij het internationale verzet tegen de apartheid*. Veertig jaar later reist Mulder naar Zuid-Afrika op uitnodiging van Donald. De werkelijkheid van het nieuwe Zuid-Afrika lijkt anders dan hun droom van toen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Donald voelde zich veilig tussen zijn `*eie mense*'. Horen de bedienden in het hotel daar ook bij, denk je? Leg uit.

2 Waarvan wil Donald zich in Parijs bevrijden?

3 Onderstreep de tekstgedeelten die aangeven dat Donald tussen twee werelden staat. Vind jij hem meer Europeaan of meer Afrikaan? Leg uit.

4 Welke fases kun je onderscheiden in Donalds houding ten opzichte van Zuid-Afrika? Geef een verklaring voor elke fase.

5 Mulder zegt: 'Weg moet'. Wat bedoelt hij daarmee?

6 Wat vind je van de uitspraak 'wie voelt zich soms niet een vreemdeling in eigen land'? Ervaar je dat zelf weleens? Leg je antwoord uit.

Zuid-Afrika
Zuid-Afrika werd een Nederlandse kolonie toen de VOC in 1652 een bevoorradingsstation vestigde op Kaap de Goede Hoop. Vanaf het einde van de 18e eeuw streden de Britten met de Nederlandse 'boeren' die zich in de kolonie gevestigd hadden, om de macht. In 1902 tekenden de Boeren een vredesverdrag met de Britten. Acht jaar later werd de Unie van Zuid-Afrika gesticht. De macht lag in handen van de blanke minderheid.

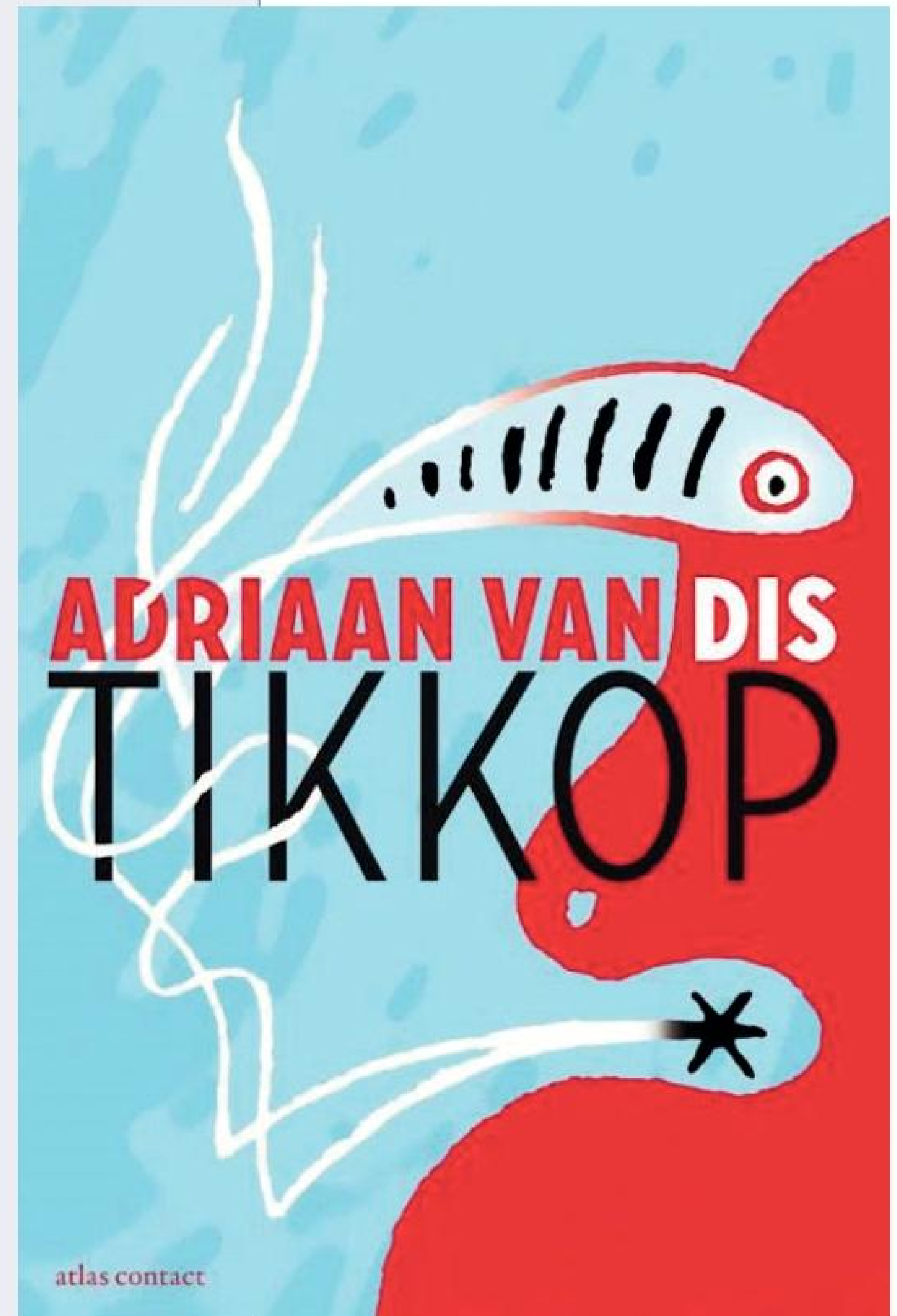
Apartheid
Apartheid was het officiële systeem van rassenscheiding in Zuid-Afrika tussen 1948 en 1990. Apartheidswetten beïnvloedden het hele sociale leven. Zo was er bijvoorbeeld een verbod op huwelijken tussen blanken en niet-blanken. Het doel was de blanke overheersing in stand te houden.

Op dit bord staat in drie talen: 'Stad Durban Hierdie baaigebied is ingevolge artikel 37 van die Durbanse strandverordeninge, uitgehou vir die uitsluitlike gebruik van lede van die blanke rassegroep.'

Tekst 1

Mulders vriend Donald woont met zijn Franse vrouw Sarah in een blank villadorp op een duin, dat uitziet op een vissersdorp. De bewoners van het vissersdorp voelen zich aan alle kanten verraden: hun visrechten zijn verkwanseld door corrupte bestuurders, er is geen werk en hun kinderen vluchten in 'tik', een goedkope drug. Donald zet zich in voor de bewoners van het vissersdorp, maar dat wordt hem niet altijd in dank afgenomen. Als Donald en Mulder op rondreis zijn door het Zuid-Afrikaanse land, bespreken ze op een avond op het terras van hun hotel de moeilijke situatie waarin Donald verkeert.

'Ik bewonder je,' zei Mulder.
'Hoezo?'
'Dat je daar blijft.'
Donald reageerde niet. Hij zocht iets in zijn zakken.
'Is er wat?' vroeg Mulder.
'Sorry… Nee, ik dacht aan Sarah, die ik ook niet van mijn dorp kan laten houden. Ze wil weer in Frankrijk gaan wonen, en ik moet kiezen: zij of Zuid-Afrika.'
Mulder probeerde iets aardigs te zeggen, maar zijn woorden kwamen niet aan en de schouderklop die hij wou geven werd een loze aai – de duisternis zat tussen hen in.
'Ik ga hier niet weg, niet nog een keer.' Donald snoot zijn neus. 'Niet nog eens heimwee. Als kind was ik ervan overtuigd dat ik mijn leven lang in Zuid-Afrika zou blijven wonen, in Pretoria, in dezelfde straat, veilig tussen *my eie mense**. Niemand twijfelde daaraan. We waren gelukkig in onze kleine wereld. Bediendes hoorden bij ons leven – ja baas, nee baas. Ik was kleinbaas. Geen idee of ze zelf kinderen hadden, daar vroeg je niet naar. Ik kon niet eens hallo in hun taal zeggen.'
Ze namen zwijgend een slok. Politie met zwaailicht reed voorbij.
'Pas toen ik ging studeren stapte ik uit mijn cocon,' vervolgde Donald, 'University of Cape Town, Engelstalig – een ongewone keus in mijn familie, maar daar was nu eenmaal de beste medische opleiding. In de kliniek sprak ik met zwarte patiënten, mensen die van hun gezinnen waren losgescheurd, door onze wetten uiteengedreven. Voor het eerst kregen mannen en vrouwen in de overvolle treinen richting townships* een naam, een gezicht. Ik begon te lezen, over hun verlangen naar vrijheid. Een kopie van mijn vrijheid.'
Een bediende begon de vloer te dweilen en zette demonstratief de stoelen op de tafels. Donald vloekte binnensmonds en liet zijn gedachten de vrije loop…
'Wij waren bang voor Afrika. Het rommelde aan de grenzen, Angola, Mozambique, Rhodesië. Vrijheidsstrijders, maar voor ons waren het terroristen, babyverbranders, verkrachters. Wij hoorden bij Europa en verschansten ons in onze Germaanse taal, ons calvinisme, ons Romeinse recht. We stelden ons angstige vragen, maar nooit hardop: Wanneer keren de horden zich tegen ons? Hoe lang blijven we nog de baas? Ik was ook bang. Bang dat ik net zo zou worden als mijn pa: bewaker van de waarden van Die Volk…*
Het leger wou me hebben.'
'En je kon zo goed schieten,' fluisterde Mulder.
'Rub it in, ja, ik vluchtte naar Parijs, om mezelf te bevrijden, mijn land kwam op de tweede plaats, tot ik werd verteerd door heimwee.'
Donald schonk de fles leeg. Mulder had zijn vriend niet eerder zo horen praten. 'Bij Fraternité zweeg je over deze dingen.'
'Omdat we daar officieel geen verleden hadden. Alleen een toekomst. En ik had mezelf ook verboden naar Zuid-Afrika te verlangen. Mijn liefde was omgeslagen in haat, maar als ik met die zwarte jongens samenwerkte, en we luisterden naar hun muziek, naar Dollar Brand, Hugh Masekela, Miriam Makeba, voelde ik me met hen zoveel meer verwant dan met die malle Fransen! Pas in Europa merkte ik dat ik bij Afrika hoorde.'
Mulder greep naar zijn hoofd: 'Weet je nog dat ik je meenam naar die club in Barbès, daar stikte het vrijdags altijd van de Senegalezen. Je had nog nooit met

▶ … *my eie mense*
'My eie mense' is Zuid-Afrikaans en betekent: mijn eigen mensen. Het Afrikaans is ontstaan uit het Nederlands van de immigranten die zich in de 17de eeuw in Zuid-Afrika vestigden.

▶ Townships
Townships zijn woongebieden aan de rand van de stad, die tijdens de apartheid voor 'niet-blanke' inwoners bestemd waren.

▶ Die Volk …
'Die Volk' is de naam die de blanke inwoners van Zuid-Afrika zichzelf gaven.

een zwart meisje gedanst. Je was niet van de dansvloer af te slaan! Ik zie je nog je land op een servetje tekenen. Je suis aussi un Africain, zei je, dat vonden die meisjes héél grappig.'
'Ja,' zei Donald somber, 'maar in Afrika ben ik weer een Europeaan.'
'En Zuid-Afrika wordt steeds meer Afrika.'
Donald sloeg met zijn vuist op tafel. 'En toch was het vroeger niet beter!'
De glazen trilden. Een jonge dienster kwam geschrokken naar hun tafel. Hij vroeg om een nieuwe fles. Bazig.
'Ik weiger een klager te worden. Niet zoals al die mensen die jij gesproken hebt, je bange buren, je vrienden aan de bar, ja zelfs Charmein* . Vroeger was er minder misdaad op straat – makkelijk als je alles wat een kleur heeft na het donker opsluit in z'n hok. Zijn al die klagers van nu de misdaden van toen vergeten?'
Mulder wou iets vragen, maar zijn vriend was niet meer te stuiten.
'De misdaden begaan uit naam van wet en orde. Razzia's, bombrieven, het vergiftigen van politieke tegenstanders, arrestanten die uit de bovenste verdieping van het politiebureau de hemel in tuimelden en de duizenden kindergraven in de dorre thuislanden…'
'En tannie Rosa*?'
'Tannie Rosa stond ook in de rij die dag in april* net als ik, onder een onwaarschijnlijk blauwe hemel, tussen mensen die voor het eerst van hun leven hun stem uitbrachten – boeren en hun knechten, roze gepoederde oude dametjes naast zwarte flikkers met een ring in hun neus, vuilnismannen en *nannies* – mensen die nooit eerder met elkaar durfden te praten, waren die dag ineens elkaars medeburgers geworden.'
Mulder boog naar voren: 'Ik vroeg je wat.'
'Je had erbij moeten zijn, we feliciteerden elkaar. Omdat het vroeger beter was?'
Donald lachte bitter.
De dienster kwam met de rekening.
'Is tannie Rosa ook een klager?'
'Ach, tannie, lief tannie, iedereen smelt voor zo'n tannie.'
Donald schoof zijn stoel naar achter. 'Voor de oudjes gaat het misschien allemaal te snel, maar wie voelt zich soms niet een vreemdeling in eigen land. Alleen,' – hij haalde diep adem – 'ja, soms ben ik bang dat ik ook wegga.'
'Weg moet.'
'Stop it, stop it, please.' Hij dronk de restjes uit de glazen en liep naar achteren om te betalen, wankelend en licht gebogen. De dienster kreeg een snauw.

Adriaan van Dis, Tikkop. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2014 (2010)

▶ Charmein
Charmein is de moeder van Hendrik, een jonge tikgebruiker en beschermeling van Mulder en Donald.

▶ Tannie Rosa
Tannie Rosa is een bejaarde Zuid-Afrikaanse vrouw, die al haar spullen uit geldnood moet verkopen.

▶ … die dag in april
'Die dag in april' verwijst naar april 1994, toen de eerste niet-raciale, democratische verkiezingen werden gehouden. Nelson Mandela werd tot president van de Republiek Zuid-Afrika gekozen.

Lange rijen voor de stembus

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

7 'Jullie kunnen beter niet tussen de rouwenden staan, er is te veel spanning in het dorp.' Welke spanning bedoelt Stienie, denk je?

8 Wat zegt het zinnetje 'Wisten ze niet' over Donald en Mulder?

9 Wat vindt Donald van het optreden van Stienie na de ramp? Waaruit maak je dat op?

10 Is je beeld van Donald anders nu je tekst 2 gelezen hebt? Leg uit.

11 'Er viel een reputatie te redden. De eer van een man die om de vissers gaf, de eer van een medicus, van een vrijheidsstrijder.' Leg uit dat deze zin ironisch is.

12 De burgemeester heeft het over 'de grond van de eerste mensen', Donald (tekst 1) over *'my eie mense'*. Over welke vraag gaan tekst 1 en 2? Wat vind jij het juiste antwoord? Leg uit

Tekst 2

Een storm heeft een enorme verwoesting in het vissersdorp aangericht. Donald en Mulder zijn op zoek naar Winston, Donalds klusjesman en Hendrik, een jonge tikgebruiker en beschermeling van Donald en Mulder. Stienie, een buurvrouw uit het villadorp op de duinen, verpleegt de gewonden in het dorp. Mulder en Donald moeten van haar wachten bij de tent waar de lijken liggen.*

Stienie keerde terug met haar lijst. 'Wie zoeken jullie precies?'
'De tikkop[1] die meeliftte,' zei Mulder.
'O die bedelaar.' Ze schudde afkeurend haar hoofd. 'Ben je nog altijd met hem bezig?' Nee, die was niet gevonden.
En Winston?
De sleutelman? Wat was zijn achternaam?
Wisten ze niet.
Stienies vinger trok langs een rij namen, ze had haar nagels geknipt – kort, zoals het een verpleegster betaamt. 'Nee, geen Winston.'
Maar waarom moesten ze dan bij die lugubere tent wachten?
'Jullie kunnen beter niet tussen de rouwenden staan, er is te veel spanning in het dorp.' Ze wees naar de hoge duinen. 'Bij ons kolkten de golven in het zwembad, spoelde het zand over het grasveld, maar wij staken de haard aan en bleven binnen. Hier in de kom brak de grond onder hun voeten. Omdat er geen behoorlijke riolering was, zegt de burgemeester.'
Donald schopte in de modder.
'Ja, hij durft wel,' zei Stienie. 'Gisteren heeft hij onze duinen opgeëist. Voor de radio. Het is hun grond, zei die. Grond van de eerste mensen.'
'En jij dan,' vroeg Donald, 'accepteren ze jou wel?'
'Ik moet op eieren lopen, maar ik stond hier wel als eerste in mijn verpleegstersoutfit, nog vóór het leger en de politie.' Ze hield haar buik in. 'Als ik niet te veel buk, past het nog best.'
De buren hadden haar voor gek verklaard, maar van thuiszitten en wegkijken werd ze nog gekker. 'Ik kon niet slapen van de ellende. Het moest.' Ze was met een tas vol jodium, alcohol en schone lakens haar duin afgedaald. Haar man Kobus kwam nog visgaren brengen, kon ze ook kleine wonden hechten als het moest. Stienie keek Donald uitdagend aan. Ze had niet op een ja of nee van hogerhand gewacht, maar eigenhandig de Bidsaal[2] uitgebezemd. De hoteldirecteur stond na de nodige druk een paar bedden af. En nu waakte ze over haar hulppost en spoelde ze modder uit ogen en oren, ontsmette wonden van schoffies die ze een week daarvoor nog had vervloekt. Stienie verbond en troostte. De vissers noemden haar tannie.
Donald bood zijn hulp aan.
Stienie keek ongemakkelijk. 'Het is te moeilijk nu.' Haar neusbultje trilde.
Donald kon het niet langer verkroppen, hij moest en zou de burgemeester spreken. Onmiddellijk. Er viel een reputatie te redden. De eer van een man die om de vissers gaf, de eer van een medicus, van een vrijheidsstrijder. Hij liep boos naar het hotel. Mulder kreeg de opdracht verder naar Hendrik en Winston te zoeken. 'En de honden, vergeet mijn honden niet.'

Adriaan van Dis, Tikkop. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2014 (2010)

... enorme verwoesting

Woordbetekenissen
[1]tikkop: iemand die aan tik verslaafd is
[2]Bidsaal: ruimte waarin de gelovigen bijeenkomen voor diensten

11.2 Helga Ruebsamen, *Het lied en de waarheid*, 1997 (niveau 4)

'Wij zouden worden geknot.'

Helga Ruebsamen (1934-2016) begon al te schrijven toen ze zeven jaar was, 'om mezelf terug te toveren naar Indië', maar het zou nog twintig jaar duren voordat haar eerste verhalen werden gepubliceerd. Het grote succes kwam met de roman *Het lied en de waarheid,* waarin Louise Benda terugkijkt op haar jeugd. Ruebsamen noemde haar in een interview 'mijn eeneiige tweelingzusje'. Net als Helga Ruebsamen verhuist Louise in 1939 op vijfjarige leeftijd van Java naar Den Haag. Ze verliest haar vertrouwde wereld, waarin ze tussen droom en werkelijkheid leefde met de tropische natuur en de 'nachtmensen', de inlanders, die voor haar zorgden. Ze moet wennen aan vreemde mensen met vreemde gewoontes in het koude en sombere Nederland. Toch is *Het lied en de waarheid* geen autobiografie: 'Het heeft me heel veel moeite gekost om dat kind van mezelf los te maken. Maar toch wilde ik dat per se. Letterlijk je eigen verhaal vertellen is vervelend.'

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Wat vind je de belangrijkste tegenstelling tussen tekst 1 en 2? Waarom?

2 Welke tegenstelling verbind je met 'En gezwegen' (tekst 2, voor de witregel)? Leg uit.

3 Laat zien dat Louise de wereld anders ziet dan volwassenen.

4 De waringin en de ficus zijn concrete motieven. Wat maken ze duidelijk?

5 'In een vlaag van helderziendheid of verstandsverbijstering zagen we ons eigen lot. Wij zouden worden geknot en iedereen zou onze naam vergeten. Wij zouden alleen in een hal blijven staan.' Hoe komt Louise op het idee dat dit hun lot is?

6 Hoe kun je de titel van de roman, *Het lied en de waarheid*, verklaren?

7 Louise is geboren op Java. Haar ouders komen uit Nederland. Haar nichtje Tinka is de dochter van Louises opa, die op Bali woont, en een inlandse vrouw. Zijn Louise en Tinka Nederlanders, vind je? Leg uit.

Tekst 1

Louise is vijf jaar en woont met haar ouders en tante Margot in een groot huis op Java. Haar vader, een arts, is de hele dag in zijn praktijk aan het werk. Haar moeder ontmoet 's middags 'theemevrouwen' en leest veel. Oom Felix is apotheker, maar hij werkt niet zo hard als Louises vader. Hij vertelt Louise spannende verhalen.

Ik vertelde oom Felix dat onze waringin* in een vorig leven een Javaanse prins was geweest.
'Wat zeg je me nou!'
Dewi Kesoema, onze beek, was vroeger zijn prinses. Er was iets verschrikkelijks met deze prins en prinses gebeurd, maar ik wist niet wat. Zij hadden het te laat ontdekt en zelfs de goden konden toen de prins en prinses niet meer redden.
Oom Felix zei dat dit hem niets verbaasde, omdat de goden nooit iets konden uitrichten als het erop aankwam. Ze waren te lui of ze kwamen te laat of ze hadden weer eens niets in de gaten.
Op een dag kwam hij naar me toe met een blauw boek. Hij had het van mijn moeder gekregen om zich te oefenen in de Nederlandse taal.
'Hier staat het in, hoor,' zei oom Felix. Hij wees op de gouden letters die op de kaft stonden. '*Javaanse sagen, mythen en legenden.* Moet je horen.
Hoe toen de goden van prins Pangeran Djamodjaja een boom hadden gemaakt…
Luister je wel? Let op, dit is geen appelepap, de goden hebben van de prins een boom gemaakt en dat ging zo: het dode en verstijfde lichaam van de prins richtte zich op met uitgestrekte armen en zijn lange zwarte haren vielen als dunne grauwe tressen langs zijn schouders tot op de grond.'
Oom Felix verstijfde en het boek viel uit zijn handen op de grond.
'Kijk goed, Loulou,' riep hij met draaiende ogen. 'Zo ging het eraan toe.'
Hij hief zijn armen naar boven, met wild wapperende handen. Hij sperde zijn mond wagenwijd open en knakte zijn hoofd met de rollende ogen naar opzij. Hij bleef zo staan en zijn stem vertelde verder, maar ik zag zijn mond niet bewegen.
'Dewi Kesoema, de vrouw van de prins, huilde tranen met tuiten. Zij zag dat haar lieve man in een reusachtige boom veranderde. Een boom van een kerel was hij geweest, maar nu niet meer. Een kerel van een boom, dat werd hij daarentegen, een echte boom werd hij, met takken en bladeren, wortels ook.'
Oom Felix liet zijn armen zakken en plantte zijn voeten zo stevig dat de aarde eronder werd omgewoeld. Hij deed alsof hij geen stap meer verder kon. Hij kon niet meer lopen. Het boek lag op de grond, dichtgeklapt.
Met een hoog stemmetje ging hij door: 'Wat heb ik aan deze zielloze boom? riep Dewi Kesoema en ze wrong in wanhoop haar handen. Wat heb ik aan deze zielloze boom?'
Toen ik het verhaal vaak genoeg had gehoord, speelde ik erin mee. Dan liet oom Felix op sommige punten een stilte vallen. Hij wachtte tot ik dan plechtig mijn tekst zei, met de donkerste stem die ik kon opzetten.
'Deze boom is niet zielloos. Hij is heilig en allen zullen hem de heilige Waringin noemen.'

▶ Waringin
De waringin (Ficus Benjamina) komt veel voor in Zuidoost-Azië. Hij kan wel 30 meter hoog worden en is indrukwekkend door zijn enorme bladerkroon en vele luchtwortels.

Daarna ging oom Felix door: 'Uit de godenhemel daalde Kama Djaja, de beschermer der gehuwden. Hij kwam neer op de plek waar de prins lag en boog zich over de dode heen.'
Op verheven toon ging het zo nog een hele tijd voort, ik hoefde de woorden niet eens te begrijpen, ik baadde in de klanken als in een regenbui, ik wiegde op de cadans alsof ik op een schommel zat.
Als de stem van oom Felix aanzwol tot een galm, wist ik dat de passage kwam die mij het meest aansprak: 'Het dode en bijna verstijfde lichaam van haar man richtte zich op met uitgestrekte armen…'
'Hoe ging dat dan? Hoe dan?' riep ik uit, terwijl ik het wist. Voordat hij mij kon antwoorden, trok ik mijn oom al mee naar de boom.
Vluchtig raakte ik de koele stam aan, die de kleur had van olifantshuid en waaronder het zacht klopte, zoals onder mijn eigen vel.
'Is dit het lijf van de prins, oom?' vroeg ik. 'Is dit echt het lijf van de prins? Hoe ging het dan? Hoe ging het verder?'
Ook oom Felix durfde de waringin aan te raken. Hij streelde teder over de bast en af en toe pakte hij een van de taaie, grijze luchtwortels beet: 'Dit is zijn vel, deze bast, en deze lange slierten waren zijn haren, en als jou dat al verbaast, Lou, terwijl je de geschiedenis al zo vaak hebt gehoord, dan kun je begrijpen hoe die arme Kesoema ervan opkeek, de eerste keer. Ze wist niet wat ze zag, potverdikkeme. Zij schrok zich het apezuur, ja werkelijk het apezuur. Hoor toe. Dewi Kesoema zag met verbazing hoe over het hele lichaam van de prins een laag was gekomen van ruwe schors. Ook zijn armen waren met schors bedekt en uit deze armen sproten takken vol frisse, heldergroene bladeren. Stel je dat toch eens voor. Dewi Kesoema stortte vele tranen en huilende moest zij toen aanzien hoe de voeten van haar geliefde man in de aarde verzonken. Stel je toch eens voor dat jouw voeten zomaar wortels worden. Dan is lopen er niet meer bij. Springen en dansen kun je wel vergeten. Zijn voeten werden de wortels van deze man. Schreiend liep de prinses naar de boom, sloeg haar armen om de ruwe stam en drukte zich ertegenaan. Snikkend kreet zij uit: 'Wat heb ik aan deze zielloze boom?'
Oom Felix raapte het boek op. Hij gaf het aan mij, zodat ik het vast kon houden, stapte om de boom heen en maakte grote gebaren.
'Deze boom is niet zielloos. Hij is heilig en allen zullen hem de heilige Waringin noemen. En heilig zal de waringin zijn en blijven. Hij zal zijn zaden verspreiden over geheel Java. Een fiere boom zal uit elk zaadje groeien. Overal zullen deze bomen uit de grond komen, zelfs in de kleinste dessah[1]. En de heilige Waringin zal de offerboom worden van allen die op Java wonen. Vorsten zowel als bedelaars zullen onder zijn takken hun offers aan de goden neerleggen. Kinderen zullen spelen in zijn schaduw en jonge mensen zullen hun geheimen fluisterend aan zijn stam toevertrouwen.'

Helga Ruebsamen, Het lied en de waarheid. Uitgeverij Contact, Antwerpen/Amsterdam 1997

Woordbetekenissen
[1]dessah: dorp

Tekst 2

Louise en haar nichtje Tinka zijn na een lange overtocht per boot in Nederland gearriveerd. Ze wonen bij familie in Den Haag, waar opa Smit, die op Bali woont, een huis heeft. Ze moeten erg wennen en dromen ervan om terug te gaan naar Java. Hun tante Celia bekommert zich om de meisjes.

Bossen en grasvelden waren afgerasterd met prikkeldraad. Borden erbij met Verboden Toegang. Niet betreden.
Niet Aankomen. Levensgevaar.
Afblijven! De bliksemflits: het teken van woedende goden.

Ze waren kwaad op ons, de goden, en we wisten nog niet wat we hadden gedaan, maar we moesten ons voor hun woede verbergen. Binnenblijven, zoals alle mensen. Niemand waagde zich hier zomaar buiten, de regen in. Uitsluitend als het niet anders kon, werd er even om de hoek van een deur gekeken of werd behoedzaam een raampje opengeschoven. Bij veel huizen had ik borden zien staan: Gelieve Niet Aan Te Bellen, Niet Thuis, Geen Rijwielen Plaatsen en Leveranciers Achterom.
Het leven werd geleefd achter vensterglas, dat was afgedekt met dunne witte doeken die het licht en nieuwsgierige blikken weerden. In de avond gingen de zware overgordijnen dicht en werden de huizen als bolwerken versterkt met ijzeren luiken.
Wanneer de mensen zich op straat begaven, hadden ze rouwkleren aan.
Celia Zwaan deed aan dit alles niet mee. Zij droeg luchtige jurkjes, zette ramen en deuren wijd open en danste in de tuin.
Samen maakten wij urenlange tochten door het domein van de vos, wij wandelden met straffe pas door het ontoeschietelijke kustgebied met zijn ondoordringbare doornige groei. Het was er altijd nevelig en grijs, met vegen van bloedrood en mosterdgeel. Een groezelige zee knaagde verveeld aan de duinen, die niet blank waren, zoals in het lied*, maar van zand dat de kleur had van as. Uit de as stak het helmgras, scherp en blauw als een mes.
Dit landschap noodde niet tot lanterfanten, hier werd gemarcheerd en gejaagd en gestroopt. En gezwegen.

Toen wij het Hollandse huis van opa Smit binnenkwamen, was het eerste dat wij zagen, de eenzame kamerplant. Hij stond in de hal, op een koperen tafeltje, in een koperen pot. Hij was kleiner dan wij. Hij leek zich te schamen.
Wij schrokken. Dit scharminkel hadden wij vroeger gekend als een reus! De reus had al die tijd in ons hoofd liggen slapen en ineens stond hij voor onze voeten als een dwerg.
Hij gaf ons een teken van herkenning. Het eerste goede teken was dit, op onze lange reis.
Wij wilden iets terugdoen, op zijn bast kloppen en zijn leven daaronder voelen stromen, maar hij was te fragiel. Hij zou onder onze liefkozingen bezwijken.
Zijn stam was nog schrieler dan het pootje van een vogel. Wij aaiden de slappe bladeren.
'O, kom er maar niet aan, poesjes, die is op sterven na dood,' zei Celia Zwaan.
Het duurde even voor ons te binnen schoot hoe het kwijnende gedrocht heette. En toen durfden we zijn naam niet hardop te zeggen, want was het wel waar? Was hij de waringin?
Ik kon het niet geloven.
Tinka liet haar haren naar voren vallen, zodat niemand haar gezicht kon zien en zij ook nergens naar hoefde te kijken.
'Tante Celia, hoe heet de plant?'
'Die daar? Dat is een ficusje, kind.'
Ficusje, zo zag hij er ook uit.
'Is het niet de waringin?'
'Ficus Benjamina* is zijn naam.'
Ze wist het niet. Maar het was onze waringin. Wat hadden ze met hem gedaan? Wij moesten er naar raden. In een vlaag van helderziendheid of verstandsverbijstering zagen we ons eigen lot. Wij zouden worden geknot en iedereen zou onze naam vergeten. Wij zouden alleen in een hal blijven staan.

Helga Ruebsamen, Het lied en de waarheid. Uitgeverij Contact, Antwerpen/Amsterdam 1997

'het lied'
'Waar de blanke top der duinen' is een lofzang op Nederland, die in 1870 geschreven werd door Pieter Louwerse. Het lied heette oorspronkelijk 'Mijn Nederland'.

Ficus Benjamina
De ficus benjamina is een bekende Nederlandse kamerplant.

11.3 Annelies Verbeke, *Dertig dagen*, 2015 (niveau 4)

'De meeste mensen deugen.'

Annelies Verbeke (1976) debuteerde in 2003 met de internationale bestseller *Slaap!* over de nachtelijke omzwervingen van een vrouw die lijdt aan slapeloosheid. Verbeke schrijft ook scenario's en theaterteksten. Haar werk wordt in 22 landen uitgegeven. *Dertig dagen* (2015) gaat over de Senegalees Alphonse Badji, die met zijn (blanke) vriendin Kat in een dorp in de Westhoek vlakbij de Belgisch-Franse grens woont. Hij was muzikant in Brussel, maar werkt nu als klusjesman. Zijn klanten nemen hem in vertrouwen over hun problemen en Alphonse helpt hen zo goed hij kan. In dertig hoofdstukken over dertig dagen vertelt Annelies Verbeke zijn verhaal, dat gaat over de goedheid én de slechtheid van de wereld.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep in tekst 1 en 2 de voorbeelden van racisme. Wat vind jij het ergste voorbeeld? Waarom?

2 Welke ontwikkeling zie je in de manier waarop Alphonse op het racisme reageert?

3 Alphonse heeft een hekel gekregen aan het woord 'racisme'. Waarom, denk je?

4 Onderstreep Alphonse' levensfilosofie. Hoe zie je zijn levensfilosofie terug in wat hij doet?

5 Kun je de naam Rainbow House (van Alphonse' bedrijf) en de V van ganzen die hij ziet, als motieven beschouwen? Leg uit.

6 'De meeste mensen deugen', zegt Alphonse. Ben je het met hem eens? Waarom?

7 Wat denk jij dat er op de dertigste dag gebeurt? Leg uit.

Tekst 1

Alphonse' bedrijf heet Rainbow House. Hij is aan het werk in het huis van Marco, een klant die hem heeft ingehuurd. Samen verwijderen ze het behang van de muren. Door het raam ziet Alphonse de rommel in de tuin van Gewijde, de buurman van Marco.

Wat opvalt aan de rommel in de tuin is het zevental barbecuestellen dat staat te roesten.
'Ja, enkele keren per jaar wil hij barbecueën en koopt hij een nieuw toestel omdat hij vergeten is dat hij er een heeft. Met wat hij zegt gaat het ook zo. Dikwijls komt hij hier aanbellen om mij iets uit de doeken te doen wat hij eerder die week al heeft verteld. Hij zal het vandaag nog wel demonstreren.'
En inderdaad, als Marco een dik uur later een vuilniszak voor Alphonse staat open te houden zodat die de eerste lading stijve papiersnippers erin kwijt kan, roept de buurman hem met een aanhoudend gedingdong naar de voordeur.
'Gewijde, ik kan je niet binnenlaten, we zijn behang aan het afhalen, het is hier een slagveld,' hoort Alphonse hem zeggen, een afwijzing die Gewijde negeert. Een seconde later gaapt een spookachtige man hem aan alsof hij een geest ziet.
'Dit is Alphonse. Hij komt mijn interieur vernieuwen.'
'Ik dacht al dat je gegijzeld werd!' roept Gewijde. Het zuigende geluid dat de punt van zijn tong tegen de achterkant van zijn voorste tanden maakt is wel degelijk vervelend.
'Gegijzeld? Alphonse praat Nederlands. Hij verstaat wat je zegt.'
'I thought he was your hostage,' zegt Gewijde, nu uitermate geamuseerd door zichzelf. Als Alphonse' antwoord uitblijft, begint hij, onderbroken door een veelzijdig gamma aan mondgeluiden, een verhaal over uitkeringen waaruit alleen op te maken valt dat hij ergens niet mee akkoord gaat. Tijdens het vertellen is hij op een stoel in het midden van de kamer gaan zitten, een positie die hem toelaat de vorderingen van de andere twee te overschouwen. Niet enkel zijn adem verspreidt een ontvlambare alcoholgeur, al zijn poriën lijken eraan mee te werken. De ergernis krijgt greep op Marco's lippen, die zich steeds harder tegen elkaar aan persen. Een paar keer laten ze een 'Dat zei je al' ontsnappen.

Lang lijkt het erop dat slechts een agressief bevel de buurman zal kunnen overtuigen naar zijn eigen huis terug te keren, maar uiteindelijk is hij het die zich verontschuldigt: hij heeft nog zoveel te doen en moet er dus dringend vandoor.
'Korsakov*,' zegt Marco als hij weg is. 'Ik denk maar: voor hem is het erger. Je kunt je ook afvragen wiens schuld het is, van hem of van die pater. Je weet wat ik bedoel.' Hij zucht. 'Waar een klein land groot in is. Al gebeurt het niet enkel hier, onlangs die documentaire over die Ierse kostschool gezien?' Van opzij ziet hij Alphonse zijn hoofd schudden. 'Bij Gewijde was het vanaf zijn twaalfde of zo, eerder kan ook. Pure slechtheid bestaat, Alphonse, dat weet ik door die rotzak. Pater Pijp noemden we hem. Iedereen wist het en niemand deed iets. Ik ook. Had ik iets gedaan dan zat ik er nu niet mee, denk ik soms. Dat Gewijde hier zo dikwijls binnenvalt, bedoel ik. Lang had ik het onnozele idee dat het geen vat had op hem, wat hem werd aangedaan. Dat hij ertegen kon. Echt, dat dacht ik! Hij bleef nog jaren de beste van de klas en hij was goed in sport. Ik was jaloers op hem. Rond zijn zeventiende begon hij de stem van Pan te horen. De god van het woud en het dierlijk instinct en wat nog allemaal. Enfin, Pan leek het niet veel beter met hem voor te hebben dan Pijp. Hij zegt dat de stem alleen weggaat als hij drinkt. Dat zal wel waar zijn. Er was een vrouw die het redelijk lang met hem volhield, een engel, maar uiteindelijk maakte ze het erger, want toen ze wegging moest hij natuurlijk dubbel zo hard zuipen om te vergeten dat hij een kans op geluk was misgelopen.'
'Dat soort verhaal,' zegt Alphonse.
'Dat soort verhaal,' beaamt Marco. 'Hij kan het even vergeten als hij hier over zijn uitkering of over al die dingen die niet zijn ware probleem zijn komt zeuren. Het enige wat ik kan doen is ernaar luisteren, denk ik.'
'Denk ik ook,' zegt Alphonse.

Annelies Verbeke, Dertig dagen. Uitgeverij De Geus, Breda 2015

Korsakov
Het syndroom van Korsakov is een aandoening die het gevolg is van alcoholverslaving. Het geheugen wordt aangetast en de patiënt is ook steeds minder in staat de gewone dagelijkse handelingen te verrichten en voor zichzelf te zorgen.

Tekst 2

Zijn telefoon snijdt de stilte door.
'Meneer?' Een bitse vrouwenstem aan de andere kant. 'Bent u degene van Rainbow House?'
Alphonse beaamt. Op de achtergrond hoort hij een man iets voorzeggen.
'Wij wisten niet dat u van ginderachter was,' zegt de vrouw. 'Dat konden wij niet weten. Rainbow House. Dat zegt niks. U hebt uw naam verzwegen, maar we zijn erachter gekomen.'
Alphonse beseft dat hij zich rustiger voelt dan mogelijk is, dat de woede nog komen moet. Hij wacht en zwijgt. Opnieuw hoort hij de man mompelen.
'Maar wij doen daar niet aan mee, meneer. "Multikul", noemt mijn man het. Wij hebben eens een appartement verhuurd aan Bosniërs en wij hebben daaruit moeten concluderen dat Bosniërs bosapen zijn. Wij laten ons niet graag iets wijsmaken. Wij wisten niet dat u niet van hier bent. En daarom wensen wij u hier morgen niet over de vloer.'
Hij haakt in.
'Wat is er?' vraagt Marco.
'Iemand die een afspraak annuleert omdat ik zwart ben.' Het staat hem tegen dat hij dit aan een klant opbiecht, dat een dwaas erin geslaagd is de verhoudingen te verstoren.
'Racisten!' roept Marco. 'Gebeurt dat vaak?'
Alphonse schudt zijn hoofd, dat van woede verhardt om de kaken. Racisme. Aan het woord zelf heeft hij eveneens een hekel gekregen, het afgezaagde ervan, de discussies die erover werden gevoerd, over hem heen, en hoe het hem nog steeds kan vinden, ook al is hij gelukkig nu, en sterk, en schittert hij te hard om erdoor te worden geraakt. De spieren in zijn bovenarmen spannen zich op, zijn ogen zijn kiertjes, zijn neusgaten wijd. Waarom heeft hij zijn klant hierbij betrokken? Hij had zijn mond moeten houden.
'Vlaanderen is nog erg achter hoor, op dat gebied,' zegt Marco, samenzweerderig.

‘Het valt eigenlijk heel goed mee. De meeste mensen deugen.’
Een golfje twijfel in Marco’s onderlip.
‘Het is overal hetzelfde gesteld, denk ik, met de verdeling der dwazen.’ Alphonse wil dat zijn stem weer normaal klinkt. ‘Mijn eerste opdracht, in Zoetemore, was geweldig. De burgemeester, hij woont in mijn straat, had mij aangeworven om het Mariabeeld te schilderen. Ik stond haar nog maar af te borstelen, of er stopten al auto’s. Mensen die om me heen kwamen staan. Wat ik ermee van plan was, durfde uiteindelijk iemand te vragen. Ik zei dat ik haar zwart zou schilderen en borstelde verder. Het werd muisstil, een voor een dropen de mensen af. ’s Avonds belde de burgemeester me. Hij had dertig ongeruste bellers getroost met de boodschap dat Afrikanen ook humor kunnen hebben.’
Zijn lach gaat over in een hoest, Marco kreunt erdoorheen. ‘Gewijde was anders ook geweldig. “I didn’t realise you were a prostitute”.’ Dan, ernstig: ‘Ik maak me zorgen om hem. Meer dan anders. Hij heeft zich sinds vrijdag niet meer laten zien.’
‘O?’
‘En ik wilde niet op zijn deur gaan kloppen, want het is ook niet alsof ik hem per se elke dag moet zien.’
‘We kunnen samen gaan.’
Marco knikt. De blik die ze wisselen bevestigt de plotse urgentie, zodat ze zonder woorden meteen opstaan, hun jas aantrekken en de deur uit gaan.
De bel lijkt geen geluid te maken, er wordt althans niet voor hen opengemaakt, Gewijdes huis houdt de adem in. Het is altijd de chaos die overneemt, denkt Alphonse, terwijl ze over de wankele heuvels van roestende barbecuestellen naar de achterdeur klauteren. Het leven is een glorieuze danspartner als je haar ritme volgt, als je meteen weer weet recht te krabbelen telkens als ze je een voetje licht. Draai haar een moment de rug toe of tracht haar pas te sturen, en de ene keer zal ze ervoor applaudisseren, de andere keer maakt haar rancune je tot de vloer waarover ze met naaldhakken de tarantella danst. Of ze zwiert je hoog de lucht in en vangt je niet op, pruilt dat ze ook niet weet waarom, misschien ben jij het, misschien ben je te lief. En terwijl hij zijn vingers in de mouwen van zijn jas stopt om met Marco een hoop schroot bij de achterdeur vandaan te wrikken, voelt Alphonse een storm van onoverwinnelijkheid in zich opsteken, de golf die eerder de gruweldromen met zich meenam. Hij wil naar binnen om deze onfortuinlijke man te vinden, hem te troosten en voor hem te zorgen, en niet omdat diens ongeluk hem beter doet voelen, omdat het hem koud laat of omdat hij het nodig heeft, maar omdat hij het kan, helpen, omdat het is wat hij doet. Omdat hij sterk is. Hij weet de deur open te krijgen, en voelt het roffelen in zijn borst, de gloed achter zijn ogen. Je kunt me alleen nog vermoorden, zo zingt hij zijn onvoorspelbare danspartner in gedachten toe, en zelfs dan zal ik onvoorwaardelijk van je houden, want zolang ik leef, val ik niet meer te vloeren.
Hij hoort de veldleeuwerik, hoort hem, al toont de lucht enkel ganzen. Nadat de V* over het dak is verdwenen, stapt hij het huis in.

Een V

Ze vinden hem in zijn slaapkamer, in de stank en tussen de vuile vegen en lege flessen die ze hadden verwacht. Waar ze niet op hadden gerekend is de wonde aan zijn pols, het geronnen bloed. ‘Het is niet wat het lijkt,’ verzekert Gewijde hun, schokkend monter. In een poging een weigerachtige kurk in een fles wijn te duwen, heeft de gebroken hals zich in zijn vlees geboord. Daarna heeft hij zich als een ziek dier opgerold in zijn hol, eergisterenavond. Hij neuriet, smakt.
‘Jongen toch,’ blijft Marco herhalen, tot hij die mantra vervangt door: ‘Je moet naar het ziekenhuis’ en ‘Ik kan hier niet goed tegen.’ Hij gaat Alphonse en Gewijde voor op de trap, naar beneden. Als zijn buurman op een keukenstoel zit, gaat hij kokhalzend boven de wasbak hangen, braakt tussen de groene kapsels van beschimmelde voedselresten. ‘Ik kan hier niet goed tegen,’ herhaalt hij. ‘Sorry hoor.’
De buurman heeft zijn lijkwitte gezicht met een schampere glimlach van hem afgekeerd. Alphonse ziet zijn schaamte. De lelijke wond onder aan de arm.
‘Ik breng je naar de spoedopnamen,’ zegt hij.
Marco knikt hem vooroverleunend toe.
‘Thank you very much,’ zegt Gewijde.

Annelies Verbeke, Dertig dagen. Uitgeverij De Geus, Breda 2015

11.4 Poëzie

'Dit is het nieuws van 6 juli.'

Rodaan Al Galidi (1971) studeerde in Irak af als bouwkundig ingenieur. Hij ontvluchtte het land toen hij tijdens het bewind van Saddam Hoessein (zie pagina 31) in militaire dienst moest. In 1998 vroeg hij in Nederland asiel aan, maar pas in 2007 kwam hij in aanmerking voor een voorlopige verblijfsvergunning. Tijdens de 'pauze' van negen jaar, waarin Al Galidi niet mocht 'werken, reizen of denken', leerde hij zichzelf Nederlands. Hij schreef gedichten, boeken en columns. 'Ik ben de enige illegaal ter wereld die acht boeken schreef in de taal van zijn nieuwe land', zei hij hierover. In 2011 kreeg Rodaan Al Galidi de Prijs voor literatuur van de Europese Unie voor *De autist en de postduif*. Met *Hoe ik talent voor het leven kreeg* (2016), waarin hij verslag doet van zijn verblijf in het asielzoekerscentrum, had hij veel succes. In zijn poëzie kijkt hij met scherpe en vaak humoristische blik naar zijn ballingschap, zijn vaderland Irak en Nederland.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Het gedicht lijkt een nieuwsbericht. Waaraan zie je dat het toch een gedicht is?

2 Waarom hebben niet alle personen in het gedicht een naam en beroep?

3 Er staan veel getallen in het gedicht. Onderstreep alle getallen. Wat is het effect van al deze getallen?

4 Vind je de titel goed gekozen? Leg uit.

5 Herschrijf het gedicht vanuit een Iraakse nieuwslezer.

6 Wat vind je van het gedicht? Kies uit de volgende woorden: *knap – mooi – saai – voorspelbaar – iets anders, namelijk*... Leg uit.

Tekst 1

ACHTHONDERDZESTIG

'Dames en heren,
goedenavond.
Dit is het nieuws van 6 juli.
In Irak
zijn vanmorgen 860 mensen omgekomen
bij verschillende bomaanslagen
en de Amerikaanse soldaat John Smith
werd door een kogel geraakt
in zijn linkerbeen.
De tweeëndertigjarige soldaat studeerde in 1999 af
aan de hogere technische school
om daarna het leger in te gaan.
Hij is getrouwd met Ashley en heeft twee kinderen,
Rosaly van zes
en Keith van drie.
Zijn vrouw is lerares op een basisschool.
De woordvoerder
van het ministerie van Defensie
liet weten dat zijn situatie stabiel is
en dat de verwachting is
dat hij na vijf maanden revalidatie
weer zal kunnen lopen.
Rafael Nadal is de winnaar geworden
van Wimbledon.
De tweeëntwintigjarige Spanjaard
versloeg vijfvoudig kampioen Roger Federer
in vijf sets:
6-4 6-4 6-7 (5) 6-7 (8) 9-7.
Het is de eerste eindzege
van Nadal op Wimbledon.'

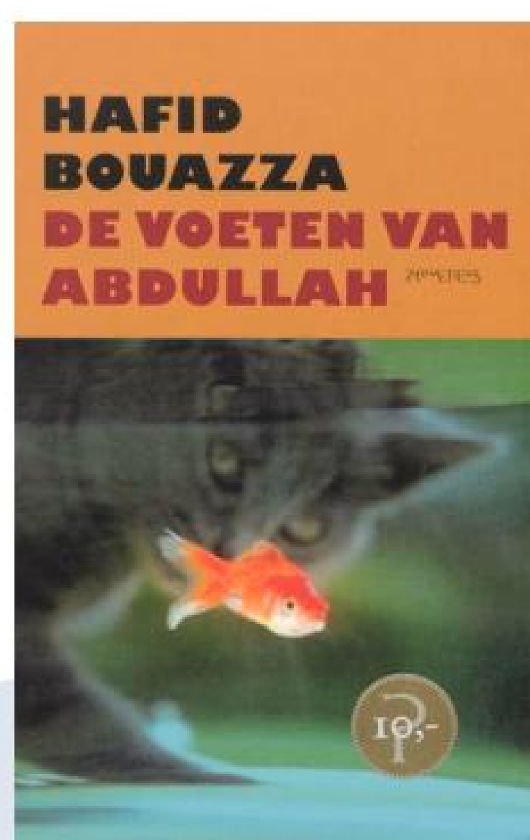
Rodaan Al Galidi, Koelkastlicht. Uitgeverij Jurgen Maas, Amsterdam 2016

11.5 Lees meer

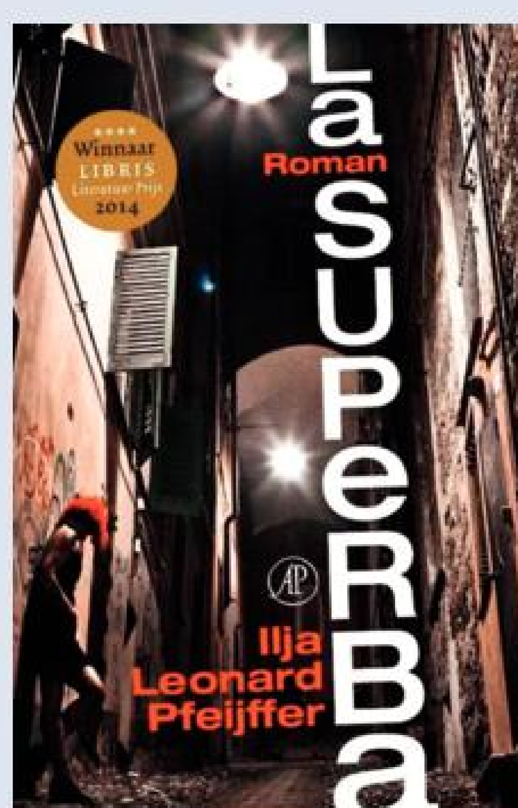
Meer lezen over andere culturen?

Hafid Bouazza, *De voeten van Abdullah*, 1996 (niveau 4)
In negen verhalen over het Marokkaanse dorpje Bertollo komen we onder anderen de jongens Khadroen, Moehand en Hafid tegen. In hun omgeving wordt seksualiteit zwaar onderdrukt en gecontroleerd, wat tot broeierige en gewelddadige situaties leidt.

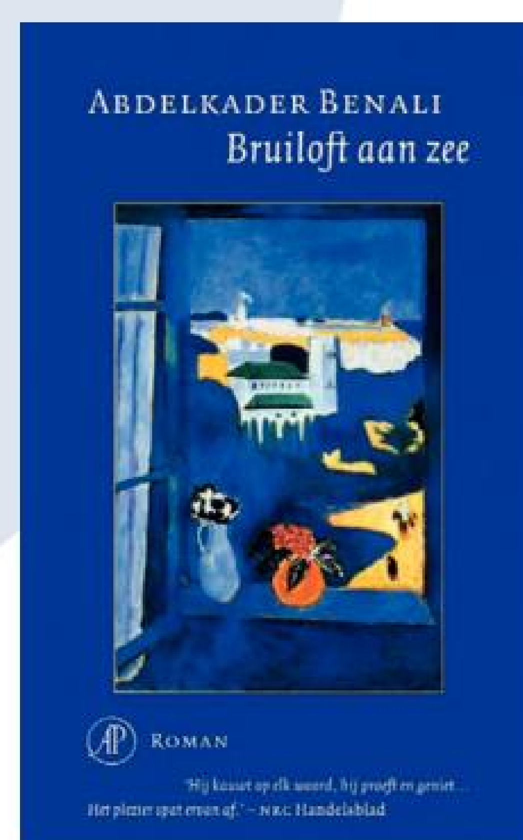

Adriaan van Dis, *Het beloofde land/In Afrika*, 1990/1991 (niveau 3)
Van Dis reist door Zuid-Afrika en ziet hoe moeilijk het voor de blanke boeren is om stand te houden. Ook beschrijft hij zijn tocht door Mozambique, dat verscheurd wordt door burgeroorlog, chaos en armoede.

Ilja Leonard Pfeiffer, *La Superba*, 2013 (niveau 5)
De Nederlandse schrijver Ilja woont in Genua om er inspiratie op te doen voor een nieuwe roman. Hij ontmoet allerlei mensen, zoals een werkloze Marokkaanse ingenieur, een Schotse immigrant, een gevluchte Senegalees, een Scandinavische theaterproducent, een linkse onroerendgoedverkoper, een travestiet en het mooiste meisje van Genua uit de Bar met de Spiegels. En dan is er ook nog een los been.

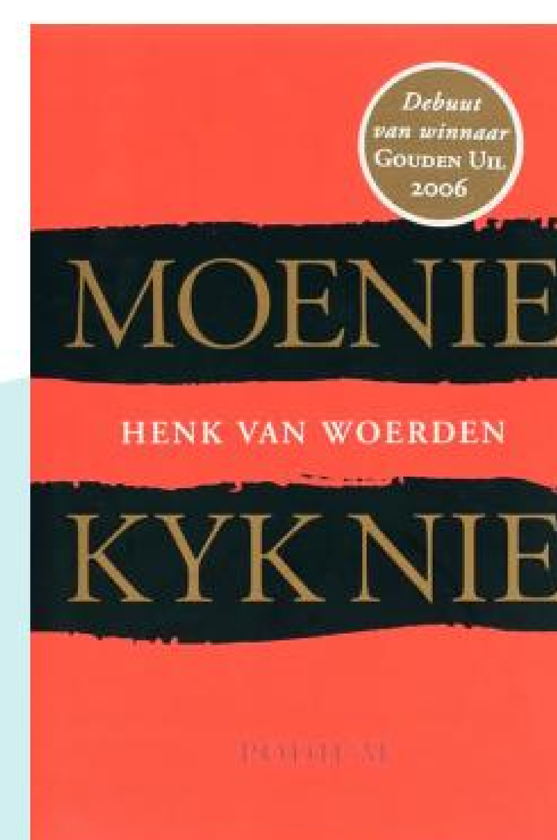
Abdelkader Benali, *Bruiloft aan zee*, 1996 (niveau 4)
De twintigjarige Lamarat Minar gaat met zijn familie van Nederland naar Marokko voor het huwelijk van zijn zus Rebecca met zijn oom Mosa. Maar zijn oom gaat er vandoor. Lamarat moet hem terughalen om zo de familie voor een vernedering te behoeden.

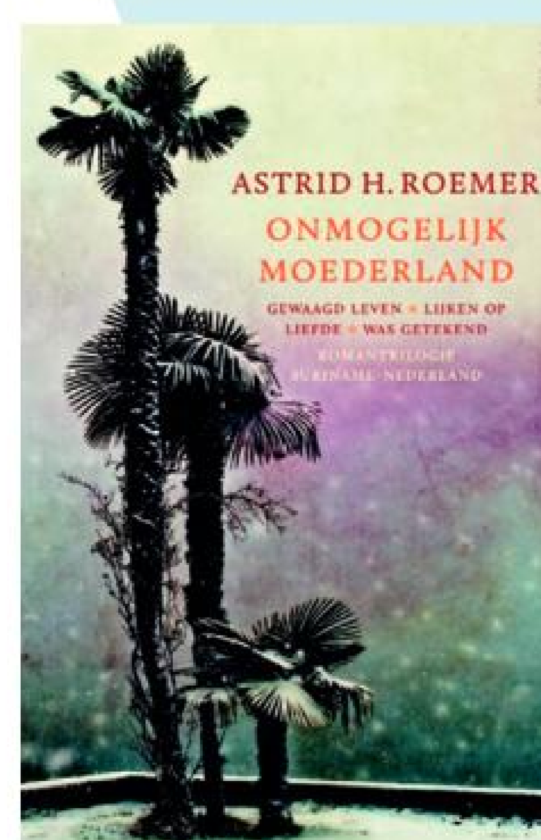
Zin in verhalen over de vroegere koloniën van Nederland?

Tip Marugg, *De morgen loeit weer aan*, 1988 (niveau 5)
De ik-verteller leeft in eenzaamheid op Curaçao, met zijn vier honden, een grote drankvoorraad en een pistool op zijn nachtkastje. In een lange nacht overpeinst hij zijn leven.

Henk van Woerden, *Moenie kyk nie*, 1993 (niveau 5)
Een negenjarig jongetje moet zich redden in Zuid-Afrika, want daar wil zijn vader een nieuw bestaan opbouwen. Hij voelt zich een buitenstaander, ook omdat hij een oogziekte heeft. Dan overlijdt zijn moeder en begint zijn vader een verhouding met een jongere vrouw.

Astrid Roemer, *Onmogelijk moederland*, 2016 (niveau 4)
In drie korte romans over Suriname (samengevoegd in één boek) spelen liefde, geweld, de tegenstelling tussen de machowereld en de vrouwenwereld en het verwerken van de Decembermoorden van 1982 een belangrijke rol.

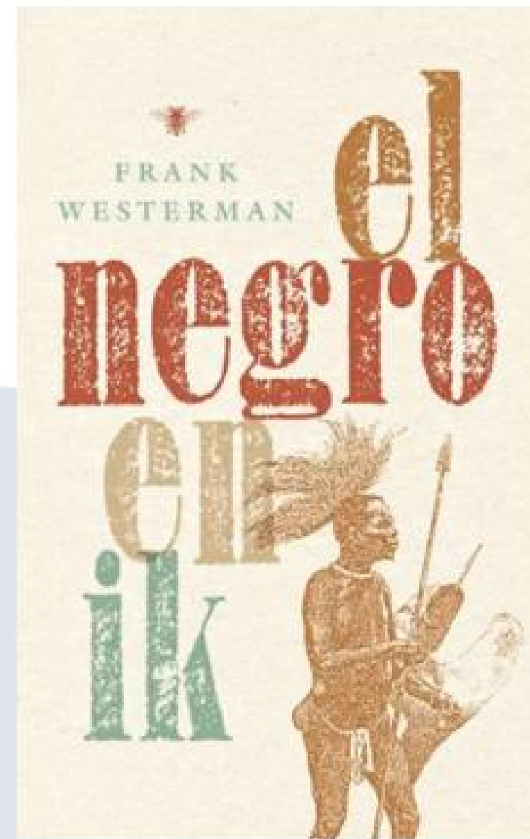

Frank Martinus Arion, *Dubbelspel*, 1973 (niveau 4)
In een dorp op Curaçao spelen vier vrienden elke zondag domino, een geliefd spel op het eiland. Maar het gaat om meer dan alleen het dominospel. De mannen nemen ook hun problemen mee naar het dominotafeltje. Dat leidt tot een onverwachte ontknoping.

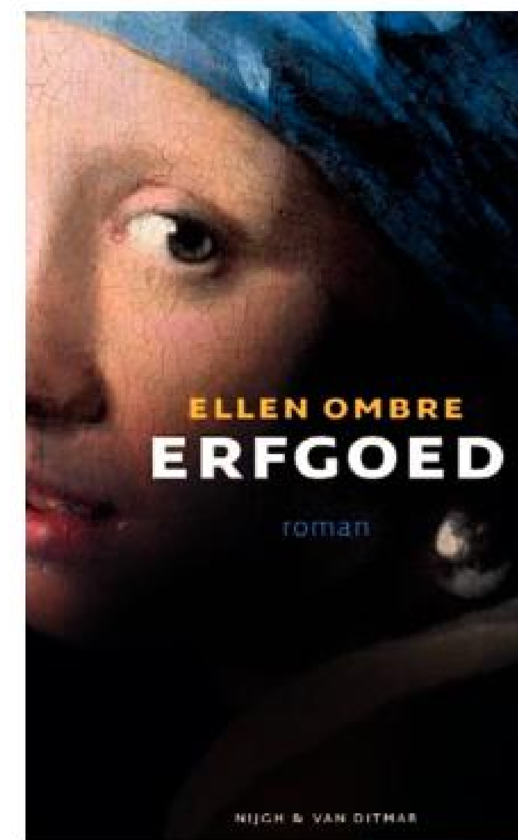
Arthur Japin, *De zwarte met het witte hart*, 1994 (niveau 4)
In 1836 komen Kwame en Kwasi, twee tienjarige prinsjes uit West-Afrika, met een handelsmissie naar Nederland. De prinsjes moeten een Europese opleiding krijgen om daarna hun land met die kennis te verrijken. Ze zijn een bezienswaardigheid in Nederland en hebben het moeilijk met de cultuurshock, waar ze beiden heel verschillend op reageren.

Frank Westerman, *El Negro en ik*, 2004 (niveau 4)
Als negentienjarige student staat Frank Westerman in een Spaans museum oog in oog met een opgezette Afrikaan, El Negro. Hij wil weten wie deze mens is en wie hem geprepareerd heeft.

Ellen Ombre, *Erfgoed*, 2014 (niveau 4)
Lakshmi Kanhai is geboren in Suriname, maar opgegroeid in Nederland. Ze krijgt een kind van Hans, een Nederlander die veel meer over Suriname weet dan zijzelf. Daardoor gaat ze zich vragen stellen over haar eigen identiteit en begint ze een zoektocht naar haar vader, die tot dan toe geen enkele rol in haar leven speelde.

Tom Lanoye, *Het derde huwelijk*, 2006 (niveau 4)
De ontslagen locatiescout Maarten Seebregs kan zijn onlangs gestorven grote liefde niet vergeten. Dan krijgt hij een bizar aanbod: trouwen met een Afrikaans meisje, zodat zij de Belgische nationaliteit kan krijgen. Als dat gelukt is, kan hij scheiden, met behoud van de bruidsschat. Er is wel een voorwaarde: 'Je trouwt met haar, je woont met haar, je leeft met haar. Maar raak haar aan en ik sla je morsdood.'

Wil je meer te weten komen over ***macht en machteloosheid?***

Altijd al meer willen lezen over ***cultuurverschillen?***

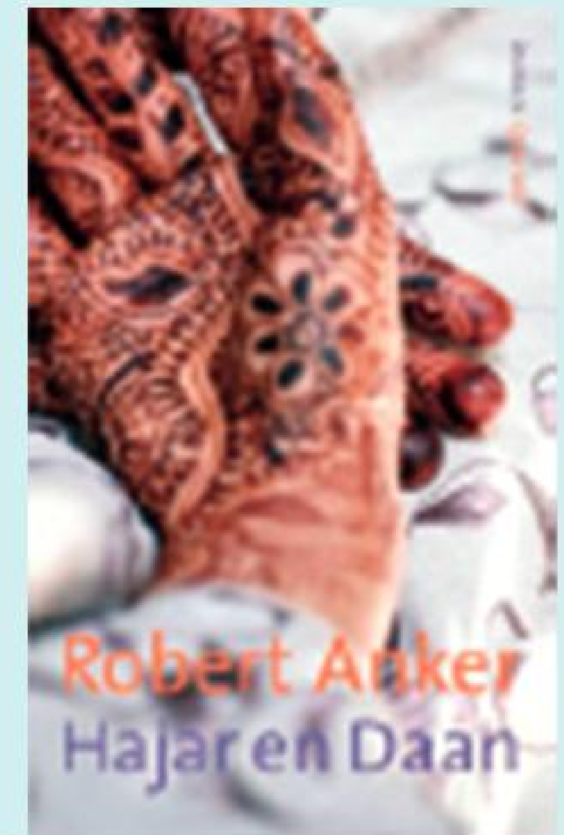
Louis Couperus, *De stille kracht*, 1900 (niveau 5)
Vanaf het moment dat de Nederlandse resident Van Oudijck een regent (een inlandse vorst) ontslaat, lijkt het residentiehuis bezeten door geheimzinnige, kwaadaardige krachten. Die hebben het met name gemunt op zijn overspelige vrouw Leonie. Van Oudijck wil standhouden, maar of dat gaat lukken, is de vraag.

F. Springer, *Met stille trom*, 2013 (niveau 4)
De dertiger Leen Dekker wordt bestuursambtenaar in Zakar op Nieuw-Guinea. Hij krijgt een uitgestrekt gebied onder zijn hoede, waar rivaliserende stammen regelmatig oorlog voeren. De weinige Nederlanders, waaronder een handjevol politiemannen en enkele missiepaters en zendelingen, proberen de vrede te bewaren; ook willen ze een westers 'beschavingsideaal' overbrengen aan de oorspronkelijke bewoners.

Hella Haasse, *Oeroeg*, 1948 (niveau 3)
Een Europese en een Indonesische jongen groeien samen op in (voormalig) Nederlands-Indië. Naarmate ze ouder worden, komt hun vriendschap steeds meer onder druk te staan.

Robert *Anker, Hajar en Daan*, 2004 (niveau 3)
De Marokkaanse Hajar en haar leraar geschiedenis worden verliefd op elkaar. De buitenwereld wil de twee van elkaar scheiden, want een relatie leraar-leerlinge en Nederlander-moslima kan nooit goed gaan. Ondanks deze tegenwerking proberen Hajar en Daan samen een leven op te bouwen.

1 Donald en Mulder wilden via een revolutionaire beweging de situatie in Zuid-Afrika verbeteren. Wat vind je van hun inzet voor een betere wereld? Hoe zou jij je daarvoor inzetten?
2 Wat heb je door dit hoofdstuk geleerd over het leven? En over de literatuur?
3 Vind je jezelf een wereldburger of eerder een Nederlander? Leg uit.
4 Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt, zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

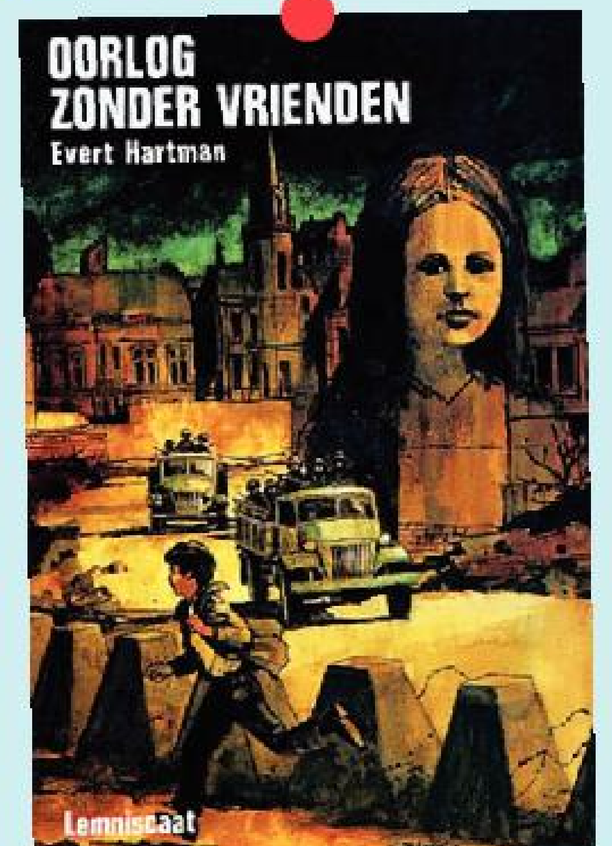
Aantekeningen

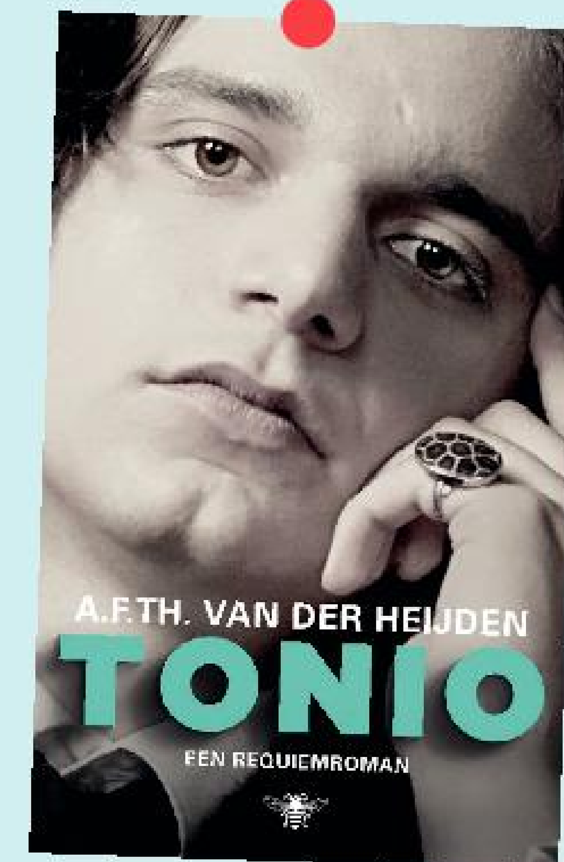
12 Ouders

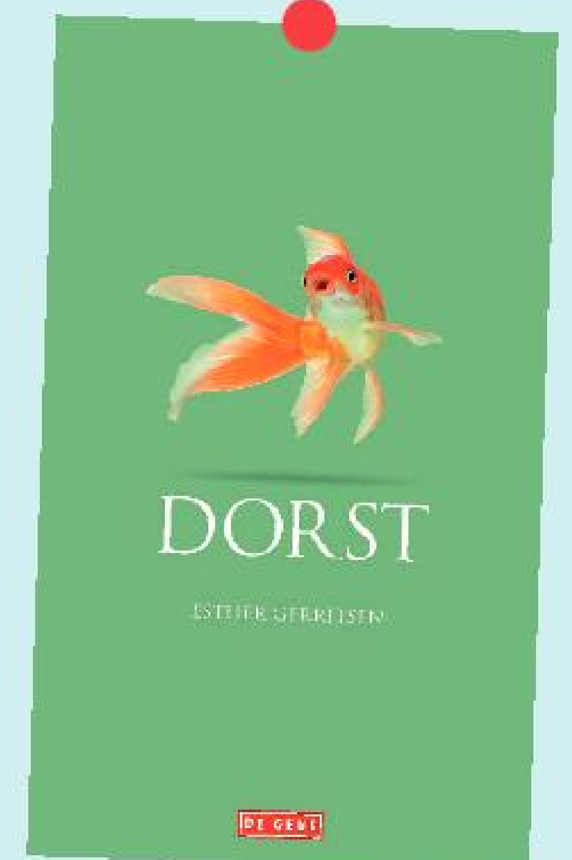
Verhalen over ouders en kinderen zijn zo oud als de wereld. Denk aan de mythe van Oedipus en het Bijbelse verhaal over Abraham die zijn zoon Isaak moet offeren. Tegenwoordig vloeit er minder bloed, maar de conflicten die kinderen met hun ouders uitvechten zijn er niet minder heftig om. De relaties tussen ouders en kinderen worden gekleurd door dromen, verwachtingen en goede bedoelingen, maar ook door onvermogen, onbegrip en in het ergste geval misbruik en mishandeling. Het is hoe dan ook een gegeven dat ouders en kinderen, of ze dat nu willen of niet, voor altijd met elkaar verbonden zijn, tot de dood hen scheidt – en soms zelfs tot ver daarna.
In dit hoofdstuk lees je over personages die de vrijheid zoeken om hun eigen leven vorm te geven, maar moeten leven met de wetenschap dat die vrijheid beperkt is. Ze worden, meer dan ze gedacht en gehoopt hadden, bepaald door waar ze vandaan komen.

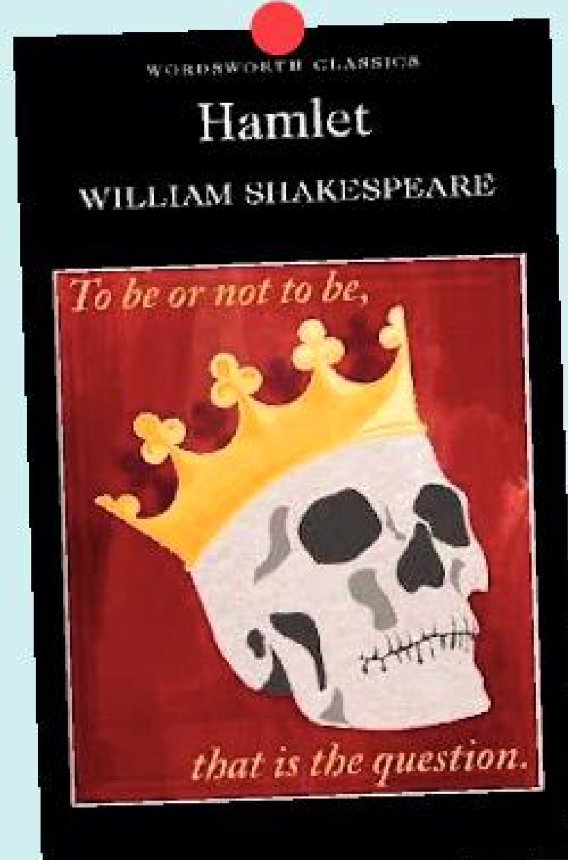
1 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over ouders en kinderen gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de andere titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel samen met een klasgenoot de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken en welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over ouders en kinderen gaan.
5 Van welk(e) van de onderstaande boeken heb je de meest positieve verwachtingen? Waarom?

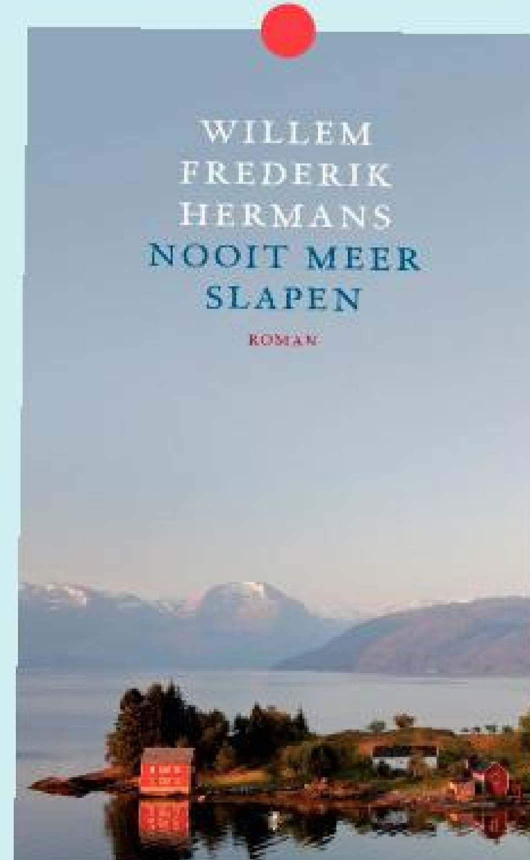

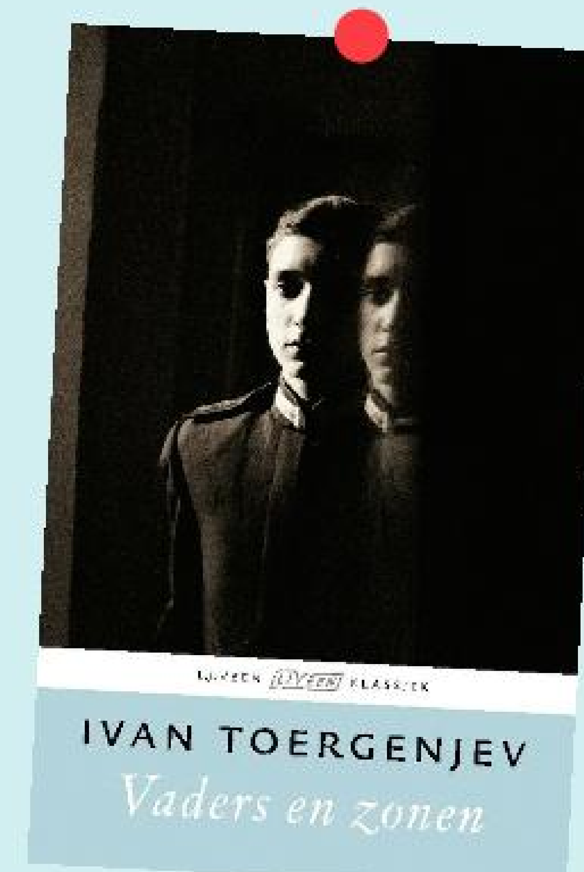

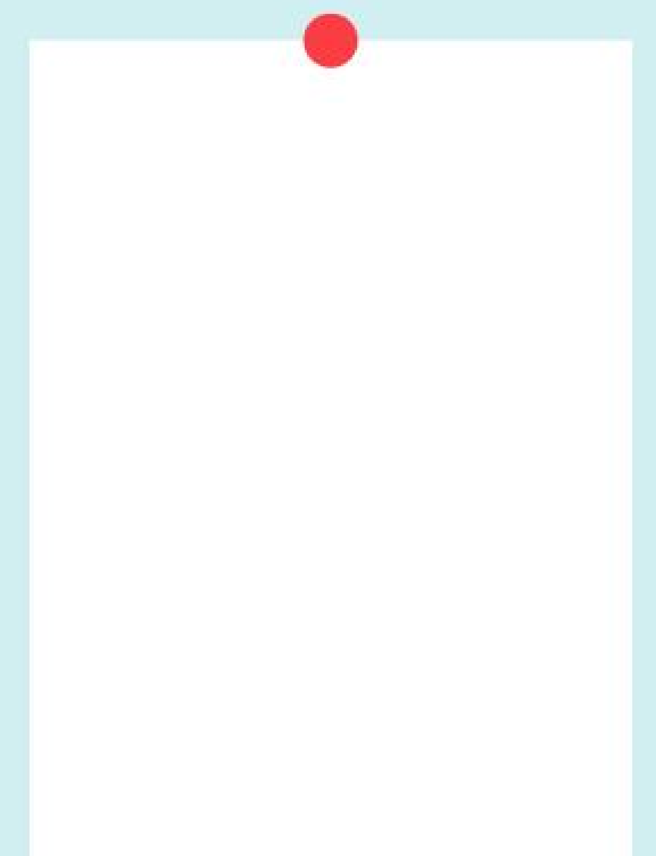

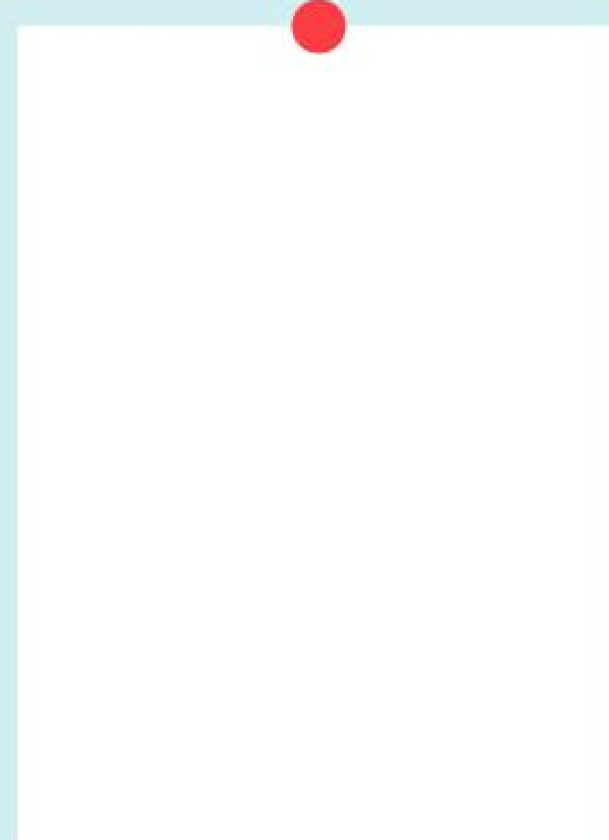

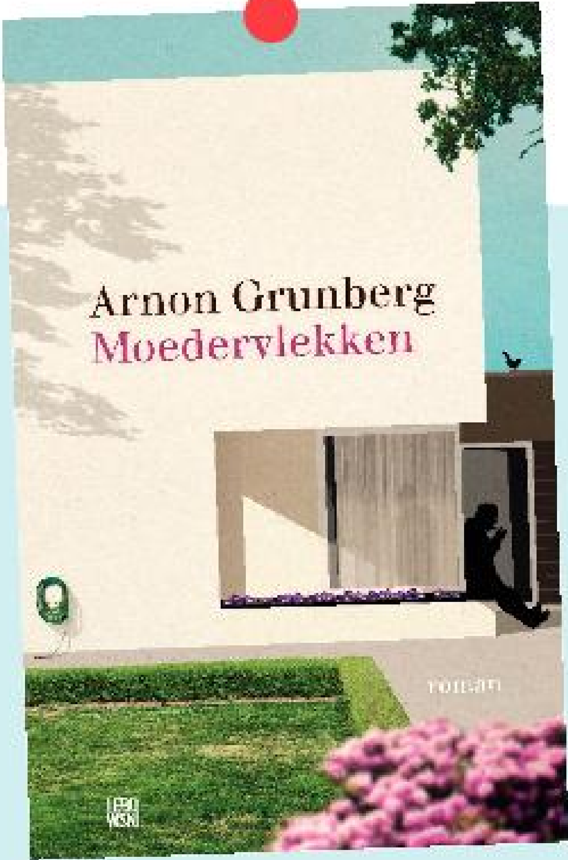

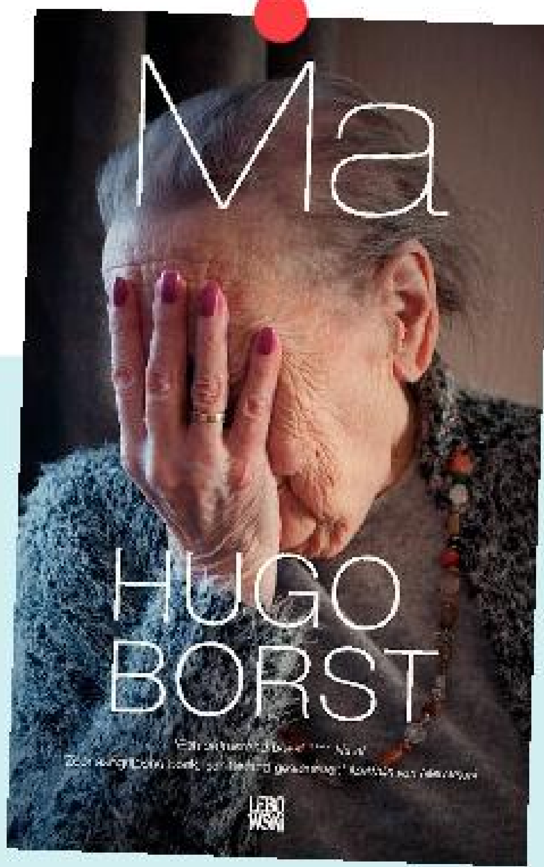

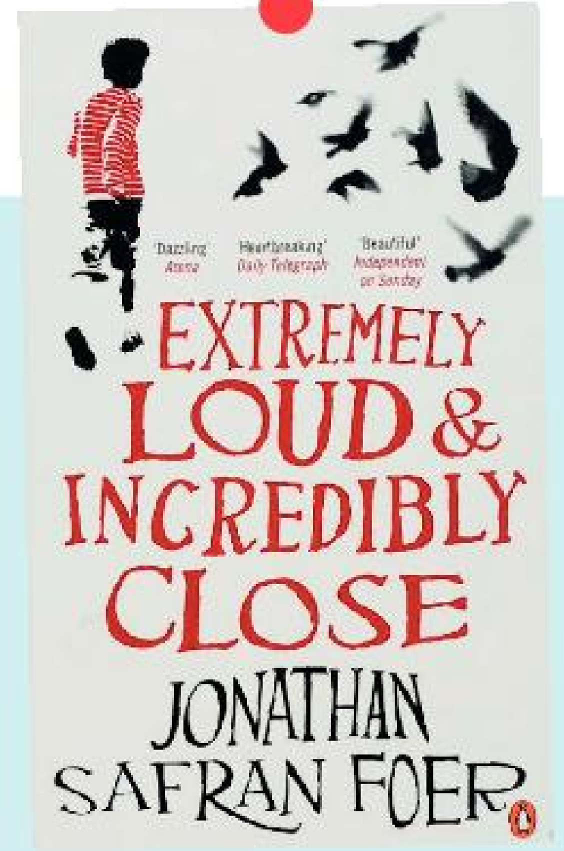

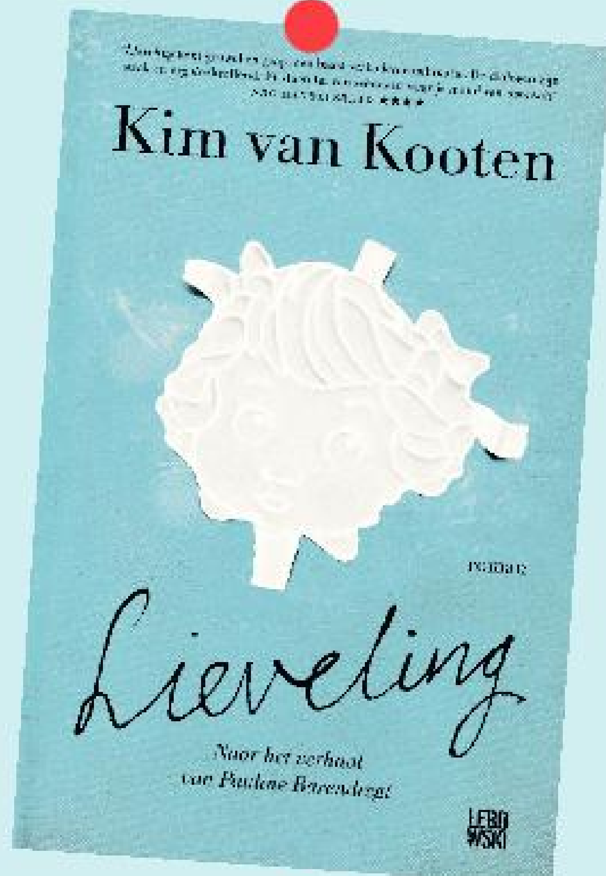

Arnon Grunberg
Moedervlekken
roman

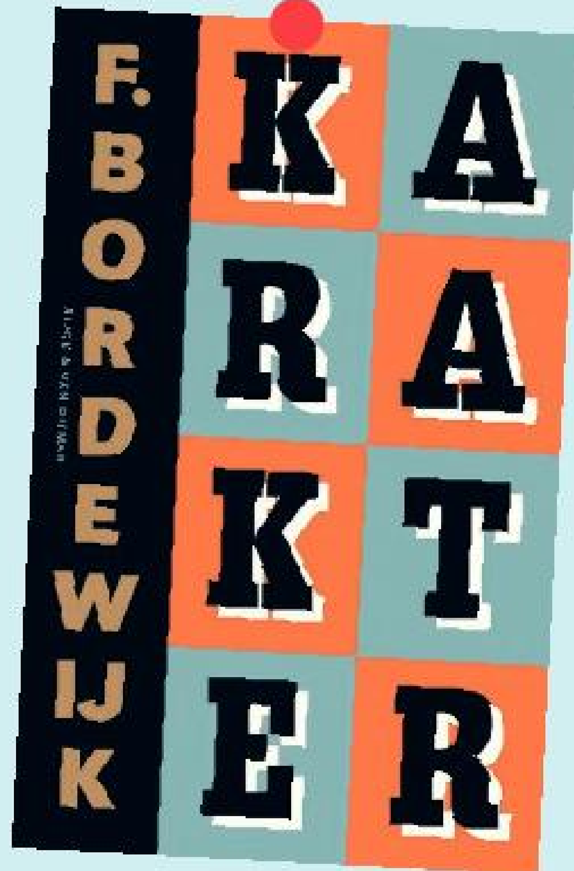

JESSICA DURLACHER
Het Geweten

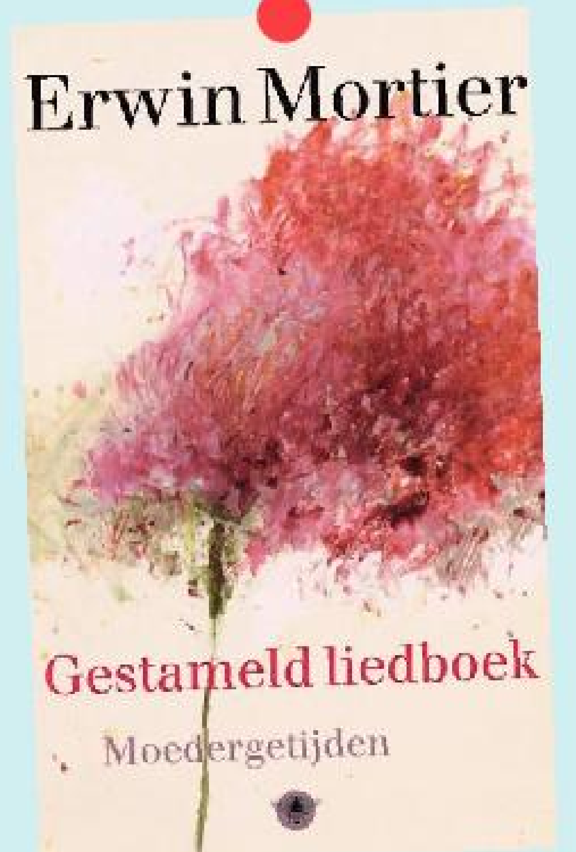

Ma
HUGO BORST

EXTREMELY LOUD & INCREDIBLY CLOSE
JONATHAN SAFRAN FOER

Willem Jan Otten
Specht en zoon

Kim van Kooten
Lieveling

F. BORDEWIJK
KARAKTER

Erwin Mortier
Gestameld liedboek
Moedergetijden

Karel Glastra van Loon
DE PASSIEVRUCHT

JAN SIEBELINK
KNIELEN OP EEN BED VIOLEN

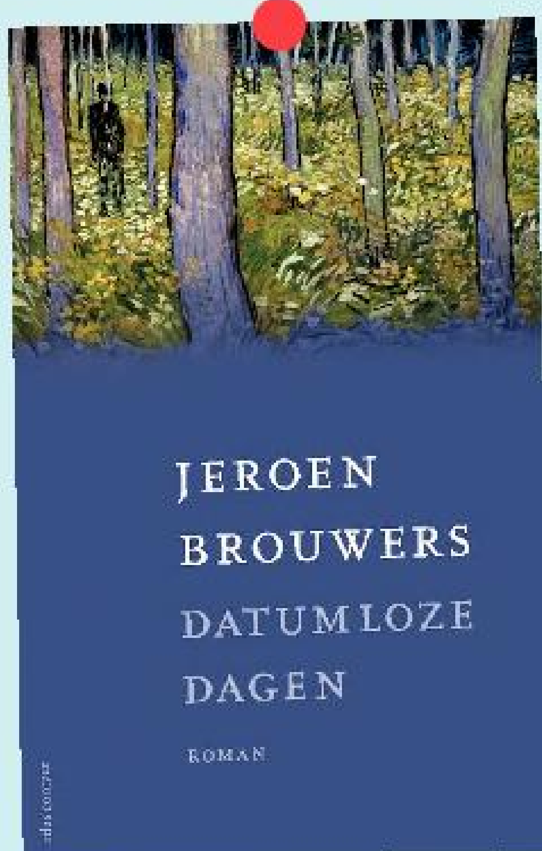

YVONNE KEULS
Mevrouw mijn moeder

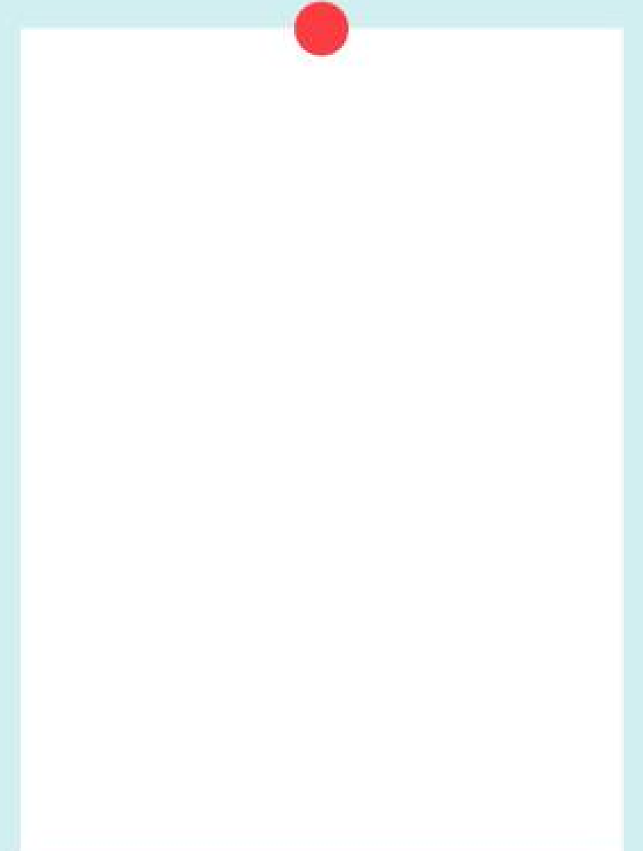

Maarten 't Hart
De aansprekers
roman

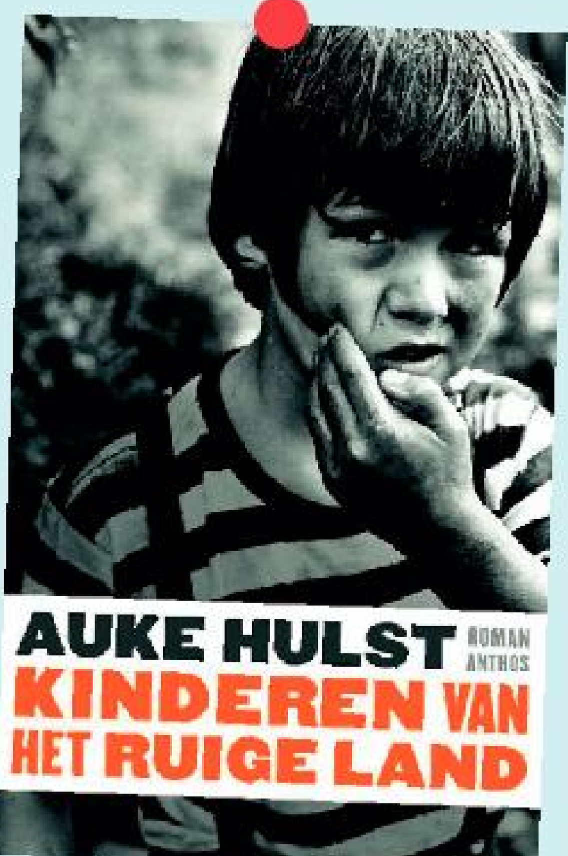

NICOLIEN MIZEE
Toen kwam moeder met een mes

JEROEN BROUWERS
DATUMLOZE DAGEN
ROMAN

THE CHILDREN ACT
IAN McEWAN

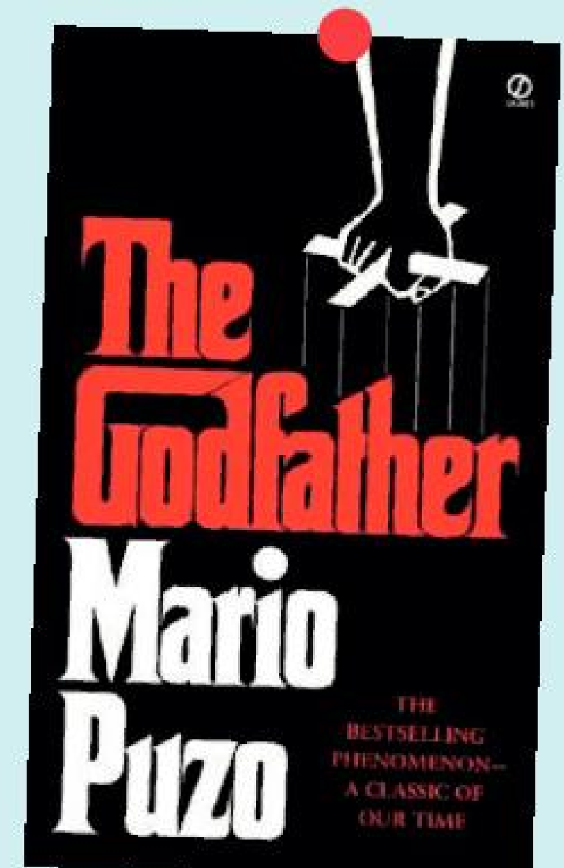

AUKE HULST
KINDEREN VAN HET RUIGE LAND

Kees van Beijnum
Een soort familie
roman

Arthur Japin
MAAR BUITEN IS HET FEEST

The Godfather
Mario Puzo

12.1 Maarten 't Hart, *Een vlucht regenwulpen*, 1978 (niveau 4)

'Ik wil haar kussen zoals mijn vader haar kust.'

Maarten 't Hart (1944) is een van de meest gelezen (en vertaalde) Nederlandse schrijvers. Hij groeide op in een orthodox gereformeerd gezin in Maassluis, maar keerde zich van het geloof af toen hij in 1962 begon met zijn studie biologie.
Met *Een vlucht regenwulpen* brak hij door bij het grote publiek. In deze roman beschrijft de dertigjarige Maarten twee weken uit zijn leven, waarbij hij veelvuldig terugblikt op zijn jeugd.
Na de ontmoeting met het zusje van Martha, het meisje voor wie hij sinds de middelbare school een obsessieve maar onbeantwoorde liefde koestert, is hij ervan overtuigd dat hij binnen twee weken zal overlijden.
Het verhaal bevat veel autobiografische details. In een interview met Abdelkader Benali vertelde 't Hart dat hij, nadat *Een vlucht regenwulpen* in het Pools was vertaald, veel brieven ontving van Poolse vrouwen die wel voor hem wilden komen zorgen. Ze dachten dat hij een zielige, eenzame man was. Daar moest 't Hart hartelijk om lachen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer de zinnen die de relatie tussen Maarten en zijn moeder typeren. Lijkt het je fijn om zo'n moeder te hebben als Maarten? Leg uit.

2 Waardoor wordt Maartens beklemming in de laatste zin veroorzaakt?

Tekst 1

De zesjarige Maarten verveelt zich. Zijn vader is aan het werk en zijn moeder is in huis bezig.

Ik bouw een hut van veilingkisten. Ik ga in de hut zitten en denk na over andere jongens, klein als ik, te klein voor schoolgaan. Wat zouden zij doen? Zitten zij ook in een hut van veilingkisten? Misschien niet. Kleine kinderen kunnen nog geen kisten tillen, zegt mijn moeder, maar ik kan het wel, ik ben zo sterk, veel te sterk voor mijn leeftijd, zegt ze. Ik breek de hut af, bouw hem opnieuw en laat hem in elkaar storten. Wat nu? Ik sta op het erf achter het huis. Mijn moeder loopt door de keuken, ze zingt: Zend, Heer, Uw licht en waarheid neder.
'Speel je niet?' vraagt ze als ze me ziet.
'Ik weet niets te spelen,' zeg ik.
'Ga een hut bouwen van kisten.'
'Dat heb ik al gedaan.'
'Ga vissen. Waar is je schepnetje?'
'Ik heb al gevist.'
'Dan ga je voer zoeken voor de konijnen.'
'Ze krijgen sla van vader.'

‘Er zijn heus wel andere vissen in het water, ga toch vissen.’
‘Waarom wonen hier geen andere kinderen om mee te spelen? Ik moet altijd alleen spelen.’
‘Ik heb vroeger ook altijd alleen gespeeld.’
‘Ik wil niet alleen spelen.’
Ik loop door de tuin, ik kijk naar de lorrie[1]. Ik mag er niet mee rijden. Als ik zie dat je met de lorrie rijdt, zegt mijn vader telkens, breek ik je rug. Achter in de tuin is de vuilnishoop. Ik mag er niet in wroeten, zegt mijn moeder. Ik ga zitten in de slootkant achter de hoop, ik pluk gras en gooi het in het water. Ik sta op en loop door de tuin naar de keuken.
‘Wil jij met me spelen?’
‘Ik met je spelen?’ zegt mijn moeder.
‘Ja, ik bouw een hut en dan ben ik de vader en jij moet in de hut gaan wonen en jij bent de moeder. Dan zijn we getrouwd, ja, met elkaar getrouwd en dan kom ik thuis van de veiling en dan zeg ik: dag vrouw en dan geef ik je een zoen, ja, laten we dat doen.’
‘Ik moet toch in het huis werken, ik heb geen tijd om te spelen.’
‘Dan werk je in de hut, dat is dan je huis.’
‘Nou, even dan, bouw eerst de hut maar.’
Ik bouw een hut. De veilingkisten zijn zwaar maar ik stapel ze zo hoog mogelijk op. Als ik klaar ben waarschuw ik mijn moeder.
‘De hut is af,’ zeg ik.
Mijn moeder loopt met me over het erf naar de hut. Ze gaat naar binnen, ze is lang mijn moeder, ze kijkt over de kisten naar buiten. Maar ze bukt zich, ze gaat zitten. Toch kan ik haar hoofd zien. Ze doet alsof ze mij niet ziet.
‘Ik kom,’ roep ik.
‘Ja,’ zegt ze.
Ik ga naar binnen.
‘Dag vrouw,’ zeg ik, ‘hier ben ik weer, ik ben naar de veiling geweest.’
‘Dag man,’ zegt mijn moeder, ‘hoe was het op de veiling?’
‘Alles is doorgedraaid[2], alles, bloemkool, tomaten, bonen, sla, alles.’
‘Nee maar.’
Voorzichtig ga ik naar mijn moeder. Ze bukt zich voorover, ze neemt me in haar armen en zoent me op mijn wangen.
‘Niet zo,’ zeg ik ongeduldig, ‘ik ben geen kind.’
‘Hoe dan?’ vraagt ze glimlachend.
Ik kijk naar mijn moeder. Ik wil haar omhelzen maar ik durf niet, ik wil haar kussen zoals mijn vader haar kust, kort en snel en achteloos.
‘Wat is er?’ vraagt ze.
Ik antwoord niet, ik haal diep adem, ik wijk achteruit.
‘Dag man,’ zegt mijn moeder, ‘ik ga weer aan het werk.’
‘Ja,’ zeg ik beklemd.

Maarten ’t Hart, Een vlucht regenwulpen. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 1978

Woordbetekenissen
[1]lorrie: een kleine bak op een rails waarmee goederen vervoerd worden (zie afbeelding)
[2]doorgedraaid: niet verkocht op de veiling

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 Voor Martha’s zusje heeft ‘gelukkig zijn’ te maken met samen zijn met iemand anders. Ben je het met haar eens? Waarom?

4 Onderstreep de zinnen waarin Maarten verwoordt hoe hij over de liefde denkt. Hoe kun je zijn denkbeelden verklaren?

5 Denk je dat Maartens houding ten aanzien van de liefde hem uiteindelijk gelukkiger of juist ongelukkiger maakt? Leg uit.

6 Markeer de zin(nen) waarin je een klassiek motief herkent. Om welk motief gaat het?

7 In hoeverre draagt het herkennen van dit motief bij aan je mening over de tekst?

Tekst 2

Maarten is inmiddels dertig jaar en hoogleraar. Zijn moeder is overleden aan keelkanker. Als hij op een feest een zusje van Martha ontmoet, brengt hij haar na afloop in zijn auto naar huis. Hoewel ze een afspraak maken voor over twee weken, vindt Maarten achteraf – als hij naar huis rijdt – dat hij zich onhandig heeft gedragen. Hij vraagt zich af hoe hij zo geworden is en denkt terug aan zijn ouders, vooral aan zijn moeder.

Steeds vaker moet ze zich hebben gerealiseerd dat ik ongelovig was geworden en los daarvan had ze zich bezorgd gemaakt over mij omdat ik zo eenzelvig was, zo geheel zonder vrienden of vriendinnen. Maar het ergst voor haar moet zijn geweest dat ik niet meer geloofde. We spraken er nooit over, maar ze raadde het omdat ik opeens de psalmen en gezangen niet meer meezong die zij altijd zacht voor zich uit neuriede. En dan vroeg ze: waarom zing je niet meer zoals vroeger en dan zei ik: ik ben toch te oud geworden om die psalmen nog te zingen, want ik wilde haar niet vertellen dat ik ze niet meer kon zingen, niet omdat ik ongelovig was geworden, maar omdat ik, als ik ze zou zingen, al bij de eerste regel niet meer verder zou kunnen omdat tranen mijn stem zouden verstikken. Ik wilde haar dat niet vertellen, ik kon het haar niet vertellen want dan had ik haar eerst moeten uitleggen dat ik inderdaad niets meer zag in dat geloof en dat ik me daarom ontrouw voelde, vooral tegenover haar, en dat vooral voelde als ik die psalmen weer zong omdat die zozeer deel waren van haarzelf, zozeer haar dagelijkse muziek vormden. En daarom kon ik de gedachte maar niet van mij afzetten dat ze om die reden kanker had gekregen, keelkanker nog wel omdat in mijn keel de woorden van de psalmen waren blijven steken.
Ik zal in ieder geval niet aan keelkanker sterven, dacht ik bitter. Dertien dagen waren te kort voor die ziekte. Wat had mijn moeder misdaan? Waarom moest juist zij zo wreed vermoord worden? Mijn vader had Hij in één ogenblik weggenomen. Ik was toevallig thuis. Hij zat, als gewoonlijk, bij de kachel en had al tweemaal die avond gemompeld dat hij honderdduizend gulden wilde hebben. Hij rookte zijn kromme pijpje, haalde de pijp uit de mond en zei niet: 'Ik ga de boel sluiten voor de nacht,' zoals hij vroeger gedaan zou hebben maar zijn pijp was juist lang genoeg uit zijn mond voor die niet uitgesproken zin. Hij liep, de pijp alweer terug in de mond, een paar passen in de richting van de bijkeuken en viel plotseling op de vloer en

was dood. Maar mijn moeder had, hoewel ze als Henoch met God wandelde*, maanden moeten lijden. Waarom? Waarom had Hij haar niet weggenomen zoals Hij mijn vader deed? Ach, ik kon maar beter niet denken over mijn verleden, niet nadenken over mijn moeder. Ik kon maar beter proberen alles te vergeten. Meestal was ik ook wel in staat veel te vergeten en bijna alleen maar aan de weefsels* te denken maar eens in de zoveel maanden lukte dat niet, spleet de afgrond onder mij open en moest ik krampachtig de stemmen bezweren die zeiden dat ik mijn leven verknoeide; de dwanggedachten terugdringen die zo onweerstaanbaar bezit van mij namen, vooral die ene dwanggedachte*, die me zo schuldig maakte en waarvan ik toch wist dat ze niet juist kon zijn en die niettemin mijn schaarse levensgeluk kon vernietigen.
Ik drukte het gaspedaal diep in: het kon nu nog want onder mij suisde het gladde asfalt van de snelweg. Het leek of ik met een grotere vaart aan mijn gedachten wilde ontsnappen. En weer voelde ik die eigenaardige aandrang om mij te uiten tegen mijn onzichtbare bijrijdster en ik zei: 'De wind door je haren voelen'*, waarom moest je juist dat zeggen? Was het omdat ik de wind niet meer door mijn haren kan voelen?' Het leek net of ze antwoordde: 'Als je er een plagerijtje in wil zien mag dat best.' 'Nou goed,' zei ik, 'maar dat andere meende je toch? Wandelen met iemand waar je gek op bent. Luisteren naar muziek die je mooi vindt samen met iemand op wie je verliefd bent. Je gebruikte, geloof ik, een ander woord, maar dat bedoelde je, nietwaar? Maar zie je dan niet hoe gevaarlijk het is om van een ander te houden? Houden van is immers niets anders dan het verdriet om haar dood, niets anders dan de machteloze, verscheurende woede bij de aanblik van haar pijn omdat je niet in staat bent die te verlichten. Weet je wel dat houden van je ontzettend kwetsbaar maakt? Weet je wel dat God of de duivel of een of andere gek die hem of haar aanrijdt, of gijzelt, of vermoordt, of een ernstige ziekte die hem of haar velt, je ogenblikkelijk kunnen onderdompelen in de diepste ellende. Daarom moet je nooit, nooit van iemand houden. Denk je eens even in dat de enige persoon op de wereld waarvan je echt houdt langzaam wegteert, elke dag magerder wordt, dat haar nog altijd zo mooie gezicht zomaar inschrompelt en dat haar eens zo prachtige zwarte haar uitvalt en haar zachte stem wegkwijnt tot hees gefluister – stel je dat eens voor! Ja, ik zal daar gek zijn, ik zal me ooit nog opnieuw zo kwetsbaar maken. Het is echt niet zo erg om alleen te zijn, of desnoods samen, maar dan toch niet in een zodanige relatie tot elkaar dat je van liefde kunt spreken. Je moet het nooit verder laten komen dan een prettige verstandhouding, niet laten ontaarden in liefde. Weet je wat vervelend is van alleen zijn? Niet dat je 's avonds niemand hebt om mee te praten, niet dat je in je eentje op reis moet gaan, niet dat je alleen ontwaakt, zelfs niet dat je niemand hebt om mee te slapen want het is zo gemakkelijk en eenvoudig om jezelf te bevredigen dat ik al dat gepraat over seksuele nood altijd belachelijk heb gevonden, maar dat je niemand hebt om samen mee te eten. Gek is dat: het is zo zeldzaam onbevredigend om alleen te eten, zo frustrerend om in een restaurant aan een tafeltje te zitten zonder dat er iemand naast of tegenover je zit. Waarom? Ik weet het niet. Maar 's avonds thuiskomen uit het lab en dan iets voor jezelf koken en vervolgens alleen aan de keukentafel zitten om het op te eten – dat hindert me enorm, daar kan ik nog steeds niet aan wennen. Vroeger zat mijn moeder tegenover me, zie je.'

Maarten 't Hart, Een vlucht regenwulpen. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 1978

▶ ... als Henoch met God wandelde
Allusie op het Bijbelboek Hebreeën 11:5: 'Door zijn geloof werd Henoch naar elders overgebracht, om niet te hoeven sterven; hij werd niet meer gevonden, omdat God hem had weggenomen. Hij stond immers al vóór zijn opneming bekend als iemand in wie God vreugde vond.'

▶ ... de weefsels
Weefselonderzoek is onderdeel van Maartens werk als hoogleraar celbiologie.

▶ ... die ene dwanggedachte
Bedoeld wordt Maartens gedachte dat hij door zijn ongeloof schuldig is aan de dood van zijn moeder.

▶ 'De wind door je haren voelen'
Maarten reageert hier op een opmerking van de zus van Martha: 'Ik weet ook niet goed wat gelukkig zijn inhoudt maar voor mij heeft het iets te maken met wandelen met iemand waar je gek op bent of de wind door je haar voelen of luisteren naar muziek die je heel erg mooi vindt, maar dan vooral ook samen met iemand waarop je een beetje verkikkerd bent.'

12.2 Oek de Jong, *Hokwerda's kind*, 2002 (niveau 5)

‘… waarin haar vader het onwrikbare middelpunt was.’

Oek de Jong (1952) schrijft romans, verhalen en essays. Hij debuteerde in 1979 met *Opwaaiende zomerjurken*, dat zeer positief ontvangen werd en tegenwoordig als een klassieker wordt beschouwd. Ook zijn latere romans, *Cirkel in het gras* (1985), *Hokwerda's kind* (2002) en *Pier en oceaan* (2012), werden zeer goed verkocht en over het algemeen hoog gewaardeerd. Kenmerkend voor veel van De Jongs personages is hun intensiteit. Ze leven op het scherpst van de snede en met de inzet van heel hun wezen – ook als er brokken van komen. Zo is ook Lin. Zij is ‘Hokwerda's kind’. Na de scheiding van haar ouders is ze met haar moeder en zus van het Friese platteland naar Amsterdam verhuisd. Van haar vader heeft ze sinds haar tiende niets meer gehoord. Als Lin een relatie krijgt met achtereenvolgens Marcus, Henri en Jelmer, wordt pijnlijk duidelijk dat patronen uit haar jeugd zich steeds opnieuw herhalen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Waarom wil Lin niet toegeven dat ze moe is, denk je?

2 ‘Hokwerda adoreerde haar.’ Vind je dat zijn gedrag daarbij past? Leg uit aan de hand van voorbeelden uit de tekst.

3 Hokwerda weigert naar Lin te kijken en steekt haar niet meteen zijn hand toe. Waarom zou hij dat doen?

Tekst 1

Hokwerda en Lin doen een spel: Hokwerda pakt zijn dochtertje bij een hand en enkel en slingert haar over de rietkraag in de Ee.*

Watertrappend, trappend in dat lege, diepe water, keek het meisje naar hem op in afwachting van zijn handreiking. Ze hijgde. De avondzon lag op haar gezicht. Er hingen slierten haar voor haar ogen die ze niet weg durfde vegen. Hokwerda wachtte. Ze had de ogen van haar moeder. Die grote, licht puilende ogen waar hij week van werd.
‘Wie it heech, heit?’[1]
Ze spraken Fries met elkaar, ook al had zijn vrouw het liever niet.
‘Ja, it wie heech, famke, mar it kin noch heecher.’[2]
Eindelijk stak hij zijn hand naar haar uit, zijn bepleisterde rechterhand, die ze na een lichte aarzeling met beide handen vastgreep. Hokwerda

De Ee (Friesland), een trekvaart tussen Dokkum en Leeuwarden

omklemde een van haar polsen – ze moest zich goed vasthouden – en hees haar met een zwaai op het steigertje. Hij wilde zijn dochter sterk maken. Water droop uit haar badpak. Zijn magere sprinkhaan was ze, die maar niet groeien wilde. Waarom toch? Bijna acht was ze nu, en men schatte haar op zes. Waarom bleef zij klein, terwijl die ander groeide en gedijde? Ze keek naar hem op, verlegen. Om zich een houding te geven veegde ze met snelle gebaren het haar uit haar gezicht. Ze trilde over al haar ledematen. Al zeven, acht keer had hij haar over de rietkraag geslingerd. Die smak in het water deed haar pijn.
'Nu maar even uitrusten, famke?'
Het klonk plagend. Hij zag dat ze zich vermande, klein als ze was. Nee, ze hoefde niet uit te rusten. Drie keer diep ademhalen, zei ze (zoals hij haar geleerd had te zeggen), en begon drie keer diep adem te halen, terwijl achter hen een roeiboot met ronkende buitenboordmotor voorbijschoof – Hokwerda keek half om, groetend met een stugge hoofdbeweging – en zijn hekgolf over het brede water trok, die het riet deed schudden en buigen. Toen had ze drie keer diep ademgehaald en rende weg naar 'de plek', de plek waar ze hun kunstje deden. Zoals ze rende. Hokwerda adoreerde haar. Ze was zo licht, ze bewoog zich zo licht en gemakkelijk. Het leven had nog niets van zijn zwaarte in haar achtergelaten, zwaarte die hij zelf begon te voelen. Niets woog nog in haar. Vederlicht was ze, werkelijk vederlicht, en steeds vol goede moed.
Maar toen hij bij haar was gekomen, in de schaduw van twee hoge iepen, kwam dat onbedwingbare weer in hem op, en het werd sterker toen hij haar dunne pols, haar tengere enkel in zijn handen voelde. Fijnknijpen, hij kon ze zo fijnknijpen. Hij lachte naar haar. Ze gingen hun kunstje weer doen.
De slingerbeweging werd ingezet. Haar aanvankelijk verkrampte lijfje ontspande zich: ze gaf zich over. Ze liet haar hoofd met de lange haren hangen, ze slaakte kreten en keek onderwijl nog om zich heen, gefascineerd door het beeld van de wereld op zijn kop, waarin haar vader het onwrikbaar middelpunt was. Hokwerda versnelde de beweging, riep haar iets toe, plagend, en liet haar toen los. In een sparteling van armen en benen vloog ze over de rietpluimen, omhoog, leek even stil te hangen, viel dan en was weg. Maar half hoorde Hokwerda de slordige plons waarmee ze in het water viel. Zijn hoofd bonkte, pijnlijk, zo pijnlijk dat het leek of zijn schedel kraakte. Er trok een waas voor zijn ogen.
Lopend langs het riet, haastig toch – hij hoorde haar niet zwemmen – keek hij naar het lage en langgerekte huis, de twee daglonerswoningen, uit de vorige eeuw nog, die hij had gekocht en uitgebroken. Het was of er een grote onheilswolk om zijn huis en erf hing, ondanks de vredigheid van de avond, of hijzelf door onheil omgeven was, of het *uit* hem walmde. Het kon hem niet meer schelen. Het deed hem zelfs goed dat het onbedwingbare in hem losbrak. Als er iets moest gebeuren, moest het nu maar gebeuren.
De achterdeur van het huis werd opengeworpen.
'Hou je er nu mee op! Gek!'
Hokwerda negeerde zijn vrouw. Ze verdween weer in huis, maar liet de deur openstaan.
Op het steigertje wachtte hij op zijn dochter. Dertig, veertig meter moest ze elke keer zwemmend afleggen, vanwege een bocht die het water hier maakte. In het verderop gelegen dorp reed een auto over de brug, de planken ratelden onder zijn banden. Toen werd het weer stil. Hij kon het hijgen van zijn dochter nu horen. Ze hield haar ogen strak op hem gericht. Hij wist dat hij naar haar moest kijken om haar moed te geven: ze was moe, uitgeput haast, het kostte haar steeds meer moeite om de oever te bereiken. Maar Hokwerda keek niet naar haar. Zijn blik gleed omlaag naar zijn als altijd brandschone roeiboot, geen grassprietje lag er op de geboende vlonders, en naar de buitenboordmotor, de oude Johnson die hij weer aan de praat had gekregen, naar de riemen, de bun, de hengels, de lange staken voor zijn fuiken. Niemand duldde hij in zijn boot. Alleen die kleine nam hij weleens mee, en soms ook zijn andere dochter, om niet oneerlijk te lijken. Maar het liefst voer hij alleen in zijn boot.
Daar was ze weer, hijgend, watertrappend, met die slierten haar in haar gezicht die ze niet weg durfde te vegen. Hokwerda wachtte. Weer wachtte hij met zijn handreiking.

Oek de Jong, Hokwerda's kind. Uitgeverij Augustus, Amsterdam/Antwerpen 2002

Woordbetekenissen

[1] **Wie it heech, heit?: Fr. Was het hoog, pappa?**

[2] **Ja, it wie heech, famke, mar it kin noch heecher.': Fr. Ja, het was hoog, meid, maar het kan nog hoger.**

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Welke overeenkomst(en) zie je tussen het gedrag van Hokwerda en Henri?

5 Wat zou de reden kunnen zijn dat Lin Henri's gedrag accepteert?

6 Recensenten hebben *Hokwerda's kind* 'naturalistisch' genoemd. Welke reden(en) kun je daarvoor bedenken?

7 Het lukt Lin niet om zich in de relatie met Henri te ontworstelen aan patronen die in haar jeugd zijn ontstaan. Waarom lukt dat niet, denk je?

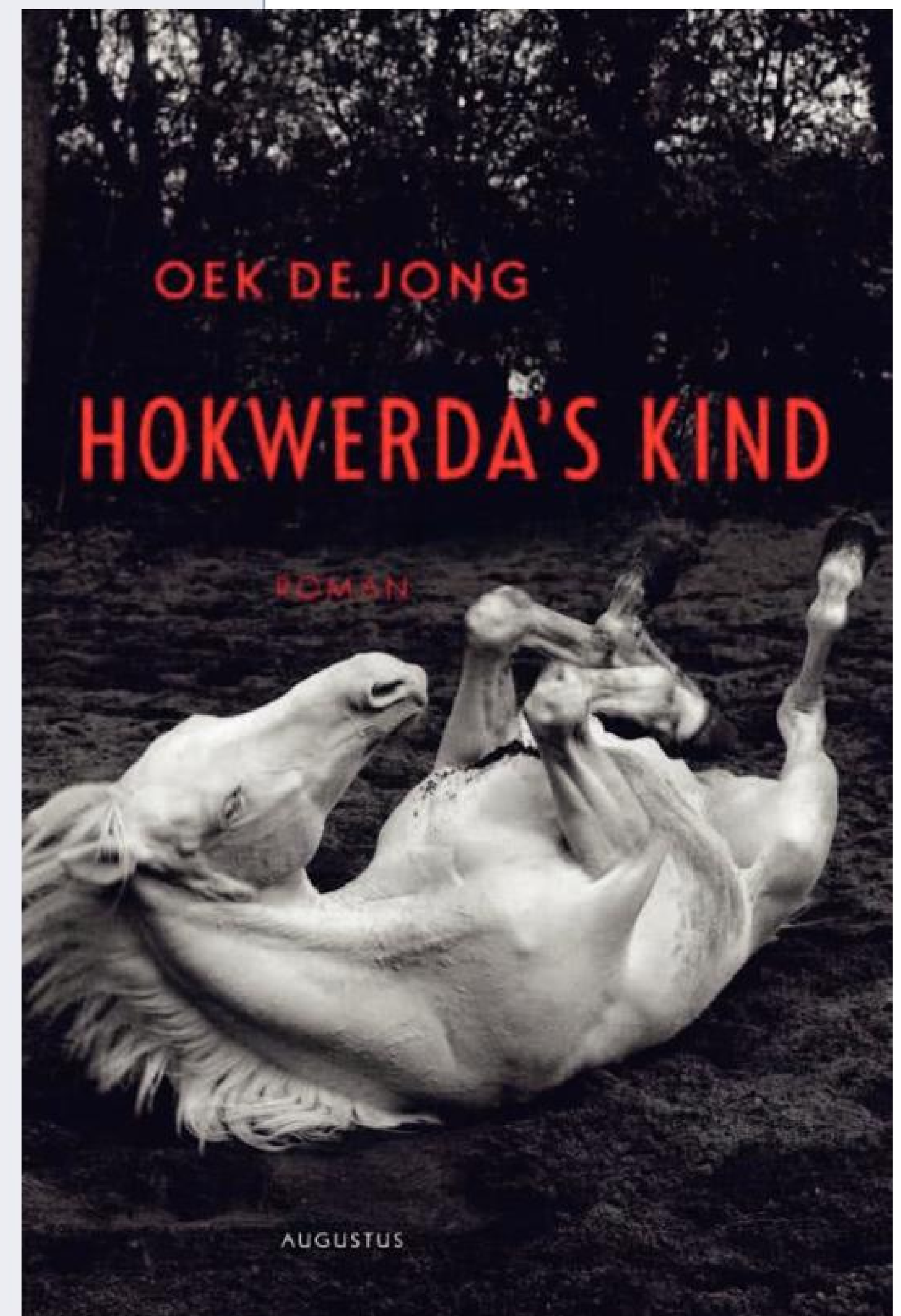
8 Geldt dat (zie vraag 7) alleen voor Lin of geldt dat in het algemeen, denk je? Leg uit.

Tekst 2

Lin heeft Henri leren kennen bij de toiletten in een café. De eerste avond dat Lin bij hem thuis is, vrijt hij ruw met haar. Zij duwt hem uit bed, hij slaat haar. Zijn excuses accepteert ze niet. Toch blijft ze Henri zien. Op een avond heeft hij voor haar gekookt.

Na het eten ging Henri de straat op om sigaretten te halen. Lin bleef aan tafel zitten, roezig van de wijn en het gesprek, en keek naar het vocht dat in de schelpen was blijven staan en het parelmoer deed glinsteren. Buiten werd het schemerig. De merel was ermee opgehouden, aan de kastanje bewoog geen blad meer. Aan de overkant net naast de donkere contour van de boom, stonden twee balkondeuren open, in de kamer lagen drie figuren onderuitgezakt voor de televisie. Op het balkon eronder leunde een oude man in hemdsmouwen met zijn ellebogen op de balustrade. Hij staarde naar de tuinen en hief zijn hoofd op als er ergens geluid klonk. Hij keek een tijdje in de richting waar het vandaan was gekomen en liet zijn hoofd dan weer hangen.

Lin rookte de sigaret die Henri voor haar had achtergelaten en ze was opgewonden: eindelijk verandering, eindelijk werd haar leven groter!
Ze stond op, dwaalde naar de keuken, waar alleen een eenzame kaars licht gaf. Ze streek over het hout van het hakblok, ze pakte een van de vlijmscherpe vleesmessen en bracht het langzaam vlak bij haar vinger, totdat er een rilling over haar ruggengraat liep, en ze trok de kasten open om naar Henri's spullen te kijken en te zien wat hij allemaal had. In de badkamer friste ze zichzelf op, ze maakte haar haren los, kamde ze met een kam van Henri en stak ze weer op. Terwijl ze door dat heel kleine raam naar de kastanje keek, ging de telefoon. Ze liet hem gaan. Kort daarop rinkelde hij voor de tweede maal, kortstondig, en meteen werd er voor de derde maal gebeld. Het moest Henri zijn.
Ze rende naar de kamer en nam op.
'Hé schat. Luister. Ik kom hier iemand tegen en kan iets regelen. Heb je een kwartiertje geduld? Trek een nieuwe fles open, zet de tv aan, ik ben er zo weer.'
Hij hing op. Gladjanus, dacht ze. Ze had de geluiden van een café op de achtergrond gehoord.
Ze keerde terug naar haar plaats aan tafel. Daar glansde het nog: de glazen, de wijnkoeler, de schelpen, de borden, de schaal met graten, de verpropte servetten – alles in het licht van de kaarsen. Maar langzaam doofde nu de glans die over alle dingen lag. Haar roes week en een verkilling deed zich voelen. Ze werd somber. Was het niet allemaal komedie, een zinloos spel, een spel waarin ze elkaars gevangenen waren?

Na drie kwartier kwam Henri terug. Hij had niets geregeld. Hij had in een café gestaan en om zijn lippen steeds een smalend glimlachje gevoeld zodra hij aan haar dacht, aan die ex-kampioene* in zijn huis. Een wonderlijk gevoel van haat had bezit van hem genomen, en tevredenheid – alsof ze verdiende dat hij zo lang wegbleef. Nu hij de nauwe trappen naar zijn verdieping beklom, voelde hij plotseling spijt en ergernis.
Lin hoorde de voordeur dichtslaan, voetstappen op de trap, het geluid van een sleutel die in het slot werd gestoken, het schrapen van metaal over metaal. Haar hart bonsde.
'Hé Lin.'
'Hé.'
'Wat zit jij in het donker, meid. Het heeft toch niet te lang geduurd?'
'Valt wel mee. Ik heb je huis nog eens wat nader bekeken.'
Henri zweeg.
'Alles geregeld?'
'Afwachten maar.'

Oek de Jong, Hokwerda's kind. Uitgeverij Augustus, Amsterdam/Antwerpen 2002

▶ **Ex-kampioene**
Lin heeft eerder op hoog niveau getafeltennist, maar is daar inmiddels mee gestopt.

12.3 Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009 (niveau 5)

'Ik bén exact als zij.'

Tom Lanoye (1958) is een van de meest gelezen en bekroonde Vlaamse schrijvers van dit moment. Hij schrijft niet alleen romans, maar ook gedichten, theaterteksten en scenario's. Hij is het jongste kind in een slagersgezin. Zijn prozadebuut *Slagerszoon met brilletje* (1985) is samen met *Kartonnen dozen* (1991) en *Sprakeloos* (2009) uitgegeven als De Wase trilogie. Hierin doet Lanoye verslag van zijn jeugd in Sint-Niklaas in het Land van Waas (Noord-Vlaanderen). In *Sprakeloos* doet hij dat in retroperspectief en worden jeugdherinneringen afgewisseld met beschrijvingen van het heden, waarin zijn moeder een herseninfarct heeft gehad en van haar spraak beroofd is. Hij vertelt over zijn kleurrijke jeugd in een volkswijk, over zijn worsteling met de liefde, over zijn rol als schrijver en over de conflicten met zijn moeder.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 De moeder heeft haar eigen manier om 'haar gezag in stand te houden'. Leg uit hoe ze dat doet.

____

____

____

2 Op welke andere manieren kunnen ouders het gezag over hun kinderen doen gelden? Noteer er zoveel mogelijk.

____

____

____

3 Vind je de manier van de moeder beter of slechter dan de manier waarop je eigen ouders of verzorgers hun gezag uitoefenen? Leg uit.

____

____

____

Tekst 1

De ik-persoon is een jaar of zeven als hij 's nachts wakker wordt van gekrijs in de woonkamer. Hij sluipt naar beneden om te zien wat er aan de hand is. De middelste zoon, 'de Lastigste', heeft iets uitgevreten.

Om de sofa staan drie zonen, een dochter, een vader. De jongste, mijn zuster, is twaalf. Zij is de enige die echt in tranen lijkt te gaan uitbarsten. Bij de anderen overheerst gêne (haar oudste twee), hoofdschuddende machteloosheid (haar man) en regelrechte puberhaat (haar Lastigste). Hij alleen zit op zijn knieën, naast de sofa, aan haar zijde. De tranen die hij verbijt zijn er van woede. Zijn zestienjarige vuisten zijn gebald. 'Komaan, jongen,' zegt de vader, gemoedelijk maar dwingend. 'Zeg dat het u spijt. Vraag uw moeder om vergeving.' Letterlijk die woorden. Vraag uw moeder om vergeving.

Hun Lastigste blijft het antwoord schuldig. Hij schudt zijn hoofd met háár halsstarrigheid, en met in zijn blik het ongeloof van zijn beide broers: hoe flikt ze dit toch weer? Iedereen in deze ruimte, zijzelf incluis, weet donders goed dat ze de boel bedot, dat ze baas boven baas de forcing voert[1] om haar gezag in stand te houden dankzij de machinerie die ze het best beheerst*. Doorleefde fictie. Het voorwenden van wat een waarheid zou kúnnen vormen en bijgevolg, volgens haar private logica, ophoudt een leugen te zijn.
'Komaan, jongen. Het is al laat. Vraag haar om vergeving.'
Opnieuw schudt hun Lastigste zijn hoofd, maar nu even dwars en doorleefd als zij doet op haar kopkussen. De imitatie als aanklacht.
Haar antwoord op deze provocatie laat niet op zich wachten. Ze stoot een door merg en been dringende kreet uit, extra krachtig tastend naar haar hart. 'Roger! Rogeeke? Oh, Roger…!'
'Scheelt er iets?' vraagt Roger, zich over haar heen buigend, met in zijn ene hand een plastic beker water en in de andere een Carter's pilletje. Het wondermiddel waarmee ze al meer dan één hartstilstand miraculeus heeft bedwongen.
Met een ongecontroleerd maar majestueus uitgevoerde armbeweging slaat ze hem zowel de beker als het pilletje uit handen. Het water waaiert uit over haar peignoir, de lege beker stuitert de vloer op, het wondermiddel vliegt een heel andere kant uit. 'Snel! Bel dokter Hellebaut! Of nee! Een ambulance. Voor het te laat is! Ráp!' Gevolgd door staccato gekreun, versnellend in tempo, stijgend in toon.
Hier kan niemand tegen op. Zelfs haar Lastigste geeft zich gewonnen. Wenend nu, van frustratie om zijn nederlaag, vraagt hij zijn moeder om vergeving. Met letterlijk die woorden.
En zij slaagt erin te doen alsof ze hem niet goed heeft verstaan. Zodat hij het een tweede keer moet vragen.

Tom Lanoye, Sprakeloos. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2009

Viviane de Muynck als de moeder in de film *Sprakeloos*

▶ … de machinerie die ze het best beheerst
Hier wordt verwezen naar de ervaring die de moeder heeft opgedaan als amateuractrice.

▶ Woordbetekenissen
[1] de forcing voeren: proberen iets te forceren, af te dwingen

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Beschrijf de reactie van de moeder op de mededeling die de ik-persoon eerder over zijn seksuele geaardheid heeft gedaan.

5 Meent ze het? Waar maak je dat uit op?

6 Hoe reageert de ik-persoon op zijn moeder?

7 Snap je waarom de ik-persoon sarcastisch* op de uitspraken van de moeder reageert? Leg uit.

Sarcasme
Bittere of bijtende spot, vaak met de bedoeling om iemand te kwetsen.

8 Voor wie kun je meer begrip opbrengen? Voor de moeder of de zoon? Leg uit.

9 In zowel tekst 1 als 2 dreigt de moeder met de dood. Sorteert dat in beide gevallen hetzelfde effect? Hoe verklaar je dat?

10 De ik-persoon karakteriseert dit gesprek als 'moedermoord'. Bespreek met een klasgenoot wat de ik-persoon daarmee bedoelt.

Tekst 2

De ik-persoon heeft tijdens een barbecue aan zijn ouders verteld dat hij homoseksueel is. De moeder reageerde kortaf met 'Dat is dan maar zo' en liep weg. De vader heeft er een kwartier over zitten nadenken en stemde toen in met zijn vrouw: 'Welja, dan is het maar zo.' De ik-persoon weet echter dat het gesprek nog een staartje zal krijgen.

(Ik pleegde mijn moedermoord per telefoon. Ik had niets te kiezen, ze belde me zelf. Een week ná mijn coming-out en een week vóór ze met pensioen gingen. Timing was altijd een van haar sterkste troeven.
Ik had een zwaar nachtje achter de rug, en ik was niet de enige. Mijn nieuwe lief lag zijn roes uit te slapen in bed. Het was de eerste keer dat zij en ik weer contact hadden na de lentebarbecue en mijn mededeling in de living met houtschors aan de muur en cementvezelplaten tegen het plafond.
Zij: 'Ik bel u in verband met wat gij gezegd hebt.'
Ik: 'Wat gezegd? Wanneer?'
Zij: 'Hang het onnozel schaap niet uit. Ge weet wat ik bedoel.'
Ik: 'Hang zelf het kalf niet uit. Wat ligt er op je lever?'
Zij: 'Mijn lever? Waar zijt gíj mee bezig?'
Ik: 'Het organiseren van mijn leven zoals jij me dat hebt geleerd.'
Zij: 'Heb ik u vuiligheid geleerd? Dat is nieuw.'
Ik: 'Is het vuiligheid om te zijn wat je bent?'
Zij: 'Niemand is zo. Ge wordt zo gemaakt.'
Ik: 'Dat zegt de helft van de psychiaters ook.'
Zij: 'Voilà.'
Ik: 'Ze zeggen dat het de schuld is van de moeder.'
Zij: 'Ik wist dat ge dat ging zeggen.'
Ik: 'Als je het weet, waarom bel je dan?'
Zij: 'Omdat het niet waar is. Er bestaat zoiets als de vrije wil.'

Ik: 'Daar heb ik nooit veel van gemerkt in jouw omgeving.'
Zij: 'Gaat ge u nu beklagen over mij? Schaamt ge u voor mij?'
Ik: 'Niet meer dan jij je schaamt voor mij.'
Zij: 'Wat zeggen die andere psychiaters?'
Ik: 'Pardon?'
Zij: 'Als het niet komt door de moeder, door wat dan wel?'
Ik: 'Ik ben zo geboren.'
Zij: 'Dat zou best kunnen.'
Ik: 'Voilà.'
Zij: 'We hadden het bij vier moeten houden. Mijn lijf was al te oud bij u.'
Ik: 'Wablief?'
Zij: 'We waren nog zo blij dat ge normaal waart en geen mongooltje.'
Ik: 'Ach zo. En nu voel je je toch nog bedot?'
Zij: 'Met een mongooltje valt ge minder in de affronten[1] dan met iemand zoals gij.'
Ik: '[lachend, en lachend omdat ik lachen kán, omdat ik mij niet laat wegblazen, omdat ik vanaf nu zal kunnen blijven lachen, wat ze ook zegt] Ik zal een mongooltje zoeken als lief. Dan val je al wat minder in affronten.'
Zij: 'Kies wie ge wilt, hij komt ons kot niet in.'
Ik: '[niet meer lachend, integendeel verontwaardigd en ziedend, en ziedend omdat ik ziedend ben – nu heeft ze mij toch nog bij mijn lurven] Wie zegt dat hij zich in jullie kot wil vertonen? Wie zegt dat ík het wil?'
Zij: 'Ge moet doen wat ge niet kunt laten. Zoek het maar uit.'
Ik: '[niet meer ziedend, maar onthutst en geschokt] Je zet mij eruit? Je wilt de band met mij verbreken?'
Zij: 'Ge blijft welkom in uw eentje. Over de rest spreken we nooit meer.'
Ik: 'Spijtig. We waren net zo goed bezig.'
Zij: 'Gij uw leven, wij het onze.'
Ik: 'Ach zo? En waarom? Kun je mij één reden geven?'
Zij: 'Ik denk dat ge die zelf wel kunt bedenken.'
Ik: '[wetend wat ze gaat zeggen] Nee, ma! [denkend: nee, doe het haar alsjeblieft niet zeggen] Nee, ik ken de reden niet! [denkend: nu gaat ze het zeker zeggen]'
Zij: 'Gij zijt het ergste wat een moeder kan overkomen.'
Ik: '[denkend: nee, dit wil ik niet antwoorden, nee: niet dit!] Oh ja, is dit het ergste? [denkend: ik zeg het haar toch] Misschien moet ik ook maar eens met een Honda tegen een boom rijden.'*
Zij: '[na een stilte] Dat vind ik wreed van u.'
Ik: 'Ik ook. Daarom zeg ik het juist.'
Zij: 'Weet ge wat ik zal doen? Dan is alles ineens opgelost.'
Ik: 'Ik ben benieuwd.'
Zij: 'Ik ga mij ophangen. Misschien is dat het simpelste.'
Ik: 'Weet je wat, ma? [opnieuw lachend, en lachend omdat ik lachen kan] Dat ís het simpelste. Hang je op. En mijn pa erbij. [met een schok beseffend: mijn god, ik denk en spreek precies zoals zij – ik bén exact als zij, ik zeg om het even wat, om toch maar de bovenhand te krijgen] Maar hang je dan wel deze week nog op, oké? Dan hoeven we jullie spullen maar één keer te verhuizen. Ineens naar een opkoper en de kringloopwinkel, in plaats van eerst nog naar dat kutappartement van Dikke Liza. [zodanig hard inhakend dat de hoorn barst]')

Tom Lanoye, Sprakeloos. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2009

▶ ...met een Honda tegen een boom rijden
De verteller refereert aan de dood van zijn broer Guy, 'de Lastigste': 'In de vroege ochtend aan het stuur van zijn Honda Civic in slaap gedommeld, van de weg af gesukkeld, tegen een boom geknald, nek gebroken, over en uit. Amper tweeëndertig.'

▶ Woordbetekenissen
[1] in de affronten vallen: Vl. belachelijk gemaakt worden

12.4 Poëzie

'Ze reed weg met mijn goud, mijn geluk'

Anna Enquist, 'Essentie van het missen' (2004)
Anna Enquist (1945), psychologe, pianiste en fanatiek Feyenoordsupporter, begon haar literaire carrière met het schrijven van gedichten. Later volgden enkele romans, waaronder *Contrapunt* uit 2008. Dit boek staat volledig in het teken van het verlies van haar dochter Margit, die in 2001 op 27-jarige leeftijd om het leven kwam bij een ongeluk op de Dam in Amsterdam, toen ze met haar fiets onder een vrachtauto raakte. Eerder al, in 2004, had Enquist de dichtbundel *De tussentijd* gepubliceerd, met hetzelfde thema. Uit die bundel komt het gedicht 'Essentie van het missen'.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer in tekst 1: eindrijm, alliteratie, assonantie, binnenrijm en halfrijm. Wat is het effect van deze 'rijmdichtheid'?

2 Onderstreep de woorden die extra nadruk krijgen door het enjambement. Begrijp je waarom juist die woorden extra nadruk krijgen? Leg uit.

3 Leg uit wat het verband is tussen 'schitterend spiegelbeeld' (regel 1 en 2) en 'de lege spiegel' (regel 9).

4 'Het is/ de kern van het gemis, het missen zelf,// zegt men.' Hoe reageert de ik-persoon daarop? Leg uit aan de hand van voorbeelden uit de tekst.

5 In dit gedicht staat twee keer 'zegt men'. Wat wil de ik-persoon met die herhaling benadrukken?

6 Begrijp je de ik-persoon als ze zegt: 'Geleerde onzin, schandalige troost' en 'geen wijsgerige held gaat mij helpen'? Leg uit.

7 Wat betekende de dochter voor de ik-persoon? Hoe weet je dat?

8 Welk gevoel roept dit gedicht bij je op? In hoeverre dragen de vormkenmerken van het gedicht daaraan bij? Leg uit.

Tekst 1

Essentie van het missen

Ik mis de linkshandige, schitterend
spiegelbeeld naast mij aan tafel, ik mis

haar tot brakens toe, dagelijks. Het is
de kern van het gemis, het missen zelf,

zegt men. Dat zal ik, met gestrekte
hals, fijntjes ontkennen. Dat zal ik

schuimbekkend tegenspreken. De tijd
is een ruimte, je bent altijd bij haar,

zegt men. Ik kijk in de lege spiegel.
Geleerde onzin, schandalige troost.

Ze reed weg met mijn goud, mijn geluk
in haar fietstas, hief haar smalle hand

en verdween tussen de weiden. De kern
van het gemis laat mij koud, geen wijsgerige

held gaat mij helpen. Ik mis
het vlees, haar linkshandige lichaam.

Anna Enquist, De tussentijd. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2004

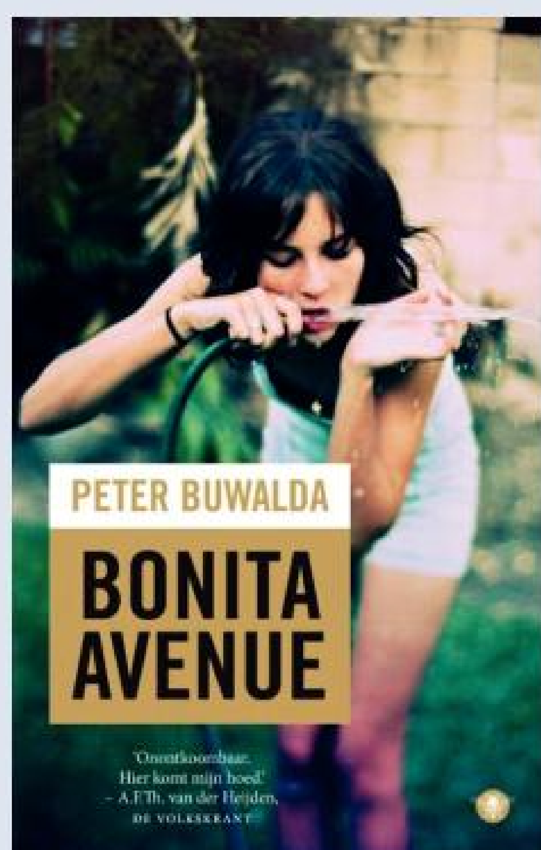

12.5 Lees meer

Gerbrand Bakker, *Boven is het stil*, 2006 (niveau 4)
Ooit had Helmer een tweelingbroer, Henk, de lieveling van zijn vader. Henk zou de boerderij overnemen. Maar van de ene op de andere dag werd Helmer tot opvolger gebombardeerd en door vader onder de koeien gezet. Gedwee verzorgt hij de dieren en zijn oude vader. Maar dan besluit Helmer dat het tijd is om schoon schip te maken.

Meer lezen over ***ouders?***

Peter Buwalda, *Bonita Avenue*, 2010 (niveau 4)
Siem Sigerius is rector van Tubantia University. Hij woont in een prachtige woonboerderij op de Twentse campus met een lieve vrouw en twee mooie dochters. Siem is een briljant wiskundige en krijgt het verzoek of hij minister van Onderwijs wil worden. Helaas doet Sigerius een aantal onverwachte ontdekkingen, waardoor zijn kijk op zijn dochter en haar vriend langzaam verandert. Daarbij wordt hij geconfronteerd met onaangename verrassingen uit zijn verleden.

Adriaan van Dis, *Ik kom terug*, 2014 (niveau 3)
De hoofdpersoon heeft een moeizame relatie met zijn moeder. Haar eerste man is vermoord, haar tweede – de vader van de hoofdpersoon – heeft in Indië een oorlogstrauma opgelopen. Ze heeft nooit veel over het verleden losgelaten, maar als ze bijna honderd is, begint ze te praten. Ze stemt erin toe dat haar zoon haar leven beschrijft, op voorwaarde dat hij haar een zachte dood bezorgt.

Oek de Jong, *Pier en oceaan*, 2012 (niveau 5)
Abel Roorda is de zoon van een egocentrische vader en een labiele moeder die worstelt met haar geloof, haar familie en haar huwelijk. Naarmate Abel ouder wordt, zet hij zich steeds meer af tegen zijn ouders om zo de ruimte te creëren voor het vinden van zijn eigen weg.

Kader Abdolah, *Spijkerschrift*, 2005 (niveau 4)
Aga Akbar, de doofstomme vader van Ismaiel, heeft tijdens zijn leven een boek geschreven in een zelfontworpen spijkerschrift. Na zijn dood in de Perzische bergen wordt het boek bij zijn naar Nederland gevluchte zoon bezorgd. Ismaiel probeert het leesbaar te maken, net zoals hij zijn vader vroeger verstaanbaar moest maken.

Frans Kellendonk, *Mystiek lichaam*, 1986 (niveau 6)
Gijselhart, een bejaarde weduwnaar, is tuk op geld en macht over zijn naaste omgeving. Zijn dochter Magda ('Prul'), kiest er bewust voor om alleen een kind te krijgen, maar zoekt uiteindelijk toch weer contact met de vader van haar kind. Gijselharts zoon Leendert, die in New York in kunst handelde, keert als aidspatiënt terug naar zijn familie, maar is daar niet echt welkom.

Moderne klassiekers over ***ouders en kinderen***

Jeroen Brouwers, *Bezonken rood*, 1981 (niveau 4)
De veertigjarige Jeroen krijgt het bericht dat zijn moeder is overleden. Het contact met haar is al jaren verstoord. In de dagen tussen overlijden en crematie staat de hoofdpersoon stil bij hun gezamenlijke ervaringen, waarvan die in Jappenkamp Tjideng het meest schrijnend zijn. De grote liefde die de kleine Jeroen voor zijn moeder koesterde, is door een aantal gebeurtenissen veranderd in een even grote haat.

Jan Wolkers, *Terug naar Oegstgeest*, 1965 (niveau 5)
De ik-figuur, Jan Wolkers, probeert de voorbije wereld uit zijn jeugd terug te halen naar het heden van de jaren zestig, waarin hij zijn roman schreef. Herinneringen aan de armoede thuis, zijn bijzondere band met dieren, de oorlogsjaren, zijn calvinistische ouders en de dood van zijn broer gaan samen met beschrijvingen van zijn ontluikende seksualiteit.

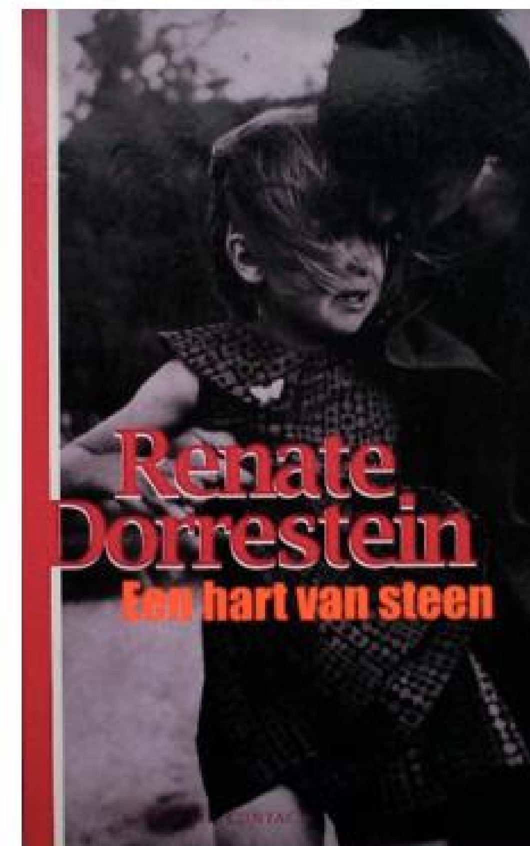
Arnon Grunberg, *Tirza*, 2006 (niveau 4)
Jörgen Hofmeester is zijn vrouw, baan en spaargeld kwijtgeraakt. Het enige wat hij heeft kunnen behouden, is zijn dochter Tirza, maar zij gaat met haar nieuwe vriendje naar Namibië. Hofmeester zal zijn dochter moeten loslaten. Dat is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan.

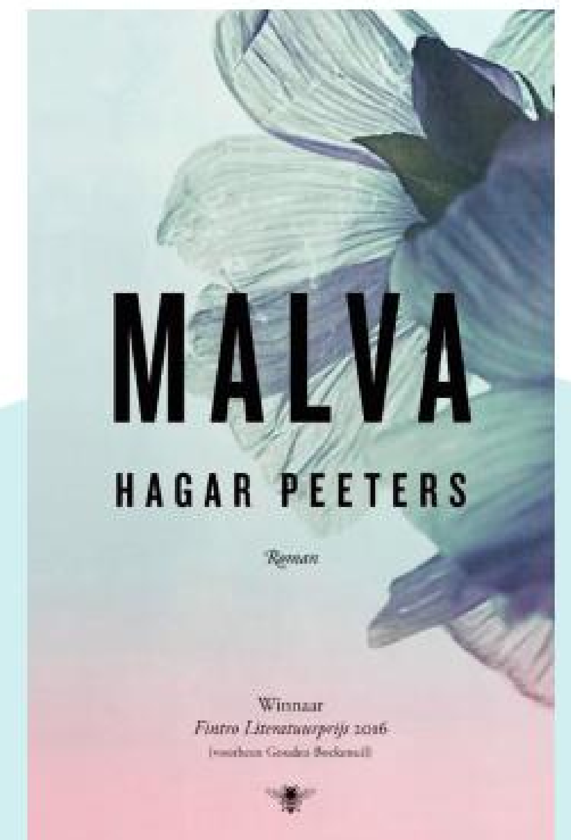
Herman Koch, *Het diner*, 2009 (niveau 3)
Twee echtparen gaan een avond uit eten. Ze praten over alledaagse dingen en vermijden waar ze het eigenlijk over moeten hebben: hun kinderen. De twee vijftienjarige jongens hebben iets uitgehaald wat hun toekomst kan verwoesten. Wat het ingewikkeld maakt, is dat een van de vaders de beoogde nieuwe minister-president is.

Renate Dorrestein, *Een hart van steen*, 1998 (niveau 3)
De 37-jarige Ellen is zwanger en wordt achtervolgd door dramatische gebeurtenissen in haar jeugd na de geboorte van een zusje. Ellen probeert met haar verleden in het reine te komen, terwijl ze zich wanhopig en angstig voorbereidt op het moederschap.

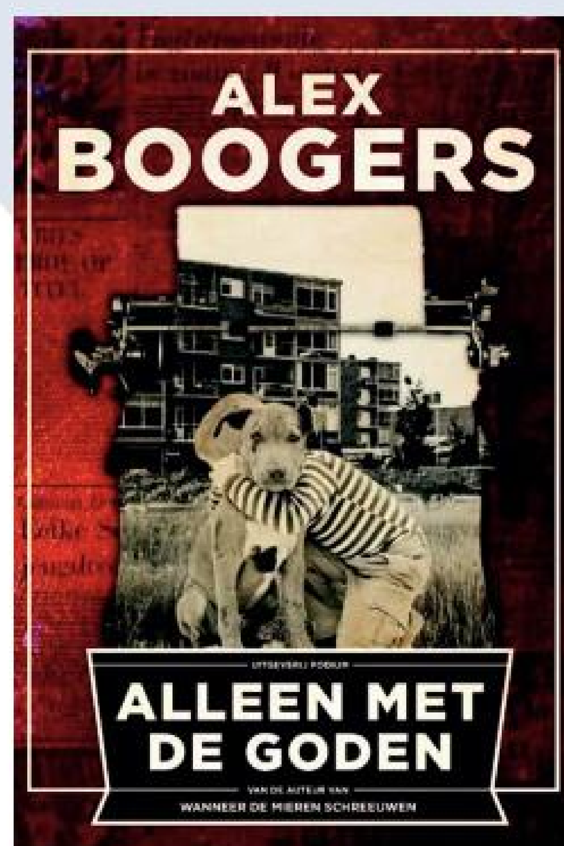

Hagar Peeters, *Malva*, 2015 (niveau 5)
Malva, de dochter van de Chileense dichter Pablo Neruda, wordt geboren met een waterhoofd. Ze groeit op bij een Nederlands pleeggezin en sterft op 8-jarige leeftijd tijdens WO II. Vanuit het hiernamaals probeert ze een antwoord te vinden op de vraag waarom haar vader haar bestaan heeft ontkend.

Het zullen je ouders maar zijn.

Je zult maar géén ouders hebben.

Alex Boogers, *Alleen met de goden*, 2015 (niveau 3)
De vader van de elfjarige Aaron wordt voor moord veroordeeld. Vanaf dat moment is Aaron overgeleverd aan zijn kille moeder. Aaron moet het in zijn eentje zien te redden. Kickbokstrainer Art helpt hem op weg en leert hem hoe hij moet knokken voor wat hij waard is.

Jaap Robben, *Birk*, 2014 (niveau 3)
Mikael woont met zijn ouders op een afgelegen eiland tussen Schotland en Noorwegen. Als Birk, Mikaels vader, verdrinkt, breekt voor moeder en zoon een moeilijke periode aan. Het idyllische eilandleven verandert in een steeds grotere benauwenis.

Marcel Möring, *Het grote verlangen*, 1992 (niveau 4)
Drie kinderen van wie de ouders zijn verongelukt, groeien op in verschillende pleeggezinnen. Ze hebben nauwelijks contact met elkaar. Als ze volwassen zijn, zoeken ze elkaar op om herinneringen op te halen.

P.F. Thomese, *De onderwaterzwemmer*, 2015 (niveau 4)
De vader van de 14-jarige Tin overlijdt in de oorlog. Dertig jaar later reist Tin met zijn vrouw Vic naar Afrika, waar zij het Foster Parentskindje wil bezoeken dat haar school heeft geadopteerd. Dan gebeurt er iets wat Tins leven voorgoed op zijn kop zet.

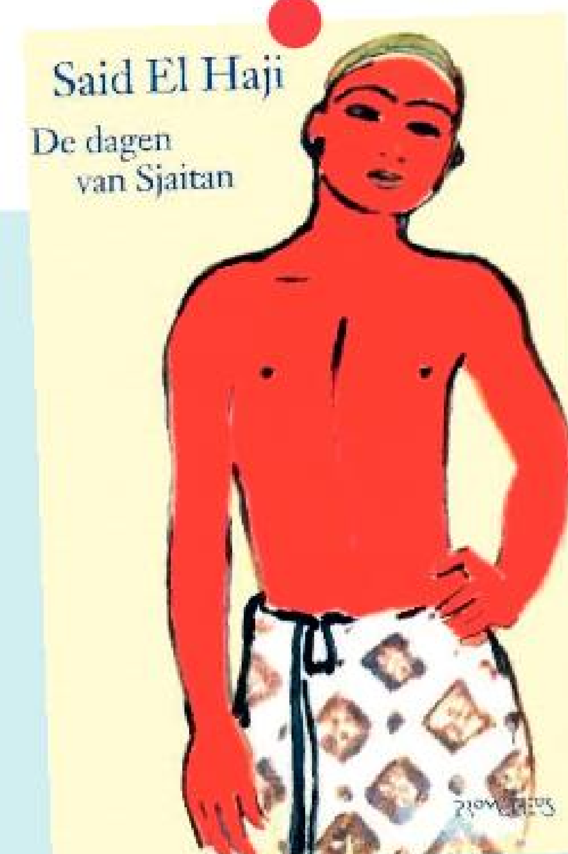
1. ‘Van je familie kom je nooit los. Het is net als met de waterpokken. Die krijg je in je jeugd en laten je hele leven sporen na.’ - Jean-Paul Sartre (1905-1980). In hoeverre past deze uitspraak bij de fragmenten uit dit hoofdstuk?
2. Kun je op grond van de fragmenten in dit hoofdstuk de stelling verdedigen dat conflicten tussen kinderen en hun ouders in feite gaan om ‘vasthouden en loslaten’? Leg uit.
3. Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Noteer de titels op je Verlanglijst op pagina 342.

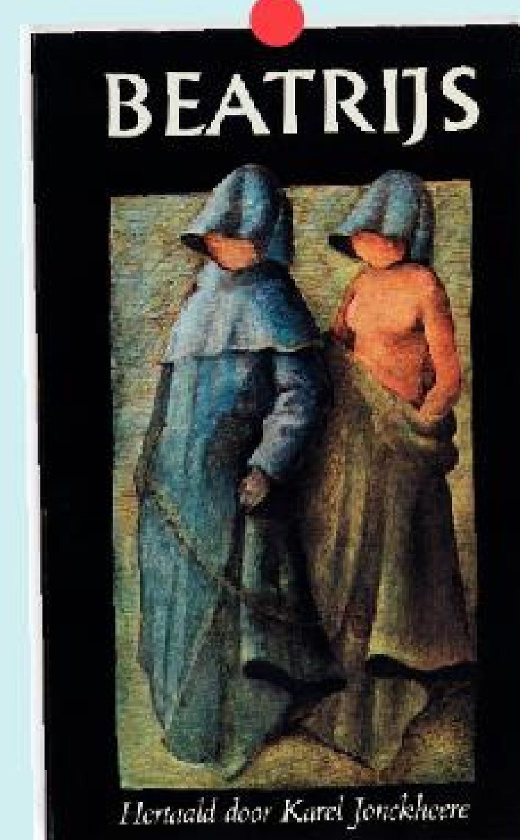
Aantekeningen

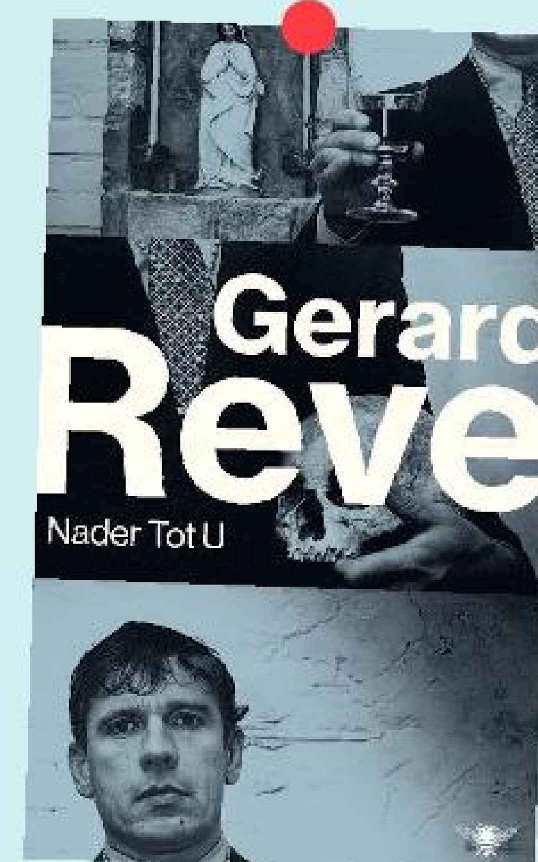
13 Geloof

Ieder mens gelooft wel ergens in. Misschien geloof jij zelf in de oppermacht van Feyenoord, het belang van een goede opleiding of in GroenLinks. Geloven in God, Allah, JHWA, Brahma of de leer van de Boeddha is echter wat anders. Wat alle religieuze gelovigen gemeen hebben, is dat ze geloven dat er 'iets' is wat groter is dan zijzelf en dat dat 'iets' steunt, troost, kracht geeft en in veel opzichten hun handelen en opvattingen bepaalt.
Hoe mensen hun geloof beleven, is voor hen vaak iets heel persoonlijks én iets heel belangrijks. Dat verklaart misschien waarom er zoveel boeken worden geschreven waarin geloof een rol speelt.
In dit hoofdstuk maak je kennis met personages die erachter proberen te komen waar zij precies in geloven en/of wat er overblijft als ze van hun geloof vallen.

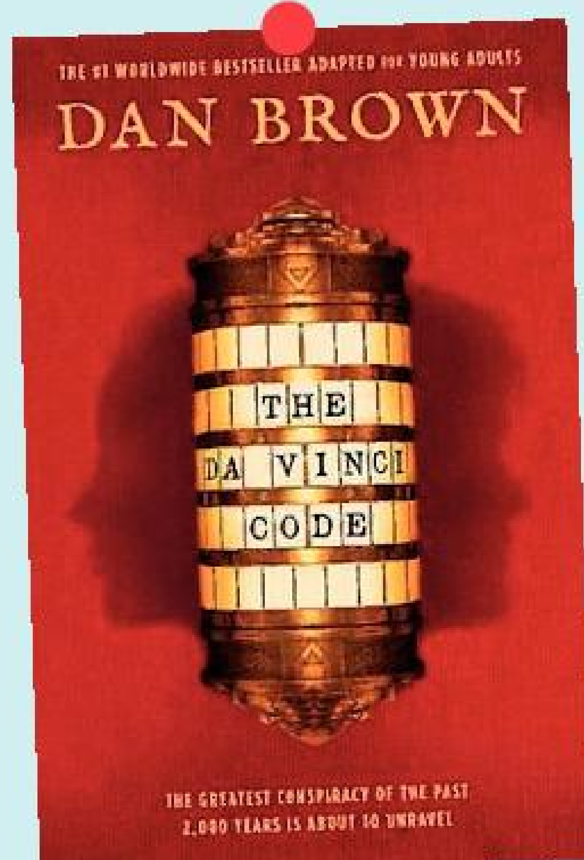
1 Waar geloof jij in?
2 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over geloof gaan. Markeer de titels die je kent.
3 Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de andere titels. Maak aantekeningen.
4 Verdeel samen met een klasgenoot de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken en welke criteria jullie gebruiken.
5 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films waarin geloof een rol speelt.

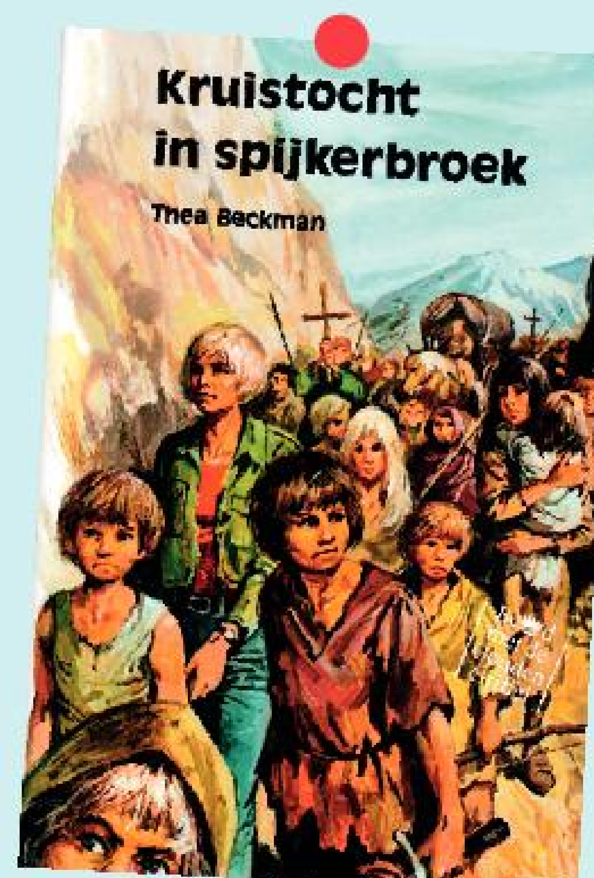

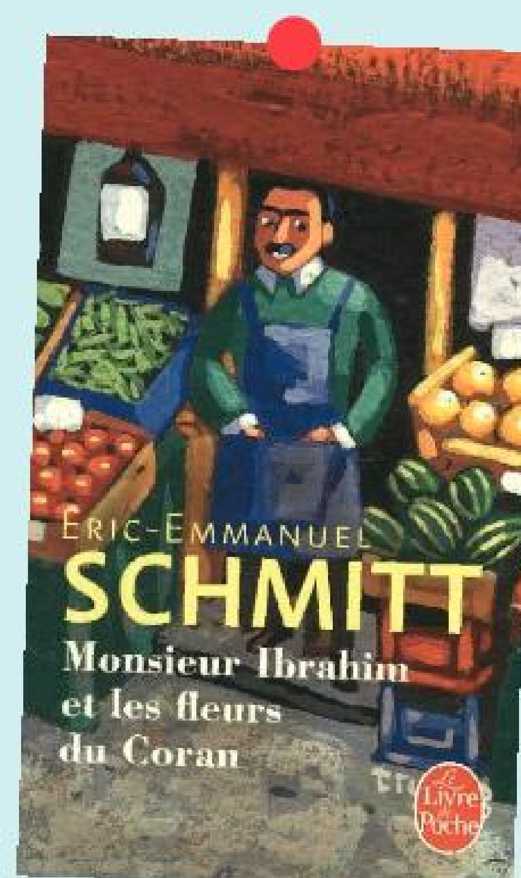

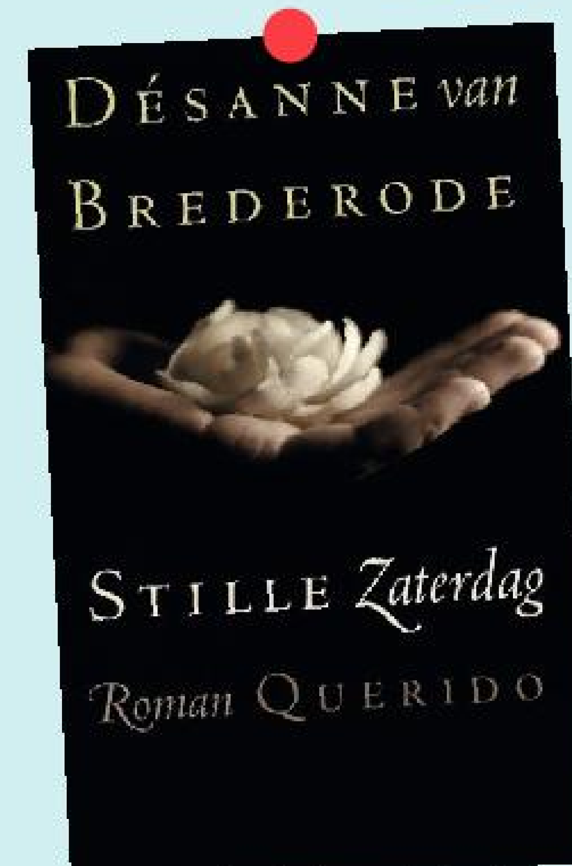

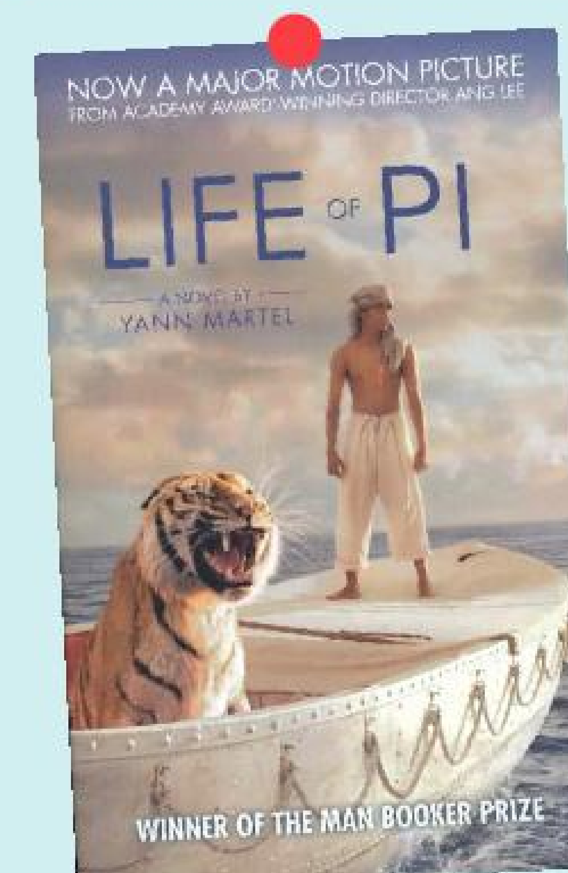

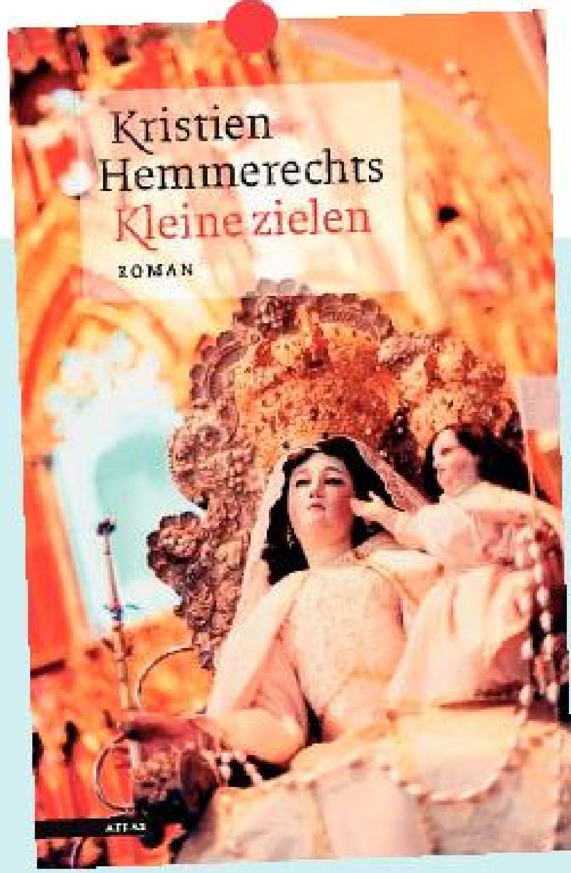

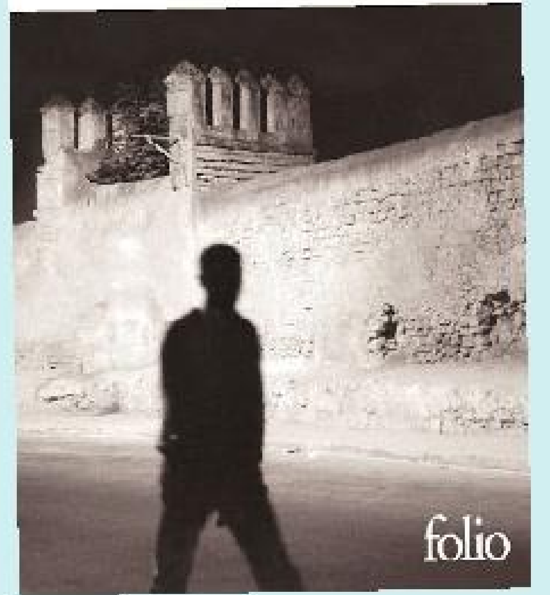

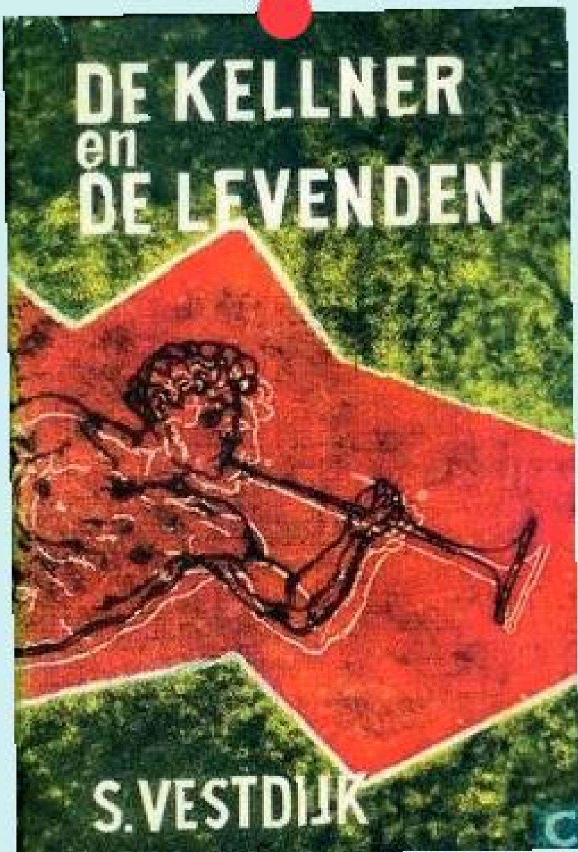

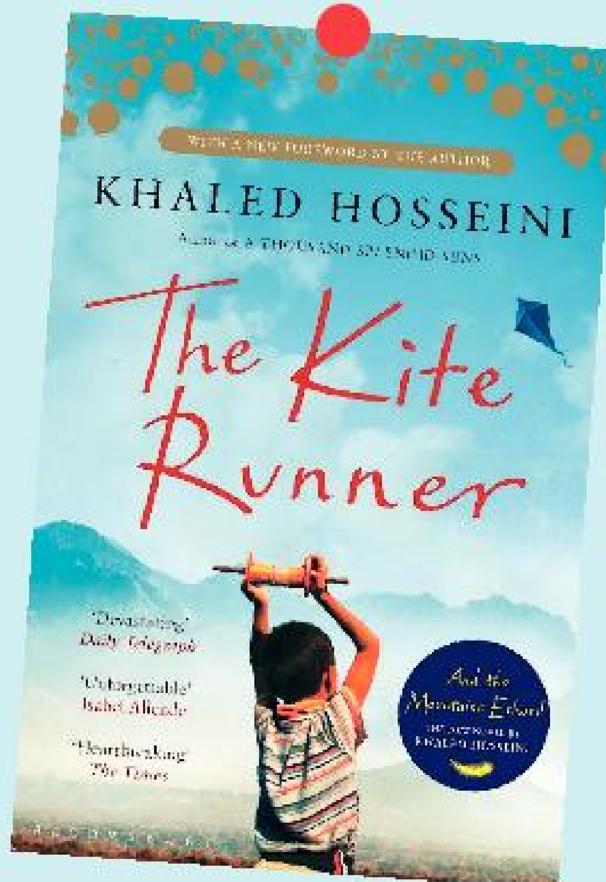

Albert Camus
L'étranger

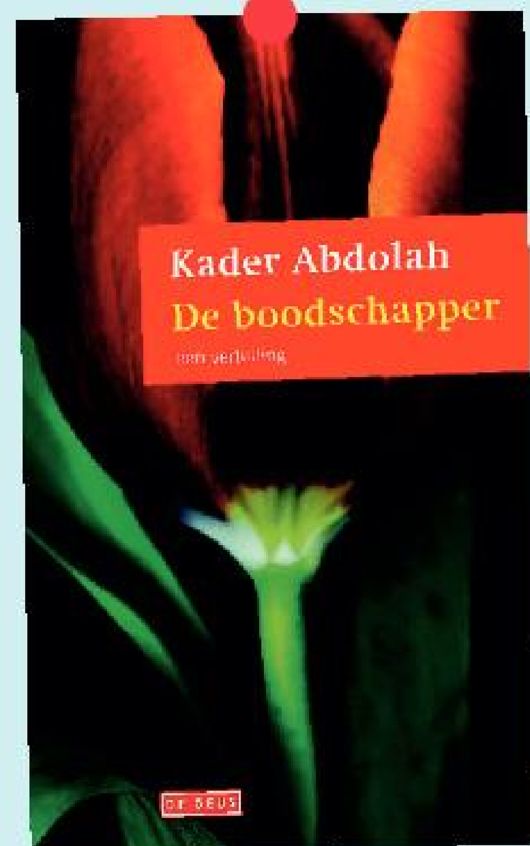

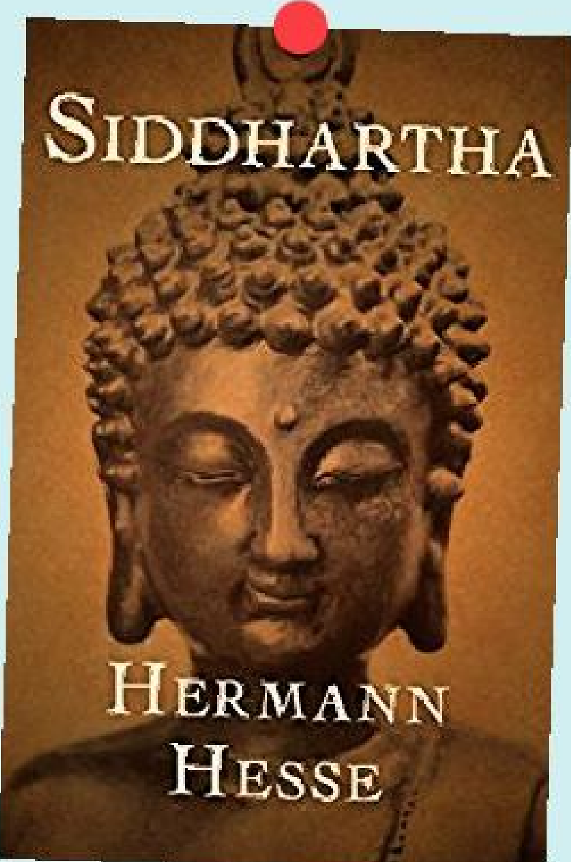

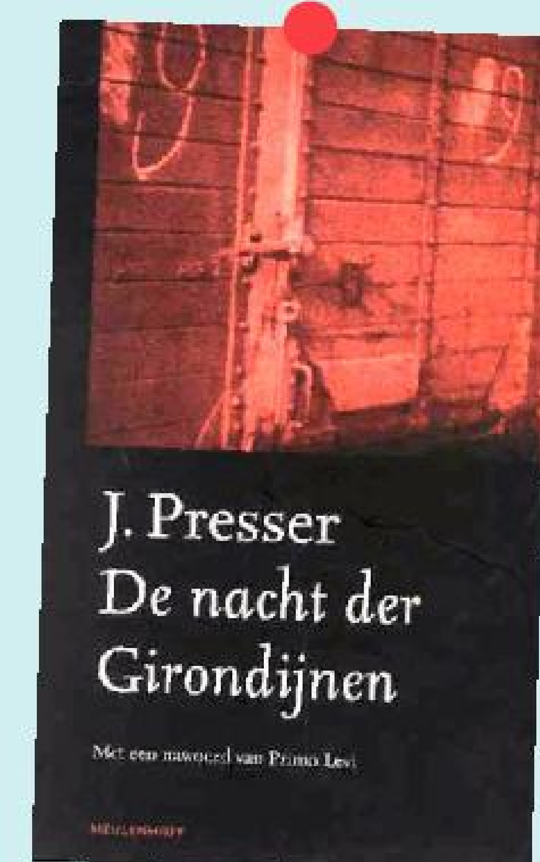

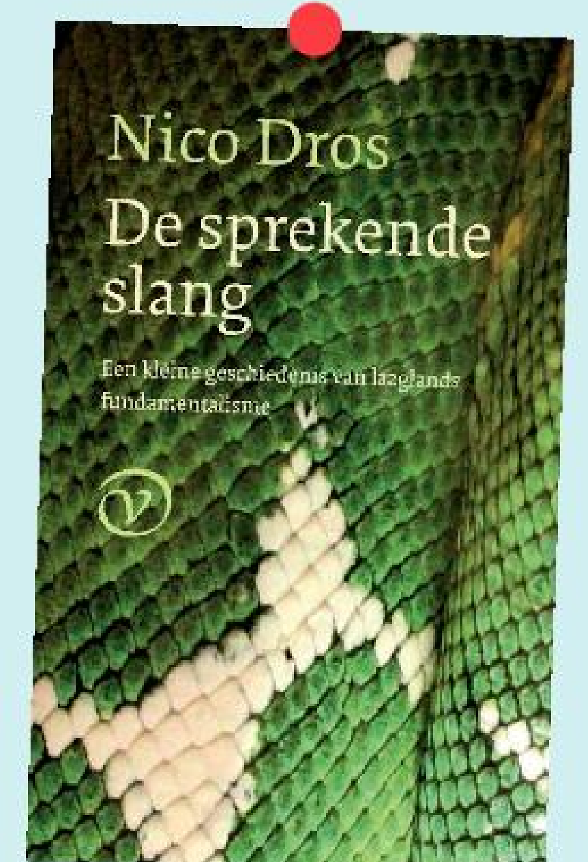

13.1 Franca Treur, *Dorsvloer vol confetti*, 2009 (niveau 3)

'Want wie niet voor Hem is, is tegen Hem.'

Franca Treur (1979) groeide op in een gereformeerd boerengezin in Zeeland. Tijdens haar studie Nederlands en literatuurwetenschap ontdekte ze dat er veel overeenkomsten waren tussen de Bijbelverhalen waarmee ze was opgegroeid en verhalen uit oude culturen. Ze raakte ervan overtuigd dat dat soort verhalen slechts bedoeld was om troost te bieden en nam afstand van het geloof. In 2009 verscheen haar debuut* *Dorsvloer vol confetti.* Hoewel het een fictief verhaal is, heeft Treur er wel autobiografische elementen in verwerkt.
Katelijne, de twaalfjarige hoofdpersoon van *Dorsvloer vol confetti*, woont op een boerderij in Zeeland. Als enig meisje tussen zes broers wordt ze nauwelijks bij het boerenwerk betrokken. Ze voelt zich buitengesloten en leest veel. Zo ontdekt ze dat het vertellen van verhalen een manier is om in het gezin haar eigen plek te veroveren.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Het taalgebruik in *Dorsvloer vol confetti* is opvallend. Markeer de Zeeuwse woorden en uitdrukkingen en (met een andere kleur) Bijbels taalgebruik.

2 Welk(e) woord(en) vind je het beste passen bij de relatie tussen Katelijne en de oma? Kies uit: *hiërarchisch – intiem – ontspannen – open – verkrampt – vertrouwelijk – anders, namelijk …* Leg uit.

3 Denk je dat Katelijne het geloof van de oma* deelt? Leg uit.

Debuut
Eerste literaire werk dat een schrijver publiceert. Ook als hij al eerder non-fictie heeft gepubliceerd geldt zijn eerste literaire werk als zijn debuut.

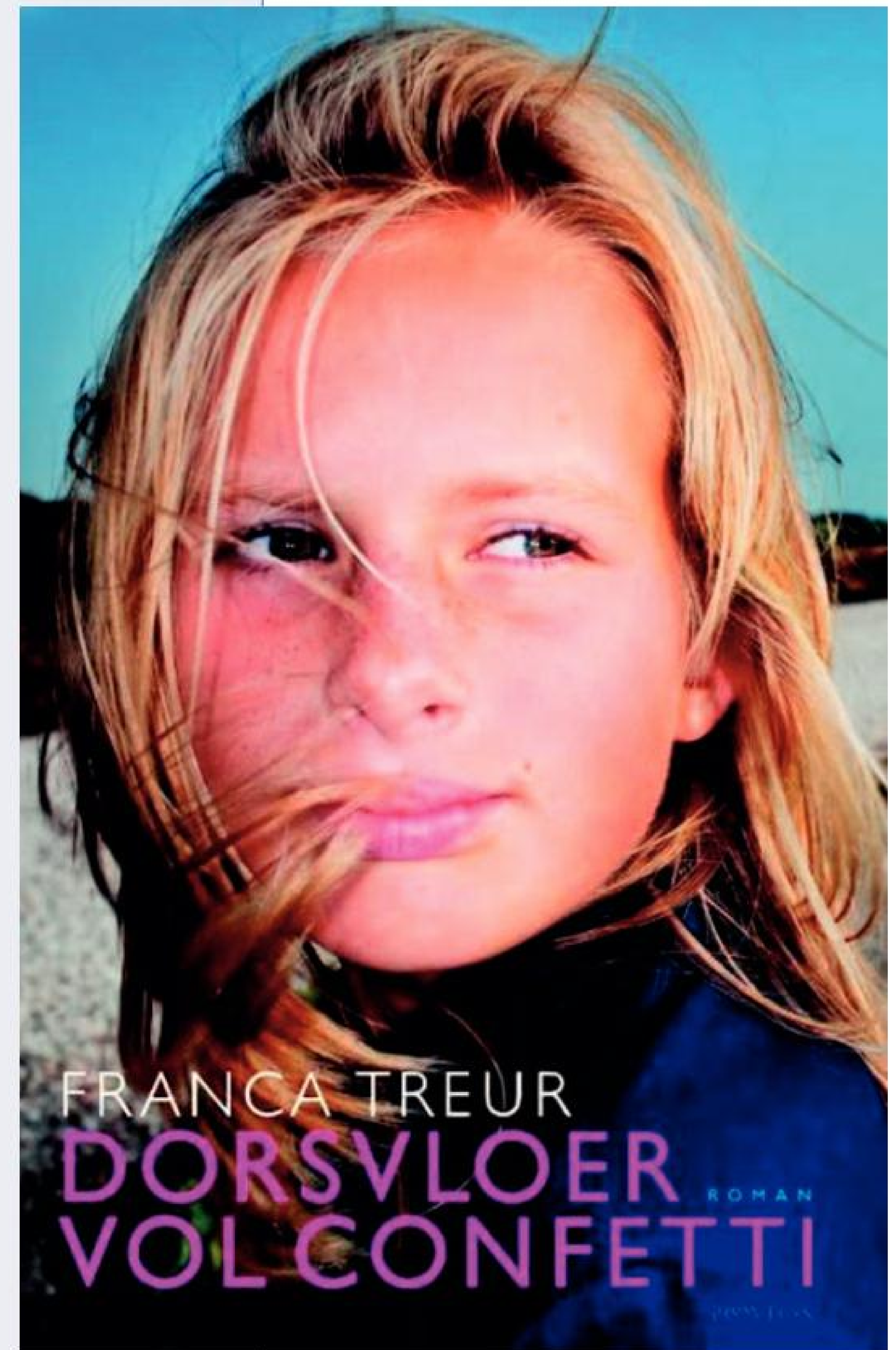
… het geloof van de oma
De oma is bevindelijk gereformeerd, een orthodox protestantse (zie pagina 114) overtuiging die sterk vasthoudt aan de Bijbel als het Woord van God. Bevindelijk (*bevinden* betekent 'ervaren') wil zeggen dat de waarheid van de Bijbel, de geloofsleer, niet alleen begrepen moet worden met het verstand, maar ook aanvaard moet worden met het hart.

Tekst 1

Katelijne gaat vaak op bezoek bij haar oma, die in een huisje op het erf van de boerderij van Katelijnes ouders woont.

Vaak is het Katelijne die de verse kranten gaat halen, omdat zij graag bij de oma over de vloer komt, die als ze enigszins kan, haar bezigheden staakt om met haar aan de keukentafel te gaan zitten, of in de aan-de-kante kamer, als met een volwassene.
Op zomeravonden zitten ze voor het huis op de witte houten bank met de oranje poten van gietijzer. Ze kijken naar de scherp afgetekende duinen, naar een paartje wilde eenden dat spetterend opvliegt en naar de vaarzen in de wei om te zien 'of ze al een beetje willen elderen'. Ze snuiven de geur op van gemaaid gras, en Katelijne hoopt dat de oma nog een keer vertelt over de avond waarop zij geboren werd. Soms vraagt de oma naar school, waarbij ze dan alleen wil weten of de meester 'veel ontzag' heeft en of hij wel van de oude stempel is. Dan vertelt ze dat ze

vroeger als de dood was voor de meester. ‘Hij kon ineens achter je staan,’ vertelt ze dan. ‘En dan was je de klos, hoor.’ Ze vertelt nooit waarom ze de klos was. Ze zegt dat ze blij was dat ze op d’r elfde van school af mocht.
Soms fladdert er een koolwitje of een kleine vos.
Soms zeggen ze helemaal niks, dat vinden ze allebei niet erg.
‘Er zitten buien in de lucht,’ zegt de oma. ‘Boven Weskappel zie je de donderkoppen. ’t Zou veel waard wezen, als het eens lekker regent en als het eens een beetje afkoelt. Je vader kan ook wel een buitje gebruiken.’
Katelijne vraagt of er nog nieuws is.
‘Dat meiske van Melse is hervormd geworden,’ zegt de oma. ‘Sonja heet ze. Naar d’r grootmoeder Suus, maar die leeft niet meer. Het ouwe mens heeft nooit gemankeerd, en verleden jaar is ze opeens in d’r slaap gestorven.’ De oma zwijgt, slaat eerbiedig haar ogen neer en blijft een poosje zo zitten, zodat er niets anders te horen is in de keuken dan de doodsstrijd van een vlieg die met het puntje van zijn vleugel aan een van de okergele vliegenvangers zit geplakt.
‘Suus heeft een goede ruil gedaan,’ vervolgt ze. ‘Als ze dat had geweten, van d’r kleindochter, had ze het heel verschrikkelijk gevonden. Kee zat er ook veel mee.’
Ze heeft dus met Kee gebeld. Dat betekent altijd nieuws. Kee Domisse is een vriendin van de oma die er ook iets van kennen mag en die op ’t dorp woont, in de dorpsstraat waar je doorheen komt als je om boodschappen moet. Zodoende weet ze alles.
‘Kee heeft ’r gesproken. Ze loopt nogal met d’r eigen te koop,’ zegt de oma. ‘En ze heeft de mond vol van Jezus.’
Dan is het foute boel, weet Katelijne.
De oma zegt dat het zo gemakkelijk niet gaat als God een mens bekeert. ‘Hij moet wassen,’ zegt ze. Met Hij bedoelt ze de Heere, en wassen betekent groeien. ‘Hij moet wassen en ik minder worden. Zo is het en anders niet.’ De oma denkt dat Sonja zich de Heere ‘vals heeft toegeëigend’. Ze zegt dat zo’n kind zichzelf bedriegt voor de eeuwigheid. Zelfs wanneer ze daarmee een aangenamer leven heeft, is ze volgens de oma slechter af dan wanneer ze zich haar hele leven om haar verloren staat bekommerd heeft en uiteindelijk ook niet uitverkoren* is. Dan weet ze tenminste waar ze aan toe is, en dat is de oma ten voeten uit: niet warm lopend voor verrassingen.
De oma waarschuwt graag; ze ziet het als ‘haar dure plicht’.
Ze waarschuwt ook tegen de rooms-katholieken. De rooms-katholieken denken dat hun goede werken in Gods ogen nog iets voorstellen, terwijl je toch moet weten dat er van de mens uit geen nagelschrapje bij hoeft. De oma koopt niet bij de V&D, omdat die rooms zijn. En dichter bij huis krijgt elke dominee die in hun gemeente psalm 1 laat zingen van haar een aantekening, omdat daarin de werken der vromen worden geprezen en beloond.
Ach, wie eet er van nature graag genadebrood*? De evangelischen en de katholieken gaan met een ingebeelde hemel* naar de hel, daarover bestaan – wat de oma betreft – geen misverstanden.
‘M’n kind, dat het van jezelf uit toch eens onmogelijk werd om zalig* te worden. Ik zou willen dat jij dat nog eens beleven mag.’ Ze klopt met haar vingertoppen op het tafelzeiltje.
Katelijne weet nooit wat ze daarop moet zeggen, dus zegt ze niks en kijkt ze schaapachtig voor zich uit.
De oma zegt dat ze vroeger net zo was. Dat ze net als Katelijne er maar op los leefde en niks van de Heere wou weten.
Katelijne wil tegensputteren, ze leeft er helemaal niet op los, vindt ze. Maar de oma vervolgt: ‘Want wie niet voor Hem is, is tegen Hem. Weet je dat wel? Er zijn maar twee wegen, ’t is van tweeën één.’ Ze zegt dat de Heere toen Hij haar stilzette geen spaan van haar heeft heel gelaten.

▶ Uitverkoren
Door God uitgekozen om Zijn kind te zijn. De oma gelooft dat alleen mensen die hetzelfde geloof hebben als zij uitverkoren kunnen zijn of worden. Melse heeft, door hervormd te worden, haar kansen op een uitverkoren staat verspeeld.

▶ Genadebrood
‘Genadebrood eten’ wil zeggen dat je door anderen onderhouden wordt.

▶ … een ingebeelde hemel
De ‘evangelischen en katholieken’ geloven in de hemel, maar kunnen daar – althans volgens de oma – nooit naartoe gaan, omdat zij het verkeerde geloof aanhangen.

▶ … zalig te worden
Andere woorden hiervoor zijn ‘gered’ of ‘behouden’ worden of ‘het eeuwig heil deelachtig worden’. Dat betekent dat je in de hemel komt.

Katelijne knikt. Ze kent het verhaal. Ze weet ook hoe het verderging. Dat de oma na weken van getob opeens in de Bijbel las over de farizeeër en de tollenaar*, die beiden gingen bidden in de tempel. De farizeeër dankte dat hij zo'n goede man was en niet zo slecht als de tollenaar, die mensen immers geld afhandig maakte. De tollenaar bleef echter van verre staan en durfde zijn ogen niet op te heffen naar de hemel. Hij zei enkel: 'O God! Wees mij zondaar genadig!' En dat de Heere Jezus daarover heeft gezegd dat die zichzelven verhoogt vernederd zal worden en dat die zichzelven vernedert verhoogd zal worden.
Toen was de oma een tollenaar voor God geworden. De oma heeft het al heel wat keren verteld. Voor tollenaren en zondaren is vergeving mogelijk. Niet voor mensen die het op eigen kracht denken te kunnen.

Franca Treur, Dorsvloer vol confetti. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2003

▶ ...de farizeeër en de tollenaar
Farizeeën waren belangrijke geestelijke leiders van het Joodse volk in de tijd van Jezus. Een tollenaar is iemand die tolgelden int. In de Bijbel worden tollenaars op één lijn gesteld met roofzuchtigen, onrechtvaardigen en overspeligen. De farizeeër heeft de schijn mee 'goed' te zijn en de tollenaar 'slecht'. In het Bijbelverhaal (Lucas 18: 10-14) is het echter omgekeerd: de farizeeër is 'slecht', omdat hij zichzelf zo goed vindt en de tollenaar is 'goed' omdat hij zich van zijn zondige staat bewust is.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Denk je dat de oma het verhaal van Katelijne gelooft? Waarom?

5 Katelijne vertelt dit verhaal om haar oma te troosten of gerust te stellen. Hebben de verhalen uit de Bijbel voor de oma dezelfde functie? Leg uit.

6 'Is ze te ver gegaan?' Wat vind jij? Leg uit.

7 Reageer op de volgende stelling: 'Verhalen die je gelooft, kunnen troost bieden.'

Tekst 2

Katelijnes broer Christiaan gaat trouwen. De oma verzucht dat ze het zo jammer vindt dat Katelijnes opa dit niet meer kan meemaken. Hij is overleden nadat hij Katelijnes kleine broertje uit de gierput heeft gered. De oma maakt zich zorgen over de opa, omdat ze na zijn dood geen teken heeft ontvangen dat hij in de hemel is. Ze wordt er een beetje verdrietig van.*

'Weet je nog dat ik een keer met opa naar stad* ben geweest, kort voor dat ongeluk?'
'Je bedoelt van toen je met hem naar het café bent geweest?' vraagt de oma plotseling scherp voor iemand met zo veel zichtbaar verdriet.
Katelijne doet alsof ze dat niet heeft gehoord. 'Het was in de zomer,' zegt ze. 'Op de terugweg reden we door Hoogelande. Je weet wel, op die weg rijden de auto's best hard, en dat kan meestal ook wel, omdat je daar goed zicht hebt. Maar bij die kruising zijn er toch van die bosjes, weet je welke ik bedoel?'
'Ja,' zegt de oma, 'daar zijn van die bosjes.'
'Nou, wij reden daar,' zegt Katelijne. Ze wou dat ze meer tijd had. Al was het maar een paar minuten, zodat ze niet zomaar hoefde te vertellen wat het eerste in haar

▶ ... geen teken
De oma gelooft dat sommige mensen (maar alleen mensen die hetzelfde geloof hebben als zij zelf heeft) uitverkoren zijn. Zij gaan na hun dood naar de hemel. Anderen kunnen alleen 'gered' worden door een sterk en oprecht geloof. Of iemand in de hemel komt, kun je nooit zeker weten, maar elders in *Dorsvloer vol confetti* wordt beschreven hoe in sommige gevallen mensen tekenen hebben ontvangen die erop wijzen dat de overledene in de hemel is.

Filmstill: Katelijne en opa in de stad

opkwam. ‘Wij reden daar en midden op weg liep er opeens een oud vrouwtje. Toen ze ons hoorde afkomen, draaide ze zich om en keek me recht in de ogen. Ze had een erg verkreukeld gezicht, als een verdroogde aardappel. Ze bleef lang kijken voor ze aan de kant ging. “Wie is dat?” vroeg ik aan opa, maar opa zei dat hij haar niet kende. Ik kon aan zijn stem horen dat hij haar ook maar vreemd vond.’
Terwijl ze praatte, hoorde Katelijne haar eigen stem, maar ver weg, als iemand in een andere kamer. ‘Ik vond het vervelend dat ze me zo indringend aankeek, maar goed, toen waren we er weer voorbij. We waren al bijna bij het kruispunt. Toen zei opa opeens: “Hoor je dat ook?” We zaten allebei te luisteren. Ik hoorde niks bijzonders, alleen een stel duiven. “Wat bedoel je?” vroeg ik. “’t Lijkt wel een koor,” zei hij, maar ik kon er niks van maken. We gingen langzamer rijden om beter te kunnen luisteren; ik hoorde nog steeds geen koor. Voor de grap zei ik: “Denk je dat dat vrouwtje soms aan het zingen is?”, maar hij hield vol dat hij echt gezang hoorde. Ik dacht nog steeds dat hij misschien de duiven in de struikjes bedoelde. En toen schoot er opeens een auto met een bloedgang vanachter de bosjes het kruispunt over, en we beseften dat we, als we niet net dat beetje langzamer waren gaan rijden, er absoluut bovenop hadden gezeten.’
‘Kind,’ zegt de oma verschrikt.
‘Vind je dat niet wonderlijk?’ vraagt Katelijne aan de oma, met gloeiende wangen van het liegen.
‘Daar heeft Ro nooit wat van gezegd, maar afijn, die zei ook nooit wat. Daar moest ik echt alles uit trekken.’
Katelijne vertelt verder, aangemoedigd door de reactie van de oma.
‘Toen we daar zo stonden op dat kruispunt, die auto na te kijken, kwam er opeens dat versje in me op, je weet wel, van “De HEER’ verlost en spaart”.’
Dat had ze uit een boek, dat psalmversje. Een boerenknecht had het aldoor in zijn hoofd toen hij op het laatste nippertje een stuk of tien paarden uit een brandende boerderij had weten te redden.
‘”Zijn volk dat op Zijn hulp vertrouwt,”’ vult de oma verder aan. ‘“Het zal door Hem in gunst beschouwd. Niet schuldig zijn verklaard.”’
‘Ja. Ik zei tegen opa dat deze psalm in me opkwam en toen zei hij: “Nou Katel, dat is niet gek, want dat was precies wat ik net dacht te horen. Precies die regels.” En toen werden we daar allebei stil van. Toen zijn we zachtjes, zonder nog iets te zeggen, naar huis gereden. En eigenlijk heb ik opa daarna niet meer echt gesproken.’
Dat laatste was waar. Het ongeluk* gebeurde kort nadat hij met Katelijne naar de stad was geweest, een van de zeldzame keren dat ze de opa – in de auto – zo lang voor zichzelf had gehad. Normaal vertelde hij zijn verhalen, van stropers en veldwachters, als hij de droge koeien aan het voeren was, of als ze in het voorjaar met z’n allen op het land het onkruid stonden uit te kappen, dat immers net zo hard door de zon omhoog gezogen wordt als de maïs en de tarwe. Of in het najaar op de knieën in de blubber mangels trekkend. Maar dat was anders. Dan ving ze woorden op die bestemd waren voor een veel groter publiek, en die ze moest delen met de vader en de jongens.
Katelijne is blij dat ze ook iets kan zeggen wat klopt. Alsof het kleine brokje waarheid de leugenachtigheid van de rest van haar vertelsels een beetje kan verzachten.
Ze kijkt naar het gezicht van de oma, waarop hoop en ongeloof elkaar afwisselen. Ze is er nog niet, beseft ze, maar ze aarzelt om door te gaan. Hoe verkeerd is het eigenlijk wat ze aan het doen is?
Maar ze is begonnen, nu moet ze het ook maar afmaken.
‘Toen na het ongeluk de dominee op het kerkhof sprak, kwam die psalm weer in me op. “Niet schuldig zijn verklaard” zong ik zachtjes voor mezelf en precies op dat moment wees de dominee in het graf. En er was opeens weer dat vredige gevoel in me, net als toen in de auto. En ik heb altijd gedacht, dat moet ik nog eens tegen oma vertellen, ‘k weet niet waarom, maar op een of andere manier durfde ik er nooit over te beginnen.’
Katelijne slaat haar ogen eer en schuift ongemakkelijk op haar stoel. Is ze te ver gegaan?

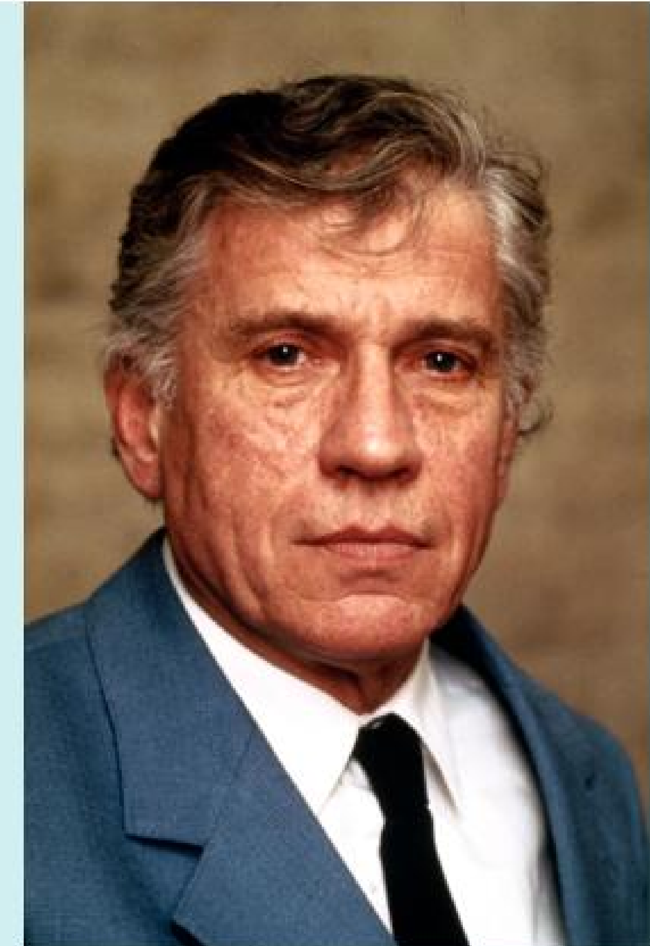
Franca Treur, Dorsvloer vol confetti. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2003

▶ Het ongeluk...
Katelijne heeft aan haar kleine tweelingbroertjes verteld dat de koeien de paardenbloemen die ze eten gewoon weer uitpoepen en dat je, als je goed kijkt, die paardenbloemen in de gierkelder (een put of ondergrondse tank waarin mest wordt opgeslagen) kunt zien drijven. Toen de tweeling in de gierkelder tuurde, is een van hen erin gevallen. De opa heeft het jongetje eruit gehaald, maar is daarna zelf bezweken.

13.2 Gerard Reve, *Moeder en zoon*, 1980 (niveau 5)

'Het kon niet, maar het was wél zo.'

Gerard Reve (1923-2006) groeide op in de Amsterdamse wijk Betondorp. Zijn ouders waren overtuigd communist, wat hem altijd een gruwel is geweest. Het communistische milieu omschreef hij als dogmatisch, benepen, gewichtigdoenerig en kleinburgerlijk. Het zou vooral mensen aantrekken die maatschappelijk niet zo succesvol waren. Hij trouwde met de dichteres Hanny Michaelis, maar het huwelijk werd ontbonden toen Reve – als een van de eersten in Nederland – openlijk voor zijn homoseksualiteit uitkwam en met een man ging samenleven.
Op 43-jarige leeftijd bekeerde hij zich tot het katholicisme. De katholieke kerk bleek de tegenhanger van alles wat hem in het communisme zo tegenstond. Over Reves bekering staat in de Winkler Prins Encyclopedie: 'In 1966 werd hij rooms-katholiek, een opzienbarende daad, waarvan velen de oprechtheid niet wilden geloven.' Dat zal te maken hebben met Reves ironische en archaïsche* stijl en zijn gevoel voor theater, gekoppeld aan de boude uitspraken die hij regelmatig deed. Daardoor was (en is) voor veel mensen niet duidelijk wat scherts is en wat ernst. Dat geldt ook voor *Moeder en zoon*, waarin Reve beschrijft hoe hij ertoe kwam om katholiek te worden.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Leg in je eigen woorden uit wat er met Reve gebeurt als hij kennisneemt van de katholieke dogma's* (door Reve gespeld als 'dogmaas').

2 'En was het nu niet zo – en hier kwam mijn bijna autoritaire zin voor recht en orde aan het woord – dat ik moest zijn wie ik was?' Wat bedoelt Reve daarmee?

3 Ben jij het met hem eens? Waarom?

4 Onderstreep vijf voorbeelden van archaïsch taalgebruik. Wat is het effect ervan?

Tekst 1

In de tweede helft van de jaren 50 begint Reve zich te interesseren voor het katholicisme. Hij beschouwt de katholieke kerk dan nog als 'onbenullig en belachelijk' en vindt het een raadsel dat een kwart van de wereldbevolking katholiek is. Er zijn volgens hem twee conclusies mogelijk: 'Van lieverlede werd ik gedwongen Konklusie I – volgens welke katholieken tweederangs en inferieur begaafde mensen waren – definitief als ten enen male onhoudbaar af te wijzen. Slechts Konklusie II bleef nu over: dat het ongehoord vitale, door mode en staatkundige opvattingen onberoerd blijvende en daardoor elke vertolking doorstaande, in wezen tijdloze inhouden moesten zijn, die hier vereerd en beleefd werden.'*

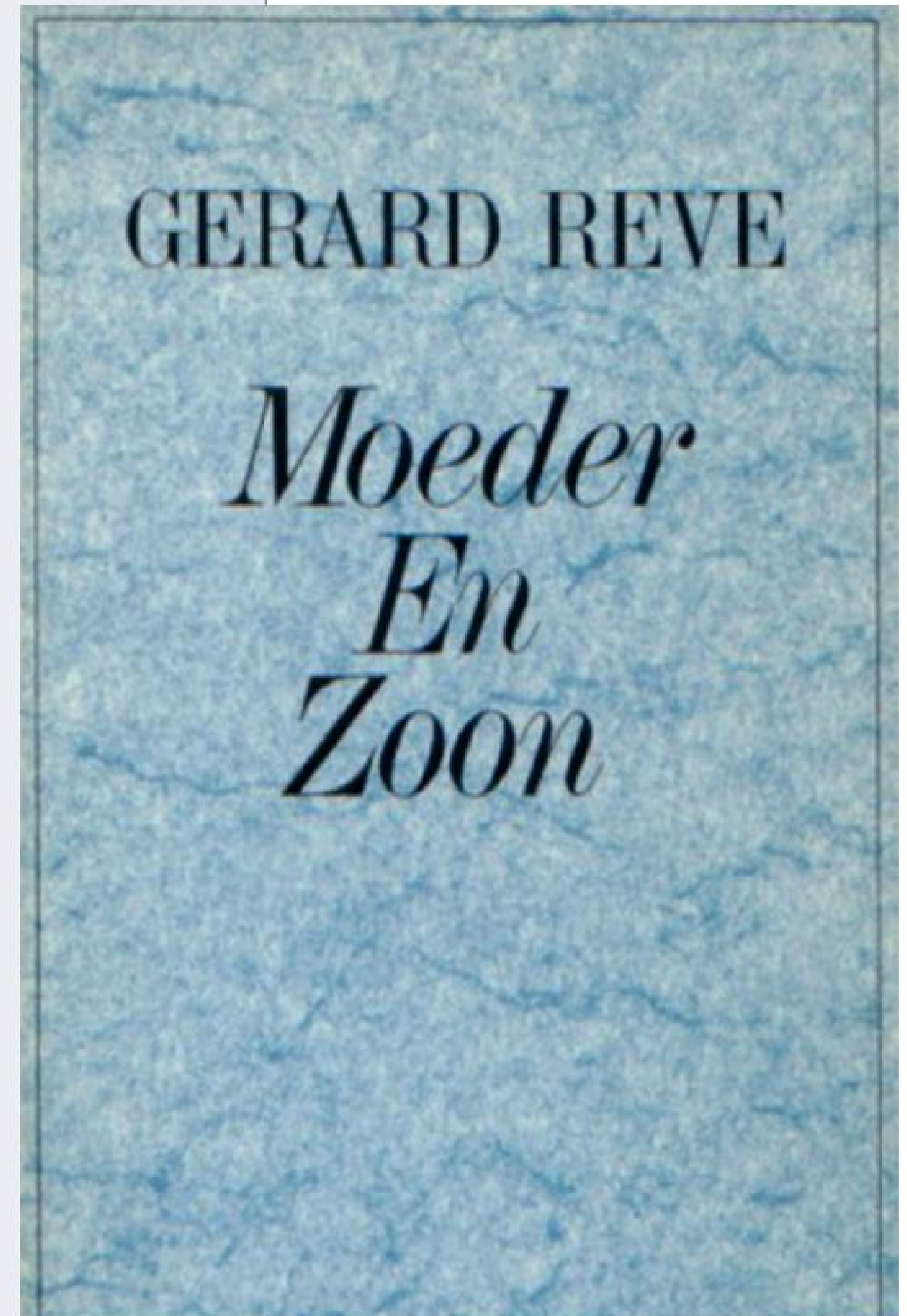
▶ Archaïsch
Ouderwets, vaak gezegd van taalgebruik. Het gaat dan om taalgebruik dat ooit gangbaar is geweest, maar inmiddels is verouderd, bijvoorbeeld 'thans' in plaats van 'nu' en 'weder' in plaats van 'weer'.

▶ Dogma
Leerstelling, geloofsovertuiging. Dogma's van de katholieke kerk zijn onder meer: God als schepper van de wereld, Maria onbevlekt ontvangen en Maria tenhemelopneming.

▶ Konklusie
De spelling die Reve hanteert, wijkt af van de gangbare. Zo schrijft hij bijvoorbeeld vaak een *k* waar de standaardspelling een *c* voorschrijft, schrijft hij *ies* in plaats van *isch* en gebruikt hij hoofdletters waar anderen dat niet doen.

Ik was reeds van de ene verwondering in de andere geraakt, maar het verbazingwekkende gebeurde, toen ik eindelijk de dogmaas zelf bestudeerde. Ze bleken mij in het geheel niet vreemd voor te komen. Integendeel: met soms tot hartkloppingen voerende ontroering stelde ik vast dat ze mij op wonderlijke wijze bekend waren: het waren dingen die ik altijd al, in het diepst van mijn wezen, mijn gehele leven met mij had medegedragen. Ik had ze nooit openlijk uitgesproken of op schrift gesteld, maar het was, alsof mijn diepste innerlijk thans in een spiegel schouwde. Het was niet het andere, wat ik ontdekt had, maar het meest eigene: *ik was het zelf*. Sommige van de leerstellingen stonden op het papier afgedrukt in bijna letterlijk dezelfde bewoordingen als waarin ik ze, in de geheime hellevaart van slapeloze nachten, zelf al in mijn gedachten had uitgesproken.
De konsekwentsies waren voorhands niet te overzien, al begreep ik terstond, dat mij weinig lol te wachten stond. Wat ik ontdekt had betekende immers – het was de enige slotsom die ik in de oprechtheid mijns harten kon trekken – dat ik altijd al rooms-katholiek was geweest, zonder daarvan echter ooit weet te hebben gehad. En was het nu niet zo – en hier kwam mijn bijna autoritaire zin voor recht en orde aan het woord – dat ik moest zijn wie ik was? Als ik een rooms-katholiek was, moest ik dan niet een rooms-katholiek zijn? Maar wat ging dat betekenen? Betekende dat niet, dat ik bij die troep zoude moeten gaan behoren van ‘in pis gewassen’ ‘roomse bleekscheten’? Van mijn welwillende verdraagzaamheid jegens het roomse volkje was plots niets meer over.

Gerard Reve, Moeder en zoon. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1980

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

5 Markeer in tekst 2 een voorbeeld van een letterlijke, een allegorische* en een symbolische interpretatie. Leg uit wat het verschil is.

6 Waarom is voor Reve de vraag of Christus ooit heeft bestaan ‘irrelevant’?

▶ Allegorie
Metafoor die uitgewerkt wordt in een verhaal. Allegorieën in de Bijbel worden ook wel gelijkenissen of parabels genoemd. Het zijn verhalen over concrete gebeurtenissen die een diepere waarheid bevatten.

Tekst 2

Ze konden, die leerstellingen, op verschillende wijzen worden opgevat. Ik telde voorlopig drie mogelijkheden van interpretaatsie: letterlijk; als allegorieën; als symbolen.
Met de letterlijkheid kwam je niet ver. Er was eigenlijk, op het eerste gezicht, geen enkele katholieke ‘geloofswaarheid’ die letterlijk kon worden opgevat. Indien men bijvoorbeeld begon met de zinsnede *Onze Vader die in de hemelen zijt* (…), wat kon die dan, letterlijk genomen, anders betekenen dan onzin? Moest men zich dan een als een Michelin-mannetje tot reuzenvorm opgeblazen echte vader voorstellen, die ergens in de stratosfeer of wereldruimte zijn domicilie en kantoor had? De tekst betekende volgens mij zoiets als: *Gij de Onveroorzaakte en Eerste Oorzaak van ons zijn, Die niet zijt van tijd, ruimte of materie* (…). Het woord *Vader* stond voor iets geheel anders; voor hetzelfde geld zoude er *Moeder* of *Grootvader* hebben

kunnen staan. Maar niets van wat er zoude staan zou letterlijk kunnen zeggen wat er bedoeld werd, en men bespaarde zich dan ook een hoop nutteloze moeite, als men dat *Vader* rustig liet staan.
Sommige dingen konden allegories worden geduid. Zo was het evangelieverhaal van de Wonderbare Spijziging* een glasheldere allegorie, net zoals de genezing van de blindgeborene: slechts een allegoriese uitleg kon hier ten volle duidelijk maken, wat er bedoeld werd.
Wat niet letterlijk en niet allegories kon worden geduid, was symbool. En nu werd het moeilijker. De allegorie was nog rationeel te bevatten: er werd iets specifieks en beperkts vermeld, terwijl er iets algemeens en onbeperkts, dat met het beperkte en specifieke parallel liep, bedoeld werd. Men kon zich voorstellen dat de geïnspireerde auteurs van het verhaal van de Wonderbare Spijziging* of van de genezing van de blindgeborene wisten, dat ze een allegorie nederschreven.
Met het symbool was het anders. Voorwaarde voor het symbool was, dat de schrijver of schilder onwetend was van het feit, dat hij een symbool hanteerde. Wat er uitgedrukt werd, was iets, dat op geen enkele andere wijze vertolkt kon worden. En wat met het symbool bedoeld werd, kon nooit adequaat worden uitgelegd. Men wist niet, *wat* het symbool betekende, maar wel, *dat* het iets betekende, namelijk een waarheid die *grenzenloos* was en de gehele persoon van de toeschouwer of lezer overweldigde, echter zonder dat diens verstand haar kon begrijpen.
Een bescheiden eerste proeve van zulk een symbool zag ik in de betiteling van Maria met *Moeder van God*. God had 'voor alle tijd' de wereld uit het niets geschapen en tenslotte ook, na een misschien al te kortstondig beraad, de Mens. Hoe kon dan een mens 'Moeder van God' zijn? Het kon niet, maar het was wél zo. Ik vroeg mij af of die ene mens die, in diepe huiver en na bange aarzeling, die drie woorden voor het eerst had durven fluisteren en opschrijven, en wiens lippen, pen, papier, lichaam en naam reeds lang tot stof waren vergaan en uitgewist, begrepen of althans gevoeld had, dat hij Gode gelijk was…
Ook Haar Lichamelijke Tenhemelopneming*, met lichaam én ziel, zoals het dogma leerde, was louter symbool. Op het terrein van de letterlijkheid was er niets mede aan te vangen, en een allegorie was het al evenmin. Er liet zich niets konkreets bij voorstellen, al hadden de schilders, vooral de hartstochtelijke Spanjaarden die er nooit genoeg van kregen, ontelbare malen een stervende oude vrouw afgebeeld die door een zwerm klapwiekende engelen vertikaal omhoog de wolken in werd gezeuld. Je kon je tranen nauwelijks bedwingen als je voor die doeken stond, maar wat er op stond afgebeeld was niet wat het symbool inhield.
En hoe zat het bijvoorbeeld met het gehele Evangelie? Was dat een stuk geschiedschrijving uit het Nabije Oosten, of was het een symbool? Het verhaal was voor mij een grote religieuze openbaring, waarschijnlijk de grootste, zinrijkste en meest bevrijdende die de mensheid ooit deelachtig was geworden, maar het geleek mij eerder een loochening dan een erkenning van haar absolute, in feite boven-historiese geldigheid, indien men haar op een vermeende historiciteit wilde grondvesten. In het ontstaan van het verhaal openbaarden zich, ten minste voor 'wie oren had om te horen', de Goddelijke Genade en de Heilige Geest, maar het geleek mij hoogst onzeker, histories nooit meer te achterhalen, en daarbij eigenlijk irrelevant, of voor de geopenbaarde Christusfiguur een histories persoon model had gestaan.

Gerard Reve, Moeder en zoon. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1980

▶ Wonderbare Spijziging
Verhaal uit het Nieuwe Testament. Jezus vermeerdert vijf broden en twee vissen om daarmee een grote menigte volgelingen te voeden. Zie ook pagina 82.

Peter Paul Ruebens, *De hemelvaart van Maria* (ca. 1626)

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

7 Waarom vindt Reve Duff Konijns interpretatie van het verhaal van de wonderbare spijziging 'onbenullige lulkoek'?

8 Is Reves interpretatie van het verhaal van de wonderbare spijziging allegorisch of symbolisch? Leg uit.

9 Veel mensen geloofden niet in de oprechtheid van Reves bekering tot het katholicisme. Wat vind jij? Waarom?

10 Denk je dat het voor de manier waarop mensen geloven verschil maakt of ze het geloof met de paplepel ingegoten hebben gekregen of zich daarentegen op latere leeftijd bekeerd hebben? Leg uit.

Tekst 3

Mijn nieuwsgierigheid behield tenslotte de overhand. Ik moest weten, wat die Kerk zelf dacht dat zij met hare leer bedoelde, en van een eventueel uitsluitsel maar het beste hopen. Wel hoopte ik vurig, dat er althans één soort exegese[1], hierboven nog niet genoemd, maar waarvan ik het hier en daar in reformatoriese[2] geschriften de eerste symptomen was tegengekomen, door Rome kategories zoude worden afgewezen. Ik bedoel de halfzachte uitleg, die reeds toen begon op te komen, en die thans hier en daar zelfs in de Rooms-Katholieke Kerk het klimaat danig is begonnen te verzieken: de sociale, 'medemenselijke', 'leefbaarheid'-kundige of 'grenssituaatsionele' interpretaatsie, volgens welke onze Zoon Gods en Zaligmaker niets anders dan een soort vakbondsleider zoude zijn geweest, die werktijdverkorting en een rechtvaardiger verdeling van het nationale inkomen zoude hebben gepropageerd.
Meer nog met verbijstering dan ergernis had ik hoofdschuddend een proeve van dit soort gebazel gelezen in één of ander vooruitstrevend protestants blad, van de hand van dominee Duff Konijn. Volgens deze man Gods moest de Wonderbare Spijziging (Mattheüs 14, Markus 6, Lukas 9, en Johannes 6) als volgt verklaard worden: van de menigte mensen hadden een groot aantal nog iets van hun twaalfuurtje bij zich gehad, en door hutje bij mutje te gooien en daarna onder toezicht van de Heiland en Diens leerlingen alles eerlijk te verdelen, had iedereen toch nog iets te eten gehad. Je vroeg je af, hoe het mogelijk was – ik bedoel, hoe een dienaar van het Woord, die toch pretendeerde te kunnen lezen, schrijven en denken, van zulk een diepzinnige schriftplaats zulk een onbenullige lulkoek had weten te kokerellen. Volgens mij betekende het verhaal, dat Christus aan de 'menigte' (de Mensheid) Zijn dubbele natuur schenkt, te weten Zijn menszijn, aardse verschijning en lichaam (het Brood) zowel als Zijn goddelijkheid oftewel ziel (de Vissen). En deze Spijziging verzadigt de gehele menigte (Mensheid), dat wil zeggen strekt haar tot eeuwige victualie[3].
Maar alweder: we moesten niet tobben; twist, tweedracht en krakeel waren er reeds genoeg op de wereld. Ik moest bij de eerstvolgende gelegenheid deze of gene godgeleerde paap wiens kop mij aanstond, om uitsluitsel vragen. Die gelegenheid zou zich reeds spoedig voordoen.

Gerard Reve, Moeder en zoon. De Bezige Bij, Amsterdam 1980

Woordbetekenissen
[1] exegese: uitleg van een (Bijbel) verhaal
[2] reformatories: gereformeerd (zie pagina 132)
[3] victualie: levensmiddel, voeding

13.3 Jacoba van Velde, *De grote zaal*, 1953 (niveau 4)

'De eenzaamheid was ondraaglijk.'

Jacoba van Velde (1903-1985) was een Nederlandse schrijfster. Op haar zeventiende vertrok ze naar Parijs om een dansopleiding te volgen. Daar maakte ze kennis met een groep Franse schrijvers die zich 'existentialisten*' noemden.
Van Veldes debuut *De grote zaal* verscheen in 1953 en was een groot succes: binnen tien jaar werd het vertaald in dertien talen. In 2010 stond de novelle centraal in de campagne *Nederland leest*.
De grote zaal gaat over de 74-jarige Geertruide en haar dochter Helena. Geertruide heeft een beroerte gehad en is opgenomen in een verzorgingstehuis. Helena is overgekomen uit haar woonplaats Parijs om haar moeder bij te staan.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Noteer naast of in tekst 1 en 2 een uitroepteken als je het eens bent met een uitspraak of als je een uitspraak mooi of inspirerend vindt. Noteer vraagtekens bij wat je niet begrijpt.

2 'Nee, mijn vertrouwen in de mensen en in God was diep geschokt.'
Markeer zo veel mogelijk passages in de tekst die betrekking hebben op Helena's geschokte vertrouwen in God en de mensen.

3 Waardoor is Helena haar vertrouwen in God verloren? En waardoor dat in de mensen?

4 Twee belangrijke motieven in *De grote zaal* zijn angst en eenzaamheid. In tekst 1 komen beide in concrete vorm voor (angst voor *iets*, eenzaamheid *in een bepaalde situatie*), maar in tekst 2 zijn beide gegeneraliseerd (*existentiële*[1] angst en eenzaamheid). Leg dit uit.

5 De 'verschrikkelijke toestand' waarin de mens verkeert, komt voort uit het besef van 'de eenzaamheid van de mens voor het Niets'. Leg in je eigen woorden uit wat Helena hiermee bedoelt.

6 Uiteindelijk trekt Helena de conclusie 'dat de mens op zichzelf aangewezen is en niets van anderen kan verwachten, dat hij in zichzelf een doel moest zoeken om een zekere rust te vinden.' Ben jij het met Helena eens? Waarom?

▶ Existentialisme
Filosofische stroming die vooral in de jaren 50 in Parijs opgang maakte. Centraal in het existentialisme staat de idee dat God niet bestaat en dat er ook geen andere morele wetten bestaan die dicteren wat 'goed' en 'slecht' is. De mens moet zelf zijn leven en identiteit vormgeven. Hij is dus volledig vrij om zijn eigen keuzes te maken. Die vrijheid leidt echter tot grote innerlijke strijd en angst ('existentiële angst'), want er is nergens een houvast; de mens ziet zich geplaatst tegenover het 'Niets' (een universum zonder enige orde of richting).

7 Helena koestert opvattingen die je existentialistisch kunt noemen. Vind je, uitgaande van tekst 1 en 2, dat je het existentialisme een geloof kunt noemen? Of is het juist het ontbreken van geloof? Leg uit.

Tekst 1

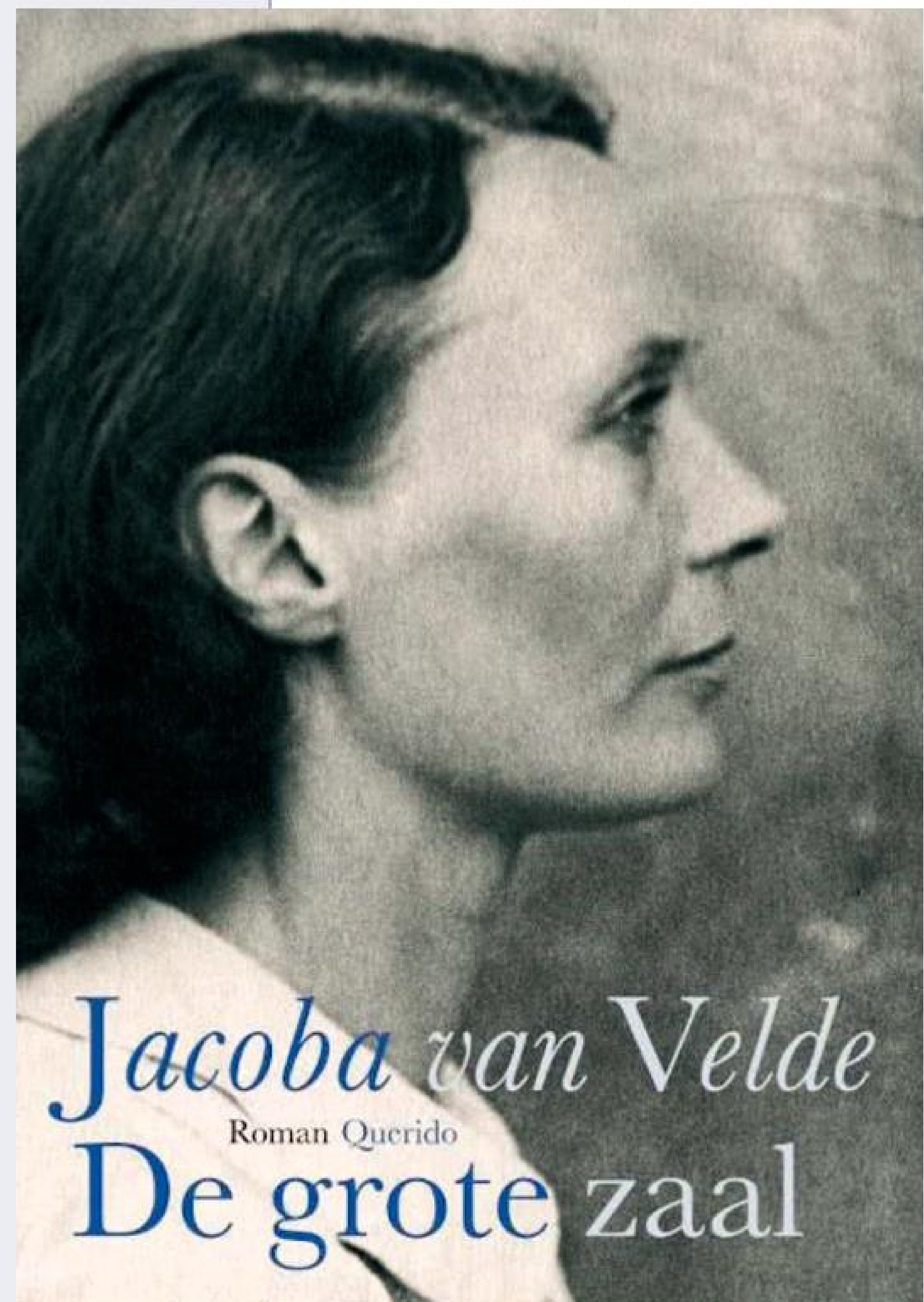
Door de nabijheid van haar moeder en het verblijf in het huis waar ze geboren is, denkt Helena terug aan haar jeugd. Ze is een paar keer met haar vriendinnetje Neeltje mee geweest naar zondagsschool en – gefascineerd door de verhalen over Jezus – fantaseert ze dat ze zelf ook wonderen kan verrichten. Maar als de juffrouw vertelt over de zondvloed (zie pagina 83) is Helena diep geschokt.

In welke volgorde de juffrouw ons bijbelse geschiedenis gaf, weet ik niet meer. Maar het leek mij naderhand of de mooie verhalen van wonderen en goedheid plots vervangen waren door verhalen over haat, straf en hel. Misschien had ze daar vroeger ook al over gesproken, maar had ik er niet op gelet omdat ik in mijn spel verdiept was. Ineens hoorde ik over Kaïn en Abel. Over alle jongetjes die dood gemaakt moesten worden van Herodes. Over de zondvloed. Met afschuw keek ik naar de plaat die de juffrouw ons liet zien. Een donkerblauwe, bijna zwarte hemel. In een woeste, hardgroene zee, met enorme witschuimende golven, een kleine rots waarop een leeuwin zit met een jong in haar bek. Haar bovenlip is opgetrokken, en je weet dat ze gromt tegen al dat water. Naast haar liggen door elkaar een hoop kleine kindertjes met roze, blauwe en groene doekjes om. Wanhopig klemmen ze zich aan elkaar vast, hun mondjes staan open van angst. Een klein mollig kereltje staat op het punt naar beneden te vallen. De man die tegen de rots leunt en al tot zijn middel in het water staat, probeert hem met een hand tegen te houden. Met zijn andere hand houdt hij een arm van een vrouw vast, men ziet verder slechts haar hoofd. Haar haren hangen los en haar ogen zijn groot van ontzetting. Niet ver van hen af een ander paar. De vrouw hangt met haar bovenlijf over de rechterschouder van de man. Alleen zijn hoofd en een stukje van zijn schouder steken nog boven het water uit. Het gezicht van de vrouw is spierwit, haar ogen zijn gesloten. De man kijkt vertwijfeld. Verderop waren armen te zien, alleen maar armen! Ik was verbijsterd en verward. Wat! al die mannen en vrouwen en kinderen en dieren! God is goed, had ze gezegd. Neeltje, zei ik op straat, zijn toen ook de hele kleine kindertjes en diertjes verdronken? Ja, zei ze, allemaal! Behalve die op de ark mochten. Maar ook de hele kleine kindertjes die nog niet konden praten? hield ik vol. Ja, zei ze ongeduldig, allemaal! Dat vind ik niet lief van God, zei ik. O, zei ze verschrikt, dat mag je niet zeggen. Nu kom je vast in de hel! Ik was bang. Lieve God, zei ik, toen ik in bed lag, laat me niet naar de hel gaan, maar laat mij ook geloven. Ik probeerde me de hel voor te stellen. Een groot vuur. Zo groot als de hele stad. Daarvoor vele duivels met enorme vorken. Ze stonden klaar om me erop te prikken en in het vuur te gooien. Wacht u even, zei ik tegen hen, ik zou gaag God willen spreken. Ze lachten me uit en zeiden dat dat niet ging. Maar ik wil hem zeggen dat ik niets gedaan heb, zei ik. Als ik zo ver was, twijfelde ik. Zou het helpen? dacht ik. Al die kleine kindertjes in de zondvloed, die nog niet eens konden praten… Mijn spelletje dat ik wonderen kon doen durfde ik bijna niet meer te spelen. Ze kwamen nog wel bij me. Helena, zeiden ze, we hebben het zo moeilijk, zou jij… St, zei ik dan, spreek zachtjes. Het was of ik iets deed dat verboden was. Fluisterend, bijna zonder mijn lippen te bewegen, gaf ik antwoord aan de hulpbehoevenden. Tot het verhaal van de kruisiging, toen hield ik ermee op. De juffrouw vertelde over de gevangenneming van Jezus. Ik was verontwaardigd over Petrus. Waarom zeg je dat je Hem niet kent? vroeg ik. Ja! zei ik trots tegen de dienstmaagd, ik ken Jezus en Hij is goed. Luister je, Helena, zei de juffrouw. Ja, zei ik. Toen ze van de kruisiging* vertelde, stroomden de tranen over mijn gezicht. Ze liet weer een plaat zien. Het

Diego Velazquez. 'De kruisiging van Christus', 1632 (detail)

gezicht van Jezus was verschrikkelijk mager en heel wit. De doornenkroon was diep in zijn hoofd gedrukt. Het rode bloed liep in dikke stralen langs zijn gezicht en over zijn borst. Grote spijkers waren door zijn handen en voeten geslagen. Ik voelde mij misselijk en moest verscheidene malen slikken, voor ik ontsteld uitriep: God kan toch alles! Waarom moest Jezus zo lijden? Je mag zulke dingen niet zeggen, zei de juffrouw streng. Ik was bang. Als God dat met zijn eigen zoon doet, dacht ik, wat kan ik, een vreemde, dan nog verwachten? Ik die gezegd had dat God niet lief was. Ik stond op, liep het zaaltje uit. Waar ga je naartoe, Helena, kom onmiddellijk hier, zei de juffrouw. Op straat was ik ervan overtuigd dat ik nu de hel niet meer ontlopen kon. Snikkend probeerde ik het mijn vader uit te leggen. Het was een verward verhaal over wonderen en kleine kinderen en dat God altijd strafte, ook als je niet wist wat dat je kwaad deed, dat de juffrouw het allemaal verteld had. Hij trachtte me te troosten. Het is een verhaal, zei hij, dat je later beter zult begrijpen. Je hoeft niet bang te zijn. Maar ik was bang. God leek mij onberekenbaar. Die avond durfde ik niet in het donker naar bed. En gisteren kon je niet slapen omdat het licht op de gang brandde, zei mijn moeder. Maar gisteren wist ik nog niet wat angst was, die had ik nu leren kennen. Kort daarna leerde ik wat valsheid en verraad was. Neeltje zat op school naast me. Het was het tekenuurtje. Het was heel warm, de ramen stonden open. Juffrouw Van Leeuwen zat aan haar lessenaar te schrijven. Buiten speelde een orgel. In een andere klas begonnen ze te zingen. De juffrouw stond op, sloot de ramen. Neeltje legde een tekening voor me. Een mannetje. Waarom heeft hij drie benen? fluisterde ik. Dat zijn geen drie benen, fluisterde ze terug, het middelste is zijn dingetje. Voordat ik de tekening terug kon geven, nam een hand hem weg. Het was de juffrouw. Haar stem klonk heel hard. Schaam je je niet, Helena, om zulke vieze tekeningen te maken? Ze was rood van drift en haar ogen keken streng. Nu vraag ik me nog met verbazing af waarom ik toen niet direct zei dat de tekening niet van mij was. Ga onmiddellijk in de hoek staan, en je moet schoolblijven. Diep beschaamd stond ik op, liep onder doodse stilte langs de banken naar de hoek. Alle kinderen keken me met dezelfde afkeuring aan als de juffrouw. Marietje, een van mijn vriendinnetjes, wendde met een samengeknepen mondje haar hoofd af, toen ik haar voorbij liep. In de hoek was ik radeloos van verdriet. De eenzaamheid, waar ik zo plotseling in gekomen was, was ondraaglijk.

Jacoba van Velde, De grote zaal. Uitgeverij Querido, Amsterdam 2010 (1953)

Tekst 2

Een week lang had ik de afschuwelijkste dromen. Ik werd achtervolgd en gestraft en altijd was ik alleen. Nooit was er iemand die me helpen wou. Gillend van angst werd ik wakker en altijd waren er dan de toen voor mij nog veilige armen van mijn vader en mijn moeder, waarin ik schuilen kon. Pas veel later is het ontzettende weten gekomen van de eenzaamheid van de mens. Niet het gewone weten, maar een ander weten, dat als een bliksemstraal door mij heen schoot en mij verlamd van schrik in een panische angst achterliet. Het weten dat er een uur zal komen waar ouders, een geliefde, een vriend, niets meer voor je kunnen doen. Het uur waarin alle begrippen hun waarde verloren zullen hebben en waarin er niets anders zal zijn dan een volkomen eenzaamheid. Niet de eenzaamheid van de mens onder de mensen, maar de eenzaamheid van de mens voor het Niets. Nadat de eerste, aan waanzin grenzende schrik voorbij was en het leek of mijn leven weer was als voorheen, heb ik aarzelend geprobeerd erover te spreken. De een keek mij met ontzetting aan, de ander met een verbaasde minachting. Ik begreep dat ik hierover zwijgen moest om niet voor krankzinnig gehouden te worden. Dat de mens rustig wil leven met illusies en zich niet bewust wil zijn van zijn verschrikkelijke toestand. Ik zou dit vreselijke weten weer willen vergeten, maar het is onmogelijk, er bestaat

geen weg terug. En toch, ja, voor ik dit besef had van de dood, leefde ik niet. Soms is dit weten lange tijd minder helder, kan ik weer gewoon leven. Maar plotseling, als ik het het minst verwacht, overvalt het me weer. Het besef dat het leven maar heel kort is, en de dood onverwacht, is zo diep tot me doorgedrongen, dat ik een schok voel van verbazing als ik mensen zie die geld en bezittingen opstapelen, alsof het leven eeuwig zal duren. Toen ik na een dag of veertien weer naar school ging, waren de kinderen en de juffrouw heel lief. Voor hun vriendelijkheid voelde ik echter een vage angst en ik kon haar niet meer als vroeger spontaan ervaren. Ik had voor het eerst in mijn leven ondervonden wat onrechtvaardigheid en bedrog was en ik had er bitter onder geleden. Maar het was nog maar het begin van een lange reeks ervaringen die zouden volgen. Langzaam, heel langzaam leerde ik en begon mij rekenschap te geven van wat er om mij heen gebeurde. Ik leerde dat degene die tegen de algemeen aanvaarde normen ingaat, alleen komt te staan en dat middelmatigheid een zekere veiligheid verschaft. Ik zocht wijsheid en vond slechts bekrompenheid. Ik droomde van loyaliteit en vond slechts verraad. Hoe kwaad en heftig kon ik de mensen waar ik van hield en die zich mijn vrienden noemden, aanvallen als ik hoorde dat ze achter mijn rug kwaad van me gesproken hadden. En toch was het mijn eigen schuld. Iedereen waar ik van hield, idealiseerde ik en ik zag in hen de puurste en nobelste wezens die bestonden. Ik duldde niet dat iemand kritiek op hen uitoefende. Veel teleurstellingen moest ik ondervinden, voordat ik begreep dat zo'n loyale vriendschap als ik bedoelde niet bestond. Van het spontane kind dat ik geweest was, werd ik een uiterlijk koele en beheerste jonge vrouw, die angstvallig haar ware gevoelens verborg. Ik had gezien hoe banale en domme mensen het waagden achteloos met mijn moeder om te gaan, omdat hun fantasieloze geest niets begreep van haar fijngevoeligheid, en dat ze hulpeloos was tegenover hun arrogante optreden. Naderhand zag ik dat er veel van zulke mensen zijn. Ze nemen aan dat ze alles weten omdat ze niets weten, ze twijfelen nooit omdat ze niet denken en in hun zelfvoldaanheid veroordelen ze iedereen die anders is dan zij. Al gauw merkte ik dat ze ook hun zwakke plekken hadden. Meedogenloos, spottend, zonder de minste opwinding mijnerzijds, stelde ik ze aan de kaak, en de anderen genoten. Maar dan, hoe vreemd het ook zijn moge, voelde ik wrevel tegenover de anderen, haatte mijzelf en had medelijden met degene die ik aangevallen had, terwijl ik toch tegelijkertijd tegen hem moest zijn. Zelden was er iemand die openlijk partij koos voor mijn slachtoffer, zelfs niet als ze bevriend met hem waren. En ik minachtte hen daarom. Ik constateerde dat leedvermaak sterker is dan gevoelens van vriendschap. De ene kinderlijke illusie na de andere moest ik opgeven en ik begon te begrijpen dat de mens op zichzelf aangewezen is en niets van anderen kan verwachten, dat hij in zichzelf een doel moest zoeken om een zekere rust te vinden. Ik ging hard werken. Toen ik Jean leerde kennen was hij enthousiast over mijn tekeningen. Je moet hier niet blijven, zei hij, je moet naar Parijs. Hij was voor korte tijd in Holland om een opdracht uit te voeren. Jarenlang woonde hij er al. De enige stad waar je leven kunt, zei hij. Daar heb ik een kleine kring van mensen* leren kennen die anders zijn. Hun begrip voor de mens is groter. Ze zijn minder zelfvoldaan, en misschien minder gelukkig, ik weet het niet, maar in ieder geval zijn ze eerlijker, ook tegenover zichzelf.

Jacoba van Velde, De grote zaal. Uitgeverij Querido, Amsterdam 2010 (1953)

▶ ... een kleine kring van mensen
Hier wordt verwezen naar existentialistische schrijvers/filosofen. De bekendste onder hen waren Jean-Paul Sartre en Albert Camus.

Jean-Paul Sartre (1905-1980)

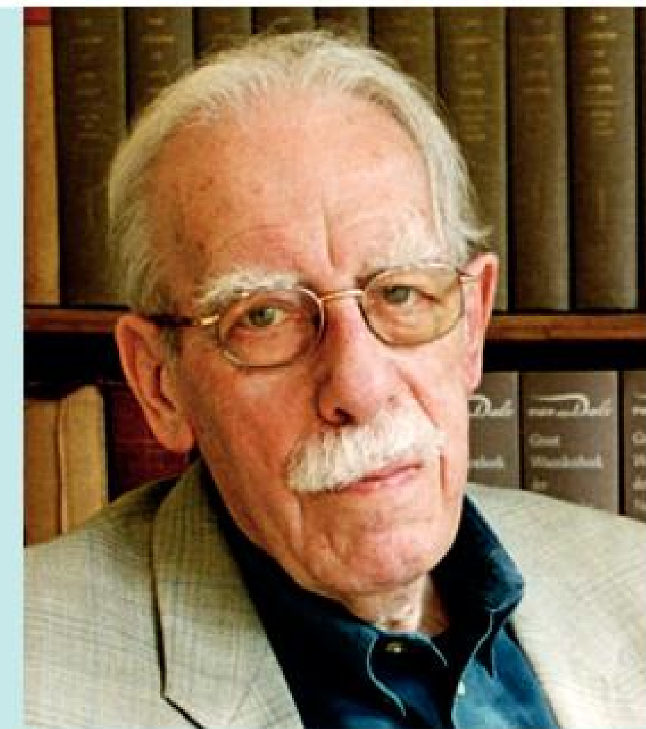
Albert Camus (1913-1960)

▶ Woordbetekenissen
[1] existentieel: wat onlosmakelijk verbonden is met het menselijk bestaan

13.4 Poëzie

'Ik verwonder mij tot ik versta'

Guillaume van der Graft, 'Tussen het zingende kerkvolk' (1950)
Guillaume van der Graft (1920-2010) is het pseudoniem van de Vlaamse dichter en theoloog Willem Barnard. Hij werkte als Nederlands-Hervormd predikant, maar werd vooral bekend als vertaler van psalmen en andere kerkelijke liederen. Daarnaast publiceerde hij een groot aantal dichtbundels met eigen werk. Voor Van der Graft zijn poëzie en geloof nauw met elkaar verbonden. Op latere leeftijd heeft hij gezegd dat hij het betreurde dat hij zijn gedichten heeft gepubliceerd onder pseudoniem, want voor hem bestaat er geen wezenlijk onderscheid tussen de dichter en de dominee.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer alle vormen van klankrijm. Welke klanken komen het meest voor?

2 Denk je dat het toeval is dat juist deze klanken veel voorkomen en niet bijvoorbeeld *u* of *oe*? Leg uit.

3 In regel 6 is sprake van inversie*. Hoe moet je 'pinkstertongen*' worden de kaarsen' lezen?

4 Welk beeld wordt in het eerste deel van regel 6 opgeroepen?

5 'Alles verandert'. Onderstreep alles wat verandert. Wat is de *aanleiding* voor deze verandering? En wat is de *oorzaak*?

6 Leg uit dat je 'versta' (regel 8) op twee verschillende manieren kunt opvatten. Raadpleeg indien nodig een woordenboek. In welke betekenis wordt het woord hier gebruikt?

▶ Inversie
Omkering van de woordvolgorde. Normaal gesproken komt de persoonsvorm *na* het onderwerp. Als er sprake is van inversie komt de persoonsvorm *voor* het onderwerp.

▶ Pinkstertongen
Met Pinksteren wordt de uitstorting van de Heilige Geest herdacht. Na de dood van Jezus op Goede Vrijdag en zijn wederopstanding met Pasen is Jezus nog veertig dagen (tot Hemelvaart) 'aanwezig' geweest bij zijn discipelen. In die periode heeft hij zijn volgelingen beloofd dat hij de Heilige Geest zou sturen, die hen zou leiden. Het 'spreken in tongen' (praten in een taal die je niet kent) werd gezien als een manifestatie van de Heilige Geest. De gebeurtenis wordt beschreven in het Oude Testament, in het boek Handelingen*. Zie ook pagina 87.

▶ Handelingen 2:1-4
'Toen het Joodse Pinksterfeest begon, waren alle gelovigen bij elkaar in een huis. Opeens kwam er vanuit de hemel een vreemd geluid. Het klonk alsof het hard begon te waaien. Het was overal in huis te horen. Ook zagen de gelovigen iets dat op vuur leek. Dat vuur verdeelde zich in vlammen, en op iedereen kwam een vlam neer. Zo kwam de Heilige Geest in alle gelovigen. Daardoor begonnen ze te spreken in vreemde talen.'

7 'Gingen de dingen niet opgetogen/ al dat geloven achterna'. Bespreek met een klasgenoot wat deze regels betekenen.

8 De bundel waarin dit gedicht is opgenomen, heeft de titel *Mythologisch*. Vind je dat dit gedicht bij deze titel past? Waarom?

9 Herlees de inleiding van deze paragraaf. Wat zijn, volgens jou, de overeenkomsten tussen dichters en dominees?

Tekst 1

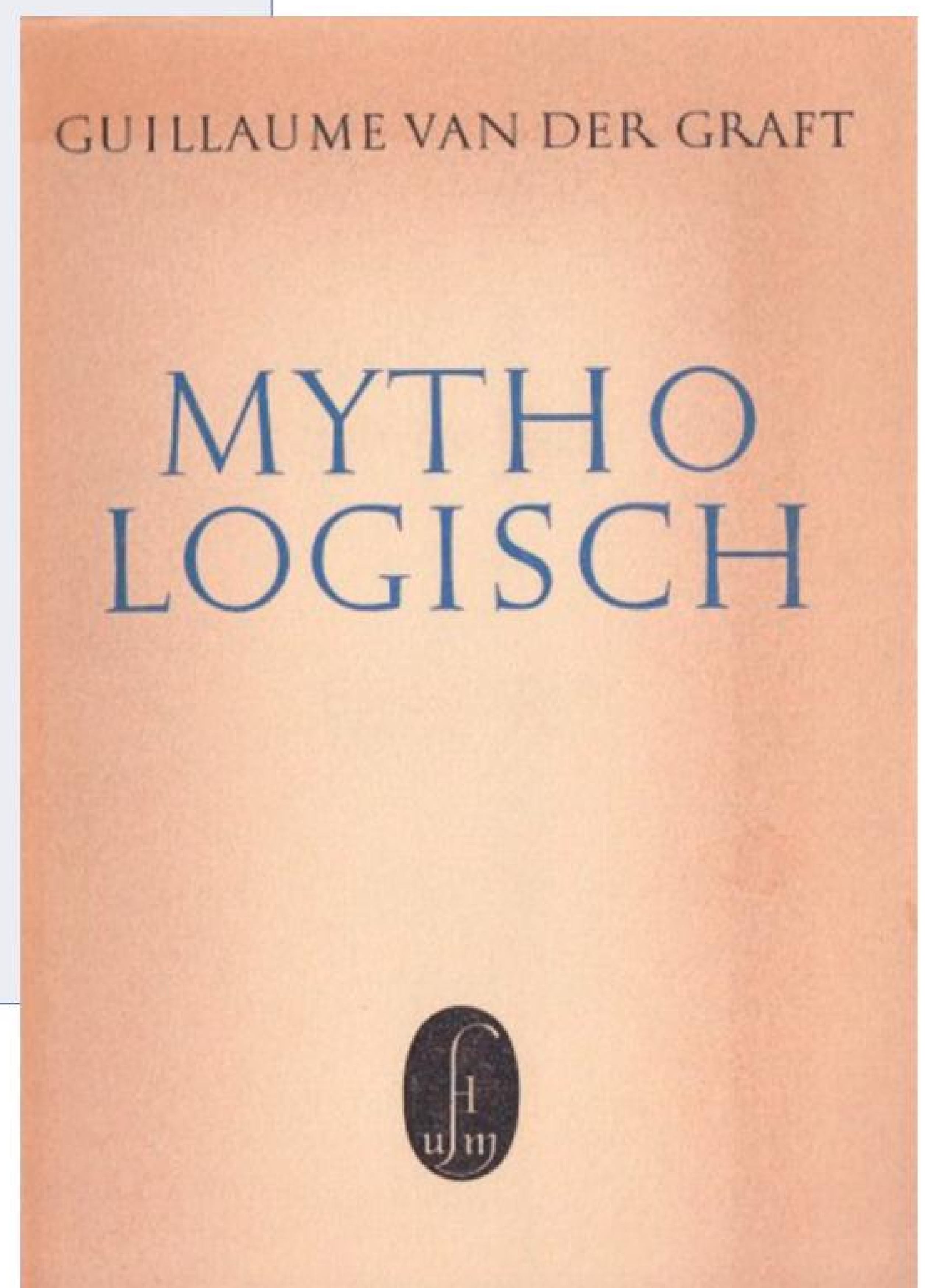
Tussen het zingende kerkvolk

Soms, als ze hun longen te boven zingen,
het dak bol staat van geluid,
kijk ik mijn ogen uit:

alles verandert, de dingen
staan stil te dansen, het altaar haast swingende,
pinkstertongen worden de kaarsen en de gezichten
van de gewoonste stervelingen glanzen van licht.
Ik verwonder mij tot ik versta:

zonder die tranen in mijn ogen
had de wereld zich niet bewogen,
gingen de dingen niet opgetogen
al dat geloven achterna.

Guillaume van der Graft, Mythologisch. Uitgeverij Holland, Amsterdam 1950

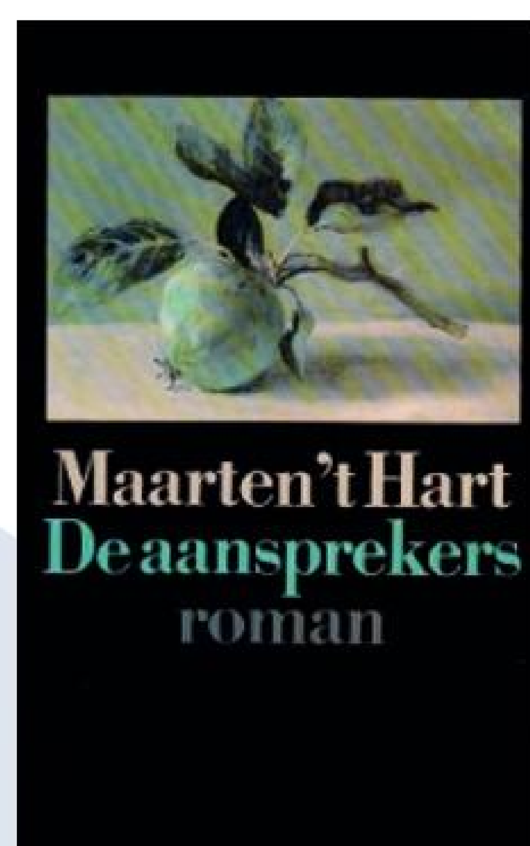
13.5 Lees meer

Meer lezen over
het thema geloof?

Jeroen Brouwers, *Het hout*, 2014 (niveau 4)
Het zuidoosten van Nederland, de jaren vijftig van de twintigste eeuw, een mannenkloostergemeenschap met jongenspensionaat: broeder Bonaventura is hier getuige van seksueel misbruik, sadisme en vernedering van de jongens in het pensionaat door de kloosterlingen. Bonaventura ziet en ervaart steeds meer hoe verrot het systeem is waarbinnen ook hijzelf functioneert. Maar wat kan, wat moet hij doen?

Maarten 't Hart, *De aansprekers*, 1979 (niveau 4)
In het voorjaar van 1973 krijgt Maarten van de huisarts van zijn ouders te horen dat zijn vader nog maar hoogstens een half jaar te leven heeft. Hij besluit om niets tegen zijn ouders te zeggen. Dat betekent dat hij alleen en in het geheim moet verwerken dat zijn vader spoedig zal sterven. Hij beschrijft de naderende dood van zijn vader en schetst tegelijkertijd een beeld van zijn vader en diens beroep: grafmaker.

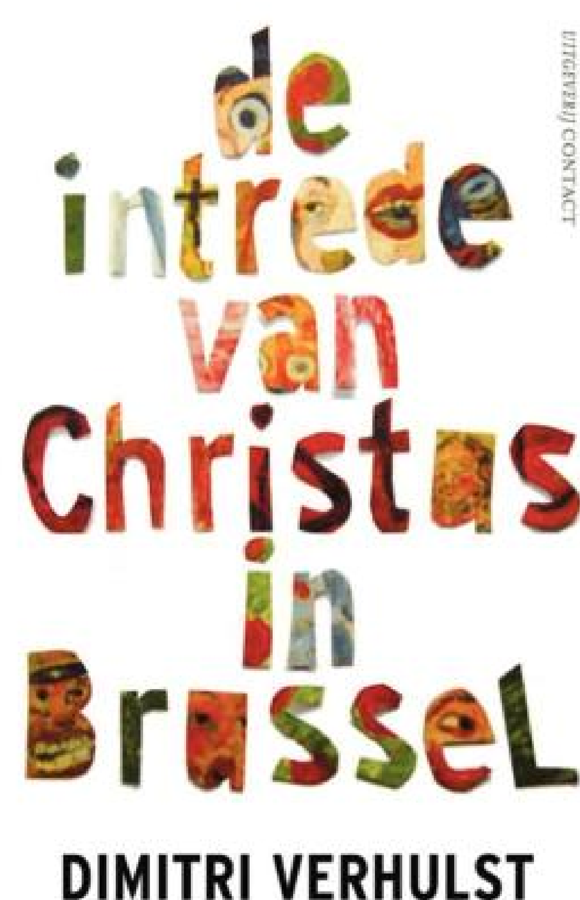
Jan Siebelink, *Knielen op een bed violen*, 2005 (niveau 4)
De vader van de ik-verteller bekeert zich tot een streng geloof, wat grote gevolgen heeft voor zijn bedrijf, een bloemkwekerij, zijn gezin en zijn huwelijk. Vooral door de religieuze dwang die een stel geloofsgenoten op hem uitoefent, verandert de vader in een vreemd en ongrijpbaar gezinshoofd.

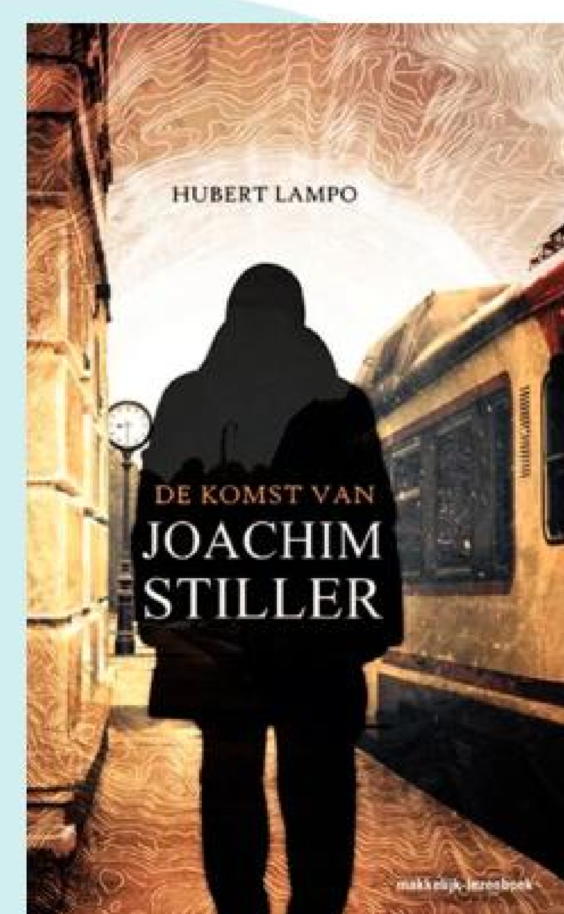
Jan Wolkers, *De doodshoofdvlinder*, 1979 (niveau 4)
De vader van Paul (50 jaar, ex-gereformeerd, leraar Engels) is overleden. 'Zou het iedereen zo in verwarring brengen als zijn vader net dood is, dacht hij.' Paul vreest dat zijn vader nooit echt van hem heeft gehouden Vijf dagen lang probeert hij, balancerend tussen droom en werkelijkheid en heden en verleden, zijn gevoelens te verwerken. Haat en liefde voor zijn vader en moeder en de opvoeding die zij hem gegeven hebben, strijden om voorrang.

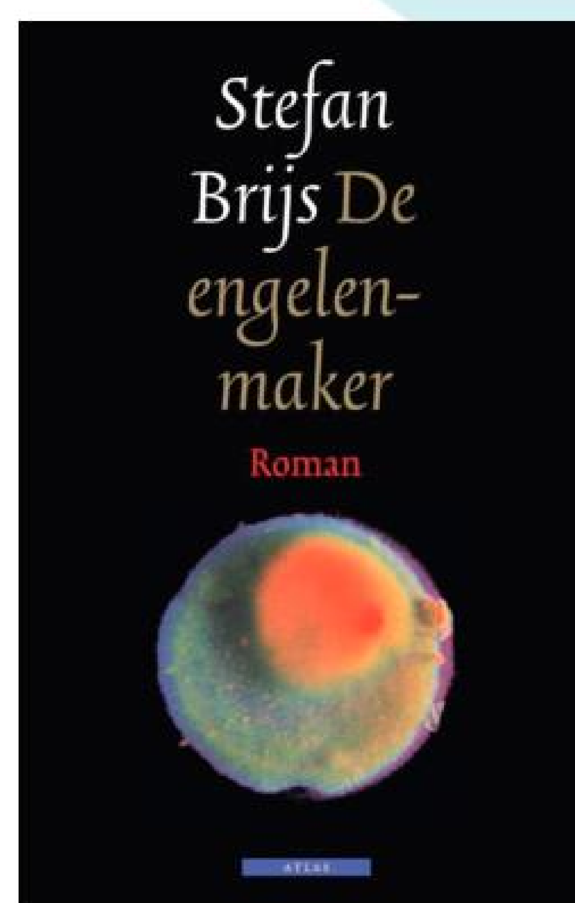
Verhalen over verlossers
van de mensheid

Dimitri Verhulst, *De intrede van Christus in Brussel*, 2011 (niveau 4)
Als wordt aangekondigd dat Jezus Christus op 21 juli Brussel zal bezoeken, ondergaat de Belgische hoofdstad een ware metamorfose. De gevels worden opgeknapt, bloembakken geplaatst en de criminaliteitscijfers duiken plotsklaps naar het nulpunt. En dan breekt de grote dag zelf aan…

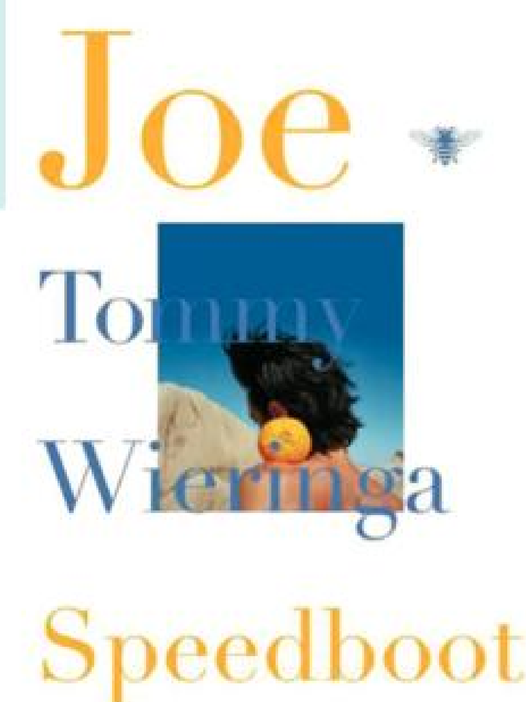

Hubert Lampo, *De komst van Joachim Stiller*, 1960 (niveau 5)
Journalist Freek Groenevelt en wiskundelerares Simone Marijnissen ontvangen allebei berichten van ene Joachim Stiller, waaruit blijkt dat zij 'uitverkoren' zijn. Terwijl Freek en Simone verliefd op elkaar worden, gebeuren er steeds meer onverklaarbare dingen in hun stad, die duiden op een grote gebeurtenis in de nabije toekomst. Steeds duikt daarbij de naam Joachim Stiller op.

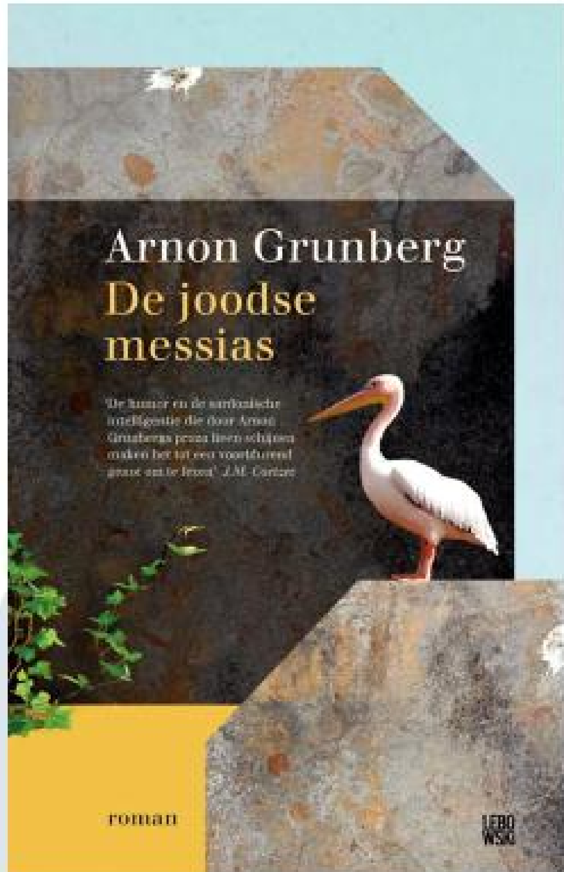

Stefan Brijs, *De engelenmaker*, 2005 (niveau 4)
Een man keert na twintig jaar terug naar zijn oude dorp en vestigt zich er als huisarts. Hij is niet alleen: hij heeft een baby-drieling bij zich met de namen Gabriël, Michaël en Rafaël, over wie al gauw de wildste geruchten de ronde doen. Hoe het precies zit met die baby's, wordt langzaam duidelijk.

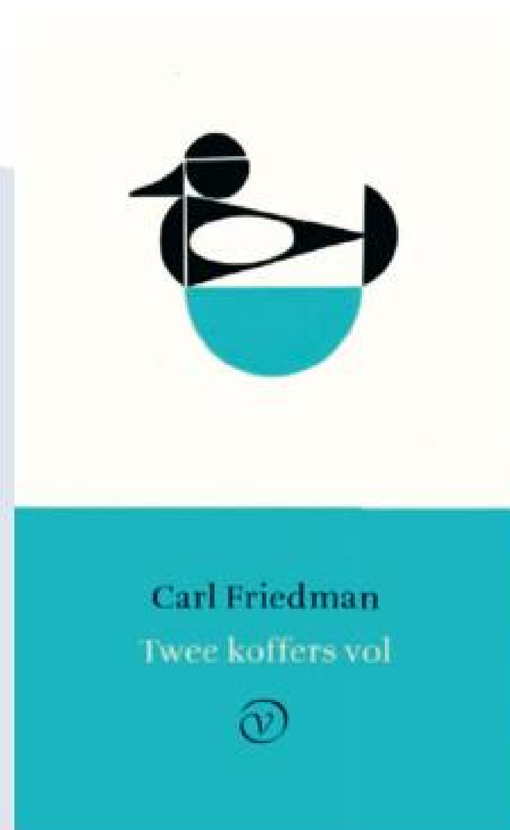

Tommy Wieringa, *Joe Speedboot*, 2005 (niveau 4)
De hoofdpersoon Fransje is na een ernstig ongeluk gereduceerd tot, zoals hij zelf zegt 'één functionerende rechterarm met veertig kilo lam vlees eraan'. Als het slaperige dorpje Lomark wordt opgeschrikt door een jongen die een verhuiswagen in een monumentale gevel parkeert, is het Fransje en zijn vrienden Engel en Christof meteen duidelijk dat deze nieuwkomer hun leven danig op de kop zal zetten.

Arnon Grunberg, *De joodse messias*, 2004 (niveau 5)
Xavier Radek, kleinzoon van een 'hardwerkende SS'er' heeft van zijn grootvader de drang geërfd om te strijden voor een hoger ideaal. Hij is opgewekt van aard, maar gefascineerd door leed en besluit dat hij het lijden van de joden wil doorgronden en verlichten. Het loopt echter anders dan Xavier had verwacht en gehoopt.

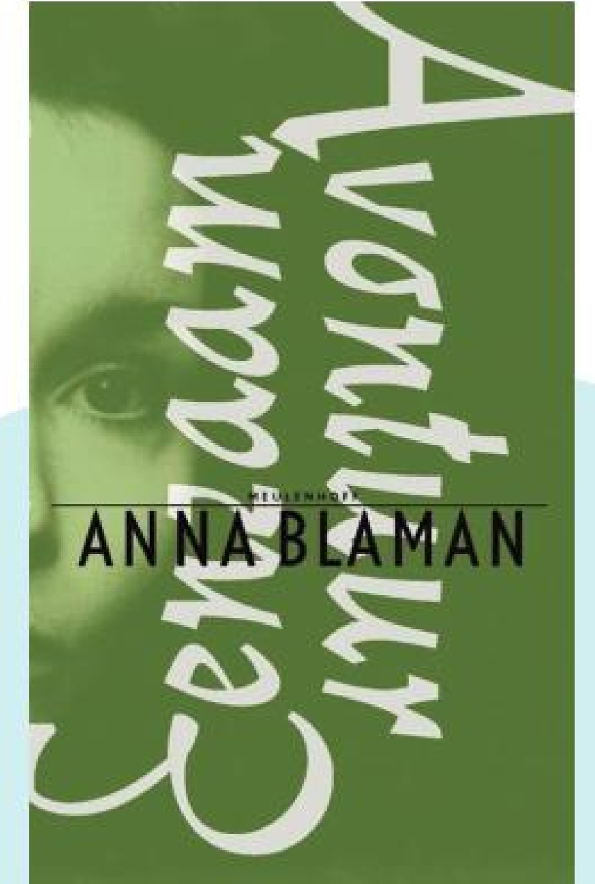
Carl Friedman, *Twee koffers vol*, 1991 (niveau 3)
Chaja, een joodse filosofiestudente, werkt als oppas bij het orthodox-joodse gezin Kalman. Ze heeft het moeilijk met de strenge leefregels van de familie en het duurt dan ook niet lang of ze botst met vader Kalman. Als Chaja tijdelijk niet mag oppassen gebeurt er iets vreselijks. Is dit haar schuld? Hoe moet ze verder?

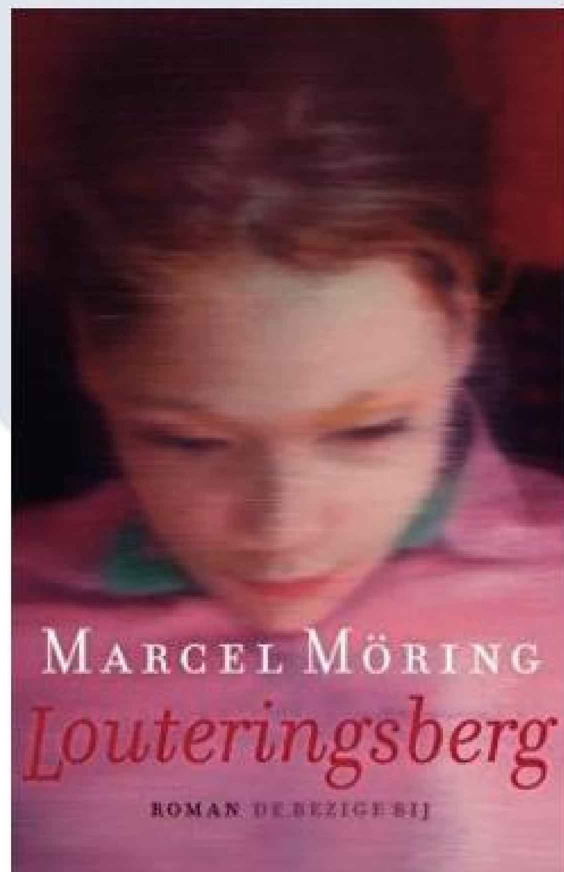
Arnon Grunberg, *De asielzoeker*, 2003 (niveau 5)
De hoogste ambitie van Christian Beck, vertaler van gebruiksaanwijzingen, is om een onopvallend leven te lijden. Het idee dat hij gelukkig kan worden heeft hij al lang geleden opgegeven. Als zijn vriendin ziek wordt, stelt hij zijn leven geheel in dienst van het hare. Hij stemt er dus mee in dat zij trouwt met een asielzoeker die bij hen in huis komt wonen.

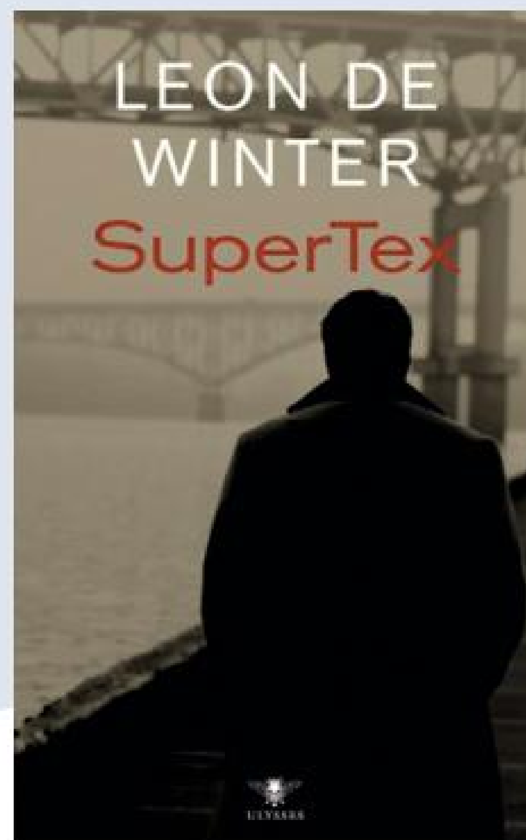
Anna Blaman, *Eenzaam avontuur*, 1948 (niveau 5)
Alide wil haar man, de schrijver Bart Kosta verlaten om te gaan samenleven met de vulgaire Peps. In de nadagen van hun huwelijk gaan Alide en Bart op vakantie en ontmoeten ze vier jonge vrouwen die elk zo hun eigen problemen hebben. Alle personages proberen wanhopig zich aan hun eenzaamheid te ontworstelen, maar worden er daardoor des te heviger mee geconfronteerd.

Boeken over joodse religie en
cultuur

Marcel Möring, *Louteringsberg*, 2011 (niveau 5)
Marcus Kolpa, succesvol auteur van één boek, woont in een huis op een berg. Als hij hoort dat zijn moeder in Israël is overleden, wordt hij bezocht door spoken uit het verleden. Wie was zij? Wie was zijn vader? Vragen die leiden tot een zoektocht naar zijn Joodse identiteit.

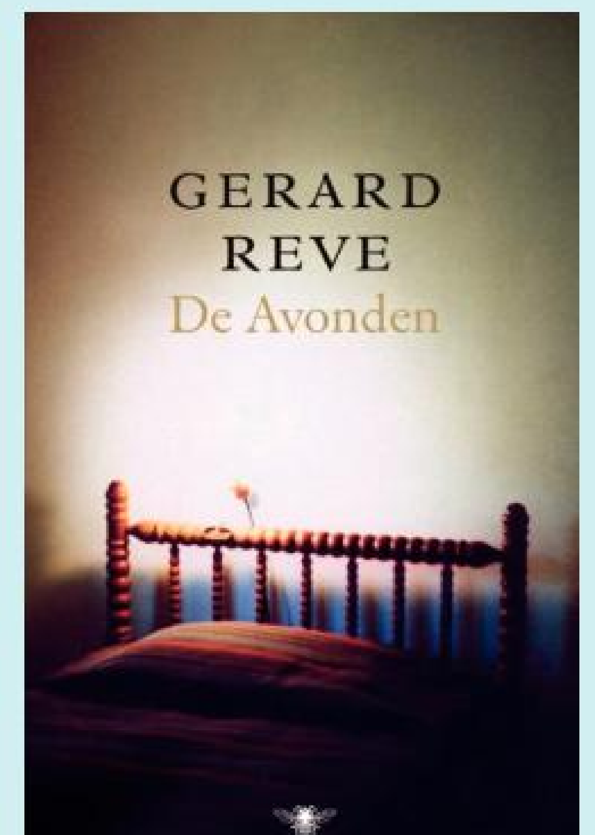

Leon de Winter, *Supertex*, 1991 (niveau 3)
Als de 36-jarige Max Breslauer een ongeluk krijgt waarbij een orthodox-joodse familie is betrokken, besluit hij de rest van de dag op de sofa van zijn psychiater door te brengen. In een lange 'biecht' schildert hij zijn eigen verleden en hij moet ten slotte erkennen dat hij zich nooit van zijn joodse 'roots' kan losmaken.

(Niet) geloven in
(n)iets anders

W.F. Hermans, *De tranen der acacia's*, 1949 (niveau 5)
Arthur Muttah groeit op tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het bestaan doet zich uitzichtloos aan hem voor. De grimmige sfeer thuis, de conflicten met zijn ouders en zuster, de verraderlijk ongrijpbare wereld van oorlog en verzet: het brengt hem tot een uitzichtloze identiteitscrisis.

Gerard Reve, *De avonden*, 1947 (niveau 4)
De 23-jarige Frits van Egters wordt vaak geplaagd door verschrikkelijke dromen. Hij ergert zich aan zijn ouders en vrienden. Iedere dag probeert hij er iets van te maken, maar dat lukt niet zo erg. Humor en de hoop dat er toch een hoger en groter Iets bestaat, houden hem op de been.

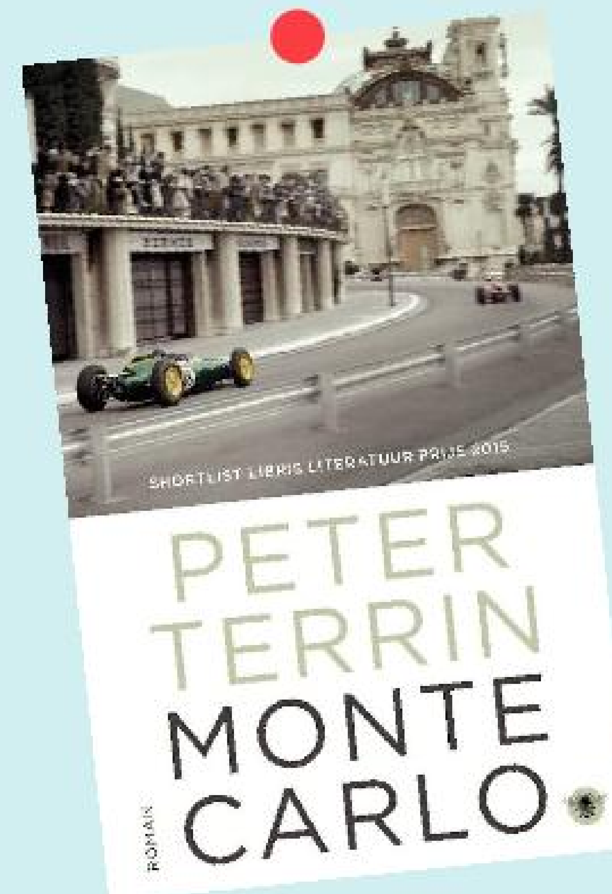
1 Denk je dat je ervoor kunt *kiezen* om wel of niet in God te geloven? Waarom?
2 In hoeverre geven de teksten in dit hoofdstuk antwoord op de vraag wat de relatie is tussen geloof en zingeving?
3 Wat heb je door dit hoofdstuk geleerd over het leven? En over de literatuur?
4 Welk(e) van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

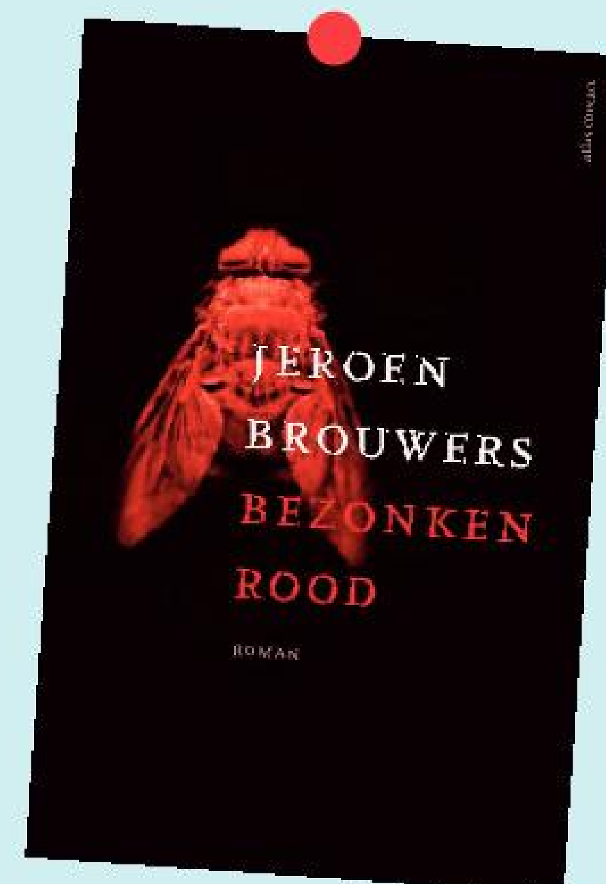
14 Fictie en werkelijkheid

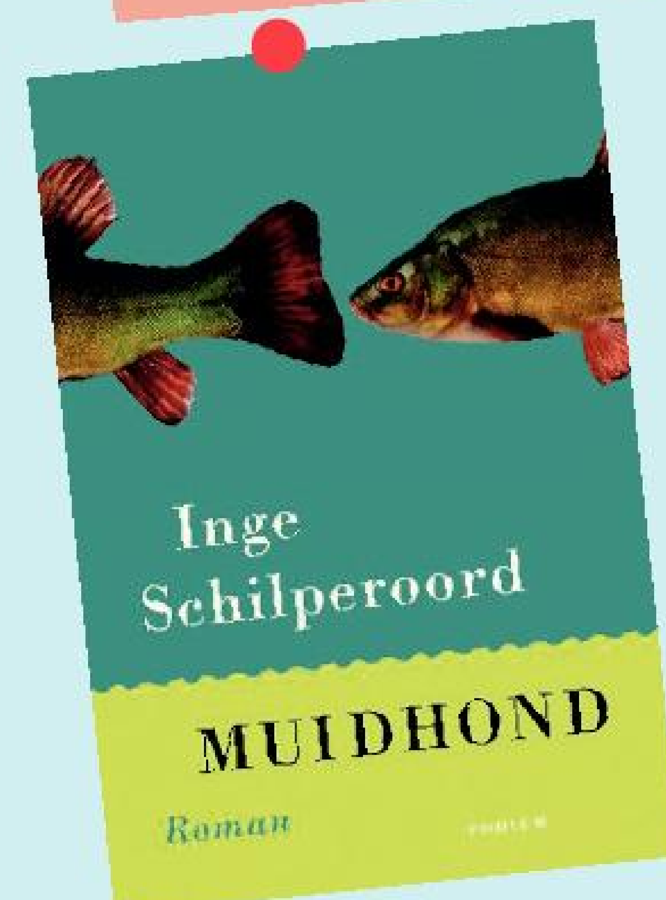
Er bestaat altijd een relatie tussen een tekst en de werkelijkheid. Een tekst kan bijvoorbeeld geschreven zijn met de bedoeling de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weer te geven. In dat geval spreken we van non-fictie. Als een schrijver van non-fictie gebruikmaakt van literaire procedés spreken we van literaire non-fictie. Door literaire procedés toe te passen kan de schrijver het beeld dat hij schetst van de gebeurtenissen 'inkleuren'. Soms speelt de schrijver een spel met fictie en werkelijkheid. Dat is het geval in postmoderne romans. Daarin worden fictie en werkelijkheid zodanig met elkaar verweven dat soms niet meer duidelijk is waar de scheidslijn ligt.

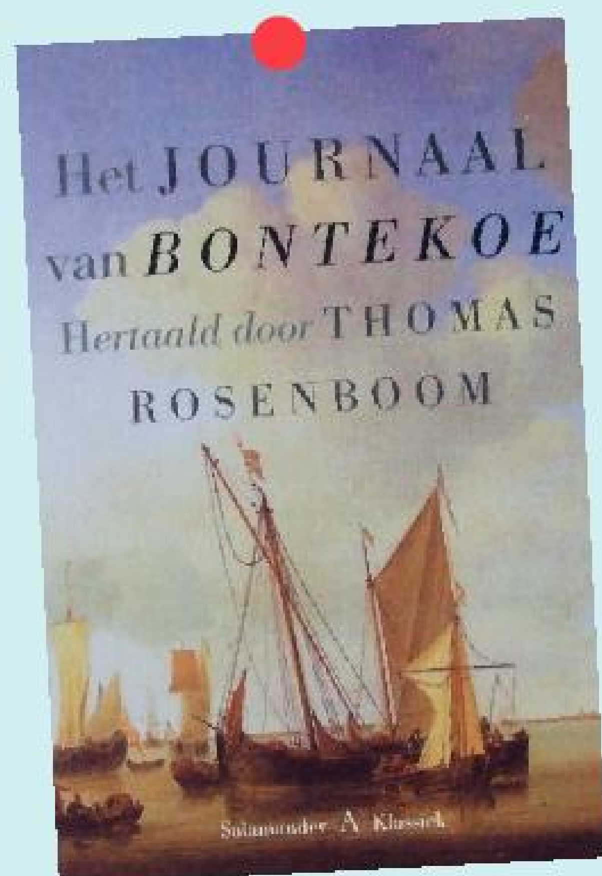
1. Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over fictie en werkelijkheid gaan. Markeer de titels die je kent.
2. Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de andere titels. Maak aantekeningen.
3. Verdeel samen met een klasgenoot de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken en welke criteria jullie gebruiken.
4. Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films waarin een bijzondere relatie bestaat tussen fictie en werkelijkheid.

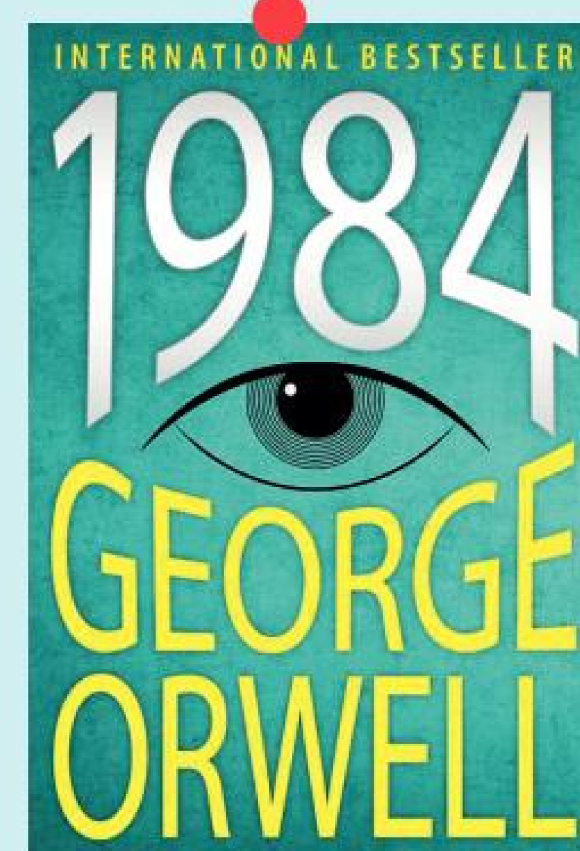

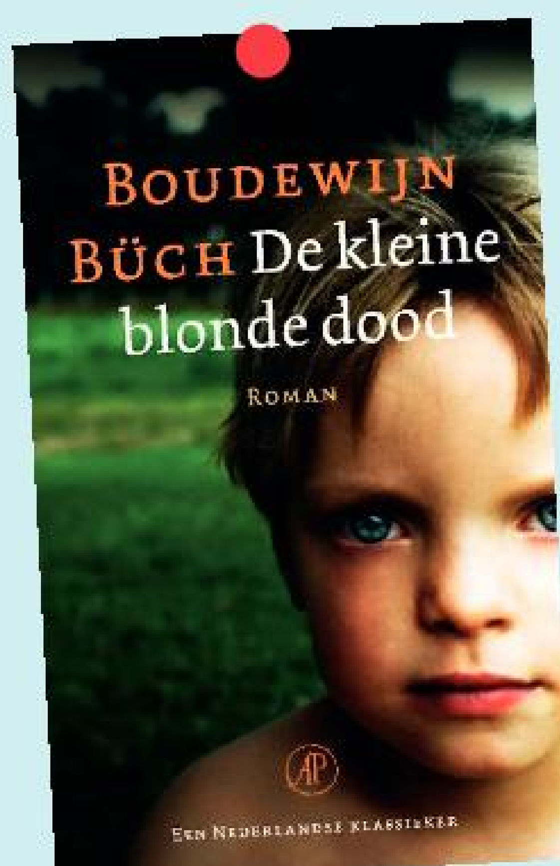

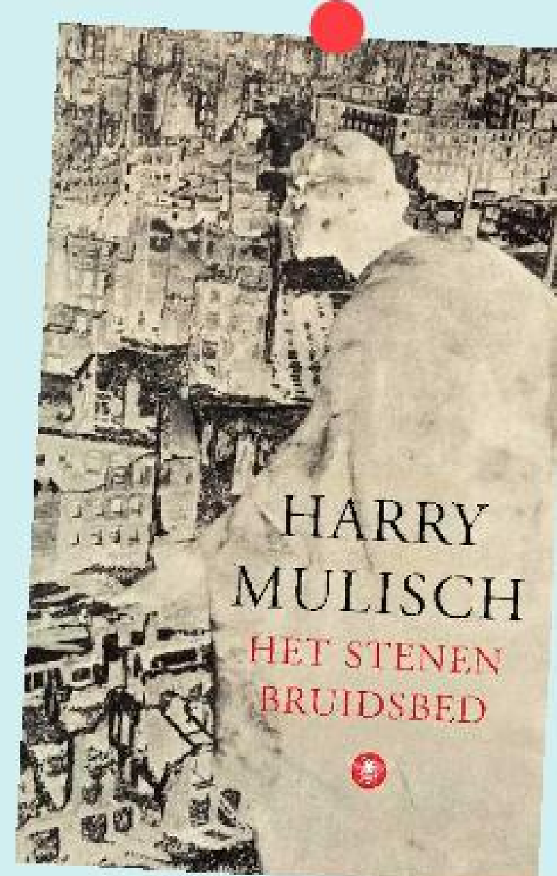

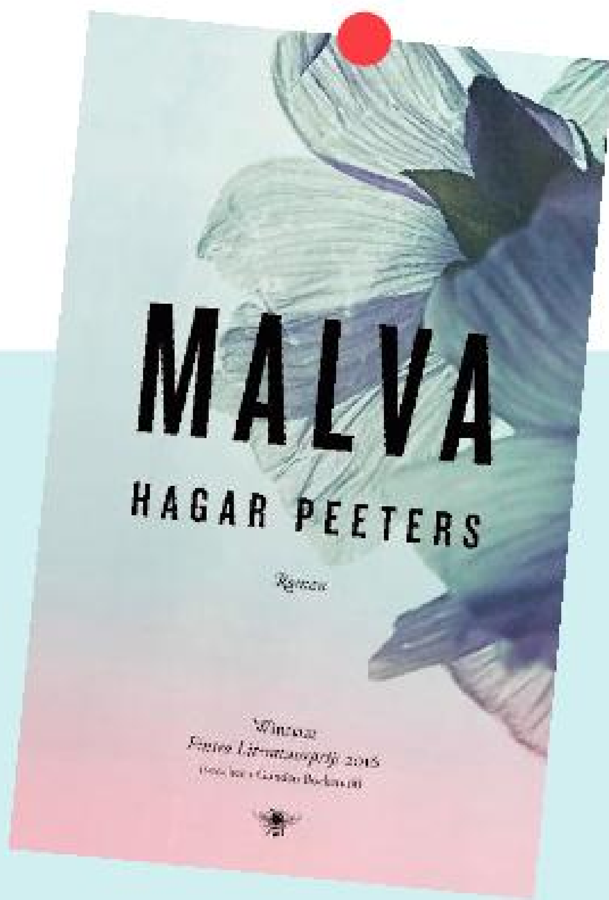

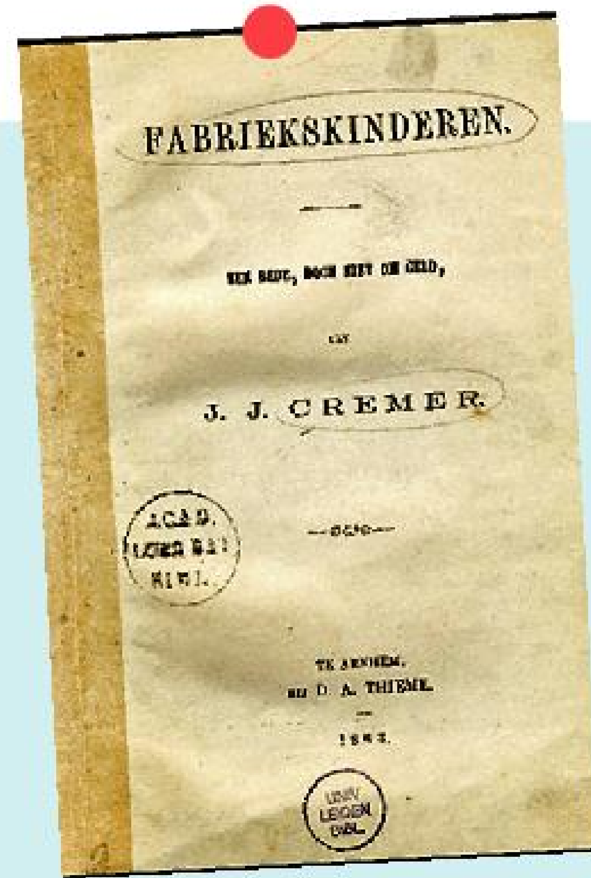

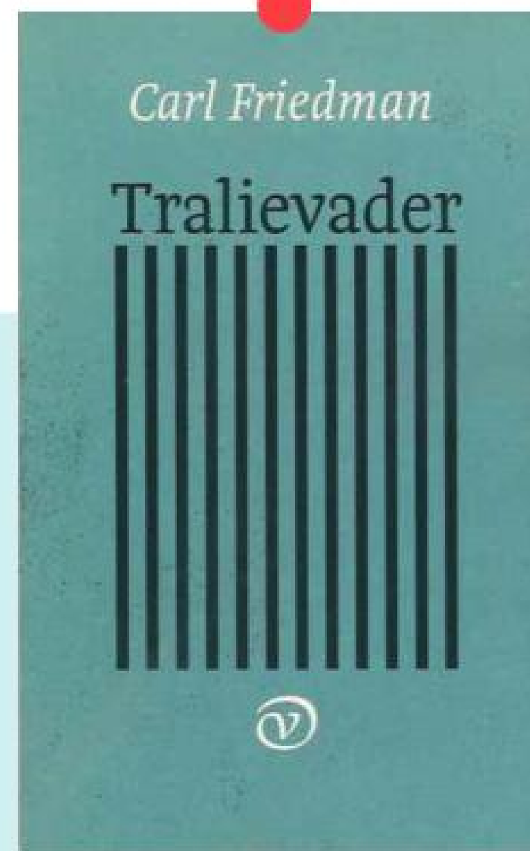

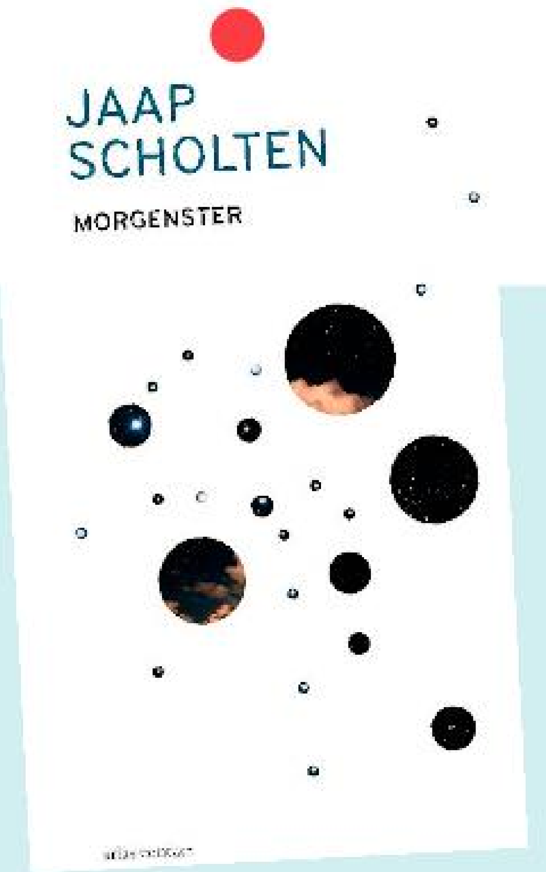

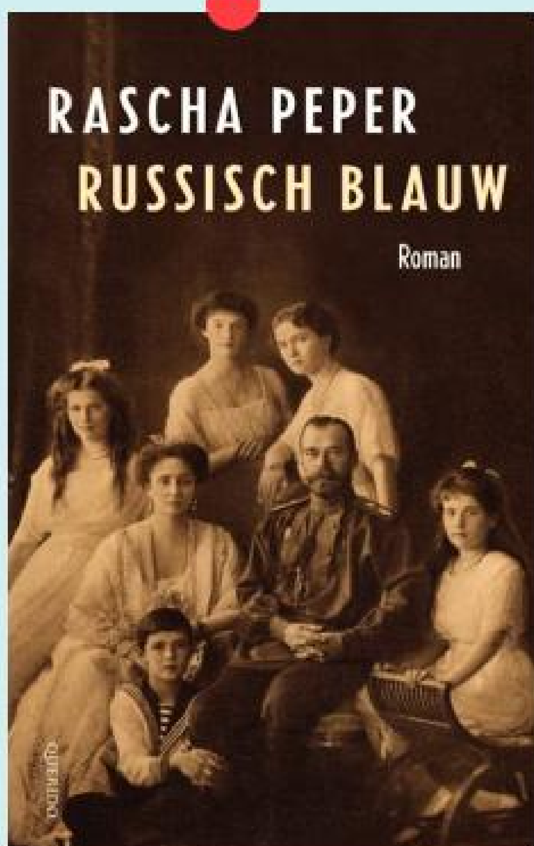

MALVA
HAGAR PEETERS

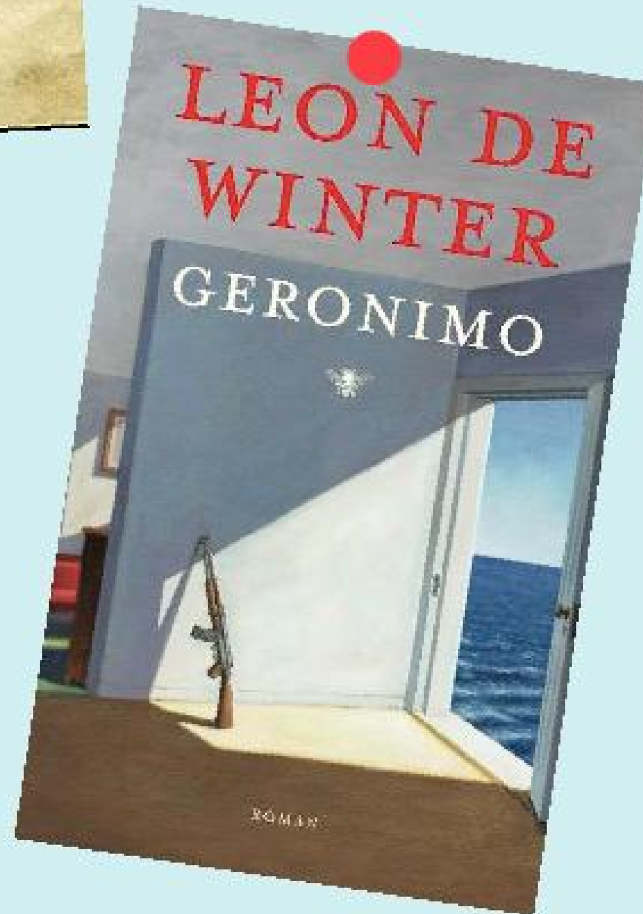

FABRIEKSKINDEREN.
J. J. CREMER

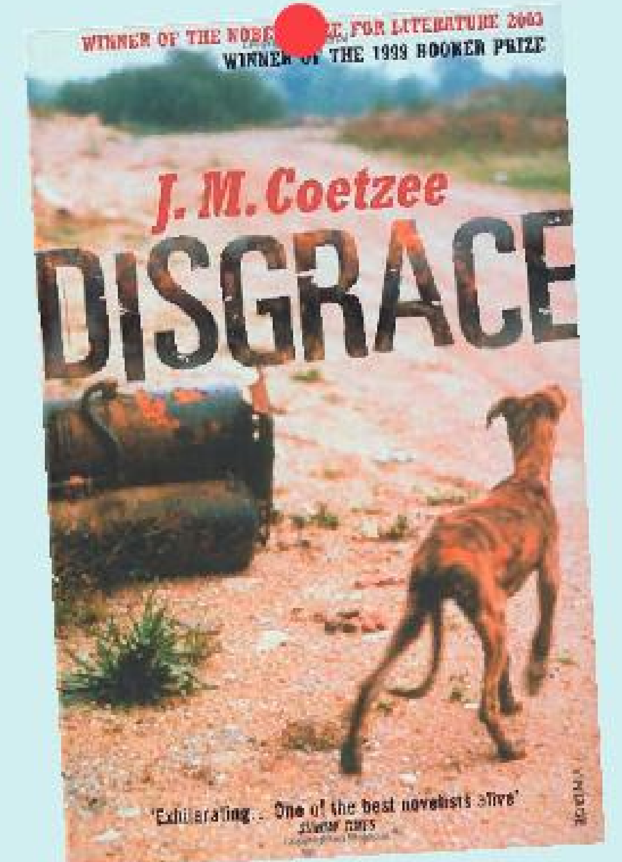

Carl Friedman
Tralievader

JAAP
SCHOLTEN
MORGENSTER

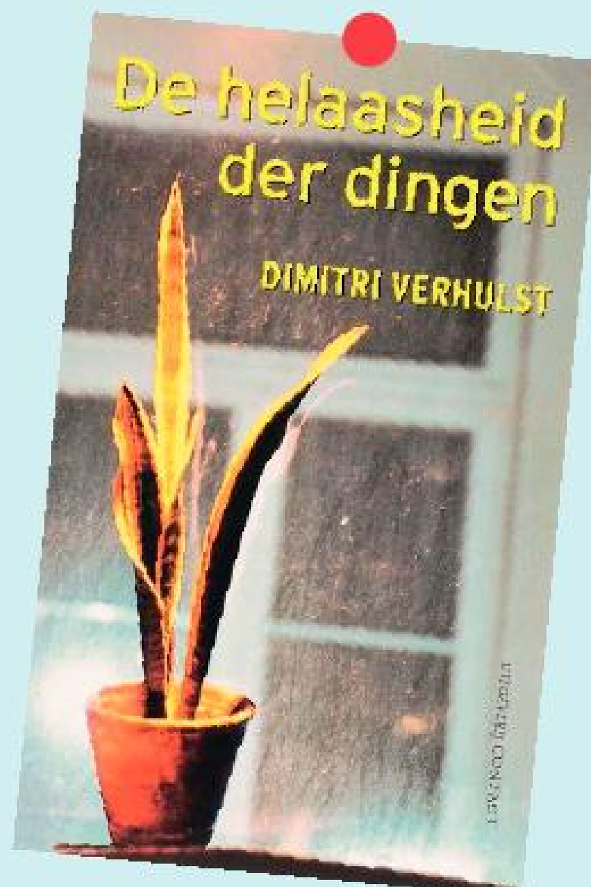

RASCHA PEPER
RUSSISCH BLAUW
Roman

ANIMAL
FARM
GEORGE ORWELL

LEON DE
WINTER
GERONIMO

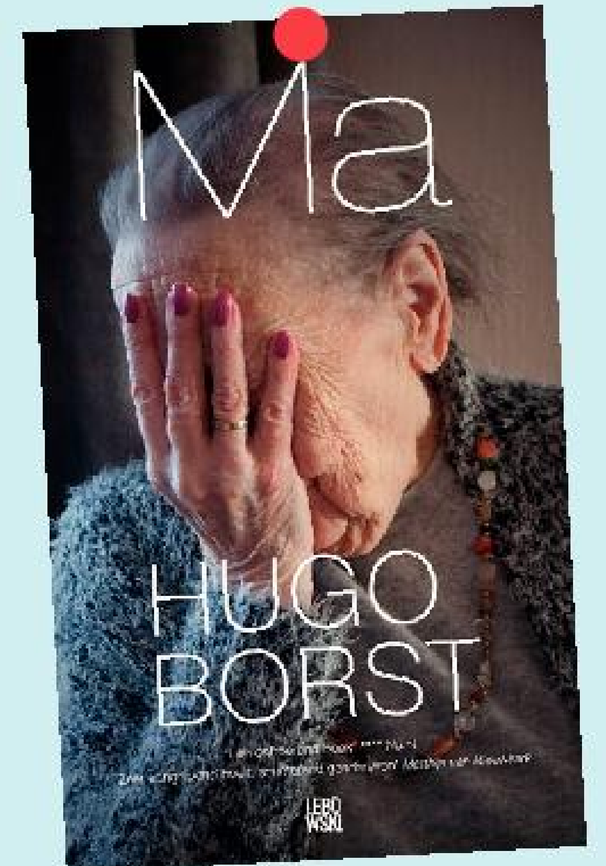

J.M. Coetzee
DISGRACE

CONNIE
PALMEN
JIJ ZEGT HET
ROMAN

De helaasheid
der dingen
DIMITRI VERHULST

J.A. Schasz M.D.
Reize door
het Aapenland

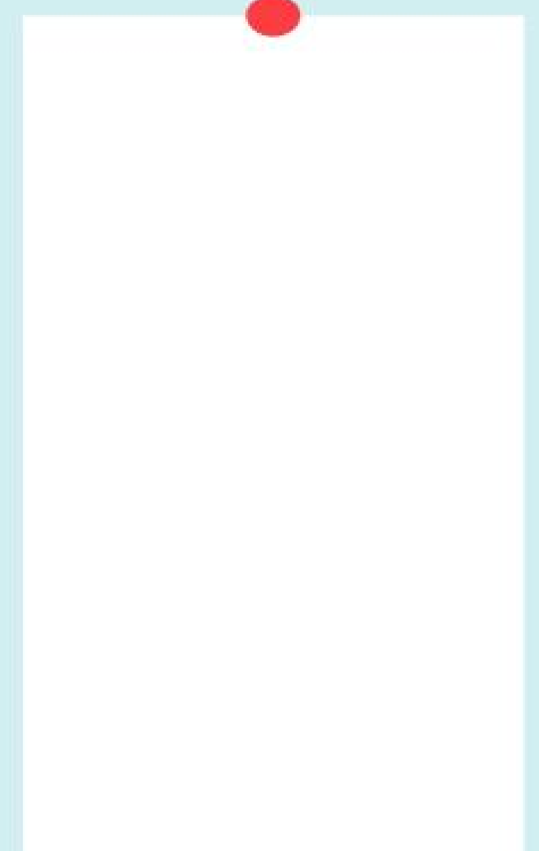

Ma
HUGO
BORST

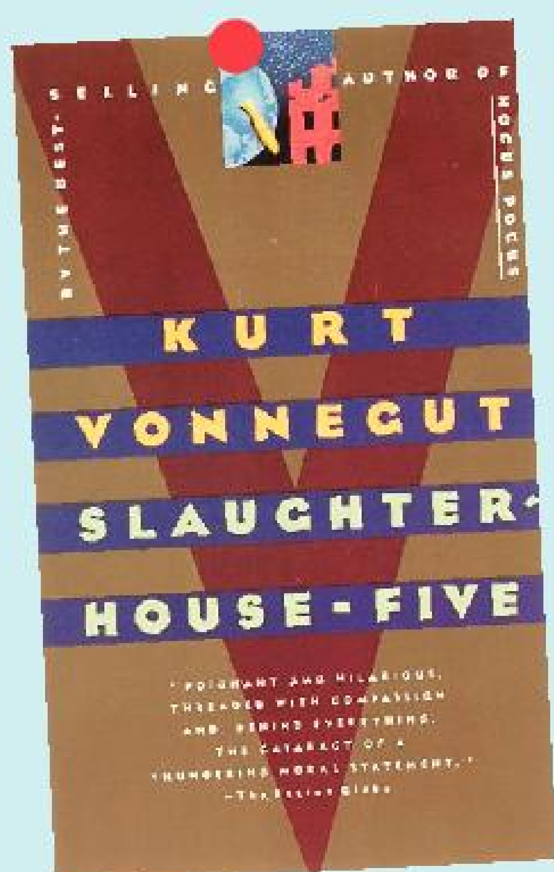

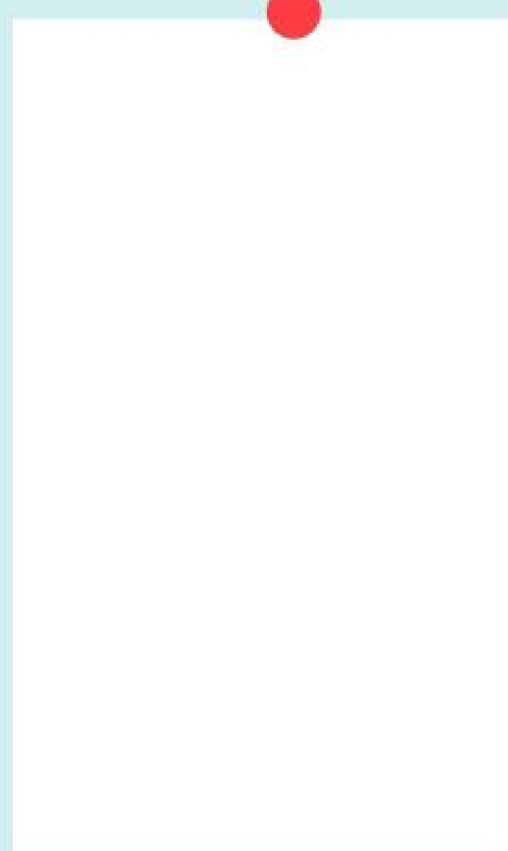

Philippe
Claudel
La petite fille
de Monsieur Linh

Arthur Japin
MAAR
BUITEN
IS HET
FEEST

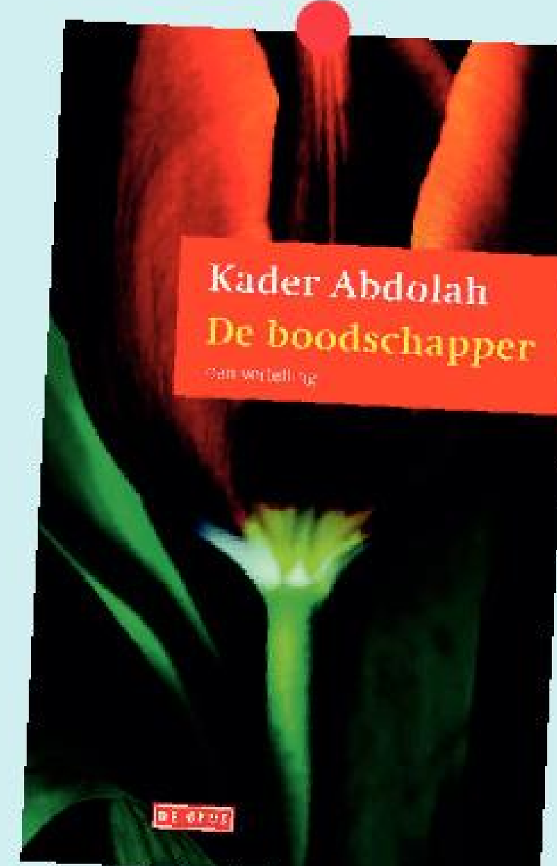

Op hoop van zegen
Herman Heijermans

KURT
VONNEGUT
SLAUGHTER-
HOUSE-FIVE

GERARD
REVE
MOEDER
EN ZOON

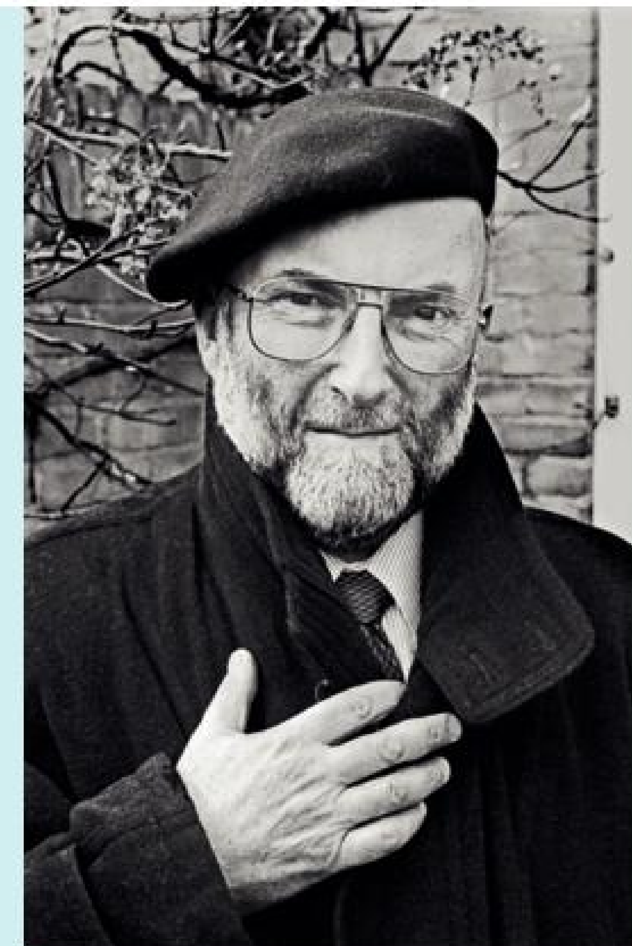

Kader Abdolah
De boodschapper

VINTAGE HUXLEY
BRAVE
NEW
WORLD

14.1 G.L. Durlacher, *Strepen aan de hemel*, 1985 (niveau 4)

'Ik begrijp het niet.'

Gerhard Durlacher (1928-1996) is in Duitsland geboren in een Joods gezin. Samen met zijn ouders vluchtte hij 1937 naar Nederland. In 1942 werd het gezin op transport gesteld naar kamp Westerbork en van daaruit naar Theresienstadt en ten slotte Auschwitz. In 1945 werd Auschwitz door de Russen bevrijd. Durlachers ouders waren toen al overleden. Pas dertig jaar na de oorlog is Durlacher over de gebeurtenissen gaan schrijven.
De directe aanleiding voor het schrijven van *Strepen aan de hemel* was het verschijnen van twee boeken over de vraag waarom de vernietigingskampen nooit door de geallieerden gebombardeerd zijn. Het officiële antwoord op die vraag – de kampen lagen te ver weg – heeft de schrijver nooit geloofd: hij zag namelijk in Auschwitz de vliegtuigen overvliegen. Daarnaar verwijzen de 'strepen aan de hemel'.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Parafraseer de volgende zin: 'De aankomst in de Hades* is reeds vele malen beschreven en de vlammen die door het brandscherm van mijn geheugen lekken tracht ik te verstikken door het gesloten te houden.'

Hades
In de klassieke mythologie gingen mensen na hun dood naar de onderwereld, een duister schimmenrijk, waar de god Hades heerste. Zie ook pagina 74.

2 'Pas in juli 1944 zou het tot mij doordringen dat de uitzonderingstoestand schijn en leugen was.' Welke 'uitzonderingstoestand'?

3 'In de stilte vallen de nummers als doodvonnissen voor de nietgenoemden.' Wat wordt daarmee bedoeld?

4 In tekst 1 staat driemaal 'Ik begrijp het niet.' *Wat* begrijpt de ik-persoon niet?

5 Markeer de woorden die tot het hetzelfde semantische veld behoren als 'veewagons' (regel 3). Wat zijn beeld en object van de vergelijking die in tekst 1 wordt uitgewerkt?

6 Durlachers stijl wordt onder meer omschreven als 'uiterst sober', 'terughoudend', 'helder', 'indringend'. Markeer in tekst 1 drie zinnen of passages die laten zien wat daarmee wordt bedoeld. Wat is het effect van deze stijl op jou als lezer?

7 'Er is geen taal in de hel die kan overbrengen wat ik zie, hoor, ruik of proef.' Durlacher twijfelt er zelf aan of hij zijn ervaringen wel kan overbrengen. Wat vind jij?

8 Het concentratiekamp Auschwitz is inmiddels een toeristische attractie* geworden. Per jaar komen er zo'n 1,3 miljoen bezoekers die selfies maken bij de crematoria en bij de iconische toegangspoort met de tekst *Arbeit macht frei*. Wat vind jij daarvan?

… een toeristische attractie

Tekst 1

De vijftienjarige Gerhard en zijn ouders zijn van Westerbork naar Theresienstadt gedeporteerd. De gevangenen vrezen van daaruit doorgestuurd te worden naar 'het onbekende, dreigende Oosten', maar hun wordt verteld dat zij, mits zij zich goed gedragen, in Theresienstadt mogen blijven.

Midden in mei 1944, vier maanden na deze in goed vertrouwen uitgesproken woorden, hadden wij drie dagen en twee nachten in gesloten veewagons de gelegenheid om over onze goedgelovigheid na te denken op weg naar de bestemming Auschwitz-Birkenau.
De aankomst in de Hades is reeds vele malen beschreven en de vlammen die door het brandscherm van mijn geheugen lekken tracht ik te verstikken door het gesloten te houden.
Pas uren later vind ik mijzelf met mijn vader terug op de vlakte achter Krematorium III waarvan ik toen de functie nog niet kende of kon bevatten: staande of zittende op harde, zwarte grond, ontdaan van alles behalve de verfomfaaide en door het transport vervunsde kleding, zoekend in de mensenmassa naar gezinsleden, snakkend naar water, wachtend als vee voor het abattoir. Het begrip van tijd is verdwenen. Mannen met harde koppen, gestreepte boevenpyjama's en baretten slepen in de verte met bagagestukken. SS'ers mengen zich niet onder ons maar zijn duidelijk zichtbaar in de wachttorens achter zwartglanzende mitrailleurs.
Eén roept iets naar beneden, in het Nederlands: 'Zijn jullie uit Holland?' Een strohalm, een omen[1]?
In het dauwige halfduister van de eindigende nacht worden wij bij elkaar gedreven door gestreepte gevangenen met wandelstokken. Daartussen enkele SS'ers, als boeren die het vee en de honden drijven. Ik zie mijn moeder in het halfduister en voel weer dat ik leef. In rijen van vijf lopen wij over een stenige weg, aan weerskanten betonnen palen met prikkeldraad tussen witporseleinen isolatoren. Rechts een aantal poorten met opschriften, door het duister niet leesbaar. Daarachter stenen gebouwen en lange barakken, oneindige rijen. Bij de voorlaatste poort buigt onze kolonne rechtsaf. Een lange weg verliest zich in de duisternis. Aan weerskanten eerst twee grove bakstenen huizen, dan ontelbare stallen, de deuren uitkomend op de Lagerstraβe[2]. Een hees brullende, gebogen of gebochelde, breedgeschouderde gevangene in strepen met armband en zware wandelstok jaagt ons vloekend en tierend een van de stallen in. Ik zie mijn vader staan, maar kan in het gedrang niet bij hem komen. Over de hele lengte van de barak strekt zich een gemetselde verhoging uit, een halve meter hoog en breed, waarover gestreepten met wandelstokken heen en weer lopen, schreeuwend als dierentemmers, slaand op hoofden, ruggen en hoekspijlen van de driehoog gestapelde slaapplanken.

Dan een bevel en totale stilte valt. Ik sta als uit steen gehouwen, de ogen onbeweeglijk starend. Een Blockführer, veldgroen met wandelstok, marcheert met de Blockälteste langs, inspecteert of telt*. Verderop hoor ik doffe slagen maar blijf even versteend als de mannen om mij heen. Na een kwartier: 'Weitermachen.' De verstening lost op. De kudde wordt nu langs de registratietafels gejaagd.
Op die tafels: papier, inkt, pennen. Maar hoe anders en vreesaanjagend is het gebruik van deze simpele schrijfwaren. Eén gestreepte noteert persoonsgegevens, noemt een nummer en de tweede grijpt mijn linkerarm en tatoeëert met grote snelheid een letter en een nummer. A 1321 heet ik voortaan. Bij menigeen wordt het nummer weer ongeldig geprikt en vervangen door een ander. De administratieve bekwaamheid van de tatoeëerders is op onze armen af te lezen. Elke steek brandt in onze hersenen, want wee degeen die zijn nieuwe naam niet foutloos kent.
Als onvoorspelbare windvlagen vallen bevelen en slagen over ons heen. Wij zijn de stofdeeltjes die van plek naar plek geblazen worden. Geen hoek is veilig, geen stap blijft onopgemerkt. Het vegen van de altijd bemodderde vloer met oude lappen, het sjouwen in looppas met overvolle tonnen naar de beerput, de gamellendienst* met gloeiend klotsende watersoep, de 'Bettenbau' met rafelende paardendekens en lekkende papiermatrassen, het wassen met honderden aan één druppelende kraan, het slopende wachten in kaarsrechte rijen voor het brood en de lepel oneetbare soep, de luizencontrole van kleding en haar, het bevestigen van driehoeken en nummers*, het wekken en aantreden in het holst van de nacht, alles gaat gepaard met hees gebrul en stokslagen in willekeur en op onberekenbare momenten.
Dag rijgt zich aan dag in eindeloze dofheid en berusting. Ook werk brengt geen regelmaat. Toevallig bij elkaar staande mannen, door kapo* of Blockälteste aangeblaft en opgejaagd tot looppas, duwen seconden later te zware kruiwagens, scheppen zand, boenen latrines en vegen de stoffige Lagerstraße.
Na de avondtelling zoek ik met mijn vader naar de vrouwenbarakken om mijn moeder te vinden tussen de ontelbare moeders. Vaak vergeefs, en dan eindigt de dag in het moeras waarin hij ontstond. Soms vinden wij elkaar en wisselen woorden gestold in tranen, bijna beschaamd. Wat valt er te vertellen dat zij niet weet of vreest?
Er is geen taal in de hel die kan overbrengen wat ik zie, hoor, ruik of proef. Dreiging en angst hebben een cordon[3] om mijn emoties gelegd. Ik ruik de stank van verrotting en vette rook, maar begrijp niet. Ik zie en hoor de treinen, de strompelende mensenmassa's op weg naar de vlammen, de doffe slagen, de naakte kaalgeschoren vrouwen, hun schaamte onbedekt, met drieën gekromd onder één grijs vod, druipend van het regenwater, maar ik begrijp niet. Dag en nacht registreren mijn zintuigen wat er aan gene zijde van het prikkeldraad en de wachttorens aan de Rampe[4] en in de aangrenzend kampafdelingen gebeurt, maar ik begrijp het niet.
Wie zijn zij, die anderen? Wij hebben haar en kleren, hongeren zonder te verhongeren, kapo's die slaan maar zelden doden, wij kunnen woorden wisselen met verwanten. Een gerucht zegt dat er een Kinderblock bestaat waar melk en brood verdeeld wordt. Het gaat ons slecht, heel slecht, maar om ons heen gebeurt iets dat ik niet kan vatten, waar het woord 'slecht' niets meer betekent. Fischer, de Lagerkapo, het gedrocht van spierbundels en hees gebrul, zijn wandelstok slingerend of dansend op onze ruggen, braakt zijn verwensingen uit, profeteert gas en schoorsteen, het einde van het lijden. Zijn woorden blijven klanken en ketsen af op overlevenswil. B II B, het 'Familienlager'*, lijkt een reservaat waar drijfjacht verboden is, maar het wild wel uitgedund en afgeschoten mag worden.
Pas in juli 1944 zou het tot mij doordringen dat de uitzonderingstoestand schijn en leugen was. Weggeworpen woorden, opgeraapt, soms doorgegeven, rijgen zich tot geruchten aaneen: Selektion, Blocksperre, Schwarzhuber, Lagerauflösung, Mengele*, Arbeitstransport. Het begin van de zomer brengt het einde van elke illusie. Sirenegeloei en kapo's jagen ons de barakken in. De Blockälteste en zijn helpers drijven ons, de jongens onder de zestien jaar en de mannen boven de vijfenveertig naar het achterste deel van de zaal. Wij zijn de selectie niet waard.

▶ … inspecteert of telt
De gevangenen in de kampen werden een paar keer per dag geteld om te voorkomen dat ze probeerden te vluchten. In het geval van een geslaagde vluchtpoging volgden zware represailles: vaak werden ter vergelding meerdere gevangenen gedood.

▶ Gamellendienst
De gevangen hadden een klein keteltje, een gamel, waarin ze soep haalden. Gevangenen die gamellendienst hadden moesten de zware soepketel verplaatsen van de keuken naar de plaats waar de soep werd uitgedeeld.

▶ … driehoeken en nummers
Om de verschillende soorten gevangen in de kampen snel van elkaar te kunnen onderscheiden, hanteerden de nazi's een indeling met gekleurde driehoeken.

▶ Kapo
In concentratiekampen was de bewaking grotendeels in handen van gevangenen. Deze kapo's waren vaak misdadigers die deze functie vervulden om zo een zwaardere straf te ontlopen. Ze gedroegen zich vaak bijzonder wreed tegen hun medegevangenen. In tekst 1 worden kapo's ook aangeduid als 'gestreepten', omdat zij – net als de andere gevangenen – gestreepte pakken droegen.

▶ Familienlager B II B
Familienlager B II B was een quarantaine-afdeling van het kampencomplex Auschwitz-Birkenau. De gevangenen hadden het daar relatief goed. Op 7 juli 1944 werd het Familienlager opgeheven en werden de gevangenen gedeporteerd naar werk- en vernietigingskampen.

▶ Mengele
Joseph Mengele was een SS-arts die in Auschwitz mensen selecteerde voor de gaskamers. Ook voerde hij zeer wrede experimenten op de gevangenen uit. Zijn bijnaam was 'de engel des doods'. Hij is na de oorlog ontkomen en in 1979 in Brazilië overleden.

De mannen van zestien tot vijfenveertig marcheren naakt aan Mengele voorbij, de linkerarm voor de borst. Een paar meter voor hem een stok waarover zij moeten springen, rekruten in het gymlokaal*. De tekens die hij aan de schrijvers geeft zijn nauwelijks waarneembaar. De Blockführer blaft een man aan die zijn nummer niet duidelijk toont. Een enkele keer buigt Mengele vanaf zijn zitplaats op een tafel wat naar voren om een voet, een hand, een litteken beter te zien. De laatste groep wordt bijna in looppas aan hem voorbijgedreven. De schrijvers houden met zichtbare moeite het tempo bij. De Blockälteste verwijst de ongespierden, gewonden, vermagerden, hinkenden en bebrilden, het afgekeurde valfruit, met een korte ruk van het hoofd naar de hoek der waardelozen.
Een bevel bevriest onze houding. De SS'ers verlaten het Block. Tumult verstikt in slagen. In de stilte vallen de nummers als doodvonnissen voor de nietgenoemden. Mijn vader zie ik niet, maar zijn nummer hoor ik. Hij zal mij achterlaten. Wat in dit gestolde uur op mijn netvlies valt, dringt nauwelijks tot het gevoel door. Eén vraag raast door het lichaam: wat doen zij met mijn moeder?
De Blocksperre eindigt met de ramshoorngil* der sirene. Flarden van zinnen over moeders, vrienden, verwanten, komen als drijfhout in een waterval op ons neer. Ook elders in het Familienlager was geselecteerd. De vrouwenblocks zijn onbereikbaar door een cordon van kapo's en helpers.
Een onbekende zonder gezicht roept mijn naam en brengt de boodschap van mijn verdoemenis: 'Je moeder gaat op transport, haar nummer is afgeroepen.'
De dagen na de selectie hebben hun zin verloren. Mijn ik is vergaan, mijn schaduw verdwenen. In de week die volgt, doe ik mechanisch wat mij bevolen wordt, sleep met strozakken, boen vloeren en treden, versleep tonnen met uitwerpselen en tracht onopgemerkt door te dringen tot de transportblocks.
Mijn vader vind ik, sprakeloos, starend van angst of berusting, bijna een vreemde.
9 juli heeft een fletsblauwe hemel, wenkbrauwloze zon en zandige windvlagen. De eerste sirenestoot voor de Blocksperre doorboort mijn lethargie[5]. Mijn vader is snel gevonden. De deuren van zijn barak staan nog open. Ademloos dwing ik hem mee te gaan. Het cordon om het vrouwenblock wordt al gevormd maar de achterkant, bij de draden, is nog niet dicht. Gebogen ren ik over de open stukken tussen de Blocks, dekking zoekend tegen de achterwand of bij de deuren. Ik verwacht schoten maar ze komen niet. Mijn vader blijft achter en aarzelt het vrije veld over te steken. Dan stuit ik op het cordon. Een gestreepte heft dreigend de wandelstok, bedenkt zich en geeft mij een teken om uit het gezicht te verdwijnen.
Half verborgen achter de staldeur, zie ik hen staan. In rijen van vijf maar nog niet in het gelid, honderden vrouwen, zwijgend wachtend met uitdrukkingloze gezichten, in kreukelige eigen kleding, doeken om het hoofd. Mijn ogen verslinden de rijen tot zij bij het blauwgrijs gemêleerde wollen gebreide jasje van mijn moeder tot stilstand komen, het jasje dat ik op een andere planeet als jongen van negen heb mogen helpen uitzoeken. Mijn blik schreeuwt naar haar en haar hart hoort mij. De seconden dat wij elkaar aanzien, met tranen die niet mogen zijn, zijn eeuwigheid. Vanaf de Lagerstraβe komt SS. De vrouwen worden in het gelid gebruld. Wij verliezen elkaar. De gestreepte geeft mij een dwingend teken en dreigt met de stok. Ook anderen, die evenals wij een glimp van de vertrekkenden trachten op te vangen, rennen naar hun Blocks als gewonde dieren voor een bosbrand. Ik zie mijn vaders grauwe, betraande gezicht. Ons afscheid is gedeeld verdriet.
De staldeur van mijn barak, die aan de kant van de draden, gaat een ogenblik nadat ik mij er ademloos doorheen gewrongen heb, op slot. Er is iets veranderd daar. Het is minder vol, het geluid is anders. Gebrul heeft plaatsgemaakt voor gekerm, gehuil, gesnik, voor gefluister en gebed. Mannen staan tussen de bedden en tegen de muur. Het hoofd gedekt, zelden met een keppeltje, de ogen gesloten, buigend en schommelend: Kaddisj[6].
Anderen, zittend of liggend op de niet meer zo overvolle beddeplanken, het hoofd tussen de handen. Een enkeling jankend als een hond.

G.L. Durlacher, Strepen aan de hemel en andere verhalen. Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam 2015 (1985)

… rekruten in een gymlokaal

▶ Ramshoorngil
Verwijzing naar het blazen op de ramshoorn (*sjofar*), een joods gebruik. Lang geleden was het gebruik van de ramshoorn vergelijkbaar met hedendaagse sirenen. Tegenwoordig wordt de ramshoorn bij feestelijke gelegenheden geblazen.

▶ Woordbetekenissen
[1] omen: voorteken
[2] Lagerstraβe: Du. kampstraat
[3] cordon: afsluiting (door militairen)
[4] Rampe: Du. laadplatform
[5] lethargie: apathie; toestand waarin je passief en onverschillig bent
[6] Kaddisj: joods gebed voor overledenen

14.2 Frank Westerman, *Een woord een woord*, 2016 (niveau 3)

'We hadden elf minuten oorlog gevoerd.'

Frank Westerman (1964) is journalist en schrijver. Over verschillende van zijn journalistieke projecten heeft hij boeken geschreven. Daarin probeert hij niet alleen een antwoord te vinden op de vraag wat er precies is gebeurd, maar plaatst hij de gebeurtenissen ook in een breder perspectief door te beschrijven wat eraan vooraf is gegaan en welke sporen ze hebben nagelaten. Zijn boek *De slag om Srebrenica* heeft niet voor niets de ondertitel *De aanloop, de val, de naschok*.
Een woord een woord gaat over de Molukse treinkapingen in 1975 en 1977 nabij Assen, die hij van nabij heeft meegemaakt: een van de kapers was een leraar van hem. Westerman onderzoekt in *Een woord een woord* de vraag wat het vrije woord kan uitrichten tegen terreur. Daarbij legt hij ook verbanden tussen de treinkapingen in Nederland en terreurdaden in het buitenland. Hij volgt een training tot gijzelingsonderhandelaar in een oefendorp van de politie en hij spreekt diverse terrorisme-experts.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wat heeft de Skywave-oefening te maken met Operatie Mercedes*?

2 De kapers 'waren gedood door munitie van een leger waarvoor hun ouders en grootouders door het vuur waren gegaan.' Leg dit uit.

3 In tekst 1 worden twee visies op Operatie Mercedes tegenover elkaar gezet. Markeer de zinnen waarin de actie wordt gerechtvaardigd. Markeer met een andere kleur de zinnen waarin de actie wordt afgewezen. Wat is jouw mening over Operatie Mercedes?

4 Wat is de mening van Frank Westerman? Hoe weet je dat?

5 'Het was alsof Nederland een trauma had opgelopen, niet omdat ons geweld was aangedaan, maar omdat we geweld hadden toegepast.' Leg dit uit.

6 Tekst 1 is geen zakelijke verslag. Onderstreep vijf zinnen of passages aan die niet in een zakelijk verslag zouden staan.

7 Van welke literaire procedés* heeft Westerman in tekst 1 gebruikgemaakt?

▶ Operatie Mercedes
De bevrijdingsactie van de gijzelaars in 1977 werd Operatie Mercedes genoemd.

▶ Literaire procedés
Kunstgrepen, literaire middelen of 'trucjes' die een auteur gebruikt om zijn verhaal te vertellen. Bijvoorbeeld het gebruik van:
- **beeldspraak;**
- **a-chronologische vertelwijze (flashbacks, vooruitwijzingen, tijdsprongen etc.)**
- **perspectief (-wisselingen)**
- **een opvallende of bijzondere stijl**

8 Wat is het belangrijkste tekstdoel van tekst 1, denk je? Kies uit: *activeren – amuseren – beschouwen – informeren – opiniëren – overtuigen*

9 *Een woord een woord* is bekroond met de Brusseprijs voor het beste journalistieke boek. Bovendien is het boek genomineerd voor een prijs voor het beste geschiedenisboek én voor het beste literaire boek. Vul aan: *Een woord een woord* is

een journalistiek boek, want ______________________________

een geschiedenisboek, want ______________________________

een literair boek, want ______________________________

Tekst 1

In zijn zoektocht naar wat het antwoord op terreur kan zijn, doet journalist Frank Westerman mee aan een oefening van de Nederlandse antiterreureenheid op Schiphol. Vóór de oefening worden de deelnemers gebriefd door Dennis.

'Welkom. Jullie zijn vanavond ons levend oefenmateriaal.'
Straks als wij in het vliegtuig zitten, zegt hij, ontrolt zich een gijzelscenario. Oefening Skywave blijkt een praktijktraining in het bepraten én het bestormen. Eerst is het de beurt aan de crew om tijd te rekken, dan komen de zware jongens om het af te maken.
'Alle wapens die je straks te zien krijgt zijn echt,' zegt Dennis. 'Maar ze zijn ongeladen.'
Wij proefpersonen zitten aan witte tafels, leunen tegen de achterwand. We zijn met meer dan honderd, misschien wel honderdvijftig. Dennis doet een beroep op ons: ga niet de held uithangen. Zelfs wanneer je tegen de grond wordt gewerkt, probeer dan niet zelf een gijzelnemer te overmeesteren. 'Wij vragen jullie: volg de instructies van de kapers op. Dus als zij lopen te schreeuwen: "Handen op je hoofd!", dóé dat dan ook.'
Wie bang is, of om welke reden dan ook niet wil worden uitgekozen als slachtoffer, die zegt: 'No play!'. Ga dat niet mompelen, zegt Dennis, de kapers lijden aan blikvernauwing, dus roep luid en duidelijk: N-O P-L-A-Y, dan laten ze je met rust. 'Vragen tot zo ver?'
Er klinkt geschuifel en gekuch, maar er is niemand die een hand opsteekt.
In de loop van de avond volgt de bestorming. We hoeven niet bang te zijn het moment te missen, aangezien onze bevrijders met rupsvoertuigen over het plein komen aangedenderd.
Dennis start een powerpoint over de elite-eenheid die ons zal komen redden: het M-squadron. In woord en beeld krijgen we uitleg over hun bewapening, training en *combat readiness*. Er verschijnt ook een tijdlijn van hun voorgeschiedenis met als nulpunt: de gijzeling tijdens de Olympische Spelen in München, 1972. De uitkomst destijds – de dood van elf Israëliërs – had in veel Europese landen geleid tot de oprichting van een antiterreurbrigade. In Nederland was dit de BBE, de Bijzondere Bijstands Eenheid.
'Is de BBE bij ons ooit in actie gekomen?' Er volgt een dia van een scheef hangende trein tussen het lover, met op de bolle neus het blauw-wit-groen-rood van de RMS-vlag. 'Wie weet nog waar en wanneer dit was?'
'De Punt*,' klinkt het her en der.
'Precies, de treinkaping van 1977, daar is toen door de BBE een einde aan gemaakt.' Dennis presenteert dit optreden als hun finest hour. Om ook het nieuwe, steeds harder wordende terrorisme het hoofd te bieden, zegt hij, is de BBE opgegaan in het hedendaagse M-squadron.
De *Charlie Hebdo*-slachting* ligt koud twee weken achter ons. We mogen van Dennis aannemen: als de Kouachi-broers zich niet in een Franse maar in een Nederlandse drukkerij hadden verschanst, zou onmiddellijk het M-squadron erop af zijn gestuurd.

▶ De Punt
In de jaren 70 voerden jonge Molukkers verschillende gewelddadige acties uit. Zij waren ontevreden over de door de Nederlandse regering verbroken belofte ten aanzien van hun terugkeer naar Ambon. De meeste opschudding werd veroorzaakt door de treinkaping bij Wijster in 1975 en de treinkaping bij De Punt in 1977 die gecombineerd werd met de gijzeling in een lagere school in Bovensmilde. Bij De Punt hielden negen gewapende Molukkers meer dan vijftig mensen gegijzeld. Na negentien dagen werd de kaping beëindigd door de BBE.

De trein na de beschieting en bestorming

▶ 'De *Charlie Hebdo*-slachting'
***Charlie Hebdo* is een Frans satirisch tijdschrift. Op 7 januari 2015 was de redactie het slachtoffer van een aanslag die door de terreurbeweging IS (Islamitische Staat) werd opgeëist. Er vielen twaalf doden en elf gewonden. Twee van de terroristen, de broers Kouachi, wisten te ontkomen en verscholen zich in een drukkerij. Daar werden ze op 9 januari gedood in een vuurgevecht met de politie.**

Het is tijd om in te checken, de planning is strak, KLM heeft voor de duur van vier uur een Boeing 747 ter beschikking gesteld. We hebben geen vluchtnummer en geen bestemming – veel verder dan het onderhoudsplatform zullen we niet komen.
'Ik dacht dat ze de simulator zouden gebruiken,' zegt Astrid wanneer we in optocht een plein van betonplaten oversteken. In de verte gaat het reguliere luchtverkeer zijn reguliere gang. We worden opgevangen in een hangaar waarin twee vliegtuigen naast elkaar staan. Het dak is zo hoog en de muren staan zo wijd uiteen, dat je je vanzelf nietig gaat voelen. Vooraan is een wc-blok geplaatst, en er staan tafels met gaarkeukenketels. Verderop hijsen de jongens van het M-squadron zich in hun kogelvrije vesten, ze draaien hun schouders los en zetten hun helmen op.
De vanzelfsprekendheid waarmee de Skywave-oefening voortbouwt op Operatie Mercedes heeft me verrast. Ik was er niet op bedacht. Maar ik begrijp de logica: 'Tango's uitschakelen' was ook de opdracht van de BBE-mariniers. Dat is het doel van een bestorming, over en uit. Bij De Punt was dit gelukt. Operatie Mercedes had over de hele wereld bewondering geoogst – tot in *Newsweek* aan toe. *Welt am Sonntag* vergeleek de doortastende Nederlandse mariniers met de Israëlische commando's die op een nacht in juli 1976 op het vliegveld van Entebbe, omringd door vijandige Oegandese soldaten, op twee na alle gijzelaars uit een gekaapt Air France-toestel hadden bevrijd.
Nederland zelf reageerde overdonderd en beduusd. We hadden elf minuten oorlog gevoerd. Iedereen was zich wezenloos geschrokken – alsof het gegier van de Starfighters in je oor bleef nasuizen. Waar hadden we die dingen voor? Om de Russen op afstand te houden, ter afschrikking. Niet om in te zetten boven de hoofden van de eigen bevolking.
De TT* ging die maand gewoon door, maar de bijbehorende TT-nacht verliep rustiger dan anders, met minder motorstuntwerk op het Koopmansplein. Mitrailleurschutters en mariniers hadden zes van de negen kapers gedood. Sommige Assenaren noemden het 'hun verdiende loon', maar het was niet niks, het voelde niet goed. Wat betreft de twee omgekomen gijzelaars lag het oordeel eenduidiger: zij waren slachtoffers. Met hen had iedereen compassie. Het Indische meisje Ansje Monsjou (20) was vanwege de hitte op het balkon gaan slapen – ze was van ver af getroffen door kogels met een stalen kern. Astmapatiënt Rien van Baarsel (40) was gaan staan terwijl de megafoonstemmen buiten 'Ga liggen' riepen.
De kapers Max, Hansina, Mingus, Ronnie, George en Theus waren gedood door munitie van een leger waarvoor hun ouders en grootouders door het vuur waren gegaan. Er waren zes kisten met een ruitje op gezichtshoogte in de Jasmijnstraat afgeleverd. De rouwstoet van de gedode kapers ging van Bovensmilde naar Assen – over de Europaweg langs het Provinciehuis. Collega's van Max Papilaya hielden op met werken, ze verdrongen zich achter de ramen. Voorop liep een Molukker in een grijs pak met een hoed en zonnebril. Achter de met bloemen en vlaggen bedekte lijkwagens volgde een optocht van tienduizend Molukkers. Oudere mannen droegen hun kakikleurige KNIL*-uniformen, ze vormden een erehaag en salueerden.
Terwijl de meeste witte Assenaren toekeken, sloot het gezin Van Oostrum zich aan bij de stoet. Ook de muziekleraar van Mingus besloot mee te lopen, net als de directeur van de kweekschool De Eekhorst. Tijdens de kaping had iemand op een garagebox bij ons in de straat dood aan de RMS*! geklad. Toch hoorde je na een tijdje uit niemands mond nog het half gefluisterde 'het was hun verdiende loon'. Daarvoor in de plaats kwam: 'Ze zijn wel gewoon vermoord.'
Bladen als *Panorama* en *Nieuwe Revue* schreven algauw over BBE'ers die zich te buiten zouden zijn gegaan aan het wraakbelust afschieten van kapers die zich al hadden overgegeven.
De jurist Van Agt* verdedigde het staatsgeweld als rechtmatig. 'Elk pad tot dialoog hebben we bewandeld, maar ze bleken allemaal versperd.'

▶ TT
De TT (Tourist Trophy) Assen is een jaarlijkse motorrace die altijd een groot publiek trekt.

▶ KNIL
Het KNIL (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger) bestond voor een groot deel uit Molukse beroepsmilitairen. Nadat Indonesië onafhankelijk was geworden, waren deze uiteraard niet erg gezien in Indonesië. Velen van hen kwamen met hun familie naar Nederland. De Nederlandse regering had toegezegd dat ze na enige tijd terug zouden kunnen keren om een eigen staat te stichten. Daar kwam niets van terecht. De Molukkers werden opgevangen in onder andere kamp Westerbork, dat in de Tweede Wereldoorlog als doorgangskamp had gefungeerd.

De KNIL-soldaten en hun familie komen in Nederland aan.

Den Uyl* zag dit anders: ‘Het was een executie. Van mensen in overtreding weliswaar, maar het blijft een executie.’
In het Spaans is *Mercedes* een meisjesnaam, afgeleid van *merced**. Inzet en uitkomst waren exact het tegenovergestelde. Was dit ironie? Of was er iets misgegaan?
De vraag of de mariniers in 1977 de opdracht hadden om de kapers te doden of dat zij zich als moordenaars hadden gedragen was jaar in, jaar uit in de media blijven opspelen. In 2014 wist de pers de geheime autopsieverslagen van destijds alsnog boven tafel te krijgen. Die bleken gruwelijker dan Van Agt (‘Er was geen sprake van een regen van kogels’) destijds had willen toegeven.
De huid van de zeventienjarige scholier Mingus Rumamory was op drieëndertig plaatsen geschonden. Er waren veertien kogels in zijn lichaam aangetroffen. De aantallen schotwonden/inwendige kogels bij de andere gedode kapers:
Ronnie Lumalessil: 13/3
Matheus Tuny: 15/5
George Mutalessy: 28/7
Max Papilaya: 17/3
Hansina Uktolseja: 40/4
Vanaf 4.54 uur in de morgen, toen het vuren begon, was Hansina samen met haar vriend Rudi Lumalessil (die de bestorming overleefde) over de vloer gaan kruipen richting de vrouwencoupé. Ze had zich zo’n vijftien meter verplaatst, het laatste stukje was ze voortgesleept door Rudi. Hansina was geraakt, ze bloedde en kwam niet meer vooruit. Rudi zei dat ze moest bidden en liet haar achter in het gangpad van de restauratiewagon. Zelf wilde hij door om – zoals hij later voor de rechtbank verklaarde – ‘alle passagiers neer te schieten’. Marinier Rinus drong als eerste het belendende balkon binnen en zag haar in het halfdonker liggen. Ze leefde nog en zou ‘mama, mama’ hebben geroepen. Rinus vuurde op haar met zijn uzi, en daarna, van ‘één à twee meter afstand’ nog drie keer – met een revolver.
Na zevenendertig jaar gaf de overheid toe dat hij met dumdumkogels* had geschoten: munitie die door de Geneefse Oorlogsconventie vanwege haar gruwelijke uitwerking in de ban is gedaan. Kolonel-arts Havinga reageerde furieus op iedereen die hier schande van durfde spreken. Jazeker beschikten Rinus en de zijnen over de in oorlogssituaties verboden ‘hollow point’-munitie. ‘Maar het was geen oorlog,’ zei hij. ‘Het was een antiterroristische ingreep, en een mooie ook.’ Die patronen sloegen grote wonden, maar ze drongen niet ook nog eens door tot een tweede lichaam van iemand die in het schootsveld van een terrorist stond. ‘Daar was over nagedacht.’ Alleen al de suggestie dat ‘zijn’ BBE te veel geweld had gebruikt, vond hij bespottelijk. Die jongens hadden hun leven in de waagschaal gelegd, ze waren ‘hard maar niet rücksichtslos’, op die eigenschappen had hij ze persoonlijk uitgekozen.
Op de laatste foto die Rudi van Hansina had genomen poseerde ze uitdagend met een Landmann-Preetzgeweer – wijsvinger om de trekker. Maar op de vloer van het gangpad bleek ze ongewapend. Kwam haar ‘uitschakeling’ om die reden neer op ‘moord’? Verdienden de BBE’ers of hun commandanten strafvervolging? Kon de Nederlandse staat aansprakelijk worden gesteld? Op grond van de onthulde feiten spanden de nabestaanden een rechtszaak aan, hun advocate kwam het uitleggen op tv.
Ik vroeg me af wat deze vorm van nationale *soulsearching* betekende. Aan de ene kant had het iets ontroerends. Misschien niet op het moment suprême, maar dan toch achteraf: kennelijk zoeken we houvast bij het recht. Tegelijk had deze exercitie iets bizars. Welk ander land poert op eenzelfde manier in zijn ingewanden? Het was alsof Nederland een trauma had opgelopen, niet omdat ons geweld was aangedaan, maar omdat we geweld hadden toegepast.

Frank Westerman, Een woord, een woord. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2016

▶ RMS
Republik Maluku Selatan (Republiek der Zuid-Molukken) is de naam van de onafhankelijke staat die de Molukkers nastreven.

Dries van Agt (1931) was namens het CDA minister van Justitie in het kabinet Den Uyl (1973-1977). Hij en Joop den Uyl waren binnen de Nederlandse regering de belangrijkste spelers in het gijzelingsdrama en de afloop.

Joop den Uyl (1919-1987) was destijds de minister-president van Nederland.

▶ Merced
Merced is Spaans voor ‘genade’.

▶ Dumdumkogels
Dumdumkogels spatten uiteen of zetten uit als ze het lichaam zijn binnengedrongen. Daardoor richten ze veel meer schade aan dan gewone kogels. Een moderne versie van de dumdumkogel is de ‘hollow point’.

14.3 P.F. Thomése, *J. Kessels: the novel*, 2009 (niveau 3)

'Laat het verzinnen liever aan een echte schrijver over.'

P.F. Thomése (1958) is een veelzijdig auteur. Hij brak door met de novelle *Schaduwkind*, over de dood van zijn pasgeboren dochtertje, en zijn romans *Zuidland* (1990) en *De onderwaterzwemmer* (2015) werden voor grote literaire prijzen genomineerd. Thomése is echter ook de auteur van de boeken over J. Kessels, waarin de platte grappen en grollen over elkaar heen buitelen.
J. Kessels: the novel gaat over de schrijver P.F. Thomése, die op een dag gebeld wordt door Bertje de Braaij, een kennis van vroeger. Bertje wil samen met P.F. Thomése en J. Kessels, de hoofdpersoon uit een eerdere roman van Thomése, naar Duitsland om op zoek te gaan naar ene Perry Boone. In de roman lopen fictie en werkelijkheid door elkaar, doordat Thomése optreedt als personage én als de schrijver die dat personage beschrijft. Die smalle scheidslijn is een van de kenmerken van postmoderne* literatuur.

Tekst 1 is het begin van de roman. Lees de tekst en beantwoord de vragen.

1 Heb je een beperkt gevoel voor humor als je niet om deze tekst kunt lachen? Leg uit.

2 Tot welk genre denk je dat het boek behoort? Leg uit.

3 Waarmee vergelijkt Thomése B.B.?

4 Wat vind je van deze beeldspraak (zie vraag 3)? Kies uit: *discriminerend – grappig – flatteus – kwetsend – misplaatst – origineel – passend – romantisch – iets anders, namelijk*

5 Markeer de zinnen waaraan je kunt zien dat Thomése een spel met fictie en werkelijkheid speelt.

6 Leg uit dat je de titel *J. Kessels: the novel* kunt zien als postmoderne ironie.

7 Op Scholieren.com schreef een leerling over deze roman: 'Dat dit literatuur was, vonden de meesten verbazingwekkend om te horen.' Vind jij dit literatuur? Waarom?

Postmodernisme
Stroming in de moderne literatuur. Kenmerkend voor het postmodernisme is dat hiërarchieën worden opgeheven. Traditioneel wordt er een onderscheid gemaakt tussen 'hoge' cultuur (zoals opera, literaire romans, klassieke muziek) en 'lage' (zoals popmuziek, detectives, graffiti). In postmoderne werken zondigt de schrijver bewust tegen de goede smaak door bijvoorbeeld onderwerpkeuze of taalgebruik. Ook genregrenzen vervagen. Een postmoderne roman is geen detective óf psychologische roman óf sciencefiction, maar kan het gewoon allemaal tegelijk zijn. Ten slotte valt het onderscheid weg tussen fictie (het verhaal) en feit (de werkelijkheid).

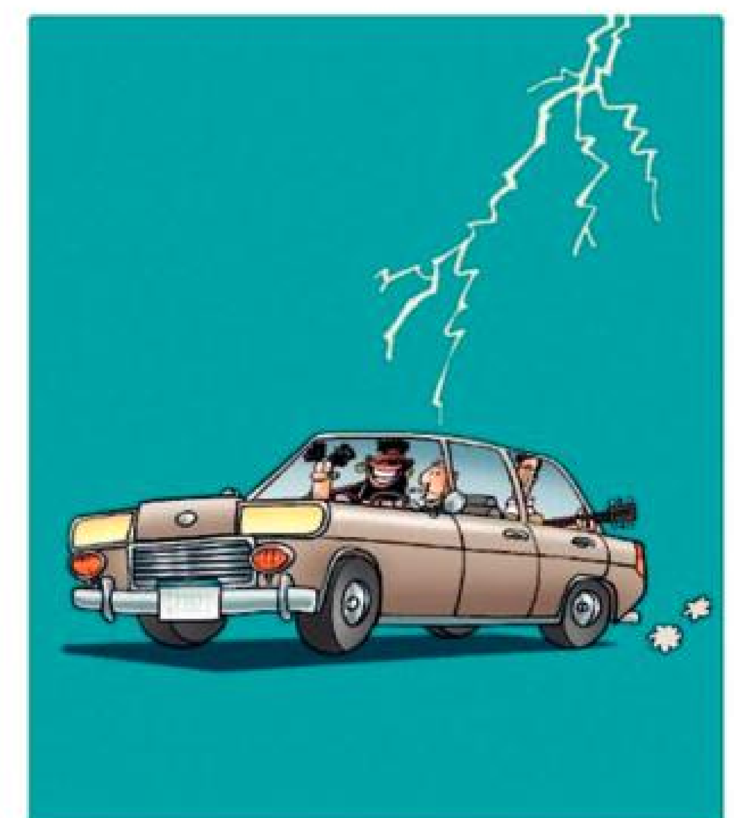
8 Omdat postmoderne literatuur vaak een hoog 'spelgehalte' heeft, is het vaak moeilijk om uitspraken te doen over de thematiek van het verhaal. Geldt dat ook voor *J. Kessels: the novel*? Leg uit.

9 Met welke uitspraak ben jij het eens?
- ○ Als je helemaal niets over het postmodernisme weet, zie je belangrijke dingen in *J. Kessels* over het hoofd.
- ○ Het is handig om iets over het postmodernisme te weten, maar niet noodzakelijk.
- ○ Kennis over het postmodernisme heeft voor mij geen meerwaarde.

10 In het slot van *Max Havelaar* (zie pagina 154) komt ook de schrijver als personage in de roman voor. Is *Max Havelaar* ook een postmoderne roman? Leg uit.

Tekst 1

Het begon allemaal met zo'n telefoontje waar ik echt niet op zat te wachten. 'Spreek ik met P.F. Thomése, de beroemde schrijver?' Op zo'n toon van: o o o, wat zijn we weer interessant. (Als ze zo beginnen, hoeft het voor mij eigenlijk al niet meer.) Hij beweerde dat ik hem goed kende. Shit, ook dat nog. 'Van vroeger,' expliceerde hij met de precisie van een schot hagel. Vroeger is een lange tijd, makker, dacht ik bij mezelf. Daarin kon veel voorgoed verloren raken. Meer in ieder geval dan je terug zou willen vinden.
Triomfantelijk noemde hij zijn naam, die me op het eerste gehoor niets zei. Dat kwam ook doordat ik hem niet goed verstond. Er zat een 'ah' of 'ai' in het midden. Baars, Baaij of mogelijk Haai, maakte ik eruit op. Enfin, iets met een luchtje. Wel herkende ik meteen de lullige tongval die zo kenmerkend is voor onze streek, waar de klei zo zompig is dat menigeen er voorgoed in is blijven steken.
Hij was me altijd blijven volgen, verzekerde hij me, en hij prees mijn werk zo omstandig, dat ik vreesde met een flauwe grappenmaker vandoen te hebben, of met een criticus die iets goed te maken had, wat op hetzelfde neerkwam. Er gaan nu eenmaal heel wat idioten in een dozijn.
Uit zijn eerlijk gezegd op den duur nogal langdradige lofprijzingen kon ik opmaken dat hij vooral een fan was van mijn *Greatest Hits**, waarop ik hem plichtmatig complimenteerde met zijn voortreffelijke keuze. (In feite noemt iedereén altijd deze titel.) En algauw werd de reden van zijn geslijm duidelijk: hij zocht het adres en telefoonnummer van mijn reisgenoot J. Kessels*, met wie ik in voornoemd boek inderdaad gedenkwaardige avonturen beleef. Onze 'ah' of 'ai' van vroeger was de zoveelste die J. Kessels in het echt wilde leren kennen – het bekende gezeik waar mijn reisgenoot terecht een 'kuthekel' aan heeft.
'Ik geef nooit telefoonnummers van mijn personages,' antwoordde ik kortaf.
'Op bladzijde 101 van de derde, vermeerderde druk staat anders wel zijn adres: Hertogstraat 50 in Tilburg.'
'Ga daar dan maar heen,' antwoordde ik droogjes.
'Heb ik al gedaan. Maar daar zeiden ze dat meneer Kessels was verhuisd.' *Zeeën* ze, zei hij op zijn streekgebonden wijze.
En op dat moment viel het kwartje. Een heel oud kwartje – dat al die jaren moest hebben vastgezeten. *Zeeën ze, en toen gleeën ze in elkaar en deeën het*. Aldus, op deze woorden, gleed ik terug het verleden in. Het *verleeën* in. Waar de verlangens, onvervuld, eeuwig op mijn terugkeer lagen te wachten.

P.F. Thomése

GREATEST HITS

'Het is allemaal bevrijdende vorm en sardonisch schrijfplezier bij Thomése, de grootste stilist in ons taalgebied.' - VRIJ NEDERLAND

Roman van P.F. Thomése uit 2001

▶ **J. Kessels**
Thomése omschrijft de figuur J. Kessels op zijn website als volgt: 'J. Kessels is een personage dat in 1990 voor het eerst opduikt in het werk van P.F. Thomése, en wel in een serie reisverhalen uit het muzikaal-alcoholische achterland van de VS, getiteld *Deep South & Far West*, die hij schreef voor het kort daarna wellicht terecht opgeheven opinieweekblad *De Tijd*. P.F. Thomése en J. Kessels hadden elkaar zo'n tien jaar eerder leren kennen op de redactie van *Het Nieuwsblad van het Zuiden*, alwaar zij een liefde voor films, countrymuziek en Charles Bukowski bleken te delen.' Thomése heeft de roman opgedragen 'Aan J. Kessels, de echte dan.'

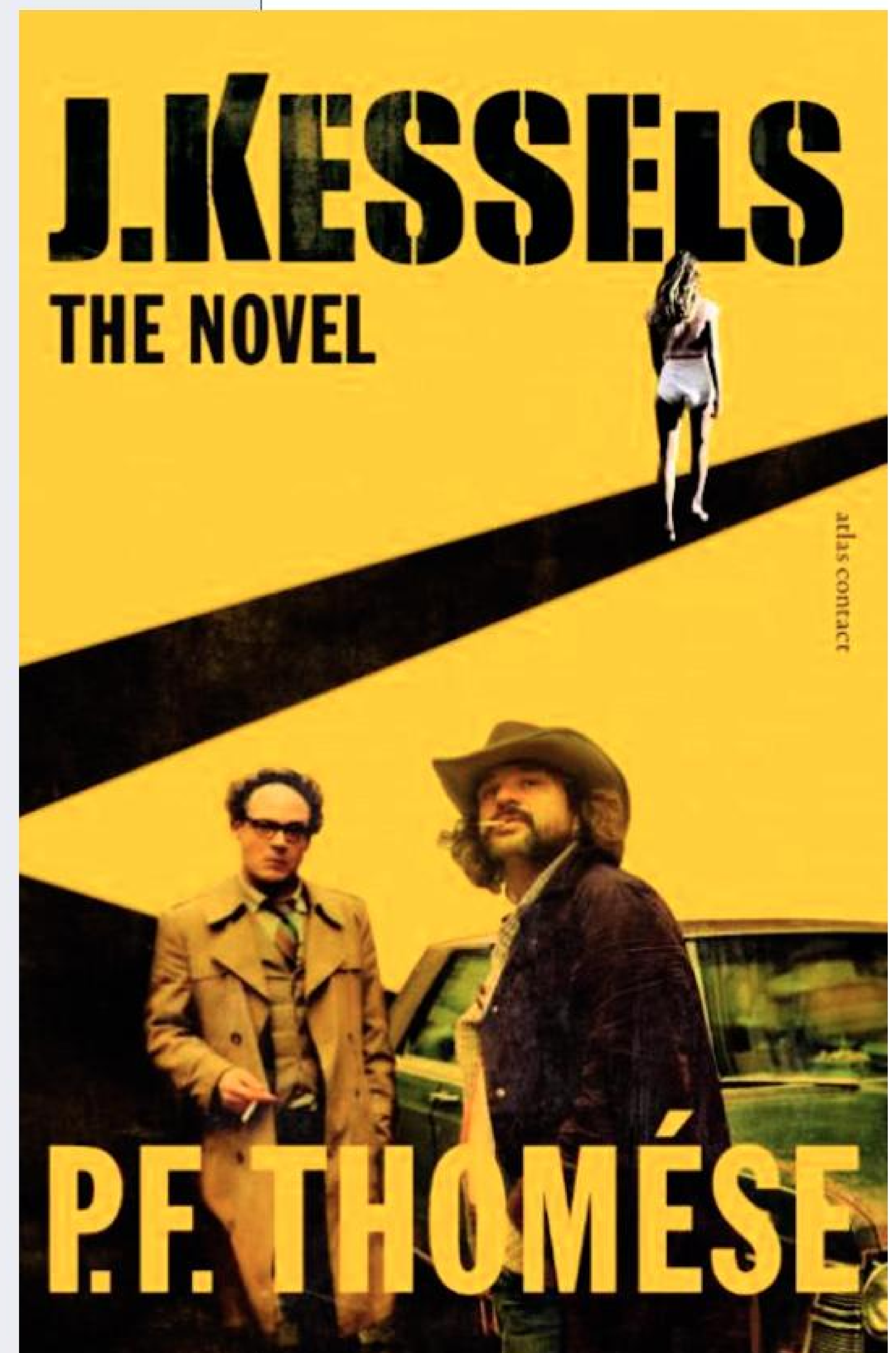
Het kwartje, dat zo lang had vastgezeten, bevond zich in de gleuf van de Bally 'Gold Rush'-flipperkast. Uit de jukebox van de firma Wurlitzer schalde voor de zoveelste keer Dave Berry's hit '(You've Got That) Strange Effect (On Me. And I Like It)'. Het was de Cafetaria Van Vroeger, waar vreeswekkend grote frikadellen (de zogeheten 'negerlullen', plaatselijk bekend van de 'negerlul speciaal') zich gaar lagen te gillen in het hete frituurvet, waar ook de meisjes heet waren als uitgegaard vlees, waar de vette dampen zwetend neersloegen op de afwasbare witte tegels – een hels paradijs waar ik toen net nog te klein voor was.
'Bertje de Braaij!' riep ik uit. 'Van de cafetaria!' Maar ik dacht niet aan hem, en ook niet aan zijn vader, de manke Pa de Braaij ('mank *geschupt' zeeën* ze) die met zijn vuile schort, bezwete hemd en vetzwart achterovergekamde haar ('*coupe friture*') als een Hefaistos* boven de hete dampen hing, mijn gedachten zwommen als een hijgende drenkeling naar zijn oudere zus, de vroegrijpe Birgit de Braaij, bijgenaamd B.B., initialen die zowel op haar billen konden slaan als op haar borsten, die eigenlijk naamloos waren, zo goed kende ik dat hele bolvormige samenstel van alsmaar kijken; vertrouwde, haast huiselijke rondingen waren het allengs geworden, aanraakbaar aanwezig in de cafetaria – maar onbereikbaar zodra je er ook maar een vinger of iets dergelijks naar uitstak. En ik kon het weten. Hoeveel negerlullen speciaal had ik niet naar binnen gewerkt om maar in B.B.'s buurt te kunnen zijn?
Toch had ik in geen eeuwigheid meer aan haar gedacht (zo kwam het me voor) en evenmin aan Dave Berry met zijn 'Strange Effect On Me'. Maar het kwartje was gevallen, met een klik trad het mechaniek in werking, en daar stond ik, vlak achter haar, terwijl zij haar zilveren kogels afvuurde op het zenuwstelsel van de gloednieuwe Bally 'Gold Rush' (mét de 'Mystery Bonus'-punten die achteraf konden worden bijgeteld voor 'vrij spel'), maar ik zag alleen haar kont, die steeds naar mij toe deinde, met onmiskenbare (ik zeg het maar gewoon) neukbewegingen, dichter en dichterbij, ik kon/wilde geen kant meer op. De zilveren kogels gingen als gekken tekeer tussen de stootkussens van de Pinball Machine, de lampjes flitsten aan en uit, de flippers hielden het maar net. De olie droop als vers zweet tappelings van de tegels, achter de toonbank liet Pa de Braaij de negerlullen fluisteren en sissen in de gloeiende vetkorven, de kont, de zilveren meisjeskont, de kogelronde flipperkont danste voor mijn ogen, werd ronder en ronder, Dave Berry vond het maar een heel vreemd effect.
En weer kon ik niet verhinderen dat het gebeurde.
In plaats van een stapje opzij te doen deed ik een stapje naar voren. Contact.
Meteen werd ik meegetrokken in de kronkelende heupbewegingen die ze maakte om op magische wijze de zilveren kogels bij te sturen op hun zinloze traject tussen flikkerende lampjes en piepjes en bliepjes. Ik voelde hoe het klopte, heel deze zinloosheid, hoe het precies paste allemaal.
'Pa! Pa!' gilde B.B. 'Haal dat vieze jong hier weg.'*
Ik had hem nog niet zien aankomen of hij stond al voor me, de zachtglanzende manke frituurgod. Ik herinnerde me de verhalen over pannetjes kokend braadvet waarmee hij in de mythische voortijd (toen ik nog niet geboren was) hele motorbendes in krijsende pijnen overgoten scheen te hebben. In het tl-licht zag ik hoe de schilfers van zijn hardnekkige hoofdroos in zijn fameuze *coupe friture* bleven plakken, ik zag zijn rode, opgezette gezichtshuid, ik bekeek het allemaal heel nauwkeurig, alsof het het laatste was wat ik van de wereld te zien ging krijgen. Hij pakte me in mijn nek en sleurde me naar het midden van de cafetaria. Daar liet hij iedereen zien wat hij met jongens zoals ik placht te doen. Hij trok mijn broek omlaag en – mijn god, ik wist alles weer.
'Bertje de Braaij,' stamelde ik. 'Fúck man. Dát is lang geleden.'

▶ Hefaistos
Hefaistos is in de Griekse mythologie de god van de smeedkunsten, het vuur en de ambachtslieden, en de smid van de goden. De vergelijking van Pa de Braaij met zijn 'coupe friture' met Hefaistos is een typisch voorbeeld van vermenging van hoge en lage cultuur.

Filmstill uit *J. Kessels: the novel*

2

Berend, verbeterde hij, hij bleek zich inmiddels Berend de Bray (spreek uit: de bree) te noemen, was oprichter/eigenaar van het onderzoeksbureau De Bray & Partners.
In gedachte hees ik bedremmeld de broek weer op die zijn Pa omlaag had getrokken en voelde achter mijn gulp opnieuw het klotsen van de diverse sauzen, op smaak gebracht met zout en versgehakte uitjes. Mijn moeder zag me thuiskomen met ‘altijd die vuiligheid’ die ze er niet uit gewassen kreeg; haar eeuwige vermaningen dat ik er eens af moest blijven met mijn vieze vingers.
‘Oké, *Berend* dan.’ Ook Bertje had kennelijk zijn redenen om niet al te gedetailleerd aan de cafetaria herinnerd te willen worden.
Helaas zat ik er zelf weer middenin. ‘Klootzak speciaal’ heette het recept. Ik wist alles nog, ik begon zelfs de ijzeren greep om mijn nek weer te voelen. ‘Hier opeten of meenemen?’ informeerde Pa de Braaij onder algehele hilariteit, terwijl ik met een knalrode kop en een terugkrabbelende erectie midden in de zaak te kijk stond, kleiner en kleiner maar helaas nog niet klein genoeg. ‘Of wilde-n-’m nog efkes in de frituur?’
Berend/Bertje was blij dat ik hem niet vergeten was en wilde nu snel ter zake komen. Het vuurtje brandende houden nu de worst in de pan lag, zoals het bij ons in de streek werd genoemd.
Zijn onderzoeksbureau was in Duitsland bezig voor een account wiens of wier identiteit hij liever nog even in het midden liet, aangezien hier de reputatie van iemand op het spel stond, en reputatie was volgens hem een groot goed. Jazeker Bertje, het komt er precies opaan welke saus je waar overheen gooit, dat weet jij natuurlijk als geen ander. ‘Wij staan in voor een discrete behandeling van al onze cliënten,’ zei hij onverstoorbaar. Of las hij het op van hoogglanzend promotiemateriaal dat voor hem lag uitgespreid? Het leek me prima werk allemaal, maar wat had ik ermee te maken? Bespaar me je gelul, Bertje. Laat het verzinnen liever aan een echte schrijver over.
Terwijl hij in hoog tempo de karakterloze karakteristieken van zijn bedrijf opdreunde, verwijlde ik bij zijn geile zus, waar het beste nu toch zo’n beetje vanaf moest zijn, al trok mijn herinnering zich daar niets van aan. Feilloos vermeed mijn zo bedrieglijke geheugenmachine het afzakken en verrimpelen der jaren alsook de gesnipperde rauwe uitjes, het keukenzout en de vette sauzen, die langzaam langs mijn benen begonnen af te zakken. B.B. stond weer gewoon voor me, onbezorgd en vrij toegankelijk, met heel haar democratisch bepaalde schoonheid. Alsof ze nooit was weggeweest stond ze daar weer, met haar flippers en knoppen en haar gleuf voor de kwartjes, met heel dat dromerige landschap van onbenoemde wellust waarvan zij zelf de kaart was.
‘Dus,’ resumeerde Bertje/Berend, ‘met jullie kennis van het Duitse voetbal moeten we dat plaatje toch rond kunnen krijgen. Deal?’
Het ging me ineens een beetje te snel allemaal. Ik had duidelijk een paar Auf-, Ab-, Zu-, Über-, Ein- en Ausfahrten gemist. Waar zaten we, goddome? Toch niet op de Duitse Autobahn? ‘Sorry Berend, het gaat me geloof ik een beetje te snel allemaal. Kunnen we niet even een eindje terug?’
‘Waarheen terug dan, wat bedoel je?’ sputterde hij tegen. Hij was net zo lekker op gang.
Terug naar de cafetaria, droomde ik, terug naar je zus, naar die knetterhete frituurspetter van een zus van je, geilde mijn taalcentrum, naar het eeuwige, onvervulbaar onvervulde jongensverlangen, voordat dat zo bruusk werd omgezet in afgang en vernedering.

P.F. Thomése, J. Kessels: the novel. Uitgeverij Contact, Amsterdam 2009

14.4 Poëzie

'Dat kan niet want Job is al vier jaar dood.'

Tonnus Oosterhoff, 'Kritiek' (2002)
Tonnus Oosterhoff (1953) heeft het grootste deel van zijn leven in Groningen doorgebracht. Hij wordt gezien als een van de grootste Nederlandse dichters. Oosterhoff plaatst vraagtekens bij het definitieve karakter van de traditionele poëzie. Hij vindt gedichten als proces interessanter dan als eindproduct. Bij de bundel *Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen* (waarin ook het gedicht 'Kritiek' is opgenomen) zit een cd-rom met zogenaamde bewegende gedichten. Deze gedichten zijn anders dan de traditionele poëzie omdat woorden, regels en zelfs complete gedichten veranderen tijdens het lezen. Schrijver en dichter Ilja Leonard Pfeiffer over deze gedichten: 'Om te beginnen is het gevolg dat je op een heel andere manier gaat lezen. Je leest niet langer vanaf het eerste woord rechtsaf en naar beneden totdat je bij het laatste woord bent gekomen, want voordat je daar bent, is er al weer iets veranderd in het begin.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke twee bezwaren heeft Wally tegen het (cursieve) gedicht?

2 Hoe komt de dichter aan deze bezwaren tegemoet?

3 'Ja,' vond ze, 'daarvan wordt het anders.' Hoe wordt het gedicht anders?

4 Wally heeft ook na de aanpassingen nog kritiek. Welke?

5 Wally vindt dat de dichter Piet Meeuse doodschrijft, maar de dichter beweert dat hij dat juist niet doet. Wie heeft er gelijk? Leg uit.

6 Welke uitspraak doet dit gedicht over 'poëzie en werkelijkheid'?

Tekst 1

Kritiek

Vandaag zag ik in de Lange Wierszstraat
Job Rengeling lopen. Dat kan niet
want Job is al vier jaar dood.

Het raarste was: hij belde mobiel.
Kun je je dat voorstellen? Job met een mobieltje?

Toen Wally dit las zei ze:
'Wel goed, wel ontroerend,
maar tijdgebonden en te persoonlijk.'
'O. Nou, ik kan er wel "jaren" van maken.
En "Geldersekade". En "Piet Meeuse*".'
'Is die dan dood?' 'Nee, daarom juist,
dat maakt het algemener.'

'Hm,' zei ze, iets aan haar kousnaad verschikkend,
'maar het is de aanpak. Het blíjft Riekus Waskowsky*.'
'Nou, en? Dan Riekus Waskowsky!' Maar ik voelde dat ze gelijk had.

Later bedacht ik: 'Als ik wat jij zegt erbij zet…'
'Ja,' vond ze, 'daarvan wordt het anders.'

De volgende dag zei ze nog:
'Dat zal Piet leuk vinden.' 'Wat?'
'Dat je hem doodschrijft.'
O, Wally! Ik beweer toch juist dat hij lééft?

Tonnus Oosterhoff, Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen. De Bezige bij, Amsterdam 2002

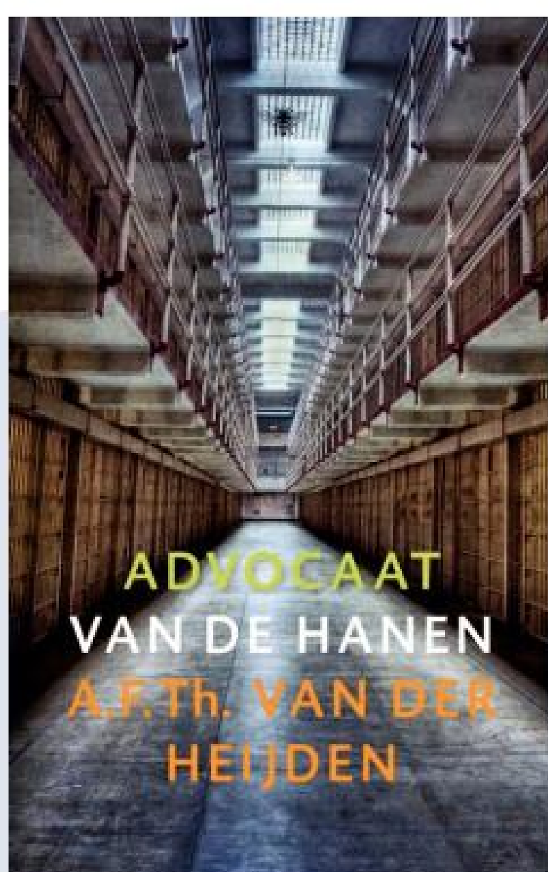

Piet Meeuse
Piet Meeuse (1947) is een schrijver, essayist en vertaler.

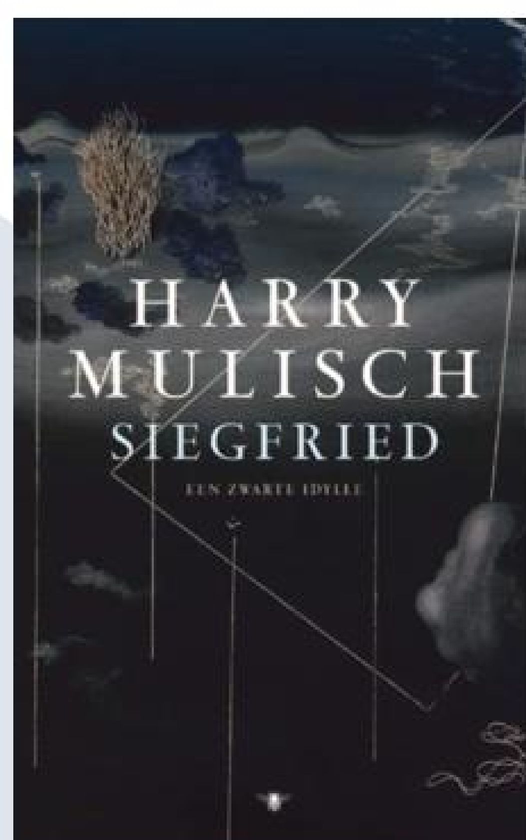
Riekus Waskowsky
Riekus Waskowsky (1932-1977) was een Nederlandse dichter.

14.5 Lees meer

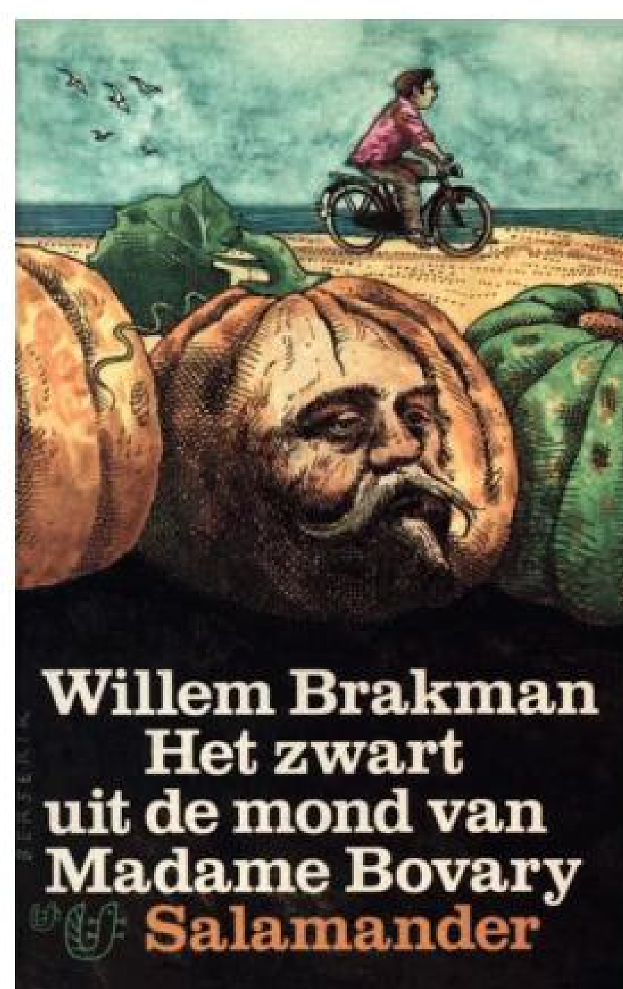
A.F.Th. van der Heijden, *Advocaat van de hanen*, 1990 (niveau 5)
Ernst Quispel is een advocaat die zich af en toe enkele dagen helemaal in de alcohol onderdompelt. Hij belandt in een politiecel en is zo getuige van de dood van een jonge kraker. Later wordt hij advocaat van de krakers in hun zaak tegen de Amsterdamse politie.

Harry Mulisch, *Siegfried*, 2001 (niveau 4)
De schrijver Rudolf Herter (een alter ego van Mulisch) brengt een bezoek aan Wenen, de stad van zijn Oostenrijkse vader. Hier wil hij de 'Endlösung der Hitlerfrage' ondernemen. Hij maakt kennis met het bejaarde echtpaar Falk, van wie hij iets over Hitler te weten komt wat nog niemand wist.

Willem Brakman, *Het zwart uit de mond van Madame Bovary*, 1974 (niveau 5)
De hoofdpersoon is geobsedeerd door de hoofdpersoon van het beroemde boek van Flaubert, *Madame Bovary*. Hij lijkt in een aantal opzichten op haar. Daardoor lukt het hem niet een relatie met een vrouw te hebben.

Nanne Tepper, *De vaders van de gedachte*, 1998 (niveau 5)
Een jonge uitgebluste conferencier, Co Starring, reist met zijn door een geheimzinnige spierziekte getroffen dertienjarige dochter Merel langs de theaters voor zijn waarschijnlijk laatste tournee. Hij vermoedt dat er met hem wordt gespeeld en vraagt zich af door wie en waarom.

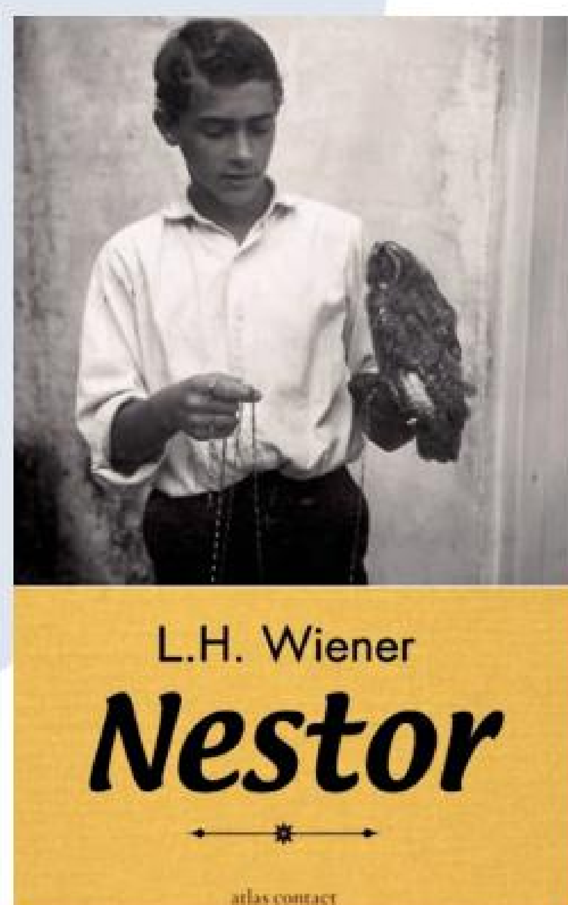

Meer lezen over het thema fictie en ***werkelijkheid?***

Zin in postmoderne ***verwarring?***

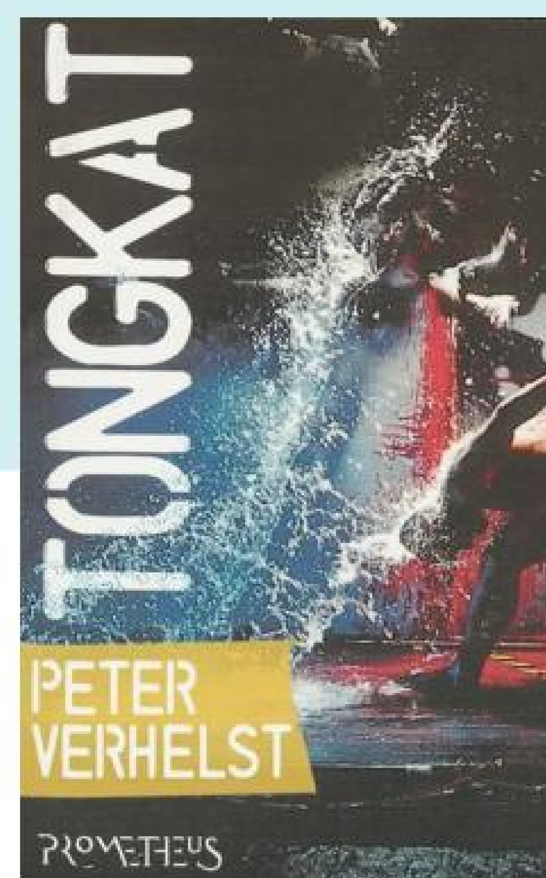
Stefan Hertmans, *Oorlog en terpentijn*, 2013 (niveau 5)
Vlak voor zijn dood geeft de grootvader van Stefan Hertmans zijn kleinzoon een paar volgeschreven oude schriften. Als Hertmans jaren later de schriften opent, stuit hij op onvermoede geheimen. Het leven van zijn grootvader bleek getekend door zijn armoedige kinderjaren in het Gent van voor 1900, door gruwelijke ervaringen als frontsoldaat in de Eerste Wereldoorlog en door een jonggestorven grote liefde.

L.H. Wiener, *Nestor*, 2002 (niveau 5)
De zevenenvijftigjarige leraar Victor van Gigch, die als schrijver publiceert onder het pseudoniem L.H. Wiener, vertelt het verhaal van de veertienjarige 'vogelman' Ezra Berger. De drie karakters versmelten, ondanks hun verschillende levens, langzaam maar zeker samen tot één persoon.

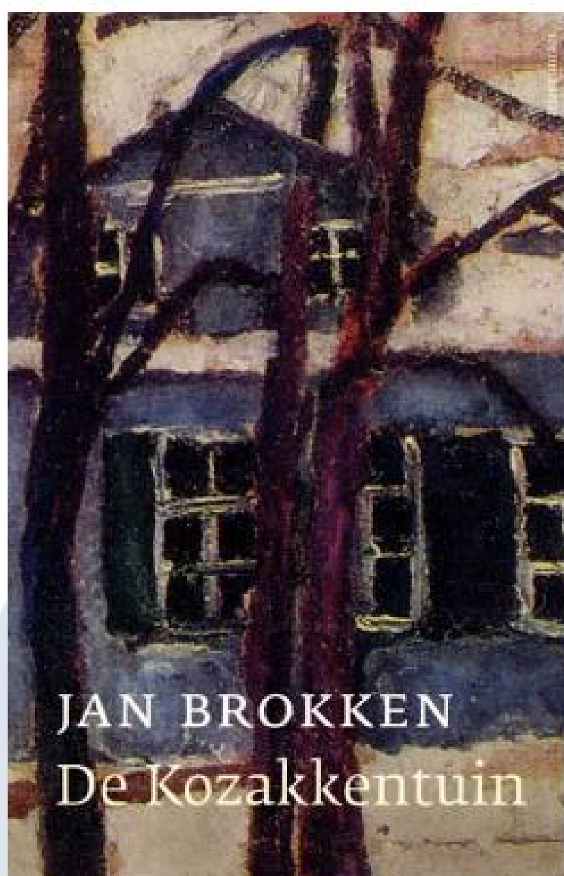

Louis Ferron, *De keisnijder van Fichtenwald*, 1976 (niveau 6)
In het Derde Rijk vindt de gebochelde barpianist Friedolien werk in een inrichting, waar hij uiteindelijk zelf patiënt wordt. Het sanatorium gaat steeds meer op een concentratiekamp lijken. Friedolien heeft steeds minder greep op de werkelijkheid en moet zich op een gruwelijke manier opofferen.

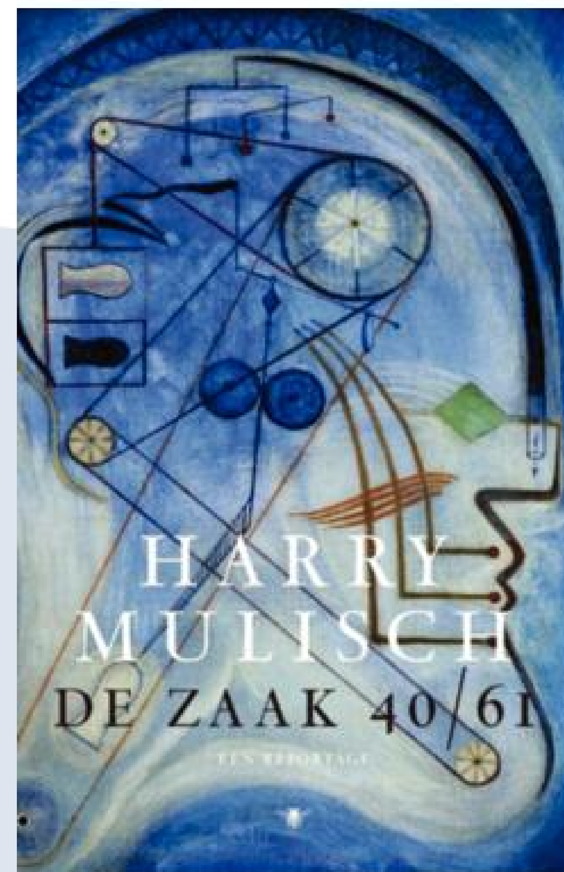

Peter Verhelst, *Tongkat*, 1999 (niveau 6)
Prometheus, de jongen-die-het-vuur-bewaart-achter-zijn-tanden, wordt vermoord. Vlak na zijn dood treedt een winter in die het land jarenlang zal teisteren. Als de koning van het land dan ook nog verdwijnt, breekt de revolutie uit. Veel mensen in de hoofdstad lijken iets te maken te hebben met de dood van Prometheus. De stad lijkt compleet uiteen te vallen.

Jan Brokken, *De kozakkentuin*, 2015 (niveau 4)
In 1849 wordt de beroemde schrijver Fjodor Dostojevski als lid van een groep 'revolutionairen' in Sint-Petersburg ter dood veroordeeld. Op de valreep komt het bericht dat de executie niet doorging. Dostojevski wordt als dwangarbeider naar Siberië gestuurd. De jonge, adellijke Alexander von Wrangel leert Dostojevski kennen als hij zelf in Siberië officier van justitie is. Het leidt tot een hechte vriendschap.

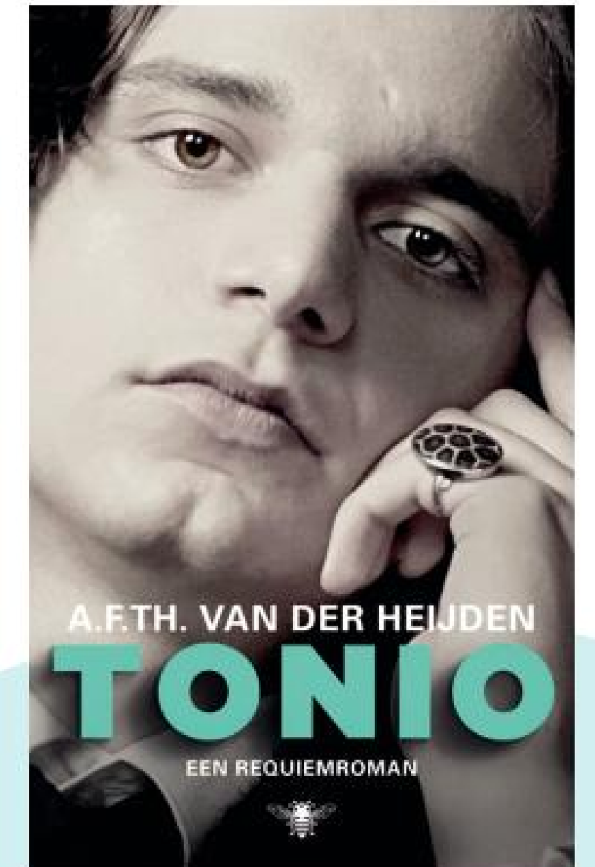
Harry Mulisch, *De zaak 40/61*, 1962 (niveau 5)
In 1961 wordt in Jeruzalem een proces gevoerd tegen de beruchte nazi Adolf Eichmann. Ook Mulisch is daar als verslaggever bij aanwezig, samen met heel veel anderen. Hij probeert wat hij hoort en ziet in een groter verband te plaatsen, namelijk tegen de achtergrond van het probleem van goed en kwaad.

Murat Isik, *Wees onzichtbaar*, 2017 (niveau 3)
Metin komt als vijfjarige met zijn ouders en zus in Nederland aan en het gezin gaat in de Bijlmermeer wonen. De moeder van het gezin maakt langzamerhand carrière, terwijl de communistische vader niet veel uitvoert. Gedurende Metins jeugd verandert de Bijlmer van karakter, en niet ten goede.

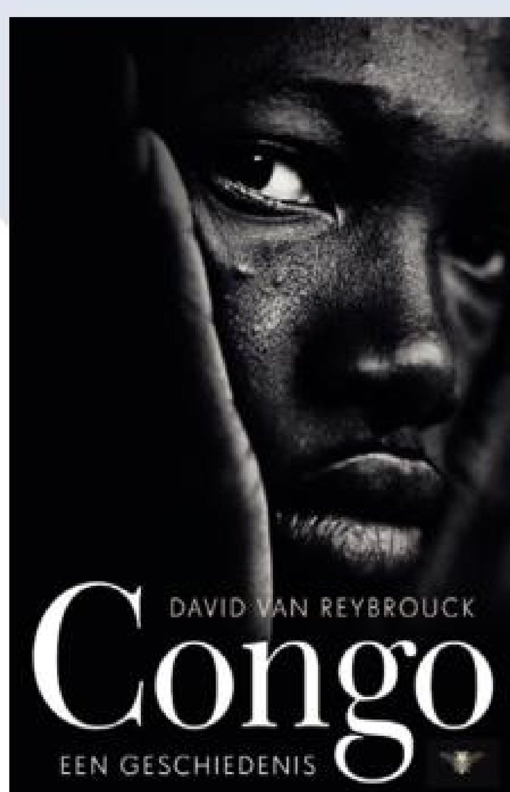

A.F.Th. van der Heijden, *Tonio*, 2011 (niveau 4)
In 2010 komt Tonio van der Heijden, enig kind van de schrijver, bij een verkeersongeval om het leven. Van der Heijden gaat in zijn herinnering graven op zoek naar antwoord op de vragen: wat heeft Tonio de laatste uren van zijn leven gedaan en hoe is het ongeluk precies gebeurd?

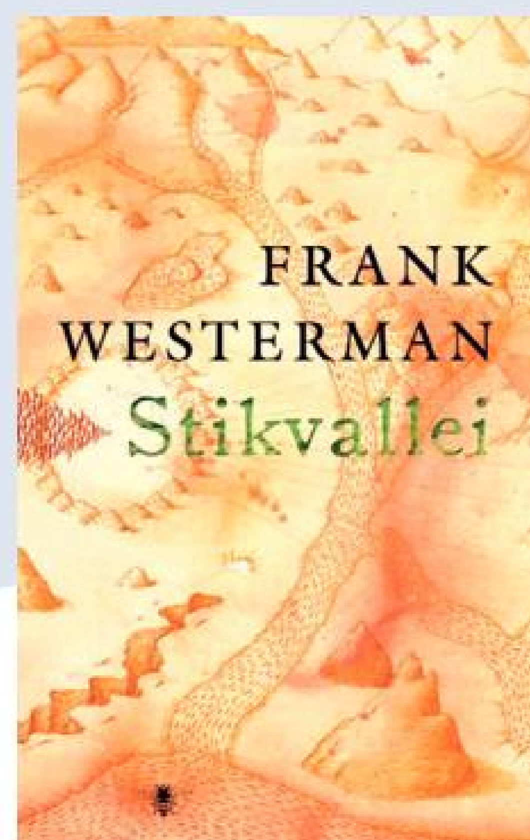

Méér dan de
werkelijkheid

(Auto)biografische
literatuur

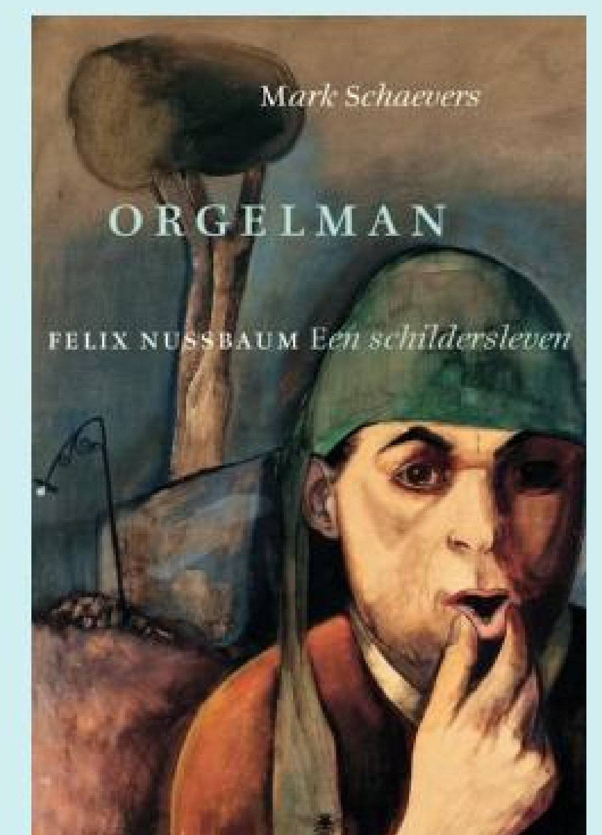
David van Reybrouck, *Congo*, 2010 (niveau 5)
Van Reybrouck verweeft de geschiedenis van de voormalige Belgische kolonie met de tien reizen die hij door het land heeft gemaakt. Aan de hand van vele interviews geeft hij een breed beeld van onder andere overheersing, geweld, dictatuur en corruptie.

Frank Westerman, *Stikvallei*, 2013 (niveau 4)
Op een avond in 1986 sterft al het leven in een vallei in Noordwest-Kameroen uit. Kippen, bavianen, zeboes en vogels vallen dood neer in het gras – net als 1746 mannen, vrouwen en kinderen. Schade is er niet; hutten en palmen staan er onaangeroerd bij. Frank Westerman vertelt alle verhalen, feiten en fictie rond deze ramp.

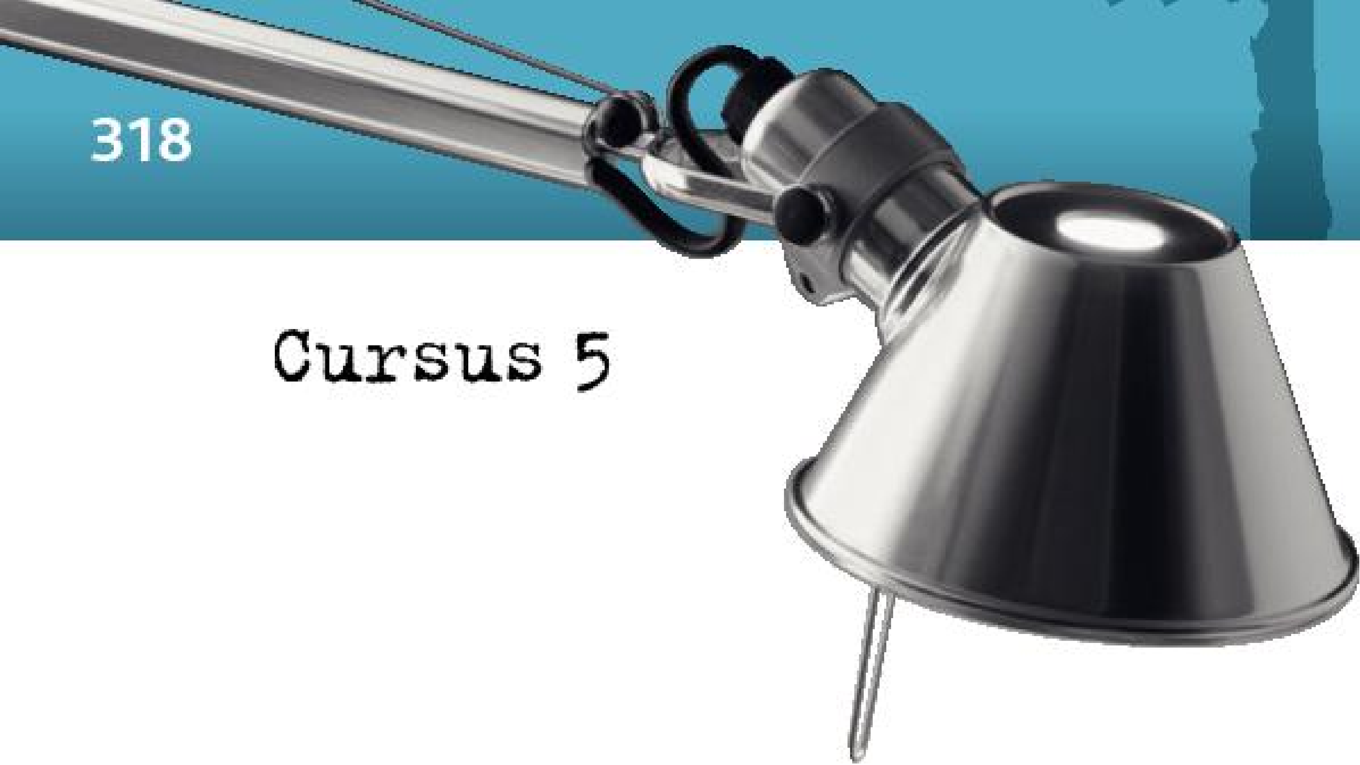
Anna Enquist, *Contrapunt*, 2008 (niveau 5)
De dochter van de vrouwelijke hoofdpersoon komt met haar fiets onder een vrachtwagen en overleeft dat ongeluk niet. De moeder probeert deze tragische gebeurtenis te verwerken door Bachs Goldbergvariaties voor piano te doorgronden. De pianostudie lijkt voor de vrouw allereerst een verdovend middel.

Mark Schaevers, *Orgelman*, 2014, (niveau 4)
De Duits-Joodse schilder Felix Nussbaum leeft in de jaren 30 in ballingschap en brengt een groot aantal jaren in Oostende door. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zit hij in verschillende kampen. Het lukt hem daaruit te ontsnappen, maar hij wordt uiteindelijk met het laatste transport uit België toch naar Auschwitz gebracht.

1. Welke fragmenten uit dit hoofdstuk geven de werkelijkheid het meest getrouw weer? Waarom vind je dat?
2. Wat spreekt jou het meest aan, autobiografische fictie, literaire non-fictie of postmoderne fictie? Of is dat een onzinnige vraag? Waarom?
3. Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Noteer de titels op je Verlanglijst op pagina 342.

Aantekeningen

Lezen voor

je lijst

Inhoud

15 Lezen voor je lijst

Beantwoord de vragen.

1 Alex Boogers zegt: 'Het is niet cool om niet te lezen.' Welk argument voert hij daarvoor aan?

2 Ben je het met hem eens? Waarom?

Alex Boogers, auteur van *Alleen met de goden*
'Het is niet cool om niet te lezen. Onwetendheid is geen deugd. Zeggen: ik lees niet en ik mis het niet, maakt je niet tot een rijker mens. Als je geen verhalen leest, snap je werkelijk niets van de wereld. Door te lezen leer je mensen kennen en oorzaak en gevolg begrijpen. Dat opent allemaal kleine vensters op de wereld en als je ooit zelf in het echte leven zoiets meemaakt, ontdek je: goddomme, het is nog waar ook.'

Leesplein.nl

3 Laat zien dat Niña Weijers en Özcan Akyol door het lezen van literatuur ontdekkingen hebben gedaan die precies tegenovergesteld zijn.

4 Welke ervaring heb je zelf ook weleens met een boek of film gehad? Die van Akyol of van Weijers, of van hen allebei? Leg uit.

Özcan Akyol, auteur van *Eus*
'Tot mijn twintigste bestonden literatuur en leesplezier niet voor mij, alleen de boeken die ik voor school moest lezen. Toen ik in aanraking kwam met justitie ben ik noodgedwongen gaan lezen, in afwachting van een eventuele straf. Ik dacht altijd dat literatuuronderwijs ontoegankelijk was, dat het me niet zou kunnen raken. Tot ik parallellen met mijn eigen leven herkende in een boek over de zelfkant van de stad. Ik wilde meer van dat soort boeken lezen om mezelf beter te leren kennen, de wereld beter te begrijpen.'

Lezen.nl

Niña Weijers, auteur van *De consequenties*:
'Het punt is natuurlijk dat je als scholier nog helemaal geen ervaring hebt. Je hebt nog niets meegemaakt, en daarom was literatuur voor mij, toen ik zelf op de middelbare school zat, zo'n eindeloze openbaring. Ik kwam steeds in werelden waar ik geen benul van had.'

Marja Pruis en Joost de Vries, 'Wat moeten scholieren lezen en waarom?', in: De Groene Amsterdammer, 20 april 2016

5 Ronald Giphart had een inspirerende leraar Nederlands. Wat kan jouw docent doen om je te inspireren tot het lezen van literatuur?

6 Wat moet je docent vooral *niet* doen?

Ronald Giphart, auteur van (o.a.) *Phileine zegt sorry* en *Ik ook van jou*
'Wij wilden steeds meer over literatuur weten. Op een gegeven moment werd ons doel om meer van literatuur te weten dan onze leraar Nederlands. Nou had ik een ontzettend goede leraar Nederlands, meneer Van Bueren, een zeer inspirerende man die taallessen eigenlijk maar niets vond en veel liever over literatuur praatte. Hij spoorde ons ook aan teksten die we mooi vonden mee te nemen naar de les, zodat hij ze kon voorlezen. Hij zat heel vaak tijdens de les gewoon een kwartier voor te lezen.'

Aob.nl

15.1 Je leesniveau bepalen

Datum: ______________________________

Beantwoord de vragen.

1 Kruis in elke rij de uitspraak aan die het beste bij je past.

2 Wat is jouw leesniveau (ongeveer)?

____

3 Wat is het gemiddelde leesniveau in je klas?

____

Het is de bedoeling dat je leesniveau steeds iets hoger wordt. Daar kun je aan werken door elke keer dat je een boek leest een klein stapje te zetten. Je kunt natuurlijk een moeilijker boek gaan lezen, maar er zijn ook andere mogelijkheden.
Bijvoorbeeld: je hebt bij Ervaring aangekruist dat je geen ervaring hebt met literatuur voor volwassenen. Dan kun je een klein stapje zetten door de volgende keer een boek voor volwassenen te lezen. Als je hebt aangekruist dat je het liefst dunne boeken leest, kun je een stap zetten door de volgende keer een iets dikker boek te lezen.

4 Welke stappen wil je zetten om te werken aan een hoger niveau?

____

____

____

____

____

____

____

Marja Pruijs, schrijver en recensent:
'Maar ook binnen de Literatuur heb je de categorie "kennismakingsboeken". Opstapliteratuur. Literatuur die goed interpreteerbaar is. Het kan heel bevredigend zijn om iets moeilijks te lezen dat uiteindelijk wel te begrijpen is, als een puzzel die opgelost wordt. Je zou moeten beginnen met van twee walletjes te eten: literatuur lezen die moeilijk maar toch leuk is. Er is altijd zoiets als het eerste leesniveau: een boek lezen om zijn plot. Dat kan een emotioneel proces zijn, dat je ook niet uit de weg moet gaan. Anders maak je van het lezen iets wat te rationeel is, te gestructureerd.'

Naar: Marja Pruis en Joost de Vries, 'Wat moeten scholieren lezen en waarom?', in: *De Groene Amsterdammer,* 20 april 2016

	Niveau 1 Belevend lezen	Niveau 2 Herkennend lezen	Niveau 3 Reflecterend lezen	Niveau 4 Interpreterend lezen	Niveau 5 Letterkundig lezen	Niveau 6 Academisch lezen
Redenen om te lezen	○ Ik wil me alleen maar vermaken en ontspannen met een boek. Het verhaal moet spannend of meeslepend zijn.	○ Ik wil vooral boeken lezen die gaan over voor mij herkenbare personages en gebeurtenissen.	○ Ik lees graag boeken die me aan het denken zetten en nieuwe werelden laten ontdekken.	○ Ik wil me graag verdiepen in diepere betekenissen van een boek en interesseer me voor hoe het verhaal in elkaar zit.	○ Ik lees graag literaire klassiekers en interesseer me voor de auteur en de literair historische context (stroming).	○ Ik lees graag kwalitatief goede boeken waarmee ik mijn intellectuele honger kan stillen.
Bereidheid	○ Ik lees alleen (dunne!) boeken als het moet.	○ Ik vind lezen leuk als ik zelf kan kiezen welke (niet te dikke) boeken.	○ Ik lees zonder tegenzin boeken voor school.	○ Ik vind het leuk om boeken te lezen.	○ Literatuur is voor mij een soort hobby.	○ Ik ben een veellezer. Literatuur is een deel van wie ik ben.
Ervaring	○ Ik heb geen ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb weinig ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb al een beetje ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb al veel boeken voor volwassenen gelezen.	○ Ik heb al veel boeken voor volwassenen gelezen, ook klassiekers.
De wereld van het boek	○ Boeken moeten gaan over dingen die jongeren kunnen overkomen. Er moet veel actie of drama in het verhaal zitten en niet veel beschrijvingen.	○ Ik lees liever over jongeren dan over volwassenen. Ik moet me goed kunnen inleven in de hoofdpersoon.	○ Boeken mogen over volwassenen gaan, als het onderwerp me maar interesseert. Ik vind het leuk als een boek me aan het denken zet.	○ Ik vind het leuk om me te verdiepen in complexe personages en gebeurtenissen die ver van me af staan.	○ Ik vind het leuk om me te verdiepen in complexe personages en gebeurtenissen die ver van me af staan. Ik vind ook oudere boeken heel interessant.	○ Ik houd van boeken die een beroep doen op mijn belezenheid. Vaak zoek ik dingen op om meer te weten te komen over een boek of schrijver.
Structuur	○ Ik vind verhalen al snel ingewikkeld of saai.	○ Ik vind het niet fijn als een verhaal ingewikkeld is.	○ Ik vind het niet vervelend als een verhaal een beetje ingewikkeld is.	○ Ik vind het leuk om echt mijn best voor een verhaal te moeten doen.	○ Van mij mag een verhaal ingewikkeld in elkaar zitten; desnoods maak ik aantekeningen.	○ Ik houd van verhalen met een ingewikkelde of bijzonder structuur.
Taalgebruik	○ Het taalgebruik moet makkelijk zijn.	○ Het taalgebruik moet niet al te moeilijk zijn.	○ Ik vind het niet erg als het taalgebruik (een beetje) moeilijk is.	○ Ik houd ervan als een schrijver dingen op een mooie of bijzondere manier zegt.	○ Ik vind het belangrijk dat een boek goed geschreven is. Het taalgebruik mag moeilijk zijn.	○ Als een boek niet goed is geschreven, haak ik af. Het taalgebruik mag moeilijk zijn.

©Lezenvoordelijst

15.2 Leesautobiografie

Datum: ____________________

In een leesautobiografie beschrijf je de ervaringen die je tot nu toe met lezen hebt opgedaan. Beantwoord eerst de vragen. Verwerk daarna je antwoorden in een verslag.

Schrijver aan het woord: Alex Boogers, auteur van *Alleen met de goden*
'Ik ben opgegroeid in een ongeletterd milieu, mijn moeder was praktisch analfabeet. Op school had ik dezelfde aversie tegen lezen als iedereen. Op een gegeven moment las ik een boek over het leven van Muhammad Ali. Ik kende hem van tv en was een groot bewonderaar van hem, ik bokste zelf ook. Het was een ontdekking. Ik kon me letterlijk niet voorstellen dat er een andere manier was om dingen over iemand te ontdekken dan via de tv.'

Leesplein.nl

Beantwoord de vragen.

1 Werd je vroeger voorgelezen? Door wie? Weet je nog uit welke boeken? Had je een favoriet verhaal? Herinner je je nog welke verhalen indruk op je maakten?

2 Las de juf/meester op de basisschool voor? Zo ja, uit welke boeken? Wat vond je daarvan? Wanneer ging je zelf boeken lezen? Las je veel/weinig? Welke boeken las je? Was je lid van de bibliotheek? Welke boeken zijn je bijgebleven? Waarom?

3 Lezen je ouders en broer(s) en/of zus(sen) veel? Heb je eigen boeken? Heb je die gekocht of gekregen? Welke boeken? Praten jullie thuis over boeken?

4 Welke boeken heb je gelezen in de onderbouw? Las je alleen als dat moest voor school of heb je meer gelezen? Had je favoriete series? Heb je boeken gelezen die je heel mooi vond? Ben je lid van de bibliotheek? Hoe koos je de boeken die je hebt gelezen?
Als je niet of heel weinig hebt gelezen: hoe kwam dat?
Als je bent blijven zitten, vertel dan ook over je ervaringen met het lezen vorig jaar.
Kijk ook nog eens naar je antwoord op vraag 3 van paragraaf 15.1.

5 Je hebt (globaal) je leesniveau bepaald. Leg uit waarom je juist dit type lezer bent. Wat is voor jou de reden om te lezen? Wanneer lees je? Wat voor soort boeken lees je het liefst? En van welk soort boeken houd je helemaal niet? Heb je een lievelingsboek of -schrijver? Wat vind je leuk of vervelend aan lezen?

6 Wat zijn je doelstellingen voor de rest van dit schooljaar? Kijk ook nog eens naar je antwoord op vraag 3 van paragraaf 15.1. Wil je een hoger niveau bereiken? Wil je meer plezier krijgen in lezen? Wat voor soort boeken wil je lezen? Hoe denk je boeken te vinden die bij jou passen? Wat verwacht je van je docent Nederlands?

7 Werk je antwoorden op vraag 1 tot en met 6 uit in een verzorgd verslag van minimaal drie A4. Deel je tekst op in hoofdstukjes met de volgende titels:
1 Voorlezen
2 Basisschool
3 Thuis
4 Onderbouw
5 Type lezer
6 Plannen voor vwo 4
Je mag (een van) je ouders vragen om hoofdstuk 1 voor je te schrijven.
Gebruik afbeeldingen van de boeken die je noemt.

15.3 Een boek kiezen

Datum: ______________________________

TIP: Begin op tijd
Je docent vertelt wanneer je een boek uit moet hebben. Meestal krijg je daarvoor minimaal een maand de tijd. Begin meteen met het kiezen van een boek en met lezen. Als je een boek te pakken hebt dat je niet leuk vindt, heb je nog voldoende tijd om een ander boek te zoeken. Zo heb je ook voldoende tijd om regelmatig te lezen en hoef je niet een boek in één ruk uit te lezen als je dat niet wilt.

Beantwoord de vragen.

1 Wat is je leesniveau (ongeveer)? ______________________________

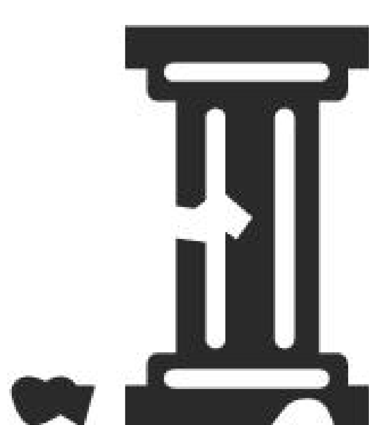
2 Kruis de genres aan die je wilt lezen.

O avontuur

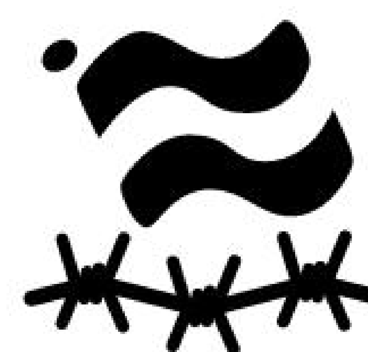
O familie

O historisch

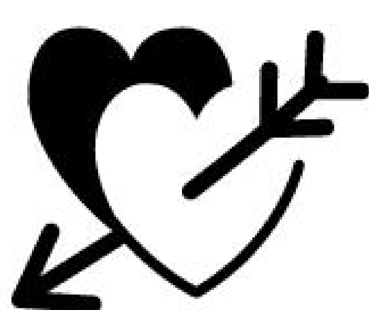
O humor

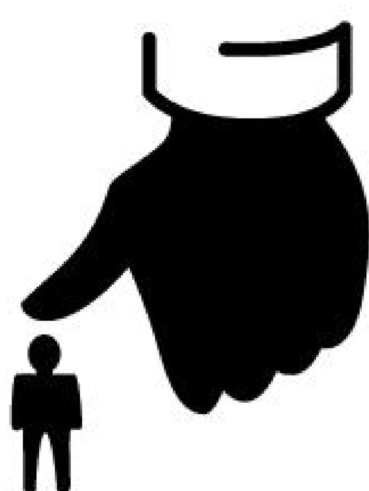
O oorlog

O psychologisch

O romantisch

O sociaal/politiek

O spanning

O sport

3 Wat of over welke onderwerpen wil je lezen? Kruis aan. Noteer drie onderwerpen die niet in de lijst staan.

O actuele kwesties
O andere culturen, namelijk …
O andere landen, namelijk
O broers en zussen
O coming of age
O drugs
O geloof
O historische gebeurtenissen, namelijk
O homoseksualiteit
O klassiekers uit de Nederlandse literatuur
O leven en dood
O liefde
O middeleeuwen
O misdaad, geweld en criminaliteit
O moderne technologie
O multiculturele samenleving
O Nederlands-Indië
O ouders en kinderen
O oudheid
O psychische aandoeningen
O reizen
O sport, namelijk
O toekomstige werelden
O Tweede Wereldoorlog
O vriendschap
O waargebeurde verhalen

- ○ zeevaart
- ○ zelfdoding
- ○ ziekte en handicaps
- ○ ___
- ○ ___
- ○ ___

TIP: Samen lezen
Je kunt overwegen om samen met een vriend(in) of klasgenoot dezelfde boeken te lezen. Zo kunnen jullie je leeservaringen bespreken en elkaar helpen als je op problemen stuit. Een nadeel kan zijn dat je minder vrijheid hebt in je boekkeuze. En dit kan natuurlijk alleen als jullie (ongeveer) hetzelfde niveau hebben.

TIP: Neem de tijd
Neem de tijd om een boek te vinden en weet wat je zoekt. Zomaar een boek uit de kast pakken zonder dat je weet of het je aanspreekt, leidt bijna altijd tot een teleurstelling. Het lezen van een boek kost veel tijd! Het is de moeite waard de tijd te nemen om zorgvuldig te kiezen.

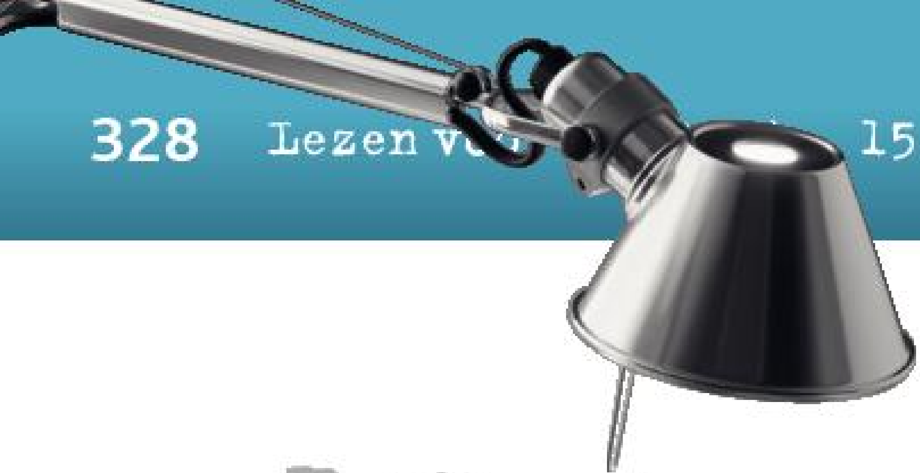
4 Zoek minimaal drie en maximaal vijf boeken die passen bij wat je hebt ingevuld bij vraag 1, 2 en 3. Noteer de titels.
Kijk bijvoorbeeld op Lezenvoordelijst.nl, Leesplein.nl en Boekenzoeker.org.
Je kunt ook de leestips raadplegen die aan het einde van elk hoofdstuk in dit boek staan.

___
___
___
___
___
___
___

TIP: Schakel hulp in
Je docent weet veel van literatuur én heeft je leesautobiografie gelezen. Wat raadt hij/zij jou aan?
Wat lezen je vrienden/vriendinnen? Ze kennen je goed en kunnen je vast een of meer boeken aanraden.
Vraag de medewerker van de mediatheek of bibliotheek om hulp. Zij weten vaak goed welke titels populair zijn bij je leeftijdgenoten.

5 Ga met je lijstje naar de bibliotheek of mediatheek. Haal de boeken uit de kast. Bekijk het omslag, lees de flaptekst, blader het boek door en lees een paar bladzijden voordat je je definitieve keuze maakt.

TIP: Je hoeft niet elk boek uit te lezen
Meestal kun je na 40 bladzijden wel beoordelen of je een boek leuk genoeg vindt. Als je een boek leest waar je niets aan vindt, hoef je dat niet uit te lezen. Je kunt ook een ander boek zoeken. Als een boek je boeit, lees je dat vaak snel uit.

15.4 Reflectie na boek 1 – Boekkeuze

Datum: ______________________________

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel en jaartal.

____

____

2 Paste het boek bij de antwoorden die je hebt gegeven op de vragen in paragaaf 15.1, 15.2 en 15.3? Leg uit.

____

____

____

____

____

____

3 Hoe heb je het boek gekozen? Heb je het zelf gekozen? Hoe? Heeft iemand het aangeraden? Wie?

____

____

____

____

____

4 Welke verwachtingen had je voordat je het boek ging lezen? Zijn die verwachtingen ook uitgekomen? Leg uit.

____

____

____

____

____

5 Hoe tevreden ben je over je boekkeuze? Geef jezelf een cijfer tussen 1 en 10 en leg uit.

____

____

____

____

6 Hoe ga je het volgende boek kiezen? Wat ga je (eventueel) anders aanpakken? Waarom?

____

____

____

____

15.5 Reflectie na boek 2 – Lezen

Datum: ______________________________

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel en jaartal.

____

____

2 Kon je je goed concentreren? Hoe kwam dat?

____

____

3 Hoe lang las je achter elkaar? Beviel dat? Waarom (niet)?

____

____

TIP: Lees op verloren momenten
Het is handig om altijd een boek bij je (of op school in je kluisje) te hebben. Er zijn best veel momenten waarop je even niets te doen hebt (bijvoorbeeld na het maken van een toets, tijdens een tussenuur, wachtend op de bus etc.). Je kunt natuurlijk iets met je telefoon gaan doen, maar je maakt ongemerkt veel leesminuten als je op dat soort momenten je boek pakt.

4 Las je op een vaste tijd? Vond je dat prettig? Waarom?

____

____

5 Wanneer had je het boek uit? Was dat 'op tijd', te vroeg of te laat?

____

____

TIP: Laat een boek niet te lang liggen
Als je langere tijd niet leest, vergeet je wat je hebt gelezen. Je volgt het verhaal niet meer en moet, in het ergste geval, opnieuw beginnen. Hoe lang je een boek kunt laten liggen, verschilt per lezer. De een is na een dag de draad alweer kwijt, de ander pas na een of twee weken. Probeer erachter te komen hoe dat voor jou is.

6 Hoe ging het lezen? Geef jezelf een cijfer tussen 1 en 10 en leg uit.

____

____

7 Hoe ga je het lezen de volgende keer aanpakken? Wat ga je (eventueel) anders doen? Waarom?

____

____

15.6 Reflectie na boek 3 – Niveau

Datum: ______

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van het boek.

______

______

2 Paste het boek bij de antwoorden die je hebt gegeven op de vragen in paragraaf 15.1, 15.2 en 15.3? Leg uit.

______

______

______

______

______

______

______

______

3 Kies je voor het volgende boek hetzelfde niveau? Of een lager of hoger niveau? Waarom?

______

______

______

______

______

15.7 Reflectie na boek 4 – Terugblik

Datum:

1 Welke vier boeken heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van elk boek.

2 Kijk nog eens naar het schema op pagina 323. Welk niveau had je aan het begin van het schooljaar (ongeveer)? En welk niveau heb je nu (ongeveer)?

3 Ben je tevreden over het niveau dat je nu hebt? Leg uit.

4 Ben je over het algemeen tevreden over je boekkeuze? Leg uit.

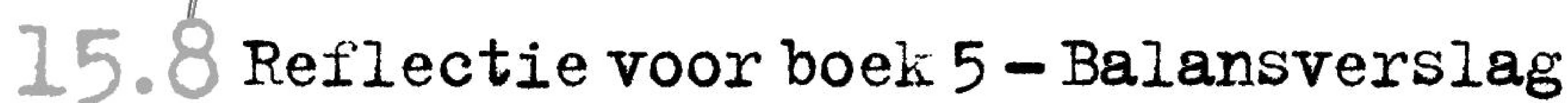
5 Ben je over het algemeen tevreden over hoe het lezen is gegaan? Leg uit.

6 Is je leesplezier toegenomen, afgenomen of hetzelfde gebleven? Leg uit.

7 Wat vond je van de boeken die je hebt gelezen? Welke vond je mooi en welke niet? Leg uit.

8 Wat is het belangrijkste wat je door deze boeken over het leven hebt geleerd? Leg uit.

9 Wat is het belangrijkste wat je door deze boeken over literatuur hebt geleerd? Leg uit.

15.8 Reflectie voor boek 5 – Balansverslag

Datum:

1 Welke vier boeken heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van elk boek. Geef daarna elk boek een waarderingscijfer tussen 1 en 10 en licht je keuze toe. Besteed daarbij aandacht aan het onderwerp en de manier waarop het verhaal verteld wordt.

2 Wat betekent dit voor de boeken die je in vwo 5 gaat lezen? Is er een auteur van wie je nog een boek wilt lezen? Een onderwerp dat je is gaan interesseren? Een thema dat je boeit? Leg uit.

3 Welk niveau wil je dit jaar bereiken? Hoe ga je dat aanpakken?

4 Wat moet je docent over jou als lezer weten? Kan hij/zij je ergens mee helpen? Wat verwacht je van je docent?

15.9 Reflectie na boek 5 – Bronnen

Datum: ______

1 Je hebt nu vijf boeken gelezen en nagedacht over wat je gelezen hebt. Noteer drie interessante vragen die je niet (helemaal) kon beantwoorden. Noteer ook de titel(s) van de boeken waarin de vragen staan. Soms is het best moeilijk om het thema van het boek vast te stellen. Je kunt ook vragen hebben over het gedrag van personages of over de relaties tussen personages.

______

______

______

2 Over welk boek wil je meer weten?

______

TIP: Zoek informatie over schrijvers en boeken
Over recente boeken kun je op internet veel recensies vinden (zie ook pagina 34).
Let er wel op dat er op sommige sites (zoals Bol.com en Hebban.nl) zogenaamde 'recensies' staan die niet door professionele recensenten zijn geschreven. Daarmee is niet gezegd dat er geen verstandige dingen in staan, maar voorzichtigheid is geboden.
De beste kans van slagen heb je op Tzum.info en de websites van gerenommeerde bladen als *de Volkskrant*, *Trouw*, *NRC Handelsblad*, *HP/De Tijd*, *De Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland*.
Op Literatuurgeschiedenis.nl kun je informatie vinden over thema's, schrijvers en literaire werken van de middeleeuwen tot en met de 21e eeuw.
Op Dbnl.org staan veel oudere teksten, die je gratis kunt downloaden. Ook vind je er secundaire literatuur op wetenschappelijk niveau.
Sommige bibliotheken beschikken over het *Kritisch Literatuurlexicon,* het *Lexicon van literaire werken* en de online Uittrekselbank, die een schat aan informatie bevatten over meer recente literatuur.

Je kunt op verschillende manieren meer te weten komen over boeken en schrijvers. In kranten en weekbladen vind je elke week recensies van nieuw verschenen boeken. Die zijn geschreven door professionals en gaan dieper in op de structuur en thematiek. Er zijn ook sites waar je veel extra informatie kunt vinden. Daarnaast zijn er programma's over boeken op de radio en tv die je via internet kunt terugkijken en -luisteren. Ten slotte biedt de bibliotheek allerlei achtergrondinformatie.

3 Zoek informatie over het boek dat je bij vraag 2 noemt. Noteer de auteur, titel en de bron.

______

4 Lees de informatie. In hoeverre vind je die interessant en bruikbaar?

______

______

______

______

______

15.10 Reflectie na boek 6 – Niveau

Datum: ______________________

1 Noteer de titels en het niveau van de boeken die je hebt gelezen.

Je hebt nu zes boeken voor je lijst gelezen en er nog zes te gaan. In het begin van vwo 4 heb je je niveau bepaald. Aan het einde van vwo 6 moet je minimaal niveau 4 hebben, maar het liefst natuurlijk nog hoger.
Kijk nog eens naar de matrix op pagina 34. Het kan zijn dat je erg graag leest en erg geïnteresseerd bent in literatuur. Dan is het goed om nu eens met aandacht naar niveau 5 en 6 te kijken.

2 Lees de kenmerken van niveau 5 en 6. Zijn er uitspraken die op jou van toepassing zijn?

3 Denk je dat niveau 5 of 6 voor jou haalbaar is? Leg uit.

4 Wil je proberen om niveau 5 of, wie weet, niveau 6 te halen? Waarom (niet)?

5 Wat betekent dat voor jouw aanpak van het lezen?

15.11 Reflectie na boek 7 – Verbanden

Datum: ______

Door naar overeenkomsten te zoeken tussen de boeken die je hebt gelezen, kun je aspecten van een boek te ontdekken die je eerder misschien over het hoofd hebt gezien.

1 Noteer de titels van de boeken die je hebt gelezen.

2 Welke overeenkomsten zie je tussen twee of meer boeken? Heb je boeken over hetzelfde onderwerp gelezen? Wat zijn de verschillen in de manier waarop dat onderwerp wordt uitgewerkt? Zie je overeenkomsten in de thematiek? Welke?

3 Omcirkel in de volgende uitspraken wat van toepassing is en vul aan.
Ik lees liever over hetzelfde onderwerp / verschillende onderwerpen, want

Meerdere boeken over hetzelfde thema lezen is wel/niet prettig, want

4 Wat betekent dit voor het volgende boek dat je gaat lezen? Over welk onderwerp of thema wil je meer lezen? Of is er een onderwerp of thema waar je nog graag over wilt lezen?

5 Kies een boek (zie Een boek kiezen op pagina 326.

TIP: Zoek naar overeenkomsten en verschillen
De onderstaande kwesties komen in veel romans aan de orde. Je kunt onderzoeken wat de overeenkomsten en verschillen zijn in de boeken die je hebt gelezen.

- Idealen: Welke idealen koesteren personages? Waarom? Bereiken ze die ook? Hoe komt dat?
- Eenzaamheid: Welke personages zijn eenzaam? Hoe komt dat? Hoe gaan zij daarmee om? Welk gevoel roepen ze in jou op?
- Dilemma's: Voor welke dilemma's komen de personages te staan? Welke keuze maken ze? Waarom? Wat levert dat op?

15.12 Reflectie na boek 8 – Ambities

Datum: ______________________________

Herlees je balansverslag op pagina 332 en je reflectie na opdracht 5 op pagina 333.

1 Wat heb je daarin geschreven over het niveau dat je dit jaar wilt bereiken? En wat over je aanpak?

2 Welke vier boeken heb je dit schooljaar gelezen? Noteer, auteur, titel, jaartal en niveau.

1 ______________________________

2 ______________________________

3 ______________________________

4 ______________________________

3 Passen deze boeken bij het niveau dat je wilt bereiken? En bij de aanpak? Leg uit.

4 Welke stappen ga je nu zetten? Leg uit waarom dat de juiste stappen zijn.

5 Bespreek je plan met een medeleerling en vervolgens met je docent en noteer hun reactie.

15.13 Reflectie voor en na boek 9 – Literaire mindmap

Datum:

Voordat je het boek gaat lezen

1 Maak een lijstje met drie boeken die je wilt lezen en die passen bij je niveau.

2 Zoek drie klasgenoten die ongeveer dezelfde boeken willen lezen. Kies een boek dat jullie alle vier gaan lezen.

Nadat je hebt boek hebt gelezen

3 Samen met drie klasgenoten maak je een literaire mindmap van het boek. Je docent legt uit hoe je dat aanpakt.

4 Wat vond je ervan om op deze manier te praten over je leeservaring? Zou je dit vaker op deze manier willen doen? Waarom?

5 Wat heb je geleerd van het maken van de mindmap?

TIP: Praat over wat je leest
Volwassenen die graag lezen, maken geen opdracht of een boekverslag als ze een boek uit hebben. Toch hebben ook zij vaak wel behoefte om iets met hun leeservaring te doen. Ze praten met elkaar over wat ze hebben gelezen, raden elkaar boeken aan, bespreken de dingen die ze raar of schokkend vonden, wat ze goed en slecht vonden aan het boek. Praten over wat je leest helpt je om je mening te verwoorden en beargumenteren.

15.14 Reflectie na boek 10 – Literaire middelen

Datum: ______

1 Noteer de titels van de boeken die je hebt gelezen.

1 ______
2 ______
3 ______
4 ______
5 ______
6 ______
7 ______
8 ______
9 ______
10 ______

2 Wat valt je op aan de hoofdpersonen over wie je hebt gelezen? Zijn er opvallende gelijkenissen? Of zijn de verschillen groter? Heb je een zwak voor een bepaald (soort) personage? Hoe komt dat? Leg uit aan de hand van voorbeelden.

3 Vergelijk de boeken die je hebt gelezen op twee van de aspecten die hieronder genoemd worden. Leg per begrip uit waarom je het gekozen hebt. Vertel over de boeken die je gelezen hebt.
complexiteit – genre – fictie/non-fictie – perspectief – setting (PTO) – stijl en/of taalgebruik – structuur – iets anders, namelijk

4 In hoeverre hebben je antwoorden op deze vragen consequenties voor het volgende boek dat je gaat lezen?

15.15 Reflectie voor en na boek 11 – Literatuurgeschiedenis

Datum:

Voordat je het boek gaat lezen

1 Noteer drie boeken van voor 1945 die je zou willen lezen. Om je geheugen op te frissen kun je nog even op je Verlanglijst op pagina 342 kijken en/of de hoofdstukken over literatuurgeschiedenis doorbladeren.

2 Waarom spreken deze boeken je aan?

3 Welk boek ga je lezen?

TIP Lees een historische klassieker
Als je een echte historische klassieker wilt lezen, kun je een van de volgende titels overwegen. Verzamel wel eerst voldoende informatie om te beoordelen of dit boek iets voor je is. Vraag ook je docent om advies.

- Ferdinand Bordewijk, *Karakter*, 1938 (niveau 4)
- Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen, die voorbijgaan*, 1906 (niveau 5)
- Louis Couperus, *Eline Vere*, 1889 (niveau 5)
- Frederik van Eeden, *Van de koele meren des doods*, 1900 (niveau 5)
- Willem Elsschot, *Kaas*, 1933 (niveau 4)
- Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 1894 (niveau 5)
- *Mariken van Nieumeghen*, ca.1515 (niveau 4)
- Multatuli, *Max Havelaar*, 1860 (niveau 5)
- Nescio, *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje*, 1918 (niveau 5)
- Betje Wolff en Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, 1782 (niveau 5)

Je hebt extra informatie nodig om een ouder literair werk te begrijpen. Ook kost het lezen je waarschijnlijk meer tijd. Lees in ieder geval de informatie in dit boek over de periode in de literatuurgeschiedenis en de schrijver goed door. Zoek eventueel extra informatie.

Nadat je het boek hebt gelezen

4 In hoeverre is het boek voor lezers in de 21e eeuw interessant?

15.16 Reflectie voor boek 12 – De kroon op je werk

Datum: ______________________________

Je gaat je laatste boek kiezen. Doe dat met extra aandacht, want dit boek kan de kroon op je literatuurlijst worden.

Herlees je uitwerkingen van alle vragen en opdrachten in dit hoofdstuk.

1 Is er een boek dat je altijd al wilde lezen, maar waaraan je nog niet bent toegekomen? Leg uit.

____

____

2 Ben je tevreden over het niveau van de boeken die je tot nu toe hebt gelezen? Is dit het niveau dat je wilde bereiken? Of wil je met je allerlaatste boek laten zien wat je kunt? Leg uit.

____

____

3 Is er een onderwerp waarover je beslist nog een boek wilt lezen? Zo ja, welk?

____

4 Vind je het een goed idee om je lijst af te sluiten met een klassieker uit de Nederlandse literatuur? Waarom (niet)?

____

____

TIP Lees een klassieker
Als je een echte klassieker wilt lezen, kun je een van de volgende titels overwegen. Verzamel wel eerst voldoende informatie om te beoordelen of dit boek iets voor je is. Vraag ook je docent om advies.

- Frank Martinus Arion, *Dubbelspel*, 1973 (niveau 4)
- Anna Blaman, *Eenzaam avontuur*, 1948 (niveau 5)
- W.F. Hermans, *Nooit meer slapen*, 1966 (niveau 4)
- W.F. Hermans, *De donkere kamer van Damokles*, 1958 (niveau 4)
- Harry Mulisch, *De aanslag*, 1982 (niveau 4)
- Harry Mulisch, *De ontdekking van de hemel*, 1992 (niveau 6)
- Cees Nooteboom, *Rituelen*, 1980 (niveau 6)
- Gerard Reve, *De avonden*, 1947 (niveau 4)
- Jan Wolkers, *Terug naar Oegstgeest*, 1965 (niveau 5)
- Simon Vestdijk, *De koperen tuin*, 1950 (niveau 5)

5 Heb je een favoriete auteur van wie je nog een boek wilt lezen?

____

6 Is er een genre dat je nog wilt uitproberen?

____

7 Vraag advies aan je docent, klasgenoten, vrienden of je ouders als je het moeilijk vindt om te kiezen.

15.17 Reflectie na boek 12 – Eindbalans

Datum: ______

Je hebt nu drie jaar veel tijd en aandacht aan het lezen van literatuur besteed. De hoogste tijd om eens te bekijken wat dat je heeft opgeleverd.

1 Welke drie boeken spraken je het meest aan? Waarom?

2 Wat zegt dat over jou als lezer? Leg uit.

3 Ben je tevreden over de literaire ontwikkeling die je hebt doorgemaakt? Leg uit.

4 Denk je dat je boeken blijft lezen nadat je examen hebt gedaan? Waarom? Wat voor soort boeken?

5 In hoeverre heeft het literatuuronderwijs je de afgelopen drie jaar ondersteund bij het lezen van literatuur?

6 Welke tips heb je voor leerlingen die volgend jaar in vwo 4 beginnen met lezen?

7 En welke tip heb je voor je docent om het lezen van leerlingen te ondersteunen?

15.18 Verlanglijst

Noteer hier de titels van boeken die je misschien wilt gaan lezen.

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

Aantekeningen

Lijst van behandelde werken

Van onderstaande werken vind je in *Nieuw Nederlands literatuur* vwo een korte beschrijving.

Begrippenlijst

Abstract motief Verhaalelement dat *niet letterlijk* in het verhaal voorkomt, maar dat je zelf moet afleiden. Vaak leiden concrete motieven je naar een abstract motief.

A-chronologie Verstoring van de chronologie; de gebeurtenissen worden niet in chronologische volgorde beschreven.

Actualiserend lezen Na lezing van een oude tekst kunnen zeggen welke betekenis deze voor hedendaagse lezers heeft.

Aforisme Korte, kernachtige uitspraak, die een levensles of-wijsheid bevat.

Alliteratie Beginrijm: meerdere woorden beginnen met dezelfde klank. In Sonnet 18 op pagina 55 allitereert de *z* in regel 1: *Zal ik je met een zomerdag vergelijken?*

Allusie Toespeling op een bekend verhaal, bijvoorbeeld een sprookje, mythe of Bijbelverhaal. De uitspraak 'Ik app dus ik besta' is een allusie op de bekende uitspraak van René Descartes: 'Ik denk dus ik besta.'

Alwetende verteller (perspectief van) Verteller die boven het verhaal staat. Hij weet wat er gebeurd is en wat er gaat gebeuren en geeft soms commentaar op het verhaal. Het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm en het *lijkt* dus alsof er sprake is van een (wisselend) personaal perspectief.

Associatie Onbewust gevormde gedachte naar aanleiding van andere gedachten, maar ook van beelden, geuren en geluiden. Als je in de supermarkt de geur van speculaas ruikt, kan dat associaties oproepen met bijvoorbeeld Sinterklaas.

Assonantie Klankrijm: meerdere woorden hebben dezelfde klank. In Sonnet 18 op pagina 55 assoneert de e-klank in de laatste strofe: *Zolang als er nog iemand leest en leeft,/ Zolang leeft ook de zin die leven geeft.*

Autobiografie Beschrijving van het eigen leven. Het woord komt uit het Grieks: 'auto' betekent 'zelf'; 'bios' betekent 'leven' en 'grafie' komt van 'graphein', schrijven.

Beeld → Vergelijking

Beeldspraak Overkoepelend begrip voor figuurlijk taalgebruik waarbij iets wordt omschreven door het te vergelijken met iets anders. Voorbeelden van beeldspraak zijn de vergelijking en de metafoor.

Binnenrijm Rijmvorm waarbij woorden *binnen* een regel op elkaar rijmen. Bijvoorbeeld: 'Zo totaal dichtbij is *hij* nu ook bij *mij* vraag je je af' in 'En dan' op pagina 57.

Bloemlezing Bundel met gedichten van verschillende schrijvers of een keuze van de gedichten van een enkele schrijver.

Concreet motief Verhaalelement dat meerdere malen *letterlijk* in het verhaal voorkomt.

Conflict (conflictmodel) Model voor de opbouw van verhalen:
1 *evenwicht*: alles is min of meer 'normaal';
2 *conflict*: het evenwicht wordt verstoord door een gebeurtenis; vaak dwingt deze de hoofdpersoon om uit zijn 'comfortzone' te komen;
3 *ontwikkeling*: de hoofdpersoon moet reageren, hij komt in actie en maakt een ontwikkeling door;
4 *oplossing* of *nieuw evenwicht*: het conflict wordt opgelost en er ontstaat een (voorlopig) nieuw evenwicht (dat opnieuw verstoord kan worden).

Debuut Eerste literaire werk dat een schrijver publiceert. Ook als hij al eerder non-fictie heeft gepubliceerd geldt zijn eerste literaire werk als zijn debuut.

Decor → Setting

Distichon Strofe die bestaat uit twee regels.

Eindrijm Rijmvorm waarbij de laatste woorden van de regels op elkaar rijmen.

Enjambement → Poëzie

Existentialisme Filosofische stroming die vooral in de jaren 50 in Parijs opgang maakte. Centraal in het existentialisme staat de idee dat God niet bestaat en dat er ook geen andere morele wetten bestaan die dicteren wat 'goed' en 'slecht' is. De mens moet zelf zijn leven en identiteit vormgeven. Hij is dus volledig vrij om zijn eigen keuzes te maken. Die vrijheid leidt echter tot grote innerlijke strijd en angst ('existentiële angst'), want er is nergens een houvast; de mens ziet zich geplaatst tegenover het 'Niets' (een universum zonder enige orde of richting).

Fictie Verzonnen verhaal. Fictieve verhalen kunnen (deels) gaan over mensen die werkelijk (hebben) bestaan of gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden.

Flashback Terugblik of herinnering. De verteller vertelt over iets wat in het verleden heeft plaatsgevonden. Flashbacks zijn altijd belangrijk: ze verhelderen iets wat van belang is voor het verhaal.

Flat characters → Personages
Personages die een minder belangrijke rol in het verhaal spelen; over hen kom je dan ook veel minder te weten dan over round characters.

Gothic novel Genre dat ontstond tijdens de romantiek, waarin vaak heksen, vampiers en spoken voorkomen. De setting is vaak een afgelegen oord, het liefst een kasteelruïne met krakende deuren en plakkerige spinnenwebben, waar allerlei geheimzinnige dingen gebeuren.

Halfrijm Rijmvorm waarbij de laatste woorden van twee regels niet helemaal, maar wel een beetje rijmen. Bijvoorbeeld: 'weggedreven' en 'zwevend' in *'Is het vandaag of gistren'* op pagina 58.

Historische roman Roman die zich afspeelt in het verleden. Fictie en historische gebeurtenissen lopen soms door elkaar heen. Casanova uit *Een schitterend gebrek* op pagina 225 heeft bijvoorbeeld echt bestaan, maar de schrijver maakt de fictieve Lucia tot hoofdpersoon.

Historiserend lezen Na lezing van een oude tekst kunnen zeggen welke betekenis de tekst had voor lezers uit de tijd waarin de tekst is geschreven. Je doet dat door de tekst in een cultureel-historisch perspectief te plaatsen.

Ideeënroman Roman waarin de idee belangrijker is dan de psychologie en ontwikkeling van de personages. Met 'de idee' wordt iets anders bedoeld dan met 'het idee' (plan, ingeving). De idee in een roman is de visie op (aspecten van) het leven of een maatschappelijke kwestie die uit het verhaal spreekt.

Interpretatie (interpreteren) Toekenning van een betekenis aan een fictieve tekst. Je geeft een antwoord op de vraag: waarover gaat dit verhaal nog meer, behalve de personages en de gebeurtenissen?

Ironie, ironisch Milde spot. Het (humoristische) effect wordt bereikt door iets anders te zeggen dan je bedoelt. Voorbeelden van ironie zijn:
- *omkering*: je zegt het tegenovergestelde van wat je bedoelt;
- *overdrijving* (hyperbool): je maakt iets (veel) erger dan het is;
- *understatement*: je zwakt wat je wilt zeggen af (het tegenovergestelde van overdrijving);
- *niet-passend woordgebruik*: Je gebruikt bijvoorbeeld heel officieel of juist plat taalgebruik in een situatie waarin dat niet gepast is.

Italiaans sonnet Sonnet dat bestaat uit:
- twee strofen van vier regels (kwatrijnen); deze vormen samen het octaaf;
- twee strofen van drie regels (terzinen); deze vormen samen het sextet.

Italiaanse sonnetten hebben vrijwel altijd een wending. De wending kan gevormd worden door een tegenstelling (bijvoorbeeld binnen/buiten, licht/donker, gebeurtenis/gedachten) of een omslag in het gevoel. Meestal zit de wending tussen het octaaf en het sextet, maar deze kan ook op een andere plaats voorkomen.

Jambe → Metrum

Klassiek Verwijzend naar de tijd van de oude Grieken en Romeinen.

Klucht Kort toneelstuk (meestal vrij platvloers) met als enige bedoeling het publiek te laten lachen. De acteurs spelen eerder typen dan uitgewerkte personages.

Komedie Toneelstuk waarin de spot wordt gedreven met allerlei menselijke dwaasheden. Een ander woord voor *komedie* is 'blijspel'.

Kwatrijn Strofe die bestaat uit vier regels.

Lectuur → Literatuur

Literair Wat betrekking heeft op literatuur.

Literaire non-fictie Schrijfwijze waarbij een schrijver van non-fictie gebruikmaakt van literaire procedés. Door literaire procedés toe te passen kan de schrijver het beeld dat hij schetst van de gebeurtenissen 'inkleuren'. Literaire non-fictie geeft dus meestal geen objectief beeld van de beschreven personen en gebeurtenissen. Vaak bevatten ze een (impliciete) idee of visie op de werkelijkheid. Zie ook: non-fictie.

Literaire procedés Kunstgrepen, literaire middelen of 'trucjes' die een auteur gebruikt om zijn verhaal te vertellen. Bijvoorbeeld het gebruik van:
- beeldspraak;
- a-chronologische vertelwijze (flashbacks, vooruitwijzingen, tijdsprongen etc.)
- perspectief (-wisselingen)
- een opvallende of bijzondere stijl

Literatuur Verzamelnaam voor fictieve teksten die een 'diepere laag' hebben. Kenmerken van literatuur zijn onder meer: originaliteit, complexiteit, onvoorspelbaarheid, een bijzondere stijl en de mogelijkheid om verschillende betekenissen aan de tekst toe te kennen (interpreteren). Romans zonder deze kenmerken noem je 'lectuur' of 'triviaalliteratuur'.

Lyriek Een van de drie klassieke hoofdgenres. Lyriek is een verzamelnaam voor gedichten en liederen.

Metafoor Vergelijking waarbij het object wordt weggelaten. In de vergelijking 'Hij is zo bang als een wezel' wordt 'hij' (object) vergeleken met een wezel (beeld). De overeenkomst is dat ze allebei bang zijn. In de zin 'Die wezel is er alweer vandoor' is het object (hij) weggelaten en alleen het beeld (wezel) gebruikt.

Metrum De 'maat' van een gedicht die ontstaat door de regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Zie regel 1 van Sonnet 18 op pagina 55: *Zal ík je mét een zómerdág vergelíjken.* Hier wordt elk beklemtoonde lettergreep voorafgegaan door een onbeklemtoonde. Dit geef je weer als: u - | u - | u - | u - (waarbij je 'u' leest als 'unstressed, geen klemtoon en '-' als 'met klemtoon').
De meest voorkomende soorten versvoeten zijn:
jambe: u - (bijvoorbeeld: ge-dícht)
trochee: - u (bijvoorbeeld: mé-trum)
dactylus: - u u (bijvoorbeeld: hé-mel-oog)
anapest: u u - (bijvoorbeeld: po-e-zíe)

Motief → Verhaalmotief

Mythe, mythisch, mythologisch Klassiek verhaal waarin 'verklaringen' worden gegeven voor raadselachtige gebeurtenissen, zoals overstromingen en onweer. Mythen ontstonden in een tijd waarin de wetenschap die verschijnselen nog niet kon uitleggen.

Naturalisme Literaire stroming die ontstond aan het einde van de 19e eeuw. Naturalistische schrijvers wilden de werkelijkheid niet alleen weergeven, maar ook (wetenschappelijk) *verklaren*. Zij beschouwden de mens als een product van erfelijkheid, milieu en de tijd waarin hij leeft. Aan de hand van deze factoren kon de auteur de mens wetenschappelijk onderzoeken en beschrijven.

Neologisme Nieuwgevormd woord.

Non-fictie Verzamelnaam voor teksten die geschreven zijn met de bedoeling de werkelijkheid zo getrouw mogelijk weer te geven.

Novelle Fictief verhaal van maximaal 100 pagina's. De beschreven periode is meestal korter dan in een roman, het aantal personages beperkter en de verwikkelingen zijn minder complex.

Object → Vergelijking

Oeuvre Alles wat een schrijver heeft geschreven.

Onbetrouwbaar perspectief Perspectief waarbij het beeld dat de verteller geeft, extreem vertekend, onvolledig of onjuist is. Bijvoorbeeld doordat een personage hallucineert, zo jong is dat hij niet begrijpt wat er gebeurt of redenen heeft om informatie achter te houden of te liegen.

Pamflet Korte tekst met een duidelijk standpunt over een actuele kwestie.

Parafraseren Een (deel van een tekst) in je eigen woorden navertellen. Dit is vaak een goed hulpmiddel om gedichten beter te begrijpen.

Parodie Spottende nabootsing.

Personaal perspectief Ook: hij/zij-perspectief. Het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm; van deze hij/zij weet je de gedachten en gevoelens

Personages De personages in romans kun je onderverdelen in verschillende soorten, afhankelijk van hoeveel je als lezer over hen te weten komt:
- *round characters* spelen een onmisbare rol in het verhaal; je krijgt veel informatie over hen en je weet wat ze denken en voelen. Round characters maken altijd een ontwikkeling door. De hoofdpersoon is altijd een *round character;*
- *flat characters* zijn minder belangrijk; over hen kom je dan ook veel minder te weten dan over *round characters*;
- *typen* spelen een bijrol; hun gedachten en gevoelens spelen niet of nauwelijks een rol. Als hun karaktereigenschappen sterk worden overdreven, spreek je van een *karikatuur* of *stereotype*.

Perspectief Gezichtspunt. Een verhaal wordt altijd verteld vanuit het gezichtspunt van een of meerdere personages. Het perspectief bepaalt het beeld dat jij als lezer van de gebeurtenissen en personages krijgt. Omdat het perspectief altijd bij iemand ligt, is het per definitie subjectief. Het beeld dat je krijgt van de personages en gebeurtenissen is dus altijd een beetje vertekend.
Er bestaan drie soorten perspectief:
- ik-perspectief;
- personaal perspectief (hij/zij-perspectief);
- perspectief van de alwetende verteller.

Poëzie Verzamelnaam voor gedichten, songteksten etc. Het gaat altijd om korte teksten met een opvallende typografie (de manier waarop de zinnen op de bladzijde zijn geplaatst). Daarbij hoort ook enjambement (het afbreken van zinnen). Verder *kunnen* onder andere de volgende kenmerken voorkomen:
- afwijkend gebruik van leestekens en hoofdletters;
- opbouw in strofen;
- verschillende soorten rijm;
- beeldspraak.

Pointe Een (onverwachte) wending (net zoals in een mop) in een gedicht.

Propaganda Vorm van communicatie waarbij iemand anderen voor zijn ideeën probeert te winnen door het bewust verspreiden van eenzijdige en/of verzonnen informatie.

Proza Verzamelnaam voor verhalende teksten die niet rijmen. Daarin onderscheidt proza zich van poëzie.

Pseudoniem Verzonnen naam. Sommige schrijvers kiezen ervoor om niet onder hun eigen naam te publiceren, maar in plaats daarvan een pseudoniem te gebruiken.

PTO → Setting

Recensie Boekbespreking door een professionele recensent in een gerenommeerd dag- of weekblad (zoals *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *HP/De tijd*, *De Groene Amsterdammer* etc.). In een recensie wordt altijd iets gezegd over de inhoud van het boek. Ook geeft de recensent zijn oordeel. Vaak, maar niet altijd, doet de recensent ook uitspraken over de thematiek van het verhaal.

Renaissance Periode na de middeleeuwen (tot ongeveer 1700) waarin men veel belangstelling had voor de cultuur van de klassieke oudheid, de tijd van de oude Grieken en Romeinen.

Rijmschema Schematische weergave van het eindrijm in een gedicht. De regels die op elkaar rijmen geef je dezelfde letter. Bijvoorbeeld a b b a c d d c e e. De eerste strofe van 'Sonnet 18' op pagina 55 geef je weer als: a b a b (*vergelijken*, *jij*, *wijken*, *mij*). Dit noem je gekruist rijm. Van gepaard rijm is sprake bij a a b b; van omarmend rijm bij a b b a.

Roman Een lang (boekvullend), fictief verhaal.

Romantiek (romanticus, romantisch) 19^e^-eeuwse kunststroming waarin de kunstenaar laat blijken dat hij zich niet thuis voelt in het hier en nu: hij verzet zich ertegen of vlucht.

Round character → Personages

Ruimte (functie van) De plaats(en) waar het verhaal zich afspeelt. De ruimtes waarin een verhaal zich afspeelt, hebben vaak een functie:
- *karakterisering van een personage*: een personage heeft een voorkeur of juist een afkeer van een bepaalde ruimte. Dat zegt iets over het personage.
- *sfeertekening*: de ruimte wordt gebruikt ter ondersteuning van een bepaalde handeling, gebeurtenis, gevoelens.
- *symbolisch*: de ruimte is een symbool voor iets. Bijvoorbeeld: een kelder als symbool voor iets wat verborgen moet blijven.

Satire (satirisch) Spottende tekst waarin de schrijver bepaalde gebeurtenissen, personen of gewoontes aan de kaak stelt.

Semantisch veld Woorden die op grond van hun inhoud en betekenis aan elkaar verwant zijn. Bijvoorbeeld: kerst, dennenboom, sneeuw, kaarsen, kalkoen etc.
Let op: semantische velden zijn geen vaste groepen woorden. 'Sneeuw' kan bijvoorbeeld deel uitmaken van het semantisch veld 'kerst', maar ook van het veld 'winter' of 'vakantie'.

Setting Ook: decor. De plaats, tijd en omstandigheden (PTO) die de achtergrond vormen waartegen het verhaal zich afspeelt:
- *plaats*: de geografische plaats (land, stad of dorp, straat, landschap etc.);
- *tijd*: de historische tijd (bv. 1961 of de jaren 40), jaargetijde, maand, dag en zelfs moment van de dag;
- *omstandigheden*: bijvoorbeeld de hongerwinter, vakantie, een staking of opstand.

Shakespeare-sonnet Sonnet dat net zoals het Italiaanse sonnet bestaat uit 14 regels, maar een andere strofenbouw heeft. Sommige Shakespeare-sonnetten hebben helemaal geen witregels; andere bestaan uit drie kwatrijnen en een distichon.
Shakespeare-sonnetten hebben bovendien geen wending; in plaats daarvan fungeert het distichon aan het einde als pointe. Ten slotte heeft een Shakespeare-sonnet een voorgeschreven metrum: elke regel bestaat uit vijf jamben.

Sonnet Gedicht van precies 14 regels met een strak rijmschema. Het sonnet werd in de 14^e^ eeuw 'uitgevonden' door de Italiaanse dichter Petrarca (zie pagina 117 en 122). Sonnetten die dezelfde vorm hebben als de sonnetten van Petrarca, worden Italiaanse sonnetten genoemd.

Spanning Wordt opgeroepen door alles wat maakt dat je verder wilt lezen. Bijvoorbeeld open plekken, vooruitwijzingen of een andere vorm van a-chronologie, wisseling van perspectief of een onbetrouwbaar perspectief.

Speaking name Een naam met een extra betekenis: de naam zegt bijvoorbeeld iets over het karakter van het personage of soms ook juist het tegenovergestelde.

Stijl De manier waarop een verhaal is geschreven. Stijl omvat niet alleen woordkeus en zinsbouw, maar bijvoorbeeld ook de afwisseling tussen dialoog en beschrijvingen en het gebruik van ironie. Woorden die vaak gebruikt worden om de stijl van een schrijver te omschrijven, zijn 'sober' (kaal), 'zakelijk' (rechttoe-rechtaan) en 'bloemrijk' (met veel versieringen).

Strofe Een deel van een gedicht dat van andere delen gescheiden is door een witregel.

Symbool (symbolisch) Een kleur, getal, dier of voorwerp dat een bepaalde betekenis heeft.

Terzine Strofe die bestaat uit drie regels.

Thema, thematiek Waar een verhaal over gaat, afgezien van de personages en de gebeurtenissen. Het thema is datgene waarop de schrijver een visie heeft of waarover hij de lezer aan het denken wil zetten.

Titel Bewust gekozen naam van een boek. Sommige titels zijn gemakkelijk te begrijpen, maar andere vragen wat meer denkwerk. Vraag je altijd af wat de titel je vertelt over de inhoud van het boek of gedicht. Vaak verwijst de titel naar een aspect van de tekst. Stel jezelf in dat geval de vraag waarom juist dat aspect van het verhaal zo belangrijk is dat de tekst er zijn titel aan ontleent.

Tragedie (klassieke) Toneelstuk waarin het slecht afloopt met de hoofdpersoon, door zijn eigen schuld of door de schuld van anderen. Een andere naam voor tragedie is 'treurspel'. Kenmerken: vijf bedrijven; eenheid van tijd, plaats en handeling; de eerste vier bedrijven worden afgesloten met een koor (of rei).

Treurspel → Tragedie

Type → Personages

Typografie → Poëzie

Vaste vorm (gedichten met een) Gedichten die bestaan uit een vast aantal regels en die meestal ook een vast rijmschema hebben. Voorbeelden van gedichten met een vaste vorm zijn ollekebollekes en sonnetten.

Vergelijking Vorm van beeldspraak. Bijvoorbeeld: 'ze zegt dat ik mijn voeten moet verwijderen / van de zetel van haar keuze, en laat er dan / haar achterste als een strandbal in neer' (Herman de Coninck). Het 'achterste' (object) van de vrouw wordt vergeleken met een 'strandbal' (beeld). De overeenkomst is dat ze allebei dik en rond zijn.

Verhaalmotief Opvallend verhaalelement dat steeds opnieuw opduikt in het verhaal – net als een motief in een tapijt. Verhaalmotieven kunnen concreet of abstract zijn.

Vertelheden Het 'nu' in het verhaal.

Vrij vers Dichtvorm die niet is gebonden aan voorschriften wat betreft de lengte, het aantal regels, rijm(schema) etc.

Wending → Italiaans sonnet

Wisselend perspectief Perspectief dat per hoofdstuk of binnen in een hoofdstuk verandert. In het laatste geval wordt de wisseling vaak gemarkeerd door een witregel.

Register

Van de vetgedrukte begrippen vind je een beschrijving in de begrippenlijst op pagina 349.

Bronvermelding

Beeldresearch: Lineair, Arnhem

Minemero / Getty Images, Amsterdam: p. 8-9
Justin Rowe, Manchester: p. 10l
Marco Okhuizen / HH, Den Haag: p. 10r, 56r
AFP / ANP, Rijswijk: p. 13b
Menuet, Gent (BE): p. 13o
Delaware Art Museum, Wilmington: p. 14l
Koen van Weel / ANP, Rijswijk: p .14r
Maker onbekend: p. 18l
Marcel Hemelrijk / ANP, Rijswijk: p. 18r, 240b
Liane Deprost, Deerlijk: p. 20
Fons Rademakers; p. 22l
Rex Features / HH, Den Haag: p. 22r
Masoud Gharibi: p. 24
Alamy / Image Select, Wassenaar; p. 26l, 73b, 98, 153m, 213A, 303
Phil Nijhuis / HH, Den Haag: p. 26r
Perry-Castañeda Library / University of Texas, Austin: p. 27o
AKG / Lineair, Arnhem: p. 28, 33b, 48m 75o, 78, 80, 85, 92o, 127b, 132b, 135o, 152o, 174m, 289
Wikimedia Commens: p. 30b, 87o, 115o, 163
Picture Alliance / Lineair, Arnhem: p. 30m, 31b, 53r, 84o, 134m, 223, 272, 291
iStockphoto, Calgary: p. 30o, 72b, 72o, 73m, 73o, 247, 282b
Ullstein / Lineair, Arnhem: p. 31o
Frank Lloyd Wright: p. 33o
Collectie Lineair: p. 34l, 55
Jiri Buller / HH, Den Haag: p. 34r
Trouw, Robert Vos / ANP, Rijswijk: p. 35b
Patrick Post / HH, Den Haag: p. 36, 304, 320b, 324
Benjamin Van Der Spek / Getty Images, Amsterdam: p. 42-43
Plint, Eindhoven: p. 44l, 62b
Frank Muller / HH, Den Haag: p. 44r
Chris van Houts fotografie, Amsterdam: p. 46b, 244
Keke Keukelaar / De Beeldunie, Amsterdam: p. 47, 52, 322
Shutterstock, New York: p. 48b
Kawanabe Kyosai: p. 48o
Sake Elzinga / HH, Den Haag: p. 49b
Spaarnestad Photo / HH, Den Haag: p. 50b, 62, 173b, 173m, 186, 207, 306o
Govert de Roos / HH, Den Haag: p. 50m
www.heinpragt.com: p. 50o
Drs. P: p. 51b
Fine Art Images / Getty Images, Amsterdam: p. 53l, 82o
Granger / Lineair, Arnhem: p. 54, 93m, 104o, 225
Wilhelm Albert Włodzimierz, Parijs: p. 56l
Maria Austria Instituut / HH, Den Haag: p. 57o
Roland Gerrits / Anefo-Nationaal Archief: p. 59
Roeland Fossen / HH, Den Haag: p. 60o
Allard de Witte / HH, Den Haag: p. 64o
literatuurgeschiedenis.nl: p. 66o, 104b, 16o,
Kees van de Veen / HH, Den Haag: p. 70-71
Adalbert von Rössler, Horaz: p. 74b
Mondadori Portfolio / Getty Images, Amsterdam: p. 74m
Culture Images / HH, Den Haag: p. 74o
Johan Persson / ArenaPAL: p. 75b
Daniel Boiteau / Dreamstime: p. 75m
Universal Images Group / Getty Images, Amsterdam: p. 76b
Album Cinema RM / Image Select, Wassenaar: p. 76o
Aberdeen Art Gallery & Museums: p. 77
Musée des Beaux-Arts de Marseille: p. 79b

Musée d'art moderne et contemporain de Strasbourg (MAMCS): p. 79o
Jean-Léon Gérôme: p. 81
Van Gogh Museum, Amsterdam: p. 82b
Getty Images, Amsterdam: p. 83, 84b, 94b, 123b
Santa Maria delle Grazie Milaan, Italië: p. 86
Museo dell'Opera del Duomo, Siena: p. 87b
Biblioteca Nazionale, Turijn, Italië: p. 92b
Rijksmuseum, Amsterdam: p. 92m, 114o, 121, 154b
Age Fotostock, Barcelona: p. 93b
Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience: p. 93o
Dea / A.de Gregorio / Getty Images, Amsterdam: p. 94m
Imagebroker / Lineair, Arnhem: p. 94o
National Gallery of Art, Washington, D.C: p. 95b
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag: p. 95m, 97, 102, 116o, 123m, 124, 134b, 138, 159, 191
BNF, Parijs: p. 95o
Literatuurmuseum, Den Haag: p. 96, 142, 175m, 180, 182, 185, 190, 288
robscholtemuseum.nl: p. 100
geschiedenislokaal024.nl: p. 105
De Peter Schröder Collectie: p. 109
Mauritshuis, Den Haag: p. 114b
Frans Hogenberg, Keulen: p. 114m
Adriaan Groenewegen, Maastricht: p . 115b
Amsterdam Museum: p. 115m
Galleria Nazionale delle Marche Urbino: p. 116b
Hampel Fine Art Auctions, München: p. 116m
DBNL, Den Haag: p. 117b, 132o, 140, 141, 212b
Héttorony Irodalmi, Budapest: p. 117m
Worcester Art Museum: p. 117o
Koninklijke Bibliotheek België, Brussel: p. 118
Museum Slag Bij Heiligerlee, Heiligerlee: p. 119
Universiteit van Amsterdam, Amsterdam: p. 122
Lineair Fotoarchief / Hans Blossey, Arnhem: p. 123o
Henk van Ulsen / ANP, Rijswijk: p. 127o
John van Rhijn, Zuid-Beijerland: p. 132m
geheugenvannederland.nl: p. 133b, 139
Denis Diderot and Jean le Rond D'Alembert: p. 133m
Frans Lemmens / HH, Den Haag: p. 133o
P.J. van Geldorp: p. 134o
Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, Den Haag: p. 136
Museum Kennemerland, Beverwijk: p. 137
Bridgeman Images, Londen: p. 144o, 286b
Ulrich W. Hiesinger / Julius LeBlanc Stewart: p. 150b
Regionaal Historisch Centrum Limburg: p. 150m
Collectie Spoorwegmuseum: p. 150o
IISG, Amsterdam: p. 151b
Yulan / Dreamstime: p. 151m
Henry Guttmann / Getty Images, Amsterdam: p. 151o
Album History RM / Imageselect, Wassenaar: p. 152b
Tate, London: p. 152m
Willem Witsen / Geheugen van Nederland: p. 153o
Heutsz Hannke 1908 / Rijksmuseum, Amsterdam: p. 154o
Uitgeverij Prometheus, Amsterdam: p. 155
J. Hilverdink / The British Library: p. 157
J.M. Schmidt Crans: p. 158b
bibliotheek.nl: p. 158o
Julian Felsenburgh / The Critic: p. 164
KIPPA / ANP, Rijswijk: p. 167
Moderna Museet Stockholm / Bridgeman Images: p. 172b
Marine art posters, Hull (UK): p. 172m

História de Portugal Vol VIII, edição de Quidnovi: p. 172o
brandgrens.nl: p. 173o
Capital pictures: p. 174b
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: p. 174o
Nederlands Letterkundig Museum: p. 175
SCALA, Florence: p. 175o
Zwiggelaar Veiling, Amsterdam: p. 176
Art Institute of Chicago: p. 178
Uitgeverij Athenaeum: p. 183
Museo del Prado, Madrid: p. 188
Willem Jansen, Breda: p. 189
John Thurm / Getty Images, Amsterdam: p. 196-197
Allard de Witte / HH, Den Haag: p. 200b
Galerie Bilderwelt / Getty Images, Amsterdam: p. 200o
Charlotte Reihlen / Paul Beckmann / Johannes Multimedia, Doorn: p. 201
kwaak99.demon.nl: p. 202o
Arthur Bastiaanse / ANP, Rijswijk: p. 204
leesmij.nu: p. 205
Robin Utrecht / ANP, Rijswijk: p. 208, 224
Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p. 211
Daan de Ligt / Facebook: p. 213
Bob Bronshoff / HH, Den Haag: p. 220, 320o
Ferry van Elven, De Bilt: p. 222
Anneke Janssen / HH, Den Haag: p. 228
jagdhof-plattensee.de: p. 231
Hans van den Bogaard / HH, Den Haag: p. 232b
Anita Pantus / ANP, Rijswijk: p. 233b
Guinnog, Durban: p. 240o
Russ Both, Washington: p. 245o
Jaco Klamer / HH, Den Haag: p. 248, 252, 280
Tom Lee, Singapore: p. 251
Peter Elenbaas / HH, Den Haag: p. 260
RTV Drenthe: p. 261o
Henriette Guest / ANP, Rijswijk: p. 264b, 268, 321b
Michiel Verbeek, Arnhem: p. 264o
CAVIAR / Sofie Silbermann: p. 269
Column film, Amsterdam: 282o
KIPPA / ANP, Rijswijk: p. 284
Museum Kunstpalast, Düsseldorf: p. 286o
Rob Huibers / HH, Den Haag: p. 292
oanunciador.com: p. 293b
Klaas Koppe, Amsterdam: p. 300
New York Times / Imperativ Film: p. 301b
ANP, Rijswijk: p. 305
B. Hansen / ANP, Rijswijk: p. 307b
Marcel Antonisse / ANP, Rijswijk: p. 307o
Vincent Mentzel / De Beeldunie, Amsterdam: p. 308
Regie: Erik de Bruyn / Foto: Kris Dewitte: p. 310
Jan Glas, Groningen: p. 312
Rob Kints / Getty Images, Amsterdam: p. 318-319
Maartje Geels / HH, Den Haag: p. 321o

Met betrekking tot sommige teksten en / of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en / of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

We have done our utmost to find the addresses of copyright holders from whose work we have borrowed extracts. Despite our efforts we do not always succeed. We kindly invite all those concerned to contact us.

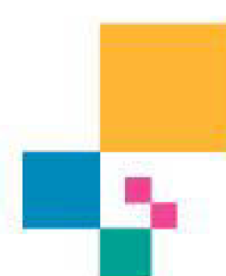
LEERWERKBOEK

NEDERLANDS

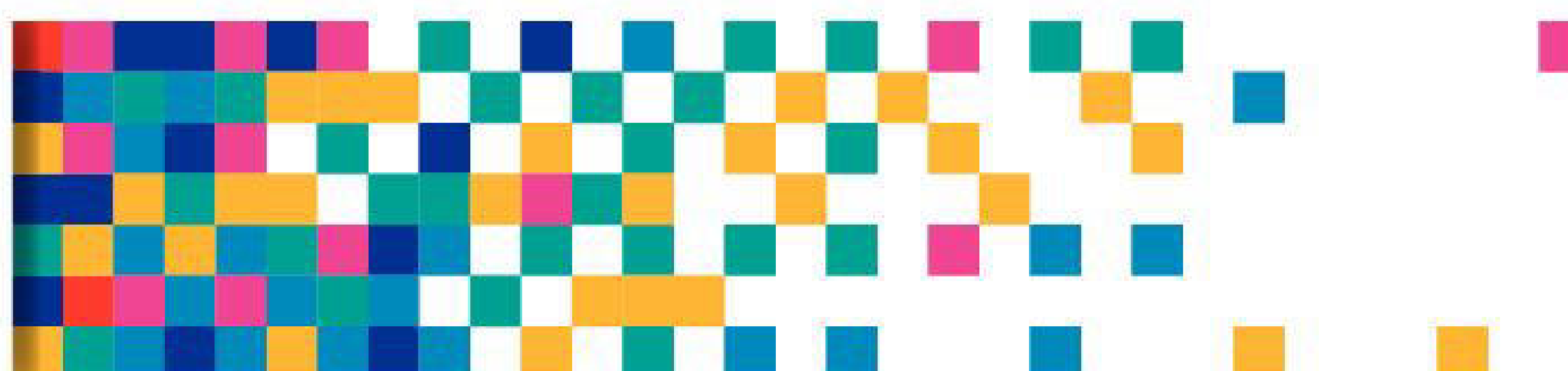
4-5-6 VWO

Nieuw Nederlands Literatuur is meer dan dit boek.
Samen met het digitale lesmateriaal en
het docentenmateriaal vormt dit boek
de methode Nieuw Nederlands Literatuur.

Noordhoff Uitgevers

www.nieuwnederlands.noordhoff.nl

ISBN 978-90-01-82696-3

